ULUSLARARASI

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

IX

11-12-13 KASIM 2016

BİLDİRİLER CİLT II

ÜSKÜDAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI 1954

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
IX

11-13 Kasım 2016

BİLDİRİLER
II

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

KOORDİNATÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU
PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN (BAŞKAN)
PROF. DR. ABDUL RAHIM ABU-HUSAYN
PROF. DR. ABDURRAHİM BENHEDDA
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AMIR PASIC
PROF. DR. ARİF BİLGİN
BEŞİR AYVAZOĞLU
PROF. DR. ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. ERHAN AFYONCU
PROF. DR. FAHRİ OVALI
PROF. DR. FATİH M. ANDI
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. GEOFFREY GREATREX
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. HEDDA REINDL-KIEL
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. İSKENDER PALA
PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL
PROF. DR. MACHIEL KIEL
PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
PROF. DR. MUHAMMED AFİFİ
PROF. DR. MUHAMMED ARNAUT
PROF. DR. MUSTAFA S. KÜÇÜKAŞÇI
PROF. DR. MUSTAFA UZUN
PROF. DR. NİHAT ÖZTOPRAK
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SAADETTİN ÖKTEN
PROF. DR. SABRİ ORMAN
PROF. DR. SEBAHATTİN AYDIN
PROF. DR. STEPHEN MITCHELL
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. ÜMİT MERİÇ
PROF. DR. ZEKERİYA KURŞUN

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın / Dr. Coşkun Yılmaz
Prof. Dr. Cengiz Tomar / Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Cemalettin Şahin
Prof. Dr. Erhan Afyoncu / Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşcı / Doç. Dr. Uğur Demir

Yayın Koordinatörü ve Görsel Araştırma
Serkan Osmanlıoğlu / Hasan Yapıcı

İmla ve Tashih
Cemal Toksoy / Serkan Osmanlıoğlu

Fotoğraf
SMEY / İsmail Küçük / Üsküdar Belediyesi / Müellifler

Kapak Fotoğrafları
Kadir Kendüzler (Gülnuş Emetullah Sultan Camii)

Tasarım ve Uygulama
SMEY / Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt
BİLNET MATBAACILIK
Dudullu Organize Sanayi Bölgesi Birinci Cadde No: 16
Esenkent-Ümraniye/İSTANBUL

ISBN: 978-605-9719-23-0
İstanbul, Aralık 2017

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmedin iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ
Mimar Sinan Mah. Çavuşdere Cad. No: 35
ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0216 531 30 00 • Faks: 0216 531 32 25

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
IX

11-13 Kasım 2016

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IX

DÜZENLEME KURULU

DR. COŞKUN YILMAZ
ZEKERİYA ŞANLIER
PROF. DR. CEMALETTİN ŞAHİN
PROF. DR. CENGİZ TOMAR
PROF. DR. TURHAN KAÇAR
DOÇ. DR. UĞUR DEMİR
DOÇ. DR. YUNUS UĞUR
SAADET GÜL

OTURUM BAŞKANLARI

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN
PROF. DR. AHMET EMRE BİLGİLİ
PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
YRD. DOÇ. DR. ALİM KAHRAMAN
PROF. DR. BEKİR KARLIĞA
PROF. DR. BİLGİN AYDIN
DR. COŞKUN YILMAZ
PROF. DR. DAVUT DURSUN
PROF. DR. EROL ÖZVAR
PROF. DR. FATMA ÇİÇEK DERMAN
PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
PROF. DR. FİKRET SARICAOĞLU
PROF. DR. HALİS YUNUS ERSÖZ
PROF. DR. HAYATİ DEVELİ
PROF. DR. İDRİS BOSTAN
PROF. DR. MAHMUT AK
PROF. DR. MEHMET AKİF AYDIN
PROF. DR. MEHMET AKMAN
DR. MEHMET GENÇ
PROF. DR. MUSA DUMAN
PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK
PROF. DR. SABAHATTİN AYDIN
PROF. DR. TAHSİN GÖRGÜN
PROF. DR. TUFAN Ş. BUZPINAR
PROF. DR. UĞUR DERMAN
PROF. DR. VAHDETTİN ENGİN

İ Ç İ N D E K İ L E R

10-113
III. BÖLÜM
KÜLTÜR ve EDEBİYAT

13-24
Galatât-ı Hafîd Efendi'de Üsküdar'a Dair Tanıtma ve Hikâyeler
YAKUP YILMAZ

25-42
Tanzimat Çamlıcası ve Jöntürkler
BEŞİR AYVAZOĞLU

43-58
Abdülhak Şinasi Hisar'ın "Çamlıcadaki Eniştemiz" Romanında Mekânı ve Mekânsal Belleği Haritalamak
EMİNE KÖSEOĞLU-EMİNE BANU BURKUT

59-80
Hayal Şehirde Güzelin Biçimleri:
Üsküdar Örneğinden Hareketle Edebî Eserlerde Şehir Estetiği
EBRU BURCU YILMAZ

81-113
Üsküdar Cami Adlarının Toponomisi ve Adların Dil Bilgisel Yapıları
ALİ ŞEYLAN

114-488
IV. BÖLÜM
TARİHİ ŞAHSİYETLER

117-132
Bostancıbaşı Abdullah Ağa ve Vakıfları
TAHSİN ÖZCAN

133-202
Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (İskele) Haziresi Mezartaşları
SADİ SÜLEYMAN KUCUR

203-216
Üsküdarlı Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin Kastomonu'a Sürgünü
AHMET ÖNAL

217-222
Muhammed Emin Şirvânî Üsküdârî
KAMANDAR ŞERİFOV

223-266
Üsküdarlı Abdülhay Celvetî ve Kasîde-i Bürde Tercümesi
BÜNYAMİN AYÇİÇEĞİ

267-306
Üsküdar - Ahmediye Külliyesi Haziresi Mezar Taşları Üzerine Değerlendirme
ABDÜLHAMİT TÜFEKÇİOĞLU-OKTAY GÜNDOĞDU

307-334
XVIII. Yüzyıl Üsküdarının Önemli Âilelerinden Mîrzâ-zâdeler Hakkında Notlar
ATABEY KILIÇ

335-362
Üsküdar Selim Efendi Tekkesi Haziresi ve Mezar Taşları
ZEYNEP EMEL EKİM

363-376
Üsküdarlı Bir Mimar Ailesi: Balyanlar
SARO DADYAN

377-388
Osmanlı Döneminde Bir İmam;
Bulgurlu Mescid Mahallesi İmamı Halil Efendi
NEVZAT SAĞLAM

389-414
Üsküdarlı Bir Plevne Kahramanı: Miralay Yunus Bey
NURETTİN GEMİCİ

415-422
Tanburî Ali Efendi (1836-1903)
TALİP MERT

423-454
Balkan ve Çanakkale Savaşları'nda Şehit Olan Üsküdarlılar
NACİ ŞAHİN

455-468
Üsküdar Kütüğüne Katkı: Müsâmeretnâme Yazarı Emin Nihad Bey (1838-1879)
MUSTAFA İSMET UZUN

469-488
Üsküdarlı Müfessirler
MUSTAFA ÖZEL

III. BÖLÜM:

KÜLTÜR ve EDEBİYAT

Yakup Yilmaz
Beşir Ayvazoğlu
Emine Köseoğlu-Emine Banu Burkut
Ebru Burcu Yilmaz
Ali Şeylan

Foto: H. Şenay Balioğlu

Galatât-ı Hafîd Efendi'de Üsküdar'a Dair Tanıtma ve Hikâyeler

YRD. DOÇ. DR. YAKUP YILMAZ
Kırklareli Üniversitesi

İstanbul'un en güzel yerlerinden biri, belki birincisi Üsküdar'dır. Üsküdar, şiirlerin, şarkıların, türkülerin asırlarca ilham kaynağı olmuş, hikâye ve fıkralarda kendine yer edinmiştir. Hemen her eserde Üsküdar'a dair bilgi, rivayet, metin ortaya konmuştur.

Üsküdar, İstanbul'un gün batımında güneşin camlarına vurduğu *altın şehir*dir. İlkçağda adı "Altın şehir" anlamına gelen *Khrysopolis* olan *Üsküdar*'ın belki bir kısmı *Scutarion* olarak tanınmıştır. *Scutarion* adı Türk devrinde *Üsküdar*'a dönüşmüştür[1]

Galatât-ı Hafîd Efendi

ed-Dürerü'l-Müntehabâti'l-Mensûre fî Islâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre [=Yaygın Dil Yanlışları Konusunda Açık Seçik İnciler], galat sözlükleri içinde en meşhurudur. Sözlük 1123 maddeden müteşekkildir, muhteviyatı itibariyle en fazla malumat arz eden, ilk derli toplu galat sözlüğü[2] olma özelliklerini taşır.

Müellifi Mehmed Hafîd bin Mustafa Âşir el-İstanbulî'dir. H. 1 Muharrem 1219 / M. 12 Nisan 1804 tarihinde kaleme alınmış, 1 Cemaziye'l - Âhir 1221 / 16 Ağus-

1 Eyice, Semavi., "Fetihten Önceki Üsküdar" *Üsküdar Sempozyumu* (I : 2003 : İstanbul: 23-25 Mayıs 2003 bildiriler, Zekeriya Kurşun, ve dğr. (ed.) İstanbul 2004, s. 17-20.

2 Kaçalin, Mustafa S. "Galat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XIII, Ankara 1996. s. 301-303.

tos 1806 tarihinde İstanbul'da Dâru't-Tıbâ'a matbaasında basılmıştır (Yılmaz, a.g.e., s. 8) Eserin çevriyazıyla basımı da tarafımızdan 2014 yılında yapılmıştır.

Galatât-ı Hafîd Efendi'de Üsküdar

Mehmed Hafîd Efendi'nin, asıl adı *ed-Dürerü'l-Müntehabâti'l-Mensûre fî Islâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre;*meşhur adı *Galatât-ı Hafîd Efendi* olan eserinde Üsküdar'a dair iki bölüm üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisinde tanıtma, ikincisinde hikâyeler yer alır.

Tanıtma

Tanıtmaların yer aldığı bölümde *Üsküdar, kat'-ı kalem* ve *lâle* madde başlarında çeşitli bilgilendirmeler mevcuttur. *Üsküdar* madde başı tamamen Üsküdar'a dair bilgilerle ilgilidir. *Kat'-ı kalem* maddesinde hattatlar silsilesi içinde Üsküdarlı bir şahsın adı geçer. *Lâle* maddesinde ise Üsküdârî Hüdâyî Mahmûd Efendi'nin yetiştirdiği lâlelere dair bilgiler mevcuttur.

Üsküdar

50. Üsküdâr[3] [< Far. *Uskuzâr* iskele, kurye]: Âsitâne-yi devlet-i âşiyâne-yi Kostantiniyyetü'l-mahmiye mukâbilinde ekser bilâd-ı Anatolu'dan Rumeli'ne akreb ma'ber ve iskele olan ma'rûf belde-yi cesîmenin ismi. [Asl-ı Üsküdâr] Fârisîde sefâyin ve zevârık bağlanan iskele ve su geçidi ve mahall-i leb-i deryâ-yı kebîr ma'nâsına zâl-ı mu'ceme ile *Uskuzâr*dan[4] galat olup Arabîde zamm-ı mîm ve sükûn-ı râ ve medd-i fâ ile *murfâ'*[5] derler; ammâ dâl-ı mühmele ile Fârisîde Üsküdâr ebnâ-yı zamânemizin nev-îcâd ve tavr-ı Frengîdir diye tahsîn ve *ıtrâ* ile nakl eyledikleri sûret-i kadîmedir ki biri birine karîb menzil-hâneler tertîb ve her mahalde tüvânâ esbe râkib âdemler hâzır-ı müheyyâ olup evâmiri biri birine îsâl ve i'tâ ile zamân-ı kalîlde mekân-ı ba'îde hükm-i şâhî vâsıl olur. Bu sûretde olan ulağın ismi olup çîr elçi ve yâm dahı dedikleri *Ferheng-i Cihângîrî*'de muharrerdir ve Üsküzâr hîn-i fethde hâlî ve ancak ma'ber-i kadîm ve iskele olup

3 Hafîd, Mehmed, *ed-Dürerü'l-Müntehabâti'l-Mensûre fî Islâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre.* Yakup Yılmaz (haz.), İstanbul 1221/ 1806, s. 26-27.

4 Far. *usk*û*âr* [= askudâr, uskudâr, iskudâr] 'ulak, postacı; posta aracının yedicisi; postacının çantası; bir kralın adı; İstanbul'un Üsküdar ilçesi' (Steingass, F. A, *Comprehensive Persian-English Dictionar,* Beirut: 1998, s. 59)

5 Ar. *murf*âé / *marf*âé 'kenarda gemi karar eyleyecek mevzi, iskele' (Fîrûzâbâdî, el-Okyânûsu 'l-Basît fi Tercemeti 'l-Kâmûsu 'l-Muhît, c. III, Mütercim Asım (çev.), İstanbul, 1855, s. 25) [< *r-f-é* 'elbiseyi yamamak, düzeltmek; korkusunu gidermek, teskin etmek, bağışlamak; gemiyi iskeleye yanaştırmak'].

ba'dehu karye-yi sagîre olduğuna şâhid Kekboza'ya[6] tâbi' Üsküzâr karyesinde diye muharrer atîk hüccet görülmüşdür. Üsküzâr menzil-hâne ma'nâsınadır demek nâ-be-mahaldir.

İstanbul'un karşısında Anadolu beldelerinden daha çok Rumeli'ne yakın, köprüsü ve iskelesi olan malum büyük beldenin adıdır. Üsküdar kelimesinin aslı Farsçada gemi ve kayık bağlanan iskele, su geçidi ve büyük sahil manasına, zâl harfiyle Üsküzâr'dan galattır. Arapçada murfa' derler. Ancak dal harfiyle Farsçada Üsküdar, zamanımızın insanlarınca yeni ve Avrupai'dir diye çokça övdükleri, birbirine yakın tatar konaklarının ve durakların kurulduğu, her yerde güçlü atlara binen adamların hazır bulunduğu, buyrukları ve postaları birbirine ulaştırıp verdikleri, kısa zamanda uzak mesafelere sultanın buyruklarını ulaştırdıkları eski bir resimdir, manzaradır. Bu şekilde işleyen ulakların adı olup posta beygiri dahi dedikleri Ferheng-i Cihângîrî'de kayıtlıdır. Üsküdar, fetih esnasında eski bir köprüsü ve iskelesiyle boş bir yerdi, sonra küçük bir köy olup Gebze'ye bağlı Üsküdar köyünde şeklinde yazılı eski bir belge görülmüştür. Üsküdar posta konağıdır demek yersizdir.

Kat'-ı kalem

815. Kat'-ı kalem[7] [< Ar. *kattu kalam* kalem kesmek]: Kalemi arzına kesmek ma'nâsına müsta'meldir. Arabîde feth-i kâf ve teşdîd-i tâ ile *kattu kalam*dan[8] galat olup Fârisîde mutlakâ kesmek ma'anâsına zamm-ı bâ-yı muvahhade ile *burîdan*[9] ve kalem yonmak ma'nâsına kesr-i tâ ile *tirâşîdan kalam*[10] derler. Hafî değildir ki feth-i kâf ve sükûn-ı tâ ile *kat'* mutlakâ kesmek ve muharrer olan *katt* bir şey'i arzen kesmek ve i'râb-ı *katt* ile *kadd* bir nesneyi tûlen yarmaga derler ve yazı yazılan ünbûbeye katt olunmazdan evvel kalem ıtlâkı sahîh olmadığı âşkârdır. Bu dahı arzına kesmek ma'nâsına taklîmden olduğunu beyân eylemişlerdir.

Kalemi enine kesmek manasına kullanılır. Arapçada kattu kalemden galat olup Farsçada kesmek manasına burîden ve kalem yonmak manasına tirâşîden kalem derler. Kat' kelimesinin kesmek, katt bir şeyi enine kesmek, kadd bir nesneyi

6 *Kekboza*: Kocaeli'nin Gebze ilçesi.

7 Hafîd, Mehmed, *a.g.e.,* s. 334-336.

8 Ar. ḳattu ḳalam 'kalemi kesmek' [ḳattu 'bir nesneyi mutlaka kesmek'(Fûruzâbâdî, *a.g.e.,* s. 505) *Kalam* 'yonulmuş kamış, yazı yazacak kalem'(Fûruzâbâdî, *a.g.e.,* s. 542)

9 Far. *burîdan* 'kesmek' (Steingass, *a.g.e.,* s. 182).

10 Far. tirâşîdan ḳalam 'kalem yonmak' [Far. tirâşîdan [tarâşídan] 'tıraş etmek, kesmek, soymak' (Steingass, *a.g.e.,* s. 291) Ar. 'alam 'yonulmuş kamış, yazı yazacak kalem' (Fîruzâbâdî, s. 542)

boyuna yarmak manasına olduğu açıktır. Yazı yazılan boruya, kesilmeden önce *kalem denemeyeceği açıktır. Bunun da enine kesmek manasına yazıldığını belirtmişlerdir.*

[Resm-i silsile-yi hattâtîn] Silsile-yi hattâtîn-i sülüs Hazret-i Alî ibni Ebû Tâlib radıya'llâhu anh cenâblarına bu sûretde müntehî olur: 1. Hazret-i Alî ibni Ebû Tâlib, 2. Hasan Basrî, 3. İshak bin Cemâl, 4. İbrahîm Seczî, 5. Ahvel, 6. Muhammed ibn Mukle, 7. Hasan el-Merzubânî, 8. Muhammed bin Esed, 9. Alî ibn Hilâl, 10^{1}. Abdü'l-mü'min, 10^{2}. Muhammed ibn Abdu'l-melik, 11. Zeyneb eş-Şehdet, 12. Yâkût el-Musta'sımî, 13. es-Seyyid Haydar, 14. Abdu'llâh ed-Dayrî, 15. Hayru'd-dîn, 16. eş-Şeyh Hamdu'llâh el-Ma'rûf, $17^{1.1.}$. Oğlu Mustafâ Dede, $17^{1.2}$. Oğlu Dervîş Muhammed, $17^{2.1}$. Dâmâdı Şükru'llâh, $17^{2.2}$. Oğlu Muhammed Dede, 18. Hasan el-Üsküdârî, 19. Hâlid-i Erzurûmî 20^{2}. Nakış-zâde Seyyid İsma'îl. 20^{1}. Dervîş Alî, 21^{2}. Suyolucu-zâde, $21^{2.1}$. Hâfız Osmân el-Meşhûr, $21^{2.2}$. Yedikuleli, $21^{2.3}$. Eğrikapılı. $21^{1.1.}$. Ağakapılı İsma'îl [ö. 1706], $21^{1.2}$. İsma'îl Zühdî, $21^{1.3}$. Kâtib-zâde Mustafâ.

Hattatlar Silsilesi:

Sülüs hattatlarının silsilesi:

Hz. Ali'ye (r.a.) kadar şöyledir: 1. Hazret-i Alî ibni Ebû Tâlib, 2. Hasan Basrî, 3. İshak bin Cemâl, 4. İbrahîm Seczî, 5. Ahvel, 6. Muhammed ibn Mukle, 7. Hasan el-Merzubânî, 8. Muhammed bin Esed, 9. Alî ibn Hilâl, 10^{1}. Abdü'l-mü'min, 10^{2}. Muhammed ibn Abdu'l-melik, 11. Zeyneb eş-Şehdet, 12. Yâkût el-Musta'sımî, 13. es-Seyyid Haydar, 14. Abdu'llâh ed-Dayrî, 15. Hayru'd-dîn, 16. eş-Şeyh Hamdu'llâh el-Ma'rûf, $17^{1.1.}$. Oğlu Mustafâ Dede, $17^{1.2}$. Oğlu Dervîş Muhammed, $17^{2.1}$. Dâmâdı Şükru'llâh, $17^{2.2}$. Oğlu Muhammed Dede, 18. Hasan el-Üsküdârî, 19. Hâlid-i Erzurûmî 20^{2}. Nakış-zâde Seyyid İsma'îl. 20^{1}. Dervîş Alî, 21^{2}. Suyolucu-zâde, $21^{2.1}$. Hâfız Osmân el-Meşhûr, $21^{2.2}$. Yedikuleli, $21^{2.3}$. Egrikapılı. $21^{1.1.}$. Ağakapılı İsma'îl [ö. 1706], $21^{1.2}$. İsma'îl Zühdî, $21^{1.3}$. Kâtib-zâde Mustafâ.

Hasan Üsküdârî (ö.1023/1614)

Hasan Üsküdârî ünlü bir hattattır. Hamza adlı bir zatın oğludur. Üsküdar'da doğduğu ve burada yaşadığı için Üsküdârî nisbesiyle anılmıştır. Şeyh Hamdullah Efendi'nin kızı tarafından torunu olan Pîr Mehmed b. Şükrüllah'ın akrabası ve talebesidir. Hocasından aklâm-ı sitteyi meşk edip icazet aldıktan sonra yine şeyh Hamdullah'ın oğlu tarafından torunu olan Derviş Mehmed b. Mustafa Dede'den

hattın inceliklerini öğrendi. Hasan Üsküdârî böylece "şeyh üslûbu"nun iki koldan kendisinde toplandığı, devrinin önde gelen bir temsilcisi olarak bu yolda Mushaf ve kıtalar yazdı. Üçüncü nesilden Şeyh Hamdullah şeceresine bağlanan hattatın celî-sülüs hattından bazı örnekler zamanımıza ulaşmıştır. Ancak kâğıda yazmış olduğu aklâm-ı sitte örneklerinden günümüze ulaşabilenler fazla değildir.

Hasan Üsküdârî, Karacaahmet Sultan Türbesi karşısındaki set üstüne defnedilmiştir.

Şeyh Hamdullah'tan günümüze ulaşan hattat silsilesinde mühim bir mevkiye sahip olan Hasan Üsküdârî'nin meşhur talebeleri arasında Halid Erzurumî'den başka Muhammed el-İmam adıyla tanınan Tokatlı İmam Mehmed Efendi de bulunmaktadır. Murakkaât adlı bir eseri vardır.[11]

Lâle

1108. Lâle[12] [Far. *lâla* lale]: Envâ'ı kesîr şikûfe-yi ma'rûfenin ismi[13] Eğerçi galatdan sâlim; lâkin terkîb-i hafî ile mürekkeb olması tafsîle vesîle oldu. Fârisîde medd-i lâm ile *lâl* kırmızı renk ma'nâsına olmağıla alemiyyete naklde âhirine hâ-yı ihtisâs ilhâkı ile *lâla*[14] olduğuna ism-i Arabîsi feth-i şîn ile şakâyıku*'n-nu'mân*[15] şâhiddir.

Çeşidi bol, malum çiçeğin adıdır. Aslında galat değildir; ancak örtülü bir tamlama olduğundan açıklanmaya gerek duyuldu. Farsçada lâl, kırmızı renk manasında olup bir nesneye ad olarak verildiğinde sonuna hâ-yı ihtisas eklenip lâle olur. Arapçada şakâyıku'n-nu'mân'dır.

[Zuhûr-ı lâle-yi ser-nigûn] Âsitâne-yi emn-âşiyânede lâlenin evvel şüyû'u bin yetmiş beş târîhinde mütevessid-i hâk-i gufrân Üsküdârî Hüdâyî Mahmûd Efendi [1541-1628] aleyhi rahmetu'llâhi'l-hâdî bâğlar arasında bulup bâğçelerine gars buyurmaları ile dervîşân ve muhibbân dahı i'tibâr ederek şâyi' olmuşdur. Zer' olunan tuhmlarında a'lâsı zuhûr ederek Cennet-mekân Sultân III. Ahmed Hân [1703-1730] zamânında; ya'nî bin yüz otuz târîhlerinde [1717/1718] *nîze-yi rummânî* nâm lâlenin küşâdı me'mûl bir basalı bin gurûşa ve firdevs-âşiyân Sultân I. Mahmûd Hân

11 Ağırman, Cemal, "Tarih Ve Tabakat Kitaplarında Üsküdârî Nisbesiyle Anılıp Adından Söz Ettiren Üsküdarlı Bilginler." *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004) Bildiriler,* Coşkun Yılmaz (ed.) İstanbul 2005. 485-512.

12 Hafîd, a.g.e., s. 520-522.

13 Baytop, Turhan, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü,* Ankara 2007, s. 195-196.

14 Far. *lâla* 'lâle, yaban çiçeği' (Steingass, a.g.e., s. 1113) [Far. *lâl* kırmızı + *a* gibi].

15 Ar. şaḳâ*yıḳu 'n-nu'mân* 'lale' (Fîrûzâbâdî s. 936)

20. yüzyılın başlarında Üsküdar

[1730-1754] zamânında *kerem-bârî* nâm lâlenin bir piyâzı sekiz yüz gurûşa bey' olunduğu an-anhu kerrâren ve merrâr-ı resîde-yi sımâh-ı râkımu'l-hurûf olmuşdur. Bunlardan sonra be-her sâl nev be-nev zuhûr eden *mâ lâ ayn*^{un} *ra'at va lâ uzun*^{un} *sami'at*[16] a'lâları bürûz etmededir. Şikûfe-yi merkûmenin elvânı begâyet ziyâde olur. Ve l-hâsıl lâciverd renginden mâ-'adâ cemî' elvân-ı muhtelife ile mütelevvin olur. Zamân-ı ibtilâmızda *elmâsî* ta'bîr olunan remâdî renkden gayrı ehaduhumâyı âherden fark ve temyîze kudret-yâb idik. Mezkûr olan lâlenin sûretinde dört asl olur ki erbâbı *kıvrım* tabîr ederler; ya'nî [522/07] *hancerî* ve *bâdâmî* ve *sûzenî* ve *nîşterî*. Bu dört kıvrım dahi bi-kudreti'llâhi [522/08] te'âlâ biri birine tedâhül ile on altı kıvrım olacağı âşkârdır. Muharrer [522/09] olan etvâr-ı sitte-aşarda elvân-ı muhtelife ile begâyet a'lâları görülmüşdür.

Ters lâlenin ortaya çıkışı

İstanbul'da lâlenin ilk ortaya çıkması, 1075/ 1664-1665 tarihinde rahmetli Üsküdarlı Hüdâyî Mahmûd Efendi [1541-1628] bağlar arasında bulup bahçelerine diktirdikten sonra dervişleri ve sevenleri de itibar ederek yaygınlaşmıştır. Ekilen tohumlardan daha güzeli yetişmiş, Sultan III. Ahmed [1730-1754] zamanında, yani 1130/1717-1718 tarihlerinde nîze-yi rummânî adlı lâlenin açılması beklenen bir soğanı 1000 kuruşa; Sultan I. Mahmûd [1730-1754] zamanında kerem-bârî adlı lâlenin bir soğanı 800 kuruşa satıldığı kulaktan kulağa yayılmış, sonra yazılmıştır. Bunlardan sonra her yıl, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği yeni yeni lâleler ortaya çıkmaktadır. Lâlenin rengi gayet renkli olur. Lacivert renginden başka bütün renklerde lâle vardır. Çok düşkünü olduğumuz zamanlarda elmâsî denen, kül renkli olandan başka, ikisinden birini ayırabiliyorduk. Adı geçen lalenin görünümünde erbabının kıvrım dedikleri hançeri, bâdemî, süzeni ve nişterî adında dört özellik vardır. Bu dört kıvrımın Allah'ın kudretiyle birbirine girerek on alt kıvrım olacağı bellidir. Bu on altı kıvrımın da çeşitli renklerde en güzelleri görülmüştür.

Hikayeler

Hikâyeler kısmında *ecinne* ve *şubat* maddeleri içinde geçen iki hikâyeden söz edilebilir.

16 "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği [nimetler]…"

Ecinne

18. Ecinne[17] [Ar. *cinnân* cinler]: İnsin mukâbili cinnin cem'i ma'nâsına isti'mâli şâyi'dir. Arabîde kesr-i cîm ve teşdîd-i nûn ile *cinn* ism-i cins olmağıla alâ kavl vâhidi yine i'râb-ı merkûm ile *cinn*î olduğuna mebnî ta'bîr-i merkûm galat olacağı âşkârdır.

İnsanın karşıtı, cinin çokluğu manasına kullanılması yaygındır. Arapçada cinn, cins adı olarak tekliği yine cinnî olduğuna bakılarak bu deyişin galat olacağı açıktır.

[Menkabe-yi latîfe]: Talebe-yi ulûmdan Anatolu memâlikinde tahsîl-i ulûm eden bir şahs-ı hod-pesend mâ-hasali sermâye-yi endek ile cemî' âlemi kasabasına kıyâsen *manam dîgar-nîst*[18] edâların peydâ ve ma'mûre-yi Anatolu nazarında pür-meges rû-nümâ olduğuna mebnî "Â*sitâne-yi emn*-âşiyâ*ne ulemâsından gayrı bana kimesne hem-p*â *olamaz*." diyerek Üsküdâr'a nüzûl ve ferdâsı sevâhil-i İslâmbol'dan bir iskeleye yanaşır *al-garîbu ka'l-a'm*â [*valav kâna basîr*^{an}][19] mısdâkı bir kahve dükkânı pîş-gâhında ârâm ve mütefekkir-i ser-encâm iken kahve ricâlinden nev-resîde bir çelebî "*Hâce efendi, teşrîfiniz Anatolu'dan mı ve emn-i tarîk var mı?"* su'âline "*Ecinnîler*[20] *top oynuyor*." cevâbına yine çelebî bilâ-tefekkür "*Cânım hâce efendi, kaçar aylık?" diye* reddinde cevâba adem-i kudretinden mâ-'adâ semere-yi ilm-i şerîf olan mîzân-ı insâf ile muvâzene ve *"Bu beldenin şâbbı böyle nüktedân oldukda ulemâ ve şuyûhu ile mükâlemeye ber-vech ile hadd-i imkân olmaz."* diyerek der-ân sâ'at beldesine avd u insirâf eylemiş.

Öğrencilerden, Anadolu şehirlerinde tahsil alan, kendini beğenmiş kişi, biriktirdiği az bir para ile bütün âlemi kasabasıyla kıyas ederek manam dîgar-nîst [= Benim, başkası değil; benden âlâsı yok.] havalarıyla görünür ve Anadolu şehirlerine bakarak sinek dolu yüzünü göstererek "İstanbul ulemasından başka kimse bana arkadaş olamaz" diyerek Üsküdar'a iner. Ardından ertesi gün İstanbul sahilinden bir iskeleye yanaşır, garip (yabancı), görse bile kör gibidir ilkesince bir kahve dükkânı önünde dinlenir ve düşünürken kahvedeki adamlardan genç bir beyefendi, "Hoca efendi, teşrifiniz Anadolu'dan mı? Ayrıca yol güvenli mi?" diye sorduğunda, "Ecinniler top oynuyor." cevabına beyefendi düşünmeden "Canım hoca efendi, kaçar aylık?" diye karşılık verince, cevap vermeye güç yetirememekten başka,

17 Hafîd, a.*g.e.,* s. 11-12.

18 "Benim, başkası değil."

19 "Garip, [görse bile], kör gibidir."

20 Ar. *ecinne* 'cinler' < *cinn* / Ar. *ecinne* 'ceninler, anne karnındaki bebekler' < *cenîn*

ahalinin ilim seviyesine şaşarak "Bu beldenin gençleri bu kadar nüktedansa, âlim ve hocalarıyla kelam etmek imkânsızdır." diyerek hemen kendi memleketine dönmeye niyet etmiş.

Şubât

635. Şubât[21] [Ar. *subât şubat*]: Âhir-i şuhûr-ı sene-yi Rûmiyye mâh-ı ma'rûf ki eyyâmı yiğirmi sekiz olmağıla Türkîde *küçük ay*[22] derler. Evveli şîn-i mu'ceme ve âhirde tâ-yı mühmele ile isti'mâli şâyi'dir. Arabîde zamm-ı sîn-i mühmele ve âhirde tâ ile *sub*â*t*dan[23] galat olup Fârisîde yine zamm-ı evvel mu'ceme ve âhirde tâ ile şubâ*t*[24] derler.

Rumi ayların son ayıdır. Günleri 28'dir. Türkçede küçük ay derler. Şubat diye kullanılır. Arapçada subâttan galat olup Farsçada yine şubât derler.

[Latîfe-yi şubâtiyye]: Cennet-mekân Sultân I. Mahmûd Hân [d. 1696, t. 1730-1754] devletinde ağa-yı dârü's-sa'âdati'ş-şerîfeti'l-hâc Beşîr Ağa aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân meclisinde nev-devletândan servet ve yesârda bî-akrân bir ağa-yı zîşân câlis iken Üsküdâr'da nev-îcâd kışlaklar ihtirâ' eden yemişçibaşı merhûm el-Hâc Ahmed Ağa bir sepet kıssâ takdîm eylemiş. Vakt-i mezbûr mâh-ı merkûma tesâdüfünden sâhib-i meclis Ağa-yı müşârun ileyh *"M*âşâ*'allâh Ahmed Ağa,* şubât*da h*ıyâr *tedâriki ancak size mahsûsdur.* Şubât*da h*ıyar *yetişdirmek katı hünerdir."* diye tahsîn ve ıttırâ ve birkaç def'a tekrârından misâfir ağa müte'ellim olup hânesine vusûlde ehass-ı etbâ'ını cem' ve *"Bizim b*âğ *ve b*âğçe *ve huddâm ve hav*âşî*miz yemişçibaşıdan evfer* ü *ezyed iken bir* şubât *yapma*ğ*a kudretiniz yok."* diye ba'de'l-'itâb *"Şimdi bizim b*âğçeye *dah*ı *bir* şubât *peyd*â *edün."* diye emr eder. Zurefâ-yı etbâ'ı Üsküdâr kurbunda bostân-ı merkûma varıp müşâhedleri misilli ağa-yı merkûm bâğçesine bir kışlak inşâ ve ihdâs ederler. Ve'l-hâsıl sene-yi âtîye mâh-ı mârtı derûnunda birkaç gâv-i lücc ki dest-res olurlar. Der ân-sâ'at kat' u kemâl-i i'zâz ile huzûr-ı Beşîr Ağa'ya takdîminde beşâşet izhâr eylemediğinden ağa muztarib olup *"Efendim, el-hamdu li'll*âh *biz dah*ı şubât*da h*ıyâr *yetiştirdik."* kelâmına âgâzda ağa-yı müşârun ileyh *"His*â*bda g*ıllet *hulyâsıyla güzel, m*â*rtda dah*ı *ted*â*rik yine hünerden add olunur."* cevâbında misâfir ağa eymân-ı gılâz ve belki talâk-ı selâse ile *"Efendim, bu mikd*âr *mas*â*rif eyledim,* şubât *yapdırdım ve*

21 Hafîd, *a.g.e.,* s. 245-246.

22 Tür. *küçük ay* 'küçük ay, şubat (Bazin, Luis, *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri,* Vedat Köken (çev.), Ankara 2011, s. 412-413.

23 Ar. *sub*âū 'şubat' (Fîrûzâbâdî, *a.g.e.,* s. 477)

24 Far. şubâ*t* 'Süryani dilinde şubat ayı' (Steingass, *a.g.e.,* s. 729)

şubât*da hıyâr yetişdirdim."* diyerek meclis tamâm olduğu ol vakti derk edenlerden topu Çelebî nâm teber-dâr ağa-yı be-nâmdan kerrâren ve merrâren resîde-yi sımâh-ı kesîru'l-esâm olmuş idi. el-'uhde[tu] aleyhi.

Sultan I. Mahmûd Hân [1730-1754] hükûmetinde Dârü's-sa'adet ağası rahmetli Hacı Beşir Ağanın meclisinde, yeni memurlardan servet ve varlıkta eşsiz ve ünlü bir ağa otururken Üsküdar'da yeni tarz kışlalar kuran rahmetli Yemişçibaşı Hacı Ahmet Ağa bir sepet kıssâ [hıyar, acur, salatalık] takdim etmiş.

Üstte anılan zamanda, şubat ayına tesadüfünden meclis sahibi Beşir Ağa "Maşallah Ahmet Ağa, şubatta hıyar tedariki ancak size mahsustur. Şubatta hıyar yetiştirmek zor hünerdir." diye tekraren övmüş, Ahmet Ağa bu tekrarlı övgülerden mahzun olarak evine ulaştığında en özel hizmetçilerini toplamış ve ""Bizim bağ, bahçe, hademe ve amelelerimiz Yemişçibaşı'dan çok *fazla iken bir* şub*at yapmaya kudretiniz yok." deyip azarladıktan sonra "Şimdi bizim bahçeye de bir* şub*at kurun." diye emretmiş.* Beşir Ağa'nın şubatta demesi, Ahmet Ağa'ya şubatın yer adını çağrıştırmış. Neyse ki hizmetliler meseleyi doğru anlamışlar, gerekeni yapmışlar.

Seçkin hizmetçileri Üsküdar yakınındaki tarlaya varıp gördükleri biçim ve tarzda Ahmed Ağa'nın bahçesine bir kışlak inşa ederler. Sonunda ertesi senenin mart ayı içinde birkaç araba hıyar elde etmişler.

Sonuç

Tarih ve kültür zengini olan Üsküdar'a dair pek çok eserde çeşitli anlatımlar mevcuttur. Mehmed Hafîd Efendi'nin asıl adı *ed-Dürerü'l-Müntehabâti'l-Mensûre fî Islâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre,* meşhur adı *Galatât-ı Hafîd Efendi* olan eserinde Üsküdar'a dair sunulan tanıtmalar ve hikâyeler başka eserlerde de görülmektedir. Kayıtlardan edinilecek malzemelerle Üsküdar'ın tarihindeki ve kültüründeki bilinmeyen zenginliklerin ortaya çıkarılması mümkün olacaktır.

Foto: İsmail Küçük

Tanzimat Çamlıca'sı ve Jön Türkler

BEŞİR AYVAZOĞLU
Araştarmacı, Yazar

Yahya Kemal, *Dergâh* mecmuasının ilk sayısında çıkan "Üç Tepe" başlıklı yazısına "Çamlıca, Namık Kemal ve arkadaşları Hâmid, Ekrem, Sezâi ve ötekilerinin elli sene evvel âleme baktıkları tepedir" cümlesiyle başlar ve yeni edebiyatın ilk çocuklarına orada, Tanzimat vezirlerinin köşklerinde rastlayan Namık Kemal'in, Çerkez cariyelerden doğup dadılar ve lalalar elinde büyüyen ve daha beşikteyken devlet rüyaları gören bu şehzade ruhlu çocukları bir nefesiyle uyandırabilmesine hayretini ifade ettikten sonra şöyle devam eder:

"Bu çocukların doğuşlarıyla eserleri arasında ne kadar fark var! Milletin önüne o zaman yeni fikirlerle bu hanedan çocukları düştüler. Eserlerinde Çamlıca havası eser, Çamlıca bahçelerinde bülbül yavrusu dinledikleri sezilir, şiveleri o semtin vezir konakları gibi ağır, harap ve şairanedir. Yeni nesil, alafranga edebiyatın kırık dökük manzumelerinden, sarışın mensurelerinden, tek gözlüklü tenkitlerinden beri artık onları okumadıysa zevk, lisan ve hayal sahasında bir düziye tecelli eden inkılâptandır, yoksa bugünlere kadar vakâyii onlar sevkettiler. Üslûpları eski konaklar, yalılar ve köşkler gibi yıkılmış; eski esvaplar gibi gülünç olmuş; eski edep, eski erkân, eski terbiye gibi itibardan düşmüş bu adamların fikirleri o zamandan bugüne kadar bütün siyasî hâdiselere hâkim olmadı mı?"[1]

1 Yahya Kemal, "Üç Tepe", *Dergâh,* sayı 1, 15 Nisan 1921

Çamlıca'dan Adalar'a bakış

Çamlıca'nın Keşfi

Önceleri bazı padişahların ava veya tenezzühe çıktıklarında dinlenmeleri için yaptırılmış birkaç av köşkünün dışında binanın bulunmadığı Çamlıca, aslında III. Selim devrinde fark edilmiş, II. Mahmud devrinde de hânedan üyeleri ve yüksek tabaka tarafından keşfedilerek zarif köşkler ve konaklarla donatılmıştı.

Çamlıca'nın altın devri, III. Selim tarafından Büyük Çamlıca'nın Sarıkaya mevkiinde validesi Mihrişah Vâlide Sultan için yaptırdığı kasırla başlar. Vâlide Sultan'ın vefatından sonra, Sultan I. Abdülhamid'in kızlarından Küçük Esma Sultan'a hediye edilen bu köşkün bir cazibe merkezi teşkil ettiği anlaşılıyor. Çamlıca'yı çok seven, hatta bu tepe için bir şarkı yazıp Hüseynî Aşîran makamında besteleyen II. Mahmud şöyle diyordu:

Pek hâhişi var gönlümün ey serv-i bülendim
Yârın gidelim Çamlıca'ya cânım efendim
Reddetme sakın bu sözümü şâh-ı levendim
Yârın gidelim Çamlıca'ya cânım efendim

II. Mahmud, Küçük Çamlıca'da Marmara'ya ve Adalar'a bakan bir düzlükte, büyük fıstık ağaçları altına kendisi için Sürurâbâd isimli bir kasır yaptırmış, bu

sırada kız kardeşi Esma Sultan'ın kasrını da esaslı bir şekilde tamir ettirerek genişletmişti. Büyük bir bağın ortasında yükseldiği için daha çok Esma Sultan Bağı diye anılan bu kasrın önünde büyük bir havuz ve çiçek tarhlarıyla süslenmiş güzel bir bahçe vardı. Devrin en büyük bestekârı Dede Efendi, bu kasrın tamiri dolayısıyla bir kaside kaleme almış, kendi el yazısıyla yazıp süsleyerek padişaha sunmuştu. II. Mahmud, çok sevdiği ve son günlerini geçirdiği bu bağda öldü.

Tanzimat Vezirlerinin Köşkleri

II. Mahmud, Büyük Çamlıca'da gözdelerinden Tiryal Hatun için de bir köşk yaptırmıştı. Daha sonra yeni yapılar ve bahçelerle genişletilen bu köşk, Sultan II. Abdülhamid tarafından Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'ye verilmiş, o da kırk yıl boyunca yazları oturduğu bu köşkleri elden geçirip genişletmiş ve çevresini güzelleştirmişti. Bu köşkün yanı başında da Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Boğaz'ı, Marmara'yı ve Haliç'i bütünüyle gören köşkü yükseliyordu. Zeki ve esprili bir şahsiyet olduğu bilinen Molla, Hazine-i Hassa arazisine bitişik köşkünün başına bir iş gelmemesi ve manzarasının kapanmaması için bir gün bir rüya gördüğünü, kendisine bu rüyada gösterilen yerde bir evliyanın yattığı haberinin verildiğini yaymış ve oraya bir türbe ve büyük bir bahçe yaptırarak sahibi olduğu araziye bir çeşit dokunulmazlık kazandırmıştı.[2] Mevcut kayıtlara göre, bıldırcın armudu, tereyağı armudu, şeker gevrek armudu, sarı büyük kış armudu, misk armudu, sibir elması, vişne eriği, aşağı yukarı nargile büyüklüğünde bir ayva türü, tanesi üç yüz dirhem gelen kızmemesi şeftalisi, bostanî şeftali, sarıpapa şeftalisi, draki yarma şeftalisi, ağustosta çıkan beyaz ve uzun saplı bir kiraz türü, ağustostan sonra olan ceviz büyüklüğünde, bir tarafı beyaz, diğer tarafı siyah kiraz, beyaz atkestanesi, Şam üzümü cinsinden iri siyah üzüm ve daha birçok üzüm çeşidi, Abdülhak Molla'nın Çamlıca'daki bağının ürünlerinden bazılarıydı.[3]

Tanzimat devrinin ilk maarif nâzırı olan Abdurrahman Sami Paşa, Çamlıca'da Abdülhak Molla'nın komşusuydu. Köşkünü ve bağlarını III. Selim devri ricalinden Köse Kâhya Râşid Efendi'nin vârislerinden satın alan Sâmi Paşa'nın yaz aylarında bu köşkü, kış aylarında da Taşkasap'taki kırk küsur odalı muhteşem konağı birer cazibe merkeziydi. Oğlu Abdüllatif Suphi Paşa'nın Horhor'daki konağı ile Küçük Çamlıca'daki büyük köşkü ve korusu da aynı şekilde devrin şair ve yazarlarının devam ettikleri, Çamlıca'ya geçtikleri zaman günlerce geceledikleri birer

2 Semih Mümtaz S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul 1948, s. 73.

3 A. Süheyl Ünver, "Bizde Meyve Yetiştirmeğe Meraklı Son Hekimbaşılar ve Yemişleri", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, cilt 5, sayı 19-20, 1942.

kültür merkezi niteliği taşıyordu. Bu konak ve köşklerin müdavimleri arasında yer alan Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi siyasî meselelerde yeni fikirler ve yeni edebî eğilimler taşıyan önemli isimler, Sami Paşa'nın oğullarından Sezâi ve Abdüllatif Suphi Paşa'nın büyük oğlu Ayetullah Beylerin yakın dostlarıydı.[4]

Aynı zamanda büyük bir âlim olan Sami Paşa, Çamlıca'daki köşkte, oğullarıyla birlikte komşularının oğlu Abdülhak Hâmid'e de *Gülistan* okutmuştu. Sezâi'nin Hâmid'le hiç sarsılmayan dostluğu, aralarındaki sekiz yaşa rağmen o günlerde başlar. Sabahları tepelere çıkarak güneşin doğuşunu az mı seyretmiş, geceleri az mı bülbül dinlemişlerdir! Sezâi, Hâmid'e Londra'dan yazdığı bir mektubunda Londra ve Paris'te dinledikleri operalardaki musikilerin Çamlıca'da dinledikleri bülbül yavrusunu unutturamayacağını söyler.[5] Hâmid de bu eski dostuna yazdığı bir mektupta, Çamlıca'yı "efkâr-ı şairanemizin maderi" diye tarif etmiştir. Aslında Çamlıca, onların sadece şairane fikirlerle değil, yeni siyasi ve ictimai fikirlerle de tanıştıkları yerdi. Ali Suavi'nin V. Murad'ı tekrar tahta geçirmek amacıyla kurduğu gizli cemiyetin (Üsküdar Cemiyeti) üyeleri arasında ismi geçen Necip Bey'in Sami Paşazâde Necip Bey olma ihtimalinden de söz edilmektedir. Necip Bey'in kardeşleri Abdülhalim Baki ve Hasan Beyler de Suavi'ye hayrandılar.[6] Bu da, Suavi'nin ihtilal planını Çamlıca ve çevresindeki buluşmalarda planladığı anlamına gelmektedir.

Sezâi ve Hâmid Beylerin hayatlarında Çamlıca'nın ne kadar önemli olduğunu çeşitli yazı, şiir ve mektuplarından anlıyoruz. Hâmid, "Validem", "Garam", "Yine O Kamere", "Mütareke Senelerinde Çamlıca'da", "Çamlıca'da Mûtekif İken gibi birçok şiirinde Çamlıca hatıralarıyla haşir neşirdir. "Mazi Mesirelerinden" isimli şiirinde ise Sami Paşa'yı ve köşkünü büyük bir hasretle anar. Sezâi Bey de çeşitli yazılarında, "İki Yüz Elli Kuruşa Bir Asır" ve "Bir Yaz Gecesi" gibi hikâyeleriyle bazı mektuplarında yirmi yaşına kadar yaşadığı Çamlıca'ya duyduğu" derin hasret hissedilmektedir. 1881 yılında *Hazine-i Evrak*'ta yayımlanan "Çamlıca" başlıklı yazısı, sadece onun değil, bütün bir Tanzimat neslinin Çamlıca hakkındaki duygu ve düşüncelerini özetlemektedir:

"Çamlıca şu âlem-i süflinin semaya en karib bir mahalli veya semanın zemine en yakın bir burcudur denilecek kadar ulvîdir.

Çamlıca bir büyük şairin zihni gibi âlem-i bâlâ-yı kudretten nüzul eden füyuzatın

4 Semih Mümtaz S., *age*, s. 73-74.

5 *Sami Paşazâde Sezâi'nin Hikâye, Hâtıra, Mektup ve Edebî Makaleleri,* Zeynep Kerman (haz.), İstanbul 1981, s. 281.

6 Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s. 380-381.

II. Mahmud

Samipaşazade Sezai

her yerden ziyade mehbiti, müştak-ı ulviyet olan hayalatın her yerden ziyade mahall-i tarassudu, Hâlikını düşünmek nimet-i beka-cûyânesine mütehassir olan bir ruhun arayıp da bulamadığı şu cihanın bir kûşe-i inzivâ-yı müstesnasıdır.

Öyle feyyaz sabahları görülür, gönül o sabahların o kadar vakf-ı tesiratı olur ki insan, bu güneş gurub etmemek üzere tulu ediyor demekte bî-ihtiyar kalır.

Bazen öyle gurublara tesadüf olunur ki insan, Cenâb-ı Hak mâni-i rü'yet-i beşer olan süradikat-ı gaybiyesinden birini kendi dest-i kudretiyle açmış bir başka renkte, bir başka tecellide bir âlem-i diğer-i letafet gösteriyor zanneder. Vakta ki zaman-ı gurub hulul eyler. Güneş ufka doğru takarrüp ettikçe etraftaki bulutlar yükselmeğe başlar. O zaman semanın hemen yarısından büyük kısmı âteşin, al bir renge gark olur. Güneş tahavvül ettikçe o renk tebeddül eder. Sema da, her an bir reng-i diğerle tezeyyün eyler."[7]

Tanzimat Roman ve Hikâyesinde Çamlıca

Sadece Sezâi ve Hâmid mi? Namık Kemal de Çamlıca'ya hayrandı. Uzun bir Çamlıca tasviriyle başlayan İntibah (1876) romanında nadir güzelliklerden oluşan İstanbul'un bütün bu güzelliklerinin toplu olarak görülebileceği tek noktanın Çamlıca olduğunu, İstanbul ve Boğaziçi'nde kendini bu tepeden gizleyebilen hiçbir köşenin bulunmadığını söyler. Yıllar önce bir gün buradan güneşin doğuşunu seyrederken gökten yere nur yerine ruh yağdığı duygusuna kapılmıştır. Namık Kemal'e göre, Çamlıca öyle bir tepedir ki, buradan yüz bin türlü güzellikten oluşan bambaşka bir âlem görünür ve insanın gözbebekleri, içine büyük bir ustalıkla sığdırılmış bir güzellik haritasına döner. Gözleriniz, bakışlarınızı aşağı doğru kaydırırsanız, dünyanın her türlü çiçeğinin bulunduğu bir bahçeye düşmüş balarısı gibi saniyede bir çiçeğe, bir meyveye

7 *Sami Paşazâde Sezâi'nin Hikâye, Hâtıra, Mektup ve Edebî Makaleleri*, s. 172-173.

ilişir ve deniz kıyısına ulaşıncaya kadar takatten kesilir. Çamlıca, cennetin yeryüzüne inmiş bir parçası gibidir; Allah dünyada bir ebedî hayat suyu yaratmak isteseydi, bu hassayı hiç şüphesiz Çamlıca suyuna verirdi.

İntibah'ın kahramanı Âli Bey, âşık olduğu Mahpeyker'le ilk defa bir Çamlıca gezisi sırasında karşılaşmış, Recaizâde Mahmud Ekrem Bey'in *Araba Sevdası* (1896) isimli romanının mirasyedi kahramanı Bihruz Bey de zarif arabasıyla Çamlıca'da gezinirken yepyeni bir landoda çok güzel, sarışın bir kıza rastlamış ve hemen âşık olmuştur. Bihruz Bey'inki Periveş adında düşkün bir kadındır.

Namık Kemal

Mustafa Fâzıl Paşa Köşkü

Recaizâde'nin yaz aylarında çok sevdiği şair ve yazarların çokça vakit geçirdikleri Çamlıca'da, onlara daha yakın olmak için bir konak kiraladığını biliyoruz.[8] 1867 yılında Şehremaneti'nce yaptırılan Millet Bahçesi, bu konakta yazılan *Araba Sevdası*'nda önemli bir mekân olarak karşımıza çıkar. Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa'nın köşkü, Millet Parkı'nın alt kapısının hemen sağında, yol aşırı mevkide, büyük bir bahçenin içinde yer alıyordu. Sami ve Suphi Paşa köşkleri gibi bir cazibe merkezi olan bu köşk, devrin aydınlarının devam ettikleri bir buluşma yeriydi. Musikiye de özel bir merakı olan ve Zekai Dede Efendi'yi himaye eden Paşa, köşküne Cuma akşamları gelir, iki gün boyunca misafirlerini ağırlar, eğlenceler tertip eder, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in ifadesiyle "tanzim ve tesviyesine pek çok himmetler sarf ettiği" Millet Bahçesi'nde de sazlar çaldırıp havai fişekler attırırdı. Bu köşkte bir maskeli balonun da düzenlendiği, Namık Kemal, Ziya Bey (Paşa) ve Ebüzziya Tevfik Bey gibi aydınların bu baloya değişik kıyafetlerle katıldıkları söylenir.[9] Sultan Abdülhamid, hususi doktoru Atıf Hüseyin

8 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar,* Selçuk Karakılıç (haz.), İstanbul 2009, s. 230-231.

9 Sinan Kuneralp, "Mısır-Osmanlı İmparatorluğu İlişkileri: 1841-1914" başlıklı makalesinde, Mustafa Fazıl Paşa'nın 1870 Beyoğlu yangı-

Mustafa Fazıl Paşa

Bey'e Selanik'te tuttuğu notlarda bu balodan şöyle söz edilmiştir:

"Baloyu amcam Sultan Aziz zamanında Fâzıl Paşa Çamlıca'daki köşkünde yapmış (.?..) Zenginlik insanı bazan çıldırtır. Bu baloda Namık Kemal Bey, Sami Bey gibi bazı zevat da davetli idiler. Onlar da donsuz birer entari giymişler, kırmızı kravat takmış yalınayak, baş açık sofrada iyş ü nûş etmişler. Bu rezaletler üzerine Mustafa Fâzıl Paşa Paris'e gitti."[10]

Aynı köşk, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey tarafından da şöyle anlatılmaktadır:

"Mısırlı Fâzıl Mustafa Paşa (?…) her hafta cumartesi akşamları köşklerine gelip pazartesi sabahı Kandilli'de kâin sahilhanelerine gitmekliği mutat etmişti. Bu iki akşam kapı ricalinden ve asrın üdebâsından, zurafâsından takım takım gelen misafirler köşkte taam ederler, gece de bahçede gezinti yaparlardı. Asr-ı âhirimzin müceddidlerinden Şinasi Efendi merhum, ömrünün son zamanlarını bu bahçenin ziyaretine tahsis etmiş gibiydi. Namık Kemal Bey merhumun da oraya bir muhabbet-i mahsûsası vardı."[11]

Mustafa Fâzıl Paşa'nın Namık Kemal'le dostluğundan söz edilirken, yukarıdaki iktibaslarda görüldüğü gibi, bu sıkı dostluğun İstanbul'da başladığı izlenimi veren ifadeler kullanılır. Ancak Midhat Cemal Kuntay, Namık Kemal'in Prens'le İstanbul'dayken tanışmadığını onun "Gazet dü Levana Cevab" başlıklı yazısından hareketle iddia etmektedir.[12]

Başta Mustafa Fâzıl Paşa'nınkiler olmak üzere, anlı şanlı Tanzimat vezirlerinin oturdukları bu köşkler ve konaklar, aynı zamanda yenilikçi fikirlerin tartışıldığı ve muhalefetin yeşerdiği mekânlardı. Özellikle gençler, Namık Kemal, Şinasi ve

nından sonra bölgede kurulacak elli kişilik bir hastahaneye gelir sağlamak amacıyla bir balo düzenlediğinden söz ediyor. Bu balo, çeşitli kaynaklarda sözü edilen maskeli balo mudur, bilmiyoruz. *Nil Kıyısından Boğaziçi'ne*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 7.

10 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi,* c. VII, s. 3711.

11 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı,* Ali Şükrü Çoruk (haz.), İstanbul 2001, s. 120.

12 Midhat Cemal Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında I*, İstanbul 1949, s. 318.

İbrahim Şinasi Efendi

Ali Suavi gibi aydınların fikirlerinden etkileniyorlardı. Abdüllatif Suphi Paşa'nın en küçük oğlu olan Hamdullah Suphi'nin anlattığına göre, bu gençler akşam saatlerinde Küçük Çamlıca tepesinde, eski bir erkân minderini andıran kaya parçasının etrafında bir araya gelerek saatlerce konuşur, dertleşir ve mehtabı seyrederek düşünürlermiş [Ek. 1].[13] Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Ayetullah Bey'le babası Abdüllatif Suphi Paşa'nın ciddi bir fikir ayrılığı içinde oldukları ve sık sık tartıştıkları biliniyor. Sami Paşazâde Sezâi ve Abdülhak Hâmid'in de babalarından çok farklı düşündükleri muhakkaktır. Bu gençlerin Mustafa Fâzıl Paşa'nın köşkünde Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi ve Ali Suavi, gibi etkili şahsiyetlerle bir araya geldiklerinde neler konuştuklarını tahmin etmek zor değildir. Yeni Osmanlılar hareketinin Çamlıca'daki köşklerde neşv ü nemâ bulduğu bile söylenebilir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti

Kaya Bilgegil'in tespitlerine göre, 1865 Haziran'ında Belgrat Ormanı'nda kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucuları Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed Bey, Menapirzâde Nuri ve Kayazâde Reşad Beylerdir. Çeşitli sebeplerle Âli Paşa'ya karşı duydukları öfkenin bir araya getirdiği bu isimlerin aslında önceleri siyasî bir programları yoktur ve cemiyet Fransızca "mision" kelimesinin karşılığı olmak üzere "Meslek" diye adlandırılmıştır. Daha sonra Suphi Paşazâde Ayetullah, *Mir'at* mecmuası sahibi Kâni Paşazâde Refik ve Namık Kemal Beylerin katıldıkları cemiyetin mensupları bazı konak ve köşklerde, medreselerde, devlet dairelerinde, askeri depolarda ve dükkânlarda toplanarak yapmak istedikleri ıslahat hakkında konuşup tartışırlar. Bilgegil'in tahminine göre, iki yıl kadar sonra Velie-

13 Recaizâde Mahmud Ekrem Bey'in ölümü vesilesiyle yazılan bu yazı için bk. *Türk Yurdu*, cilt V, sayı 59, 6 Şubat 1329 (19 Şubat 1914), s. 1175-76.

Ali Suavi Efendi

fendi Çayırı'nda yapılan gizli toplantıda Bâbıâlî'nin basılması, Sadrazam Âli Paşa'nın ve bazı vekillerin katledilip o tarihte Trablusgarp'ta vali olarak görev yapan Mahmud Nedim Paşa'nın sadarete getirilmesi teklif edilince Ayetullah Bey, bundan rahatsız olur babasını olup bitenden haberdar eder. Abdüllatif Suphi Paşa'nın durumu Mütercim Rüşdi Paşa'ya bildirmesi üzerine hükümet harekete geçecektir. Cemiyetin yurt dışına kaçmayı başaran üyeleri, Mehmed, Nuri ve Reşad Beyler gıyaben idama mahkûm edilirler. Aynı hadise sebebiyle sert müeyyidelerle karşı karşıya kalan Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya (Paşa) Beyler de, Mısır veraset kanunun değiştirilerek valilik yolu tıkandığı için Paris'e giderek mevcut yönetimle mücadele etmeye karar veren Mustafa Fâzıl Paşa'nın davetini kabul eder, Paris'in yolunu tutarlar.[14]

Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed Bey İntikam İçin Çamlıca'da

Cemiyet kurucularının ihaneti hazmetmeleri düşünülemezdi. Nitekim bir yıl kadar sonra Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed Bey, idama mahkûm edilmiş olmasına rağmen, belki de cemiyetin kararıyla Paris'ten Floransa'ya geçer, oradan da eski bir İtalyan arkadaşının yardımıyla kamarot kılığında bir gemiye binerek gizlice İstanbul'a gelir. Amacı şüphelendiği Ayetullah Bey'den intikam almaktır.

Bir sabah erkenden kılık değiştirmiş olarak Çamlıca'ya giden Mehmed Bey, tenha bir köşeye gizlenerek beklemeye başlar. Paltosunun cebinde ateşe hazır bir Amerikan revolveri vardır. Ne var ki öğleye kadar süren bu bekleyiş boşa çıkar. Ağustos başlarıdır, sırtında ağır palto ve başında geniş bir fesle bekleyen zavallı Jön Türk, sıcaktan bunalmıştır. Bir ara oradan geçmekte olan bir satıcıdan bir salkım üzüm satın alır ve yürüyerek Mustafa Fâzıl Paşa Köşkü'ne doğru ilerlerken arkasında bir

14 Geniş bilgi için bk. Kaya Bilgegil, *Yeni Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Yeni Osmanlılar,* Ankara 1976, s. 309-407.

Ziya Paşa

ayak sesi işitir. Dönüp bakınca Ayetullah Bey'in yirmi beş otuz adım geride, şemsiyesini açmış, ağır ağır yürüyerek gelmekte olduğunu görür. Kendine hâkim olamayarak asabî bir hal ile titremeye başlarsa da hemen toparlanır, Selim Bey Köşkü'nün alt tarafındaki duvarın dibine çömelir ve Ayetullah Bey tam önünden geçerken ayağa kalkar. Hiçbir tarafa bakmadan yoluna devam eden Ayetullah Bey, saygıyla ayağa kalkan adama selam vermek üzere elini kaldırdığı anda sırada Mehmed Bey'i tanıyınca yıldırım çarpmışa döner ve "Mehmed Bey..." der. Mehmed Bey, "Evet! Ta kendisi!" dedikten sonra yanına yaklaşır, "Üsküdar'a mı inecek-siniz?" diye sorar. Ayetullah Bey, bir arkadaşıyla buluşmak üzere Nuhkuyusu'na gittiğini söyleyince, "Pekâlâ," der Mehmed Bey, "Tophanelioğlu'na kadar konuşabiliriz."

Mehmed Bey'le Ayetullah Bey, yol boyunca uzun uzun konuşurlar. Ebüzziya'nın ayrıntılı bir şekilde naklettiği muhavere [Ek. 2] sonunda Ayetullah Bey, Mehmed Bey'i cemiyeti ihbar edenin kendisi olmadığına ikna eder. Ancak birkaç gün sonra bir dostundan arandığını ve hemen İstanbul'u terk etmesi gerektiğini bildiren bir pusula alır. Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'ya imzasız bir mektupla Mehmed Bey'in suikast maksadıyla İstanbul'a geldiği ihbar edilmiştir. Muhbirin Ayetullah Bey olduğuna artık inanan Mehmed Bey'in bu konuda anlattıkları Ebüzziya tarafından şöyle nakledilmiştir:

"Artık tereddüde mahal ve lüzum kalmadı. Çünkü benim İstanbul'da bulunduğumu ondan başka üç kişi biliyordu. Biri Hoca Nasuh Efendi, biri Giampiétri, üçüncüsü de Salim... Bu itibarla böyle bir ihbarı ancak zanlı bulunan dördüncüsü yapabilirdi. Pusulayı gece saat üçde almıştım. Hemen Fransa Sefarethanesi'ne gittim, işi anlattım. Gece saat beş buçukta Messagérie Imperiale vapurlarından Marsilya gemisine girdim. İşte bu son tecrübede gerçek tamamıyla ortaya çıkmış oldu."[15]

15 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi I*, Ziyad Ebüzziya (haz.), İstanbul 1973, s. 253-258; Midhat Cemal Kuntay, *age*, s. 416. (Ezani

Recaizade Mahmud Ekrem

Sonuç

Çamlıca'yı Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde sadece yüksek tabakanın sıcak yaz aylarını hoşça geçirdikleri bir sayfiye olarak görmemek gerekir; bu tepeler edebî ve siyasî tarihimiz açısında da büyük önem taşımaktadır. Tanzimat döneminde Namık Kemal ve arkadaşlarının tesiriyle yeni fikirlerin bu tepelerde köşkleri bulunan vezir çocukları arasında hızla yayıldığı, hatta Yeni Osmanlılar hareketinin burada başladığı söylenebilir. Çamlıca'nın tarihi, hiç şüphesiz, edebiyat ve siyaset tarihimizin önemli bir safhasıdır.

Ek 1
Üstad Ekrem

Küçük Çamlıca Tepesi'nin Anadolu kapılarına bakan tarafında, iki kaya parçasından kendi kendine hâsıl olmuş bir kürsü vardır. Geniş, yüksek arkalığıyla eski bir erkân minderini hatırlatan bu köşeye biz aramızda, hülya veren manzaralar seyrettirdiği için "Kürsî-i İstiğrak" derdik. Abdülhak Hâmid, Namık Kemal, Recaizâde Ekrem, Sami Paşazâde Sezâi, Suphi Paşazâde Ayetullah, gençliklerinde akşam saatlerinde mehtaplarda bu kürsüde oturur, konuşur, düşünürlermiş, "yıldızları ufuklara kadar değen yaz gecelerinde", Marmara'nın üstünde yarı bir mehtap sulara eğilirken onların, Türkiye'nin yarın en meşhur muharrirleri olacak o büyük gençlerin, bir arada geçirdikleri saatleri düşünmek, onların ümitle-

saatle gecenin üçü bugün kullandığımız saat sisteminde 22.00'ye, beş buçuk ise 00.30'la tekabül etmektedir.)

Jön Türkler

rini tekrar yâda getirmek insana sonu gelmez acı bir keder veriyor. Ekrem Bey'in, Sezâi'nin, Ayetullah'ın kumral güzel saçlarıyla Kemal'in, Hâmid'in siyah parlak saçlarını yanyana toplanmış görmek, bunların şefkatli alınları, hülyalı gözleriyle Çamlıca tepelerine bir edebî Olimp kıymeti verdikleri o emsalsiz devreyi bir daha anmak, hayalin gözleri önünde ne fena bitmiş muhteşem bir rüya gibi duruyor. Ayetullah, Rus muharebesinde bir gönüllü sıfatıyla iştirak ettiği sevgili orduyu, perişan olmuş görerek gurbet ellerinde münzevi, metruk bir köşede gözlerini kapıyor, ölüyor; "İstikbâlimiz emindir," diyen Kemal menfâda, karanlıkta, meş'ûm bir gecenin ufkunda mükedder bir mehtap gibi gurub ediyor, hepsi ayrı ayrı ümitlerinin yıkıldığını seyrediyorlar, millî dehamızın bu hakikî devleri koflarında bir acz, ruhlarında bir kesel peyda olduğunu onulmaz bir yara ile bağırlarının deşildiğini görüyorlar. Kendileriyle şereflenen memleketleri mahrekinden çıkmış bir âlem gibi gözlerinin önünde onlara rağmen, her şeye rağmen düşüyor, düşüyor.

Bizim kalplerimizin tanıdığı bu felâket ve ızdırap, kim bilir onların kalbinde kaç kere daha büyük bir vüs'at almıştır. Ekrem Bey'in mübarek tabutu arkasında yürüdüğümüz çok mahzun dakikalarda, her zaman bir hükümdar asalet ve istiklâliyle yaşamış bu pek büyük edep, irfan, fazilet ve asalet üstadını teşyi ettiğimiz o

sayılı unutulmaz saatte, tabutunun her tarafından nihayetsiz bir acı intişâr ediyordu. Vatan ümidinin yıkıldığını görmüş olmaktan mütehassir, makhûr olmaktan mütevellid müstesna, vâsi, derin, çok derin bir keder, ruhu ağlatan, insanın boğazına düğümler, gözlerine yaşlar getiren ulu, korkunç bir keder.

Fakat ne olursa olsun şunu da söylemek icap eder ki Ekrem Bey gibi bir şairi olan memleket, hayırlı evlâtlar doğurdum, demek hakkını kazanmış acıklı fakat şerefli bir anadır.

(Türk Yurdu, cilt V, sayı 59, 6 Şubat 1329 (19 Şubat 1914), s. 1175-76.)

Ek 2
Mehmed Bey'in Cemiyeti İhbar Edenle Görüşmesi

MEHMED Bey, ertesi gün, sabahleyin erkenden kılık değiştirmiş olarak Çamlıca'ya geçmiş ve orada tenha bir köşeye gizlenerek görmek istediği adamın geçmesini gözlemeğe başlamıştır.

Öğle vaktine kadar süren bu bekleme ve gözleme boşa çıkmış, çünkü muhbirin yakınlarından bir iki zat araba ile geçtikleri halde, aralarında aradığını görememiştir.

Mehmed Bey dönüşte arkadaşlara olayı anlattığı sırada demiştir ki:

- Hava sıcak, ağustosun başı, arkamda palto ağır, fes büyük, güneşin sıcaklığı, Çamlıca'nın çıplak kırlarına geçerek cehennemi bir yoğunluk edindiğinden, nefes aldıkça insanı boğacak bir hale getiriyordu. Oradan geçmekte olan bir üzümcüden bir yirmilik vererek büyücek bir salkım üzüm aldım. Yiyerek Fazıl Paşa Köşkü'ne doğru iniyordum. Bu sırada arkamda bir ayak sesi işittim. Dönüp baktığımda benden yirmi beş otuz adım geride, şemsiyesini başına çekmiş olduğu halde, beklediğim adamın, yalnızca, ağır ağır yürüyerek gelmekte olduğunu gördüm. O kadar kendime hâkim olmak istediğim halde muvaffak olamayarak asabî bir hal ile titremeğe başladım. Anî olan bu hal, yine anî bir surette geçti. Kendime geldim. Selim Bey Köşkü'nün alt tarafında duvarın dibine çömeldim. Üzümümü yiyerek onu bekledim. Tam önüme geldiği sırada selâm alacak bir halle ayağa kalktım. O ana kadar hiç bir tarafa bakmaksızın yoluna devam eden adam, benim saygıyla ayağı kalktığımı görünce selâm vermek üzere elini kaldırdığı anda idi ki, sanki gökten bir yıldırım inmiş gibi, şaşkınlıktan dona kaldı. Ve yüzü sapsarı olduğu halde:

- Mehmed Bey! Sözü ağzından çıkmağa başladı.

Ben: Evet! Ta kendisi -dedikten sonra yanına yaklaşarak- Üsküdar'a mı ineceksiniz?

O: Hayır! ... Bey'le buluşmak üzere Nuhkuyusu'na gidiyordum.

Ben: Pekâlâ! Daha vaktiniz var. Tophanelioğlu'na kadar konuşabiliriz.

O: Nasıl arzu ederseniz, dedi. Fakat o kadar bir titremeye tutulmuştu ki, mümkün değil ondan kurtulup da kendini toparlayamıyordu. Ben de farkına varmamış gibi kayıtsız davranıyordum. Birdenbire dedim ki:

Abdülhak Hamid Tarhan

- Siz idama mahkûmsunuz. Adalet mahkemesi gıyabınızdan mahkemenizi icra ile hükmünü verdi. Yerine getirmeğe de beni memur etti. -Lâfımı kesmeyerek- isterseniz bir ikinci alçaklık daha göstererek yakanızı kurtarabilirsiniz. Beni derhal tevkif ettirmek elinizdedir. Fakat emin olun ki -paltomun cebinde üst tetiğe aldığım Amerikan tabancamı çıkararak- öyle bir teşebbüste bulunacak olursanız şu demir parçası meseleyi halledecektir.

O: Ne söylüyorsunuz Mehmed Bey? Adalet Mahkemesi beni ne cürüm ile ittiham ediyor. Ben ne cinayet işledim?

Ben: Adalet Mahkemesi'nde açılan dava ve deliller, sizin Vatani Cemiyet'i hükümete ihbar ve azalarından bir takımını teslim ettiğinize kanaat hâsıl etmiştir. İstinaf ve temyiz hakkınızı kullanarak suçsuzluğunuzu isbat elinizdedir.

O: Ben hiçbir vakit öyle bir alçaklık yapmadım. Bunu bana yakıştıranlar, benim o aralık rütbe-i sâlise (üçüncü rütbe)[1] alışımdan ve tevkif edilerek cezalandırılmayışımdan böyle bir hüküm çıkardılar ise pek büyük hata etmişlerdir. Çünkü bana verilen rütbe, o hadiseden çok zaman evvel verilmesi kati karara bağlanmıştı. Onu ise Bâb-ı Âlî'nin Amedî Kalemi (geliş kalemi)[2] kayıtlarıyla her dakika isbata hazırım. Tevkif ve cezalandırmaya gelince ise cemiyet mensuplarından yeni ve eski arkadaşlarımızdan burada daha pek çok kimselerin bulunması, beni istisna olmaktan kurtarır. Daha başka ne delil isterseniz vermeğe hazırım. Beni kahpelikle ittiham edenler, kendi yaptıkları kahpelikleri örtmek isteyenlerdir.

Ben: Size isnat olunan bu alçaklık, bizzat Fuat Paşa'dan alınan listede görülmüştür. On dört ismin arasında sizin de isminiz mevcuttur. Kenarında kırmızı kalemle "Muhbir" işareti vardır. Liste elimizdedir.

O: Mensupları 245 kişiden ibaret olan, kurulmasına benim de sizin kadar hizmetim geçen bir Cemiyet azasından 14 kişinin tutuklanması ve 231 kişinin bilinemeyip meçhul kalması da ispat eder ki, bu alçaklık, Cemiyetimize en sonra girmiş olan bir alçak tarafından yapılmıştır. Çünkü azadan pek çoğunun isimlerini öğrenememiş ve bundan dolayı haber verdiği adamlar 14 kişiye inhisar eylemiştir. Ben o zaman kendi kendime bu yorumda bulunmuş ve hükmü de öyle vermiştim. Hâlâ da bu fikirdenim. Listede ben dâhil olursam neden istisna edilebiliyorum? Muhbir ben isem, listeye niçin ithal edileyim? Sizin buralarını düşünüp eleştirmemenize hayretteyim. Bir takım adamları belâya uğratmak ise elde edilmek istenilen, menfaat ve ilerleme "rütbe-i sâlise"den mi ibaret olmak lazım gelir? Keçilerin, horozların boynuzlarına, boyunlarına mücevherlerle süslenmiş nişanlar takılan bir devirde, zannıma kalırsa, böyle mühim, tasavvur halindeki bir hâdiseyi meydana gelmesinden evvel haber veren adam, elbette mükâfatını da ihbar ettiği meselenin ehemmiyeti ile nisbetli görmek ister. Ve pek iyi bilirsiniz ki, böyle hallerde hükümetimizin cömertliğine hudut yoktur. Çünkü onlar, musallat olup sömürdükleri makamın kuvvetlendirilmesine hizmet edenlerin hevesini kırmayı değil, umulanın üstünde memnun etmeyi isterler. Ve hiçbir vakit bizim şerirlerden saydığımız mahlûkları, onlar nefretle görmezler; siz onları budala mı sanıyorsunuz?

Ben: Size inanmak isterim. Çünkü her vakit hamiyet sahibi görmek isterim. Fakat üzerinize yükletilmiş olan bu çirkin hükmü atmak da sizin elinizdedir. Niçin suçsuzluğunuzu ilân etmiyorsunuz?

O: -Gülerek- Nasıl? Ey ahali! Cemiyeti haber veren ben değilim, diye bir ilân mı yayınlayayım. Avrupa'dasınız. Elinizde birkaç yayın vasıtası var? Mademki sizin indinizde ben itiham ediliyorum, onu âleme ilân da sizin hakkınızdır. İlân edin.

Pek çirkin suçlamalar yapın. Ben de o zaman üzerime düşen müdafaa vazifemi yerine getireyim. Ben masumum! Bu sebeple vicdanım rahattır. Siz beni fena görüyorsanız fenalığımı gösteriniz. Ben de aksini isbata çalışayım.

Ben: Pekâlâ. Bana şimdilik bu açıklamalarınız kâfidir. Ben on beş gün kadar daha buradayım. Bir buluşma yeri bildirin. Orada uzun uzun görüşelim. Cemiyetimizin en mühim bir insanına sürülen şu kara lekeyi birlikte temizleyelim.

O: Teşekkürlerle. Ne vakit, neresini isterseniz siz karar verin.

Ben: Size nereye yazabilirim?

O: Çalıştığım yere, evime, Lüksemburg Gazinosu eliyle ismime, Kitapçı Rumebe eliyle yine ismime, evvelce bildiğiniz adreslerimden hangisine isterseniz oraya veyahut Salim Bey eliyle doğrudan doğruya bana yazınız.

Bu sözleri söyleşerek Tophanelioğlu'na kadar gelmiştik. Orada ne soğuk ne de samimi denecek bir halde, adi şekilde vedalaştık. O gideceği yolu tuttu, ben de Bülbülderesi yolu ile Üsküdar'a inerek bir kayıkla Tophane'ye çıktım.

Üç gün sonra yazıp gönderdiğim bir pusula ile Salim'i çağırmıştım. Haseki Hamamı'nda birleştik. Birçok şeylerden bahsettik. O da muhbirin suçsuzluğuna inanıyordu. Vakıa Salim hakkında hiçbir vakit, hiçbirimiz kötü bir düşüncede bulunamazdık. Çünkü vatana bağlılığı bizce pek çok tecrübelerle isbatlanmıştır. Lâkin onun da inanmak ihtimali vardı. Nitekim ben de inanmaya, kalbimde bir eğilim hissetmeğe başlamıştım. Ve çünkü gönlüm, yaradılıştan zeki ve vatana gerçekten faydalı hizmetlerde bulunabilecek kabiliyette bir adamı bu şekilde pis görmek istemezdi. Ne faide ki bu tereddüdüm pek çabuk geçti. Salim'den aldığım bir pusulada, arandığım ve hemen İstanbul'u terk etmekliğim bildiriliyordu. Zira Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'ya imzasız bir pusula ile İstanbul'da bulunduğum ve geliş maksadımın bir suikast olduğu ihbar edilmiştir.

Artık tereddüde mahal ve lüzum kalmadı. Çünkü benim İstanbul'da bulunduğumu ondan başka üç kişi biliyordu. Biri Hoca Nasuh Efendi; biri Giampiétri, üçüncüsü de Salim... Bu itibarla böyle bir ihbarı ancak zanlı bulunan dördüncüsü yapabilirdi. Pusulayı gece saat 3'de (22.00'de) almıştım. Hemen Fransa Sefarethanesi'ne gittim, işi anlattım. Gece saat beş buçukta (0.30'da) Messagérie Imperiale vapurlarından Marsilya gemisine girdim. İşte bu son tecrübede gerçek tamamıyla ortaya çıkmış oldu.

(Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi I, Ziyad Ebüziya (haz.), Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 253-258

Foto: Talha Tolunalp

Abdülhak Şinasi Hisar'ın "Çamlıcadaki Eniştemiz" Romanında Mekânı ve Mekânsal Belleği Haritalamak

YRD. DOÇ. DR. EMİNE KÖSEOĞLU
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

EMİNE BANU BURKUT
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Boğaz gümüş bir mangal, kaynatır serinliği;
Çamlıca'da, yerdedir göklerin derinliği…
…Her akşam camlarında yangın çıkan Üsküdar,
Perili ahşap konak, koca bir şehir kadar...
Bir ses, bilemem tanbur gibi mi, ud gibi mi?
Cumbalı odalarda inletir ' Katibim'i...
N. F. Kısakürek

"Dünyaya son kere bakacaksın deseler, bu benim için Çamlıca'dan İstanbul'u seyretmek olur"
Lamartine

Giriş

Abdülhak Şinasi Hisar (1887-1963) yirminci yüzyıl Türk edebiyatının önde gelen roman, hatıra, biyografi ve hikâye yazarlarından biridir. Abdülhak Şinasi Hisar'ın roman türündeki eserleri; *Fahim Bey ve Biz (1941), Çamlıcadaki Eniştemiz (1944***)**, *Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği (1952)*, anı ve deneme türündeki eserleri; *Boğaziçi Mehtapları (1943)*, *Boğaziçi Yalıları (1954)*, *Geçmiş Zaman Köşkleri (1956)*dir.

Bu çalışmada, Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Çamlıca'*daki *Eniştemiz (1944)* romanında mekânı ve mekânsal belleğin haritalanması konu alınmaktadır. Roman-

da halasının kocası olan ve akrabalar arasında "Deli enişte" tabiriyle tanınan, defterdarlık valilik gibi görevleri bulunan Hacı Vamık Beyi kişiliği ve yaşamını 27 bölümde anlatmaktadır. Yazar, enişte Hacı Vamık Bey ve halası vefat ettikten sonra enişteye ait eski bir fotoğraf üzerinden onu çeşitli özellikleriyle anlatırken, enişte nin bulunduğu zaman ve mekânları anılarına/hatıralarına dayanarak kurgulamıştır. Yazar, değişik huyları, sohbetleri, yemek yiyişleri, korkuları, eğlenceye düşkünlüğü vs. aktararak kişinin portresini ayrıntılı bir şekilde çizmektedir. Romanda çizilen portrelere bağlı olarak mekânlar da değişmektedir.

Romanda Tanzimat'tan II. Meşrutiyete kadar olan zamanda Çamlıca'nın yaşamı, doğası ve son dönemini yaşayan Osmanlı'nın renkli yanları yansıtılır. Enişte, bu dönemde Babıali'de defterdar, mutasarrıf ve valilik görevleri yapmaktadır. Enişte satın aldığı Çamlıca'daki köşkü, uzun tereddütlerden sonra her tarafını yeşil renge boyatmış, memuriyetle Arabistan vilayetlerine gittiği zaman Çamlıca'daki köşkün hayaliyle yaşamaktadır. Deli enişte nin son olarak gittiği vilayetten azledilince artık o da bir daha ayrılmamak üzere Çamlıca'daki köşküne kavuşmuş olur.

Hisar için Çamlıca'daki köşk sadece bir mekân değil aslında bir semboldür. Gençliğinde yaşama sebeplerinden biri olan köşk, yaşlılığında ve yalnızlığında tüm önemini yitirmiştir. Eserde, yazar bu olayları anlatırken ayrıntılı tasvirler yaparak özlemini çektiği zamanı ve dünyayı anlatmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada haritalama yöntemi kullanıldı. Zihinsel harita kişinin yaşam çerçevesinde oluşan olguların kalitesiyle ve göreceli konumlarıyla ilgili bilgiyi kodlamasına ve depolamasına yarayan bir dizi süreçtir. Bellek ve mekânsal belleğin zihinsel imajlara etkisine ilişkin çeşitli araştırmalar bireylerin kente ilişkin algılarını öğrenmede bir araç olarak görmektedir (Şekil 1).

Zihinsel Haritaların Oluşum Süreci

Şekil 1 Zihinsel Haritaların Oluşum Süreci (Ribey, 1980)

Bu çalışmada, romanın "mekânsal imaj haritaları" ve "zihinsel haritaları"nı oluşturmak için 4 aşama izlendi.

Romanın metin okumalarında, enişteninyaşadığı ve belleğinde iz bırakan mekânlar ve romanda ismi geçen mekânlara ait metinler rastlanıldı.

Bu metinlerdeki ismi geçen yazarın belleğinde kalan mekânlar listelendi.

Romanda ismi geçen mekânların listeleri, güncel haritalar üzerinde işaretlenmiş ve bağlantıları tespit edildi.

İşaretlenen mekânlar ve bu mekânların günümüzde ki kullanımı güncel haritalarla çakıştırılarak romanın haritaları oluşturuldu.

Çamlıca'nın Konumu ve Önemi

Çamlıca, İstanbul'un Anadolu yakası Üsküdar ilçesi sınırları içerisinde (Üsküdar-Ümraniye arasında) yer alan ve konumu itibariyle İstanbul'a ve Boğaziçi'ne hâkim manzaralarının görülebileceği iki tepenin adıdır. Bu iki tepeden biri Büyük Çamlıca 262 m. Küçük Çamlıca 226 m. yüksekliğindedir ve iki tepeyi birbirinden ayıran noktada Kısıklı semti bulunur.

Çamlıca, hem Marmara'yı, hem Boğazı bu arada Haliç'in önemli bir kısmını ve Haliç'le Marmara arasındaki tarihi yarımadayı en iyi gören bir konumdadır. Çamlıca'dan tarihi yarımadadaki tarihi eserlerin kurulduğu İstanbul'un yedi tepesini çok rahat seçilebilmektedir. İstanbul siluetinin en güzel izlenebilecek mekân Çamlıca'dır.

Çamlıca konumu ve ulaşım bakımından incelendiğinde, zaman iki tepeyi (Büyük ve Küçük Çamlıca) ayıran Kısıklı'dan tarihi bir yolun geçtiği görülmektedir (Resim 1). Bu yol Üsküdar iskelesinden başlayarak iki Çamlıca arasından geçip Hicaz'a kadar ulaşan yoldur. Bu bakımdan önemli bir güzergâhta bulunmaktadır.

Çamlıca, şehir içi ulaşımda da bir "ilk" olması özelliğine sahiptir. Anadolu Yakası'nın ilk tramvay hattı olan ve 1928 yılında işletilmeye açılan Üsküdar-Bağlarbaşı-Kısıklı hattı (4600 m.) Çamlıca tepelerinden İstanbul halkının istifade etmesini daha da kolaylaştırmıştır.

Avrupa Yakası'nda XIX.yy da işletilmeye başlayan tramvayların Anadolu Yakası'nda ilk defa Üsküdar–Kısıklı arasında başlaması Çamlıca'ya verilen önemi vurgulamaktadır.

Şekil 2 Çamlıca'nın konumu

Gülersoy, XIX. yy başında Çamlıca ve çevresinde sadece birkaç bağ evi bulunduğunu ve padişahlar da bu yörelere ancak av için çıkar veya atla gezintiler yaptıklarından bahsetmektedir.

Abdülaziz zamanında Çamlıca'ya geniş bir yolun açılması, gidiş gelişi kolaylaştırmıştı. Bahçe-i Umumi, Millet Bahçesi ve Çamlıca Bahçesi gibi adlarla anılan bir bahçenin açılması, Çamlıca'ya olan rağbeti daha da arttırmıştı. Çamlıca ve çevresine rağbetine artmasıyla beraber Millet Bahçesi'nin etrafında birçok devlet erkânı burada köşk sahibi olmuştur.

"Üsküdar ilçesinde, Altunizade'ye 300 m, Kısıklı'ya 500 m uzaklıktadır. Kuzeyden ve güneyden Ümraniye-Üsküdar yol güzergâhı ile sınırlanmıştır. Yaklaşık 19.500 metrekarelik bir alana sahip olan Millet Bahçesi, Üsküdar semti ve çevresinin en büyük bahçelerinden biridir; halk arasında "Millet Parkı" olarak da isimlendirilmektedir. 1867-1870 arasında, Kısıklı yolu üzerinde Bağlarbaşı civarındaki yeşil alan bir belediye bahçesi olarak kurulmuş, İstanbul'un halka açık ilk bahçelerinden biri olmuştur. Çamlıca Bahçesi diye de anılan bahçe zamanla bozulmuş, 1933-1935 arasında ele alınıp düzenlenerek halka yeniden açılmıştır"[1]

Günümüzde de Çamlıca ve çevresi tarihi, turistik ve ulaşım açısından önemini korumaktadır. Bu bölgede Boğaziçi Köprüsü'nün[2] (1973) açılmasında sonra anaarter ve bağlantı yollarının geçmesi ile mekânsal olarak değişmiştir.[3] (Resim 3)

1 F. Yaltırık, "Millet Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1994, s. 462.

2 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, 1.Köprü

3 Üsküdar ve Çamlıca çevresinde yeni projelerin yapılması gündeme gelmiştir. Çamlıca camii, Çamlıca Tv Kulesi tepesi, Üsküdar-Ümraniye

Resim 1 Kısıklı- Çamlıca tarihi yol güzergâhı(Anonim, 2006)

Resim 2 Üsküdar-Bağlarbaşı-Kısıklı hattı (Anonim, 2006)

Edebiyatta Çamlıca

Çamlıca, Türk edebiyatı içinde önemli bir yerdir ve Tanzimat devri şair ve yazarlara ilham kaynağıdır. Tanzimat dönemi yazarlarında önemli bir yer tutan Çamlıca, bu yazarlar için bir fikir ve edebiyat merkezi, edebi eserleri renklendiren önemli bir buluşma mekânıdır.

Tanzimat dönemi yazarlarının eserlerinde Çamlıca, çeşitli yönleriyle yer almaktadır. Roman, şiir ve hikâyelerin yansıra, yazarların hatıralarında önemli bir yere sahiptir. Tanzimat edebiyatının öncü isimlerinden Namık Kemal ilk edebi roman olarak kabul edilen *İntibah*'ta mekân olarak Çamlıca'yı seçmiştir. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* romanının birinci kısmında Çamlıca'yı anlatmaktadır. Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Çamlıca'daki Enişte*miz (1944) romanında çocukluğunun geçtiği Çamlıca'yı eniştesi Hacı Vamık Bey ve köşkü üzerinden anlatmaktadır.

Mekân ve Mekânsal Bellek

Mekân, yer, mahal; ev, oturulan yer anlamlarına gelir.[4] Mekân, kişilerin belli bir zamanda başlarından geçen olayların gerçekleştiği bir yer olması sebebiyle de olay çevresinde gelişen metinlerin yapısını oluşturan ögelerden biridir.

Metro Hattı ve Üsküdar Marmaray bağlantı yolu, Avrasya Tüneli gibi projeler bölgenin mekânsal gelişimini daha da hızlandırmaktadır.

4 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1996.

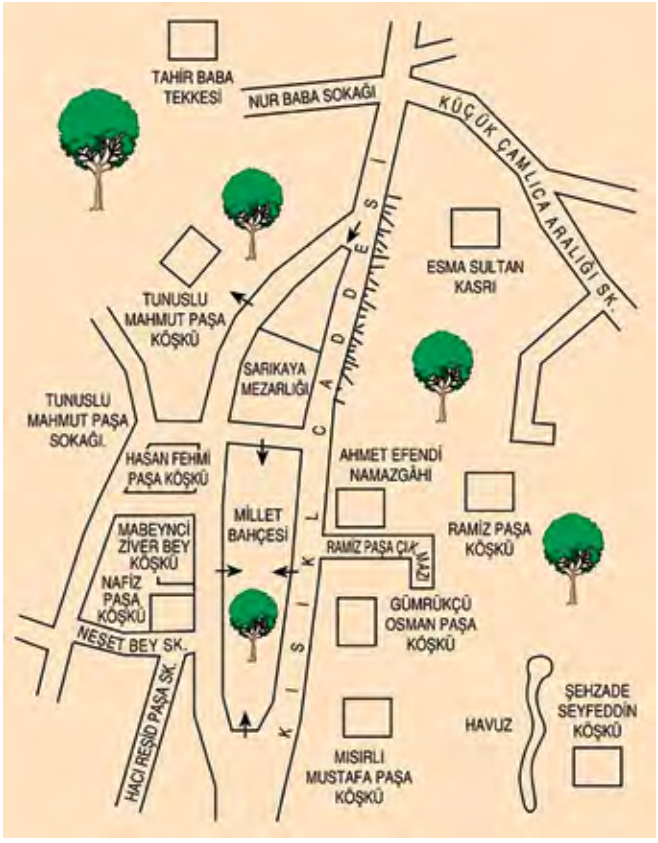

Şekil 2 Millet Bahçesi etrafındaki Köşkler 12

Mekânsal belleği anlamak için öncelikle mekân-bellek-çevre ilişkisini kurmak gerekmektedir. İnsan belleğinde fiziksel çevrenin bellekte 'kalıcılığı' konusunda Cooper-Markus(1978),[5] Helphand (1978),[6] Hester-O'Donnel (1987)[7] ve Ladd (1977) çalışmalar yapmışlardır. Lycnh (1956) kent sakinleri ile görüşmeler yapmıştır. Cobb (1969)[8] otobiyografik analizleri değerlendirmiştir. Bellekte kalan mekân öğeleri, mekânın kullanım türüne, kullanım süresine (deneyime ve bilgi birikimine) ve en önemlisi mekânı kullanan kişiye göre değişiklik göstermektedir.[9]

Romanda Hisar, geçmiş zamanı yakalamak için romanda mekânları kullanmaktadır. Hatırlamanın gerçekleşebilmesi için öncelikli unsur mekândır. Bellek mekâna tutunur ve hatırlama/anımsama ancak mekânla gerçekleşir.

"Çamlıca'daki Eniştemiz " Romanında Mekân

Çamlıca'daki Eniştemiz (1944) romanı 27 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde ayrıntılı tasviri yapılan Üsküdar ve Çamlıca çevresi ele alınmaktadır. Eserin

5 Cooper-Markus, "Remembrance of Landscapes Past", *Landscape*, c. 22, s.3, s. (1978)..s. 34-43.

6 Helphand. K.I, "Environmental Autobiography", *Childhood-City Newsletter* s. 14, (1978), s. 8-I7.

7 Hester, R., O'Donnell, Inner and Outer Landscapes-lntegrating Psychoterapy with Design, *JSAP, U. of New Mexico*, c. V, (1987), s. 30-36

8 E. Cobb, *The Ecology of Imagination in Childhood*, P Shepard ve D. Mckinley (der.), Boston, (1969), s. 122-132

9 Nilüfer Öymen Özak, *Bellek Ve Mimarlık İlişkisi Kalıcı Bellekte Mekânsal Öğeler*, [Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2008]

Resim 3 Boğaziçi Köprüsü girişinden (Avrupa-Anadolu) Çamlıca tepelerine bakış, 2016 (Emine Banu Burkut, Kişisel Arşiv)

başlangıcında 'Deli Enistemizin Resmi' bölümünde yazarda enişteye ait bir fotoğraf bulunmaktadır. Fotoğrafın arka tarafında *Rumi* / Fi 12 Şubat 1312 tarihi yazmaktadır. Bu tarih Miladi 24 Şubat 1897 ye tekabül etmektedir. Bu fotoğraf üzerinden yazarın hatıraları canlanmaya başlar.[10]

"…çocukça, mütevekkil, dindar ve gönüllü hayatlarını hatırlıyorum. Deli enistemizin etrafını dinleyen gözleri, gûya bir anahtar gibi, şimdi bana bütün o âlemi açıyor. Ve ben de gûya rüya görür gibi, kendimi o eski zaman içinde buluyor, şimdi içimde artık susmuş olan bütün o hayatın çağıltısını hatırlayarak, eski sesleri ve eski lezzetleri duyar gibi oluyorum."

Hisar, çocukluğuna ait hatıralarında, enişte ve halanın Çamlıca'daki köşküne ulaşmak için Boğaziçi'nden Üsküdar'a yaptıkları vapur yolculuğunu çocukluk heyecanı içinde anlatmaktadır.

"Üsküdar vapuruna uzun bir sefere gidiyor gibi yerleşirdik. Ya hele Üsküdar iskelesine çıkıp bir arabaya bindiğimiz zaman enistemiz bize öyle memnun bir eda ile bakarak gülümserdi ki, bu bakışın ve bu tebessümün aşağı yukarı: "Oh, hele şükür! Bütün İstanbulluları aldattık, hepsinin ellerinden kurtulduk: Şimdi, Çamlıca'da, halanızın yanında, rahatımıza bakalım ve kaymak yiyelim!"

Romanın Çamlıca'yı detaylı anlatan bölümleri, *Eski Çamlıca*, Çamlıca'daki Enistemizin Köşkü Çamlıca'da Günler ve Geceler'dir.

10 Hisar, Abdülhak Şinasi, *Çamlıcadaki Enistemiz,* İstanbul 1944, s.13.

Millet Bahçesi

Eski Çamlıca bölümünde yazar vapurla Üsküdar'a heyecanla gidişlerini anlatmaktadır. Yazarın çocukluğunda Üsküdar İskelesi ve etrafındaki karışıklığı şu sözlerle ifade etmektedir.[11] ''Üsküdar'a gidişler, daima eğlenceliydi. Fakat o zamanlarda Üsküdar iskelesinin etrafı, insan sefaletlerinin bir sergisi gibi, öyle izdihamlı, sıkışık, karanlık, köpekli, sinekli, kirli ve kasvetliydi ki, bana âdeta korkuya benzer bir eza verirdi.''

Hisar, arabayla sevinçle Çamlıca semtlerine doğru yol alırken hissettiği duyguları şöyle ifade etmektedir.[12] "Fıstık ağacı, Bağlarbaşı, Servilik, Nuhkuyusu, gibi safvetli ve şiirli isimler duyulur. İnsan buralarda: "Keşke uzun bir ömrüm olsaydı da zamanlarımı bu yerler arasında taksim ederek her birinde ayrı ayrı seneler yaşayabilseydim!"

"..sağda Rum ve Ermeni mezarlıklarını bırakır, yavaş yavaş daha yükseklere çıkardık. Burada, çoğu eski Ermeni ailelerine ait büyük köşkleriyle Tophanelioğlu, İstanbul'un hemen her yanından görünen camisiyle Altunizâde, o güzel ve uzun Koşuyolu ve onlarla birlikte, Çamlıca'nın yüksekliği başlardı. Bu yollarda dakikadan dakikaya adeta yükseldiğimi, gûya neşesinden çağlayan bir sessiz çalgıya sarılıyor ve bu ruha kendim de içimden yüksele yüksele varıyormuşum gibi, Çamlıca'yla dolduğumu duyardım."

"… büyük vezir köşklerine rastlanırdı. Sonra, yol ortasında, sarı duvarlı bir eski mezarlık, bir bahçe içinde Şeriflerin köşkü, Sarıkaya yokuşu, ismi bile kadifeli bir servet ve ihtişam hatıra getiren Mustafa Fazıl Paşa köşkü ve karşısında, gariptir ki o zamanlarda bile bu isimle çağırılmasına cesaret olunan Millet bahçesi gelirdi. Biraz ötedeki bir yere lezzetli bir kısaltışla Tunus'un bağı denirdi. Bütün bu büyük köşklerin hemen hepsi bahçeleri içinde ve ağaçları arasında hususi birer tabiat sahibi gibiydiler."

" Nihayet, asıl Çamlıca demek olan Kısıklı Caddesi, solda, Büyük Çamlıca sağda, Kısıklı meydanında, Küçük Çamlıca yolları başlar ve etrafı yine şairane isimler sarardı. Karşımızda uzun Alemdağ'ı Caddesi, sağ tarafta Suphi Paşanın kır menekşesi kokular ve bülbül sesleriyle meşhur büyük korusu, daha ileride, Libâdiye, korunun arkasından geçen Bulgurlu caddesi üstünde, sol tarafta, Hanım seddi denen bir yer vardı ki, hakikat, o civardaki köşklerde bulunan hanımlar, akşamları buraya gelirler, serili ehramlar üstünde otururlardı. Daha sonra Bulgurlu ve Söğütlü çayırı gelirdi ki orada Hüseyin Cahit Beyin hikâye ettiği köy düğünleri olurdu."

11 Hisar, a.g.e., s. 23

12 Hisar, *a.g.e.,* s. 23-24.

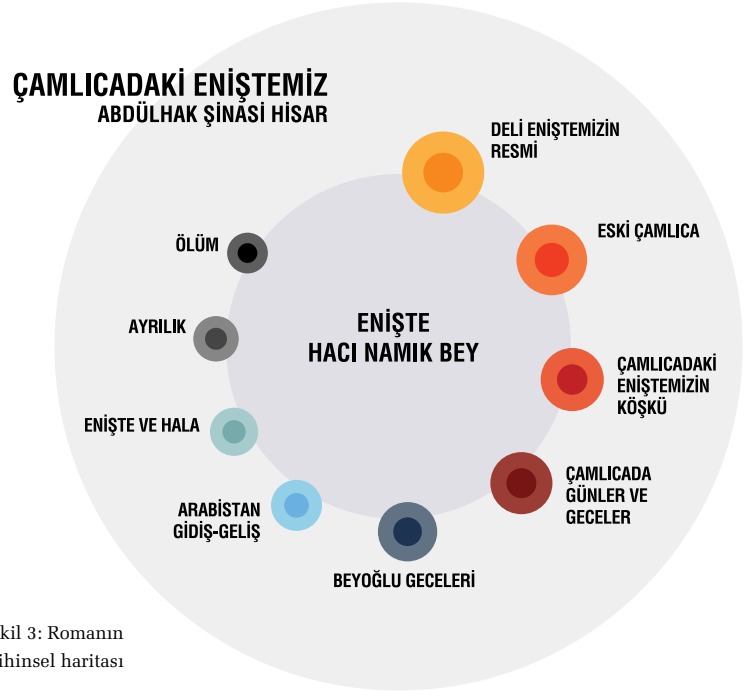

Şekil 3: Romanın zihinsel haritası

Yazar Çamlıca'ya geldiğinde hissettiği duyguları şu sözlerle ifade etmektedir.[13] " Boğaziçi'nin mavi havasını, içtiğim lezzetli bir su gibi, Çamlıca'nınkini de kokladığım bir çiçek gibi duyardım. Bunu kimseden duymamış ve kimseye de sormamış olduğum halde ben, Çamlıca'nın niçin böyle yüksek ve havasının da bir buhurdandan yükselen kudsî kokular gibi tesirli ve titrek olduğunu bilirdim. Bu, muhakkak, bütün güzelliklerin içiçe geçerek birleşmesiyle, iyi atılmış pamuklar gibi hasıl ettikleri bir yükselişti".

Hisar, Çamlıca sanki nedir? Sorusuna;

Çamlıca demek; hem çam, hem fıstık ağaçlarıyla dolu büyük korular

Çamlıca demek; Namık Kemal-Sezai neslinin bu semte methiyeleriyle verdiği manalar

Çamlıca demek; Abdülhak Hamid'in Suphi Paşa korusundaki kayası, birçok zarafet hatıraları, atlar, arabalarla gezilen yerler

Çamlıca demek; bütün Osmanlı devrinin son ihtişamları

Çamlıca demek; aşk, hatıralı ve şufli, güzel ve biraz baş döndürücü bir semt demekti.

13 Hisar, *a.g.e.,* s. 24.

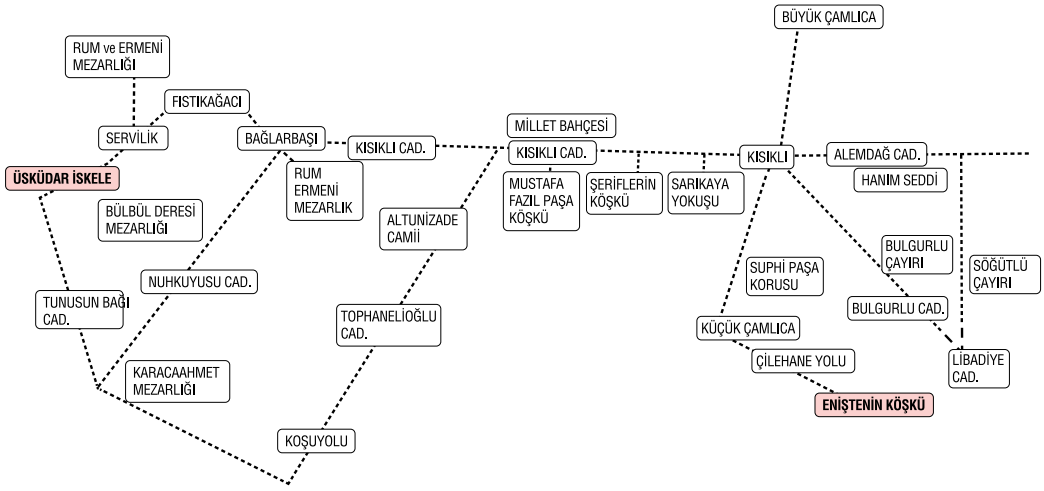

Şekil 4: Romanın zihinsel haritası

Şeklinde cevap vermektedir.[14] Yazar Eski Çamlıca bölümünde, Çamlıca'nın tamamen Müslüman ve Türk muhiti olduğu vurgulanmaktadır.[15]Çamlıca'daki enişte Hacı Vamık Bey'in köşkünü şöyle tarif etmektedir.[16] "Kısıklı'dan ayrılan ve Küçük Çamlıca tepesi eteklerinde, caddeden saparak ve Suphi Paşa korusu önünden geçerek, Çilehane'ye giden uzun yol üstünde, sağda, deli eniştemizin yüksek ve güzel ağaçlı, bakımsız bir bahçenin ortasındaki köşküne varırdık."

"Çamlıca'daki Eniştemiz" Romanında Mekân ve Mekânsal Belleğin Haritalanması

Çamlıca'daki Eniştemiz romanı 27 bölümden oluşmaktadır. Romanın bölümlerine ait zihinsel haritalar çıkarılmıştır (Şekil 3). Bu bölümler ve yazar için ifade ettiği anlarlar renklerle belirtilmiştir. İlk bölümlerde heyecanlı ve ümit var (turuncu/kırmızı) olan yazar son bölümde hala ve eniştesinin hastalanıp ölmesiyle beraber hasret ve hüzün (gri/siyah) duygularını bir arada yaşamaktadır.

14 Hisar, *a.g.e.,* 25-26

15 Hisar, *a.g.e.,* 26.

16 Hisar, *a.g.e.,* s. 26.

Büyük Çamlıca'da bahar

Yapılan araştırmalarda çocukluk yıllarına ilişkin anıların bellekte daha derin izler bıraktığı ve çoğu özelliğin ayrıntılarıyla hatırlandığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda romanın bölümlerinde yer alan yazarın çocukluk döneminde belleğinde kalan mekânlar listelenmiştir (Tablo 1). Bu tablo bizim için mekânların haritalanması için bir altlık oluşturmuştur. Günümüzde de hala aynı isimlerle kullanılan mekânlar güncel haritalar üzerinden işaretlenmiştir. Böylece romanın *zihinsel ve görsel imaj haritası* çıkarılmıştır (Şekil 4, 5). Romanda ismi geçen mekânlar anlatım sırasına göre tabloda gösterilmiştir.

BÖLÜM **Eski Çamlıca**		
Üsküdar İskelesi	Koşuyolu	Alemdağ Cad.
Bülbül deresi Mezarlığı	Şeriflerin Köşkü	Libadiye
Karacaahmet Mezarlığı	Sarıkaya Yokuşu	Bulgurlu Cad.
Hristiyan Mezarlıkları	Mustafa Fazıl Paşa Köşkü	Hanım Seddi
Fıstıkağacı	Millet Bahçesi	Söğütlü
Bağlarbaşı	Tunusun Bağı Cad.	Bulgurlu
Servilik	Kısıklı Cad.	Küçük Çamlıca
Nuhkuyusu	Büyük Çamlıca	Suphi Paşa Korusu
Rum ve Ermeni Mezarlıkları	Kısıklı Meydan	Çilehane
Altunizade Camii	Küçük Çamlıca	

Tablo 1 Eski Çamlıca bölümünde ismi geçen mekânlar

Aşağıda, romandaki tüm veriler dikkate alınarak Abdülhak Şinasi Hisar'ın Çamlıca'daki *Enişte*miz (1944) romanında Üsküdar'da geçen mekân ve mekânsal belleğin haritalanması yapılmıştır (Şekil 5). Bu haritada Büyük ve Küçük Çamlıca tepeleri önemini ve yüksekliğini vurgulamak için yeşil daireler şeklinde gösterilmiştir. Yazarın güzergâhındaki mekânlar gri dairelerle gösterilmektedir. Bu güzergâhtaki mezarlıklar daire içindeki noktalarla büyük/küçük şekilde vurgulanmıştır. Köşk, konak, cami gibi yapılar kırmızı/yeşil nokta şeklinde belirtilmiştir. Bu işaretlemeler yapıldıktan sonra günümüz Üsküdar haritası ve Boğaziçi Köprüsü'nün (15 Temmuz Şehitler Köprüsü) 1973 yılında yapımıyla beraber köprü ve devamında anaarter yollar haritaya ilave edildiği zaman zaman Üsküdar iskelesinden Çamlıca bölgesine kadar romanda ismi geçen mekânların güncelliğini koruduğu ve aynı güzergâhın günümüzde de gelişerek kullanıldığı ortaya konulmuştur.

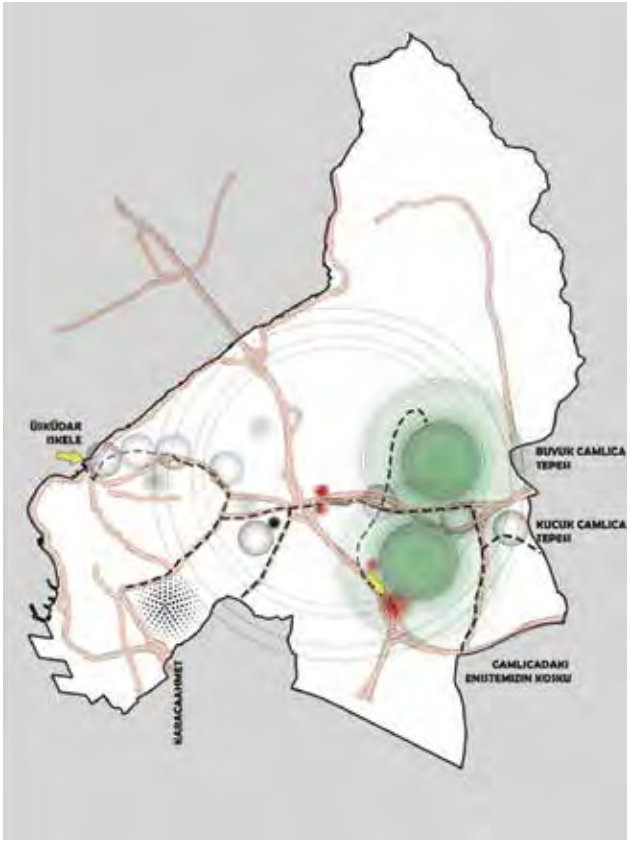

Şekil 5: Güncel Üsküdar haritası üzerinden romanın mekânsal imaj haritası

Sonuç Yerine

Tanzimat dönemi yazarlarının eserlerinde Çamlıca önemli bir mekândır. Tanzimat dönemi yazarlarından Abdülhak Şinasi Hisar *Çamlıca'daki Enişte*miz (1944) romanında çocukluğunun geçtiği Üsküdar ve Çamlıca'yı öylesine detaylı tasvir etmiştir ki yazarın çocukluğundaki mekânlar, romanın yazılmasının üzerinden yarım asırdan fazla bir süre geçmesine rağmen mekânlar bir fotoğraf karesi gibi okuyucuya sunulmakta ve günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Bu da yazarın mekâna bakışı ve belleğindeki mekânları tasvir etkisini göstermektedir.

Yahya Kemal, Abdülhak Şinasi Hisar'ın eserleri için *"İç âlemi bu kadar güzel tasvir eden nesir bizde yazılmamıştı"*...demektedir. Sonuç olarak bu da edebiyatın mekânı ve mekânın görselleştirmede katkısını göstermektedir.

Hayal Şehirde Güzelin Biçimleri: Üsküdar Örneğinden Hareketle Edebî Eserlerde Şehir Estetiği

DOÇ. DR. EBRU BURCU YILMAZ
İnönü Üniversitesi

Giriş

Disiplinlerarası bir çalışma alanı olan şehir, insana, zamana ve mekâna yansıyan etkileriyle ele alınması gereken bir olgudur. Şehrin fiziksel yapısı, mimârî aracılığıyla görünür hâle gelirken iç dinamikleri, manevî çehresi ve mekâna ruhaniyet kazandıran unsurlar edebiyatın üst dilinde ifadesini bulur. Sanat ve edebiyat, maddenin arkasındaki şehri görmemizi sağlar.

Bir medeniyetin estetik tavrını görebileceğimiz alanlardan birisi de şehirdir. Estetik tavır, karşısındakine değer vererek yaklaşır ve onu tüketmez. Mekânı abartılı bir şekilde süslemekten ziyade, çevreyi algılama biçimimizin değerlendirilmesi anlamını taşıyan estetik, günümüzde şehircilik çalışmalarının ihtiyaç duyduğu bir sahadır. Mumford'un, "medeniyetin en değerli toplumsal icadı" olarak tanımladığı şehrin, edebiyat ve estetikten beslenen yönlerini ihmal etmek, şehri sadece bir inşaat alanına dönüştürecektir.

Bu bildiri, Üsküdar örneğinden hareketle şehir estetiğinin Türk edebiyatında hangi göstergeler üzerinden görünür kılındığını ortaya koyma amacı taşımaktadır. Üsküdar ve semtlerini eserlerinde sıkça işleyen Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi Hisar, Samiha Ayverdi, Refik Halit Karay gibi güçlü yazarların metinlerinden seçilen örnekler gerek İslâm estetiği gerekse Batılı estetik kuramlarından yararlanarak yorumlanmaya çalışılacaktır. Böylece Üsküdar'ın estetik bir değer olarak edebî metinlere yansıma biçimi görüleceği gibi

Samiha Ayverdi

günümüzde ciddi bir sorun halini alan, maddenin etik ve estetiğe galip gelmesi karşısında çözüm önerileri ortaya koymak ve konu ile ilgili farkındalık oluşturma düşüncesinden hareket edilmektedir.

Edebiyat, estetik, şehir/mimari… Her biri müstakil bir araştırma alanı olan üç sahanın Üsküdar örneği üzerinden birbiriyle etkileşim içinde olduğunu gösteren edebi eserler, aynı zamanda edebiyatın toplumsal meselelere çözüm üretme noktasında bir başvuru alanı olduğunu da göstermektedir.

Öncelikle edebiyata yöneltilen bakışta dikkati çeken problemli bir taraf mevcuttur. Ya akademik çalışmalara konu bulmak yahut tuzu kuru bir kesimin hobi olarak zaman ayırdığı "boş zaman etkinliği" olduğu ve hayatın gerçekliğinden farklı bir düzlemde yer aldığı yönünde yaygın bir kanaat vardır. Halbuki hayattan kopuk bir edebiyat düşünülemez. Edebiyat, hayatın o derece içindedir ki onun iyileştirici ve arındırıcı gücünden bahsedilir. Daha da mühimi ayrışma ve parçalanmanın ciddi boyutlara ulaştığı günümüzde insanı insana yaklaştıran hatta insanı kendisine yaklaştıran bir saha olarak kıymeti hâizdir edebiyat. Aynı zamanda bir yüzleşme alanı olarak da değerlendirilebilir. Edebiyat ve sanat, sanıldığının aksine çok uzaklarda aranmamalıdır. Hegel, "Sanat, ruhun madde içinde görünüşüdür" der. Tabii her sanat dalında ruhun görünme biçimi farklıdır. Musikîde sese bürünerek, mimarîde ve heykelde taşa hükmederek, edebiyatta ise dil işçiliğiyle görünür hale gelebilir.

Şehir, estetik ve edebiyat her üçü de medeniyetin kendini gösterme biçimleridir. Mekân insanın kaçınılmaz yazgısıdır. Schiller'in dediği gibi, "hiçbir insan yok ki içinde doğuştan gelen bir estetik ve güzellik arayışı olmasın." Bu noktada edebiyat, hem mekânı okuma hem de estetik tecrübeyi görebileceğimiz zengin bir alan olarak karşımıza çıkar. Bugün edebiyatın hayattan kopuk bir saha gibi görülmesinde insanların estetik ve manevi tecrübeden uzaklaşmaları etkilidir. Merhûme Samiha Ayverdi İstanbul Geceleri kitabında bu konudaki üzüntüsünü dile getirirken: "Amma ne hazin ki güzelliği görmek imtiyaz ve nasibi dahi bugünkü insanın kaybettiği hazineler arasındadır" der. [1]

Hayal Şehrin Edebiyattaki Yansımaları

Bir şehri sahiplendiğimizin göstergelerinden biri de o şehre estetik bir tecrübe doğrultusunda bakabilmektir. Bu, sadece şehri yöneten ve planlayanların sorum-

1 Samiha Ayverdi, *İstanbul Geceleri,* İstanbul 2016, s. 57.

luluğu olmayıp kendisini "şehirli" olarak gören her vatandaşı ilgilen bir durumdur. Kimdir şehirli? Bu sıfatı almak için şehirde yaşamak tek başına yeterli değildir. Şehirle karşılıklı olarak birbirini inşâ eden, şehre katkı yapan kişi şehirli olarak kabul edilebilir.

Sadettin Ökten, *Yahya Kemal'in İstanbul'u ve Devamında* kitabında *"bir semtin esrarını öğrenmek istiyorsanız onun peçesini açmak, ardındaki birikimi yavaş yavaş itina ile saygı göstererek önce öğrenmek, sonra idrak etmek, sonra da benimsemek zorundasınız. Bu, uzun zaman alan bir iş olup ruhî enerji ve gayret ister. İnsanda her vakit bu gayret bulunmuyor. Ancak zaman zaman ara ara gelen bir enerji ve şevk ile semtin ve o semtteki hayatın esrarına vakıf olmaya çalışabilirsiniz[2]"* der. Burada bahsi geçen ruhî enerji için yönelebileceğimiz bazı kaynaklar din, sanat, tarih, musiki, edebiyat ve estetik gibi metafizik aksiyona açık alanlar olabilir.

Sanat ve edebiyatın bakış açısı şehrin sadece maddi boyutla sınırlı olmasına mâni olur. Şehir estetiğine edebiyat bağlamında bakıldığında şüphesiz Tanpınar, Yahya Kemal, Şinasi Hisar, Samiha Ayverdi, Refik Halit gibi isimlerin metinlerinde çok sayıda nitelikli örnek görülebilir. Çünkü onlar eserleriyle "bir yaşama üslûbunun" ayrıntılarını sunarken aynı zamanda edebiyatın üst diliyle estetize ettikleri bir dünya kurgularlar.

Baumgarten'in ifadesiyle estetik, "duyusal idrakimizle" ilgilidir. Duyusal idrak düzeyi yüksek şairlerimizden Yahya Kemal'in Üsküdar'ın nâm-ı diğeri "Hayal Şehir" deki ifadelerine baktığımızda maddenin ötesine nüfuz edebilen, dış görünüşten ziyade eşyanın/mekânın özünü anlamaya çalışan kalbî bir yaklaşım içinde olduğu görülür.

Hayal Şehir

Git bu mevsimde, gurup vakti, Cihangir'den bak!
Bir zaman kendini karşındaki rü'yâya bırak!
Başkadır çünkü bu akşam bütün akşamlardan;
Güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan;
O ilâh isteyip eğlence hayalhânesine,
Çevirir camları birden peri kâşânesine.
Som ateşten bu saraylarla bütün karşı yaka
Benzer üç bin sene evvelki mutantan şarka.
Mestolup içtiği altın şarabın zevkinden,

2 Sadettin Ökten, *Yahya Kemal'in İstanbul'u ve Devamı,* İstanbul 2012, s.85.

Yahya Kemal Beyatlı

Elde bir kırmızı kâseyle ufuktan çekilen,
Nice yüz bin senedir şarkın ışık mîmarı
Böyle mâmûr eder ettikçe hayâl Üsküdar'ı.
O ilâhın bütün ilhâmı fakat ânîdir;
Bu ateşten yaratılmış yapılar fânîdir;
Kaybolur hepsi de bir anda kararmakla batı.

Az sürer gerçi fakîr Üsküdar'ın saltanatı;
Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına;
Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına,
Ezelî mağrifetin böyle bir iklîminde
Altının göz boyamaz kalpı kadar hâlisi de.
Halkının hilkati her semtini bir cennet eden
Karşı sâhilde, karanlıkta kalan her tepeden,
Gece, birçok fıkarâ evlerinin lâmbaları
En sahîh aynadan aksettiriyor Üsküdar'ı

Yahya Kemal'in hayal şehrinde güneş, şehri imar eden bir ışık mimarıdır ve burada serviler şehri olarak işaret edilen –muhtemelen Karacahmet Mezarlığı olarak karşılık bulabilecek- yer insana sunduğu iç aydınlığın yanı sıra, halis altından daha kıymetli görünen fakir evlerin ışığı ve fukaranın hilkati bu beldeye ruhaniyet kazandırır.

Estetik algının en net ve ayrıntılı görülebileceği yerlerden biri edebi eserlerdir. Aynı zamanda kişinin estetik farkındalığını artıran ve güzele bakmayı/güzel bakmayı öğreten metinlerdir bunlar. Örneğin; herkes Mihrimâh Sultan Camii ve Şemsi Paşa Camii'ne bakarken fiziksel düzlemde benzer bir hissiyata sahip olur. Şayet statik bir bakışla bakılıyorsa aşağı yukarı dışa ait unsurlar bağlamında aynı şeyleri görürüz. Halbuki sanatçıların bakışı dinamiktir. Aynı manzarayı Attila İlhan; "Minareler, İstanbul'un semalarında birer şehadet parmağı gibi yükseliyordu" şeklinde tasvir eder. Gözü dinlendiren bu estetik bakış, maddeye dair görünenin ötesinde görünmeyen ve derin manalara kapı aralar.

Türk edebiyatının hemen her döneminde şehir teması özel bir yer teşkil etmiştir. Hatta diğer edebiyatlardan farklı olarak şehrengiz adı verilen ve başlı başına şehirle ilgili bir edebi türe sahip olması da bu konudaki müktesebatına işaret eder. Dolayısıyla şehirle ilgili konularda edebiyatın/edebiyatçıların zengin birikiminden istifade edilebilir.

Refik Halit Karay

İstanbul'un yedi tepesinden birinde kurulu bir ilçe olan Üsküdar'ı Yahya Kemal'in anlatımında görmek güzelliğe dair ne çok kelimenin Türkçe'den yitip gittiğini fark ettirir. "Bir Tepeden" başlıklı kısa şiirinde bile şehre bakışın mahiyetine ve derinliğine dikkatimizi çeken bir mukayese imkânı verir:

Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul!
Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiçbir yer.
Ömrüm oldukça, gönül tahtıma keyfince kurul!
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer.

Nice revnaklı şehirler görülür dünyada,
Lakin efsunlu güzellikleri sensin yaratan.
Yaşamıştır derim, en hoş ve uzun rü'yada
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.

Dünyada göz kamaştırıcı birçok şehir vardır. Bu şehirlere izafe ettiğimiz sıfat "revnaklı"dır. Şehri bize efsunlu, büyüleyici bir güzellikte gösteren o şehrin ne kadar "biz" olduğuyla ilgilidir. Bu efsunu hissedebilmek için şehrin manevi çehresiyle yüz yüze gelmek gerekir. Revnaklı/ışıltılı şehirler ise maddenin insanı cezbeden yönünü ön plana çıkarırlar. Ne yazık ki bugün güzeli tanımlarken letafet, zarafet, sarahat, efsun gibi sıfatlar yerine dilin budanmasından kaynaklı "korkunç güzel"

gibi ifadeler kullanılıyor. Esasen kullanımdan kalkan sadece kelimeler olmayıp o kelimelerin arka planını oluşturan anlam ve değer dünyasının ortadan kaybolmasıdır. Güzele bakış konusunda da böyle bir yüzeysellik ve kısırlık söz konudur. İfade ve bakıştaki bu körlük alanlarını aydınlatmak için kullanılabilecek en elverişli araçlardan bir tanesi edebi eserlerdir.

Şehir, mukimlerinin kimliğini inşa eden bir yer aynı zamanda. Bu inşâ zamansal bir süreklilik içinde gerçekleşir. Yani bir şehirde yaşamak, ölmek ve yatmak; şehirle karşılıklı olarak birbirini etkilemek gibi eylemsel düzeyde karşılıklarla bu mekânın içinin doldurulması elzemdir. Makro ölçekte bu aidiyet ev için düşünüldüğünde doğduğu evde vefat eden kişilerin sayıca çok az oldukları görülür. Bir şehrin yaşayan sakinleri kadar o şehirde yatan ölüler de mekânın ruhaniyetine katkı sağlarlar. Yahya Kemal'in Madrid elçiliği görevindeyken Türkiye'nin nüfusuna dair verdiği abartılı rakam sebebiyle yaptığı açıklamada geçen "biz ölülerimizle yaşarız" ifadesi bu kabulün yansımasıdır.

Yahya Kemal'in şiiri zengin alt metinleri olan şiirlerdir. Okuyanı fikrî ve estetik anlamda besleyen şiirler. "Üsküdar'ın Dost Işıkları" şiirinin son dizelerinde kişiyi bulunduğu şehre bağlayan etkenleri dünyevi ve uhrevi yönleriyle ele alır:

Ötmekte fecre karşı horozlar birer birer,
Geçtikçe her dakika belirlemektedir seher.

Bilmem kaçıncı fecri vatan toprağında, biz,
Görmekle şimdi bir yaşatan vecd içindeyiz.

Etrafı okşuyor mayısın taze rüzgarı;
Karşımda köhne Üsküdar'ın dost ışıkları...

Kimlersiniz? Ya bağrı yanık kimlersiniz!
Yahut da her sabah uyanık kimlersiniz!

Dünya yüzünde, bir sefer olsun, tanışmadan,
Öz çehrenizle sizleri görmekteyim bu an.

Sizlersiniz bu anı ışıklarla Türk eden!
Eksilmesin şu mutlu şafaklar bu ülkeden!

Gönlüm, dilim, kanım ve mizacımla sizdenim,
Dünya ve ahirette vatandaşlarım benim.

Modernizm, insana bir yeryüzü cenneti vaad eder ve bu sözde cennette insanı da dünyanın efendisi olduğuna ikna etmeye çalışır. Aklın sınırları içine hapsedilen

bu insan için sadece daha güçlü /daha zengin olmak esastır. Burada Yahya Kemal, "dünya ve ahiret vatandaşlığı" ifadesiyle insan gerçeğini manevi hayatı önceleyen, dünya hayatını da anlamlı kılmaya çalışan bir denge fikri etrafında ele alır. Bu denge fikrinin mekâna yansıması da belli bir ölçüyü beraberinde getirecektir. Şehir estetiğinde büyük önem taşıyan yapıların birbiriyle belli bir oran açısından uyumlu olması da böyle bir denge anlayışının yönlendireceği ölçütlerden biridir.

Üsküdar'ın edebî metinlerde efsunlu ve maneviyat yüklü bir mekân olarak değerlendirilmesi millî romantik duyuş tarzının da bir yansımasıdır. Üsküdar'ın müstesna muhitlerinden biri olan Atik Vâlide üzerine Yahya Kemal'in kaleme aldığı "Ziyaret" ve "Atik Vâlide'den İnen Sokakta" şiirleri maneviyat estetiği olarak isimlendirilebilecek bir etkiye sahiptir. On dokuz yaşında iken Avrupa'ya kaçarcasına giden ancak Batı'yı tanırken kendisini keşfeden; Moda'da oturduğu halde Üsküdar'da Atik Vâlide'de dolaşarak bu muhitin mâneviyatından nasiplenmek isteyen şair için Üsküdar, kendisini bulacağı, aradığı medeniyetinin pratiklerini gözlemleyeceği "memleket" ve "ev" e karşılık gelir. Ruhunun yaşadığı gurbetin sılasıdır Atik Vâlide. Üsküdar'ı "Müslüman diyarı" olarak tanımlayan Yahya Kemal, Atik Vâlide muhiti ve sakinleri ile görünür hale gelen değerler manzumesini millî romantik bir duyuş tarzıyla yorumlar.

"Ziyaret" şiirinde de Yahya Kemal, aynı muhiti estetik açıdan değerlendirirken mekânla insan arasındaki sezgiye dayalı ilişkiye dikkat çeker. Estetik bakış gözün dinlenmesidir. Estetik zevk süreci aklın değil daha ziyade duyuların yönlendirdiği bir süreçtir.

Yine birlikte, bu mevsimde Atik Valde'deyiz,
Yine birlikte, bu mevsimde gezip sezmedeyiz.

"Atik Vâlide'den İnen Sokakta" şiiri, İslâm estetiğinin temel hareket noktalarının yansıması olarak yorumlanabilecek bir metindir. Aynı zamanda İslâm estetiğinin Osmanlı mimarisindeki uygulanma şeklini de bu metinden hareketle örneklemek mümkündür. Abartılı dış süslemeden uzak, zenginliğini iç dinamiklerinden ve insana yaşattığı estetik haz sürecinden alan bir yaklaşım söz konusu İslâm estetiğinde. Bu anlayış toplumsal yaşamda da karşılığını bulur. Dışarıdan mütevazı ve sade görünen insanlar konuştukça iç dünyalarının tezyinini dışa vururlar. Mimarî eserlerde dış yapı abartılı süslerden uzak bir anlayışla inşa edilirken, ince işçilik, aydınlık ve tezyinât İslam'ın tevhid ilkesini yansıtacak şekilde iç âlemde karşılık bulur. Bu ayırımı fark etmek özel bir bakış gerektirir. Bakmakla görmek arasındaki fark kişiyi estetiğe götürür. Bu özel bakışın sözlükteki karşılığı

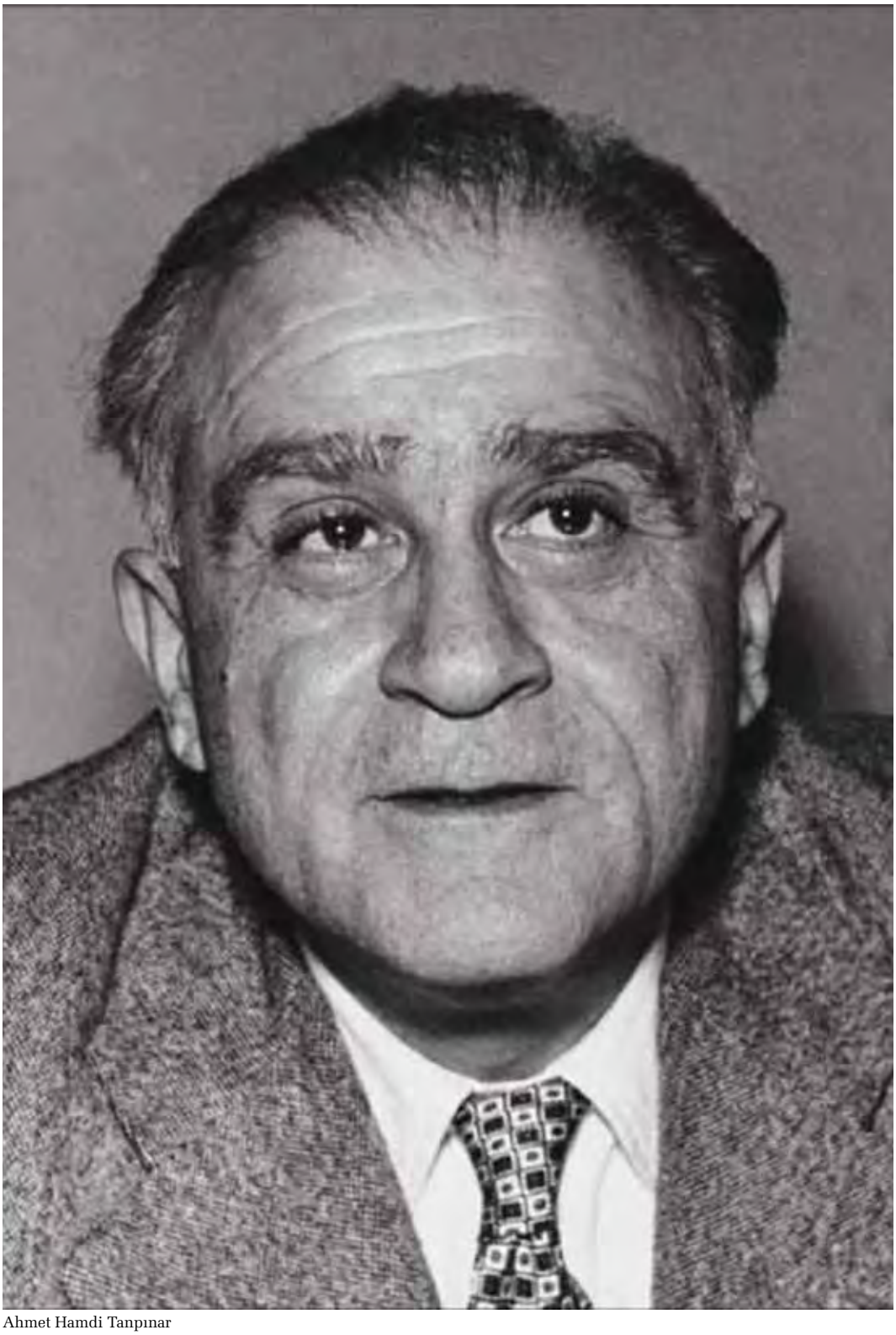

Ahmet Hamdi Tanpınar

temâşâdır. Bugün pratik hayatta karşılığı olmadığı için dilde yaşama alanı bulamayan kelimelerden biridir temaşa. Hızlı ve araç trafiğine göre akan bir hayatta durup temâşâ etmek hatta saatlerce temaşa etmek yapılması güç bir eylem. Böyle olunca aynı mekâna bakıldığı halde Yahya Kemal yahut Tanpınar'ın tasvir ettiği manzarayı görmek bugünün insanı için mümkün olamıyor. Çünkü manzarayı ortaya çıkaran nazarda sıkıntı vardır. Elbette bu problem şehri ne kadar sahiplendiğimizle de yakından alakalıdır.

"Akşam Musikîsi"nde Kandilli'yi estetize ederek sunan şair sadece teşrin yaprakları, akşam, gece, rüzgâr gibi doğal unsurların ses ve ışık oyunundan yararlanır. Sonbahar yapraklarının sesini duymak, hareketlerini seyretmek bir ayrıcalıktır. Şehrin insana yaşattığı bir takım estetik tecrübelerden bahsedilebilir. Edebi eserler bu tecrübeleri gözlemleyebileceğimiz örneklerdir. Her gün önünden geçilen bir yapı, romanda yahut şiirde yepyeni bir bakışla keşfedilebilir. Hatta gerçek hayatta deneyimlenemeyecek bir perspektiften de yaklaşmak mümkün olabilir mekâna. Örneğin; Abdulhak Şinasi Hisar sadece, mehtabın suya aksini seyretmenin bile başlı başına estetik bir tecrübe olduğundan bahseder. *Boğaziçi Mehtapları* kitabında Hisar, gündelik hayatın pratiklerinden örnekler vererek toplumun estetik kabulleri ve bu kabullerin birleştirici vasfına vurgu yapar. Şehri, "metafiziğin, fiziği tamamladığı yer" olarak tanımlayan Hisar, şehirdeki farklılıkları uyumlu bir birlikteliğe çevirmenin yolunun zevklerde birlikten geçtiğini ifade eder. Ona göre: "*(…) mehtap öyle güzeldi ki bunlar güya insan talihleri arasındaki bütün müsavâtsızlıkları kaldırıyor, talihlerin seviyelerini birleştirerek bütün gönüllere bir tek huzur ve bir tek haz sunmuş oluyordu. Mehtap gecesinin ihtişamı karşısında bütün insanlar müsaviydiler.*"

Sadece mehtabın suya aksini seyretmek bile başlı başına estetik bir tecrübedir. Bugünün suni ışıkları bu tecrübeyi zorlaştırmakta yahut imkânsız kılmaktadır. Tanpınar da Hisar gibi bu konuya dikkat çekerken, "Karanlıkların Tadı" başlıklı yazısında medeniyetin aydınlık ve esrarsız gecesinin şehrin metafizik boyutunu sildiğini söyler.

Yahya Kemal'in şiirlerinde Üsküdar fakir ama mütevekkil, tanık olduğu önemli tarihî olayların ağırlığını taşıyan ruhaniyetli bir yerdir. Üsküdar imgesi edebiyatımızda genellikle geleneğin yaşatıldığı muhafazakâr bir muhit olarak somutlaşır. Bu imge aynı zamanda devamlılık düşüncesi ve kimlik vurgusunu da temsil eder. Örneğin; Peyami Safa'nın *Canan* romanında Vaniköy'deki yalısında yaşayan Abdullah Bey ve ailesi, büyükanne, içgüveyi, dadı ve halayığın da olduğu geniş

Büyükçamlıca'dan Boğaziçi

bir ailedir. Yalıda geleneksel bir yaşam tarzı hâkimdir. Abdullah Bey, her gece Kur'ân-ı Kerim okur, dinî hassasiyetleri vardır. Bu aileye dair verilen en çarpıcı bilgi, bu yalıda uzun yıllar, birkaç nesli içine alacak sürede mukim olunması, ikamet edilmesidir. Odasının balkonunda eşiyle kahve içen Bedia, aynı kahveyi daha evvel anne babasının aynı yerde içtiklerini düşünür. Babaanne aynı evde gelin olmuştur. Tabii maalesef takip eden süreçte *Kiralık Konak* romanında olduğu gibi konağı bir mezar olarak gören yeni nesil ve konağın dağılması söz konusudur.

Yazarların dünya görüşleri, üslup ve mizaçları, edebî yönelimleri farklı olsa da Üsküdar'a yükledikleri anlam çok fazla değişmiyor. Sözgelimi; Sait Faik'in öykü dilinde de Üsküdarlı çok sempatik bulunur. Üsküdar semt isimleri üzerine kaleme aldığı öyküde şöyle der: *"Üsküdar, İstanbul'un bozulmamış bir semtidir. Üsküdarlı bir başka şehirliye benzer. Bana öyle gelir ki Üsküdar'da hiç zengin otur-*

maz. Üsküdar'ın külhanbeyi olur ama zıpırı, edepsizi olmaz. Üsküdar'ın delisi bile sakin, zararsız olur gibime gelir. Arnavut kaldırımlı, mini mini mescitli, sakin, karışık sokaklar… Cumbalı, kafesli, şahnişli, içleri tertemiz evler… İnsan bu evlerin içine burnunu soksa çamaşır, sabun, ödağacı nefis bir çamur kokusu duyar."

Sait Faik'in Üsküdar'a dair işaret ettiği mekânsal özellikler aynı zamanda Osmanlı şehircilik anlayışının estetik tavrını da yansıtır. Kavisli sokaklar, çıkmaz sokaklar, dönemeçli caddeler, hatta insanın dolaşırken kaybolduğu karışık yollar şehir estetiğini oluşturan bilinçli bir tercihe dayanırlar. Bu tarz yapılar, cetvelle çizilmiş gibi tasarlanan düz, ızgara modeli şehir yapılanmasının boyutsuz ve sıkıcı etkisine karşı insanı keşfe davet eder ve her adımda ona farklı bir algısal deneyim yaşatırlar. *"Bir kenti ya da herhangi bir çevreyi anlayabilmek için bedenin o mekânda nasıl hareket ettiğini ve ne hissettiğini bilmek gerekir. (…) Asya ve Orta Doğu'daki kentlerin büyük cazibeleri bedeni yönlendiren ve duyuları hare-*

kete geçiren dürtülerle dolu olmalarıdır. (…) Bir İslâm kentinde beden dolambaçlı sokaklardan ilerlerken sürekli olarak çeşitli duyumsal dürtülere maruz kalır.[3]"

Bir şehre yahut semte estetik göstergeler üzerinden bakmak o mekânın insanî yönlerinin de açığa çıkmasını sağlar. Bu bakımdan edebî eserler aracılığıyla gerçekleşen ruhsal terbiye, şehre rûhaniyet kazandıran unsurların da bilinçli bir şekilde korunması ve sürdürülmesine katkı sağlayacaktır. Edebiyat, okuyucuya bir hayal perdesi aralarken aslında derin hakikatlere işaret ederek bilincinin uyanmasını sağlar. Edebiyatçılar bazen doğrudan bu etkiyi oluşturmaya çalışırlar bazen de imâ ve soyutlama yoluyla. Bir yandan bir mürebbî gibi okura estetik terbiye kazandırırken bir yandan da şehre karşı estetik suçu işleyen hatta estetiği katledenleri teşhir ve tenkit ederler. Bu konuda akla gelen ilk isim şüphesiz, kendisi de bir estet olan Tanpınar'dır. Üsküdar ve semtlerine Tanpınar'ın *Huzur* romanında da rastlanır.

Hakikî bir Üsküdarlı olarak kabul edilen ve soyadı kanunundan evvel Üsküdarî sıfatını kullanan Burhan Felek'in dediği gibi; Üsküdar, İstanbul'dan eskidir; nitekim İstanbul'un fethini seyretmiştir, görmüştür. Edebiyatta Üsküdar, konumu ve gördüğü manzaranın omuzlarına yüklediği sorumlulukla bir mihenk olarak kabul edilir. Üsküdar bozulursa tüm İstanbul bundan etkilenir. Bu açıdan temsilî bir değeri haizdir. Başlı başına bir şehir estetiği romanı olan *Huzur*'da Tanpınar, Üsküdar açıklarını betimlerken bu manzaranın insan üzerindeki tesirini "ruh miracı" olarak tanımlar:

"Üsküdar açıkları, lodoslu akşamın suda kurulmuş malikânesi olmağa başlamıştı. Sanki Kızkulesi'nden Marmara açıklarına kadar denizin altında su tabakalarının arasında yer yer, iyi dövülmüş bir yığın mücevher parıltısından geçirilmiş bakır levhalar döşenmişti. Bazen bu bakır levhalar suyun üstünde yüzüyor, adeta mücevher sallar yapıyor, bazen de primitif ressamlarda, mağfiretin timsali ışığın kaynaştığı derinlikler gibi hasretle bir hakikate yükseliş arzusu ile dolu, büyük ve kıpkırmızı uçurumlar açıyordu. Bu, sıcak renklerin göz için bir lezzetten, bir ruh miracına kadar her imkânı denediği andı.[4]"

Tanpınar, roman formu içinde şehir estetiğini ön plana çıkarırken aynı zamanda deneme yazılarıyla de şehrin bugünü ve yarınına dair yapıcı tenkitlerini ortaya koyar. Onun, yaklaşık elli yıl önce, içinde Üsküdar'ın da olduğu İstanbul'un çeşitli ilçelerinin imarına yönelik tenkit ve tekliflerinin bugün çok daha gerekli

3 Jale Erzen, Üç Habitus *Yeryüzü Kent Yapı,* İstanbul 2015, s.170.

4 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur,* İstanbul 2000, s.110.

olduğu dikkat çeker. Tabii aradan geçen bunca yıla rağmen (Türkiye'nin son elli yılında) bu uyarıların yeterince dikkate alınmadığını görerek bu tenkitler okunmalı. Örneğin; *Yaşadığım Gibi* kitabının şehre dair bölümleri mutlaka mimarlık fakültelerinde, şehir planlamasında rol alan kurullarda meselâ bilhassa kent estetiği kurulunda okunması gereken temel bir metin olarak dikkate değerdir. 1970'lerde Fethi Paşa korusundaki Hüseyin Avni Paşa yalısı için şöyle der Tanpınar:

"Paranın hayata tasarrufu vardır. Fakat şehre ancak devlet ve belediye o da çok uyanık ve şuurlu, zevkli olmak şartıyla tasarruf edebilir. Hüseyin Avni Paşa yalısını bir daha yapmak imkânsızdır, fakat tütün deposu her yerde her gün yapılabilir.[5]"

Sanayileşme hamlesinin ne yazık ki İstanbul'a ödettiği faturalardan biri de şehrin özellikle sahil şeridine kurulan fabrikaların sebep olduğu çevresel olumsuzluklardır. Bilhassa Üsküdar'da açılması düşünülen fabrikaların konumu edebiyatçıların eleştirilerine de yansır. Refik Halit Karay'ın Memleket Yazıları serisinin *Hep İstanbul* ve *Güzel Sanat Suçları* kitaplarında bolca örnek bulunabilir bu konuda. Karay, "İstanbul. Mahvedilemeyen Güzel Ülke" başlıklı yazısını Meşrutiyet öncesi ve sonrasında işlenen şehircilik cinayetlerini anlattıktan sonra şöyle bitirir:

"Bereket, İstanbul o benzersiz şehirdir ki belediyecilik itibarı ile ne hatalar işlesek, mahv u tahribi için ne derece uğraşsak yine tabiatın lütfu olarak güzel kalmak mazhariyetine ermiştir. Asırlardır çirkinleştirmeye elbirliğiyle çalıştık, yapmadığımız kalmadı. Eğer bu suikastlere başka bir şehir maruz kalsaydı çoktan merdut ve yok olurdu. Selam sana ey mahvedilemeyen sihirli ve mutlu ülke![6]"

Türk edebiyatında Üsküdar'ın estetize edilerek anlatıldığı edebî anlatılar sayıca bir hayli fazladır. Bunların sayısı yahut muhteviyatından ziyade bugün "kent sorunsalı" olarak adlandırılan problemin çözümüne ne ölçüde katkı sağlayacağı önem taşımaktadır. Şehir estetiğine dair en güzel betimlemeleri yapan bu isimler aynı zamanda yaşadıkları dönemde güzeli eserlerine konu ederken, şehrin bozulan ve kimliksizleşen yönlerine de anı, deneme, fıkra gibi mensur metinlerde teklifler de ortaya koyarak eleştirel bir üslupla yer verirler. Örneğin; Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*'de tarihi bir binanın yıkılarak yerine adliye sarayı yapılma düşüncesine karşı eleştirilerini ortaya koyarken şehirdeki maddenin taşıdığı hatıralara dikkat çeker:

5 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi,* İstanbul 1970, s. 152.

6 Refik Halit Karay, *Hep İstanbul/Memleket Yazıları,* İstanbul 2014, s. 428.

Üsküdar,
Edmondo de
Amicis

"Ben, İstanbul'un imar işlerinin mesuliyetini taşıyan bir adam olsam, değil İbrahim Paşa sarayı gibi ayakta duran bir binayı yıkmak, ecdâd elinden çıkmış küçük bir taş parçasını yerinden oynatmak için yüz defa düşünür ve galiba yüzüncüsünde gene yerinde bırakırdım.

Çünkü bu şehri güzelleştireyim derken fakirleştirmekten, hayatı soysuzlaştırmaktan çekinirim. Bir şehir en büyük zenginliğini mazisinden alır. Onu, nesiller önünde yaşattıkça zengindir[7]." der ve bir 'zevk hatası' yapılmaması gerektiğini söyler. Bu bakış açısı maziyi takdis eden/kutsayan körü körüne bir bağlılık anlamı taşımaz. Tanpınar, muhakkak yeni binalar yapılması gerektiği ve zaman içinde kendi üslubumuzu taşıyan yeni bir mimari anlayışın gelişeceğine inandığını ifade eder. Ancak yeninin yerleştirilmesi için illa ki eskiyi lağvetmek/ortadan kaldırmanın manasızlığına vurgu yapar. Hatta şöyle bir örnek verir:

"Her kadın mücevheri sever, fakat kendi kulağını kestirip yerine elmastan bir kulak veya benzeri kıymetli bir süs takmasını isteyecek kadın yoktur."

Tanpınar ve onunla aynı kaygıda birleşen yazarlar, bugünün şehirli insanına, yaşadığı şehre nasıl bakması gerektiğine dair birer model konumundadırlar. Sadece estetik tecrübe ile sınırlı kalmayan öğretici metinlerdir bunlar aynı zamanda. Yahya Kemal'i yahut Tanpınar'ı ya da Refik Halit'i, Şinasi Hisar'ı okuyan biri İstanbul'da Üsküdar sokaklarında daha farklı bir dikkatle dolaşacaktır. Belki onların gördüklerini bulamasa da bir değer dünyasının ördüğü bilinç ve kimlikle mekânı okuyacaktır. Bugün şehre dair sorunların çözülememesindeki temel etken insanımızın şehrini sahiplenmemesi ve bunun altında yatan aidiyet sorunudur. Kimlik kişiyi biricik kılan yönleriyle, mensubiyetlerinin toplamıdır. Şehrin kimliği için de önemlidir bu biricik olma vasfı. Birkaç nesil sonra –bu şekilde giderse- Tanpınar'ın *Beş Şehir*ini yeniden yazmaya çalışan bir kişi gittiği ilk şehri anlattıktan sonra muhtemelen ikinci şehri yazamadan kitabını bitirmek zorunda kalacaktır. Çünkü baktığı şehirler arasında fark göremeyecektir. Bir bakıma, muhtemelen Beş Şehir, Tek Şehir olarak yazılabilecek. Şu anda bunun artçı sarsıntıları yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Şehrin kimliğini korumak için o kimliği oluşturan bileşenleri iyi bilmek gerekiyor. Ki buna göre bir savunma geliştirilebilsin. Bu konuda, yönetici ve mukimlerince şehrin ne kadar sahiplendiği önem taşıyor. Üsküdar gibi, tarihi yarımada gibi özel yapısı ve dokusu olan şehirler için böyle bir korumacı reflekse sahip miyiz? sorusu düşünülmeye değerdir.

7 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.,* s.180.

Bugünün şehirli insanı ekseriyetle nostaljik geçmiş zaman fotoğraflarına bakmayı hatta "nerede o eski günler" diye iç geçirmeyi seviyor. Böyle olunca da maziden bugüne gelmek mümkün olamıyor. Ya geçmişi reddetme yahut kutsama gibi iki uç nokta arasında savrulan insan son derece zahmetsiz ve pasif olan tavırlarla bir çözüm üretemiyor. Esasen soğukkanlı bir şekilde durumumuzla yüzleşmek ve bugüne dair çözümler üretmeye çalışmak olmalıdır.

Şehir, bileşenlerinin çokluğu sebebiyle interdisipliner bir bakışla ele alınması gereken bir konudur. Şehre dair problemlerin çözümünde de bu çoğulcu bakış açısından yararlanmak insan odaklı çözümler üretilmesine katkı sağlayacaktır. Örneğin; şehir incelemelerinde başvurulan yeni ara alanlardan biri de şehir göstergebilimi. Semiologie et urbanisme olarak Roland Barthes'ın teorisini kurduğu bu yaklaşım, şehir göstergelerinin kültürel ve tarihi bağlam içinde anlam kazandığı fikrinden hareket eder. Herkesin baktığında malzeme ve madde planında gördüğü yapı, ortak kültürel kodlara sahip insanların bakış açısıyla farklı anlamlara bürünür. Bu durum estetik tavır konusunda da etkilidir. Örneğin; mensubu olduğu kültürün birikimini yansıtan bir eser karşısında hissedilen güzellik ve yücelik duygusu aynı esere bakan yabancıda farklı yorumlarla karşılık bulacaktır. Bu konuda tarih içinde Üsküdar'ı ziyaret eden yabancı seyyahların ve yazarların yorumları dikkatimizi çekebilir. Örneğin 1800'lerin sonunda İstanbul'a helen yazar Edmond de Amicis, iki cilt halinde yayımlanan Constantinopoli adlı eserinde Üsküdar'ı ve Çamlıca'yı hayranlık dolu ifadelerle anlatır ancak buradan ayrılırken ufkunun kardığını ve sürgüne gittiğini hisseder. Ancak bir süre sonra İstanbul'da canının sıkılmaya başladığını ve iki gün yağan yağmurdan sonra gördüğü çamur deryasından sonra giderken bayram ettiğini söyler. Yani estetik tavırda mensubiyetler önemli bir etkendir. Aynı tavrı İslâm medeniyetine mensup birey bir Avrupa kentinde ziyaret ettiği katedrali seyrederken hissedebilir. Nitekim; güzellik ve yücelik duygusunun kişi üzerindeki etkisi baktığı objeyle arasındaki manevi bağla yakından alakalıdır.

Sonuç

Zamanın ilerlediği ve insanın olduğu her yerde değişim kaçınılmazdır. Şehirler de bu değişimden nasibini alacaktır. Bu gerçeğin karşısında mazinin nostaljik fotoğraflarına sarılıp kalmanın bir çözüm olarak benimsenmesi yapıcı girişimlerin önündeki en büyük engeldir.

Üsküdar gibi medeniyetimizin birikimini temsil eden mekânların sadece tarihine ve geçmiş hikâyelerine dalıp, bir türlü tarihten bugüne gelememek de ciddi

bir sıkıntıdır. Sempozyumda ağırlıklı olarak tarih içerikli tebliğler maziyi idrak etme noktasında memnuniyet vericiyken Üsküdar'ın bugünü ve geleceğine katkı sağlayacak metinlerin de bundan sonraki sempozyumlarda artması bir gereklilik hâlini almıştır. Mazinin sağlıklı bir şekilde idraki ve bu idrake yaslanan bir gelecek vizyonu Üsküdar'ın hayal şehir imajının korunmasını sağlayacağı gibi diğer şehirlerimize de örnek teşkil etmesi bakımından Üsküdar'a değer katacaktır.

Bu tespit ve temenni şehir bağlamında yapılan edebiyat araştırmaları için de söz konusudur. Sadece edebiyatta Üsküdar'ın görüntü seviyelerine ve görünümlerine bakılarak şehrin medeniyetle olan ilişkisi görülebilir. Üsküdar örneği, fiziksel olarak çok iç açıcı durumda olmayan şehirlerimizin hâlâ kurtarılabilecek bir ruhu ve canlı tutulması gereken bir çehresi olduğunu göstermektedir.

Kalp ve beyin diyalogunu gerçekleştirebilmiş bir mimarî anlayışın yansıması olan şehirler insanı önceleyen şehirlerdir. Kaçırılan fırsatlara ve yapılan tahribata hayıflanmak yerine koşulları iyileştirmek ve rûhaniyetli şehri inşâ etmek için herkesin üzerine düşeni yapmaya gayret etmesi gerekir. Nitekim şehirler mekânsal ve toplumsal olarak değişseler bile onları var eden ruh, yaşamaya devam eder. Önemli olan ruhsal boyuta aşina olan ve şairane deyişle "melâli anlayan" bir neslin var olmasıdır. Şüphesiz, meselenin en zor tarafı da budur yani insanla ilgili olan kısım. Alain de Botton, *Mutluluğun Mimarisi'nde* kötü mimari gibi şehrin ruhuna kasteden olumsuzluklar karşısında yapılacak yegâne şeyin, tüm bu yapıların yeniden insan eliyle biçimlendirebilecek şeyler olduklarını düşünmeyi telkin eder ve "*sonuçta, buldozerlerin, vinçlerin nasıl hareket edeceği, kutsal kitapta yazılı kurallarca belirlenmiyor*[8]" der.

Üsküdar özel yönlerinden biri de "öğretmen şehir" tanımına uyan bir yer olmasıdır. Gülzar Haydar'ın Şehirlerin Ruhu kitabında yaptığı bir tanımlamadır öğretmen şehir. *"Şehir binasız bir okul, kitapsız bir kütüphane ve tebeşirsiz, tahtasız bir sınıf gibidir. Oyun bahçesi ise bir çok oyunlar, kavgalar ve antik tiyatrolarla doludur. Orada ne bir öğretmen, ne de formalı çocuklar bulabilirsiniz. Bütün öğrenciler bu okula doğuştan kaydolurlar ve asla mezun olmazlar. Kısacası şehir bir uygulamalı öğrenim okulu, kültürel bir laboratuvar, bir sanatçı stüdyosu, bir filozof mabedi, şairlerin kahvehanesi, yetenekli isyankârların ve çılgınların galerisidir.*[9]"

İnsanın gözünü, kulağını kısaca bütün duyularını yaşadığı şehre açması o şehri farklı ve zengin çağrışımlarla görmesini sağlayacaktır. Bu bakımdan her yaştaki

8 Alain De Botton, *Mutluluğun Mimarisi,* Banu Tellioğlu Altuğ (çev.), İstanbul 2009, s.285.

9 Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu,* Gürkan Sekmen (çev.), İstanbul 1991, s. 59.

Salacak'tan
Kız Kulesi

insanın yararlanabileceği "Şehir Dersleri" çok önem taşımaktadır. Bunun belediye etkinlikleriyle sınırlı kalmayıp Millî Eğitim Bakanlığı'nın politikalarına da dahil edilerek küçük yaşlardan itibaren "güzelliği takdir etmeyi öğreten" derslerle çocuk ve gençlere yönelik eğitimler verilmelidir. Edebî eserler insanların duygularını ifade etme konusunda bir model olmaları sebebiyle önemli materyallerdir bu konuda. Sözgelimi, Yahya Kemal'i okuduktan sonra Üsküdar'ın semtlerinde dolaşan bir insanın estetik tavrına bir bilinç de refakat edecektir. Kişilerin görsel ve duyusal yetilerinin dışarıdan gelen uyarıcılarla desteklenmesi ve yönlendirilmesi gerekiyor. Edebiyatçıların estetiğe dair betimlemelerini okumak kişiye duygularını söyleme konusunda da cesaret verecektir. Çok ufak ayrıntılar hayatın rutin seyri içinde hiç fark edilmeyen tecrübelere götürebilir. Bu konuda edebi eserlerin insan üzerinde çok ciddi ve yapıcı tesirleri olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.

Bir şehirlinin, yaşadığı şehre katkısını sorgularken Plotinos'un telkini temel düsturu olabilir: "Kendi heykelini yontmaya devam et". Kendi ruhunu kabalıklardan arındıran insan, hayatın inceliklerini daha net bir şekilde kavrayabilir. Hoyrat ve açgözlü bir tavrın hâkim olduğu şehir planlamasının karşısında ancak hayatın inceliklerini görmeyi başaran insanlar iradi bir tavır sergileyebilirler. Edebiyat ve estetiğin iddiası günümüz insanının epeyce uzaklaştığı bu hassasiyeti yeniden inşa etmeye yönelik katkı sağlamaktır. Şehri ayakta tutan insanî çabadır. James Joyce, "eğer Dublin bir gün dünyadan silinirse benim kitaplarıma bakılarak yeniden inşâ edilebilir" derken kalem darbeleriyle inşa edilen maddenin ruhunu önceleyen bir şehir anlayışında edebiyatın hissesine işaret eder. Bu konuda Türk edebiyatının da sadece Üsküdar örneğinden hareketle ne derece zengin metinlere sahip olduğu görülebilir.

Üsküdar Camii Adlarının Toponomisi ve Adların Dil Bilgisel Yapıları

YRD. DOÇ. DR. ALİ ŞEYLAN
Beykent Üniversitesi

Giriş

"Bir İslâm şehir tipinin üç ana unsuru bulunmaktadır. Bunlar; 'cami', 'pazar' ve 'hamam'dır. Câmi, dini vazifelerin yapıldığı ve sosyal münasebetlerin geliştirildiği temel yapıdır. Câmilerin hemen yanında ise pazar yerleri ve hanlar yer almıştır."[1] İslâmlaşma sürecine bakıldığında ister temelden kurulmuş olsun ister başka bir millete ait olsun; Türk şehirlerinin, kasabalarının, köy ve mahallelerinin de câmi merkezli yerleşim yerleri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. "Osmanlı şehri, kendinden önce var olan kültür üzerine kurulmuş ve XV. yüzyılda Osmanlı şehrinin kuruluşunda önemli bir etken olan vakıf-imaret sistemini oluşturarak XVI. yüzyılda bu sistemi geliştirmiş ve kendine özgü bir şehir ortaya çıkmıştır."[2]. "Camiler imaretin tam ortasında ve seçilen yerin en hâkim noktasında bulunur, imaretin diğer parçaları bunun etrafında dizilmiştir."[3]

Camileriyle maruf ve meşhur bir şehir olması hasebiyle Üsküdar, çok eskiden beri bu yönüyle de araştırmacıların dikkatini çekmiş, câmilerinin tarihi, topografyası ve inşa edilme süreci çeşitli şekillerde ele alınmış ve hâlihazırda ele alınmaya devam edilmektedir. Gerek Osmanlı mirası câmilere gerekse Cumhuriyet sonrası inşa edilen câmilere bakıldığında; başka bir deyişle Osmanlı Türkçesi dönemi

1 Nuray Güler, [*16. Yüzyılda Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi (1540-1600)*, [Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008]. s.8-9.

2 Nuray Güler, *a.g.t.,* s. 9.

3 Osman Ergin, , *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939,:s. 19.

Foto: Mustafa Çelebi

câmi adlarıyla Türkiye Türkçesi döneminin câmi adları karşılaştırıldığında, tıpkı mimarîsinde olduğu gibi adlandırma serüveninde de önemli birtakım farklılıklar, değişiklikler olduğu görülür. Bu değişiklikleri değerlendirmeden önce, hem câmi hem mescit hem de zaman zaman bu kavramların yerine kullanılan diğer kelimelere bakmak gerekmektedir.

Câmi, Mescit ve Diğer Adları

"Kelime olarak anlamları farklı olsa da genelde içerisinde hatibin hutbe okuması için minber bulunan ve cuma namazı kılınan mâbedler câmi olarak adlandırılırken minberi bulunmayan ve cuma namazı kılınmayan mâbedler mescid olarak adlandırılmaktadır. Kur'an-ı Kerim, hadisler ve ilk İslâm kaynaklarında câmi yerine mescid kelimesi kullanıldığı için yukarıdaki ayrımın Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevi, Mescid-i Aksa vb. istisnaları bulunmaktadır."[4]

TDK Türkçe Sözlükte Câmi, Müslümanların hep birlikte namaz kılmak için toplandıkları yer."[5] şeklinde tarif edilmiştir. Mescit ise, "1.Câmi, 2. İçinde cuma ve bayram namazı kılınmayan, minaresiz küçük câmi.[6] olarak tanımlanmıştır. Birbirinden az çok farkla ayrılan bu iki ibadet yeri, hem bizzat mekân hem de ad olarak tarih boyunca karışık bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Esasen Kur'an-ı Kerim'de câmi adı hiç geçmez. Câmi kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan el-mescidü'l-câmi (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Kur'an'da, hadislerde ve ilk İslâm kaynaklarında mescid kelimesi geçmektedir. Bugün dünyanın pek çok dilinde câmi adı yerine kullanılan kelimeler, Arapça sücûd sülasi kökünden türetilmiş bir ism-i mekân olan mescid (مسجد) kelimesinin farklı telaffuz şekillerinden başka bir şey değildir.[7] Mescid kelimesi Kur'an'da tekil ve çoğul olarak; ayrıca sıfat tamlaması şeklinde birçok yerde geçer. Kâbe ve çevresini ifade eden Mescid-i Harâm on beş yerde, Mescid-i Nebevî veya Mescid-i Kuba'nın kastedildiği "takva temeli üzerine kurulu mescid" (et-Tevbe 9/108), Kudüs hareminin kastedildiği Mescid-i Aksâ (el-isra 17/1) ve münafıkların Hz. Peygamber'e suikast tertip etmek üzere bina ettikleri Mescid-i Dırar (et-Tevbe 9/ 107) birer ayette zikredilmekte-

4 Ahmet Önkal; Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, c. VII, Ankara 1993, s.46.

5 *Türkçe Sözlük,* c. I, Ankara 1998, s.243.

6 *Türkçe Sözlük,* c. II, Ankara 1998, s.1012.

7 İngilizce mosque, Fransızca mosquée, Almanca moschee, İtalyanca moschea Azerbaycan Türkçesinde məscid, Baskça mezkita, Bengalce masajida, Cava dilinde masjid, Endonezce mesjid, Farsça mescid (مسجد), Hintçe masjid, Kazak Türkçesinde meşit (мешіт), Kırgız Türkçesinde meçit (мечит), Malayca masjid, Özbek Türkçesinde masjid, Pencapça masajida, Somalice masaajid, Svahili dilinde msikiti, Tacikçe masçid (масчид), Urduca mescid (مسجد), Nyanja dilinde mzikiti, İspanyolcada mezquita vb. Sadece birkaç ülkede câmi kelimesinin çeşitli söylenişleri bulunmaktadır: Arnavutça xhami, Boşnakça džamija, Bulgarca camiya, Hırvatça džamija, Makedonca camiya, Sırpça džamija vb.

dir. Mescid kelimesinin çoğulu olan mesâcid, Kur'an'da altı yerde geçer."[8] Hz. Muhammed zamanında, cenaze namazı ile bayram namazlarının kılındığı yer olan musallâ, kelime anlamı bakımından 'namaz kılınan yer' demektir. Bunlardan başka, yol boylarındaki üstü açık yerlere de Farsça asıllı bir birleşik isim olan namâzgâh[9] denilmiştir. Câmi ve mescidlerden sonra namazgâhlar da önemli ibadet mekânlarındandır. Bugün son derece azalan, basit bir alçak duvarla sınırlanmış çimenli toprak bir sahadan ibaret olan namazgâhlar, genellikle şehrin çevresindeki mesire yerlerinde ve şehirden çıkan yolların üzerlerinde kurulmuştur.[10] Ayrıca yine Kur'an'da biri çoğul (mehârib) olmak üzere beş yerde geçen mihrâb kelimesi de dilcilerin çoğuna göre mescid anlamındadır.[11] Son olarak, Türkiye dışında, Asya'da birçok yerde veli olarak tanınan şahısların mezarı üstünde veya çevresinde kurulan ziyaret câmilerine ise meşhed adı verilmektedir.[12]

İlk Câmiler

Âl-i İmrân 3/ 96'ya göre, insanlar için inşa edilmiş ilk mabet Kâbe'dir. Surede mâbed yerine beyt kelimesi kullanılmıştır. Rivayete göre onun da ilk bânisi Hz. Adem'dir. Ebu Zerr'in sorduğu sorular üzerine Hz. Peygamber yeryüzünde ilk mescidin Mescid-i Haram, ikincisinin ise Mescid-i Aksa olduğunu açıklamıştır.[13]

Her ne kadar tarihî kaynaklarda ilk câminin Kuba Mescidi olduğu belirtiliyorsa da, Hz. Ebû Bekir'in Mekke'deki evinin bahçesinde kendisi için yaptığı küçük mescid, özel olmakla beraber bir Müslüman tarafından inşa edilen ilk mescid olarak kabul edilmektedir.[14] Bazı rivayetler, Hz. Peygamber'in hicretinden önce Medineıde mescidler yapıldığını göstermektedir. Akabe biatlarından sonra müslümanların sayısı artınca Medine'de mescide ihtiyaç duyulmuştu. Akabe'de Resul-i Ekrem'e ilk biat eden Ebu Ümâme Es'ad b. Zürâre, Mescid-i Nebevî'nin yapıldığı arazideki bir hurma kurutma yerinin etrafını duvarla çevirerek mescid haline getirmişti. Kıblesi Kudüs'e doğru olan bu mescidde Ebu Ümame arkadaş-

8 Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, , *a.g.m.*, s. 47.

9 "Musahip Ali Ağa Namazgâhı 1654/1064, Ayşe Hanım Namazgâhı 1767/1181, Çeşmi Afet Kadın Namazgâhı, Nevnihal Hatun Namazgâhı 1812/1227, Sultan III. Selim Namazgâhı, Hacı Mustafa Ağa Namazgâhı 1824/1239 ve Harem Ağası Ahmed Ağa Namazgâhı bölgedeki namazgâhlar olarak bilinmektedir. İçlerinde en önemlisi hiç şüphesiz çeşme ile birlikte yapılan en eski tarihli (1654/1064) Musahip Ali Ağa Namazgâhı'dır." (Kadir Öztürk, *Üsküdar Harem Semtinin Tarihi Gelişimi,* [Basılmamış Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2008].)

10 Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul,* İstanbul 2006. s.19.

11 Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, s. 47.

12 Semavi Eyice, "Fetihten Önceki Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu 1: 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler,* c. I, Zekeriya Kurşun; ve dğr., İstanbul 2004, s.56.

13 Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, s. 47.

14 Müslümanların ilk camii konusunda bilim insanları arasında tam bir mutabakattan söz etmek mümkün değildir. Örneğin, Semavi Eyice, "Hz. Peygamber, hicret sırasında Medine'ye girmeden bir süre kaldığı Kuba'da daha sonra "Takva Mescidi" adıyla da anılan ilk ibadet yerini kurdurmuştur. Bununla birlikte İslam dünyasının ilk camii olarak Medine'deki Mescid-i Nebevi kabul edilir." demektedir. (Semavi Eyice, *a.g.m.,* s.57-58)

ları ile birlikte namaz kılardı. Hicretten önce burada cuma namazı da kılınmıştır.[15] Yine Hicret-i Nebevî'den önce; yani Hz. Muhammed'den önce Medine'ye gelen ilk muhacirler Kuba'da bir mescid inşa etmişlerdir. Bu ilk muhacirler, Amr b. Avf oğullarına ait bir hurma kurutma yerini mescid haline getirmişlerdi. Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim burada bir grup muhacire Kudüs'e yönelerek namaz kıldırıyordu. Resûlullah Kuba'ya ulaşınca burayı genişleterek Kuba Mescidi'ni bina etti. Mescid-i Kuba, müslümanların hür ve güvenli bir ortamda yaptıkları umuma açık ilk mescid olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Kur'an'da sözü edilen "ilk günden takva üzerine kurulan mescidin" (et-Tevbe 9/108) Kuba Mescidi olduğu kabul edilir."[16] Kuba Mescidi'nden kısa bir süre sonra Hz. Muhammed'in bizzat inşasında çalıştığı Mescid-i Nebevî yapılır.[17] Akabinde ise peş peşe mescitler bina edilmeye başlar. İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte İslâmlaşan her coğrafyada câmi /mescit yapımı da büyük bir hızla yayılır. Öyle ki daha sonraki asırlarda, her Müslüman ülkenin başındaki kişilerle aileleri ve o ülkenin devlet adamları da kendi adlarına, ne kadar güçlü, ne kadar büyük ve önemli olduklarını simgeleyen harikulade câmiler inşa ettirmişlerdir. Tabii bunda Allah'ın evini inşa etmenin kutsiyeti ile ilgili Kur'an'da geçen âyetlerle hadislerin güçlü tesiri vardır. İnsanların tarih boyunca inşa ettikleri câmi, çeşme, okul vb. yapılara kendi adlarını veya sevdiklerinin adını vermelerinin bir nedeni de 'amel defterleri kapanmasın' diyedir.[18]

Anadolu Topraklarında İnşa Edilmiş İlk Câmiler

1071'de kazanılan Malazgirt Zaferi ile kapıları Selçuklu Türklerine açılan Anadolu'nun ilk câmilerinden biri 1100'e doğru yapılan Ani Câmii ile yine 1100'e doğru yapılan Anadolu'nun en eski câmilerinden biri sayılan ve 1135'te tamir edilen Sivas Ulu Câmii Danişmendliler dönemine aittir.[19] Bunlardan başka, 1140'a doğru inşa edilen Kayseri Ulu Câmii, inşasına 1155'te başlanıp 1220 yılın-

15 Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, s. 47.

16 Hüseyin Algül, " Mescid-i Kubâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* İstanbul 1994, s. 279.

17 Müslümanların ilk camii konusunda bilim insanları arasında tam bir mutabakattan söz etmek mümkün değildir. Örneğin, Semavi Eyice, "Hz. Peygamber, hicret sırasında Medine'ye girmeden bir süre kaldığı Kuba'da daha sonra "Takva Mescidi" adıyla da anılan ilk ibadet yerini kurdurmuştur. Bununla birlikte İslam dünyasının ilk camii olarak Medine'deki Mescid-i Nebevi kabul edilir." demektedir. (Semavi Eyice, *a.g.e.,* s.57-58)

18 Bugün Zeynep Kamil Hastanesi Sitesi'nin içinde kalmış olan Cevrî Kalfa Camii'nin hikâyesi ilginçtir. 1808 yılında meydana gelen bir isyan sırasında sarayı basanlar, o zaman henüz yirmi üç yaşındaki Şehzade Mahmud'u (II. Mahmud) katletmek isterler. Durumu fark eden şehzade saraydaki birileri tarafından kaçırılmaya çalışılır. Eli silahlı adamlar tam şehzadeye ulaşmak üzereyken Cevrî Kalfa adamların yüzüne hamamdan kaptığı külleri savurarak onları durdurur ve II. Mahmud'un bir anlamda hayatını kurtarmış olur. II. Mahmud da bu iyiliği unutmaz, tahta çıktıktan sonra onu ödüllendirir. "Onu Hazinedarbaşılığına getirir. Amel defteri kapanmasın diye de Divanyolu'nda sıbyan mektebi, Üsküdar'da câmiyaptırır." http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=18501 (03.06.2016 tarihinde erişildi.).

19 Semavi Eeyice, "Câmi II . Mimari Tarihi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. VII, İstanbul 2004, s. 67.

da I. Alaeddin Keykubad döneminde tamamlanan Konya'daki Alaeddin Câmii, 1179'da yaptırılan Erzurum Ulu Câmii ve 1228- 1229'da yaptırılan Divriği Ulu Câmii, Anadolu topraklarında inşa edilen ilk câmilerdir.

Üsküdar'ın Kıcasa Topografik Yapısı ve İlk Camileri

İstanbul'un Anadolu Yakası'nda yer alan Üsküdar, tarihî kaynaklarda Türk-İslam yurdu olmadan önce aşağı yukarı, Karadeniz sahili ile Karadeniz Boğazı, Marmara arsında bulunan ve Yunanlılarla Romalılar tarafından Bitini (Bithynie) adı verilen büyük, çok verimli toprakları bulunan bölgenin ikinci derecede bir şehri idi.[20] İstanbul'un fethinden önce hem Müslümanlar hem de Türkler tarafından birkaç defa kuşatılmış, sonunda bir Türk-İslam şehri olmuştur.

Üsküdar'ın bir prehistorik yerleşim yeri olma ihtimali oldukça yüksektir. Topografyası incelendiğinde Üsküdar'ın bu tür bir prehistorik yerleşim için oldukça müsait olduğu görülür. Zira buranın karakteristik topografyasını tamamlayan, bir anlamda var eden Bülbül Deresi, Çavuş Deresi ve Balaban Deresi'nin alüvyonlarıyla ortaya çıkan düzlükler ile bu derelerin yakın çevresi bu tür bir yerleşim için uygundur.[21] Tarihsel süreç içinde birçok kavim ve devlet tarafından yönetilen veya istila edilen Üsküdar'ın tarihsel topografyasını etkileyen dönemler açısından değerlendirildiğinde temel olarak dört önemli alt döneme ayrılmıştır: Bizans öncesi dönem, Bizans dönemi, Osmanlı Devleti dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi. Bu dönemler aynı zamanda Üsküdar'ın tarihsel topografyasını ortaya çıkaran, ona özgün karakterini veren ve temel özelliklerinin oluşmasına katkı sunan dönemlerdir.

Üsküdar topografyasında ilk dikkati çeken unsurların başında tepeler gelir. Evliya Çelebi, Seyahatname'de Üsküdar'ın dört tepesinden bahseder: Toygar Tepe, Piyale Paşa Tepesi (Sultan Tepe), Yassı Tepe ve Çamlıca Tepesi. İ. Hakkı Konyalı bunları eksik bulur ve Küçük Çamlıca Tepesini, Doğancılar Tepesini, Selimiye Tepesini ve Nakkaş Tepe'yi ilave ederek tepelerin sayısını sekize çıkarır.

Üsküdar'ın ilk mahallesi, Damalis Burnu adı verilen bölgeye kurulan Rum Mehmed Paşa Mahallesi'dir. Bu bölgenin güneyinde Salacak sahiline yakın, II. Mehmed'in bânisi olduğu bir mescid inşa edilmiştir. Daha sonra Toygartepe'de Durbali ve Bugünkü Aziz Mahmud Hüdai Mahallesi'nin sınırları içinde Hamza Fakih Mes-

20 İsmail Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi,* c. I, İstanbul 1977, s. 6. .

21 İrfan Özgül, Üsküdar'ın Kentsel-Mekânsal Dönüşümü Bağlamında Rum Mehmed Paşa Camisi'nin Koruma Sorunları, [Basılmamış Y. Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbu 2015]. s. 21.

Fotoğraf 1. Serçe Hatun Câmii

Fotoğraf 2. Bulgurlu Mescid Câmii

citleri inşa edilmiştir. "Rum Mehmed Paşa Câmisi, 1471 yılında büyük bir külliye kompleksinin parçası olarak inşa edilmiştir. Külliyenin, Üsküdar'a bir kompleks olarak inşa edilen ilk yapı olduğu bilinmektedir. Araştırmalara göre Üsküdar'a kurulan ilk Osmanlı mahallesi bu külliyenin etrafında oluşmuştur.[22] 15.yüzyılın sonlarına doğru, limanın güneyine Kara Davud Paşa Câmii yapılmıştır.

Üsküdar Câmilerinin Bugünkü Durumu

Üsküdar üzerine kaleme alınmış en derli toplu kaynaklardan biri olan İ. Hakkı Konyalı'nın *Abideler ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi* adlı eserinde, alfabetik sırayla 77Câmi, 60 adet mescit yer almaktadır. Eserin 1976 yılında basılmış olduğu, o dönemde Ümraniye'nin henüz Üsküdar'a bağlı bulunduğu, adı geçen bazı câmi ve mescitlerin bir sebepten yıkılıp yok olduğu; yine o dönemde mescit olarak inşa edilen; ancak daha sonra câmiye dönüştürülen eserlerin bulunduğu -Örneğin Kartal Baba Mescidi, Faik Bey Mescidi şimdi birer câmidir, Kuzguncuk'taki Üryânîzâde Câmii 1860'ta mescit olarak inşa edilmiş, 1889'daCâmiye dönüştürülmüştür. Serçe Hatun Mescidi de câmiye dönüştürülmesine karşın bugün minarenin gövde kısmında hem câmi hem de mescit adı birlikte yazılmaktadır (Fotoğraf 1); hatta hem câmi hem mescit kelimeleri eskiden mescit olan bir câmiye birlikte ad olmuşlardır. (Fotoğraf 2)- O zamandan bugüne dek yeni câmi

22 İrfan Özgül, , *a.g.t.*, s.54.

ve mescitlerin yapılmaya devam ettiği vb. parametreler göz önüne alındığında bu rakamların artık pek geçerliliğinin kalmadığı söylenebilir.

Evliya Çelebi, Seyahatname'de Üsküdar'da dokuz câmi ve bir mescitten söz etmiştir. Yine Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin yazdığı ve Sâtı'nın sonradan zeyl yaptığı *Hadîkatü'l-Cevâmi* adlı eserde Üsküdar câmi ve mescitlerin sayısı 77 olarak verilmektedir.

Bugün, en sonuncusu Büyük Çamlıca'da inşa edilmekte olan Büyük Çamlıca Câmii dâhil, Üsküdar câmi ve mescitlerinin sayısı 185'tir.[23] Ancak bu sayı da tam sayıyı vermemektedir. Anlaşıldığına göre bu siteye câmi-mescit adları peyderpey yazılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, câmiler genellikle bulundukları şehrin muhkem mevkilerine inşa edilirler. Şehrin en merkezî yerleri, mümkün olan en yüksek ve hâkim alanlar câmilerin inşa alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak son yıllarda yüksek binaların, gökdelenlerin sayısı arttıkça özellikle eski mahalle, semt câmileri bunların arasına sıkışıp kalmış, bazıları görünmez olmuş, bazıları ise bir-iki metre yanına inşa edilen apartmanların dibinde olduklarından, bazılarına sonradan tek ve nispeten kısa minareler eklendiğinden çok yakınına gitmedikçe görünmemekte, ayrıca ezan ve salalar âdeta evlerin içinde okunmaktadır. (Fotoğraf 2). Her türlü yerleşim yerine, meskûn mahallere ihtiyacı nispetinde bina edilen câmi ve mescitler, bu süreçte bulundukları yerlerin coğrafik, topografik özellikleri dikkate alınarak inşa edilirler. Öyle ki, çoğu kez bir mahalle veya bir semt, inşa edilen bu kutsal mekânların etrafında oluşmaktadır. Klasik Osmanlı Mahallesi, câmi ya da mescid etrafında gelişerek oluşmaktadır. Bu sebeple câmiyi yaptıran kişinin ismi, câmi çevresinde oluşan bu yeni mahalleye verilmektedir.[24] Örneğin, Gülfem Hatun Mahallesi'nin kurulduğu ilk yıllarda rastladığımız bir Üsküdar Şer'iye Siciline göre mahallenin adı Gülfem Hatun Câmii Mahallesi diye anılmaktadır.[25]

Bugün, Üsküdar'da tam 24 sokak, adını bir câmi ya da bir mescitten almıştır. Ayrıca bir sokağın adı Fıstıklı Namazgâh Sokağı'dır. Selimiye Mahallesi, Valide-i Atik Mahallesi, Murat Reis Mahallesi ve Ahmediye Mahallesi de adını bir câmiden ve külliyeden almıştır.

Camiler genellikle tek başına yapılar halinde olmayıp bilhassa Türklerde imaret, külliye veya manzume adları verilen çeşitli vakıf binalardan oluşan bir yapı top-

23 Bilgiler, Üsküdar Müftülüğünün sitesinden alınmıştır. http://www.uskudarmuftulugu.gov.tr/inc.php?p=camiiler. (Erişim tarihi 02.06.2016.)

24 Halil İnalcık, "İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, (1990). c. I, s. 11.

25 Nuray Güler, *a.g.t.*, s. 14.

Fotoğraf 3. Aşçıbaşı Câmii

luluğunun merkezini teşkil ederler. Böylece câmilerin etrafında onlara ek olarak yapılmış arasta (çarşı) darüşşifa, hamam, hazire, türbe, medrese, sıbyan mektebi, kervansaray, kütüphane, muvakkithane, sebil, tabhane, aşhane-imaret gibi vakıf yapılar da bulunur. Osmanlı döneminde şehirlerarası ana kervan ve sefer yolları üstünde, özellikle XVI. yüzyılda durak yerlerinde menzil külliyelerinin de inşa edildiği görülür ki bunların da merkezlerini bir câmi teşkil eder.[26] Hac kervanlarının buluşma yeri olan Üsküdar, bu yönüyle de tarihte önemli bir yere sahiptir.

Üsküdar Câmi Adlarının Toponomisi ve Dil Bilgisel Açıdan Değerlendirilmesi

Yer adlarının veriliş şeklini, anlamını ve geçirmiş olduğu değişimi inceleyen bilim dalı olan toponomi (toponymie) ülkemizde pek çok alandan araştırmacıların ve konuya ilgi duyanların üzerinde çalıştığı bir disiplindir.[27] Ancak çalışmamızın esasını teşkil edencâmi adlarının verilme serüveni ve Türkçe dil bilgisine göre değerlendirme konusunda daha önce derli toplu bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Dünyanın en eski ve en köklü dillerinden biri kabul edilen Türkçe, ilk yazılı kaynaklardan günümüze kadar gelişip değişerek, farklı alfabelerle yazılarak varlığını sürdürmüş, kadim kültür unsurlarının incelenmesi, araştırılması, Türk dilinin her devresinin izine rastlamayı mümkün kılmıştır.

Üsküdar câmileri, tarihî süreçte savaş; deprem gibi tabii afetler, ilgisizlik vb. nedenlerle hem yapısal olarak hem de ad bakımından önemli değişikliklere uğramış, bazıları yok olup gitmiş, bir kısmı da günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Üsküdar câmilerini çeşitli şekillerde ele alıp değerlendirmek müm-

26 Semavi Eyice, *a.g.m.*, s. 57.

27 Güven Şahin, "Türkiye'de Yapılmış Toponomi Çalışmaları", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 4, (2010), s. 134.

Fotoğraf 4. Yalın haldeki câmi kelimesi iki i ile yazılmıştır

Fotoğraf 5. "Bu" işaret sıfatından sonra kelimenin yalın hâli yazılmalıdır

kündür. Biz bu çalışmada, câmileri iki ana grupta değerlendirme yolunu seçtik: Bilinen ilk câmiden başlayarak cumhuriyete kadar olan câmiler ve cumhuriyetin ilanından günümüze kadar inşa edilen câmiler. Bunu yapmamızdaki asıl gaye, Osmanlı Türkçesi döneminin dili ile temeli 1908 meşrutiyetinden sonra atılan, yenileşme ve özleşme hareketlerini de bünyesinde taşıyan Türkiye Türkçesi arasındaki gerek kelime hazinesi gerekse imlâ bakımından farklılıkları göz önünde bulundurmak suretiyle câmi adlarının yazılışına bakmaktır. Örneğin, geleneksel imlâda Arapça ve Farsça terkiplerin yazılışı ile bugünkü yazılışları arasında Türk Dil Kurumunun kılavuzuna göre kayda değer farklılıklar mevcuttur.[28]

Üsküdar câmi adlarına bakmadan önce, câmi kelimesinin kökenine bakmakta yarar vardır. Câmi adı, Arapça cem sülâsi mücerred masdarından türetilmiş bir ism-i fâ'ildir. Kelimenin sonunda bulunan işaret ayın harfinin çeviri-yazıdaki (transkripsiyon alfabesi) karşılığıdır. Ancak Türklerin hançeresinde böyle bir harf bulunmadığından Türkler bu kelimeyi ayın'sız telaffuz etmiş ve Türkiye Türkçesi'nde; yani Latin alfabesine geçildikten sonra ayın'sız yazmıştır. Bir anlamda bu harf yok sayıldığından kelimenin yalın hâli de doğal olarak câmi olmuştur. Eskiden şapkalı "a" da denilen uzun a (â) ile yazılırdı. Fakat kısa a ile yazılması bir anlam kargaşası doğurmadığından yukarıdaki gibi yazılmaktadır. Bugün hangi Türkçe sözlüğe bakılırsa bakılsın, kelimenin madde başı olarak câmi şeklinde yazıldığı görülmesine karşın, saha çalışması yaptığımız Üsküdar câmilerinde bazı yerlerde; hatta bizzat câmi adlarında kelimenin doğru yazılmadığına, çoğunlukla iki i ile yazıldığına şahit olduk:

28 Türk Dil Kurumunun yazım kurallarına göre Farsça izafet terkipleriyle, sıfat terkipleri ve Arapça isim ve sıfat tamlamaları bitişik, tek kelimeymiş gibi yazılır. Kişi adlarından oluşmuş mahalle, bulvar, cadde, sokak, ilçe, köy vb. yer ve kuruluş adlarında, sondaki unvanlar hariç şahıs adları ayrı yazılır: Yunus Emre Mahallesi; Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, Ziya Gökalp Bulvarı; Nene Hatun Caddesi; Fevzi Çakmak Sokağı, Cemal Nadir Sokağı; Koca Mustafapaşa; Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sütçü İmam Üniversitesi vb.

Fotoğraf 6. Aynı yazım yanlışı ve başka bir câminin kapısı

Fotoğraf 7.Câminin künyesi hakkında bilgilerin yer aldığı bu tabelada birden fazla yazım yanlışı olduğu görülmektedir

Üstelik bu imlâ sorunu sadece câmilerle de sınırlı değildir. Okullarda, üniversitelerde, basın-yayın araçlarında, sosyal medyada, internet sitelerinde velhasıl pek çok yerde bu yazım yanlışıyla karşılaşmak mümkündür.

Bilindiği gibi Türkçenin en işlek eklerinden biri -lı/-li/-lu/-lü ekidir ve bu ek addan Türkçe olumlu sıfat tamlaması yapar. İster eklerle yapılsın ister bir adı niteleyen, belirten bir kelime ya da kelime grubu olsun, Türkçe sıfat tamlamalarında nitelenen ad daima yalın olmak zorundadır: şu adam, mavi boncuk, soğuk oda, perili ev, çinili köşk, çinili câmi vb.

Bu câmi üzerine yapılmış araştırmalarda; hatta bazı lisansüstü çalışmalarda bile aynı imlâ yanlışına rastlanmıştır. İstanbul Üsküdar Çinili *Câmii Çinileri Üzerine Bir Araştırma* adlı çalışmanın başından sonuna kadar aynı imlâ yanlışına rastlanmıştır. Tezin içinden birkaç örnek şöyledir: 4.1.3.1.1.1 Çinili Câmii, Bu mimari eserlerden biri de İstanbul Üsküdar'da yer alan Çinili Câmii'dir. 4.5 Çinili Câmii Çinileri ile İlgili Bilgiler vb.

İnternette Çinili Câmi tarandığında yaklaşık 139.000 sonuç bulundu. Bu sonuçların bir kısmı televizyon için çekilmiş programlardı. Televizyon programı dâhil, sitelerin çoğunda Çinili Câmi'nin iki i ile yazılmış olduğu görüldü. Adını bir sıfattan alan câmilerimizin çoğunun adında benzer yanlışlıklar yapılmakta-

Fotoğraf 8. Üsküdar'ın en görkemli tarihî Câmii olan Selimiye Câmii'nden

Fotoğraf 9. Görüldüğü gibi, bu câminin adı Türkçe dil bilgisine uygun yazılmamıştır. (Biz bu çalışmayı yaptığımızda câminin restorasyonu devam ediyordu; câmi ibadete ve ziyarete kapalı idi)

dır. Mesela, İstanbul Müftülüğünün internet sitesinde ve İstanbul metrosunun kapalı devre yayın ekranında günlerce dönen bir çalışma ile ilgili bilgilendirme reklamında Eminönü'ndeki Yeni Câmi adının Yeni Câmii şeklinde yazıldığına tanık olduk. Oysa câmi kelimesi ancak Türkçe belirtisiz ad tamlaması yapılırken iki i ile yazılır. Belirtisiz ad tamlaması; tamlayan adın eksiz, tamlanan adın ise üçüncü şahıs iyelik eki almış şeklidir. Burada tamlayanın tamlanana bağlılığı belirsiz; fakat süreklidir. Belirtisiz ad tamlamaları dilimizde çeşitli adlar; özellikle tür, âlet, aygıt, makam, kuruluş görev adı olan birleşik adlar, benzetme vb. özellikli daha başka adlar kurmaya elverişlidir.[29] Demek ki belirtisiz ad tamlamasıyla kurulmuş birleşik adlar birer cins adı olabildiği gibi özel ada yakın bir özelliğe de sahiptir. Belirtisiz ad tamlamasında, tamlanana getirilen iyelik üçüncü tekil şahıs eki iki türlüdür. Tamlanan ünlü ile bitiyorsa -sı/-si/-su/-sü; ünsüz ile bitiyorsa -ı/-i/-u/-ü ekleri getirilir: Gül bahçesi, Üsküdar Belediye-si, Beykent Üniversite-si, 15 Temmuz Şehitler Köprü-sü; baba ev-i, kış güneş-i, yaz yağmur-u vb.

Üsküdar özelinde, Türkiye genelinde pek çok câmi adı bir özel ad ile kurulmuş birer belirtisiz ad tamlamasıdır. Câmi adlarında, tamlananın câmi olması, bu belirtisiz ad tamlamasını iki farklı şekilde yazabilme sonucunu doğurmuştur.

29 Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara 2007, s.272.

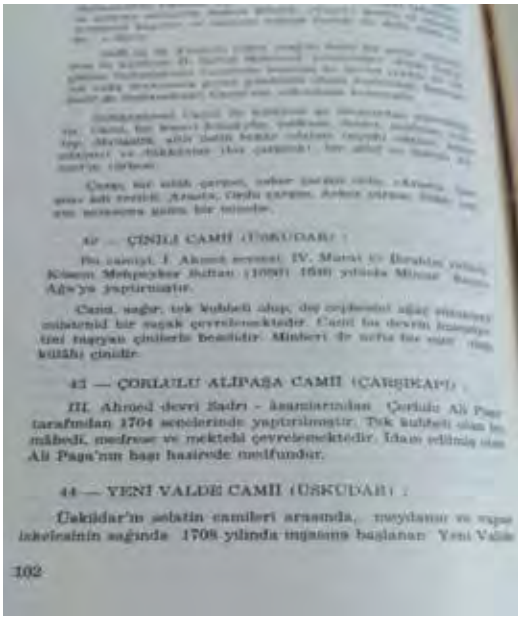

43 — ÇİNİLİ CAMİİ (ÜSKÜDAR)

44 — YENİ VALİDE CAMİİ (ÜSKÜDAR)

102

Fotoğraf 10. Üsküdar üzerine yazılmış bir kitap. Bu kitapta da Çinili Câmi adı yanlış yazılmıştır

Fotoğraf 11. Tamamen yıkılıp yeniden inşa edilen Câmi, 2016'da ibadete açılmıştır

Daha önce câmi kelimesinin etimolojisinden bahsederken kelimenin Arapça asıllı olduğunu, çeviri-yazı ile câmi‘ şeklinde yazıldığını, sondaki ‘ işaretin Arapça ayın (ع) harfini karşıladığını söylenmişti. Arapçada ayın harfi bir ünsüzdür. Dolayısıyla câmi‘ kelimesinden sonra iyelik üçüncü şahıs eki getirildiğinde, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ünsüzle biten kelimelere getirilen "i" iyelik eki yazılmalıdır. Çünkü câmi kelimesinin son harfi bir ünsüzdür: Gülfem Hatun Câmi‘i, Mihrimâh Sultân Câmi‘i vb. Fakat Türklerin hançeresinde böyle bir ünsüz ve tabii olarak onu karşılayan böyle işaret bulunmadığından birer belirtisiz ad tamlaması olan câmi adları da bu harf yok hükmünde sayılarak iki i ile yazıla gelmiştir.

Yeni nesil Câmilerin bazılarında artık ……..câmisi şeklinde yazılırken (Fotoğraf 12), eski câmilerle bazı yeni câmilerde geleneksel imlâya bağlı kalınarak …… câmii şeklinde yazılmış ve yazılmaya devam etmektedir.

Bazı câmilerin tabelalarında hem …….Camii hem de ……..câmisi birlikte yer almaktadır. (Fotoğraf 12).

Üsküdar Câmilerini incelerken hem câmi adlarının yazılışında hem de genel olarak câmi adının yazılışında dil bilgisel açıdan yanlışlıklara ve farklı yazılışlarına da rastlamak mümkündür.

Televizyonlarda Câmilerle ilgili haberler verilirken benzer hatalar burada da karşımıza çıkmaktadır:

Fotoğraf 12. Yukarıda Atik Valide Câmii, alttaki tabelada Atik Valide Câmisi yazmaktadır

Fotoğraf 13. İki i harfinin arasındaki tire, ayın harfi olarak düşünülmüş olmalıdır

Câmi adlarının bir kısmında, câmiye adını vermiş ya da adı verilmiş kişinin lakabı da yer almaktadır. TDK Yazım Kılavuzu'na göre, kişi adları ve unvanlarından oluşmuş mahalle, meydan, köy vb. yer ve kuruluş adlarında unvan kelimesi sonda ise gelenekleşmiş olarak bitişik yazılır. Ancak câmi adlarında bu kurala da pek riayet edilmediği görülmüştür.

Camilerimizle ilgili önemli bir sorun da künyeleriyle ilgilidir. Câmileri incelerken çoğunlukla mermer bir tablet üzerine yazılmış eksik bilgilerle, Câmilerin uhrevi ve manevi çizgisinden uzak, bir kısmı oldukça özensiz, bir kısmı oldukça eskimiş hâlleriyle birtakım tabelalarla karşılaştırıldı.

Câmi adları üzerine yaptığımız çalışmada karşılaştığımız en ciddi dil bilgisi yanlışlarından biri de Türkçe tamlamaların üzerine Farsça tamlama getirilmesidir. Hiçbir dil bilgisi kuralıyla izahı mümkün olmayan bu yazım yanlışı, özellikle tarihî yapılarda görülmektedir:

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur:

Caminin adı: Çiçekçi Küçük Selimiye Câmii (Türkçe Belirtisiz ad tamlaması)

Eklenen sıfat: Arapça asıllı şerif. Kutsal, şerefli anlamında…câmi-i şerif.

Türkçede sıfatlar addan önce gelir: büyük ev, akıllı çocuk, şerefli adam, kutsal mekân vs.

Fotoğraf 14. Burada da iki i arasında bir nokta göze çarpmaktadır. Ayrıca Aziz Mahmud Hüdâî'nin adı da bazen Hüdâî, bazen Hüdayi şeklinde yazılmıştır

Fotoğraf 15. Burada Hüdai yazılmıştır

Bir belirtisiz ad tamlamasına sıfat getirilmek istendiğinde de aynı kural geçerlidir: büyük sokak kapısı, çiçekli çorba kâsesi, eski dışişleri bakanı vb.

Üstelik "câmii şerifi" tamlamasında şerifi kelimesinin sonundaki "i" de aslında üçüncü şahıs iyelik ekinden başka bir şey değildir. Türkçede iki iyelik eki üst üste gelmediğinden Çiçekçi Küçük Selimiye Câmii Şerîfi gibi yazılışlar yanlıştır.

Türkçe dil bilgisi kuralına göre ancak şöyle yazılabilir:

Câmi-i Şerif Çiçekçi Kücük Selimiye Câmii

Cami-i şerif tamlaması tek başına kullanılabilir; ancak bu Farsça bir yapı olduğundan burada da mutlaka izafet kesresi (-i) gösterilmelidir.

Mihrimâh Sultân Câmii, Mimar Sinan'ın erken dönem eserlerinden olup 1548'de inşaatı tamamlanan Üsküdar'daki beş selâtîn Câmisinden biridir. Sinan, 14 yıl sonra İstanbul Edirnekapı'da aynı adı taşıyan bir câmi daha inşa eder. Kanuni'nin kızı olan Mihrimâh'ın adı Farsça mihr ü mâh bağlama grubunun değişmiş hâlidir. Mihr ü mâh: 1. Güneş ve ay, 2. sevgi, 3. Eylül ayı anlamlarına gelmektedir.

Yapımına 1469 yılında başlanıp 1471 yılında tamamlanarak ibadete açılan Rum Mehmed Paşa Câmii'nin adı da çeşitli kaynaklarda ve bizzat câmi duvarının üstündeki mermer tabletlerde Rumî Mehmed Paşa şeklinde de yazılmıştır.

Arapça asıllı Rûm kelimesi tarih boyunca üç farklı anlamda kullanıldığından zaman zaman karışıklığa neden olmuş, yazım ve anlam karmaşası ortaya çıkarmıştır. Bu kelimeden türetilmiş Rûmî kelimesi de bu karmaşadan nasibini almıştır. TDK Güncel Türkçe Sözlük Rum kelimesini; 1. (özel, isim) Müslüman ülkelerde oturan Yunan asıllı kimse. 2. (özel, tarih) Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan, Roma yurttaşı haklarına sahip olan halk. 3. (özel) Anadolu, şeklinde tanımlar. Rûmî kelimesini ise şöyle tanımlar; 1. (sıfat, tarih) Anadolu ile ilgili, Anadolu'ya bağlı, Anadolu'da yaşayan. 2. Bizans İmparatorluğu'na ve bu impara-

Fotoğraf 16. Burada Hüdâyî şeklinde yazılmıştır

Fotoğraf 17. Bu tabelada da hem ad farklı yazılmış hem de başka dil bilgisel hatalar yapılmıştır

torluğun egemenliği altındaki kimselere ilişkin. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi Rûmî, Bizans egemenliği altındaki kimselere ilişkin şeyler için kullanılabilir, bir de Anadolulu anlamında kullanılabilir; başka bir deyişle bir yere mensup kişiler için bir sıfat olabilir: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Bursevî, Konevî, Üsküdarî vb. Rum kelimesi bir yeri değil bir halkı, bir milliyeti temsil etmektedir. Dolayısıyla Türkî, Almanî, Fransızî vs. diyemeyeceğimiz gibi aslı Rum olan birine de Rûmî diyemeyiz.

Üsküdar'da inşa edilmiş yeni nesil câmilerden biri de Karaca Ahmet Mezarlığında bulunan ŞakirinCâmii'dir. Câminin künyesinin yer aldığı tabelada dikkat çekici bir detay göze çarpmaktadır: Künye Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak yazılmıştır. Ancak dikkatli bakıldığında harekeli celi sülüsle yazılanın Arapça değil, Arap alfabesiyle Türkçe bir cümle olduğu görülür. Yazıda bazı Türkçe kelimelerin Arapça dil bilgisine göre yazıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Üsküdar Altunizade'de, eskisi yıkılıp yerine tamamen farklı bir tarzda yenisi inşa edilen ve tam adı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uygulama Câmii olan yenil nesil câminin hem cadde tarafında hem de diğer cenahlarında bilmeyen için câminin adını ve künyesini gösteren herhangi bir levha, tabela bulunmamaktadır.

Fotoğraf 18. Sokak adı Hüdai, hemen altındaki mahalle adı Hüdayi şeklinde yazılıdır. Yani aynı tabelada bile bir imlâ birliğinden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca, Mahmud yerine ise Mahmut yazılmıştır

Fotoğraf 19. Buradaki yazılış, izah edilemeyecek kadar yanlış ve özensizdir

Fotoğraf 20.Câmii'de değil Câmii'nde olmalıdır

Fotoğraf 21. İyelik üçüncü şahıs ekinden sonra ad durum ekleri getirildiğinde araya bir -n- kaynaştırma ünsüzü girer: Çamlıca Câmii'nde

Fotoğraf 22. Baba, bir lakap olduğundan bitişik yazılmalıdır

Fotoğraf 23. Paşa bir lakaptır ve TDK Türkçe Sözlüğe göre Ahmet adı ile bitişik olarak yazılmalıdır: Fethi Ahmetpaşa

Fotoğraf 24. TDK Yazım Kılavuzuna göre, müftülük doğrusunu yazmıştır

Fotoğraf 25. Aynı câminin adı aynı yerde iki farklı şekilde yazılmıştır

Fotoğraf 26. Aynı câminin adı aynı yerde iki farklı şekilde yazılmıştır

Fotoğraf 27. Bu câminin adı dil bilgisi kurallarına uygun yazılmıştır; ama bu tabelada bilgiler oldukça eski ve özensizdir

Fotoğraf 28. TDK Yazım Kılavuzuna göre baştaki lakaplar ayrı, addan sonra gelen lakaplar bitişik yazılmalıdır. Burada ise tam tersi bir durum söz konusudur. Üstelik bir yerde Davut, bir yerde Davud yazılmıştır

Fotoğraf 29. Görkemli Yeni Vâlide Câmii'nin künyesi

Fotoğraf 30. Câmi ile ilgili bilgiler oldukça yetersiz

Fotoğraf 31. Üstteki künye kısa ve yetersiz, altındaki oldukça uzun

Fotoğraf 32. Üsküdar'ın en güzel tarihî câmilerinden biri olan Atik Vâlide Câmii'ne hiç yakışmayan bir tabela. Üstelik bu kısa künyede en az iki yazım yanlışı vardır

Fotoğraf 33. Üsküdar'ın en gözde Câmilerinden biri nam-ı diğer Kuşkonmaz Câmii…Üstteki tabela okunmayacak derecede eski, alttaki tabelanın İngilizcesinde yanlış var. Bu Câmi, konumu itibariyle yabancı turistlerin de daima ilgisini çekmektedir

Fotoğraf 34. Aynı câminin cadde tarafına bakan kısmında bulunan iki tabela daha

Fotoğraf 35. Çok yakından çekince ancak okunabilen bir tabela

Fotoğraf 36-37. Üsküdar'ın orta yerinde bulunan câmi ve türbe çok daha güzel, yeni ve buranın kutsiyetine yakışır tabelalar hak ediyor

Fotoğraf 38. Lakap sonda bulunduğundan bitişik yazılmalıdır. Ayrıca câminin künyesinin yazılı olduğu mermer tabletteki bilgiler eksik ve pek anlaşılmamaktadır. Tabletteki 'Açık Türbe'nin ne olduğunu câminin tarihini bilmeyen anlayamaz

Fotoğraf 39. Aşçıbaşı Câmii'nin künyesinin bulunduğu tabela, gördüklerimizin içinde en yakışıksızı ve Türkçesi en kötü olanıdır

Fotoğraf 40. Burada da birden çok ve başka türlü yazım yanlışları ile özensizlik göze çarpmaktadır

Fotoğraf 41. Çiçekçi Küçük Selimiye Câmii Şerifi yazılışı Türkçe dil bilgisi kurallarına uymamaktadır

Fotoğraf 42. Aynı yanlış bu câmi adında da görülmektedir. Doğrusu, Câmi-i Şerif Azîz Mahmûd Hüdâî Hazretleri Camii şeklindedir

Fotoğraf 43. Farsça tamlama şu şekilde yazılmalıdır: Câmi-i şerif. Câmi inşaatını yöneten kişinin adı Hacı Yüksek Mühendis Ahmet Karaman değil, Yüksek Mühendis Hacı Ahmet Karaman olmalıdır

Fotoğraf 44.Câmi-i şerif şeklinde yazılmalıdır

Fotoğraf 45. Aynı yazım yanlışı burada da söz konusudur. Üstelik câmiyi yaptıranın adı Şerif Ender Kitapçı da olabilir. Bir önceki fotoğrafta soyadı Kitapcı şeklinde yazılmıştır

Fotoğraf 46. Bu câminin adı da Arapça bir ad tamlaması içermektedir. Osmanlı Türkçesi dönemi câmisi olduğundan bu türden yazılış mümkündür. Fakat burada da Mehmet adı -t ile yazılmıştır, “camii şerifi” yazılışı da yanlıştır

Fotoğraf 47-48-49. Tabelalar hem eski hem de kolayca görülebilecek yerde değiller

Fotoğraf 49.

Osmanlı Türkçesi Dönemi Câmileri

Adını Bir Kişi İsminden Almış Olan Câmiler

Bu Câmilerin hepsi birer belirtisiz ad tamlamasıdır.

Abdullah Ağa Câmii: Bostancıbaşı Abdullah Ağa Câmii, Beylerbeyi Abdullah Ağa Câmii de denilmektedir. Câmi, III. Murat'ın bostancı başılarından Abdullah Ağa tarafından M. 1581 yılında yaptırımıştır. İstavroz Câmii olarak da bilinir.

Abdurrahman Ağa Câmii: Paşalimanı Câmii de denilmektedir. Bânisi, Sultan III. Mustafa'nın silâhdarlığında bulunmuş olan Abdurrahman Ağa'dır. Câminin yapılış tarihi H. 1180 (M. 1766-67)'dir.

Abdulbaki Efendi Câmii: Kitabesinden anlaşıldığına göre, H. 1063 (M. 1652) tarihinde inşa edilmiştir. câmi harap ve namaz kılınamaz bir halde iken bir hayır sahibi tarafından H. 1292 (M. 1877) yılında yeniden ihya edilmiştir. 1965 yılında ciddi bir tamir görmüştür.

Ağa Câmii: Bânisi, Akağalardan Darü'ssaâde Ağası olan Malatyalı İsmail Ağa'dır. Câminin yapımı H. 1045 (M. 1635) tamamlanmıştır. Malatyalı İsmail Ağa Câmii olarak da bilinir.

Ahmediye Câmii: Bânisi, Melek lâkabıyla anılan Eminzâde Ahmed Ağa'dır. Bir câmi, bir medrese, bir kütüphane, bir sebil ve iki çeşmeden oluşan külliyenin yapım tarihi H. 1134 (M. 1721) senesidir.

Ahmed Çelebi Câmii: Bânisi, Ahmed Çelebi adında bir hayır sahibidir. Câmi, H. 975 (M. 1567) yılında inşa edilmiştir.

Altunîzâde Câmii: Altunîzâde İsmail Zühtü Paşa, devrin büyük gemi tüccarlarından olan ve bu mahalleye adı verilen Altunî Ali Efendi'nin oğlu olup Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz Han dönemlerinde yaşamış ve önemli görevlere getirilmiştir. Burada da Altunîzâde Câmii'ni yaptırmıştı. câminin tam adı Altunîzâde İsmail Zühtü Paşa Câmii'dir. Yapım yılı M. 1865'tir.

Arakiyeci Hacı Mehmet Ağa Câmii: Kapıağası Mescidi de denilmektedir. Mescit olarak Arakiyeci (Takkeci) Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Bu zat, 950 (1543)'te vefat ettiğine göre, mabet bu tarihten evvel yapılmış olmalıdır.

Aşçıbaşı Câmii: Sultan IV. Mehmed'in aşçıbaşısı Mehmet Efendi tarafından M. 1650 yılında yaptırılmıştır.

Ayazma Câmii: 1760-1761 yıllarında Sultan III. Mustafa tarafından annesi Mihrişah Sultan ile kardeşi Şehzade Süleyman adlarına Mimarbaşı Mehmed Tahir Ağa'ya yaptırıldığı hâlde, halk arasında yaptıranın adıyla değil, yakınında bulunan su kaynağıyla anılır olmuştur. Rumca asıllı bir kelime olan ayazma, Rumların kutsal saydıkları kaynak veya pınar demektir.

Azîz Mahmûd Hüdayî Efendi Câmii: Câmi, H. 1003 (M. 1594) yılında Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım Sultan tarafından Azîz Mahmûd Hüdayî Efendi adına yaptırılmıştır. Azîz Mahmûd Hüdayî Efendi (1541-1628), Anadolu'da yetişen büyük velîlerdendir. Celvetiye Tarikatının kurucusudur.

Bâkî Efendi Câmii (Abdülbâkî Efendi Câmii): H. 1054 (M. 1644) tarihinde Sultantepe'de inşa edilmiştir. Abdülbâkî Efendi, Hasan Paşa'nın oğludur. Müderris olduktan sonra İzmir ve Halep kadısı oldu. 1069 Zilkadesinde (Temmuz/Ağustos 1659) vefat etmiştir.

Bodrumî Ömer Efendi Câmii: Mabet, Sultan II. Abdülhamit devrinde Bodrumlu Ömer Lüti Efendi tarafından H. 1309 (M. 1891-1892) tarihinde yaptırılmıştır. Câmiin bânisi Ömer Lütfi Efendi, Şeyhülislâmdır.

Bulgurlu Câmii: Câminin yapıldığı tarih belli değildir. Fatih Sultan Mehmed devrinde yapıldığı anılmaktadır.

Cevrî Kalfa Câmii: Cevrî Usta Câmii ya da Nuhkuyusu Câmii de denilmektedir. M. 1826'da Vak'a-i Hayriye denilen, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında diğer Bektâşî Tekkeleri gibi yıktırıldığı ve yerine sonradan Cevrî Usta'nın ruhu için bir câmi yapıldığı sanılmaktadır.

Çakırcıbaşı Hasan Paşa Câmii: Doğancılar Câmii de denilmektedir. Bu bölgede inşa edilen ilk câmi olması bakımından önemli bir yeri haizdir. H. 955 (M. 1548) tarihinde Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Bânisi, Çakırcıbaşı Hasan Paşa'dır. Enderun'dan yetişmiş, Çakırcıbaşı olmuş ve sonra çırağ edilmiştir. Bu sırada M. 1560'ta İran'a elçi olarak gönderilmiş ve dönüşünde ümeradan olmuştur. Çakırcı, Yeniçeri Ocağı'ndan ve padişahın maiyyetinde bulunan, onunla birlikte ava giden sınıfın da adıdır. Bunlar doğan cinsinden 'çakır' adlı av kuşlarını taşırlar, kullanırlar ve terbiye ederlerdi. Çakırcıbaşı, çakırcıların amiri idi.

Faik Bey Câmii: Bânisi, Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul Belediyesi "Esnaf Müfettişliği" görevinde bulunan Hacı Ahmet Faik Bey'dir. Şehremaneti Esnaf Müfettişi Hacı

Ahmet Faik Efendi, bu yapıyı aslında mescit olarak inşa ettirmiş, daha sonra câmiye dönüştürülmüştür. Mescidin yapılış tarihi bilinmemektedir.

Fatih Sultan Mehmed Câmii: Üsküdar'da yapılan ilk Müslüman mâbedinin bu câmi olduğu söylenmektedir. İstanbul 29 Mayıs 1453'te fethedildiğine göre, ahşap olduğu sanılan mabet, muhasara sırasında yapılmış olmalıdır.

Fatma Hatun Câmii: Selamsız'da, Murat Reis Mahallesi'nde yer alan câmi M. 1763 yılında Fatma Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. Fatma Hatun, Tersane Emini Maktul Hüseyin Efendi'nin kızı ve Elmas Mehmet Paşa'nın, adıyla anılan câmiin imamı İbrahim Efendinin eşidir.

Fenâyî Ali Efendi Câmii: Fenâyî Tekkesi Mescidi veya Yaldızlı Tekke Mescidi de denilir. Bânisi, Kutahyalı eş-Şeyh es-Seyyid Ali Efendi'dir. H. 1126 (M. 1714) tarihinde ibadete açılmıştır.

Feridun Paşa Câmii:Câmi, eski mutasarrıf İbrahim Sarım Bey'in oğlu Ferik Feridun Paşa tarafından H. 1330 (M. 1912) tarihinde yaptırılmıştır.

Fethi Ahmed Paşa Câmii: Karacaahmet Câmii ve Rodosî Câmii de denilir. Câmiin ilk bânisi, Fethi Ahmet Paşa'nın babası, Rodoslu Hafız Ahmet Ağa'dır. Ahşap olarak yaptırılan bu câmi, takriben M. 1795 yıllarında inşa edilmiştir. Zamanla harap olan mabet, şimdiki şekliyle, Fethi Ahmet Paşa tarafından H. 1272 (M. 1855) tarihinde yeniden yaptırılmıştır.

Fevziye Câmii: Bülbülderesi Câmii de denilmektedir. Câmi, H. 1300 (M. 1882-1883) tarihinde Selânikliler tarafından aralarında para toplamak sureti ile yaptırılmıştır. Câmi, 1956-1957 yıllarında Selânikli Dilber kardeşler ile Kayserili Taşçı Turan Kavrem tarafından yapılan tamirden sonra bugünkü şeklini almıştır.

Geredeli Mehmed Çelebi Câmii: Geredeli Mehmed Efendi tarafından Geredileler mahallesine H. 998 yılında mescit olarak yaptırılmıştır. 1941 yılında çökmüş ve arsa olarak kalmıştır. Daha sonra çimento ve kum deposu olarak kullanılmış, 1997'de hayırsever iş adamları tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Gülfem Hatun Câmii: Şehzâde Murad'ın annesi olan ve Kanunî'den beş yıl önce, M. 1561'de vefat eden Gülfem Hatun tarafından M. 1539-1540 yıllarında yaptırılmıştır.[30]

Hacı Bedel Mustafa Efendi Câmii: Çanakkale Savaşı'nda şehit olan Hacı Bedel isimli bir zât tarafından ihya edildiği için bu ad verilmiştir. Aslında câminin ilk adı Atpazarı Osman Efendi Mescidi'dir. Bânisi Osman Efendi, Hüdâyî Mahmud Efendi Hazretleri âsitânesinin şeyhlerindendir. Mescidin ilk yapılış tarihi H. 1133 (M. 1720)'tür.

Hacı Hesnâ Hatun Câmii: Bâniyesi, Hacı Hatice Hesnâ Hatun'dur. Hacı Hesna Hatun'un kocası Seydişehirli Kurtoğlu Arslan Ağa tarafından, karısı adına yaptırılmıştır. Vakfiyesi, 993 (1585) tarihlidir. Sultantepe'de yaptırılan ilk eser bu câmidir. Câmi, H. 1308 (M.1890) Sultantepe yangınında türbe ile beraber tamamen yanmış ve H. 1318 (M.1900) yılında fevkânî olarak yeniden yapılmıştır.

Hacı Ömer Efendi Câmii: Hacı Ömer adlı bir hayırsever tarafından yapıldığı bilinen câminin yapılış tarihi bilinmemektedir. Kitabesinden câminin H.1312'de yenilendiği anlaşılmaktadır.

Hamid-i Evvel Câmii: Sultan I. Abdülhamit tarafından M. 1778 yılında annesi Rabia Sultan'ın anısına, dönemin baş mimarı Mimar Tahir Ağa'ya yaptırılmıştır. Rabia Sultan anısına yaptırılmasına karşın câmi onun adıyla anılmamaktadır. Bu câmiye Beylerbeyi Câmii diyenler de vardır.

Hüsrev Ağa Câmii: Eski Hamam Câmii de denilir. Bânisi Hüsrev Ağa ve câminin yapılış tarihi ile ilgili yeterli bilgi yoktur. "Eski Eserler'deki bir kayıtta, dârü's-saade ağası Hüsrev Ağa'nın, 930 (1523-24) tarihinde vefat ettiği yazılıdır. Bu doğ-

30 Bir halk rivayetine göre, Gülfem Hatun, Sultan Süleyman'ın en beğendiği cariyesi imiş. Birçok geceler onu yanına alırmış. Yine bir gün nöbet sırası kendisine geldiğinde, nöbetini para karşılığında başka bir cariyeye satmış; çünkü camiinin yapımına para lâzım imiş. Padişah'tan istese fazlasıyla alabileceği halde istememiş.
Mabedini kendi parası ile yaptırmayı arzulamış. Sultan, Gülfem'i bekler iken karşısında bir başkasını görünce çok öfkelenmiş ve hele aşkının para karşılığında bir başkasına satılması onu büsbütün çileden çıkararak Gülfem Hatun'a on değnek vurulmasını emretmiş. Bu darbelere dayanamayarak hastalanan Gülfem, çok geçmeden vefat etmiş. Kanunî, bu neticeden çok müteessir olmuş; hele gerçek durumu da öğrenince, üzüntüsü büsbütün artmış ve camiinin derhal bitirilmesini, kendisine bir türbe ve camiinin kıble yönüne de bir mektep ile medrese yapılmasını buyurmuş. (Haskan, *a.g.e.*, s. 202).

ru olduğu takdirde mabet, en geç 1520 tarihlerinde yapılmış demektir. Bu da, Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta geçtiği yıldır." (Haskan, a.g.e, s. 214).

İhsâniye Câmii: Bânisi, Sultan III. Osman'dır. Câmi, H. 1169 (M. 1755-1756) yılında inşa edilmiştir. Cümle kapısı üzerindeki kitabeye göre, câmi ilk defa ahşap olarak yapılmış, 108 yıl sonra bir yangında neredeyse tamamen yanmış ve bu haliyle 10 sene kaldıktan sonra Sultan Abdülaziz zamanında onun vakfından kâgir olarak yeniden yapılmıştır.

İhsâniye Mescidi: Bânisi, Sultan III. Osman'dır. İhsaniye Câmii ile beraber aynı zamanda yani H. 1169 (M. 1755-1756) yılında inşa edilmiştir. Daha sonra tamamen yıkılmış olan mescit, Vakıflar Müdürlüğü tarafından 1988'de yeniden inşa edilmeye başlanmış ve 1990 senesi başında tamamlanarak ibadete açılmıştır.

İranlılar Mescidi: Seyyid Ahmed Deresi Câmisi de denilmektedir. Minaresi olamayan fevkânî bir yapıdır ve bir kitâbesi olmadığından hangi tarihte yapıldığı, belli değildir. Rivayete göre mabet, 1853 yılında, Hacı Hüseyin Ali tarafından, ahşap olarak yapılmış ve onun adı ile anılar olmuştur. 1921'de İstanbul'daki İranlıların yardımlarıyla yeniden inşa edilmiştir.

Kaptan Paşa Câmii: Kaymak Mustafa Paşa Câmii de denilmektedir. Eskiden, Kaptan Paşa Câmii'nin yerinde, H. 905 (M. 1499-1500) tarihinde vefat eden, Hamza Fakih namında bir zatın, yaptırmış olduğu mescit bulunuyordu. Zamanla harap olan mabet, hesaplara göre 240 yıl sonra H. 1140 (M. 1727-1728) tarihinde, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın damadı Kaptan-ı Deryâ Kaymak Mustafa Paşa tarafından şimdiki şekliyle yeniden yaptırılmıştır.

Kara Dâvûd Paşa Câmii: Bânisi Kara Nişancı Dâvûd Çelebi'dir. İlk olarak M.1495 yılında inşa edilmiş olan câmi Ayasofya'yı andırdığı için halk arasında 'Üsküdar'ın Ayasofyası' olarak nitelendirilmiştir.

Kavsara Baba Câmii: Bânisi, Kavsarazâde Mustafa Dede'dir. Arapça asıllı bir kelime olan kavsara, 'sepet' demektir. Câminin ilk yapılış tarihi belli değildir. Sepetçiler şeyhi Mustafa Dede H. 1067 (M. 1656-1657) tarihinde vefat ettiğine göre, mabet en geç M. 1655'te yapılmış olmalıdır.

Kerime Hatun Câmii:Câmi, H. 1068 (M. 1658) tarihinde Kapıağası Ahmet Ağa tarafından ölen annesi Kerime Hanım'ın ruhunu şad etmek için yaptırılmıştır.

Kısıklı Câmii: Câmi, Sultan II. Bayezid devri bostancılarından Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır. İlk yapım tarihi bilinmemektedir.

Kumru Mescidi: Abdi Efendi Câmii de denilmektedir. Bânisi, Kumru Mehmet Ağa'dır. İlk yapılışı H. 1056 (M. 1646) veya H.1060 (M. 1650) tarihleri arasındadır. Çok tamir gördüğü için adı da birkaç defa değişmiştir.

Kurbağı Nasuh Câmii: Kurbağı ve Kurban Nasuh denilen bir kişi tarafından inşa ettirilen câmi Kurbağı Nasuh'un Mimar Sinan'ın kalfalarından olduğu ve Valide-i Atik Câmii'nin yapımında bulunduğu söylenir.

Küçük Çamlıca Mesiresi Câmii: Câmi 1986 tarihinde yapılmıştır.

Mehmed Tâhir Efendi Câmii: Harem İskelesi Câmii de denilmektedir. Câmi, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan yapılmıştır. Ön cephesinin köşeleri yuvarlak olup bu kısmın sağ üst tarafında ve saçak altında H. 1242 (M. 1826) tarihi okunmaktadır. Bu tarihten,câminin Sultan II. Mahmut devrinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Mihrimah Sultân Câmii: Câmi, medrese, imaret, tabhane, türbe, sıbyan mektebi ve handan oluşan külliye, Mihrimah Sultan tarafından, kocası Rüstem Paşa sadrazam olduktan dört yıl sonra 1548'de Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. İskeleCâmii de deniliyor.

Mîrâhûr Câmii: İmrahor Câmii de denilmektedir. H. 1006 (M. 1597) senesinde yapılmıştır. Bânisi, Sadrazam Cağalazâde Sinan Paşa'nın mirahuru el-Hac Mehmet Ağa'dır.

Mîrâhûr, Farsça mîr ile âhûr kelimelerden oluşmuş Farsça bir birleşiktir. İmrahor kelimesi ise Arapça *emîr* ile Farsça *âhûr* kelimelerinden oluşmuş birleşik bir isimdir ve her ikisi de "padişah ahırlarına ve onlarla ilgili gereçlere bakmakla görevli kimse."[31] demektir.

Mirza-zâde Mehmed Efendi Câmii: Câmi, H. 1143 (M. 1730-31) senesinde yapılmıştır. Şeyhü'l-İslâm Câmii ve Nur Câmii de denilmiştir. Câmi, şeyhülislâm Mirzazâde şeyh Mehmet Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Murâd Reis Câmii: Alaca Minare Mescidi ve Murâd Kaptan Mescidi de denilmektedir. Bânisi, Kanuni dönemi kaptanlarından Murad Reis'dir. Mescidin yapılış tarihi belli değildir. Murad Reis, H. 1012 (M. 1603) tarihinde vefat ettiğine göre mescidi bu tarihten evvel yaptırmış olmalıdır.

Kaptan Paşa Câmii: Câminin ilk bânisi Hamza Fakih adında bir zattır. M. 1499 yılında yaptırılan câmi, zamanla harap olmuş, III. Ahmet döneminde, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa tarafından M. 1727 yılında ihya ettirildiği için câminin adı Kaptan Paşa Câmii olarak günümüze kadar gelmiştir.

31 TDK Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5856ca662b6868.68387212 (14.10.2016 tarihinde erişildi.).

Malatyalı İsmail Ağa Câmii: Darü's-sa'âde Ağası olan Malatyalı İsmail Ağa tarafından M. 1635 yılında yaptırılmıştır.

Nasuhî Mehmed Efendi Tekkesi Câmii: Tekkenin semahanesi olan câmi ve müştemilâtı, ahşap olarak, Sultan IV. Mehmet'in kızı Hatice Sultan'ın eşi, Damat veya Enişte sıfatları ile anılan Moralı Sadrazam Hasan Paşa tarafından H. 1095 (M. 1684) tarihinde, kendisine büyük saygı duyduğu, şeyh Nasuhî Mehmed Efendi için yaptırılmıştır.

Pazarbaşı Mescidi: Bânisi Pazarbaşı Ahmet Ağa'dır. H. 1109 (M. 1697)'de Pazarbaşı Ahmet Ağa tarafından kâgir ve minaresi ahşap olarak bina olunmuş. 1980 tarihinde yeri değiştirilmek suretiyle yeniden yapılmıştır.

Rum Mehmed Paşa Câmii: Kefeki taşından yapılan yüksek tak kapısının üzerindeki Arapça kitabenin tırnak içindeki kelimeler ebced hesabına vurulunca H. 876 (M. 1471-1472) tarihi elde edilir ki, bu da câmiin bu tarihte inşa edildiğini gösterir. Rum Mehmet Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamlığını yapmıştır.

Selîmiye Câmii: Selimiye Câmii'nin mimarının adı hiç bir eserde geçmemektedir. Câminin yapımına başlandığı sırada, yani H. 1216 (M. 1801) senesinde Hassa Mimar Başısı Ahmet Nureddin Ağa idi. Plânlar, bu zat tarafından yapılmış olabilir. Ahmet Nureddin Ağa, bir sene sonra bu görevden ayrılmış ve yerine H. 1217 (M. 1802) tarihinde İbrahim Kâmil Ağa mimar başı olmuş ve bir sene sonra H. 1218 (M. 1803) tarihinde ayrılmıştır. Yerine Kasım Ağa getirilmişse de çok kısa zamanda işten el çektirilmiş ve Mimar Halifesi Musa Ağa Mimar Başı olmuştur. Musa Ağa, bu görevi H. 1220 (M. 1805) senesine kadar yürütmüş ve mabet onun zamanında bitirilerek ibadete açılmıştır. Kitâbesinden de anlaşılacağı üzere câmi, 1219 (1804-1805) tarihinde Sultan III. Selim tarafından yaptırılmıştır. III. Selim tarafından M. 1789-1807 yılları arasında; muvakkithane, çeşme ve bir sebil ile birlikte inşa edilen Selimiye Câmii, Selimiye Kışlası'nın karşısındadır.

Selman Ağa Câmii: Selman Ağa, Babü's-saâde Ağası (Kapı Ağası-Kızlar Ağası) olup Sultan II. Bayezid'in fermanı ile idam edilmiştir. Câminin kitâbesiden anlaşıldığına göre câmi, 912 senesi Recebinde (Kasım/Aralık 1506) tamamlanmıştır.

Serçe Hatun Câmii: Başlangıçta ahşap bir mescit olarak inşa edilen yapı hakkında aydınlatıcı bilgiler oldukça azdır. Mescit, 1997 yılında Hacı Harun Ekşi adında bir hayır sahibi tarafından câmi olarak yeniden yaptırılmıştır.

Sinan Paşa Câmii: Câmi, hamam, çeşme ve bütün bir mahalle, Yemen Fatihi Sinan Paşa tarafından kendi parası ile yapılmıştır. Fakat hangi tarihte yaptırıldığı belli değildir. Külliyenin mimarı Mimar Davut Ağa'dır. Yemen Fatihi Sinan Paşa,

bir Osmanlı veziri olup 1520-1596 tarihleri arasında yaşamış ve beş defa Sadrazam olmuştur.

Solak Sinan Câmii: Bânisi, Solakbaşı Sinan Ağa'dır. Câmi, H. 955 (M. 1548) tarihinde tamamlanmıştır. Sinan Ağa'nın bir lakabı da Kabasakal'dır. Kanuni Sultan Süleyman'ın emir subaylarındandır. "Solak, Osmanlı Kapıkulu teşkilâtında bir sınıf askerin adıdır. Padişahların muhafız bölükleri idi. Padişahlara arkalarını dönmemek için sol elleri ile ok attıklarından Solak adını almışlardır." (HASKAN, a.g.e. s. 341).

Şehîd Süleyman Paşa Câmii: Bânisi, Hersekli Sarı Süleyman Paşa'dır. Sultan IV. Mehmet saltanatını başlarında Topkapı Sarayı'ndaki helvacılar zümresine dahil olmuş, padişahın musahiblerinden Dilsiz Tavşan Ağa'nın kethüdası ve sonra kapucıbaşı ve daha sonra da M. 1669'da çavuşbaşı ve Fazıl Ahmet Paşa'nın kethüdası olmuştur. Süleyman Paşa,Câmiini H.1088 (M.1677) senesinde inşa ettirmiştir.

Şehidlik Câmii: Karacaahmet Mezarlığı içinde yer alan Câmi, H. 1336 (M. 1917-1918) tarihinde yapılmıştır.

Şemsî Paşa Câmii: Câmi, H. 988 (M. 1580) tarihinde Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Câminin bânisi olan Şemsi Ahmet Paşa, Enderun'dan yetişmiştir. Sırasıyla Kanunî'nin, II. Selim'in ve Sultan III. Murad'ın müsahibliğini yapmıştır. Şemsi Paşa, câmi yapıldığı sırada; yani H. 988 (M. 1580) tarihinde vefat ederek, câminin sol tarafındaki türbesine gömülmüştür. Câmi külliyenin bir parçasıdır. Halk arasında Kuşkonmaz Câmii olarak da bilinmektedir.

Şeyh Nevruz Câmii: 19. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen ahşap câmidir. Havuzbaşı Tekkesi olarak da bilinen Şeyh Nevruz Tekkesinin bulunduğu yerdedir.

Şüca' Bağı Câmii: Mescit olarak inşa edilen yapının bânisi, Selâmi eş-Şeyh Ali Efendi'dir. Ali Efendi H. 1104 (M. 1692) tarihinde vefat etmiştir. Ancak mescit onun adıyla değil, Nişancı, Hacı, Şehlâ, Yek-çeşm, Şehlâgöz ve Şüca' lâkabları ile bilinen Ahmed Paşa'nın bir lakabı ile anılmaktadır. Zira kendisi mescidi yeniden yaptırmış veya tamir ettirerek yanına bir de çeşme ilâve etmiştir. Arapça asıllı şüca'; yiğit, cesur, bahadır demektir.

Tavaşî Hasan Ağa Câmii: 1587-1588 tarihlerinde inşa edilmiştir. Tavaşî Hasan Ağa, XVI. yüzyılın ünlü Osmanlı Sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'nın hazinedârı idi. Bir başka adı da "Hadım Hasan Ağa" idi. Arapça asıllı tavaşî; hadım, harem ağası demektir.

Toygar Hamza Câmii: "Bânisi, Toygar lâkabıyla meşhur Hamza Çelebi'dir. Toygar, tarla kuşu, turgay anlamına gelen Türkçe bir kelimedir. Yapı, mescit olarak

inşa edilmiş, daha sonra câmi ye dönüştürülmüştür. Toygar Hamza'nın şâhidesine göre mescit İstanbul'un fethi yıllarında inşa edilmiştir.

Üryânîzâde Câmii: Nakkaş Mezarlığı'nın dibinde, ahşap oymalı minaresi ile dikkatleri çeken mescidi, 1860'da Üryânîzâde Cemil Molla yaptırmıştır. 1889'da ise oğlu Şeyhülislam tarafından yeniden inşa edilen ahşap câminin kırk günde yapıldığı söylenmektedir. Tam adı Şeyhülislam Üryânîzâde Ahmed Esad Efendi Mescidi'dir. Kuzguncuk'un gayrimüslim ağırlıklı bir semt olması nedeniyle Üryanizâde Câmii Kuzguncuk'un ilk câmiidir. Üryân ('uryân) kelimesi Arapça asıllıdır ve 'çıplak' anlamındadır.

Vâlide-i Atîk Câmii: Tam adı Nûrbânû Sultân Vâlide-i Atîk Câmii'dir. III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan tarafından 1570'lerde Mimar Sinan'a. 2. Selim'in eşi, 3. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan adına 1570- 1583 tarihleri arasında Mimar Sinan tarafından inşa edilen Atik Valide Câmii'ne Eski Valide Câmii ve Toptaşı Câmii de denilmektedir. Câmi, medrese, kervansaray, hamam, darülkurra, darulhadis, darüşşifa, sıbyan mektebi, imaret, tabhane, aşçı konağı tekke gibi müştemilâtıyla İstanbul'un en geniş külliyeleri arasında yer almaktadır. Arapça asıllı atîk kelimesi eski manasındadır. Câminin adını teşkil eden bu farsça terkipte 'eski' olan vâlide değil,câmidir.

Vanîköy Câmii: Vanî Mehmed Efendi Câmii: 1665 yılında Vanî Mehmed Efendi tarafından yaptırılmış, daha sonra Sultan I. Mahmud, bir hünkâr mahşli eklettirmiştir. Hadîs, tefsîr ve fıkıh âlimi, vâ'iz ve hatîb olan Vanî Mehmed Efendi, H. 1096 (M. 1685) yılında Bursa'da vefat etmiştir.

Yeni Çeşme Câmii: Ağa Câmii ve Mehmed Ağa Câmii adlarıyla da anılan bu ibadetgâhın bânisi, Kızlarağası Mehmet Ağa'dır. "Mehmet Ağa, aslen Habeş'tir. Sultan III. Murat devrinde ve 1582 tarihinde darü's-saâde ağası olmuştur. Kendisi ilk Habeş asıllı Harem

Ağası'dır. Mehmet Ağa, H. 999 Rebiülâhirinde (M. 1591) idam edilerek Çarşamba'da, Câmiinin yanındaki türbesine gömülmüştür."[32]

Yeni Vâlide Câmii: Câmi, hünkâr mahfili, çeşme, sebil, türbe, muvakkithane, mektep, imaret, şadırvan, havuz, su deposu, çarşı, bedesten ve meşruta evlerinden oluşan külliyenin bir parçasıdır. Sultan III. Ahmet'in annesi Rabia Gülnûş Emetullah Valide Sultan tarafından 1708-1711 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Mimarı, Lâle Devri başmimarı Kayserili Mehmed Ağa'dır.

32 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar I*, Veli Saylam (koor.), Süleyman Nevzat Özdemir (Redaksiyon), İstanbul 2001, s. 378.

Adını Bir Yerleşim Yerinden ya da Başka Bir Şeyden Alan Câmiler

Bu câmilerin bazıları birer belirtisiz ad tamlaması bazıları da sıfat tamlamasıdır.

Bulgurlu Mescit Câmii: Bulgurlu Mescidi bânisi Mehmet Ağa H. 1091 (M. 1680)'de mescidi bina ettirmiştir. Bulgurlu Mescidi, diğer pek çok câmi gibi yeniden yaptırılmıştır. Yeniden yapım tarihi 1995'tir.

Burhaniye Câmii: II. Abdülhamid Câmii de denilmektedir. Sultan II. Abdülhamid, 1902 yılında köye bu câmii yaptırmış ve oğlu Burhaneddin Efendi'nin adını vermiştir. Bundan sonra köy, Burhaniye ismini almıştır. Köyün eski adı Muhacir Köyü idi.

Çiçekçi Küçük Selimiye Câmii: Bir tekke olarak M. 1801-1806 yılları arasında inşa edilmiştir. Yapımından 30 sene sonra Şair Pertev Paşa tarafından bugünkü haliyle tamir edilmiştir. Selimiye Tekkesi, Behçet-i Konevî Câmii adlarıyla anılmaktadır.

Çinili Câmi: M. 1640 tarihinde, Sultan I. Ahmet'in eşi, Sultan IV. Murat'ın ve Sultan İbrahim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan tarafından yaptırılmıştır. Câmiden başka, bir medrese, bir şadırvan, bir sebil, bir mektep, bir çeşme ve bir de çifte hamam bina edilmiştir. Câmi halk arasında 'Çinili Câmi' olarak maruftur.

Debbağlar Câmii: Tabaklar Câmii ve Konyalı Birâderler Câmii adlarıyla da bilinir. Bânileri, Hacı Ferhat ve kardeşi Hacı Mehmet adındaki hayır sahipleridir. Bu mescidin yapımı, Valide Sultan Câmii'nin tamamlanmasından dört sene sonra; yani H.995 (M.1587) senesindedir. Câmi ismini, Tabaklar Meydanı'nın yanından akan dereden almıştır. Debbâğ, Arapça asıllı bir kelimedir ve sepici manasındadır. Sepici; deri, post vb.ni kullanabilecek duruma getirmek için uygulanan işlemlerin tümünü yapan kimsedir.

Kandilli Câmii: Boğaziçi câmilerindendir ve Kandilli İskelesi'nin hemen yanındadır. M. 1751'de Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılmıştır.

Küçük Çamlıca Çilehâne Yeni Câmii: Musallâ Mescidi de denilmektedir. Çilehane Mescidi H. 1024 (M. 1616) tarihinde yapılmıştır. Daha sonra yeniden inşa edilmiştir.

Namazgâh Câmii: Câvid Ağa Câmii de denilmektedir. Câmi, Sultan II. Abdülhamit'in harem ağalarından Musahib Cavit Ağa tarafından 1906 tarihlerinde yaptırılmıştır.

Divitçiler Câmii: Bir mescit olarak 944 (1537-38) tarihinde vefat eden Mehmet Ağa adında bir hayır sahibi tarafından yaptırılmıştır. Takkeci Mescidi, Arakiyeci Mescidi de denilmektedir. Mescit, Arakiyyeci Hacı Cafer Çelebi tarafından yenilenmiştir. Takriben 200 sene sonra III. Sultan Mustafa devrinde, Seyyid Mehmet

Emin Ağa tarafından minber konulmak suretiylecâmi haline getirilmiştir. Arapça asıllı arakiyye; bilhassa dervişlerin kullandığı, yünden yapılmış bir cins külahtır.

Türkiye Türkçesi Dönemi Camileri

Bu dönem câmilerinin en önemli ortak özelliklerinden biri, adlarını çoğunlukla bulundukları mahalleden, semtten almaları, bir diğer özelliği ise ihtiyaç hâsıl olduğu için inşa edildiklerinden çoğunlukla ahalinin, mahalle sakinlerinin bağışıyla inşa edilmeleridir. Ayrıca yeni dönem câmilere İslâm tarihinin önemli kişileriyle, önemli mabetlerin isimlerinin verilmesi de dikkate şayan ayrıntılardandır.

Abdurrahman Soyak Câmii: Soyak A.Ş. tarafından 1997'de inşa edilmiştir.

Akabe Câmii: Yapımına 1995 yılında câmi yaptırma derneği vasıtası ve halktan toplanan yardımlar ile başlanmış 5 Aralık 1999'da ibadete açılmıştır.

Akçakoca Câmii: 1991 yılında Veysel Beyhatun adlı bir hayırsever tarafından yaptırılmış ve 1993 tarihinde ibadete açılmıştır.

Albayraktar Câmii: Mahalle sakinlerinin yardımı ile 1981 yılında yapımına başlanmış, on iki yılda; 1993 yılında bitirilerek ibadete açılmıştır.

Alvarlızade Câmii: 1996'da Alvarlı Efe Hazretleri İlim ve Sosyal Hizmetler Vakfı tarafından halkın bağışları ile başlanmış ve 9 Haziran 1997 tarihinde ibadete açılmıştır. Asıl adı Hâce Muhammed Lutfî olan Alvarlı Efe, H. 1285 (M. 1868) – H. 1376 (M.1956) tarihleri arasında yaşamış ilim ve irfan sahibi bir zattır.

Amine Hatun Câmii: İnşasına 2004 yılında başlanan Câmi, iki yılda tamamlanarak ibadete açılmıştır. Bulgurlu Mahallesindedir.

Bağlarbaşı Câmii: 1974 yılında semt sakinlerinin bağışlarıyla inşa edilmeye başlanmış, iki yıl sonra; 1976 tarihinde bitirilerek ibadete açılmıştır.

Barbaros Câmii: 1977'de inşasına başlanmış, halkın yardımları ve bağışlarıyla 1981 yılında ibadete açılmıştır. Câmi, Barbaros Mahallesindedir.

Bilâl-i Habeşî Câmii: Yapımına 1980 yılında küçük bir mescit olarak başlanmış, daha sonra halkın ve derneğin katkılarıyla alt kat ve üst katları yapılarak 1985 yılında ibadete açılmıştır. Câmi, Mehmet Akif Ersoy Mahallesindedir.

Bulgurlu Fatih Câmii: Dernek ve cemaatin katkılarıyla 1994'te yapımına başlanan câmi, 1995 tarihinde ibadete açılmıştır.

Cennet Câmii: İnşasına 1965 yılında hayırsever Hacı Ahmet Ünal öncülüğünde başlanmış ve halkın bağış ve katkılarıyla tamamlanarak 1967 yılında ibadete açılmıştır. İhtiyaca binaen câmi daha sonra genişletilerek bugünkü hale getirilmiştir.

Çavuşoğlu Câmii: İnşasına 1994 yılında Acıbadem halkının bağışları ile başlanmış ve 1995'te ibadete açılmıştır.

Çengelköy Huzurtepe Câmii: 1987'de dernek tarafından alınan arsa üzerine inşaatına başlanmış ve 1988'de ibadete açılmıştır.

Çiçekçi Mehmet Efendi Câmii: 1997 yılında halkın bağışları ile inşaatına başlanmış, 2000 yılında da hizmete girmiştir. Câmi, Kuleli Mahallesindedir.

Emanet Alemdar Câmii: Mahalle sakinlerini bağışlarıyla yapılan câmi 30 Kasım 1988'de hizmet vermeye başlamıştır.

Esatpaşa Merkez Câmii: İnşasına 1981 yılında ahalinin bağışları ile başlanan mâbedin ibadete açıldığı tarih 1985'tir.

Esentepe Câmii: Kirazlıtepe Mahallesinde bulunan câmi, 1981 yılında inşaatı tamamlanarak ibadete açılmıştır.

Ferah Mahallesi Yeni Câmii: Halkın bağışlarıyla inşaatına 1982 yılında başlanan câmi, 1985 yılında ibadete açılmıştır.

Fetih Câmii: Adını bulunduğu mahalleden alan câmilerden biridir. 1991'de yapımına başlanmış, iki yıl sonra; 1993 yılında ibadete açılmıştır.

Goncagül Câmii: 2000 yılında mahalle sakinlerinin bağışlarıyla inşaatına başlanmış, 2001'de ibadete açılmıştır. Câmi, Selami Ali Mahallesindedir.

Gümüşsuyu Câmii: 1992 yılında Gümüşsuyu Vakfı adına yapımına başlanmış ve 1993'te yapımı tamamlanmıştır. Câmi, Kısıklı Mahallesindedir.

Güzeltepe Câmii: 1971 yılında halkın yardımı ve desteği ile yapımına başlanmış, 1973'te ibadete açılmıştır. Câmi, adını mahalleden almıştır.

Güzide Hatun Câmii: hem dernek hem de halkın bağışları ve yardımlarıyla 1981 yılında ibadete açılmıştır.

Hacı Emin Yıldırım Câmii: 1985 yılında inşa edilmeye başlanan câmi, 1989'da ibadete açılmıştır. Câmi yerinin arsasını Hacı Emin Yıldırım adlı hayırsever bir zat bağışlamış, aynı zamanda inşa sürecinde de diğer hayırsever insanlarla birlikte maddi destek sağalmıştır.

Hacılar Câmii: Esatpaşa Mahallesinde bulunan câminin inşaatına 1977 yılında başlanmış, bir yıl sonra inşaatı tamamlanarak ibadete açılmıştır.

Halid Bin Velid Câmii: İslâm tarihinde Allah'ın Kılıcı lakabıyla maruf sahabelerden Halid Bin Velid'in adına Mehmed Akif Ersoy Mahallesinde inşa edilen câminin yapımına 1994'te başlanmış, peyderpey eklemelerle bugünkü halini almıştır.

Hz. Ömer Câmii: İslâm'ın ilk dört halifesinin ikincisi olan Hz. Ömer adına, Bahçelievler Mahallesinde kurulan bir derneğin öncülüğünde 1992 yılında yapımına başlanmış ve aynı yıl inşaatı biterek ibadete açılmıştır.

Hz. Ali Gamâme Câmii: İslâm'ın ilk dört halifesinin dördüncüsü Hz. Ali adına, 1996 yılında inşa edilip tamamlanarak ibadete açılmıştır. Arapça bir kelime olan gamâme, 'bulut' demektir. Medine'deki Gamâme Câmii'ne ithafen bu ad verilmiştir. Câmi Çengelköy'dedir.

Hz. Ebubekir Câmii: İslâm'ın ilk dört halifesinin ilki olan Hz. Ebu Bekir adına, 1996 yılında, mahalle sakinleri tarafından yapılan bağışlarla inşa edilmeye başlanmış, 1997 yılında da ibadete açılmıştır. Câmi, Ferah Mahallesindedir.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tatbikat Câmii: Eskisi yıkılarak yenisi 2015'te yapıldı ve ibadete açıldı.

Selâmi Ali Efendi Câmii: Kuruçeşme Câmii olarak da bilinen yapı, 1965 tarihinde büyük mutasavvıf, Celvetiye Tarikatı'nın Selâmiye kolunun kurucusu şeyh Selâmi Ali Efendi'nin aziz hatırasını yâd etmek için yaptırılmıştır. Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı kurucularından uzun yıllar vakfın mütevelli üyeliği yapan Fahreddin Tivnikli (1954-2014) adına yeniden inşa edildi (2016).câminin tam adı Selamiali Fahreddin Tivnikli Câmisi'dir. (Bkz.Fotoğraf 11.)

Şakirin Câmii: Karacaahmet Mezarlığının Zeynep Kamil'e bakan girişine yapılan câmi soyadı Şakir olan hayırsever bir aile tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi 2009 yılında hizmete girmiştir.

Kazdal Câmii: Hacı Yakup Kazdal adlı bir hayırsever tarafından 1957 yılında yaptırılmıştır. İcadiye Mahallesi'ndedir.

Büyük Çamlıca Câmii: Üsküdarıda yapılmaya başlanan Türkiye tarihinin en büyük câmii yapım projesidir. Yapımına 29 Mart 2013 yılında hafriyat çalışması yapılarak başlanan câmi ve külliye, tamamlandığında 37,500 kişilik kapasiteli olacak. 10 bini kapalı, 5 bini avludan oluşmak üzere 15 bin metrekare alana yapılmaktadır. İnşaatı devam etmektedir.

Bunların dışında Üsküdar sınırları içinde yer alan câmiler şunlardır: Erzurum Sitesi Camii, Havuzbaşı Câmii, Saray Câmii, Küplüce Câmii, Birlik Câmii, Oğuzhan Câmii, Kerime Hatun Câmii, Vahdet Câmii, Çınarlı Câmii (Abdullah Paşa Câ-

mii, Hamdullah Paşa Câmii), İmâm-ı Azâm Câmii, Hamdullah Paşa Câmii, Talimhane Câmii, Hacı Bayram Veli Câmii, Kısıklı Câmii, Kirazlıtepe Büyük Câmii, Taşocakları Câmii, Tütüncü Mehmet Efendi Câmii, Göztepe Câmii, Evliya Hoca Câmii, Şeyh Câmii, Altunizade Koru Câmi .

Son zamanlarda İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarihî câmilerin temizliğini, güvenliğini ve onarımını üstlenmiştir. (Fotoğraf 51.) Bu çalışmanın çok faydalı olacağını düşünüyoruz. Fakat sadece tarihî câmilerin değil, tüm ibadethanelerimizin (cami, mescit, namazgâh) temizliği ve onarımı önem arz etmektedir.

Fotoğraf 51. Tarihî Câmilerin hepsinde bu afişi görmek mümkündür

Sonuç

İslam memleketlerinin birer simgesi, Allah'ın evi, Müslümanların ibadet mekânları, pek çoğu ata yadigârı olan câmilerin her şekilde korunup kollanması tüm Müslümanların görevidir. Üsküdar câmileri başta olmak üzere, câmilerin sorunları incelenip tespit edilmeli ve manevi yüceliğine yakışır hâle getirilmelidir.

Çalışmamız süresince câmi adının menşeinden ötürü, câmi adlarının yazılışında sorunlar olduğunu gördük. Türk Dil Kurumu, artık tamamen Türkçenin malı olmuş, âdeta Türkçeleşmiş bu adı, yeni yapılacak câmilerde câmi adı ……. CAMİSİ şeklinde olacaktır gibi bir kurala bağlayabilir. Osmanlı dönemi câmilerin adları, o dönemin dil hususiyetlerine uygun olarak ve eserlerin tarihî dokusuna uyacak tarzda yeniden yazılabilir. Özellikle câmilerin künyelerinin yazıldığı tabelalar bir standarda ulaştırılabilir, câmilerle ilgili bilgiler açık, anlaşılır ve doğru bir Türkçeyle yeniden yazılabilir. Pek çoğu özel bir addan oluşan câmilerin adı yazılırken lakap ister başta ister ortada olsun ayrı yazılmalıdır. Böylece farklı yazılışların önüne geçilmiş olacaktır. Türk Dil Kurumu, bu teklifi değerlendirebilir. Son olarak da câmilerin çevre düzenlemeleri işin uzmanları tarafından yapılabilir, câmi ve çevresine gelişigüzel yazılar yazılmasının, afişler asılmasının önüne geçilebilir.

IV. BÖLÜM:

TARİHİ ŞAHSİYETLER

Tahsin Özcan
Sadi Süleyman Kucur
Ahmet Önal
Kamandar Şerifov
Bünyamin Ayçiçeği
Abdülhamit Tüfekçioğlu-Oktay Gündoğdu
Atabey Kiliç
Zeynep Emel Ekim
Saro Dadyan
Nevzat Sağlam
Nurettin Gemici
Talip Mert
Naci Şahin
Mustafa İsmet Uzun
Mustafa Özel

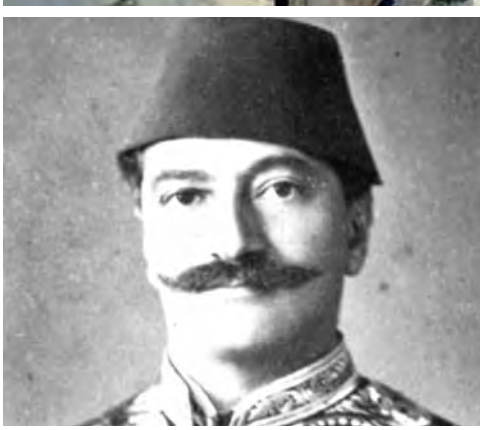

Foto: İsmail Küçük

Bostancıbaşı Abdullah Ağa ve Vakıfları

PROF. DR. TAHSİN ÖZCAN
Marmara Üniversitesi

Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın (ö.895/1489) kimliği, kökeni ve hayatı hakkında bilgi sahibi değiliz. Bu konuda kaynaklarda verilen bilgiler son derece sınırlıdır. Ancak, Tursun Bey tarafından Fatih döneminde Topkapı Sarayı inşa edildiğinde buradaki Hasbahçe'ye bir bostancıbaşı konulduğu bilgisi verilmekte, ayrıca Fatih'in Bostancıbaşı Abdullah Ağa'ya bir mülk verdiğinden de bahsedilmektedir.[1] Aynı şekilde Fatih Kanunnamesi'nde de bahçeye bir bostancıbaşının konulduğu ifade edilmekte, bu bilgilerden hareketle bostancı ocağının Fatih tarafından Yeni Saray'ın yapımından hemen sonra 1478'de kurulduğu değerlendirmesi yapılmaktadır.[2] Bu bilgilerden hareketle Abdullah Ağa'nın Fatih döneminde kurulan Bostancı ocağının ilk bostancıbaşısı olduğunu tahmin edebiliriz. Bostancı ocağının mensuplarının devşirme kökenli olduğu dikkate alındığında Abdullah Ağa'nın da devşirme olduğunu söyleyebiliriz.[3] Abdullah isminin daha çok mühtediler için kullanılması da onun devşirme kökenli bir mühtedi olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın hayatı ile ilgili bilgi sahibi olmadığımız gibi vefat tarihi hakkında da kaynaklarda birbirinden farklı ve çelişkili bilgiler verilmektedir. Bu bilgi karmaşasının daha ziyade tarihçilerin yeterli araştırma yapmama-

1 Murat Yıldız, *Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, İstanbul 2011, s.19, 244.

2 Yıldız, *a.g.e.,* s.19.

3 Bostancı ocağı hakkında ayrıntılı bir araştırma için bk. Yıldız, *a.g.e.*

Kuruçeşme'deki Bostancıbaşı Köşkü, Gouffier

larından ve özensizliklerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. *Hadîkatü'l-cevâmi*'de Abdullah Ağa'nın Langa'daki mescidi anlatılırken "Elf-i kâmilde (H. 1000/M.1591-1592) vefat ederek İstavroz kurbünde Fıstıklı'da vaki mescidi civârında medfûndur"[4] denilmektedir. Aynı bilginin İstavroz (Beylerbeyi) Camii anlatılırken de tekrar edildiğini görmekteyiz: *"Kendinin merkadi dahi Fıstıklı'da olan mescidi hazîresindedir. Seng-i mezârında mestûr tarîh-i rakamîsi budur: 1000 (1591-1592)."*[5] Aynı eserin bir başka yerinde ise Kısıklı Mescidi anlatılırken *"Sultan Murad Hân-ı Sâlis hazretlerinin bostancıbaşılarındandır. 1000 (1591-1592) tarihinde vefât edüb bu mescidin hazîresinde defn olunmuştur."* şeklinde benzer bilgiler verilmektedir.[6] Eserde iki yerde Fıstıklı'da olan mescidden bahsedilmekte ve Abdullah Ağa'nın Fıstıklı'daki mescidi civarında medfûn olduğu belirtilmektedir. Ancak Kısıklı Mescidi anlatılırken aynı bilgiler tekrar edilmekte ve Kısıklı

4 Hafız Hüseyin b. İsmail Hüseyin Ayvansarayî, Ali Sâtı' Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, İstanbul 1281, c. I, s.57; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâtı' Efendi, Süleyman Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi' (İstanbul Camileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimari Yapıları)*, Ahmet Nezih Galitekin (haz.), İstanbul 2001, s.98.

5 Ayvansarayî, *a.g.e.,* c.II, s.181; Ayvansarayî (Galitekin), *a.g.e.,* s.586.

6 Ayvansarayî, *a.g.e.,* c.II, s.256; Ayvansarayî (Galitekin), *a.g.e.,* s.663.

Mescidi'nin hazîresinde medfûn olduğu bilgisi aktarılmaktadır. Dolayısıyla buradaki Fıstıklı ifadesinin sehven veya bir dizgi hatası olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.[7] Günümüzde Beylerbeyi ile Çengelköy arasında bir Fıstıklı Sokağı ve devamında da Fıstıklı Bayırı Sokağı bulunmaktaysa da bu civarda Abdullah Ağa'nın bir mescidi bulunduğuna dair bir bilgi bulunmadığı gibi arşiv kaynaklarında Kısıklı Camii'nden bahsedilmektedir. Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın mezarı da Kısıklı Camii haziresindedir. Caminin daha sonraki tamir ve tadilatlarında genişletilmesi nedeniyle mezarı günümüzde camiinin içinde kalmıştır.

İbrahim Hakkı Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi isimli eserinde *Hadîkatü'l-cevâmi*'de verilen ve başka kaynaklar tarafından da tetkik edilmeden tekrarlanan bilgilerin yanlışlığına işaret ederek doğrusunu aktarmaktadır. Konyalı, *Tahsin Öz'ün İstanbul Camileri* isimli eserinin II. cildinin 41. sayfasında aynı hatayı tekrar ederek Kısıklı Camii'nden *"Bânîsi III. Murad'ın Bostancıbaşısı Abdullah Ağa olup 1000 (1591) de vefat ettiğine nazaran XVI. yüzyılda yapılmış ve son olarak 1927'de tamir edilmiştir."* şeklinde bahsettiğini nakleder. Konyalı aynı hatanın *Sicill-i Osmânî* müellifi tarafından da (*Sicill-i Osmânî*, c. II, s.364'te) tekrarlandığını kaydeder.[8]

Konyalı'nın verdiği bilgilere göre Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın mezarı Kısıklı Camii haziresinde yer almaktadır. Mezar taşında ise H.895/M.1489-1490 tarihi görülmektedir. Konyalı'nın anlatımına göre Kısıklı Camii'ni yaptıran *"… Abdullah Ağa'nın lahdi ma'bedin haziresinde yer almaktad*ır. Mermer sanduka, ayak ve baş taşları yazı, süsleme, nakış bakımından bir sanat şâheseri sayılabilir. Baş taşının üstünde beş satır halinde güzel bir sülüs ile şunlar okunur: Âh mine'l-mevt; el-abdü fâni; Allahü bâkî;[9] *Beni bunda duâ ile ananı; Yarlığasın yarınki gün Hak âni"* Konyalı bu ibarenin çevirisini şu şekilde vermektedir: *"Ölümün elinden ah! Kul fânidir! Allah bâkîdir! Beni burada bir dua ile ananı yarınki gün (ölünce) Hak onu affetsin!"*. Konyalı devamla taşın arkasındaki yazıyı da aktararak çevirisini verir: *"Âh mine'l-mevt; el-emelü tavîlün; ve'l-*ömrü kasîrün; Beni *bunda duâ ile ananı; Yârınki gün yarlığasın Hak âni/Ölümün elinden ah! Emel uzun, ömür kısa.*

7 Yazılışının benzer olması nedeniyle Kısıklı isminin Fıstıklı olarak okunması yaygın bir hata olarak karşımıza çıkmaktadır. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*de rastlanan bu hata birçok kişi tarafından aynen tekrarlandığı gibi muhtelif yayınlarda da yine benzer hataların yapıldığı görülmektedir. Örnek olarak Üsküdar'a ait 84 numaralı şer'iye sicilinin yayını esnasında da aynı hata yapılmış; Abdullah Ağa vakıfları ile ilgili bir kayıtta Kısıklı kelimesi Fıstıklı olarak okunmuştur. (*İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/M.1590-1591),* c. X, Coşkun Yılmaz (ed.), Rıfat Günalan (haz.), Mehmet Canatar (kont.), İstanbul 2010, s.571.

8 *İbrahim Hakkı Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi,* c. I, İstanbul 1976, s.190-191.

9 Mezartaşında Abdullah Ağa'nın ismi doğrudan zikredilmemiş, "el-abdü fâni, Allâhü bâkî" şeklinde dörtlüğün içine yerleştirilerek verilmiştir.

Bostancı, Gouffier

Beni burada dua ile ananı, yarınki gün Allah affetsin anı…"[10]

Konyalı'nın aktardığı bilgilere göre ayak taşının içinde ve dışında hendesi süsler ve kabartmalar vardır. Üstünde de bir satır halinde *"sene 895 hicriyye"* diye yazılıdır. Bu da Abdullah Ağa'nın H. 895/M.1489-90 yılında vefat ettiğini gösterir.[11]

Konyalı'nın Kısıklı Camii'ni anlatırken Abdullah Ağa'nın vefat tarihi hakkındaki bilgileri düzeltmekle birlikte Beylerbeyi'nde yer alan Abdullah Ağa Camii'ni anlatırken kendisinin de aynı hatayı tekrarladığını görüyoruz: *"Bostancılarbaşı Abdullah Ağa'nın Kısıklı'da çeşmenin üstünde de bir camii vardır. 1000 H./1591 M. yılında ölmüş, camiinin önüne g*ömülmüştür."[12]

M. Vâmık Şükrü, *Evkâf-ı Ümem Tarihi* isimli eserinde *Hadîkatü'l-Cevâmi*'yi (c.II, s.181'i) kaynak göstererek *"Mescid: Üsküdar'da Kısıklı'da; Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nındır. Kendisi 1000 tarihinde vefat idüb bu mescide defn olunmuştur."* şeklinde Abdullah Ağa'nın Kısıklı'daki mescidinden bahsetmektedir. Ancak, daha sonra satır arasına ve sayfa kenarına ilave edilen notta şu bilgiler yer almaktadır: *"Üsküdar'da Kısıklı'da kâin camiin dışında bulunan bir kabrin mûmâ*

10 Konyalı, *a.g.e.,* c. I, s.189-190.

11 Konyalı, *a.g.e.,* c. I, s.190.

12 Konyalı, a.g.e., c.I, s.175.

ileyh Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın olduğunu Kısıklı halkı rivayet ediyorlar. Ancak mezkûr kabrin üzerinde 895 tarihi vardır. Bu kabir mûmâ ileyh Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın ise tarîh-i vefâtı Hadîkatü'l-Cevâmi'in rivâyetine münâfîdir. Arada (105) sene fark vardır. Bu kabrin ayakucundaki taşda 'sene 895 Hicriyye' yazılıdır. Başucundaki taşın iç yüzünde 'âh mine'l-mevt', 'el-emelü tavîl, ve'l-ömrü kasîr', 'beni bunda duâ ile ananı', 'yarınki gün yarlığasın Hak ânı'; dış yüzünde: 'âh mine'l-mevt', 'el-abdü fâni, vallâhü bâkî', 'beni bunda duâ ile ananı, yarlığasın yarınki gün Hak ânı'yazılmıştır."[13] M. Vâmık Şükrü, eserinde Kısıklı'daki mescidle birlikte Abdullah Ağa'nın diğer mescidlerini de şu şekilde kaydeder: *"Mescid: İstanbul'da, Langa'da. Mûmâ ileyh Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nındır. Cami': İstanbul'da Beylerbeyi'nde İstavroz'da. Mûmâ ileyh Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nındır."*[14] Aynı yerde yine satır arasına ilave edilen bir notta da Kısıklı'da bir mektebden bahsedilmektedir. Verilen bilgilere göre mekteb Abdullah Ağa'nın kızı Âişe Hatun'undur: *"Mekteb: İstanbul'da Kısıklı'da: Mûmâ ileyh Abdullah Ağa'nın kızı Âişe Hatun'undur. (Kuyûd-ı Vakfiye)"*[15] Bu bilgiden hareketle Abdullah Ağa'nın Âişe Hatun isminde bir kızının olduğu da anlaşılmaktaysa da bu bilgiyi de ihtiyatla karşılamak gerekir. Abdullah Ağa'nın vakfı ile ilgili kayıtlarda utekâdan bahsedilmekle birlikte ailesinden bahis yoktur. M. Nermi Haskan da vakıf kayıtlarından hareketle vakfiyenin düzenlendiği tarihte Abdullah Ağa'nın vakfının mütevellisinin Ağa'nın oğullarından Sinan olduğunu kaydetmekteyse[16] de Ömer Lûtfi Barkan'ın neşrettiği 953 (1546) tarihli tahrir defterinde mütevellinin Sinan olduğu bilgisi verilmekte, ancak Abdullah Ağa'nın oğlu olduğuna dair bir ifade yer almamakta, aksine tevliyet ve sâir görevlerin vâkıfın utekâsı (azatlı köleleri) tarafından yapılacağı belirtilmektedir.[17]

İstanbul vakıflarına ait tahrir defterlerinde ise Abdullah Ağa'nın vakfının 907 Zilkadesinin ortalarında düzenlenmiş bir vakfiyesi bulunduğu bilgisi yer almaktadır.[18] Bu durumda Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın H.1000 tarihinde vefat ettiği bilgisinin doğru olmadığı ortaya çıkmakta ve bu şekildeki rivayetlerin yanlışlığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Semavi Eyice, İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri başlıklı makalesinde Bostan (veya Bostancıbaşı Abdullah Ağa) Camii adıy-

13 Mehmed Vâmık Şükrü (Altındağ), *Evkâf-ı Ümem Tarihi*, c. IV, s.500 (Yazma, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi Nadir Eser Koleksiyonu)

14 M. Vâmık Şükrü, *a.g.e.,* c. IV, s.500.

15 M. Vâmık Şükrü, *a.g.e.,* c. IV, s.500.

16 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, İstanbul 2001, s.242-243.

17 Barkan, Ömer Lûtfi, Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Tarihli,* İstanbul 1970, s.325.

18 Barkan-Ayverdi, *a.g.e.,* s.325; Mehmet Canatar, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 1009 (1600) Tarihli,* İstanbul 2004, s.511.

la Abdullah Ağa'nın Langa'da yaptırdığı cami hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapmaktadır. Bu değerlendirmesinde Abdullah Ağa'nın vefat tarihi ile ilgili rivayetleri de ele alan Eyice, Konyalı'nın verdiği bilgilerin doğru olduğu kanaatine ulaşmaktadır.[19] Eyice bu değerlendirmeyi yaparken aşağıda ayrıntılı olarak aktarılan İstanbul vakıflarına ait tahrir defterlerindeki bilgilere de atıf yapmaktadır.

Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın Vakıfları ve Hayrâtı

Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın hayatı hakkındaki sınırlı bilgiye karşılık vakıfları ile ilgili nisbeten daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir. Ancak, oldukça zengin olduğu anlaşılan Abdullah Ağa'nın evkâfı ile ilgili bütün kayıtları derleme ve değerlendirme imkânı olmadığından, burada öncelikli olarak vakıf tahrir defterlerinde yer alan bilgiler aktarılmaktadır. Buna ek olarak tespit edilen bazı arşiv kayıtlarındaki bilgiler verilmekte ve yine Abdullah Ağa evkâfına ait nakit paraların işletilmesi ile ilgili bazı değerlendirmelere yer verilmektedir. Abdullah Ağa'nın evkâfı ile ilgili bütün kayıtların değerlendirilmesi kapsamlı ve müstakil bir çalışmaya ihtiyaç duymaktadır.

Abdullah Ağa'nın vakıflarına ait vakfiyesinin günümüze ulaşıp ulaşmadığı konusunda kaynaklarımızda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak, vakfiyenin içeriği İstanbul'a ait vakıf tahrir defterlerinde ayrıntılı olarak yer almaktadır. Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın Langa'da yaptırdığı cami nedeniyle vakfıyla ilgili bilgilere İstabul suriçini kapsayan vakıf tahrir defterlerinde yer verilmiştir.

Ömer Lûtfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından yayınlanan 953 (1546) tarihli İstanbul vakıflarına ait tahrir defterinde verilen bilgilerden anlaşıldığına göre İstanbul'da Merhum Murad Paşa Camii Nâhiyesi'nde Ayulanga (Küçük Langa) civarında Bostancıbaşı Abdullah Ağa Mescidi adıyla bir mahalle yer almaktaydı. Mahallenin adı 'Mahalle-i Mescid-i Abdullah Ağa Reîsü'l-Büstâniyîn der Kurb-i Ayulanga' şeklinde verilmektedir. Dipnotta verilen bilgiye göre Bostancıbaşı Abdullah Ağa Mescidi Mahallesi Küçük Langa'da bostanların güneyini işgal etmekteydi. Barkan, mahallenin 1934'te hazfedilerek büyük ihtimalle Kürkçübaşı Mahallesi'ne dönüştürüldüğü bilgisini ekler ve mescidin mevcut olmadığını belirtir. Ayrıca bânînin Beylerbeyi'nde ve Kısıklı'da birer mescidinin daha bulunduğunu ve suyollarına da vakıflar yaptığı kaydedilir.[20]

19 Semavi Eyice, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri II" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* s. 27 (1973), ss.133-178, s.134-143.

20 Barkan-Ayverdi, *a.g.e.,* s.325.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, 733 numara ile kayıtlı olan I. Ahmet dönemine ait tahrir defterinde de aynı bilgiler yer almaktadır. Defter-i atîkden (eski defter; Barkan-Ayverdi tarafından yayınlanan 953/1546 tarihli defterden) bahisle İstavros (Beylerbeyi), Kısıklı ve Kuzguncuk köylerinin Sultan Bâyezid Han tarafından Bostancıbaşı Abdullah Ağa'ya temlik olunduğu, onun da mescidlerine ve diğer hayrâtına vakfettiği belirtilmekte ve *"haliyâ kemâ kân (halen eskiden olduğu gibi) vakıftır"* denilmektedir.[21] İstanbul mahkemesinde Abdullah Ağa Evkâfı ile ilgili bir dava kaydında da yine benzer ifadeler yer almaktadır: *" … merhûm bostancıbaşı Abdullah Ağa'ya cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultan Bayezid Hân -aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân-hazretlerinin temlîk edip mezbûr Abdullah Ağa dahi vakf-ı lâzım ile vakfeylediği kasaba-i İstavroz müştemilâtı olan bağāt ve sâir evkāfının …."*[22]

Barkan-Ayverdi tarafından yayınlanan 953/1546 tarihli tahrir defterindeki bilgilere göre Hacı Abdullah Ağa b. Abdulhay mescidinin sahibinin vakfına ait Zilkade 907/Mayıs 1502 ortalarında düzenlenmiş olan Mevlânâ Abdurrahman b. Aliyyü'l-Müeyyed imzalı bir vakfiyesi mevcuttur. Vakfiyeden aktarılan bilgiler de şu şekilde sıralanmaktadır:

Vakfın nakit 89.260 akçesi mevcuttur ve bunun yıllık geliri 8926 akçedir.

Mescid civarında bir ev (hane-i tahtânî), bahçe ve avlu (muhavvata); yıllık geliri 2000 akçedir.

Mescid civarında imamın ikameti için tahsis edilmiş bir ev ve avlu.

Mescid civarında imamın ikameti için tahsis edilmiş bir başka ev ile avlu.

Gebze'ye bağlı Kısıklı Köyü'nde bulunan mescidin yanında mescid imamının ikameti için tahsis edilmiş bir ev.

Gebze'ye tabi İstavros, Kısıklı ve Kuzguncuk köyleri.[23] Senelik geliri 12.674 akçedir.

Havâss-ı İstanbul'a tabi Büyükdere nehrinde 2 göz değirmen; senelik geliri 1000 akçedir.

Havâss-ı İstanbul'a tabi bahsi geçen değirmen civarında Kara Kiras Mezraa'sı; senelik geliri 200 akçedir.

---

21 *BOA, TD* 733, s.466.

22 *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H.1086-1087/M.1675-1676),* Coşkun Yılmaz (ed.), İstanbul 2010, s. 548.

23 Muhtemelen vakfiyenin düzenlendiği tarihte Kısıklı, Beylerbeyi ve Kuzguncuk köyleri idari açıdan Gebze'ye bağlı olduğu için metinde "tâbi'-i Gekbûze" ifadesi yer almaktadır. Barkan-Ayverdi tarafından yayınlanan vakıf tahrir defterinin düzenlendiği 953/1546 tarihindeki arşiv kayıtlarında ve şer'iyye sicillerinde ise bu köylerden Üsküdar'a bağlı birer yerleşim birimi olarak bahsedilmektedir.

Kostantıniyye dışında Bâb-ı Semek (Balık Kapısı) civarında iki dükkân[24], senelik geliri 1080 akçedir.[25]

Vakfiyeye göre vakfın harcamaları da şu şekildedir:

İmamet ciheti, günlük 4 akçe,
Müezzinlik ciheti, cüzle beraber günlük 3,5 akçe,
Kandil yağı (dühn-i sirâc) ve hasır için günlük 1 akçe,
Kısıklı Köyü Mescidi'nin imamı için günlük 3 akçe,
Kısıklı Mescidi'nin kandil yağı için günlük yarım akçe,
Mütevelli için günlük 5 akçe,[26]
Nâzır için günlük 2 akçe,
Kâtib için günlük 2 akçe,
Cibâyet (tahsildarlık) için günlük 2 akçe,
Cüz okuyanlar için 2 kişiye günlük 2 akçe olmak üzere günlük masraflar toplam 25 akçe.[27]

Vâkıfın diğer şartları da vakfiyeye göre şu şekilde özetlenmektedir:

Vakfın gelirleri zikredilen yerlere harcanacak, artan miktarıyla sayı ona ulaşıncaya kadar cüz okutulacaktır. Bundan fazlası ise bakım ve tamirat (rakabe) için harcanacaktır. Vakfın kendisi veya şartlarından hiçbir şey istibdâl olunmayacaktır. Silivri yolundaki suyolu, Alibey Köyü yakınındaki suyolu ile İstavros Köyü'ndeki kuyunun bakımları (meremmet) vakfın gelirlerinden karşılanacaktır. Bahçenin, değirmenlerin ve mezra'anın çalışanları vâkıfın utekâsından (azatlılarından) olacaktır. Aynı şekilde tevliyet, nezâret ve diğer hizmetler de vâkıfın utekâsından ve utekâsının neslinden (neslen ba'de neslin) gelenler arasında ehil kimseler varsa onlara verilecek ve dışarıdan kimseye verilmeyecektir. Aynı kişiye birden fazla cihet (görev) verilmeyecektir. Bahçe mahsulünün üçte ikisi, vâkıfın utekâsından oldukları sürece çalışanlara (huddâma) verilecektir.[28]

Vâkıfın ayrıca 2000 akçe vakfettiği ve gelirinin bahsi geçen kale dâhilindeki suyolunun tamirine (meremmetine) harcanmasını şart koştuğu zikredilmektedir.

---

24 Bu ifade Canatar tarafından yayınlanan tahrirde "dükkânlar" şeklinde yer almaktadır. (Canatar, *a.g.e.,* s.511).

25 Barkan-Ayverdi, *a.g.e.,* s.325-326.

26 Murat Yıldız, doktora tezinde mütevellinin günlük 10 akçe aldığını kaydetmektedir. (*Osmanlı Devlet Teşkilâtında Bostancı Ocağı*, [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2008] s.406.) Tezin yayını esnasında bostancıların idaresindeki vakıflarla ilgili bilgiler çıkarıldığı için bu bilgiler yayınlanmış nüshada yer almamaktadır.

27 Barkan-Ayverdi, *a.g.e.,* s.326.

28 Barkan-Ayverdi, *a.g.e.,* s.326.

Tahrir tarihindeki mütevellinin ismi de Sinan olarak kaydedilmiştir.[29]

Görüldüğü gibi bu tahrirde sadece Langa ile Kısıklı'daki mescidlerden bahsedilmektedir. Abdullah Ağa'nın Beylerbeyi'ndeki (İstavros Köyü'ndeki) hayrâtı ise bu tahrirde yer almamaktadır. Bu konudaki bilgilere ise 1009/1600 tarihli tahrirde ulaşılmaktadır. 953 (1546) tarihli tahrirde verilen bilgiler 1009/1600 tarihli tahrirde de hemen hemen aynı ifadelerle tekrarlanmaktadır. Ancak, burada önceki tahrirde surdışında iki dükkândan bahsedilirken "dükkânlar" denilmiştir.[30] Ayrıca önceki tahrirden farklı olarak 1009/1600 tarihli tahrirde şu ifadeler eklenmiştir:

"*Ve dahi vâkıf-ı mezbûr ikibin akçe vakf idüp şart eylemiş ki rıbhı kal'a-i mezbûre dâhilinde olan su yolının meremmâtına sarf oluna. Hâlen evkâfun ekseri karyeler olmağın emr-i padi(şa)hîleriyle evkâfun zevâyidi ile İstavros'da bir câmi' hatîb ve imâm ve mü'ezzin ve sâyir levâzımı ile ve bir medrese ihdâs olunmış ve sâyir mürtezikanun 'ulufesi ziyâde olup ve Anatolı'da vâki' olan hisârdur ki çeşmesi içün konulan ikibin akça zayi' olup meremmet lazım oldukda vakfdan harc olunup ve halen dahi zülle meremmete muhtaç olup vakfun zavayidinden meremmet olunmış emr olunup meremmet olmak üzeredür.*"[31]

Bostancı, Gouffier

29 Barkan-Ayverdi, *a.g.e.,* s.326.

30 Canatar, *a.g.e.,* s.511.

31 Canatar, *a.g.e.,* s.511.

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Beylerbeyi'ndeki cami ile medrese (mektep) bizzat Bostancıbaşı Abdullah Ağa tarafından yaptırılmamıştır. Ancak daha sonra ihtiyaç görülünce yine vakfın kaynaklarıyla ve emr-i Pâdişâhî ile/Padişah fermanı ile (bu padişahın hangisi olduğuna dair bir bilgi verilmemektedir) bir cami ve medrese yaptırılmış, imam, hatip, müezzin ve diğer ihtiyaçlar için de vakfın kaynaklarından gerekli tahsisatlar yapılmıştır. Ancak, bu cami için ihdas edilen kadrolar ve tahsis edilen ücretler tahrirde belirtilmemiştir. Ayrıca, vâkıfın daha önce Anadolu'da vaki olan hisarın çeşmesi için vakfettiği 2000 akçenin zayi olduğu, bunun yerine vakfın zevâyidinden (gelir fazlasından) çeşmenin bakım ve tamirinin yaptırıldığı, çeşmenin zullesinin (gölgeliğinin) de tamire ihtiyaç duyduğu; tahrir tarihinde bu konuda emir çıkarıldığı ve tamiratın yapılmak üzere olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen kale veya Anadolu'da vaki olan hisarın çeşmesi ifadelerinden çeşmenin nerede olduğu tam olarak anlaşılamamakla birlikte Anadoluhisarı'nın kastedilmiş olması muhtemeldir.

Bütün bu bilgilerden hareketle Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın Langa'da bir mescit ile Kısıklı'da bir mescit yaptırdığı, bunların ihtiyaçları için muhtelif emlak, değirmen, bahçe, mezraa ve dükkânlarla birlikte nakit akçe vakfettiği anlaşılmaktadır. Vakfın yıllık toplam hasılatı 953 tarihli tahrirde 25.880 akçe iken 1009 tarihli tahrirde 200 akçe artarak 26.080 akçeye çıkmıştır. 200 akçelik bu farkın İstavros (Beylerbeyi), Kısıklı ve Kuzguncuk köylerinin hasılâtındaki artıştan kaynaklandığı görülmektedir.[32] Vakfın gelirleri Langa ve Kısıklı'daki mescitlerin ihtiyaçları ile suyollarının bakımı ve hisar çeşmesinin suyollarının bakımı için tahsis edilmiştir. Verilen bilgilerden, Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın diğer vakıf ve hayrâtı ile birlikte Anadoluhisarı'ndaki bir çeşmenin bakımı için ayrıca 2000 akçe vakfettiği anlaşılmaktadır. Yıllık gelir ve giderleri karşılaştırıldığında vakfın önemli miktarda gelir fazlasına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bazı giderlerin miktarı tahrirde verilmediği için vakfın yıllık giderlerinin miktarı tam olarak tespit edilememektedir. Yine de, kaba bir hesaplamayla gelirleri ile giderleri arasında büyük bir fark bulunduğu ve vakfın önemli bir gelir fazlasına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, vakıf adına sonradan yaptırılan Beylerbeyi'ndeki cami ile medresenin ihtiyaçlarının da vakfın kaynaklarından karşılanması da bunun bir göstergesidir.

32 Barkan-Ayverdi, *a.g.e.,* 325-326, Canatar, *a.g.e.,* 511. Diğer gelirlerde herhangi bir değişiklik olmaması bu farkın tahrir defterlerindeki kayıtlarda veya yayın esnasında ortaya çıkan bir okuma veya dizgi hatasından kaynaklandığı ihtimalini de hatıra getirmektedir.

Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın vakıfları arasında bir de namazgâh sayılmaktadır. Eski Ankara Yolu üzerinde, günümüzde Kısıklı ile Ümraniye arasında uzanan Alemdağ Caddesi üzerinde bulunan bu namazgâh nedeniyle burası Namazgah Mevkii olarak adlandırılır. Kaynakların verdiği bilgilere namazgâh Kısıklı Camii'ni de yaptıran Bostancıbaşı Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır. Namazgahın yanında II. Abdülhamid'in harem ağalarından Musahib Cavid Ağa tarafından 1906 yılında Namazgah Camii adıyla bilinen bir de cami yaptırılmıştır. Cavid Ağa, camiyi yaptırırken caminin solunda kalan Bostancıbaşı Abdullah Ağa Namazgahı'nı da tanzim ettirmiştir.[33]

Vakıf tahrir defterlerinden aktarılanlara ek olarak bazı arşiv kaynaklarında yer alan bilgilerden hareketle Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın vakıfları ile ilgili ilave bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Kânûnî dönemi Üsküdar para vakıfları üzerine yapılan bir araştırmada Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın vakıflarının işletilmesiyle ilgili muhtelif kayıtların tespit edildiği bilgisi verilmektedir.[34] Bu kayıtlar arasında vakfa ait köy ve arazilerin (tapuya verilmek, monopoliyeye verilmek, mukâtaaya verilmek, öşürlerinin tahsili v.b. şekillerde) işletilmesi ve tevliyetiyle ilgili kayıtlar da yer almaktadır. Ancak çalışmada daha ziyade vakfa ait nukûdun işletilmesiyle ilgili tespit edilen belgeler incelenmiştir. Tahrir defterlerinde Abdullah Ağa Vakfı'nın nukûd-ı mevkufesinin 89.260 akçe ve senelik hâsılının 8.926 akçe olduğu bilgisinden hareketle, vakfın işlemlerinde uygulanması istenen muâmele oranının ona on bir (%10) olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Üsküdar sicillerinde tespit edilen işlemlerde de bu oranın uygulandığı görülmektedir.

Üsküdar'a ait şer'iyye sicillerinde Abdullah Ağa Evkâfı'na ait nukûd-ı mevkufenin işletilmesiyle ilgili tespit edilen 31 huccetin yıllara göre dağılımı ve muhtevası tabloda verilmiştir:

Tablo. Abdullah Ağa Vakfı'nın İdâne (Kredi Kullandırma) İşlemleri

Yıl (H.)	Huccet Sayısı	İşlem hacmi/ Hâsılatı (akçe)	Müslüman	Borçlunun Kimliği G. Müslim	Erkek	Kadın
931	1	2.000 a. 200 a.	1	0	1	0
933	3	2.400 a. 200 a.	2	1	3	0
934	2	1.600 a. 160 a.	2	0	2	0

33 Haskan, *a.g.e.,* c.II, s.996; Gül Sarıdikmen, "Geçmişten Günümüze Bulgurlu'da Namazgâh Camii (Cavid Ağa Camii), *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, s. 1, (2015), s.71-89, s.75.

34 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003, s.195-197.

936	3	2.500 a. 200 a.	1	2	3	0
950	4	3.430 a. 110 a.	1	3	4	0
954	2	1.500 a. 150 a.	0	2	2	0
955	4	11.500 a. 1.150 a.	3	1	4	0
956	1	1.600 a. 160 a.	1	0	1	0
957	2	1.600 a. 50 a.	1	1	2	0
968	2	3.000 a. 200 a.	1	1	0	2
969	2	6.500 a. 650 a.	1	1	2	0
973	3	8.000 a. 800 a.	2	1	1	2
974	2	12.000 a. 1.200 a.	2	0	1	1

İşlemler: muâmele-i şer'iyye: 12 adet; karz/deyn: 5 adet; bey': 7 adet; bey' bi'l-vefâ: 1 adet; bey' li'l-istiğlâl: 6 adet.

Borçluların meslekleri: başçı: 1 adet; bennâ': 1 adet; belirsiz: 29 adet.[35]

Görüldüğü gibi, Abdullah Ağa'nın vakfının nukûd-ı mevkûfesinden (vakıf paralarından) Müslümanlar ve gayrimüslimler idânede bulunabildiği (fon kullanabildiği) gibi kadınlar da bu tür işlemler yapabilmekteydiler. Vakıftan kullandırılan fonların vadesinin genellikle bir yıl olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah Ağa'nın vakfettiği paranın miktarı o dönem için oldukça yüksektir.[36] Ancak, Üsküdar sicillerinde bu paralara ait işlemlerin tamamı yer almamaktadır. Muhtemelen, vakfın idâne işlemleri ağırlıklı olarak İstanbul suriçinde gerçekleştiği için Üsküdar mahkemesi kayıtlarına yansımamıştır. Arşivlerde farklı kayıtlar üzerinden yapılacak bir araştırma ile Abdullah Ağa vakıflarına ait idâne işlemleri hakkında daha ayrıntılı kayıtlara ulaşılması mümkündür.

Abdullah Ağa Vakfı'nın muâmeleleriyle ilgili olarak idâne huccetleri dışında tespit edilen muhtelif kayıtlarda da vakfın alacağının tespiti veya tahsili ile ilgili hususlar yer almaktadır. Örnek olarak, 937/1530 tarihli bir kayıtta İstavros (Beylerbeyi) Köyü'nde vefat eden bir zimmînin vakfa 1.100 akçe deyni bulunduğu ve buna karşılık bağ ve bostanının rehin olduğu tespit edilmektedir. Yine 950/1543 tarihli bir başka kayıtta vefat eden zimmînin vakfa olan borcuna karşılık rehin olan evinin müzayede ile 1.600 akçeye satıldığı tespit edilmektedir. 955/1548 tarihli bir kayıtta ise vefat eden Hızır'da vakfın muâmele-i şer'iyyeden 2.200 akçesinin kaldığı ve terekesinden tahsiline hükmedildiği belirtilmektedir. Tahsilatla ilgili ilginç bir örnek de zikredilen muâmele-i şer'iyye huccetleri arasında geç-

35 Özcan, *a.g.e.,* s.196.

36 89.260 akçelik para vakfı o dönem için önemli bir sermayeyi ifade etmektedir. (Özcan, *a.g.e.,* s.373); Tablo:126.

mektedir. 936/1529 tarihli huccette borçlu Yorgi b. Helvacı, 1.100 (1.000 +100) akçelik borcunu ödemekten aciz olduğundan dolayı bu paranın kefilinden talep edildiği kaydedilmektedir.[37]

Vakfa ait tespit edilen bir kayıtta ise vakfın köylerinin iltizama verilmesi ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. H.990 yılına ait bu kayıtta verilen bilgilere göre, Abdullah Ağa Vakfı'na ait Langa, Kuzguncuk, İstavroz ve Kısıklı köylerinin cizye, ispençe, rüsûm-ı şer'iyye ve örfiyye, cürm ü cinâyet, bâd-ı hevâ, resm-i zemîn, tapu-yı zemîn'i H. 990 yılından itibaren üç yıllığına 192.000 akçeye iltizâma verilmiştir.[38] Bu bilgiler doğrultusunda vakfın köylerinden elde edilen yıllık iltizâm geliri 64.000 akçedir. Tahrir defterlerinde kaydedilen toplam hâsılatın miktarının 25.880 ve 26.080 akçe olduğu dikkate alındığında vakfın vakfiyede öngörülenden çok daha fazla gelir elde ettiği anlaşılmaktadır.

Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın vakıflarının idaresinin bostancıbaşılar tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H.1100/M.1688 tarihli bir defterde bostancıbaşıların idaresinde bulunan vakıflar arasında "İstavroz vadisindeki Abdullah Ağa'ya ait iki caminin evkâfı" ile "Eski bostancıbaşılardan Abdullah Ağa'nın Langa'daki evkâfı" da sayılmaktadır.[39]

Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın vakıfları oldukça zengin olmakla birlikte zaman içinde çeşitli müdahalelere maruz kalmıştır. Bu konuda kapsamlı bir araştırma yapıldığında detaylı bilgilere ulaşılması mümkündür. Burada tespit edilen bazı bilgileri aktarmakla yetinilecektir. Abdullah Ağa'nın vakfına ilk müdahalenin yukarıda zikredilen padişah fermanı ile Beylerbeyi'nde yaptırılan cami ve mekteple ilgili tasarruf olduğunu söyleyebiliriz. Vakfın gelirleri giderlerinden fazla olduğu için bu gelişmenin vakfın işleyişinde bir aksamaya sebep olmadığı düşünülebilir. Ancak, daha sonraki müdahalelerin uzun vadede vakfın işleyişine zarar verdiği anlaşılmaktadır.

Abdullah Ağa vakıflarına yapılan müdahalelerden biri Rüstem Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. H.1000 tarihli bir kayıtta Abdullah Ağa Vakfı mütevellisinin Rüstem Paşa Vakfı aleyhine dava açtığı ve vakfa ait İstanbul'da Balıkpazarı civarındaki vakfa ait arazinin mukataasını talep ettiği görülmektedir. Bu kayıtta yer alan bilgilerden vakfiyede zikredilen Balık Kapısı civarındaki dükkânların yandığı ve arsası üzerine Rüstem Paşa tarafından bina yapıldığı, ancak arazi için Abdullah

37 Özcan, *a.g.e.,* s.197.

38 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/M.1590-1591),* s.585.

39 Yıldız, *a.g.t.,* s.-393-395.

Bostancıbaşı, Gouffier

Ağa Vakfı'na mukâtaa olarak bir ödeme yapılmadığı anlaşılmaktadır. Dava neticesinde Rüstem Paşa Vakfı'nın Abdullah Ağa Vakfı'na arazi mukâtaası olarak günlük iki akçe ödemesine hükmedilmiştir. Dava esnasında Ayasofya Evkâfı mütevellisinin Abdullah Ağa Vakfı'na ödeme yapılmamasının sebebini "…tahrîrnâmede işâret vardır merhûm Rüstem Paşa'dan hicâb edip mütevellîler taleb etmemişler …" şeklinde izah etmesi son derece ilginçtir. Muhtemelen Rüstem Paşa'nın sağlığında bu konuyu gündeme getirmekten çekinen mütevelliler vefatından sonra mahkemeye müracaat ederek haklarını alma yoluna gitmişlerdir.[40]

I. Abdülhamid'in Beylerbeyi'nde yaptırdığı camii ve müştemilatının inşası aşamasında da Bostancıbaşı Abdulah Ağa'nın vakıflarına bazı müdahalelerin yapıldığını görmekteyiz. Abdullah Ağa Vakfı'na ait olan bir parça bostan ile üzerinde bazı binaların bulunduğu bir arsa has ahıra kiraya verilmiş ve padişahın Beylerbeyi'nde yaptırdığı camiinin vakfına ilave edilmiştir. Buna karşılık Abdullah Ağa Vakfı'na yıllık 25 kuruş mukataa ödenmesi kararlaştırılmıştır.[41]

Konyalı, *Naîmâ Tarihi*'ne atıf yaparak Beylerbeyi'nde bulunan caminin H.1022/M.1613 tarihinde I. Ahmed'in

40 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/M.1590-1591),* s.181.

41 Yıldız, *a.g.t.*, s.404-405.

bu civardaki ziyareti sırasında İstavroz bahçesindeki çalışanların talebiyle kırk günde inşa edildiğini anlatır.[42] Ancak verilen tarih vakıf tahrir defterindeki bilgilerle uyuşmamaktadır. Yine Konyalı tarafından *Hadîkatü'l-Cevâmi*'ye atıf yapılarak Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın vakıflarının Hatice Turhan Sultan'ın yaptırdığı Yeni Cami'inin vakfına bağlandığını nakledilir. Devamında da Sultan I. Abdülhamid tarafından esaslı bir tamirat yapıldığı ve Vâlide Sultan Vakfı'ndan ayrılarak I. Abdülhamid'in vakfına bağlandığı belirtilir. Beylerbeyi'nde bulunan Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camii'nin kapısının üstünde yer alan ve Yesarizâde Mustafa İzzet'in imzasını taşıyan H.1248/M.1832 tarihli manzum tamir kitabesindeki bilgilerden caminin bu tarihte harap durumda olduğu ve vakfının da gelirinin kalmadığı anlaşılmaktadır. Caminin tamiri ise II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır.[43]

Semavi Eyice "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri" başlığıyla kaleme aldığı bir seri makale içinde Bostancıbaşı Adullah Ağa'nın Langa'daki camiine de yer vermekte; tarihi bilgileri aktardıktan sonra caminin nasıl ortadan kaldırıldığını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Eyice'nin aktardığı bilgilere göre, Bostancıbaşı Abdullah Ağa'nın vakıfları, İstanbul'da vaki Vâlide Camii'ne ilhak olunmuştur. Daha sonra I. Abdülhamid İstanbul Bahçekapı'da türbesi etrafındaki imaret ile Beylerbeyi'ndeki büyük camii yaptırdığında Abdullah Ağa'nın vakıflarını kendi vakıflarına katmıştır. Bostan Camii adı da verilen Langa'daki cami 1911'deki yangında büyük tahribata uğramıştır. 1937 yılında ise yol ortasına geldiği bahanesiyle cami tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bir süre boş kalan caminin arsası üzerinde 1941 yılında bir apartman yaptırılmıştır.[44] İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 2015 Yılı Faaliyet Raporu'nda devam eden koruma projeleri içinde Fatih ilçesinde Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camii ve Çeşmesi de sayılmakta ve tahmini bitiş tarihi 2016 olarak verilmektedir.[45]

42 Konyalı, *a.g.e.,* c.II, s.210. (Bu bilginin kaynağı olarak *Naîmâ Tarihi*, c.II, s.109; c.I, s.174.verilmektedir.)

43 Konyalı, *a.g.e.,* c.I, s.174.

44 bk. Eyice, *a.g.m.,* s.134-143.

45 http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2015/ibb_faaliyetraporu2015.pdf. s.221, Tablo: 13.

Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii Haziresi Mezartaşları

YRD. DOÇ. DR. SADİ S. KUCUR
Marmara Üniversitesi

Üsküdar'a deniz tarafından gelenleri selamlayan ve bu mevkii itibariyle İskele Camii de denilen Mihrimah Sultan Camii, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve Veziriazam Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan tarafından 954 (1548) yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Cami, büyük bir servete sahip ve aynı zamanda hayırsever olduğu bilinen Mihrimah Sultan'ın yaptırdığı cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret-tabhane, han, çeşme ve su haznelerinden oluşan külliyenin merkezindedir.

Osmanlı kültüründe hemen hemen her cami ve benzeri binanın bahçesinde zamanla "hazire" adı verilen bir mezarlığın oluştuğu görülür. Bu caminin kıble ve doğu cihetine yayılan haziresinde sonradan eklenen iki türbenin yanısıra, döneminin önemli şahsiyetlerinin mezarları da bulunmaktadır. Haziredeki mezartaşları taş işçiliği, serpuşları, yazıları ve süslemelerinin yanısıra, kitabelerinin metin özellikleri ve kullanılan kalıplar bize sanat, edebiyat ve sosyal tarih açılarından zengin bir veri sunarlar. Bu araştırmada, konu hacim itibariyle bir tebliğ metni çerçevesini aşacağından, hazirede bulunan mezartaşlarındaki kitabe metinlerinin kataloğu yapılarak burada medfun olanların tespit ve tahliliyle sınırlı tutulmaya çalışılmıştır.

Önce hazireye sonradan eklenen iki türbeden bahsedelim. Bunlardan biri caminin kuzey doğusundaki minare dibindedir ve kitabesizdir. Türbede biri kadına ait dört açık lâhit bulunmakta, lâhitler kitabesiz olup erkek baş şahidelerinde

Foto: Ercan Yolgiden

daha çok XVI. yüzyılda kullanılan burma sarıklı, örfî ve mücevveze tipi kavuklar bulunmaktadır. Mihrimah Sultanın kızı Aişe Sultan'a atfen onun adıyla anılan bu türbede, onun oğullarından Osman Beğ veya Abdurrahman Beğin ve kızı Sâliha Sultan'ın medfun oldukları tahmin edilmektedir. Halkın Kaya Sultan Türbesi olarak bildiği bu türbeye Sultan IV. Murad'ın kızı İsmihan Kaya Sultan'ın kendisinin değil, düşük çocuğunun defnedildiği de rivayet edilmektedir.[1]

Bu türbe ile medrese arasında bulunan diğer türbe ise Sadrazam İbrahim Edhem Paşa (v. 1310/1893) ve ailesine aittir. Türbenin giriş kapısı üzerinde Mahmud imzalı güzel bir celî sülüs hatla yazılmış, 1310 tarihli kitabe bulunmaktadır. Kitabede, "Kāle'llahu Te'âlâ: *Küllü nefsin zâikatü'l-mevt*" ayeti yazılıdır. Kubbe içinde tepede kûfî hat ile Dört Halifenin isimleri, dört köşesinde ise Hz. Muhammed ve Hz. Ali isimleri on iki defa tekrarlanmış, etrafı kalem işi motiflerle süslenmiştir. Türbede kitabesiz sandukalı mezarlarda Sadrıa'zam Edhem Paşa, onun kayınbiraderi ve Şerîfe/Şefîka Fâtıma Hanımın kardeşi, Bahriye Müsteşarı Mehmed İsmet Efendi (v. 1313), eşi Şerîfe Fâtıma Hanım (v. 1320), oğlu Numismat İsmail Galib Beğ (v. 1313), oğlu Mustafa Beğin oğlu Ali Sami Beğ (1325) ile yine oğlu Mustafa Beğin kızı Fethiye Hanımın medfun oldukları, günümüze ulaşmayan isim levhalarına dayanarak ifade edilmektedir.[2]

Ayrıca hazirede de Edhem Paşa ailesine mensup çocuk yaşta vefat eden 4 kişinin daha mezarı bulunmaktadır. Hazirenin caminin kıble yönündeki kısmında bulunan bu mezarların şahidelerinden Edhem Paşa'nın 3 oğlu ile bir torununa ait olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, Mahmud Beğ (v. 15 Ş 1266), Mehemmed İlyas Beğ (v. 28 Ş 1271), 6 yaşında vefat ettiği belirtilen Abdullah Muhlisî Beğ (v. 1280) ile türbede medfun bulunan oğlu İsmail Ğalib Beğin oğlu Hasan Mübâhî Beğ (d. 16 M 1294 - v. 8 R 1296)'dir. Edhem Paşa ve ailesiyle ilgili kaynaklarda hakkında bilgiye rastlanmadığı ifade edilen Abdullah Muhlisî Beğin mezarının burada olduğu ortaya çıkmaktadır.[3]

Hazire caminin kıble yönünde ve doğu tarafındadır. Ayrıca batı yönündeki kapı girişi yanında açık lahit tipinde gösterişli bir mezar bulunmaktadır. Toplam 68 kadar tekne lahit, masa lahit, pehleli, çerçeveli veya toprak mezar yeri bulunduğu halde kitabeli şahideler 117 adettir. Yani 68'den geriye kalanların yerleri sabit olmadığı gibi, bazı mezar yerlerinde de kitabeli mezartaşı yoktur, hatta ilgisiz

1 M. N. Haskan, *Tarih Boyunca Üsküdar*, II, İstanbul 2001, s. 590-591.

2 Haskan, *a.g.e.*, II, s. 617; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1976, s. 347.

3 Havva Koç, "Bir Belge Işığında İbrahim Edhem Paşa ve Ailesi Hakkında Hatırlamalar", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi, Sempozyum 17-18 Aralık 1992*, yay. hz. Zeynep Rona, İstanbul 1993, s. 33.

yerlere gelişigüzel konulmuş gövdesi olmayan şahide başlıkları bulunmaktadır. Erken dönemlere ait tekne lahit tipi mezar yerlerinin bazılarının şahideleri bulunmadığı gibi, yine bu tip mezarlara ait başlık, yan pano gibi çok sayıda muhtelif parçalar mevcuttur. Ayrıca son yapılan restorasyon sırasında toprak altından çıkan kitabeli kitabesiz çok sayıda mezartaşı parçası da doğu cihetindeki hazirenin duvarında sergilenmektedir. Bu tablo, maalesef geçen zaman içinde hazirenin orijinal halini muhafaza edemediğini, bir çok hazirede de olduğu gibi, bilir-bilmez kişilerin cahilane müdahalelerine maruz kaldığını göstermektedir.

Hazirede mevcut kitabeli mezartaşlarından 4'ü XVI., 6'sı XVII., 28'i XVIII., 60'ı XIX. ve 8'i XX. yüzyıla aittir, 11'i ise tarihsizdir. Bu tabloya göre defnin XIX ile XVIII. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir. Aslında tarihsiz ve kitabesiz muhtelif mezartaşı parçaları dikkate alınacak olursa XVI ve XVII. yüzyıla ait çok sayıda mezarın vaktiyle mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Definlerin Yıllara Göre Dağılımı

966?	•
.....	
975	•
.....	
1004	•
1005	
1006	
1007	
1008	•
1009	
1010	
1011	••
1012	•
1013	
1014	
1015	
1016	
1017	
1018	
1019	
1020	
1021	
1022	
1023	•
1024	
1025	
1026	
1027	•
1028	
1029	
1030	
1031	
1032	
1033	
1034	
1035	
1036	
1037	•

1126	•
.....	
1176	•
1177	•
1178	
1179	
1180	
1181	
1182	
1183	
1184	
1185	
1186	
1187	
1188	
1189	
1190	
1191	
1192	
1193	
1194	•
1195	••
1196	
1197	
1198	
1199	••
1200	

1201	
1202	•
1203	••
1204	•
1205	
1206	•••
1207	•
1208	•
1209	
1210	•
1211	
1212	••••••
1213	•
1214	••
1215	••
1216	
1217	
1218	•
1219	•
1220	
1221	
1222	
1223	
1224	••
1225	
1226	
1227	•
1228	
1229	•
1230	
1231	•
1232	
1233	•

1234	•••
1235	•
1236	•
1237	
1238	
1239	
1240	••
1241	••
1242	••
1243	•
1244	
1245	
1246	•
1247	•
1248	••
1249	
1250	
1251	•
1252	
1253	
1254	
1255	
1256	
1257	•
1258	••
1259	
1260	
1261	
1262	•
1263	
1264	•
1265	
1266	•••

1267	
1268	•
1269	
1270	
1271	•••
1272	•
1273	•
1274	•
1275	
1276	
1277	
1278	
1279	
1280	••
1281	•
1282	•
1283	
1284	•
1285	
1286	
1287	
1288	
1289	
1290	•
1291	
1292	
1293	
1294	
1295	
1296	•
1297	••
1298	••
1299	
1300	•

				•		•	•		•					•			•			••		••		•					•				••••••••
1301	1302	1303	1304	1305	1306	1307	1308	1309	1310	1311	1312	1313	1314	1315	1316	1317	1318	1319	1320	1321	1322	1323	1324	1325	1326	1327	1328	1329	1330	1331	1332	1333	1334	1915	?

Hazirede en erken tarihli mezartaşı, Sadrazam Rüstem Paşanın kardeşi Kapudan Sinan Paşaya aittir. Kıble cihetinde, mihrap önünde bulunan mezarın sandukası yeşil somaki, baş ve ayak cepheleri ile şahideleri ise som ak mermerden yapılmıştır. Burma sarıklı kavuğu XVI. yüzyıl taş ustalığının güzel bir örneğidir. Baş şahidesinin ön, arka ve yan cephelerinde yedi kartuş içerisine isim ve vefat tarihinden başka celî sülüs hatla kelime-i tevhid, ölüm ve ahiretle ilgili üç ayet yazılmıştır. Ayak şahidesinde ise iki kartuş içerisinde süslemeli zemin üzerine celî sülüs hatla dua talebinde bulunulan bir beyit ve bir kıt'a istif edilmiş, kıt'anın sonunda vefatına tarih düşürülmüştür (Kat. No. 1). Tarih düşüren şair "Kız Memi" diye meşhur Reîsülküttab Sihrî Mehmed Efendidir. Sinan Paşa ile ilgili kaynaklarda onun vefat tarihi 961 olarak verilmektedir.[4] Baş şahidede ise tarihin yazı ile "sitte ve sittîn ve tis'amieh", yani 966 yazıldığı net bir şekilde görülmektedir. Bu tarihi her nedense Konyalı[5] ve Haskan[6] 961 olarak okumuşlardır. Ayak şahidesinde ise "Taldı rahmet denizine Kapudân" mısraı ile tarih düşürülmüştür. Bu mısraın altında girift ve aşınmış olduğu için okunamayan kısımda "fî senetin ehade ve sittîn ve tis'amieh" yani 961 yazılı olduğu mezkûr iki yazar tarafından belirtilmektedir. Ancak tarih mısraının ebced hesabiyle 960 yılına tekabül ediyor olması, bu konuda bir karışıklığın ve yanlışlığın söz konusu olduğunu göstermektedir.

İkinci erken tarihli ve önemli mezar Rüstem Paşanın diğer eşinden olan oğlu Osman Beğe aittir (Kat. No. 3). Bu mezar avluda caminin batıdan giriş kapısının yanında olup açık lahitli, burma sarıklı kavuk başlıklı ve ayak şahidesinde Farsça kitabesi olan, ayrıca yan panoda hançer tasviri bulunan, süslü, gösterişli bir mezardır. Şair Hükmî'nin düşürdüğü tarihe göre vefat tarihi 1004'tür. Son mısradaki "cin'an ola makamın Osman" kısmı ebcedle bu tarihi vermektedir. Daha önceki yayınlarda "makamın" kelimesi "makam" okunduğu için vefat tarihi yanlış olarak 984 verilmiştir.[7]

4 Mehmed İzzet Ramizpaşazade, *Harîta-yı Kapudânân-ı Deryâ*, İstanbul 1285, s. 30; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Segerleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, haz. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 99; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, III, Matbaa-i Âmire 1311, s. 106.

5 Konyalı, *a.g.e.*, I, s. 342.

6 Haskan, *a.g.e.*, II, s. 574.

7 Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, III, s. 416; Konyalı, *a.g.e.*, I, s. 221-222; Haskan, *a.g.e.*, II, s. 603.

HAZÎREDE MEDFUN CİĞALA-ZÂDELERİN KRONOLOJİK LİSTESİ						
1	11	Mehemmed Beğ	E		Ciğalîzâde	1126
2	14	Emetullah Hanım	Kç		Ciğalzâde kerîmesi	B 1194
3	18	İbrahim Beğefendi	Eç		Mahdum-ı Ali Beğ b. el-Ciğal	1199
4	20	Fatıma Hatun	K		Ciğalzâde İbrahim Beğef.nin zevcesi	15 Za 1203
5	21	Mehemmed Salih Beğ	Eç		Ciğalzâde, ibn Ali Beğ	1203
6	25	Esma Hanım	K		Ciğalazade İbrahim Beğef.nin kerîmesi	1206
7	32	Vedade Hanım	K		Ciğalzâde Ali Beğef.nin kerîmesi	11 Ra 1212
8	33	Ali Ârif Beğef.	Eç		Ciğalzâde Ali Beğef.nin mahdûmı	23 R 1212
9	34	Bahâne Hanımef.	K		Ciğalzâde İbrahim Beğef.nin kerîmesi	25 Ra 1212
10	35	İsmail Akif Beğef.	Eç		Ciğalzâde Ali Beğef.nin hafîdi	Ra 1212
11	36	Derviş Ali Beğ	E	Şehsuverân-ı hâssadan	Ciğalîzâde	1213
12	37	Râbia Hanım	K		Ciğalzâde Ali Beğef.nin kerîmesi	7 C 1214
13	38	Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım	Kç		Ciğalzâde Ali Beğef.nin hafîd[es]i	Ğurre-i M 1214
14	39	Bahâne Hanım	Kç		Cigalazade Ali Beğef.nin kerîmesi	9 S 1215
15	40	Ahmed Beğef.	Eç		Ciğalzâde Mehemmed Beğin mahdûmı	14 Z 1215
16	43	Esmâ Hanım	K		Ciğalzâde Ali Beğef.nin kerîmesi	10 Z 1224
17	45	el-Hâcce Hayriyye Hanım	K		Ciğalzâde, Mukabele-i Süvari Kalemi Ser-halifesi el-Hac Hafız Ef.nin halîlesi	11 L 1227
18	47	Fâtıma Hatun	K		Cigalazade Esma Hanımın kerîmesi	17 R 1231
19	48	Ahmed Râşid Beğ	Eç		Ciğalzâde sülâlesinden Emine Hanımın mahdûmı	22 L 1233
20	49	Mehemmed Tayyar Beğ	Eç		Ciğalzâde sülâlesinden Emine Hanımın mahdûmı	8 S 1234
21	50	Rif'at Osman Beğ	Eç		Ciğalzâde sülâlesinden Emine Hanımın mahdûmı	17 S 1234
22	52	Mehemmed Atâullah Beğ	Eg		Ciğalzâde sülâlesinden Fâtıma Hanımın mahdûmı	5 S 1235
23	57	Sa'dullah Ef.	E	Sehîm Halifesi	Cigalazade Fâtıma Hanımın damadı	5 C 1241
24	58	es-Seyyid Mehemmed Râğıb Beğ	E		Cigalazade sülâlesinden, Sâbık-ı Eshâm Mukataası Halifesi Sa'dullah Ef.nin mahdûmı	11 L 1242
	61	(Fâtıma Mükerreme Hatun)	K	Ciğalzâde Hafîfe Hanımın çerağı	(Süleymaniye kurbünde sakine)	27 Ş 1246
25	63	Mahmud Necib Beğ	E		Ciğalzâde Şakir Beğin mahdûmı	5 C 1247
26	68	Hadice Hatun	K		Ciğalzâde Mehemmed Beğin zevcesi	4 M 1258
27	87	Mustafa Râğıb Beğ	E	Ciğalzâde Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan Vakıfları Mütevellîsi	Mihrimah Sultan sülâlesinden Ciğalzâde Mehemmed Beğin mahdûmı, Enderûn-ı Hümayundan muhrec	25 L 1290
28	89	Fâtıma Zîver Hanım	K		Ciğalzâde merhûm Mehemmed Beğin kerîmesi	29 Ca 1297

29	95	es-Seyyid İbrahim b. Halil Ahmed Beğ	E	Vakf-ı Şerif Mütevellîsi, Evkaf-ı Hümayun Cihat Kalemi Halifesi	Mihrimah Sultan ve zevci Veziriazam Gazi Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden	16 Ca 1254 - 12 Ra 1307 Müddet-i ömri mâh 11 sene 52
30	97	Fâtıma Naîme Hanım	K		Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden Mehemmed Beğin kerîmesi	25 M 1310
31	99	es-Seyyid Ahmed İhsan Beğ	E	Vakf-ı Şerif Mütevellîsi, Evkaf-ı Hümayun Cihat İdaresi Halifesi	Mihrimah Sultan ve zevci Veziriazam Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden	6 Ş 1274 - 23 Za 1318
32	100	Şerîfe Hacer Haslet Hanım	K		Mihrimah Sultan ve zevci Veziriazam Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden, Vakf-ı Şerif Mütevellîsi, Evkaf-ı Hümayun Cihat İdaresi Halifesi es-Seyyid Ahmed İhsan Beğin halîlesi	20 M [12]56 - 24 L 1321
33	103	es-Seyyid Osman Cemal Beğ	E	Vakf-ı Şerif Mütevellîsi, Tarîkat-i Aliyye-i Nakşıbendiyye ve Yahya Ef. Dergâhı halîfesi	Mihrimah Sultan ve zevci Veziriazam Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden	4 L 1249 - 8 Z 1323
34	104	Fâtıma Zehra Hanım	K		Mihrimah Sultan zevci Veziriazam Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden, Vakf-ı Şerîf Mütevellîsi Osman Cemal Beğin zevcesi	5 Ra 1325
35	108	?	K		Ciğal-zâde Ali Beğin zevcesi …	
36	109	?	Kç		Ciğal-zâde Ali Beğin kerîmesi	

Hazirede bazı yönleriyle önemli olan mezarlar ve mezartaşları bulunmakla beraber, özellikle Ciğala-zâdelere (Cağaloğulları) mensup veya onlarla ilişkilendirilen çok sayıda kişinin mezarının bulunması büyük önem taşımaktadır. Zira kitabeli 117 mezartaşından 36'sı, yani % 32,5'u bu sülaleye mensup görünmektedir. Ciğala-zâdelerin bu hazireye defnedilmesinin sebebi Veziria'zam Ciğala-zâde Yusuf Sinan Paşanın (v. 1014/1605) Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın kızı Âyişe Hümâşah Hanım Sultan'ın ilk zevci Semiz Ahmed Paşa ile evliliğinden doğan kızı Sâliha Sultan ile yani Mihrimah Sultan'ın kız torunu ile evliliğine dayanmaktadır. Diğer bir ifade ile Rüstem Paşanın soyu kız torununun bu evliliğiyle Ciğala-zâdelerle devam etmiştir. Bu evlilikten doğan tek oğul Damad Ciğala-zâde Mahmud Paşanın (v. 1643) 3 oğlu Mustafa Beğ, Karahoca İbrahim Kethüda ve Mehmed Paşadır. Yılmaz Öztuna burada ve Şehzade Camii haziresinde medfun bulunan Ciğala-zâdelerin bu Mehmed Paşanın soyundan geldiklerini tahmin etmektedir.[8]

8 Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar,* I: *Türkiye (1074-1990)*, Ankara 1989, s. 593-594, 810-813.

HAZÎREDEKİ CİĞALA-ZÂDELERİN AİLEVÎ TASNİFİ	
Mehemmed Beğ	1126
Ciğalzâde (?) Kızı Emetullah Hanım	 1194
(Derviş) Ali Beğ	1213
Zevcesi (?)	?
Oğlu İbrahim Beğ	1199
Oğlu Mehemmed Salih Beğ	1203
Kızı Vedâde Hanım	1212
Oğlu Ali Ârif Beğ	1212
Kızı Râbia Hanım	1214
Kızı Bahâne Hanım	1215
Kızı (?)	?
Torunu İsmail Âkif Beğ	1212
Torunu Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım	1214
(İbrahim Beğ) Zevcesi Fâtıma Hatun	 1203
Kızı Esmâ Hanım	1206
Kızı Bahâne Hanım	1212
(Mehemmed Beğ)	
Oğlu Ahmed Beğ	1215
Kızı Esmâ Hanım	1224
Kızı Fâtıma Hatun	1231
(el-Hâc Hâfız Efendi) Zevcesi el-Hâcce Hayriyye Hanım	 1227
(Emine Hanım)	
Oğlu Ahmed Râşid Beğ	1233
Oğlu Mehemmed Tayyar Beğ	1234
Oğlu Rif'at Osman Beğ	1234
(Fâtıma Hanım)	
Oğlu Mehemmed Atâullah Beğ	1235
Damadı Sa'dullah Efendi	1241
Oğlu Mehemmed Râğıb Beğ	1242
(Şakir Beğ) Oğlu Mahmud Necib Beğ	 1247
(Halil Ahmed Beğ) Oğlu es-Seyyid İbrahim Beğ	 1254-1307
Ahmed İhsan Beğ	1274-1318
Zevcesi Şerîfe Hacer Haslet Hanım	1256-1321
Osman Cemal Beğ	1249-1323
Zevcesi Fâtıma Zehra Hanım	1325

Ancak Ciğala-zâde Yusuf Sinan Paşa'nın vefatıyla hazîrede medfun ilk Ciğala-zâdenin vefatı arasında 112 yıl kadar bir boşluk vardır. Bu uzun zaman içinde vefat edenlerin mezarları burada idiyse günümüze ulaşmamıştır. Diğer ihtimal Şehzade Camii haziresinde olmalarıdır.

Ciğala-zâdelere ait son dönem bazı mezartaşlarında (Kat. No. 95, 97, 99, 100, 103, 104) "Ciğal-zâde Rüstem Paşa sülâlesinden" ifadelerine rastlanmaktadır ki bunun yanlış olduğu aşikârdır. Zira Rüstem Paşa ile ilk Ciğala-zâde Sinan Paşa'nın yaşadıkları zaman arasında yaklaşık 1,5 asır vardır. Bu karışıklık ve bilgisizliğin de yukarıda zikrettiğimiz evlilikle başlayan kaynaşmanın sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Ciğala-zâdelerden Emine Hanımın 3 erkek çocuğunun (Kat. No. 48, 49, 50) 1233 ve 1234 yıllarında, 1234'te diğer bir çocuğun (Kat. No. 51), yine Ciğala-zâdelerden Fâtıma Hanımın genç yaştaki oğlunun 1235'te peşpeşe vefat etmiş olmasına salgın bir hastalığın sebep olduğu tahmin edilebilir. Nitekim bunlardan ikisinin mezartaşında (Kat. No. 51, 52) şifa bulunmayan bir derde işaret edilmektedir.

Yine Ciğala-zâdelerden Ali Beğin 3 evlâdı ile 1 torununun ve Ciğala-zâde İbrahim Beğin 1 kızının 1212 yılında peşpeşe vefat etmesi de dikkat çekmektedir. Bunların da salgın bir hastalığa yakalandıkları anlaşılmaktadır.

Haziredeki ilginç bir mezartaşı örneği: 1206'da vefat eden Ciğala-zâde İbrahim Beğin kızı Esmâ Hanımın kabrine, ondan 60 yıl sonra 1266'da vefat eden oğlu Mehemmed Beğin defnedilmesi üzerine, oğlunun kitabesi annesinin şahidesinin altına yazdırılmıştır (Kat No. 25 ve 73).

Diğer bir mezar üzerinde üç mezartaşı bulunmaktadır. Baş şahide (Kat. No. 90) hamile iken 1297'de vefat eden ve kitabe üzerinde bulunan Mevlevî sikkesinden Mevlevî olduğu anlaşılan Hacı Tahsin Efendinin zevcesi Sâre Behîce Hanıma aittir. Ayak kısmında 1323'te vefat eden kocasına ait diğer bir başşahidesi bulunmaktadır. Mezarın ortasına dikilen diğer bir mezartaşı (Kat. No. 112) ise bazı yerleri okunacak durumda olmadığı için diğer karı-koca ile ilişkisini ve vefat tarihini tespit edemediğimiz 17 yaşında vefat eden Behîce Sâre Hanıma aittir.

Hazîrede 1268'de vefat eden Hatta Zühdî'ye ait mezartaşı (Kat. No. 75) ile Abdullah isimli hattatın imzası bulunan 1297 tarihli bir mezartaşı (Kat. No. 90) bulunmaktadır.

ÜSKÜDAR MİHRİMÂH SULTAN CAMİİ HAZİRESİNDEKİ KİTABELİ MEZARTAŞLARININ KRONOLOJİK LİSTESİ					
	Adı	**C**	**Unvanı, lâkabı**	**Babası / Sülâlesi / Açıklama**	**Vefat tarihi**
1	Sinan Paşa	E	Kapudan	(Mihrimah Sultanın kayınbiraderi)	966 (/1?)
2	Mustafa	E			975
3	Osman Beğ	E		(Mihrimah Sultanın üvey oğlu)	1004
4	Han Ahmed	E	(Geylan hakimi)		1008
5	Hüsameddin Beğ	E			1011
6	Münîre Hatun	K		Zevce-i Muallim-zâde Muhammed Efendi	5 Ra 1011
7	Mahmud	E			1012
8	Şeyh Ahmed	E	Hatib		1023
9	Şeyh Abdürrahim	E		b. Şeyh Muhammed Tennûrî	1027
10	Osman Ağa	E		ibn Abdurrahman	1037
11	Mehemmed Beğ	E		Ciğalîzâde	1126
12	Mehemmed Talib	Eç			5 L 1176
13	el-Hac Ahmed Ağa	E	Serasercibaşı		1177
14	Emetullah Hanım	Kç		Ciğalzâde kerîmesi	B 1194
15	Emîne Hatun	K			1195
16	Mehemmed Rif'at Beğ	Eç			1195
17	Şeref Ümmü Gülsûm Hanım	Kç		Lübâbe Hanım.ın kerîmesi	1199
18	İbrahim Beğefendi	Eç		Mahdum-ı Ali Beğ b. el-Ciğal	1199
19	Ümmü Gülsûm	K	Saraylı	bt. Abdullah	25 N 1202
20	Fatıma Hatun	K		Ciğalzâde İbrahim Beğef.nin zevcesi	15 Za 1203
21	Mehemmed Salih Beğ	Eç		Ciğalzâde, ibn Ali Beğ	1203
22	Emine Hatun	K		Ser-mücellidân-ı hâssa es-Seyyid Ali Ef.nin validesi	1204
23	Habîbe Hatun	K			15 3 1206
24	Ali Beşe	E			20 N 1206
25	Esma Hanım	K		Ciğalazâde İbrahim Beğef.nin kerîmesi	1206
26	Zelîha/Züleyha Hatun	K		Cîğalzâde kethüdası Osman Ağanın zevcesi	1207
27	İshak Efendi	E		Sultan Süleyman Han kâtibi	L 1208
28	Süleyman Efendi	E			1210
29	Refîa Hanım	Kg		Muhammed Beğef.nin kerîmesi	3 M 1212

30	Muhammed Rûşen Beğef.	Eg		Muhammed Beğef.nin mahdûmı	M 1212
31	Nefîse Hatun	Kç			Ğurre-i Ra 1212
32	Vedade Hanım	K		Ciğalzâde Ali Beğef.nin kerîmesi	11 Ra 1212
33	Ali Ârif Beğef.	Eç		Ciğalzâde Ali Beğef.nin mahdûmı	23 R 1212
34	Bahâne Hanımef.	K		Ciğalzâde İbrahim Beğef.nin kerîmesi	25 Ra 1212
35	İsmail Akif Beğef.	Eç		Ciğalzâde Ali Beğef.nin hafîdi	Ra 1212
36	Derviş Ali Beğ	E	Şehsuverân-ı hâssadan	Ciğalîzâde	1213
37	Râbia Hanım	K		Ciğalzâde Ali Beğef.nin kerîmesi	7 C 1214
38	Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım	Kç		Ciğalzâde Ali Beğef.nin hafîd[es]i	Ğurre-i M 1214
39	Bahâne Hanım	Kç		Cigalazade Ali Beğef.nin kerîmesi	9 S 1215
40	Ahmed Beğef.	Eç		Ciğalzâde Mehemmed Beğin mahdûmı	14 Z 1215
41	Habîbe Hatun	K		Sofalı İbrahim Ağanın validesi	10 C 1218
42	el-Hac Hasan Ağa	E			17 Z 1219
43	Esmâ Hanım	K		Ciğalzâde Ali Beğef.nin kerîmesi	10 Z 1224
44	Zühre Hanım	Kç		Giridî İmamzade Derviş Ağanın kerîmesi	1224
45	el-Hâcce Hayriyye Hanım	K		Ciğalzâde, Mukabele-i Süvari Kalemi Ser-halifesi el-Hac Hafız Ef.nin halîlesi	11 L 1227
46	Âişe Hatun	K		Mihrimah Sultan İmaret-i Âmirenin Vekil-harcı es-Seyyid Hasan Ağanın halîlesi	18 N? 1229
47	Fâtıma Hatun	K		Cigalazâde Esma Hanımın kerîmesi	17 R 1231
48	Ahmed Râşid Beğ	Eç		Ciğalzâde sülâlesinden Emine Hanımın mahdûmı	22 L 1233
49	Mehemmed Tayyar Beğ	Eç		Ciğalzâde sülâlesinden Emine Hanımın mahdûmı	8 S 1234
50	Rif'at Osman Beğ	Eç		Ciğalzâde sülâlesinden Emine Hanımın mahdûmı	17 S 1234
51	Ahmed Âtıf Ef.	Eç		Ciğal Mütevellîsi Beğef.nin âdemlerinden Mehemmed Behram Ağanın mahdûmı	25 Z 1234
52	Mehemmed Atâullah Beğ	Eg		Ciğalzâde sülâlesinden Fâtıma Hanımın mahdûmı	5 S 1235
53	Şerîfe Fâtımatü'z-Zehra Hanım	K		Sâbıka Kuds-i Şerîf Kadısı Fındık-zâde hafîdi el-Hâc es-Seyyid İbrahim Halil Ef.nin kerîmesi	27 B 1236

54	el-Hâc Zeynelâbidin Ef.		Üsküdar Kadısı Şerif Ef.zade es-Seyyid Ahmed Necib Ef.nin Keth.		7? S 1240
55	Zeyneb Hatun	K			21 C 1240
56	Hâcce Âişe Hanım	K			15 M 1241
57	Sa'dullah Ef.	E	Sehîm Halifesi	Cigalazâde Fâtıma Hanımın damadı	5 C 1241
58	es-Seyyid Mehemmed Râğıb Beğ	E		Cigalazâde sülâlesinden, Sâbık-ı Eshâm Mukataası Halifesi Sa'dullah Ef.nin mahdûmı	11 L 1242
59	es-Seyyid Ahmed Efendi	E		Eşrâf-ı kuzzât-ı kirâmdan	1242
60	Âişe Hatun	K		Mihrimah Sultan İmaret-i Âmirenin Vekil-harcı es-Seyyid Hasan Ağanın halîlesi	Ğurre-i C 1243
61	Fâtıma Mükerreme Hatun	K	Ciğalzâde Hafîfe Hanımın çerağı	(Süleymaniye kurbünde sakine)	27 Ş 1246
62	Monla Ahmed	E	Maçka Kazasında Mücavire Kaleminde	Ğulam oğlı	Ğurre-i 1246
63	Mahmud Necib Beğ	E		Ciğalzâde Şakir Beğin mahdûmı	5 C 1247
64	Hadice Hatun	K		Mihrimah Sultan İmaret-i Âmire Vekil-harcı es-Seyyid Hasan Ağanın halîlesi	15 B 1248
65	es-Seyyid Mehemmed Salih	E		Şeyhülislâm Kadızade Mehemmed Tâhir Ef.nin ittibâîlerinden	21 B 1248
66	Ali Ef.	E	Tarîk-ı Halvetiyyeden eş-Şeyh	Debreli	15 Ş 1251
67	es-Seyyid Mehemmed Tâhir Ef.	Eç		Mihrimah Sultan İmareti Vekil-harcı es-Seyyid Hasan Ağanın mahdûmı	8 Ş 1257
68	Hadice Hatun	K		Ciğalzâde Mehemmed Beğin zevcesi	4 M 1258
69	es-Seyyid Hasan Ağa	E	Mihrimah Sultan İmaret-i Âmire Vekil-harcı		15 N 1258
70	Esmâ Remzî Hanım	K		Mihrimah Vakfının mütevellîsi İsmet Beğin zevcesinin âzâdesi, Emrullah Ağanın cânânesi	… Ca 1262

71	Şerîfe Hadîce Hanım	K		Mihrimah Sultan ve Kilerci es-Seyyid Hasan Ağanın kerîmesi ve Hâcegân-ı Divan-ı Hümâyûndan Ahmed Ahdî Ef.nin zevcesi	15 Ş 1264
72	Mahmud Beğ	Eç		Erkân-ı Harbiyye mirlivalarından Edhem Paşanın mahdûmı	15 Ş 1266
73	Muhammed Beğ			(Validesi kabrinde medfundur.)	14 R 1266
74	Mustafa	E		Zağferanbolı Kazasında Yarıköy Karyesinde Hacı Satıl oğlı, b. Mustafa	1266
75	Zühdî	E	Hattat		11 S 1268
76	el-Hac Muhammed Râif Ef.	E		Ciğalzâde Rüstem Paşa kâtibi, eşrâf-ı kuzâtdan	17 Ş 1271
77	el-Hac Ahmed Râşid Ef.	E	Mihrimah Sultan Camii Müezzinbaşısı		16 Ca 1271
78	Mehemmed İlyas Beğ	Eç		Mâbeyn-i Hümayundan Ferîk Edhem Paşanın mahdûmı	28 Ş 1271
79	Hafız Hasan Ef.	E	Mahkeme kâtibi	el-Hâc Mehemmed Râif Ef.nin kayınvalidesi merhûme Şerîfe Habîbe Hatun zevci	Ğurre-i R 1272
80	Fâtıma Hanım	K		Merhûm Rüstem Paşa câbîsi Mecid Ağanın zevcesi	25 N 1273
81	el-Hac Mustafa Tevfik Ef.	E	Saray-ı Hümayunun Nühas Yazıcısı	(Tarîk-ı Bektâşiyyeden)	15 Ra 1274
82	Âyişe Hanım	K		Mîr Cemil'in zevcesi	(18 y.) 1280
83	Abdullah Muhlisî	Eç		Nevzade-i Edhem Paşa	(6 y.) 1280
84	el-Hac Hüseyin Ef.	E	Mihrimah Sultan Camii Kayyımbaşısı		21 Ca 1281
85	el-Hac Mehemmed Tâhir Ef.	E	Ticarethane-i Âmire Dâniyye-i Hâssa Muhasebecisi, Rütbe-i Sâniyye ashâbından		3 N 1282
86	Şerîfe Zübeyde Hanım	K		Mihrimah Sultan İmaret-i Âmire Aşçıbaşısı es-Seyyid el-Hac Mehemmed Ef.nin zevcesi	15 B 1284
87	Mustafa Râğıb Beğ	E	Ciğalzâde Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan Vakıfları Mütevellîsi	Mihrimah Sultan sülâlesinden Ciğalzâde Mehemmed Beğin mahdûmı, Enderûn-ı Hümayundan muhrec	25 L 1290
88	Hasan Mübâhî Beğ	Eç		Sadr-ı Esbak Edhem Paşa-zade Galib Beğef.nin mahdûmı	16 M 1293 - 8 R 1296

89	Fâtıma Zîver Hanım	K		Ciğalzâde merhûm Mehemmed Beğin kerîmesi	29 Ca 1297
90	Sâre Behîce Hanım	K		Ceyb-i Hümayun Kâtibi Hacı Tahsin Ef.nin zevcesi, Merhum Tahir Ef. kerîmesi	13 B 1297
91	Hâce Zîbâ Hanım	K		Reîsü'l-ulemâ Fındıkzade İbrahim Ef.nin halîlesi	Yevm-i isneyn 15 Ra 1298
92	el-Hâce Âişe Tenâsüf Hanım	K		Şeyh Murad Hzl.nin sülâlesinden Binbaşı müteveffâ Hacı Rif'at Beğin kerîmesi	Ğurre-i Z 1298
93	Saniye Hanım	Kç		Haydarpaşa Şimendüferi Komiseri, Sâbık Binbaşı Tevfik Beğin kerîmesi	Sinni 10 N 1300
94	Matlı Hüseyin Ef. ibn Mehemmed Ef.	E	Mihrimah Sultan İmaret-i Âmiresinde Fodlacıbaşı	(Altmış sene-i mütecaviz fodlacıbaşılık iden)	... R 1305
95	es-Seyyid İbrahim b. Halil Ahmed Beğ	E	Vakf-ı Şerif Mütevellîsi, Evkaf-ı Hümayun Cihat Kalemi Halifesi	Mihrimah Sultan ve zevci Veziriazam Gazi Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden	16 Ca 1254 - 12 Ra 1307 Müddet-i ömri mâh 11 sene 52
96	Şerîfe Râbia Hanım	K		Reîsü'l-ulemâ Fındıkzâde İbrahim Halil Ef.nin kerîmesi, Hâssa Ordu-yı Hümayunı Müşîri esbak müteveffâ Derb-hor Reşid Paşa mühürdârı Râif Beğin halîlesi	7 Ş 1308
97	Fâtıma Naîme Hanım	K		Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden Mehemmed Beğin kerîmesi	25 M 1310
98	Yahya Sa'di Beğ	E		Fındıkzade İbrahim Ef.nin mahdûmı	18 N 1315
99	es-Seyyid Ahmed İhsan Beğ	E	Vakf-ı Şerif Mütevellîsi, Evkaf-ı Hümayun Cihat İdaresi Halifesi	Mihrimah Sultan ve zevci Veziriazam Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden	6 Ş 1274 - 23 Za 1318
100	Şerîfe Hacer Haslet Hanım	K		Mihrimah Sultan ve zevci Veziriazam Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden, Vakf-ı Şerif Mütevellîsi, Evkaf-ı Hümayun Cihat İdaresi Halifesi es-Seyyid Ahmed İhsan Beğin halîlesi	20 M [12]56 - 24 L 1321
101	Şamlı el-Hâc Muhammed Paşa	E	Yâver-i Hazret-i Şehriyârî ve Ferîk		19 Za 1321
102	el-Hac Tahsin Beğ	E	Ceyb-i Hümayun Kâtibi		14 C1323

103	es-Seyyid Osman Cemal Beğ	E	Vakf-ı Şerif Mütevellîsi, Tarîkat-i Aliyye-i Nakşıbendiyye ve Yahya Ef. Dergâhı halîfesi	Mihrimah Sultan ve zevci Veziriazam Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden	4 L 1249 - 8 Z 1323
104	Fâtıma Zehra Hanım	K		Mihrimah Sultan zevci Veziriazam Ciğalzâde Rüstem Paşa sülâlesinden, Vakf-ı Şerîf Mütevellîsi Osman Cemal Beğin zevcesi	5 Ra 1325
105	Hafız Tahsin Ef.	E	Mihrimah Sultan İmam-ı Evveli		Ş 1331
106	Fâtıma Atıyye Hanım	K		Mihrimah Sultan Hatîbi Nuri Ef.nin halîlesi	1335
107	Zelîha Hanım	K			
108	?	K		Ciğal-zâde Ali Beğin zevcesi …	
109	?	Kç		Ciğal-zâde Ali Beğin kerîmesi	
110	?	E	Câmi-i Şerîf Câbîsi		
111	Hadîce Monla	Kç			
112	Behîce Sâre Hanım	Kç			(17 y.)
113	Edâyî Rukıyye Hatun	K			
114	(Kırık parça)				
115	(Kırık parça)				
116	(Kırık parça)	K			
117	(Kırık parça)	E			
1	(Sebil) Mustafa	E			1148
2	(Abdest teknesi) Râşid Ağa ve Âyişe Hanım	KE			1288
	el-Hâc Râğıb Ağa	E	Fes-hâne Kapu Çukadarı		

Katalog No 1	
Baş Şâhide Dış Cephe	
1	a. Lâ ilâhe illâ'llah Muhammedun Rasûlu'llah.
2	b. el-Merhûm el-Mağfûr Kapudân Sinan Paşa
3	Sitte ve sittîn ve tis'amieh.
4	ilâ rahmeti'llâhi Te'âlâ rûhına Fâtiha.
Baş Şâhide İç Cephe	
	"Yevme lâ yenfe'u mâlün ve lâ benûne İllâ men eta'llahe bi-kalbin selîm."
Baş Şâhide Yan Taraflar	
1	"Küllü men 'aleyhâ fân."
2	"Küllü nefsin zâikatu'l-mevt."
Ayak Şâhidesi Üst Kartüş	
	Kim bu merhûmı duâyile ana Hak Te'âlâ rahmet eylesün ana.
Ayak Şâhidesi Alt Kartüş	
	Yûsuf-i Sânî idi ahbâba Görünürdi 'adüvv gözine Sinan Sihriyâ gel du'â-yı hayr it ana Rûh-ı pâkini şâd ide Sübhân Hâtif ğaybden didi târîhin "Taldı rahmet denizine Kapudân."

Katalog No 2	
(Farsça)	
1	Mustafa ez mülk-i fenâ Kerd rıhlet be-cânib-i Mevlâ
2	Guşt tarih-i refteş be-Hodâ “Menzileş bâd Cennetü’l-Me’vâ”.
	Mustafa fenâ mülkünden (dünyadan) Mevlâ tarafına (ahirete) göçtü. Onun Tanrı’ya gidişi için tarih oldu: “Durağın Cennetü’l-Me’vâ olsun.” (975/1567-8)

Katalog No 3	
Baş Şâhidesi	
1	Lâ ilâhe / illâ’llah / Muhammedun Rasûlu’llah. Okuyalım rûhıyçün Fâtiha.
Ayak Şâhidesi	
1.	Kad intekale el-Merhûm el-Mağfûr
2.	Mîr-i pâkîze-neseb Hazret-i Osman Beğin
3.	Mürğ-i rûhı idicek bâğ-ı cinâne tayerân
4.	Eyleyüp sıdkla rûhına duâlar Hükmî
5.	Didi târih “cinân ola makāmıñ Osmân.” (1004)

Katalog No 4	
(Farsça)	
1.	Gofte-i Abdü’l-vâsi‘ Efendi-i Geylânî
2.	Hoşî-i âlem nâ-hoş ey dil
3.	Mî nî-rezed be-hemîn âmed ü şod
4.	Bîn ki Hân Ahmed-i ‘âlî-mesned
5.	Çe giriftâr-ı gam-ı bî hadd şod
6.	Beher târîh-i vefâteş mî goft
7.	Hâtif-i gayb ki “Hân Ahmed şod”. (1008)

Katalog No 5	
1.	Sene 1011.
2.	Eyledi rıhlet Hüsâmeddin Beğ
3.	Yeri ola cennet-i anber …
4.	(D)idi hâtif rıhleti târîhini
5.	“Ola me’vây-ı Hüsâmeddin beheşt.”

Katalog No 6	
1.	Zevce-i Muallim-zâde Muhammed Efendi
2.	Târîh-ı vefâtı olmağıçün
3.	“Hâtif didi hey Münîre Hatun” sene 1011
4.	fî hâmis şehr-i Rebîulevvel. (Kırık!)

Katalog No 7	
1.	… (Kırık!) Bu mısra‘ı fevtine / târîh didi hâtif “Mahşûr ola ‘ukbâda / Mahmûd Muhammed’le.” Sene 1012.

Katalog No 8	
1.	Geçdi nâgeh gazeli Hatîb Şeyh Ahmed
2.	Cismine oldı menzil tûde-i hâk
3.	Mevt-i âlim çü mevt-i âlemdir
4.	N'ola dünyayı eylese ğamnâk
5.	Pâk sıfat-ı İsa mücerred idi
6.	Rûhına minber ola nüh-eflâk
7.	İntikaline Hâşimî târîh
8.	"Didiler geçdi Şeyh Ahmed-i pâk."
9.	Rûhına Fâtiha. Sene 1023.

Katalog No 9	
1.	Merhûm ve Mağfûr
2.	Şeyh Abdürrahîm bin
3.	Şeyh Mehemmed Tennûrî
4.	rûhıyçün Fâtiha.
5.	Sene 1027.

Katalog No 10	
1.	Meşhedü'l-Merhûm el-Muhtâc ilâ rahmeti'l-Mennân
2.	Osman Ağa ibn Abdurrahman el-Müteveffâ
3.	…….…….. 'l-eimme Ramazan el-münselik (?) fî
4.	…….. senetin seb'a ve selâsîn ve elf rûhına Fâtiha.
	(1037)

Katalog No 11	
1.	Yine bu dâr-ı ….şden bekâ mülkine 'azm itdi
2.	Ciğâlîzâde kim ya'nî kıla neslin devâm …
3.	Hitâb-ı "irci'î" Rabbin …
4.	İdüp teslîm ve nefs-i mutmaînin bi-nâmi'llâh
5.	Gelüp bir bâis-i ğaybı riâyetle didi târîh
6.	"Mehemmed Beğ yerin firdevs ide Rabbü'l-Enâm ebed".
7.	el-Fâtiha. Sene 1126.

Katalog No 12	
1.	Merhûm ve Mağfûr
2.	Mehemmed Tâlib'in
3.	rûhına Fâtiha.
4.	Fî 5 L [Şevval] sene 1176.

Katalog No 13	
1.	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
2.	Merhûm ve Mağfûr
3.	Serâserci Başı
4.	el-Hâc Ahmed Ağa
5.	rûhına el-Fâtiha. Sene 1177.

Katalog No 14	
1.	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
2.	Merhûm ve Mağfûrun leh
3.	Ciğal-zâde kerîmesi
4.	Merhûme Emetullah Hanım
5.	rûhıyçün el-Fâtiha
6.	B [Receb] sene 1194.

Katalog No 15 (Üst tarafı kırık)	
1.	İbrahim Beğ kerîmesi Merhûme
2.	Emînetullah Hanımın cariyesi
3.	Merhûme Fâtıma Hatunun rûhına
4.	Fâtiha sene 1195.

Katalog No 16	
1.	Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
2.	Merhûm ve Mağfûr el-Muhtâc
3.	ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
4.	Mehemmed Rif'at Beğ
5.	rûhına el-Fâtiha
6.	sene 1195.

Katalog No 17	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Merhûme Lübâbe
3.	Hanımın kerîmesi
4.	Merhûme Şeref
5.	Ümmü Gülsûm Hanım
6.	rûhına Fâtiha
7.	sene 1199.

Katalog No 18	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Huz men ârâme âteş-i efgen firkat-i Kur'ân (?)
3.	Sûy-ı halde cân atup kıldı revân
4.	Ya'nî mahdûm-ı Ali Beğ Efendi b. el-Ciğâl
5.	Mesken-i me'vâsı oldı "lâ cerem" dâr-ı cinân
6.	Dindi târîh-i vefâtı hâtif-i ğaybden hemân
7.	"İtdi Mevlâ 'adni İbrahim Efendiye mekân".
8.	Sene 1199.

Katalog No 19	
1.	Merhûme ve Mağfûre
2.	Saraylı Ümmü Gülsûm bint
3.	Abdullah rûhına
4.	el-Fâtiha sene 1202
5.	fî 25 N [Ramazan].

Katalog No 20	
1.	Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
2.	Merhûm ve Mağfûrun leh
3.	Ciğal-zâde İbrahim
4.	Beğ Efendinin zevcesi
5.	Merhûme ve Mağfûrun lehâ
6.	Fâtıma Hatun
7.	rûhıyçün Fâtiha
8.	15 Ra [Rebîulevvel] sene 1203.

Katalog No 21	
1.	Merhûm ve Mağfûr
2.	ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
3.	Ciğal-zâde Mehemmed Salih
4.	Beğ ibn Ali Beğ rûhına
5.	Fâtiha sene 1203.

Katalog No 22	
1.	Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
2.	Hâlâ Ser-Mücellidân-ı Hâssa es-Seyyid Ali
3.	Efendinin vâlide-i muhteremeleri Merhûme
4.	ve Mağfûrun lehâ Emîne Hatun rûhıyçün
5.	rızâen li'llâhi'l-Fâtiha
6.	sene 1204.

Katalog No 23	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Merhûme ve Mağfûru(n) lehâ
3.	el-Muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
4.	Habîbe Hatun rûhıyçün
5.	el-Fâtiha fî 15 M [Muharrem] sene 1206.

Katalog No 24 (Baş kısmı kırık)		
1.	Merhûm ve Mağ(fûr)	
2.	ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr	
3.	Ali Beşe rûhına	
4.	Fâtiha 20 N [Ramazan] sene 1206.	

Katalog No 25		
1.	Hüve'l-Bâkî	
2.	Merhûm ve Mağfûru(n) leh	
3.	Ciğala-zâde İbrahim Beğ	
4.	Efendinin kerîmesi Merhûme	
5.	ve Mağfûrun lehâ Esmâ Hanım	
6.	rûhına rızâen li'llâhi Te'âlâ	
7.	el-Fâtiha	
8.	sene 1206. *(Şahidenin alt kısmında 14 B 1266 tarihinde vefat eden Mehemmed Beğin vâlidesinin kabrinde medfun olduğu yazılıdır. Katalog No 73'e bkz.)*	

Katalog No 26	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Ciğal-zâde Kethudâsı Osman
3.	Ağanın zevcesi Merhûme
4.	ve Mağfûre Zeliha/Züleyha Hatun
5.	rûhına Fâtiha Sene 1207.

Katalog No 27	
1.	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
2.	Cennet-mekân Sultan
3.	Süleyman Han Kâtibi
4.	mağfiret-nişân Merhûm İshak
5.	Efendi rûhıyçün el-Fâtiha
6.	Şevvâl sene 1208.

Katalog No 28 (Üst yarısı kırık)	
1.	Süleyman Efendi
2.	rûhıyçün Fâtiha
3.	sene 1210.

Katalog No 29	
1.	Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
2.	Muhammed Beğ Efendinin
3.	kerîmesi cevân-ı nev-huzâm (?)
4.	Merhûme Refîa
5.	Hanımın rûhına
6.	el-Fâtiha Fî 3 M [Muharrem] sene 1212.

Katalog No 30		
1.	Muhammed Beğ Efendinin	
2.	mahdûmı Merhûm cevân-ı	
3.	nâ-kâm Muhammed Rûşen	
4.	Beğ Efendi rûhıyçün	
5.	el-Fâtiha sene 1212 fî M [Muharrem].	

Katalog No 31		
1.	Hüve'l-Bâkî	
2.	Merhûme ve Mağfûrun lehâ	
3.	Nefîse Hatun rûhına	
4.	el-Fâtiha sene 1212 Fî Ğurre-i Ra [Rebîulevvel].	

Katalog No 32	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Ciğal-zâde Ali Beğ Efendinin
3.	kerîmesi Merhûme ve Mağfûrun lehâ
4.	el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
5.	Vedâde Hanım Efendinin rûh-ı
6.	şerîfi içün rızâen li'llâh Fâtiha
7.	11 Ra [Rebîulevvel] sene 1212.

Katalog No 33	
1.	Ciğal-zâde Ali Beğ
2.	Efendinin mahdûmı
3.	Merhûm ve Mağfûr Ali Ârif
4.	Beğ Efendinin rûh-ı
5.	şerîfi içün el-Fâtiha
6.	23 R [Rebîulâhir] sene 1212.

Katalog No 34	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Merhûm ve Mağfûr el-Muhtâc ilâ
3.	rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr Ciğal-zâde
4.	İbrahim Beğ Efendinin kerîmesi
5.	Merhûme ve Mağfûrun lehâ Bahâne
6.	Hanım Efendinin rûhı şerîfi
7.	içün rızâen li'llâhi'l-Fâtiha
8.	25 Ra [Rebîulevvel] sene 1212.

Katalog No 35	
1.	Ciğal-zâde Ali
2.	Beğ Efendinin hafîdi
3.	Merhûm ve Mağfûr İsmail
4.	Âkif Beğ Efendinin
5.	rûhıyçün el-Fâtiha
6.	Ra [Rebîulâhir] sene 1212.

Katalog No 36	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Merhûm ve Mağfûrun leh
3.	cennet-mekân firdevs-i
4.	âşiyân Silâhşorân-ı
5.	Hâssadan Ciğalî-zâde
6.	Derviş Ali Beğ
7.	rûhıyçün el-Fâtiha
8.	sene 1213.

Katalog No 37	
1.	Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
2.	Ciğal-zâde Ali Beğ
3.	Efendinin kerîmesi Merhûme
4.	ve Mağfûru(n) lehâ Râbia
5.	Hanımın rûhına Fâtiha
6.	7 C [Cemâziyulâhir] sene 1214.

Katalog No 38		
1.	Ciğal-zâde	
2.	Ali Beğ Efendinin hafîd[es]i	
3.	Merhûme Fâtımatü'z-Zehrâ Hanım	
4.	rûhına Fâtiha Ğurre-i M [Muharrem] sene 1214.	

Katalog No 39		
1.	Ciğala-zâde Ali Beğ	
2.	Efendinin kerîmesi	
3.	Merhûme Bahâne Hanım	
4.	rûhına el-Fâtiha	
5.	fî 9 S [Safer] sene 1215.	

Katalog No 40	
1.	(Tuğra:) Hüve'l-Hayyu'llezî lâ yemût
2.	Ciğal-zâde Mehemmed Beğin
3.	mahdûmı Merhûm ve Mağfûr
4.	Ahmed Beğ Efendinin rûhına
5.	rızâen li'llâhi Te'âlâ Fâtiha
6.	14 Z [Zilka'de] sene 1215.

Katalog No 41	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Sofalı İbrahim
3.	Ağanın vâlidesi
4.	Merhûme ve Mağf[ûre]
5.	Habîbe Hatun rûhıyçün
6.	Fâtiha 15 C [Cemâziyulâhir] sene 1218.

Katalog No 42	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Merhûm ve Mağfûr
3.	el-Muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi
4.	'l-Ğafûr el-Hâc Hasan
5.	Ağanın rûhıyçün Fâtiha
6.	fî 17 Z [Zilhicce] sene 1219.

Katalog No 43	
1.	Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
2.	Hey meded bulunmadı emrâzının bir çaresi
3.	Genç yaşında tekmîl imiş meğer kim va'desi
4.	Nice rûhânî ve cismâniyle tedbîr itdiler
5.	Gelse Lokman n'eylesün tolmuş ecel peymânesi
6.	Zehr-i dûnun kimseye yokdur vefâsı bir nefes
7.	İster olsun mülk-i iklîm-i şâhın bir dânesi
8.	Bir melek-haslet cevandı kanmadı gençliğine
9.	Ey felek lâyık mı böyle taşdan olsun lânesi
10.	Gel şu mevtâ rûhına Yâ Hû okı bir Fâtiha
11.	Çünki Yâ Rabb toymadı kasr-ı cenân bîçaresi
12.	Ciğala-zâde Ali Beğ Efendinin
13.	kerîmesi Esmâ Hanım rûhıyçün Fâtiha
14.	fî 10 Zilhicce sene 1224.

Katalog No 44	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Giridî İmam-zâde
3.	Derviş Ağanın kerîmesi
4.	Merhûme Zühre Hanım
5.	rûhıyçün el-Fâtiha
6.	sene 1224.

Katalog No 45	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Mukabele-i Süvari Kalemi
3.	Ser-Halifesi el-Hâc Hâfız
4.	Efendi Merhûmun halîlesi
5.	Ciğala-zâde Merhûme
6.	el-Hâcce Hayriyye Hanım
7.	rûhıyçün Fâtiha
8.	fî 11 L [Şevval] sene 1227.

Katalog No 46	
1.	Hüve'l-Hayyu'llezî lâ yemût
2.	Hastalandım bulmadım derdime derman
3.	Yok bu dünyanın vefası fânî Süleyman
4.	İdince Hudâ kuluna "Hakkına gel" deyû ferman
5.	Hakîmler anı te'hîr idemez bir ân
6.	Mihrimâh Sultan Imâret-i
7.	Âmirenin Vekilharcı es-Seyyid
8.	Hasan Ağanın halîlesi
9.	Merhûme Âişe Hatun rûhına
10.	el-Fâtiha 18 Z (?) [Zilhicce] sene 1229.

Katalog No 47	
1.	Ciğala-zâde Merhûme
2.	Esmâ Hanımım kerîmesi
3.	Fâtıma Hanım rûhına
4.	el-Fâtiha fî 17 Ra [Rebîulâhir] sene 1231.

Katalog No 48	
1.	Nev-cevânım uçdı cennet bâğına
2.	Firâkı kaldı vâlideynin cânına
3.	Ciğal-zâde sülâlesinden
4.	Emîne Hanımın mahdûmı Merhûm
5.	5Ahmed Râşid Beğ rûhına
6.	Fâtiha 22 L [Şevval] sene 1233.

Katalog No 49	
1.	Şol bülbül-i gülzâr-ı cennet
2.	Vâlideyni yakdı ol nâr-ı firkat
3.	Ciğal-zâde sülâlesinden
4.	Emîne Hanımın mahdûmı Merhûm
5.	Mehemmed Tayyar Beğ rûhına
6.	Fâtiha 8 S [Safer] sene 1234.

Katalog No 50	
1.	Azm idüp gitdi cihândan vâlideynin bir gülü
2.	Bir nihâli gonca idi ol cennet bülbülü
3.	Ciğal-zâde sülâlesinden
4.	Emîne Hanımın mahdûmı Merhûm
5.	Rif'at Osman Beğ rûhına
6.	Fâtiha 17 S [Safer] sene 1234.

Katalog No 51	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Bulmayup derdine şifa bu fidan
3.	Sabî iken uçdı cennet bağına hemân
4.	Hâlâ Ciğal Mütevellîsi
5.	Beğ Efendinin âdemlerinden
6.	Mehemmed Behrâm Ağanın
7.	mahdûmı Merhûm
8.	Ahmed Âtıf Efendi
9.	rûhıyçün Fâtiha fî 25 Z [Zilhicce] sene 1234.

Katalog No 52	
1.	Bulmayup derdine şifa bu cevan
2.	Gençliğine toymayup gitdi hemân
3.	Ciğal-zâde sülâlesinden
4.	Merhûme Fâtıma Hanımın
5.	mahdûmı Merhûm Mehemmed Atâullah
6.	Beğin rûhıyçün Fâtiha
7.	5 S [Safer] sene 1235.

Katalog No 53	
1.	Hüve'l-Hayyu'd-Dâimü'l-Bâkî
2.	Sâbıka Kuds-i Şerîf Kadısı
3.	Fındık-zâde hafîdi el-Hâc es-Seyyid
4.	İbrahim Halil Efendinin kerîme-i
5.	muhteremesi Merhûme Şerîfe Fâtımatü
6.	'z-Zehrâ Hanımın rûh-ı şerîfine
7.	rızâen li'llâhi Te'âle'l-Fâtiha
8.	fî 27 B [Receb] sene 1236.

Katalog No 54	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Hâlâ Üsküdar kadısı
3.	Şerif Efendi-zâde es-Seyyid
4.	Ahmed Necib Efendinin kethudâsı
5.	iken vefat iden Merhûm
6.	ve Mağfûrun leh el-Hâc Zeyne
7.	'l-âbidîn Efendinin
8.	rûhıyçün el-Fâtiha fî 7 (?) S [Safer] sene 1240.

Katalog No 55	
1.	el-Bâkî
2.	Merhûme ve Mağfûre
3.	ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
4.	Zeyneb Hatun rûhına
5.	ve ehl-i iman rûhıyçün
6.	el-Fâtiha Fî 21 C [Cemaziyulâhır] sene 1240.

Katalog No 56	
1.	Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
2.	Merhûme ve Mağfûrun lehâ
3.	Hâcce Aişe Hanım
4.	rûhıyçün el-Fâtiha fî 15 M [Muharrem] sene 1241.

Katalog No 57	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Ciğala-zâde MerhûmeFâtıma
3.	Hanımın damadı Sehîm Halîfesi
4.	Sâbık Merhûm ve Mağfûrun leh
5.	Sa'dullah Efendi rûhına el-Fâtiha.
6.	Fî 5 N [Ramazan] sene 1241.

Katalog No 58	
1.	Hüve'l-Hayyu'l-Bâkî
2.	Dâr-ı dünyada civan iken gezerdim bir zaman
3.	Nâgehan irdi ecel oldı yerim bâğ-ı cinân
4.	Fânî dünyada murad almadan terk eyledim
5.	Vâlideynim eylesün bir zaman âh-ı figân
6.	Sâbık-ı Eshâm Mukataası Halifesi
7.	Sa'dullah Efendinin mahdûmı
8.	Ciğala-zâde sülâlesinden
9.	Merhûm ve Mağfûrun leh es-Seyyid Mehemmed
10.	Râğıb Beğ rûhıyçün Fâtiha
11.	fî 11 L [Şevval] sene 1242.

Katalog No 59	
(Kırık!)	
1.	Rabbihi'l-Ğafûr eşrâf-ı kuzzât-ı kirâmdan
2.	es-Seyyid Ahmed Efendi
3.	rûhına el-Fâtiha.
4.	Fî … sene 1242.

Katalog No 60	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Dikkat ile nazar eyle şu mezarın taşına
3.	Âkıl isen ğâfil olma aklını al başına
4.	Salınup gezerdim her dem neler geldi başıma
5.	Âkıbet türâb oldum taş dikildi başıma
6.	Mihrimâh Sultan imâret-i âmirenin
7.	ve Kilerci es-Seyyid Hasan Ağanın
8.	halîlesi Merhûme ve Mağfûre
9.	Âişe Hatun rûhına Fâtiha
10.	fî Ğurre-i C [Cemâziyelâhır] sene 1243.

Katalog No 61	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Ciğal-zâde Merhûme Hafîfe
3.	Hanımın Çerâğı Süleymaniyye
4.	kurbünde sâkine Fâtıma
5.	Mükerreme Hatun rûhına
6.	Fâtiha. 27 Ş [Şa'ban] sene 1246.

Katalog No 62	
1.	Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdân
2.	Bi-hakkı arş-ı a‘zam nûr-i Kur’ân
3.	Gelüp kabrin ziyaret iden ihvân
4.	İdeler rûhına Fâtiha ihsân
5.	Maçka Kazasında Mücâvîre Kaleminde İslâm
6.	oğlı Monla Ahmed’in rûhına
7.	Fâtiha. Ğurre-i sene 1246.

Katalog No 63	
1.	Hüve’l-Bâkî
2.	Ciğal-zâde Şakir
3.	Beğin mahdûmı Merhûm
4.	ve Mağfûr Mahmud Necîb
5.	Beğin rûhıyçün Fâtiha.
6.	Fî 5 Cemâziyelâhır sene 1247.

Katalog No 64	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Dikkat ile nazar eyle şu mezarım taşına
3.	'Âkıl isen ğâfil olma aklını al başına
4.	Salınup gezerdim her dem neler geldi başıma
5.	'Âkıbet türâb oldı taş dikildi başıma
6.	Mihrimâh Sultan 'İmâret-i
7.	'Âmire Vekîlharcı es-Seyyid Hasan
8.	Ağanın halîlesi Merhûme ve Mağfûre
9.	Hadîce Hatun rûhıyçün li'llâhi
10.	'l-Fâtiha. Fî 15 B [Receb] sene 1248.

Katalog No 65	
1.	Hüve'l-Hayyü lâ-yemût.
2.	Bu cihan bağına geldim bir mürüvvet görmedim
3.	Derdime derman aradım bir ilâcın bulmadım
4.	Geçdi ömrüm gençken görmedim sıhhat yüzin
5.	Bir misafir gibi geldim ben de mihmân olmadım
6.	Yâ İlâhî sen bilürsin ğayr sendendir meded
7.	Yüzümi dergâhına sürmekden …… bulmadım
8.	Sâbıka Hazret-i Şeyhülislâm sellemehü's-selâm
9.	Devletlü Kadı-zâde Mehemmed Tâhir Efendi
10.	Hazretlerinin etbâ'îlerinden es-Seyyid Ömer Ağanın
11.	mahdûmı es-Seyyid Mehemmed Sâlih rûhıyçün
12.	Fâtiha. Fî 21 B [Receb] sene 1248.

Katalog No 66	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	İlâhî varıcak dâr-ı bekāya
3.	Şefî' ola Muhammed Mustafa
4.	el-Merhûm ve'l-Mağfûr
5.	el-Muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
6.	Tarîk-ı Halvetîden Debreli
7.	eş-Şeyh Ali Efendi rûhına
8.	rızâen li'llâhi Te'âlâ Fâtiha.
9.	Fî 7 Ş [Ṣa'ban] sene 1251.

Katalog No 67	
1.	Nevcevanım uçdı cennet bağına
2.	Vâlideyni yakdı firkat nârına
3.	Mihrimah Sultan Imâret
4.	Vekîlharcı es-Seyyid Hasan
5.	Ağanın mahtûmı [!] Merhûm es-Seyyid
6.	Mehemmed Tâhir Efendinin rûhına
7.	Fâtiha. Fî 8 Ṣa'ban sene 1257.

Katalog No 68		
1.	Ciğal-zâde Mehemmed	
2.	Beğin zevcesi Merhûme	
3.	Hadîce Hatun rûhına	
4.	el-Fâtiha. Fî 4 M [Muharrem] sene 1258.	

Katalog No 69		
1.	“Küllü nefsin zâikatü’l-mevt.”	
2.	Mihrimah Sultan Imâret-i	
3.	‘Âmire Vekîlharcı Merhûm	
4.	ve Mağfûr es-Seyyid Hasan Ağanın	
5.	ve cemî’-ı ehl-i îmânın	
6.	ervâhlarıyçün el-Fâtiha.	
7.	Fî 15 N[Ramazan] sene 1258.	

Katalog No 70	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Mihrimah Vakfının Mütevellîsi
3.	Ismet Beğin zevcesinin âzâdesi
4.	….. Remzi Hanımı idüp çerâğ
5.	Olmuş Emrullah Ağa cânânesi
6.	Almayup kâmın fenâdan 'âkıbet
7.	Düşdi hâke böyle bir mehpâresi
8.	Genç iken ömrini ifnâ eyleyüp
9.	Derdinin olmadı hiçbir çaresi
10.	Hüsnüni vasf eylemek mümkin değil
11.	Dinse sezâ âlemin bir dânesi
12.	Bu Esmâ Remzi Hanım Yâ Rabbenâ
13.	Ola firdevs cenân kâşânesi
14.	Li'llâhi'l-Fâtiha. Fî 18? Ca [Cemâziyelevvel] sene 1262.

Katalog No 71	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Âh mine'l-mevt ve firâkıhî. Mihrimâh
3.	Sultan Vekîlharcı es-Seyyid Hasan Ağa
4.	Merhûmun kerîmesi ve Hâcegân-ı
5.	Dîvân-ı Hümâyûndan Ahmed 'Ahdî
6.	Efendinin zevcesi Merhûme
7.	ve Mağfûrun lehâ Şerîfe Hadîce Hanım
8.	rûhına el-Fâtiha. Fî 15 Şa'ban sene 1264.

Katalog No 72		
1.	Erkân-ı Harbiyye	
2.	Mîrlivalarından Edhem	
3.	Paşanın mahdûmı	
4.	Mahmud Beğin rûhına	
5.	Fâtiha. Fî 15 Ş [Şa'ban] sene 1266.	

Katalog No 73		
1.	Merhûm Mehemmed	
2.	Beğ işbu validesi	
3.	kabrinde medfûndur	
4.	rûhına Fâtiha.	
5.	Fî 14 R [Rebîulâhir] sene 1266. (Şahidenin üst kısmındaki kitabi için Katalog 25'e bkz.)	

Katalog No 74	
1.	Ziyaretden murad duadır
2.	Bugün bana ise yarın sanadır
3.	Zağferanbolı Kazasında
4.	Yazıköyi Karyesinde Hâmî
5.	Satıl oğlı Mustafa
6.	bin Mustafa rûhına Fâtiha
7.	Sene 1266.

Katalog No 75	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Bunda nice erbâb-ı fen yok oldı zâtı var iken
3.	'Âkıl midir rağbet iden bu dâr-ı hüzn mihnete
4.	Bir hâce-i sâhib-kalem bir fâzıl-ı rengîn-rakam
5.	Çekdi bu âlemden kadem muhtâc oldı rahmete
6.	Ol hoşnüvis ve nüktedân-ı kütüb-şifa ile her ân
7.	Eylerdi imrâr-ı zaman bakmazdı âhır hıdmete
8.	Azdır bu âlemde hele akrân o zât-ı kâmile
9.	Hatt-ı nesh kilkiile girmişdi başka zînete
10.	Zühdî gören itsün hayâl târîhini cevher misâl
11.	"Ceffe'l-kalem göçdi bu sâl Hattât Zühdî cennete".
12.	Fî 10 S [Safer] sene 1268.

Katalog No 76	
1.	Ciğal-zâde Rüstem Paşa Kâtibi
2.	eşrâf-ı kuzâtdan Merhûm ve Mağfûrun leh
3.	el-Muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
4.	el-Hâc Muhammed Râif Efendinin
5.	rûhıyçün rızâen li'llâhi'l-Fâtiha.
6.	Fî 17 Şa'ban sene 1271.

Katalog No 77	
1.	Mihrimâh Sultan Câmii
2.	Müezzin-başısı
3.	Merhûm ve Mağfûrun leh
4.	el-Muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Ğafûr
5.	el-Hâc Ahmed Râşid
6.	Efendinin rûhıyçün
7.	el-Fâtiha.
8.	16 Ca [Cemâziyelevvel] sene 1271.

Katalog No 78	
1.	Ol bülbül-i gülzâr-ı cennet
2.	Bizleri yakdı nâr-ı firkat
3.	Mâbeyn-i Hümâyûnda bulunan
4.	Ferîk Edhem Paşanın
5.	mahdûmı Merhûm Mehemmed
6.	İlyas Beğin rûhına Fâtiha.
7.	vFî 28 Ṣa'bân sene 1271.

Katalog No 79	
1.	Merhûm el-Hâc Muhammed Râif Efendinin
2.	Kainvâlidesi Merhûme ve Mağfûre
3.	Şerîfe Habîbe Hatun zevci
4.	Mahkeme Kâtibi Hafız Hasan
5.	Efendinin ruhlarıyçün Fâtiha.
6.	Fî Ğurre-i R [Rebîulâhir] sene 1272.

Katalog No 80	
1.	Âh mine'l-mevt.
2.	Yâ İlâhî ol mübarek ism-i pâkin ızzeti
3.	Hem rasûlün fahr-i âlem şâh-ı kevneyn hürmeti
4.	Eyle kabrim ravza-i cennet yâ İlâhe'l-Âlemîn
5.	Gice gündüz eylesünler hûri ğılmân hızmeti [!]
6.	Merhûm Rüstem Paşa Câbisi Mehemmed
7.	Ağanın zevcesi Merhûme Fâtıma Hanımın
8.	rûhı [!] şerîfesi içün Fâtiha.
9.	Fî 25 N [Ramazan] 1273.

Katalog No 81	
1.	Tarîk-ı Bektâşiyyeden
2.	Merhûm ve Mağfûr
3.	ilâ rahmeti'l-Ğafûr
4.	Sarây-ı Hümâyûnun Nühâs
5.	Yazıcısı el-Hâc Mustafa
6.	Tevfîk Efendinin rûhına Fâtiha.
7.	15 Ra [Rebîulevvel] sene 1274.

Katalog No 82	
1.	Âh mine'l-mevt.
2.	Hayf kim Mîr Cemîl'in zevce-i pâkîzesi
3.	On sekiz yaşın henüz itmişdi âlemde temâm
4.	Bir-iki gün tab'ına gelmekle cüz'î inhırâf
5.	Terk idüp fenâyı itdi [dâr-ı] 'ukbâya hırâm
6.	Rûhını rahmet ile cennetde şâdân eyleyüp
7.	Kabrini itsün münevver haşredek Rabbü'l-Enâm
8.	Harf-i mu'cemle ricâl-i ğayb târîhin didi
9.	"Kıldı gülzâr-ı cinânda Âyişe Hanım makām."
10.	Rûhına Fâtiha. Sene 1280.

Katalog No 83	
1.	Âh mine'l-mevt.
2.	Âh sad âh ki Nev-zâde-i Edhem Paşa
3.	Henüz altı yaşında oldı azm-i dâr-ı bekā
4.	Kim ânın nâmı Abdullah Muhlisî olmuş sedîd
5.	Mükerrem eylesün "Udhulü'l-Cennete" hıtâbıyla Cenâb-ı Kibriyâ
6.	Eşk-i çeşmim dökerek söyledim târîh-i tâmmın
7.	"İtdi tayy me'vâ-yı makarr 'İnnâ ileyhi râci'ûn'".
8.	Rûhıyçün Fâtiha. Sene 1280.

Katalog No 84	
1.	Âh mine'l-mevt
2.	Çün ecel geldi ana olmaz aman
3.	Cürmümi afv eyle Yâ Rabbe'l-Mennân
4.	Mağfiret kıl olmasun halim …
5.	Mazhar-ı nûr-i şefâat kıl her zaman
6.	[Mihrimâh Su]ltan Câmi-i Şerîfi
7.	Kayyımbaşısı Merhûm el-Hâc
8.	Hüseyin Efendinin rûhına el-Fâtiha.
9.	Fî 21Ca [Cemâziyelevvel] sene 1281. *(Restorasyon sırasında kırıldığı için bugün son üç satırı mevcut değildir! 2007 yılında çekilen fotoğraftan tamamlanmıştır.)*

Katalog No 85	
1.	Âh mine'l-mevt.
2.	Tarîkat-i 'Aliyye-i Mevleviyye
3.	bendegânından Merhûm
4.	ve Mağfûrun leh Ticarethâne-i
5.	Âmire Dâniye-i Hâssa
6.	Muhasebecisi rütbe-i sâniye
7.	ashâbından 'Izzetlü
8.	el-Hâc Mehemmed Tâhir
9.	Efendi rûhına Fâtiha. Fî 3 N [Ramazan] sene 1282.

Katalog No 86	
1.	Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
2.	Mihrimah Sultan 'Imâret-i
3.	'Âmire Aşcıbaşısı
4.	es-Seyyid el-Hâc Mehemmed
5.	Efendinin zevcesi
6.	Merhûme ve Mağfûre
7.	'Âbide ve Sâliha
8.	Şerîfe Zübeyde Hanımın
9.	rûhına el-Fâtiha
10.	Fî 15 B [Receb] sene 1284.

Katalog No 87	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Mihre[?]mâh Sultan sülâlesinden
3.	Ciğal-zâde Mehemmed Beğin
4.	mahdûmı Enderûn-ı Hümâyûndan
5.	muhrec ve Ciğal-zâde
6.	Rüstem Paşa ve Mihre[?]mâh
7.	Sultan vakıfları
8.	mütevellîsi Merhûm Mustafa
9.	Râğıb Beğin rûhıyçün
10.	rızâen li'llâhi Te'âlâ Fâtiha.
11.	Fî 25 Şevval sene 1290.

Katalog No 88	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Sadr-ı Esbak Übbehetlü Devletlü
3.	Edhem Paşa-zâde Ğalib Beğ
4.	Efendinin mahdûmı Hasan
5.	Mübâhî Beğin rûhına
6.	el-Fâtiha.
7.	Velâdeti 16 M [Muharrem] sene 1293 Vefâtı 8 Rebîulâhir sene 1296.

Katalog No 89	
1.	Yâ Lâtîf.
2.	Ciğal-zâde Merhûm
3.	Mehemmed Beğin kerîmesi
4.	Merhûme ve Mağfûrun lehâ
5.	Fâtıma Zîver Hanım rûhına
6.	ve kâffe-i ehl-i iman ervâhına
7.	rızâen li'llâhi Te'âle'l-Fâtiha.
8.	Fî 26 Ca [Cemâziyelevvel] sene 1297.

Katalog No 90	
1.	Âh mine'l-Mevt
2.	Vaz'-ı hamil esnâsında
3.	şehîdetü vefât iden
4.	Ceyb-i Hümâyûn Kâtiblerinden
5.	Hacı Tahsin Efendinin
6.	zevcesi Merhûm Tâhir
7.	Efendi kerîmesi Sâre
8.	Behîce Hanımın rûhıyçün
9.	Fâtiha. Fî 13 Receb sene 1297. Abdullah.

Katalog No 91	
1.	Âh mine'l-firâk
2.	Reîsü'l-Ulemâ Fındık-
3.	zâde İbrahim Efendi
4.	Merhûmun halîlesi
5.	Merhûme ve Mağfûre
6.	Hâce Zîbâ Hanımın
7.	rûhına rızâen li'llâhi
8.	Te'âle'l-Fâtiha.
9.	Fî Yevm-i İsneyn 15 Rebîulevvel sene 1298.

Katalog No 92	
1.	Âh mine'l-mevt
2.	Dâr-ı dünyada civanken gezerdim bir zaman
3.	Nâgehân irdi ecel itdi yerim bâğ-ı cenân
4.	Terk idüp evlâdlarım cinâne oldum revân
5.	Şeyh Murad Hazretlerinin sülâlesinden
6.	Binbaşı Müteveffâ Hacı Rif'at Beğin
7.	kerîmesi Merhûme ve Mağfûrun lehâ el-Hâce Âyişe
8.	Tenâsüf Hanımın rûhıyçün el-Fâtiha.
9.	Ğurre-i Zilhicce sene 1298.

Katalog No 93	
1.	Âh mine'l-mevt
2.	Haydar Paşa Şimendiferi
3.	Komiseri
4.	Sâbık Binbaşı
5.	Tevfik Beğin kerîmesi
6.	Sâniye Hanım rûhına Fâtiha.
7.	Sinni 10 Ramazan sene 1300.

Katalog No 94	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Üsküdar'da vâkı' Merhûme
3.	Mihrimâh Sultan Hazretlerinin
4.	'Imâret-i 'Âmiresinde altmış sene(y)i
5.	mütecâviz Fodlacıbaşılık
6.	iden Matlı Hüseyin Efendi ibn
7.	Mehemmed Efendinin rûhıyçün Fâtiha
8.	… Rebîulâhir sene 1305.

Katalog No 95	
1.	Allah Bâkî
2.	Mihrimâh Sultan ve zevci
3.	Vezîr-i A'zam Gazi Ciğal-zâde
4.	Rüstem Paşa sülâlesinden
5.	ve vakf-ı şerîfleri mütevellîsi
6.	Evkāf-ı Hümâyûn Cihat Kalemi
7.	Hulefâsından es-Seyyid İbrahim
8.	bin Halil Ahmed Beğin rûh-ı
9.	şerîfi içün el-Fâtiha.
10.	Velâdeti fî 16 Ca [Cemâziyelevvel] sene 1254 Vefâtı fî 12 Rebîulevvel sene 1307. Müddet-i ömri mâh 11 sene 52.

Katalog No 96	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Sudûr-ı 'Izâmdan
3.	Reîsü'l-'Ulemâ Fındık-zâde
4.	İbrahim Halil Efendi
5.	Merhûmun kerîmesi ve Hassâ [!]
6.	Erdû-yı [!] Hümâyûnı Müşîri
7.	Esbak Müteveffâ Dereb-hor [?]
8.	Reşîd Paşa Mühirdârı [?]
9.	Râfet Beğin halîle-i muhteremesi
10.	Şerîfe Râbia Hanım Efendinin
11.	rûhıyçün el-Fâtiha.
12.	Fî Yevm-i Çehârşenbe 7 Şa'ban sene 1308.

Katalog No 97	
1.	Allah
2.	Ciğal-zâde Rüstem Paşa
3.	sülâlesinden Mehemmed Beğin
4.	kerîmesi Fâtıma Na'îme Hanımın
5.	rûh-ı şerîfi içün el-Fâtiha.
6.	25 M[Muharrem] sene 1310.

Katalog No 98	
1.	Âh mine'l-mevt
2.	Böyle buldum bu cihanı sanki bir zıll-i hayâl
3.	Ol sebebden kimse itmez benim hâlimden sual
4.	Ben didim "el-Hukmü li'llâh" râzıyım her emrine
5.	Çün ezelden böyle takdîr eylemişdir Zü'l-Celâl
6.	Fındık-zâde İbrahim Beğ Efendinin
7.	mahdûmı Yahya Sa'dî Beğ
8.	Efendinin rûhıyçün el-Fâtiha.
9.	Fî 18 Ramazan sene 1315.

Katalog No 99	
1.	Âh mine'l-mevt
2.	Mihrimâh Sultan ve zevci
3.	Vezîr-i A'zam Ciğal-zâde
4.	Rüstem Paşa sülâlesinden
5.	Ve müşârünileyhânın vakf-ı
6.	şerîfleri mütevellîlerinden
7.	ve Evkāf-ı Hümâyûn Cihat
8.	İdaresi hulefâsından
9.	es-Seyyid Ahmed İhsan Beğin
10.	rûh-ı şerîfi içün el-Fâtiha.
11.	Velâdeti 6 Ş [Şa'ban] sene 1274
12.	İrtihali 23 Za [Zilka'de] sene 1318.

Katalog No 100	
1.	Allah hû.
2.	Mihrimâh Sultan ve zevci Vezîr-i A‘zam
3.	Ciğal-zâde Rüstem Paşa sülâlesinden
4.	ve müşârün ileyhânın vakf-ı şerîfleri
5.	mütevellîlerinden ve Evkāf-ı Hümâyûn
6.	Cihat İdaresi hulefâsından es-Seyyid
7.	Ahmed İhsan Beğin halîlesi
8.	Şerîfe Hâcer Haslet Hanımın
9.	rûhına Fâtiha. Velâdeti 20 Muharrem sene [12]56 [Vefatı] 24 Şevval sene 1321.

Katalog No 101	
1.	Hüve’l-Bâkî
2.	Ey zâir-i zî-hayat başı ucuma
3.	dikilen şu nişâne-i sengin fenâ-yı
4.	âlemin bir münâdî-i hakîkat-beyânıdır.
5.	Üzerinde mahkûk gördiğin sözler
6.	kitâb-ı hayâtın hâtimesini tefsîr ider ki
7.	neticesi temennî-i ğufrân-ı Samedânîdir.
8.	Hulâsa ümîd-i beşer işte bu ğavr-i zemîne
9.	müncerdir. İhvân-ı dînini bir Fâtiha ile
10.	şâd it ki bu tuhfe-i mevtâ içün
11.	vesîle-i şâd-mânîdir.
12.	Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârîden
13.	ve ferîkān-ı kirâmdan Şamlı el-Hâc
14.	Mehemmed Paşanın rûhıyçün Fâtiha.
15.	Fî 19 Zilka‘de sene 1321.

Katalog No 102	
1.	Ceyb-i Hümâyûn
2.	kâtiblerinden
3.	el-Hâc Tahsîn
4.	Beğin rûhıyçün
5.	Fâtiha. Sene 1323
6.	fî Cemâdilâhıre 14.

Katalog No 103	
1.	Yâ Allah Yâ Hû.
2.	Mihrimâh Sultan zevci Vezîr-i
3.	A‘zam Ciğal-zâde Rüstem Paşa
4.	sülâlesinden müşârün ileyhimâ
5.	vakf-ı şerîfi mütevellîsi
6.	Tarîk-ı ‘Aliyye-i Nakşıbendiyye
7.	ve Yahya Efendi Dergâh-ı Şerîfi
8.	hulefâsından es-Seyyid Osman
9.	Cemal Beğin rûhına Fâtiha.
10.	Velâdeti fî 4 Şevvâl sene 1249 Vefâtı fî 8 Zilhicce sene 1323.

Katalog No 104	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Mihrimâh Sultan zevci
3.	Vezîr-i A'zam Ciğal-zâde
4.	Rüstem Paşa sülâlesinden
5.	müşârün ileyhimâ ve vakf-ı şerîfi
6.	mütevellîsi Osman Cemal
7.	Beğin zevcesi Fâtıma
8.	Zehrâ Hanımın rûhına Fâtiha.
9.	5 Rebîulâhir sene 1325.

Katalog No 105	
1.	Allah Bâkî
2.	Mihrimâh Sultan İmâm-ı
3.	Evveli Hâfız Tahsîn
4.	Efendinin rûhıyçün
5.	el-Fâtiha. Ş [Şa'bân] sene 1331.

Katalog No 106	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Mihrimâh Sultan
3.	Hatîbi Nuri
4.	Efendi halîlesi
5.	Fâtıma 'Atıyye Hanımın
6.	rûhına
7.	el-Fâtiha. 1335.

Katalog No 107	
1.	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
2.	Emr-i Hakkla dürlü emrâz geldi benim tenime
3.	Bulmadı sıhhat vücûdum sebep oldı mevtime
4.	Gencken irdi ecel rıhlet göründi cânıma
5.	Okuyup bir Fâtiha irsâl ideler rûhıma
6.	Sâbıkā Hazret-i Şeyhülislâm sellemehu
7.	's-selâm Devletlü Kadı-zâde Mehemmed
8.	Tâhir Efendi Hazretlerinin …lerinden
9.	Es-Seyyid Ömer Ağanın halîlesi Zelîha Hanım
10.	rûhıyçün Fâtiha.[Gömülü!]

Katalog No 108	
1.	Hüve'[l-Bâkî]
2.	Ciğal-zâde Ali ….
3.	zevcesı ve …. (Kırık!)

Katalog No 109	
1.	Ciğal-zâde Ali
2.	Beğ Efendinin kerîmesi
3.	Merhûme ve Mağfûrun lehâ [Gömülü!]

Katalog No 110		
1.	Beni kıl mağfiret Ey Rabb-i Ye[zdân]	
2.	Bi-hakkın arş-ı a‘zam nûr-i Kur’ân	
3.	Gelüp kabrim ziyaret iden ihvan	
4.	İde rûhıma bir Fâtiha ve ihsân	
5.	İşbu Câmi-i Şerîf Câbîsi [Gömülü!]	

Katalog No 111		
1.	Sofalı İbrahim	
2.	Ağanın hemşîresi	
3.	Merhûme ve Mağfûre	
4.	Hadîce Monla	
5.	rûhına Fâtiha. (Betona gömülü!)	

Katalog No 112	
1.	Hû
2.	On yedi yaşını idrakden
3.	birkaç gün sonra rahmet-i
4.	Rahmâna irişdiler? …
5.	medfûn …. Vâlidesi …
6.	şimdi ağuş …
7.	tevzî‘ idenlere ve fühûr-ı Orhan
8.	Beğ kerîme-i pâkizesi Mağfûre
9.	melek-has Behîce Sâre Hanım rûhına Fâtiha.

Katalog No 113	
(Kırık!)	
1.	… Merhûme [ve]Mağfûrun lehâ
2.	el-Muhtâc ilâ Rabbihi’l-Ğafûr Edâyî
3.	Rukıyye Hatun rûhıyçün el-Fâtiha. (Kırık!)

Katalog No 114	
(Kırık!)	
1.	atîka-i Vâlide Sul[tan] …
2.	idüp …
3.	idü… (Kırık!)

Katalog No 115	
(Kırık!)	
1.	[Hüve'l-]Bâkî
2.	… Beğ Efendinin
3.	… (Kırık!)

Katalog No 116	
(Kırık!)	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Kıldı terk zîver-suvarı o hûrî genç ike [n] (Kırık!)

Katalog No 117	
1.	Hüve'l-Bâkî
2.	Merhûm ve Mağfûr
3.	el-Muhtâc ilâ rahmeti (Kırık!)

No 2 (Abdest Teknesi)	
a	
1.	… İsmail …
2.	Râşid Ağanın ve Âyişe … Hanım
3.	… 1288 … [Fâ]tiha.
b	
1.	Feshâne Kapu Çukadarı
2.	el-Hâc Râğıb Ağanın
3.	rûhıyçün

Foto: A. Muhsin Divan

Üsküdarlı Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin Kastamonu'ya Sürgünü

YRD. DOÇ. DR. AHMET ÖNAL
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Şeyh Pîr Seyyid Mehmed Nasûhî Efendi, tasavvuf tarihimizin temayüz etmiş isimlerinden olup Üsküdar'ın manevî iklimini ve kimliğini inşa eden simalardandır. Müessisi olduğu Nasûhîlik, İstanbul'la birlikte Osmanlı coğrafyasının Anadolu, Tunus, Cezayir ve Trablusgarb gibi merkezlerine yayılmıştır.

Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin tercüme-i hâli ve bilhassa mutasavvıf kimliği, gerek ahfâdı, gerek müritleri ve gerekse çağdaş ve sonraki dönemlerin Osmanlı müellifleri ve bunlara istinaden araştırmacılar tarafından etraflıca kaleme alınmıştır. Buna göre, Üsküdar Toygartepesi'nde Bulgurlu Mescid'i yakınındaki evde, bir rivayete göre 1060/1650'de, başka bir rivayete göre 1058/1648 veya 1063/1652'de, daha kuvvetli bir rivayete göreyse 1057-1058'de dünyaya geldi. Babası sipahilerden Seyyid Nasûh Bey b. İhtiyareddîn, annesi ise Afîfe Hanım'dır. İlk tahsilini Üsküdar'da ikmâl eden Mehmed Nasûhî Efendi, gençliğinde tasavvufa meylederek Atik Valide Camii yanındaki tekkesinde irşat faaliyetinde bulunan Halvetiyye'nin Şâbâniyye Şubesi'nin Karabaşiyye kolunun kurucusu ve pîri Şeyh Karabaş-ı Velî'ye (Şeyh Ali Alâeddîn el-Atvâl) intisap etti ve burada seyr ü sülûkunu tamamladı.

Şeyhinin emriyle bir süre Mudurnu'da dinî ilimleri öğreten ve halkı irşat eden Seyyid Mehmed Nasûhî Efendi, 1096/1685 yılında yine mürşidinin izniyle doğduğu yere geri döndü. Şeyh Karabaş-ı Velî'nin hacca gitmesi ve dönüş yolunda vefatını müteakiben Üsküdar Doğancılar'daki Çakırcı Hasan Paşa ve Süleyman

Mehmed
Nasûhî Efendi
Camii

Paşa Camilerinde ve nihayet 25/26 Temmuz 1688'de Kadir Gecesi yapılan merâsimle açılan dergâhında irşada devam etti. Buna ilaveten 1117/1705'den itibaren III. Ahmed tarafından Eyüp Sultan Camii kürsü şeyhliğine tayin olundu ve Kastamonu'da sürgünde bulunduğu dönem haricinde vefatına kadar bu vazifeyi deruhte etti. 17 Ramazan 1130/14 Ağustos 1718'de vefat eden Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi, dergâhın haziresine defnedildi[1].

Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin hayatı hususunda açıklığa kavuşturul[a]mayan en önemli mesele Kastamonu'ya sürgüne gönderilmesidir. Bu konuda en bilinen malumat Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekayiü'l-Fudalâ*'da kaydettiği, "nâ-sezâ kelimât isnadı ile Kastamonu Kazası'na nefy ü iclâ olundular" şeklindeki sözlerdir. Gerek Şeyhî'nin ifadelerini gerekse Telhisî Mustafa Efendi'nin *Ceride*'sindeki malumatı değerlendiren Mustafa Tatçı, "Hz. Nasûhî, mahiyetini bilmediğimiz bir sebeple -her halde bir iftiraya uğrayarak- 17 Receb 1126/M. 1714 senesinde Hz. Pîr'in türbesinin bulunduğu Kastamonu'ya sürgün edilmiştir" demektedir[2]. Kerim Kara da, bu konuda, "mensupları[nın] bu sürgünü tarikatın pîri Kastamonulu Şa'bân-ı Velî'nin mânevî bir daveti şeklinde" yorumladıklarını belirtir ve ayrıca Şeyhî'nin kaydettiği malumata atıfta bulunur[3]. R. Cevat Unay ise, Nasûhî Efendi'nin, Sultan III. Ahmed devrindeki sefahât ve israfâtı tenkit ettiği için Kastamonu'ya sürgün edildiğini iddia eder[4].

Konuya dair literatürde şimdiye kadar istifade edilmemiş bir belge, hem Şeyh Nasûhî Efendi'nin Kastamonu'ya sürgüne gönderilmesi meselesinin tekrar tetkik ve tahlilini zorunlu kılmakta hem de daha geniş manada tasavvuf tarihi araştırmalarında Osmanlı Arşivi'nden istifadenin ehemmiyetini ortaya koymaktadır. Mevzubahis belge, *122 numaralı Mühimme Defteri*'nde yer alan III. Ahmed'in Üsküdar nâibi ile Kastamonu kadısına hitaben yazılmış olan Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin sürgün emridir. Araştırmalarımıza rağmen, ilgili belgenin aslı, buradakinden mufassal olmaları beklenen Üsküdar ve Kastamonu Şeriyye Sicillerindeki diğer suretleri ve bilhassa şeyhülislâmın ilâmı da dâhil bu hükmün

1 Mehmed Nasûhî Efendi'nin tercüme-i hâline dair teferruatlı malumat ve ilgili literatür için bk. Rüknüddin Nasûhioğlu, *Şeyh Muhammed Nasûhî: Hayatı, Eserleri, Dîvânı, Mektupları*, Kemal Edip Kürkçüoğlu (haz.), İstanbul 1996; Mustafa Tatçı, "Yeni Bilgiler Işığında Üsküdarlı Şeyh Muhammed Nasûhî (1058-1648/1130-1718) I", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 13 (2004), s. 155-187; Mustafa Tatçı, Üsküdarlı Muhammed Nas*uhi ve Divanı*, İstanbul 2004; Kerim Kara, "Mehmed Nasûhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXVIII, s. 500-502; Aynur Koçak, "Velî Kültü Bağlamında Mehmed Nasûhî Üsküdarî", Üsküdar Sempozyumu *12-13 Mart 2004 bildiriler*, c. II/2, Zekeriya Kurşun; ve dğr. (ed.), , İstanbul 2005, s. 591-597; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfiler, Devlet ve Ulemâ,* İstanbul 2001, s. 115-123; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 174-192; Mustafa Yılmaz, *Mehmed Nasûhî Efendi -Hayatı, Eserleri ve Dîvânçesinin Tenkitli Neşri-,* [Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997].

2 Mustafa Tatçı, *a.g.m.*s. 166-167.

3 Kerim Kara, *a.g.m.,* s. 500.

4 Mustafa Yılmaz, *a.g.t*, s. 2'den naklen.

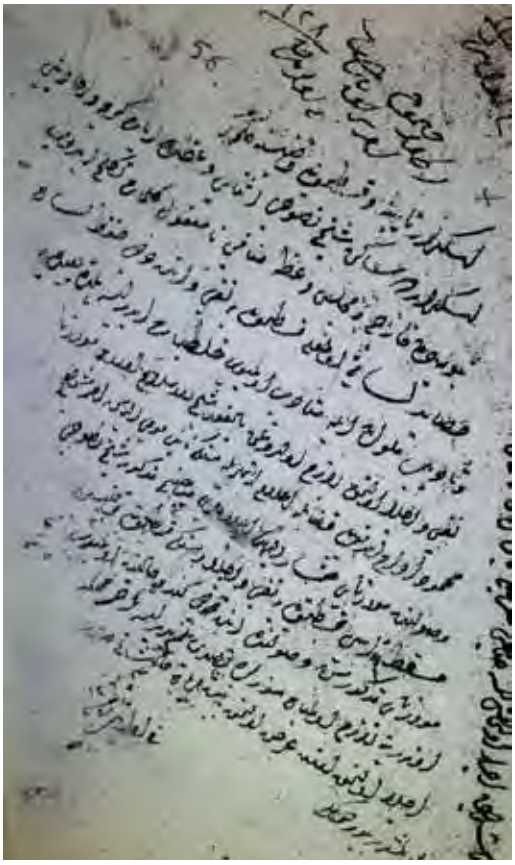

Nasûhî Efendi'nin sürgün emri. BOA, A.DVNS.MHM.d.122

hazırlanmasına kadarki muamelât evrakı tespit edilememiştir.

Mezkûr emir şöyledir:
"Itlâkıçün emr-i şerîf yazıldı, fi Evâil-i Ca sene [1]128
Üsküdar nâibine ve Kastamonu kadısına hüküm ki,

Üsküdar'da sâkin Şeyh Nasûhî esnâyı va'azda âyât-ı kerîme ve ahâdis-i Nebeviyye'den hâric ve meclis-i va'aza menâfî nâ-ma'kul kelimât tekellüm idüp hasâil-i lisânı olmağla Kastamonı'ya nefy ve anda dahi hıfz-ı lisân ve te'dîb-i melûle ile müte'eddib olmayup haltiyât iderse belde-i ba'îdeye nefy ü iclâ olunmak lâzım olduğın bi'l-fi'il şeyhülislâm olan Mevlânâ Mahmûd *edâmullahu teâla fezâilehû* i'lâm etmeleriyle sen ki nâib-i mûmâileyhsin emr-i şerîfim vusûlünde mevlâna-yı müşârünileyhin i'lâmları mûcebince mezkûr Nasûhî'yi maskat-ı re'si Kastamonı'ya nefy ü iclâ ve sen ki Kastamonı kadısısın mevlâna-yı mezkûr size vusûlünde anda dahi kendü hâlinde olmayup üzerine lâzım olmayan sözlere tasaddî ider ise âhar mahalle iclâ olunmak üzere arz olunmak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuşdır buyurdum ki, fi Evâil-i R sene [1]126"[5]

Bu belge, öncelikle, Mehmed Nasûhî Efendi'nin Kastamonu sürgününün tarihlendirilmesi konusundaki muğlaklığı açıklığa kavuşturmaktadır. Zira Nasûhî Efendi'nin Kastamonu'ya gönderildiği tarihi Telhisî Mustafa Efendi, 17 Receb 1126/29 Temmuz 1714; Şeyhî ise Rebiülahir 1126 olarak zikreder[6]. Burada neşrettiğimiz belge, Şeyhî'yi teyiden Nasûhî Efendi'nin sürgün emrinin Evâil-i Re-

5 *BOA, A.DVNS.MHM.d.*122, s. 13, hk. 56.

6 Mustafa Tatçı, *a.g.m.,* s. 167. Mustafa Tatçı, mezkûr tarihlerden ilkine itibar etmiştir. Kerim Kara ise, ay belirtmeksizin, Nasûhî Efendi'nin 1126/1714'de Kastamonu'ya sürgüne gönderildiğini yazar (Kerim Kara, *a.g.m.,* s. 500). Rüknüddin Nasûhioğlu, dedesinin, 1126'nın Kadir Gecesi'ni dergâhında ihya edemeden Kastamonu'ya gönderildiğini kaydeder (Rüknüddin Nasûhioğlu, *a.g.e*, s. 16).

biülahir 1126/16-25 Nisan 1714'de verildiğini ortaya koymaktadır. Ancak Kastamonu'ya giderken ve buradan dönerken tuttuğu seyahat notlarından anlaşıldığı kadarıyla Mehmed Nasûhî Efendi, sürgün emrinin çıkmasında hayli sonra, Aralık 1714'ün son ya da Ocak 1715'in ilk günlerinde Üsküdar'dan Kastamonu'ya hareket etmiştir ve Muharrem ayının başlarında henüz Düzce havalisindedir[7].

Nasûhî Efendi'nin cezasının affolunup Üsküdar'a dönmesine izin verildiği tarih ise, buradaki belgeye göre Evail-i Cemaziyülevvel 1128/23 Nisan-2 Mayıs 1716'dır. Konuya dair litaratürde, Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin 1716'da Kastamonu'dan geri dönüşüne izin mi verildiği yoksa Üsküdar'a geri mi döndüğü hususunda belirsizlik vardır. Kerim Kara, Nasûhî Efendi'nin sürgüne gönderilmesinden "iki yıl sonra İstanbul'a dönmesine izin verildiğini" kaydederek 1716 yılına işaret eder[8]. Mustafa Tatçı, Nasûhî Efendi'nin "1716 Kasım'ında tekrar Üsküdar'a geri" döndüğünü, sürgün mahallinde bir buçuk sene kaldığını yazar[9]. Rüknüddin Nasûhioğlu, dedesinin, "h. 1128 Zilhiccesine (m. 1716 Kasımına) kadar" Kastamonu'da ikamet ve "serbest bırakıldıktan sonra Üsküdar'a avdetle h.1129 senesi Ramazanı'nın Leyle-i Kadrini yine…" dergâhında ihyâ ettiğini belirtir[10]. Bizzat Mehmed Nasûhî Efendi ise, 17 Rebiülevvel 1129/1 Mart 1717 Pazartesi günü Şeyh Şaban-ı Velî'nin türbesine veda ziyaretinde bulup Kastamonu'dan İstanbul'a doğru yola çıktığını, İznik'teki kısa bir molanın akabinde 8 Rebiülahir/22 Mart Pazartesi günü tekrar yola devam ettiğini belirtip "Hakk Taâlâ selâmetle vatanımız Üsküdar'a varmak nasip eyleye. Âmin" diyerek yolculuk notlarını sonlandır[11]. Buraya kadar nakledilen malumattan, Nasûhî Efendi'nin 1716 baharında Üsküdar'a dönmesine ruhsat çıktığı, ancak kendisinin 1717 baharında avdet ettiği anlaşılmaktadır.

Neşredilen belgede dikkati celbeden bir diğer husus, Mehmed Nasûhî Efendi'ye sürgün cezasının Şeyhülislâm İmam Mahmud Efendi'nin ilâmına binaen verilmesidir. Vekayinüvis Râşid, 24 Rebiülahir 1125/20 Mayıs 1713'de şeyhülislâmlığa tayin edilen İmam Mahmud Efendi'yi "iffet ve hüsn-i sülûk ile maārûf u meşhûr" bir kimse olarak tavsif eder[12]. Bu tarihlerde Osmanlı bürokratik mua-

7 Mustafa Tatçı, *a.g.m.,* s. 169-170.

8 Kerim Kara, *a.g.m.,* s. 500.

9 Mustafa Tatçı, *a.g.m.*, s. 167-168.

10 Rüknüddin Nasûhioğlu, *a.g.e.*, s. 16.

11 Mustafa Tatçı, *a.gm.*, s. 173-174. Nasûhî Efendi, İznik'ten 9 Rebiülahir Pazartesi günü Üsküdar'a doğru yola çıktığını yazar. Ancak 9 Rebiülahir, Salı gününe tekabül etmektedir. Notları neşreden Mustafa Tatçı, sehven, zikredilen tarihi "Eylül" olarak çevirmiştir.

12 Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)*, Abdülkadir Özcan; ve dğr.. (haz.), İstanbul 2013, II, 876.

Nasûhî Efendi Camii
iç görünümü

Nasûhî Efendi'nin türbesi

melâtında meşâyihe yönelik cezaî kararların alınmasında şeyhülislâmların ilâm ve işaretleri de belirleyici olmaktaydı. Dolayısıyla sadece bu belgeden hareketle ve İmam Mahmud Efendi'nin Şeyh Nasûhî Efendi ve müntesibi olduğu tasavvufî gelenekle ilgili fikirlerine dair daha geniş bir araştırma yapılmadan şeyhülislâmın muhalif/muarız bir tavırla yahut iftiraya tevessülen sürgün kararı aldırıp aldırmadığına, bu yönde görüş bildirip bildirmediğine dair bir hükme varılamaz. Fakat her hâlükârda, Nasûhî Efendi'ye sürgün cezasının İmam Mahmud Efendi'nin ilâmıyla verilmesine rağmen bu cezanın fiilen infazının kendisinin 8 Zilhicce 1126/15 Aralık 1714'de şeyhülislâmlıktan azlinden sonra gerçekleştiği göz önünde bulundurulmalıdır.

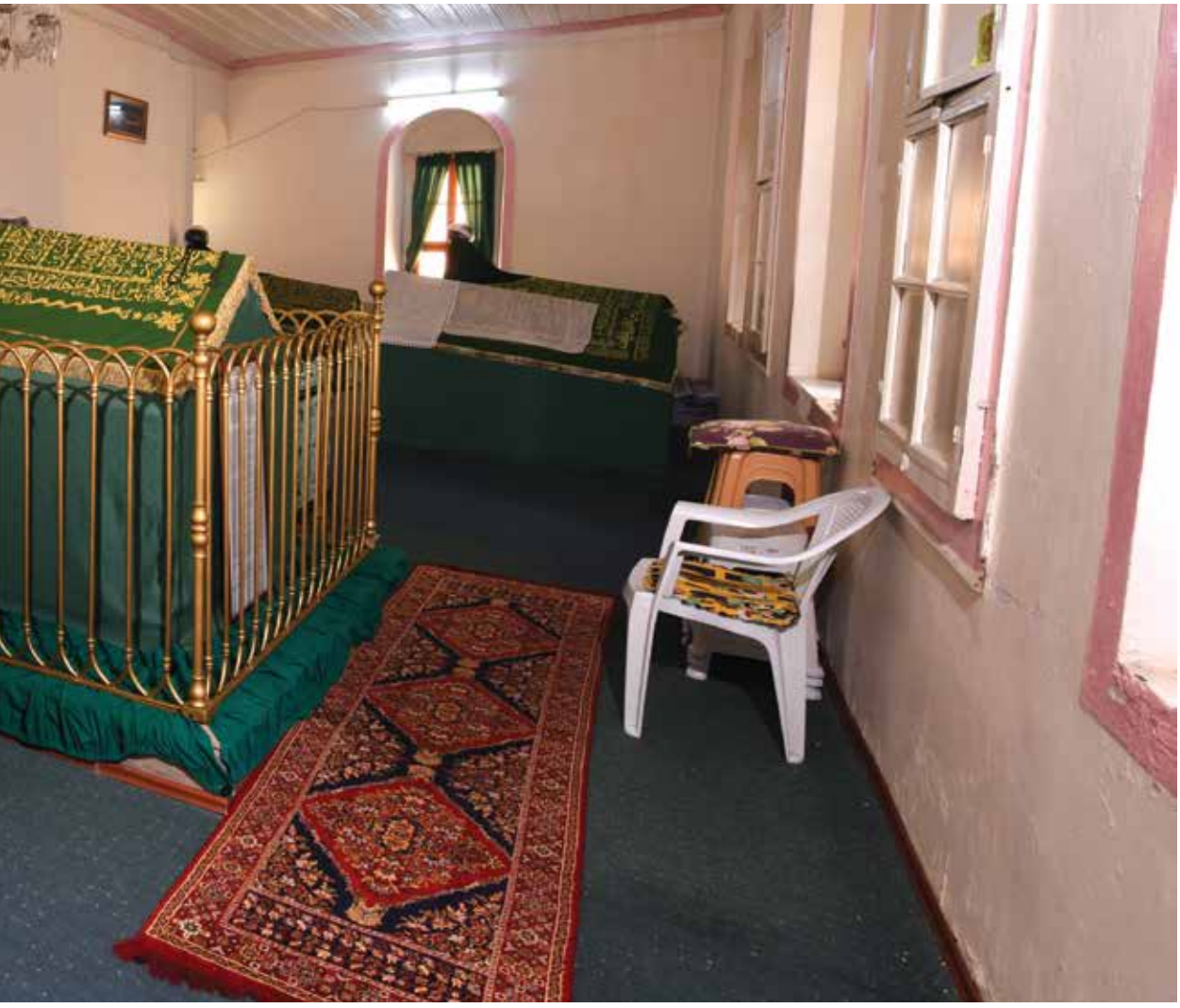

Belgede, İmam Mahmud Efendi'nin ilâmına konu ve sürgün cezasına gerekçe olarak da, Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin vaazlarında "âyet ve hadislerden hariç ve meclistekilere faydası makul olmayan sözler" sarfetmesi ve bunu âdet haline getirmesi gösterilmiştir. Şeyh Efendi'nin vaazının muhtevası tam manasıyla tespit edilemese de belgede geçen bazı ifadeler bu sözlerin içeriğine dair bir değerlendirme yapılmasına imkân tanımaktadır. Şöyle ki, belgede, Nasûhî Efendi'nin sözleri, şeyhülislâm tarafından "haltiyât", siyasî irade tarafından ise "üzerine lâzım olmayan sözler" olarak nitelendirilmiş ve aynı tavrı sürdürmesi hâlinde Kastamonu'dan daha uzak bir beldeye sürülmesi emredilmiştir. Bu ifadeler, Nasûhî Efendi'nin vaazında siyasî muhtevalı yahut öyle değerlendirilen

Camii içerisindeki hatlardan biri. Yâ Hazret-i Pir Muhammed en-Nasûhî Kaddesallâhu Sırrahu'l-âlî

sözler sarfettiği ya da bu minvaldeki bir konuşmanın kendisine isnat edildiğini düşündürmektedir. Ancak bu sözlerin, Cevat Unay'ın iddia ettiği gibi III. Ahmed devrindeki sefahât ve israfâta yönelik bir tenkit olduğunu söylemek dönemi itibariyle doğru olmayacaktır.

Bu tarihlerde siyasî eleştiri karşısındaki tavrı anlamak için, yine Şeyhülislâm İmam Mahmud Efendi'nin de dahlinin bulunduğu bir diğer sürgün kararı, Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin sürgünle cezalandırılması ile mukayese edilebilir. Mazûl şeyhülislâmlar Ebezâde Abdullah Efendi ve Atâullah Efendi'nin Rumelhisarı'ndaki yalılarında meclislerine gelip giden ziyaretçilere "Devlet-i Aliyye'ye ve vükelâsına dahl ü teşnî'i müştemil ba'zı kelâm eyledükleri"ni öğrenen Sadrazam Silahdar Ali Paşa ile Şeyhülislâm Mahmud Efendi durumu padişaha arz etmişlerdir. Bunun üzerine sâdır olan fermanla 14 Zilkade 1126/21 Kasım 1714'de Ebezâde Abdullah Efendi Trabzon'a ve Atâullah Efendi ise Sinop'a sürülmüştür. Abdullah Efendi'yi sürgün mahalline götüren gemi fırtınaya yakalanıp batmış, kendisi de boğulmuştur. III. Ahmed, bu hadisenin sorumlusu olarak gördüğü Şeyhülislâm İmam Mahmud Efendi'yi azletmiştir. Ancak Müverrih Râşid, imâ yollu, sâbık şeyhülislâmların sürgüne gönderilmelerinden Sadrazam Silahdar Ali Paşa'yı sorumlu tutar[13].

Şayet Nasûhî Efendi de siyasî gerekçelerle sürgünle cezalandırıldı ise bu takdirde Şeyh Efendi'nin böyle bir kimliğinin bulunup bulunmadığı sorusu akla gelecektir. Mehmed Nasûhî Efendi'nin de müntesibi olduğu Şâbânîliğin daha 16. asrın

13 Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, II, 886, 888-889. Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa-Nusretname-Tahlil ve Metin (1106-1133 / 1695-1721)*, [Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001], s. 821, 823.

ikinci yarısından itibaren İstanbul'da temsil edilmeye başlansa da bilhassa ikinci pir kabul edilen Karabaş-ı Velî'yle birlikte tarikatın merkezi ve "zat postu"nun başkente intikal ettiği bilinmektedir. Gerek Karabaş-ı Velî'nin gerekse aralarında Nasûhî Efendi'nin de bulunduğu halifelerinin faaliyetleriyle tarikat Osmanlı payitahtında yaygınlık kazanmıştır[14]. Bu suretle etkinlik kazanan tarikat, siyasî mahfillerin dikkatini çekmiş, fakat bu ilgi teveccüh şeklinde olabildiği gibi farklı şekillerde de tezahür edebilmiştir. Meselâ Karabaş-ı Velî'nin 1679'da Limni'ye sürgüne gönderilmesinin, kendisine yöneltilen bazı dinî ithamların yanı sıra IV. Mehmed'in kendisine meylini çekemeyenlerin bir tertibi olduğu iddia edilmiştir. Bu sürgün sırasında Mehmed Nasûhî Efendi de birkaç defa mürşidini ziyaret etmiştir. Karabaş-ı Velî'nin 1683'de Limni'den İstanbul'da dönmesi akabinde hacca gitmesinin/gönderilmesinin sebebi de padişahın kendisine tekrar yakınlık göstermesinin başta Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olmak üzere bazı mahfilleri rahatsız etmesi olarak gösterilir[15].

Mehmed Nasûhî Efendi'nin de Karabaş-ı Velî gibi devlet erkânın ilgisine mazhar olduğu görülür. Müritleri arasında Enderunlu Şeyh Hasan Efendi (Bestekâr Enfî Hasan Efendi), Enderunlu Şeyh İbrahim Ağa gibi isimler vardır. Üsküdar'daki dergâhının ilk inşaatını da yeniçeri ağalığı ile Enderûn'dan çıkan Çelebi Hasan Paşa başlatmıştır[16]. Nasûhî Efendi'nin siyasî meselelere müdahil olduğuna dair Silahdar Mehmed Ağa, Râşid gibi muasır müelliflerin eserlerinde bir malumat bulunmamakla birlikte adına telif edilen *Menâkıb-nâme*'lerde kerametleri arasında zikredilen, devrin siyasî olayları ve şahsiyetleri ile ilgili olanlar dikkat çekmektedir. Mesela Senâî-zâde Hasan Efendi'nin kaleme aldığı ve Seyyid Mehmed Şükrü'nün tekrar tanzim ettiği *Menâkıb-nâme*'de 1695 yılında Sakız'ın Venediklilerden geri alınması hususunda şöyle bir menkıbe anlatılır: "Sakız Adası zaferinden sonraydı. Muhammed Nasûhî Efendi dergâhın borçlarını ödemekle meşgul olduğu sırada, Mezomorta Hüseyin Paşa onu konağına davet etti. Nasûhî Efendi, Paşa'nın konağına varınca, Paşa saygıyla ayağa kalkıp kendisine ta'zim ve ikrâmda bulundu. Muhammed Nasûhî Efendi, Paşa'nın bu hareketinin ardından, kendi kendine; "bu ne hâldir? Bakalım sonu ne olacak." dedi. Çünkü Mezomorto Hüseyin Paşa, Nasûhî hazretlerine daha önce yakınlık göstermezdi. Bugünlerde ilgilenmesi, onun dikkatini çekti. Hüseyin Paşa, Nasûhî'ye hitaben; "Efendi

14 Mustafa Tatçı, "Şâbâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXVIII, İstanbul 2010, 211-212.

15 Kerim Kara, "Karabaş Velî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIV, İstanbul 2001, 369-371; Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, "Karabaş-ı Velî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6 (Ankara 2001), s. 35-59.

16 Rüknüddin Nasûhioğlu, *a.g.e.*, s. 13-15, 25-27.

Nasûhî Efendi Camii haziresi

hazretleri, bize niçin yabancı gibi bakıyorsun? Sakız önündeki muharebede bize zaferi müjdeleyen siz değil miydiniz?" dedi. Çünkü Sakız muharebesi sırasında Nasûhî Efendi, Mezomorto Hüseyin Paşa'nın bulunduğu kalyona tayy-i mekânla gelmiş, zaferi müjdeledikten sonra kaybolmuştu. Sakız muhârebesi sırasında bu müjdeyi veren kimsenin Nasûhî hazretleri olduğunu bilen Hüseyin Paşa, o gece, Onu konağında misâfir edip izzet ve ikramlarda bulundu. Ertesi sabah dergâh inşâsı sebebiyle olan bütün borçlarını ödediği gibi, dergâhının çeşitli ihtiyaçlarını da temin etti. Böylece Nasûhî Efendi'nin kimseye borcu kalmadı"[17].

Yine Senaî Efendi'nin nakline göre, 1690 senesinde Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın Belgrad, Vidin ve Semendire kalelerini Avusturyalılardan geri alması esnasında Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi, her bir kalenin fethi haberini önceden müntesiplerine müjdelemiş ve dedikleri aynen tahakkuk etmiştir. Benzer şekilde Nasûhî Efendi, II. Mustafa'nın ilk seferinde, 1695 yılında Lugoş'ta Avusturyalılar karşısında kazandığı büyük galibiyeti ve kalenin fethini henüz zafer haberi İstanbul'a ulaşmadan tebşir etmiştir[18].

17 Mustafa Tatçı, *a.g.m.*, s. 161-162; Rüknüddin Nasûhioğlu, *a.g.e.*, s. 39-40; Aynur Koçak, *a.g.m,* s. 596.

18 Rüknüddin Nasûhioğlu, *a.g.e.*, s. 43; Aynur Koçak, *a.g.m,* s. 596.

Üsküdarlı Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin menkıbelerinde arasında yer verilen bir diğer keramet ise, kendisini açıkça siyasî bir kavganın tarafı olarak göstermektedir. Şeyh Senâî Efendi'nin Ocak Kethüdası Saka-zâde Mehmed Ağa'dan naklettiğine göre, Sadrazam Silahdar Ali Paşa'nın gazabını üzerine çeken ve bu sebeple katlini mukarrer kabul eden ümeradan Cafer Paşa bi'l-vasıta Nasûhî Mehmed Efendi'ye müracaatla yardım talep etmiştir. Şeyh Nasûhî Efendi de Tevhid Halkası esnasında duâ eylediği bir gömleği Cafer Paşa'ya göndererek bunu giymesini tembihlemiştir. Denileni yapan Cafer Paşa, sabah padişahın huzuruna davet edilmiş ve idamını beklerken kendisine hilat giydirilerek yeni bir mansıba tayin olunmuştur[19].

Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin III. Ahmed ile de yakın münasebeti olduğu anlaşılmaktadır. Rüknüddin Nasûhioğlu'nun neşrettiği bir mektubunda Şeyh Nasûhî Efendi, III. Ahmed'e Valide Sultan'ın tekrar sağlığına kavuşması için çeşitli tavsiyelerde bulunmakta, kendisinin sürekli dua ettiğini bildirmektedir. Ayrıca padişaha, uzun uzadıya, Hırka-yı Saadet ziyareti esnasında yapacağı ibadetler ve riayet edeceği teşrifat konusunda malumat vermektedir. Keza her imarete güvenilir bir adamını göndererek dağıtılan pilavları gizlice getirtip yemesini, yağ ve sairden sual etmesini tavsiye etmekte ve "zirâ onbin talebe-i ulûmun duâların dahi alursuz, tekayyüd eylemezseniz âsim olursuz" ihtarında bulunmaktadır[20]. Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi ile III. Ahmed arasındaki bu münasebetin, tıpkı Şeyh Karabaş-ı Velî'de olduğu gibi, devrin bazı ileri gelenlerini rahatsız etmiş olması muhtemeldir.

Netice olarak, bu çalışmada yayınlanan ve tahlil edilen belge, Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin Kastamonu'ya sürgüne gönderilmesi meselesini tam manasıyla aydınlatamasa da konunun bazı muğlak noktalarını açıklığa kavuşturmuştur. Nasûhî Efendi'nin Evâil-i Rebiülahir 1126/16-25 Nisan 1714'de Kastamonu'ya gönderilmesinin emredildiği, bu cezanın Şeyhülislâm İmam Mahmud Efendi'nin ilâmı üzerine verildiği, nihayet Evail-i Cemaziyüleevel 1128/23 Nisan-2 Mayıs 1716'da Şeyh Efendi'nin Üsküdar'a dönmesine müsaade edildiği kesin olarak anlaşılmaktadır. Belgeye geçen ifadeler, sürgün cezasının, Şeyh Efendi'nin bir vaazındaki, mahiyetini tespit edemediğimiz, siyasî muhtevalı bir konuşmadan kaynaklandığını düşündürmektedir.

19 Rüknüddin Nasûhioğlu, *a.g.e.*, s. 44; Aynur Koçak, Nasûhî Efendi'nin bu kerametini, "Şehid Ali Paşa'ya dua ettiği gömleği giydirerek Cafer Paşa'nın idamına engel olmuştur" şeklinde nakleder (Aynur Koçak, *a.g.m.,* s. 596).

20 Rüknüddin Nasûhioğlu, *a.g.e.*, s. 85-88.

Foto: Tufan Kartal

Muhammed Emin Şirvânî Üsküdârî

PROF.DR. KAMANDAR ŞERIFOV
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

16. yüzyılda Azerbaycanlı ilim adamılarının büyük bir kısmı farklı bilim alanlarında yüksek eğitim almak için Anadolu'nun değişik şehirlerine giderek, döneminin ünlü bilim adamlarından ders almaktaydılar. Bu bilim adamlarından biri de Muhammed Emin Sadreddin b. Şirvânî (Mollazâde) Üsküdârî'dir.[1] Sadreddin-i Şirvânî, ulaşan orta çağ kaynaklarında ve birçok elyazması eserlerde bilim camiasında büyük nufuza sahip şahsiyetlerden biridir. Ancak bu kaynakların çoğunda alimin hayatı ve yaratıcılığı hakkında fazlaca bilgi yoktur. "Cihetü'l-Vahde" adlı eserinin yazma nüshasında zikrettiği "Ağdaşi" nisbesinden belli oluyor ki, Sadredin-i Şirvânî Azerbaycan'ın Ağdaş ilinde doğulmuştur.[2] Şirvânî ilk eğitimini Şirvânî babası ve zamanının ünlü bilim adamlarından almıştır. Sadreddin-i Şirvânî'nin eğitiminde babasının rolü ço büyüktür. Bursalı Muhammed Tahir, Şirvânî'yi Fâzıl b. Fâzıl şeklinde adlandırmış, babası Sadreddin'e "pederi alileri" diye atıf yapmıştır.[3] Bursalı Muhammed Tahir'e göre, Şirvânî'nin babası "Hikâyetü'l-Müteâ'liye" ve başka eserlerin de yazarıdır. Babası zamanının ünlü bilim adamlarından olduğundan, Muhammed Emin'e "Mollaoğlu" (Mollazâde) lakabı verilmiştir. Şirvânî eğitimine devam etmek için İstanbul'a gitti ve orada zamanın ünlü âlimlerinden ders aldı. Ömrünün sonuna dek İstanbul'da yaşayan

1 برسه لی محمد طاهر. عثمانلی مؤلفلری. ایکنجی جلد. استانبول، ۱۳۳۳، ص. ۲۳.

2 B-7472 Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitüsü, محمد امین بن صدر الدین الاغطاشی السروانی ملا اوغلی. جهة الوحدة، ص. ب ٢٤

3 Bursalı Muhammed Tahir. a.g.e., s.23.

Üsküdar'dan bir görünüm

Sadreddin Şirvânî, kaynaklara göre hicri 1036/1626 yılında vefat etti,[4] ve kendi vasiyeti üzere Üsküdar'da defn edildi.

Muhammed Emin Şirvânî'nin kaleme aldığı ve meşhur eserlerinden biri Sultan I. Ahmed'e ithâf etmiği "el-Fevâidü'l-Hâkâniyye el-Ahmedhâniyye"[5] dir. Yazar eserinde 53 farklı bilimi sınıflandırmış ve bunları ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Sultan I. Ahmed'in adı ebced hesabı ile 53 rakamına denk geldiğinden eserindeki bilim dallarını bu rakamı esas alarak 53 kısma ayırmış ve yorumlamıştır. Müllifin yaşadığı dönemin bilim tarihini öğrenmek açısından değerli kaynak olan bu eserde, âdâb çağın en önemli bilim dallarında olan âdâb ve ahlâk edebiyatına, hükümdarların devleti yönetme yöntemlerine ilişkin bilim alanlarına çok geniş yer verilmiştir. Konular ele alınırken İslâm dünyasının bilim adamları, eserleri ve bu bilim dallarında yazılmış risalelerde zikredilmiştir.

4 رمضان ششن، جواد ایزکی، جمیل اقیکار. فهرس مخطوطات مکتبة کوپریلی. الجلد الثالث. استانبول، ١٩٨٦، ص. ٥٠، ١٤٠، ١٤٧. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. IVт. Москва – Ленинград, 1957, стр. 608, 846; Арабские рукописи Института Востоковедения Академии Наук СССР. Краткий каталог. Iт. Москва, 1986, стр.466; Bursalı Muhammed Tahir, a.g.e., s. 23.

5 محمد امین بن صدر الدین الشروانی. الفوائد الخاقنیة الاحمدخانیة — کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون. الجلد الثانی. بیروت، ص. ١٩٠٦.

Ünlü Rus bilim adamı İ. Y. Kraçkovski, Muhammed Emin Şirvânî'nin "el-Fevâidü'l el-Hâkâniyye el-Ahmedhâniyye" eserini "Ortaçağ İslâm İlimleri Ansiklopedisi" olarak adlandırmış ve yazarın eseri hicri 1023/1614 yılında tamamladığını kaydetmiştir.[6] Muhammed Emin'in âdâb edebiyatına ait başka bir eseri de eğitim yöntemleri ve üsullerinden bahsettiği "Cihetü'l-Vahde"dir.[7] Müellif bu eserinde farklı bilim alanlarını ve bunların doğru şekilde öğretim yöntemini açıklamaktadır. Hacim açısından çok da büyük olmayan bu eser İslâm dünyasında çok fazla itibar görmüş ve bilim adamlarının dikkatini çekmiştir.

Zamanının ünlü bilim adamlarından Abdü'l-Latif b. Muhammed b. Dancan b. Hamza el-Dağıstanî el-Hâzî, Şirvânî'nin eserine "Utûrü'l-Yasemîn" (Yasemin kokusu) adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerhin Bakü'de Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitüsü'nde korunan nüshasının 2b varağında, Şeyh Ali b. Abdullah Hacı Suğûrî tarafından esere nazmla yazılmış bir ta'rif vardır. Yazmanın 3a varağındaki 1303/1885 tarihli notta, bir çok eserin müellifi olan Şihabeddin b. Bahaeddin Kazanî Mercânî'nin bu şerhi okuduğu ve onu çok kıymetli olarak değerlendirdiği kayd edilir. Yine aynı varakta, Selanikli Hasan Hüsnü Bey Tuğrânî'nin şerh hakkındaki olumlu fikride vardır.

Muhammed Emin Şirvânî kendi eserine "Risâle ale Bahsi Cihetü'l-Vahde" isimli bir şerh de yazmıştır. Halil b. Hasan bu esere 1105/1693 yılında bir şerh kaleme almıştır. Halil b. Hasan, Muhammed Emin Şirvânî'nin bu eserine çok sayıda şerh ve haşiye yazıldığını kaydetmektedir. Halil b. Hasan bu şerh ve haşiyeler arasında Mevlânâ Muhammed Sâdik b. Feyzullah b. Muhammed Emin Mehşî'nin şerhinin en iyi araştırma olduğunu söylemektedir. Bu eserlerin yanında Şirvânî'nin Arap dili konusunda da eserleri vardır. Carullah Zemahşerî'nin "Ennemuzec fi'n-Nahv" eserine, meşhur Azerbaycan dilci âlim Sadeddin Sedullah Berde'î'nin yazmış olduğu "Hedâiku'd-Dekâik fi Şerhi Risâleti'l-Ullemeti'l-Hekâik" adlı şerhine, "Nebzetun mine'l-Hekâik ve Zubdetun Mine'd-Dekâik" adlı bir haşiye yazmış ve orada Arap gramerinin bazı meselelerini geniş biçimde ele almıştır. Muhammed Emin Şirvânî'nin Arap grameri ile ilgili en meşhur eserrinden biri de Mısır ekolunun 13.yüzyılın en büyük temsilçisi İbn el-Hâcib el-Mâlikî ismi ile bilinen Cemaleddin Ebu Emr Osman bin Ömer'in (1175-1248) Arap gramerine ait meşhur "el-Kâfiye fi'n-Nahv" adlı eserinin şerhine yazdığı 520 sayfalık hacimli ve mükemmel haşiyedir.[8] İbnü'l-Hâcib eseri yazdıktan sonra onu şerh ederek nazma de çekmiştir. İbnü'l-Hâcib'in bu eserinin şöhreti orta çağlarda o kadar yayılmış

6 Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. IVт. Москва – Ленинград. 1957, стр. 608, 846.

7 B-7472, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutu. الوحدة محمد امين بن صدرالدين الاغطاشى الشروانى ملا اوغلى. جهة

8 محمد امين بن صدرالدين السروانى. حاشية على حاشية العصام على شرح الكافية فى النحو لابن الحاجب. بر سعادت، استانبول، ١٣٠٨.

ki, İslâm aleminin ünlü bilim adamları tarafından çok sayıda şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Bu esere şerh ve haşiye yazmış âlimler arasında Azerbaycan'lı bilim adamları da vardır. H. 1341. yılında İmam Taceddin Ebu Muhammed Ali b. Abdullah b. Ebü'l-Hasan Erdebilî Tebrizî'nin (ö.1345) "el-Kâfiye fi'n-nahv" adlı eserine yazdığı ve "Mebsütü'l-Kelâm" adlandırdığı eseri en mükemmel şerhlerdendir. Aynı zamanda Felek el-A'lâ Tebrizî adı ile tanınmış Abdullah b. Ali b. Muhammed'in ve Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Mahmud Aranî'nin yazdıkları şerhler de İbn el-Hâcib'in eserini daha kapsamlı şekilde incelemiş değerli araştırmalardandır. Bunun yanısıra bir çok Azerbaycan bilim adamları tarafından "el-Kâfiye fi'n-Nahv" eserinin şerhine bilimsel açıdan çok değerli hâşiyeler yazılmıştır. Bunlara örnek olarak Ahmed b. İsmail el-Küranî'nin 1484 yılında yazdığı "el-Müreşşah", 16. yüzyılda yaşamış Hekimşah Muhammed bin Mübarek Kazvinî'nin "Keşfü'l-Hakâik", Şeyh İsa b. Muhammed es-Sefevî'nin (ö. 1500) ve diğerlerinin haşiyelerini kayd edebiliriz[9]. Esere Hüseyn el-Hüseyni el-Halhalî tarafından da şerh yazılmıştır. Gösterilen haşiyeler arasında Muhammed Emin Şirvânî'nin yazdığı haşiye hem bilimsel açıdan, hem de hacminin büyük olmasından dolayı diğerlerinden farklanır. O, "el-Kâfiye fi'n-Nahv" eserinde arab grameri ile alakalı bir sıra meseleleri daha geniş biçimde araştırarak şerh etmiştir. Yazarın esere yazdığı mükaddimede belirttiği gibi, haşiyenin esas amacı İbnü'l-Hâcib'in "Kâfiye"sinde zor ve anlaşılmayan kısımlarının araştırılması ve şerhi olmuştur. Şirvânî, haşiyenin mukaddimesinde eserin yazılma sebepleri hakkında şöyle yazıyor: "Ben bu haşiyenin "el-Kâfiye fi'n-Nahv" eserinde olan zorlukları ve sorunların belirlenmesi, anlaşılmayan ve tartışmaya neden olan kısımlarını açıklamakla, zihinlere ve akıllara sevinç getire bilecek bilim adamlarının tartışma ve itirazlarını araştırıp yorumlayarak bir eser kaleme alma konusunda bir sıra ve dostlarımın önerilerini müzakere etdikden sonra yazdım."[10] Haşiyenin mukaddimesinde yazılanlardan ve eserden belli oluyor ki, "el-Kâfiye fi'n-Nahv" da Arap grameri ile ilgili bir sıra tartışmaya neden olan kuralların araştırılmasına ve her bir sorunlu meseleye açıklık getirmek için Muhammed Emin Şirvânî büyük gayret göstermiş ve Arap dilbilgisi alanında çok kıymetli bir esere imza atmıştır. Azerbaycan bilim adamlarının gerek Arapça'nın, gerekse de İslâm kültürünün gelişimindeki rolünü tayin etme amacıyla Muhammed Emin Şirvânî'nin eserinin, aynı zamanda başka yazarların eserlerinin ayrıca incelenmesi oldukça önemli bilimsel meselelerdendir. Anlatılanların yanısıra Şirvânî, farklı bilim dallarına

9 مصطفى بن عبدالله الشير بحاجى خليفة و كاتب چلبى. كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون. الجلد الثاند. بيروت، ص. ١٣٧٦ – ١٣٧٠.

10 محمد امين بن صدر الدين الشروانى. حاشيئ على حاشيئ العصام على شرح الكافية فى النحو. در سعادت، استانبول، ١٣٠٨، ص. ٢.

ait "Te'addüdü'l-Kavâmi", "el-Mebde ve'l-Me'âd", "Feidet Tavle fi ilmi'l-me'ânî", "Makâle ehli'l-"Âlem ve'l-Mezâhibi'l-Muhtalifeti li Tavâ'ifi'l-Ümem" gibi eserlerin yazarıdır. Aynı zamanda Şirvânî felsefe ve mantık bilimlerine de müracaat etmiştir. O, Nasırüddin Tûsî'nin öğrencisi el-Katibî lakabıyla bilinen Azerbaycan alimi Necmeddin Kazvinî'nin "er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-kavâidi'l-Mantıkiyye" eserinin şerhine haşiye yazmıştır.

Bütün Müslüman ilim adamları gibi Muhammed Şirvânî'nin de bilimsel yaratıcılığında İslâmiyetin yüce kitabı Kur'ân-ı- Kerim'in çok önemli bir yeri vardır. Şöyle ki, onun Kur'ân-ı- Kerim'in tefsiri sahasında da birçok eseri vardır. "Fatihâ" ve "İhlas" "en-Nahl", "el-İsrâ", "el-A'raf", "Hûd", "Yûnûs", "Yûsuf" ve başka surelerden bazı ayetleri tefsir etmiştir. O, el-Beyzavî'nin meşhur "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü'-Te'vîl" adlı tefsirine ta'lîkler de yazmışdır. Bundan başka, Kuran'i-Kerim'in tefsiri ile bağlı "er-Risâle fi Beyân ma Yetealluku bi'l-Hamd", "Fâidetun fi tefsîri kavluhi Te'âle" adlı eserleri de vardır.[11] Muhammed Emin Şirvânî Üsküdârî'nin eserlerinin elyazma nushalarının bir kısmı Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Muhammed Fuzuli Adına Elyazmalar Enstitüsü'nde bulunsa da, daha mühüm kısmı Türkiye kütüphaneleri ve müzelerinde kendi araştırmacılarını beklemektetir.

11 Kamandar Şərifli, *Alim, Pedaqoq və Kitabşünas. Nurlan*, Bakı, 2007, s. 190 – 193.

Üsküdarlı Abdülhay Celvetî ve Kasîde-i Bürde Tercümesi

YRD.DOÇ.DR. BÜNYAMİN AYÇİÇEĞİ
İstanbul Üniversitesi

Abdülhay Celvetî'nin Hayatı ve Eserleri

Abdülhay Efendi (ö.1117/1705) Edirne'de doğdu. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi TY 2201 numarada kayıtlı *Tefsîr-i Ba'z-ı Süver-i Kur'âniyye* adlı yazmanın 117[a] varağında 76 yaşında vefat ettiği yazılıdır.[1] Bu kayda göre Abdülhay Efendi'nin 1038/1629'da doğmuş olabileceği söylenebilir. Ancak Senâî Hasan Efendi (ö. 1152/1740 ve sonrası), Abdülhay Efendi hakkında bilgi verirken onun, 83 sene 4 ay yaşadığını, vefat etmeden iki sene evvel hayatından ümid kesilecek derecede hasta olduğunu söylemektedir. Bu bilgiye göre ise Abdülhay Efendi 1031-32/1622'de doğmuş olmalıdır.[2]

Babası Saçlı İbrahim Efendi (ö.1070/1659) Celvetîyye tarikatı şeyhlerinden olup annesi de Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri'nin kerimeleri Şerife Fatma Hanım'dır. Tasavvuf ve tarikat âdâbına dair ilk eğitimini babası Saçlı İbrahim Efendi'den alan Abdülhay Efendi, icazetini de babasından aldı.

Hilâfet aldıktan sonra ilk olarak Alaeddin Efendi Zâviyesi şeyhliğine getirildi. Babası Saçlı İbrahim Efendi, Edirne Selimiye Camii vaizi iken 1659'da vefat edince Selimiye Camii vaizi ve tekke şeyhi, 1686'da da İstanbul'da Sokullu Mehmed Paşa Zâviyesi'nin şeyhi oldu. Ardından Eminönü Yenicami vaizliğine

1 *Tefsîr-i Ba'zı Süver-i Kur'âniyye*, 123 yk.

2 Mustafa Tatcı, *a.g.m.*, 360-361.

Foto: Efdal Karabacak

tayin edildi. 1691'de Selami Ali Efendi'nin vefatı üzerine, Aziz Mahmud Hüdâyî âsitânesinin on birinci postnişîni oldu. On dört yılı aşkın bu vazifeyi ifâ eden Abdülhay Efendi, 29 Receb 1117/16 Kasım 1705 Pazartesi günü vefat etti. Vefatına "Kıla Abdülhay sana Hak rahmeti" mısra'ı ve Senâî tarafından da "Kudse pervâz etdi Abdülhay Efendi dedi Hû" mısra'ı tarih düşürülmüştür. Abdülhay Efendi; tamamen kesme taştan 1759'da inşa olunan, Aziz Mahmut Efendi Sokağı ile Açık Türbe Sokağı'nın birleştiği yerde ve Aziz Mahmut Efendi Sokağı'nın sol köşesinde bulunan, Sultan II. Osman (1618–1622) ve Sultan IV. Murat (1623–1640) devri sadrazamlarından Halil Paşa'nın (ö. 1038/1629) türbesinde medfundur.[3] Şiirlerinde Abdî, Abdullâhî ve Abdülhay mahlaslarını kullanmaktadır.[4]

Abdülhay Efendi; âlim, âbid, zâhid, mücâhid, faziletli bir şeyh ve mürşid-i kâmil bir zat olarak kaynaklarda anlatılmaktadır. Ayrıca vefatı münasebetiyle yazılan mersiyelerden hareketle onun güzel huylu, keşif ve kerâmet sâhibi, nûrânî yüzlü bir pîr olduğunu anlaşılmaktadır.[5] Abdülhay Efendi, Celvetîliğin şehir hayatında yagınlaşmasını sağlamış ve tarikatın Balkanlar'a açılmasında da önemli rol oynamıştır. Birçok eseri olduğu bilinen Abdülhay Efendi'nin Fetih Suresi'nin tefsirini içeren ve Arapça kaleme aldığı *Fethü'l-Beyan li-Husûli'n-Nasri ve'l-Fethi ve'l-Eman*; çeşitli surelerin tefsirini muhtevî Türkçe olarak telif ettiği *Tefsir-i Ba'z-ı Süver-i Kur'aniyye;* Hacı Bayram-ı Velî'nin *"Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân arasında"* mısra'ı ile başlayan şiirinin şerhi en çok bilinen eserleri arasındadır. Bunun dışında müellifin birçok mecmu'ada şiirleri, ilahileri mevcuttur. Abdülhay Efendi'nin bütün eserlerinin eksiksiz ve doğru bir şekilde tespiti ayrı bir çalışmanın konusu olacak derecede önem arz etmektedir. Bu çalışmayı hazırlarken onun eserleri arasında zikredilmeyen ama istinsah kaydında Abdülhay Efendi'ye ait olduğu söylenen, yazmada yer alan tarihlerden de kendisine ait olduğu düşünülebilecek dört halife methine dair mensur bir eseri de vardır. Eserin nüshaları ve durumuyla ilgili çalışmalarımız devam etmektedir. Bir başka husus da bildirinin asıl konusunu teşkil eden *Kasîde-i Bürde* tercümesinin çoğu kaynakta numarasının Nuruosmaniye 3213 olarak verilmesidir. Eserin zahriyesindeki ve elektronik ortamdaki kayıt numarasına/numaralarına dair durum şu şekildedir: Öncelikle esere eski yazıyla, 3719'un kayıt numarası olarak verildiği sonra bu numaranın üzeri çizilerek eserin 3733'le numaralandırıldığı görülmektedir. Ancak eserin aynı sayfasındaki kayıt mührüne yeni yazıyla, yeni kayıt numarası

3 Güneş Alçı, *a.g.m.*, 74-88.

4 Birden fazla mahlas kullanan şairler ve Abdülhay Efendi'nin mahlas kullanımıyla ilgili (Orhan Kurtoğlu, *a.g.m.*, 71-91)

5 Mustafa Tatcı, *a.g.m.*, 370-371.

olarak 3213'ün, eski kayıt numarası olarak da 3733'ün yazıldığı görülmektedir. Elektronik ortamda da eser 3733 olarak kayıtlıdır. Elektronik ortamdaki kayıtlarda Nuruosmaniye 3213'te halihazırda mensur bir tarih bulunmaktadır. Kayıt numaralarındaki bu karmaşık durum, yazma eser kütüphanelerindeki diğer bazı eserler için de geçerlidir. Araştırmacıların istifadesini kolaylaştırmak için yazmaların; eski, yeni ve elektronik ortamdaki kayıt numaralarının gözden geçirilerek numaralarda bir birliktelik sağlanması zarureti görülmektedir. Bu çalışmada eserin numarası, son olarak elektronik kayda da verilen, Nuruosmaniye 3733 olarak yazılacaktır.

Kasîde-i Bürde ve Abdülhay Efendi'nin Tercümesi

Kasîde-i Bürde ismi ilk olarak, Ka'b b. Züheyr'in (ö. 24/645 ?) müslüman olan kardeşini ve Hz. Peygamber'i yermek için yazdığı manzûmenin ardından ölüm cezasıyla cezalandırıldıktan sonra, af dilemek için kaleme aldığı şiir için; ikinci olarak da Ka'b b. Züheyr'den yaklaşık yarım asır sonra yaşamış olan Bûsîrî'nin (ö. 696/ 1297 ?) kasîdesi için kullanılmaktadır.[6] Abdülhay Efendi, Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sini manzum şekilde tercüme etmiştir.

Kasîde-i Bürde'nin Türk edebiyatında en çok tercüme ve şerh edilen eserlerden biri olduğu söylenebilir. Yazma eser kütüphaneleri incelendiğinde eserin *yüzlerce Türkçe tercüme ve şer*hine rastlanmaktadır. Hâlihazırda Süleymaniye kütüphanesinde bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça *Bürde nüshaları üzerin*de, yürüttüğümüz proje kapsamında bir çalışma devam etmektedir.[7] Sadık Yazar'ın, birçok nüsha ve eseri inceleyerek hazırladığı *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* adlı kapsamlı çalışmasında, eldeki bilgilere dayanarak en eski *Kasîde-i Bürde* şerhinin İbrahim b. Süleyman Ankaravî'ye (ö. 914/1508'den sonra); tercümesinin de Abdürrahim Karahisârî'ye (ö. 888/1483'ten sonra) ait olduğu belirtilmektedir.[8] Abdülhay Celvetî'nin tercümesi, ilk manzum tercümeden başlayarak incelemeye çalıştığımız diğer manzum tercümelerle benzer özellikleri taşımaktadır. Müelliflerin anlama odaklanmaları, mim harfiyle birçok Türkçe kafiye kelimesi bulmanın zorluğu Abdülhay Efendi'yi de Arapça kelimeleri sıklıkla

6 Bünyamin Ayçiçeği, "Bûsîrî (ö. 696/1297 ?)'nin Kasîdetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) tarafından yapılan mensur ve manzum tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, c. XV, (2015), s. 27-102.

7 "Tübitak 1002 Hızlı Destek" çerçevesinde, *"Busirî'nin Kaside-i Bürde'sinin Geçmişten Günümüze Türkiye Toplumu Üzerindeki Akademik, Sosyal ve Dini Etkileri"* başlıklı bir proje yürütmekteyiz. Bu proje neticesinde, *Kasîde-i Bürde*'nin Türk edebiyatındaki ve toplumdaki yeri hususunda yeni bilgilere ulaşabileceğimizi düşünmekteyiz.

8 Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, [Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul 2011], s. 586-620.

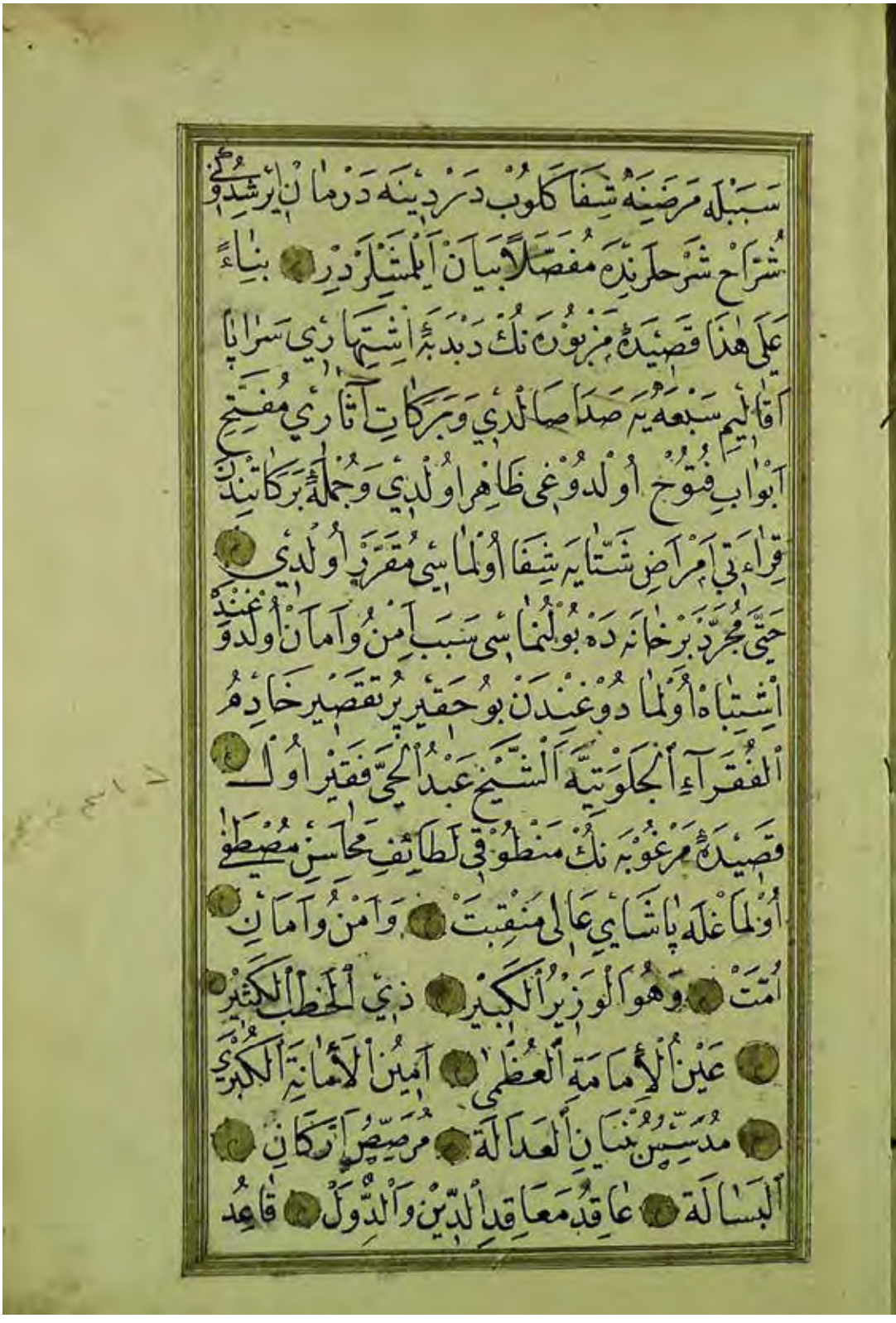

Eserin
1b-2a sayfası

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله وحده وكفى ۞ وسلام على نبيه المجتبى
محمد المصطفى ۞ صلى الله عليه ۞ وعلى آله الذين
هم اصحاب التقى ۞ مقبول اولاكه اول
فصح خاتم انبيا ۞ واول سلطان تخت اجتبا
رسولنا وشفيعنا محمد المصطفى ۞ صلى الله عليه
وسلم حضرتلرينك مدح و وصفنى هر مرامك حصولنه
وسيلة اولماغله ۞ شرف الدين محمد البوصيرى
رحمة الله عليه ۞ قصيدة برده اسميله مسمى اولان
قصيدة شيخ مبتلا اولدوغى فلج مرضنه شفا
اولمغه وسيلة اولمق اوزره تاليف ايليوب اول
سبيلة

kullanmaya itmiştir. Bu duruma "Eserin Dili ve Müellifin Tercüme Usûlü" bölümünde ayrıca değinilecektir. Ancak müellifin musammat bir tercüme meydana getirmesi, eserin ahenkli bir tarza bürünmesine katkı sağlamıştır.

Eserin Şekil ve Muhteva Bakımından İncelenmesi:

Kaside nazım şekliyle musammat olarak kaleme alınmış olan eser 160 beyittir. Bûsîrî *Kasîde-i Bürde*'sini basit bahrinde *müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün* vezniyle[9] yazmış; Abdülhay Celvetî ise aruzun recez bahrinde *müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* vezniyle tercümesini yapmıştır. Vezni çoğu zaman başarıyla kullanan müellifin, kafiyelerde Arapça kelimeleri hatta Bûsîrî'nin kullandığı kelimeleri birebir tercih ettiği görülmektedir. Şair 39 beyitte, Bûsîrî'nin kullandığı kafiye kelimelerini birebir kullanmıştır. Bu duruma, mim harfiyle birçok kafiye kelimesi bulma zorluğunun sebep olduğu söylenebilir.

Eserin Te'lif Sebebi

Abdülhay Efendi 2[a]-3[b] varakları arasında eseri neden kaleme aldığını anlatmaktadır. Öncelikle tercümesini, öncesinde büyük övgülerle bahsettiği Vezir Muhammed Paşa için yazdığını şu şekilde ifade eder: "*Bu evṣāf-ı ḥamīde ile mevṣūf olan vezīr-i 'ālī-şānuŋ nādī-i sāmīleri ṣavbına ol ḳaṣīde-i maḥmūde tercümesini ihdā eyledim*." Eserin istinsah tarihi bilinmemektedir. Ancak müellifin eseri kaleme alma sebebi ve hayatı göz önüne alındığında eserin, 1661'de vefat eden, dönemin kudretli veziri Köprülü Mehmed Paşa'ya arz edilmek için yazıldığı söylenebilir. Ayrıca eserin mukaddemisinin sonunda yer alan gazelinde Abdülhay Efendi, medh-i Rasûl'ün dertlere derman olacağını, matluba ulaştıracağını, kalpteki kiri/günahları gidereceğini ve kalbi nurlandıracağını, onun övgüsüyle necâta erileceğini dile getirmektedir. Böylece müellif, Hz. Muhammed'i medhetmekle bunları arzuladığını da dile getirmektedir.

Eserin Dili ve Müellifin Tercüme Usûlü:

Eser XVII. yy. Osmanlı Türkçesi imlâ özelliklerini barındırmaktadır. Müellifin sanatlı bir söyleyiş meydana getirmekten çok manayı ifade etmeye, beytin anlamını birebir yansıtmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak Arapça beyti manen aktarma-

9 Abdurrahman Özdemir, "Aruz İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, İstanbul 2015, s. 358.

da çoğunlukla başarılı olduğu söylenebilir. Mesela üçüncü beytin tercümesinde bu durum şu şekilde görülür:

فَمَا لِعَيْنَيْكَ إِنْ قُلْتَ اكْفُفَا هَمَتا

Âḫır n'olupdur çeşme ter ḳan dökme dirseŋ ol döker

وَمَا لِقَلْبِكَ إِنْ قُلْتَ اسْتَفِقْ يَهِمِ

N'oldı göŋül dirseŋ eger ayıl olur medhūş-ı ġam

Aynı durum 28. beyitte de şu şekilde görülmektedir:

وَلاَ تَزَوَّدْتُ قَبْلَ المَوْت نَافلَةً

Ölmezden öŋ hem ben hele zād itmedim hiç nāfile

وَلَمْ أُصَلِّ سِوَى فَرْضٍ وَلَمْ أُصَمِ

Ṣavm u ṣalātumdan bile vācibden özge ḳılmayam

Klâsik Türk şiirinde, mısra'ın birinin Türkçe diğerinin tamamının ya da bir kısmının Türkçe dışında bir dille yazılmasına mülemma' denir.[10] Kimi zaman, orijinal metindeki mısraların ya tamamının ya da bir kısmının, vezne uygun bir şekle getirilerek mülemma' tarzında tercümeye alındığı görülür.

11. beytin ikinci mısra'ında "muhib nasihat edenden sağırdır, nâsihi dinlemez" anlamındaki

إِنَّ المُحِبَّ عَنِ الْعُذَّالِ فِي صَمَمِ

mısra'ı şu şekilde beyitte geçmektedir:

İtdiŋ naṣīḥat baŋa çend ṭutmadum ammā ḳayd u bend
Güş eylemem hiç nuṣḥ u pend inne'l-muḥibbe fī ṣamem

12. beytin ikinci mısra'ında "saçın beyazlığının nasihatte töhmetlerden uzak olması" anlamına gelebilecek olan وَالشَّيْب أَبْعَدُ فِي نُصْحٍ عَنِ التُّهَمِ

mısra'ı bazı tasarruflarla şu şekilde geçmektedir:

10 M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 254-256; Ayrıca mülemma' ve Kınalızade Âlî Çelebi'nin bir mülemma' na'tı hakkında detaylı bilgi için bk.: (Hasan Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. V-VI/1987-1988, (1993), s. 125-144.

Virdi ögüt pīri baŋa ben eyledim töhmet aŋa
El-ḥaḳ budur ḥaḳḳı edā ke'ş-şeybi eb'ad'an tühem

18. beytin ikinci mısra'ında, "sütten kesersen kesilir" anlamındaki وَإِنْ تَفْطِمْهُ يَنْفَطِمِ ifadesi şu şekilde beyitte geçmektedir:

Nefsüŋ-durur ṭıfl-ı raḍī' ḳorsaŋ olur şīr-i velī'
Kesseŋ velī keslir serī' efṭimhü ḥattā yenfeṭim

36. beytin ikinci mısra'ında, "şiddetle hücum eden her korku için" anlamına gelen ifade beyitte şu şekildedir:

لِكُلِّ هَوْلٍ مِنَ الأَهْوَالِ مُقْتَحمِ

Oldur ḥabībullāh hemān her ḫavf içün kehfü'l-emān
Ḥaḳḳ'a geçer sözi revān fī külli hevl[in] muḳteḥam

Kimi zaman da kelimelerin/mısra'ların ya tamamının ya da bir kısmının Farsça olarak tercüme edildiği görülür. 22. beyitteki "tokluktan" anlamına gelen "mine't-tuḫem" ifadesi "ez-tuḫem" şeklinde verilmiştir:

Çoḳ açlıḳ var iy püser artıḳ zararlu ez-tuḫem

فَرُبَّ مَخْمَصَةٍ شَرٌّ مِنَ التُّخَمِ

"Eğer o (iffetli) zât olmasaydı, âlem yoklukta kalırdı." anlamına gelebilecek olan 33. beytin ikinci mısra'ı, Farsça olarak tercüme edilmiştir:

لَوْلاَهُ لَمْ تَخْرُجِ الدُّنْيَا مِنَ الْعَدَمِ

Ger ne-būd ān pākīźe-źeyl mī-māned 'ālem der-'adem

40. beytin ikinci mısra'ı da Farsça olarak şu şekilde tercüme edilmiştir:

مِنْ نُقْطَةِ الْعِلْمِ أَوْ مِنْ شَكْلَةِ الْحِكَمِ

Ān noḳṭa-i 'ilm-āverī ve'z şekle-i faż̇l u ḥikem

Eserde arkaik Türkçe kelimeler de görülmektedir. 48. beyitte "kolay" anlamındaki "geŋiz [geŋez]" kelimesi şöyle kullanılmıştır:

لِلْقُرْبِ وَالْبُعْدِ فِيهِ غَيْرُ مُنْفَحِمِ أَعْيَ الْوَرَى فَهْمُ مَعْنَاهُ فَلَيْسَ يُرَى

Ol ḥaż̇reti herkes geŋez ma'nīsin idrāk eylemez
Iraḳ yaḳın her bü'l-heves fehminde 'āciz beste-dem

70. beytte şaşkın, sersem, ahmak anlamına gelen "seme" kelimesi şöyle geçmektedir:

Gūyā ki ḳavm-i Ebrehe yüz döndürüp düşmiş rehe
Bārīk keffinde seme olmış ʻasākirdür o dem

118. beyitte ulaştırmak, eriştirmek anlamında "irgürdi"; 150. Beyitte zât-ı âlîlerinden, nezdinden anlamında "tapusından" kelimeleri kullanılmakta; 100. beytin ikinci mısraʻında, eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan –ısar,-iser eki, *Ferdâ <u>söniserdür</u> sakar* [*Gelecekte, yakında cehennem ateşi <u>sönecektir</u>.*] şeklinde geçmektedir.

20. beyitte kullanılan "şirinsemek" kelimesi kullanım açısından göze çarpmaktadır. Farsça sütlü, süt gibi ve yaygın kullanımıyla tatlı anlamına gelen şîrîn kelimesine Türkçe ekler getirerek müellif, "tatlı bulmak, hoşa gitmek" anlamına gelebilecek "şirinsemek" kelimesini ikinci mısraʻda altı çizili kısmın tercümesinde kullanmıştır.

وَرَاعِهَا وَهيَ فِي الْأَعْمَالِ سَائِمَةٌ وَاِنْ هِيَ اسْتَحْلَتِ الْمَرْعَى فَلاَ تُسِمِ

Peyveste nefsüŋ güd otar ḥikmet çemenzārında var
Şīrinseyüp bulsa ḳarār andan daḫı ayır o dem

Eserin dil hususiyetini anlamak bakımından 130. beyit dikkat çekici bir örnektir:

وَالْكَاتِبِينَ بِسُمْرِ الْخَطِّ مَا تَرَكَتْ أَقْلاَمُهُمْ حَرْفَ جِسْمٍ غَيْرَ مُنْعَجِمِ

Beytin anlamını tam olarak kavrayabilmek için, *Mesnevî*'ye ve *Kasîde-i Bürde*'ye yazdığı şerhlerle tanınan Abidin Paşa'nın (ö. 1906) bu beytin açıklamasını nasıl yaptığını buraya alındı. *"Kılıç döndürücü bahâdırân-ı İslâm, Hat memleketinin mızraklarıyla yazanlardır. O bahadıranın kalemleri düşmanlar cisminin hiçbir harfini noktasız bırakmadılar; yani ecsâm-ı aʻdânın her tarafını süngülediler, demektir. (Bunları medh iderim tevcîhi yine câizdir)"*[11]

Abdülhay Efendi, yukarıdaki anlamı muhtevî 130. beytin tercümesini Türkçe, Farsça, Arapça kelime ve terkiplerle oluşturmuştur:

Kilk-i rimāḥ-ı leşkeri çaḳ şöyle dürti kāfiri
Kim ḳalmadı hiçbir yeri ez-noḳṭa ḫālī ve'z raḳam

Kilk-i rimāḥ-ı leşkeri: askerin (kalem gibi) mızrağı / çaḳ: tastamam / dürti: süngüledi, dürttü
ez-noḳṭa ḫālī ve'z raḳam: ki yazıdan ve noktadan boş hiçbir yeri kalmadı.

11 Abidin Paşa, *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, İstanbul 1324, s. 141.

Nüsha Tavsifi

Yazma; alt ve üst kapağı koyu kahverengi meşin olup kağıdı 21,5x14,5 cm. ebatlarında açık sarıya çalan aharlıdır. 1[b]-3[a] varakları arası 10x17 cm. cetvel içindedir. Manzum tercüme 9,5x16,5 cetvel içinde olup her beyit ayrıca cetveller arasına alınmıştır. 19 varak olan eser müstakil cilt içindedir. Eserin zahriyesinde sonradan farklı bir el tarafından rik'a olarak Abdülhay Efendi'nin hayatı beş satır halinde yazılmıştır. Eserin hatimesinden sonra eklenmiş- farklı bir el tarafından yazıldığı anlaşılan- yedi beyit, ayrıca kırmızı mürekkeple yazılı şifâ duaları ile 3[b] derkenarında *Kasîde-i Bürde*'nin vezni ve 19[a] der-kenârında ise ta'lîk hatla yine farklı bir el tarafından yazıldığı anlaşılan Farsça bir rübâ'î bulunmaktadır. Eserin bütününde siyah mürekkep kullanılmakla beraber der-kenârlardaki yazıların bazısında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser harekeli, güzel bir nesih hatla yazılmıştır, reddadelidir. Yazmada istinsah ve istishab kaydı yoktur.

Metin

1[b]

Bismillāhirraḥmānirraḥīm

Elḥamdülillāhi vaḥdehū ve kefā, ve selām[ün] 'alā nebbiyihi'l-müctebā, Muḥammed[i-ni]'l-Muṣṭafā, ṣallallāhu 'aleyhi ve 'alā ālihi'lleźīnehüm aṣḥābü't-tüḳā. Ma'lūm ola ki ol faṣṣ-ı ḫātem-i enbiya ve ol sulṭān-ı taḥt-ı ictibā rasūlünā ve şefī'ünā Muḥammed[i-ni]'l-Muṣṭafā ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem ḥażretlerinüŋ medḥi ve vasfı, her merāmuŋ ḥuṣūline vesile olmaġla, Şerefü'd-dīn Muḥammed el-Būṣīrī raḥmetullāhi 'aleyh Ḳaṣīde-i Bürde ismiyle müsemmā olan ḳaṣīdesini, mübtelā olduġı felc marażına şifā olmaġa vesīle olmaḳ üzere teˇlīf eyleyüp ol [2[a]] sebeble maraẓına şifā gelüp derdine dermān irişdügi şurrāḥ şerḥlerinde mufaṣṣal[an] beyān eylemişlerdür. Binā[en] 'alā hāźā ḳaṣīde-i mezbūrenüŋ debdebe-i iştihārı serāpā eḳālīm-i seb'aya ṣadā ṣaldı ve berekāt-ı āśārı, müfettiḥ-i ebvāb-ı fütūḥ olduġı ẓāhir oldı ve cümle-i berekātından ḳırāˇati, emrāż-ı şettāya şifā olması muḳarrer oldı. Ḥattā mücerred bir ḫānede bulunması sebeb-i emn ü emān olduġında iştibāh olmaduġından, bu ḥaḳīr-i pür-taḳṣīr, ḫādimü'l-fuḳarāi'l-Celvetîyye, eş-Şeyḫ 'Abdulḥayy-ı faḳīr ol ḳaṣīde-i merġūbenüŋ manṭūḳı, leṭāif-i meḥāsin-i Muṣṭafā olmaġla, pāşā-yı 'ālī-menḳabet ve emn ü emān-ı ümmet ve hüve'l-vezīrü'l-kebīr, źi'l-ḥaṭbi'l-keśīr, 'aynü'l-imāmeti'l-'uẓmā, emīnü'l-emāneti'l-kübrā, müdessisü bünyāni'l-'adāleh, muraṣṣıṣu erkāni'l-besāleh, 'āḳidü me'āḳidi'd-dīni ve'd-düvel, ḳā'idü [2[b]] meḳā'idi'l-meliki ve'l-milel, vāhibü

hedāyā ve'l-'aṭāyā ve sālibü ġıṭāyā ve'l-ḫaṭāyā eṣ-ṣārimü'ṣ-ṣamṣām ve's-semeyde'u'l-hümām el-vekīlü'l-muṭlaḳu li's-sulṭāni'l-aṣīl el-celīlü'n-nebīl el-men'ūtü źātü'l-cemīl bi-ni'me'l-vekīl el-vezīrü'l-a'ẓam el-veliyyü'n-ni'am sümmiye ḥażreti seyyidi'l-verā a'nī Muḥammed Pāşā yesserallāhu mā yesserahū mimmā şāˇ ve ḥafeẓahu'llāhu te'ālā ve ṣānehū fi'ṣ-ṣubḥi ve'l-mesāˇ 'ammā sāˇ. Bu evṣāf-ı ḥamīde ile mevṣūf olan vezīr-i 'ālī-şānuŋ nādī-i sāmīleri ṣavbına ol ḳaṣīde-i maḥmūde tercümesini ihdā eyledim. el-merˇü yehdī 'alā miḳdāri ḳudretihī ve'n-nemlü ya'źirü fi'l-'öźri'l-leźī 'amel[en] lev kāne küllü ḥaḳīr[in] rüdde muḥteḳir[an] lem yaḳbelu'llāhu yevm[en] li'l-verā 'amel[en]. Pes ol źāt-ı sütūde-ḫıṣālden meˇmūldür ki bu ḥaḳīrüŋ müstef'il baḥrinde ihdā eyledügi *Ḳaṣīde-i* [3[a]] *Bürde* tercümesini ḳabūl buyurmalarında, ancaḳ muḥabbet ve du'ālarında olduġumızı mülāḥaẓa buyurup aġrāż-ı dünyeviyye ile meşbū' beytini teˇemmül buyurmayalar.

Li-nāẓimihī

Derd ehlinüŋ dermānıdur medḥ-i Rasūl-i kibriyā
Ḥaḳḳuŋ bize iḥsānıdur medḥ-i Rasūl-i kibriyā

Her kim ider medḥ-i Rasūl maṭlūbına bulur vuṣūl
Ḳalbden ider ṭarḥ-ı fuẓūl medḥ-i Rasūl-i kibriyā

Oldur faẓīletlü 'amel oldur iden maḥv-ı źelel
Ḳomaz kişide hiç ḫalel medḥ-i Rasūl-i kibriyā

İden o sulṭāna ṣalāt bulur necāt üzre necāt
Virir ḥayāt-ender-ḥayāt medḥ-i Rasūl-i kibriyā

Abdulḥay isterseŋ ṣafā medḥinde ol ṣubḥ u mesā
Ḳalbe virür her dem ẓiyā medḥ-i Rasūl-i kibriyā

Elḥamdülillāhi'lleźī hedānā li-hāźā ve mā künnā li-nehdediye levlā en hedāna'llāh ve mā ene eşra'u fī mā 'azemtühū müste'īn[en] 'ala'llāhi'l-kerīm

vr. 3b-4a

Bismillāhirraḥmānirraḥīm

[3ᵇ]

1. أَمِنْ تَذَكُّرِ جِيرَانٍ بِذِي سَلَمٍ مَزَجْتَ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقْلَةٍ بِدَمِ

Āyā civār-ı Ẕī-Selem yādıyla mı ey pür-elem
Ḥalṭ eylediŋ eşk-i nedem ḫūn-ı ciğerle dem-be-dem

2. أَمْ هَبَّتِ الرِّيحُ مِنْ تِلْقَاءِ كَاظِمَةٍ وَأَوْمَضَ البَرْقُ فِي الظَّلْمَاءِ مِنْ إِضَمِ

Yoḫsa nesīm-i Kāẓıme esti vü ṭoldı ‘āleme
Ev fi’l-leyāli’l-muẓlime īmāḍ idüp berḳ-i İḍam

3. فَمَا لِعَيْنَيْكَ إِنْ قُلْتَ اكْفُفَا هَمَتَا وَمَا لِقَلْبِكَ إِنْ قُلْتَ اسْتَفِقْ يَهِمِ

Āḫır n’olupdur çeşme ter ḳan dökme dirseŋ ol döker
N’oldı göŋül dirseŋ eger ayıl olur medhūş-ı ġam

vr. 4b-5a

4. أَيَحْسَبُ الصَّبُّ أَنَّ الحُبَّ مُنْكَتِمٌ مَا بَيْنَ مُنْسَجِمٍ مِنْهُ وَمُضْطَرِمِ

‘Āşıḳ gümān eyler her ān kim ola ‘āşıḳlıḳ nihān
Seylāb iken eşk-i revān yalınanırken cān hem

5. لَوْلاَ الْهَوَى لَمْ تُرِقْ دَمْعًا عَلَى طَلَلٍ وَلاَ أَرِقْتَ لِذِكْرِ الْبَانِ وَالْعَلَمِ

Eşk olmasa gözden revān olmazdı yurd yirinde ḳan
Uyanmaz idi çeşm-i cān yād itmeden bān u ‘alem

[4ª]

6. فَكَيْفَ تُنْكِرُ حُبًّا بَعْدَمَا شَهِدَتْ بِهِ عَلَيْكَ عُدُولُ الدَّمْعِ وَالسَّقَمِ

Var iken eşk ü rūy-ı zerd lābüd olur cānuŋda derd
Olmaz müfīd inkār-ı merd olsa ‘udūliyle ḥakem

7. وَأَثْبَتَ الوَجْدُ خَطَّيْ عَبْرَةٍ وَضَنىً مِثْلَ الْبَهَارِ عَلَى خَدَّيْكَ وَالْعَنَمِ

Hem sende var ey ‘ışḳ eri ḫūnīn sirişk ü lāġarī
Yüzüŋde śābit her biri miśle’l-behāri ve’l-‘anem

8. نَعَمْ سَرَى طَيْفُ مَنْ أَهْوَى فَأَرَّقَنِي وَالْحُبُّ يَعْتَرِضُ اللَّذَّاتِ بِالْأَلَمِ

Geldi evet ḳıldı güźār ṭayf-ı ḫayāl-i ḫāl-i yār
Uyandırup ‘ışḳ itdi zār telḫ eyledi ‘ayşum elem

9. يَا لاَئِمِي فِي الْهَوَى الْعُذْرِيِّ مَعْذِرَةً مِنِّي إِلَيْكَ وَلَوْ أَنْصَفْتَ لَمْ تَلُمِ

İy ‘ayb-cūy u ṭa‘na ger ‘āşıḳlara levmi gider
Var ise inṣāfuŋ eger ‘öźrüm ḳabūl it ez-kerem

10. عَدَتْكَ حَالِي لاَ سِرِّي بِمُسْتَتِرٍ عَنِ الْوُشَاةِ وَلاَ دَائِي بِمُنْسَجِمِ

Senden tecāvüz itdi sır ḫalḳ içre olmış müstemir
Ne ḥālüm ilden müstetir ne derdüm oldı hīç kem

[4^{b}]

11. مَحَضْتَنِي النُّصْحَ لٰكِنْ لَسْتُ أَسْمَعُهُ إِنَّ المُحِبَّ عَنِ الْعُذَّالِ فِي صَمَمِ

İtdiŋ naṣīḥat baŋa çend ṭutmadum ammā ḳayd u bend
Gūş eylemem hiç nuṣḥ u pend inne’l-muḥibbe fī ṣamem

12. إِنِّي اتَّهَمْتُ نَصِيحَ الشَّيْبِ فِي عَذَلِي وَالشَّيْبُ أَبْعَدُ فِي نُصْحٍ عَنِ التُّهَمِ

Virdi ögüt pīri baŋa ben eyledim töhmet aŋa
El-ḥaḳ budur ḥaḳḳı edā ke’ş-şeybi eb‘ad ‘an tühem

13. فَإِنَّ أَمَّارَتِي بِالسُّوءِ مَا اتَّعَظَتْ مِنْ جَهْلِهَا بِنَذِيرِ الشَّيْبِ وَالْهَرَمِ

Bu nefs-i bed hīç eslemez āḫır n’olur ḥālim dimez
Ḳorḫu aŋa kār eylemez bilmez nedür şeyb ü herem

14. وَلاَ أَعَدَّتْ مِنَ الْفِعْلِ الْجَمِيلِ قِرَى ضَيْفٍ أَلَمَّ بِرَأْسِي غَيْرَ مُحْتَشَمِ

Hem itmedi nefs-i reźīl ḳonuḳlıġa fi‘l-i cemīl
Bir ḍayf içün kim bī-delīl teklīfsiz başdı ḳadem

15. لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنِّي مَا أُوَقِّرُهُ كَتَمْتُ سِرًّا بَدَالِي مِنْهُ بِالْكَتَمِ

Ma‘lūmum olsa bīş ü kem k’olmaz bu mihmān muḥterem
Bu sırr-ı pinhānı o dem ketm eyleyeydim bi’l-ketem

[5[a]]

16. مَنْ لي بِرَدِّ جِمَاحٍ مِنْ غَوَايَتِهَا كَمَا يُرَدُّ جِمَاحُ الخَيْلِ بِاللُّجَمِ

Kimdür baŋa yanan kişi ẓabṭ ide nefs-i serkeşi
Mānend-i esb-i āteşī kim ẓabṭ iderler bi’l-lücem

17. وَلاَ تَرُمْ بِالمَعَاصِي كَسْرَ شَهْوَتِهَا إِنَّ الطَّعَامَ يُقَوِّي شَهْوَةَ النَّهِمِ

Olmaz ebed bu nefs-i dūn ‘ışyān ile zār u zebūn
Şehvet olur lābüd füzūn nefs-i ḫara çoḳ virme yem

18. فَالنَّفْسُ كَالطِّفْلِ إِنْ تُهْمِلْهُ شَبَّ عَلَى حُبِّ الرَّضَاعِ وَإِنْ تَفْطِمْهُ يَنْفَطِمِ

Nefsüŋ-durur ṭıfl-ı raḍī‘ ḳorsaŋ olur şīr-i velī‘
Kesseŋ velī keslir serī‘ efṭimhü ḫattā yenfeṭim

19. وَاصْرِفْ هَوَاهَا وَحَاذِرْ أَنْ تُوَلِّيَهُ إِنَّ الهَوَى مَا تَوَلَّى يصم أَوْ يَصِمِ

Pes andan it men‘-i hevā olma ṣaḳın maḥkūm aŋa
Ger ḥākim olursa saŋa ya ḳatl ider ya ḳaddi ḫam

20. وَرَاعِهَا وَهيَ فِي الْأَعْمَالِ سَائِمَةٌ وَاِنْ هِيَ اسْتَحْلَتِ الْمَرْعَى فَلاَ تُسِمِ

Peyveste nefsüŋ güd otar ḥikmet çemenzārında var
Şīrinseyüp bulsa ḳarār andan daḫı ayır o dem

[5[b]]

21. كَمْ حَسَّنَتْ لَذَّةً لِلْمَرْءِ قَاتِلَةً مِنْ حَيْثُ لَمْ تَدِرْ اِنَّ السَّمَّ فِي الدَّسَمِ

İy niçe niçe leźźeti nefsüŋ olur ḫōş rüˇyeti
Yaḳlaşma itme ġafleti vardur ṣaḳın żımnında sem

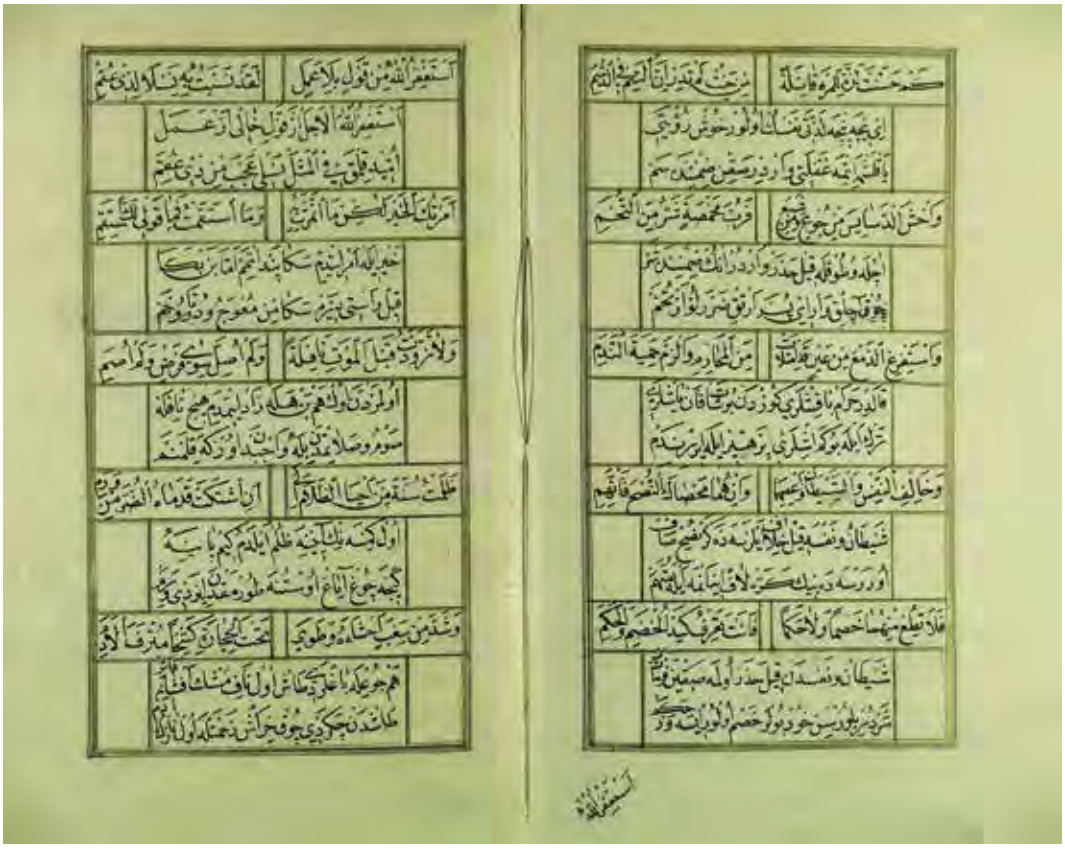

vr. 5b-6a

22. وَاخْشَ الدَّسَائِسَ مِنْ جُوعٍ وَمِنْ شَبَعٍ فَرُبَّ مَخْمَصَةٍ شَرٌّ مِنَ التُّخَمِ

Açla vü ṭoḳla ḳıl ḥaźer vardur anuŋ żımnında şer
Çoḳ açlıḳ var iy püser artıḳ ẓararlu ez-tuḫem

23. وَاسْتَفْرِغِ الدَّمْعَ مِنْ عَيْنٍ قَدِ امْتَلَأَتْ مِنَ المَحَارِمِ وَالْزَمْ حِمْيَةَ النَّدَمِ

Ḳaldır ḥarām baḳışları gözden boşat ḳan yaşları
Terk eyle bu kem işleri perhīz ile irür nedem

24. وَخَالِفِ النَّفْس وَالشَّيْطَان وَاعْصِهِمَا وَإِنْ هُمَا مَحضَاكَ النُّصْحَ فَاتَّهِمِ

Şeyṭān u nefse ḳıl ḫilāf eylerse de ger nuṣḥ-ı ṣāf
Urarsa da biŋ kerre lāf inanma eyle müttehem

vr. 6b-7a

25. وَلاَ تُطِعْ مِنْهُمَا خَصْمًا وَلاَ حَكَمًا فَأَنْتَ تَعْرِفُ كَيْد الخَصْمِ وَالحَكَمِ

Şeyṭān u nefsden ḳıl ḥaźer olma ṣaḳın fermān-ber
Şerdür bilürsin ḫod böler ḫaṣm olur ise ver ḥakem

[6ª]

26. اَسْتَغْفِرُ اللَّهَ مِنْ قَوْلٍ بِلاَ عَمَلٍ لَقَدْ نَسَبْتُ بِهِ نَسْلاً لِذِي عُقُمِ

Estaġfirullāh el-ecel ez-ḳavl-i ḫālī-i ez-‘amel
Ümmīd ḳılmaḳ fi’l-meśel neslī ‘aceb min źī ‘uḳam

27. أَمَرْتُكَ الخَيْرَ لٰكِنْ مَا ائْتَمَرْتُ بِهِ وَمَا اسْتَقَمْتُ فَمَا قَوْلِي لَكَ اسْتَقِمِ

Ĥayr ile emr itdim saŋa pend itmem ammā ben baŋa
Ḳıl rāstī direm saŋa min mu‘vec ü dü-tā vü ḫam

28. وَلاَ تَزَوَّدْتُ قَبْلَ المَوْتِ نَافِلَةً وَلَمْ أُصَلِّ سِوَى فَرْضٍ وَلَمْ أُصَمِ

Ölmezden öŋ hem ben hele zād itmedim hiç nāfile
Ṣavm u ṣalātumdan bile vācibden özge ḳılmayam

29. ظَلَمْتُ سُنَّةَ مَنْ أَحْيَا الظَّلاَمَ إِلَى أَنْ اِشْتَكَتْ قَدَمَاهُ الضُّرَّ مِنْ وَرَمِ

Ol kimseniŋ āyīnine ẓulm eyledim kim pāyına
Gīce çoġ ayaġ üstüne ṭurmaḳdan inerdi verem

30. وَشَدَّ مِنْ سَغَبٍ أَحْشَاءَهُ وَطَوَى تَحْتَ الحِجَارَةِ كَشْحًا مُتْرَفَ الْأَدَمِ

Hem cū‘ ile baġlardı ṭaş ol nāf-i müşk-efşāna fāş
Šaşdan çekerdi çoḳ ḫırāş zaḥmetle ol nāzük edem

[6^{b}]

31. وَرَاوَدَتْهُ الْجِبَالُ الشُّمُّ مِنْ ذَهَبٍ عَنْ نَفْسِهَا فَأَرَاهَا أَيَّمَا شَمَمِ

Hem daḫı niçe kūh-ı zer kendülerin ‘arż itdiler
Hem-dem yanınca gideler redd itdi ol ḫayrü’l-ümem

32. وَأَكَّدَتْ زُهْدَهُ فِيهَا ضَرُورَتُهُ إِنَّ الضَّرُورَةَ لاَ تَعْدُو عَلَى الْعصَمِ

Bulsa żarūret aŋa yol teˇkīd-i zühd eylerdi ol
Virmezdi hiç taġyīr şol ma‘ṣūma dīnār u direm

33. وَكَيْفَ تَدْعُو إِلَى الدُّنْيَا ضَرُورَة مَنْ لَوْلاَهُ لَمْ تخرُجِ الدُّنْيَا مِنَ الْعَدَمِ

Olmış aŋa ‘ ālem ṭufeyl hīç ide mi dünyāya meyl
Ger ne-būd ān pākīźe-źeyl mī-māned ‘ālem der-‘adem

34. مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الكَوْنَيْنِ وَالثَّقَلَيْـ ـنِ وَالْفَرِيقَيْنِ مِنْ عُرْبٍ وَمِنْ عَجَمِ

İki cihānuŋ seyyidi hem ins ile cin ceyyidi
İki gürūhuŋ eyyidi ya‘nī ‘Arab birle ‘Acem

35. نَبِيُّنَا الْآمِرُ النَّاهِي فَلاَ أَحَدٌ أَبَرَّ فِي قَوْلٍ لاَ مِنْهُ وَلاَ نَعَمِ

Oldur bize peyġāmber emr itse nehy itse düşer
Ḳavlinde herkesden eber ger lā dise ol geh ne‘am

[7ª]

36. هُوَ الحَبِيبُ الَّذي تُرْجَى شَفَاعَتُهُ لِكُلِّ هَوْلٍ مِنَ الأَهْوَالِ مُقْتَحمِ

Oldur ḥabībullāh hemān her ḫavf içün kehfü'l-emān
Ḥaḳḳ'a geçer sözi revān fī külli hevl[in] muḳteḥam

37. دَعَى إِلَى اللَّهِ فَالْمُسْتَمْسِكُونَ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ بِحَبْلٍ غَيْر مُنْفَصِمِ

İtdi ḳamuya ḥażreti dīn-i mübīne da'veti
Her kim ki itdi ṭā'ati ol ṭutdı ḥabl-i mu'teṣam

38. فَاقَ النَبِيِّينَ فِي خَلْقٍ وَفِي خُلُقٍ وَلَمْ يُدَانُوهُ فِي عِلْمٍ وَلاَ كَرَمِ

İtdi tefevvuḳ cümleden ḫalḳı güzel ḫulḳı ḥasen
Yegdür rusülden cümlet[en] Allāh zihī 'ilm ü kerem

39. وَكُلُّهُمْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ مُلْتَمِسٌ غَرْفًا مِنَ البَحْرِ أَوْ رَشْفًا مِنَ الدِّيَمِ

Ĥayl-i rusül heb iy püser fażl-ı 'amīminden diler
Luṭfından ire bir eśer ya feyż ide bir ḳaṭre nem

40. وَوَاقِفُونَ لَدَيْهِ عِنْدَ حَدِّهِمِ مِنْ نُقْطَةِ الْعِلْمِ أَوْ مِنْ شَكْلَةِ الْحِكَمِ

Hem ḫıdmetinden her biri ḥaddince ṭutmışdur yeri
Ān noḳṭa-i 'ilm-āverī ve'z şekle-i fażl u ḥikem

[7ᵇ]

41. وَهْوَ الَّذي تَمَّ مَعْنَاهُ وَصُورَتُهُ ثُمَّ اصْطَفَاهُ حَبِيبًا بَارِئُ النَّسَمِ

Tekmīl ol itdi ṣūreti hem ma'nā vü hem sīreti
Andan pes Allāh ḥażreti ḳıldı ḥabīb-i muḥterem

42. مُنَزَّهٌ عَنْ شَرِيكٍ فِي مَحَاسِنِهِ فَجَوْهَرُ الْحُسْنِ فِيهِ غَيْرُ مُنْقَسِمِ

Pāk ü laṭīf ü muṣṭafā ḥaḳḳında yoḳ enbāz aŋa
Pes cevher-i ḥüsne revā olursa ḫālī ez-ḳasem

vr. 7b-8a

43. دَعْ مَا ادَّعَتْهُ النَّصَارَى فِي نَبِيِّهِمِ وَاحْكُمْ بِمَا شِئْتَ مَدْحًا فِيهِ وَاحْتَكِمِ

‘Ìsī içün küffār-ı ḫʸār didüklerin terk eyle var
Ġayrı meḥāsinden ne var ḥükm it aŋa yürüt ḳalem

44. وَانْسُبْ إِلَى ذَاتِهِ مَا شِئْتَ مِنْ شَرَفٍ وَانْسُبْ إِلَى قَدْرِهِ مَا شِئْتَ مِنْ عِظَمِ

Lāyıḳdur aŋa her şeref medḥinde ḳıl ‘ömrüŋ telef
Nisbet ḳılursaŋ yoḳ seref her rütbet ez-‘iẕẕ ü ‘iẓem

45. فَإِنَّ فَضْلَ رَسُولِ اللَّهِ لَيْسَ لَهُ حَدٌّ فَيُعْرِبَ عَنْهُ نَاطِقٌ بِفَمِ

Zīrā ki faẓl-ı Muṣṭafā tā Ḥaḳ’da bulmış müntehā
Ḥadd ü kenār olmaz aŋa kim ādem andan ura dem

[8ª]

vr. 8b-9a

46. لَوْ نَاسَبَتْ قَدْرَهُ آيَاتُهُ عِظَمًا أَحْيَا اسْمُهُ حِينَ يُدْعَى دَارِسَ الرِّمَمِ

İʿcāz-ı āyātı eger olsa anuŋ ḳadri ḳadar
Nāmıyla ol ḫayrü'l-beşer her-dem dirildeydi rimem

47. لَمْ يَمْتَحِنَّا بِمَا تَعْيَ الْعُقُولُ بِهِ حِرْصًا عَلَيْنَا فَلَمْ نَرْتَبْ وَلَمْ نَهِمِ

Hem itmedi ol yüzi aḳ teklīf-i hiç *mā lā yuṭāk*
Tā ṭāḳati olmaya ṭāḳ ġam çekmeye bir kimse hem

48. أَعْيَ الْوَرَى فَهْمُ مَعْنَاهُ فَلَيْسَ يُرَى لِلْقُرْبِ وَالْبُعْدِ فِيهِ غَيْرُ مُنْفَحِمِ

Ol ḥażreti herkes geŋez maʿnīsin idrāk eylemez
Iraḳ yaḳın her bü'l-heves fehminde ʿāciz beste-dem

Ḥaḳīḳat-i Muḥammediyye'yi fehm, ḫalḳı ʿāciz eyledi. Binā[ˇen] ʿalā źālik ḫalḳ yaḳın ve uzaḳ ol ḥaḳīḳatı idrākde ʿacz ve sükūt ḥālinden başḳa ṣūret görür olmadı.

49. كَالشَّمْسِ تَظْهَرُ لِلْعَيْنَيْنِ مِنْ بُعُدٍ صَغِيرَةً وَتُكِلُّ الطَّرْفَ مِنْ أَمَمِ

Ĥurşīd-veş ol yüzi nūr küçük ẓuhūr eyler zi-dūr
Gözler velī ẖīre olur diḳḳatle baḳsaŋ lā-cerem

50. وَكَيْفَ يُدْرِكُ فِي الدُّنْيَا حَقِيقَتَهُ قَوْمٌ نِيَامٌ تَسَلَّوْا عَنْهُ بِالْحُلُمِ

Ol şeh ḳatı ‘ālī-durur anı nice aŋlar bilür
Bir ḳavmi kim yatmış uyur bir düşle olmış muġtenem

[8^{b}]

51. فَمَبْلَغُ العِلْمِ فِيهِ أَنَّهُ بَشَرٌ وَأَنَّهُ خَيْرُ خَلْقِ اللَّهِ كُلِّهِمِ

Ol ẖayr-ı ḥalḳ-ı ‘ālemi hiç kimse idrāk ide mi
İllā ki oldur ādemī ancaḳ odur ẖayrü’l-ümem

52. وَكُلُّ آيٍ أَتَى الرُّسلُ الْكِرَامُ بِهَا فَإِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُورِهِ بِهِمِ

Her mu‘cize kim enbiyā Ḥaḳ’dan getürmiş ẓāhire
Ḥaḳḳā ki nūr-ı Muṣṭafā imdād idüp virmiş kerem

53. فَإِنَّهُ شَمْسُ فَضْلٍ هُمْ كَوَاكِبُهَا يُظْهِرْنَ أَنْوَارَهاَ لِلنَّاسِ فِي الظُّلَمِ

Zīrā odur şems-i ‘ulūm sāyir peyemberler nücūm
Dünyāya min ḥayśi’l-‘umūm pertev ṣalarlar fi’ẕ-ẓulem

54. أَكْرِمْ بِخَلْقِ نَبِيٍّ زَانَهُ خُلُقٌ بِالحُسْنِ مُشْتَمِلٍ بِالبِشْرِ مُتَّسِمِ

Allāh zihī ẖalḳ-ı kerīm kim zeyn ide ẖulḳ-ı ‘aẓīm
Ḥüsn ü cemāliyle vesīm mevṣūf bā-luṭf u şiyem

55. كَالزَّهْرِ فِي تَرَفٍ وَ البَدْرِ فِي شَرَفٍ وَالبَحْرِ فِي كَرَمٍ وَالدَّهْرِ فِي هِمَمِ

Güller gibi tāze vü ter sa‘d ü şerefde ke’l-ḳamer
Nef‘iyle baḥri pür-güher mānend-i dehr a‘lā-himem

[9ª]

56. كَأَنَّهُ وَهوَ فَرْدٌ فِي جَلاَلَتِهِ فِي عَسْكَرٍ حِينَ تَلْقَاهُ وَفِي حَشَمِ

Ĥışm ile eylerken neberd dirdiŋ göreydiŋ anı ferd
Gūyā ki ol ḳuvvetlü merd yanınca var ḫayl ü ḫaşem

57. كَأَنَّمَا اللُّؤْلُؤُ الْمَكْنُون فِي صَدَفٍ مِنْ مَعْدنيْ مَنْطِقٍ مِنْهُ وَمُبْتَسَمِ

Gösterse dirdüŋ femde dür aṣdāf-ı lüˇlüˇ-dārdur
Kim ḫande itse gösterür ya nuṭḳa gelse bi’l-ḥakem

58. لاَ طِيبَ يَعْدِلُ تُرْبًا ضَمَّ أَعْظُمَهُ طُوبىَ لِمُنْتَشِقٍ مِنْهُ وَمُلْتسَمِ

Hiç ḳoḫı yoḳdur ḫōş-ter ol türbeden ḳˇol ten deger
Ĥurrem aŋa k’anı ḳoḫar yüz sürüp eyler anı ḍam

59. أَبَانَ مَوْلِدُهُ عَنْ طِيبِ عُنْصُرِهِ يَا طِيبَ مُبْتَدَإٍ مِنْهُ وَمُخْتَتَمِ

Anuŋ mübārek mevlidi ḫūb aṣlın iẓhār eyledi
İy ḫōş-baḫt-ı Aḥmedī fi’l-müftetaḥ ve’l-muḫtetem

60. يَوْمٌ تَفَرَّسَ فِيهِ الفُرْسُ أَنَّهُمُ قَدْ أُنْذِرُوا بِحُلُولِ الْبُؤْسِ وَالنّقَمِ

Ol gün-durur kim ṣubḥ-dem bildi firāsetle ‘Acem
Kendülere yetmiş naḳam lā-büd iriser derd ü ġam

[9ᵇ]

61. وَبَاتَ إِيوَانُ كِسْرَى وَهوَ مُنْصَدِعٌ كَشَمْلِ أَصْحَابِ كِسْرَى غَيْرَ مُلْتَئِمِ

Buldı olup bī-pāy pest ṭāḳ-ı Anūşirān şikest
Cem‘iyyet-i āteş-perest mānendi hiç gelmez behem

62. وَالنَّارُ خَامِدَةُ الأَنْفَاسِ مِنْ أَسَفٍ عَلَيْهِ وَالنَّهْرُ سَاهِي الْعَيْنِ مِنْ سَدَمِ

Biŋ yıl yanan āteşleri ġamdan sönüp yalıŋları
Ol gice hem ırmaḳları ḳayġu çeküp geldi nedem

vr. 9b-10a

63. وَسَاءَ سَاوَةَ أَنْ غَاضَتْ بُحَيْرَتُهَا وَرُدَّ وَارِدُهَا بِالغَيْظِ حِينَ ظَم

Deryāçe-i Sāve geçüp batdı yer ile ḳurıyup
Yanmış cigerler ṣuṣayup sūˇ ehli hep nūş itdi dem

64. كَأَنَّ بِالنَّارِ مَا بِالمَاءِ مِنْ بَلَلٍ حُزْنًا وَبِالمَاءِ مَا بِالنَّارِ مِنْ ضَرم

Olmış diyeydiŋ sebze-zār nāruŋ yiri ṣunuŋ ġubār
Bu resme oldı ḫˇār u zār ol ḳavm olup hep beste-dem

65. وَالْجِنُّ تَهْتِفُ وَالأَنْوَارُ سَاطِعَةٌ وَالْحَقُّ يُظْهَرُ مِنْ مَعْنى وَ مِنْ كَلِمِ

Āvāze ṣaldı cinniyān eflāke nūr oldı revān
Ol gice ḥaḳ oldı ‘ıyān lafẓ^en ve ma‘n^en bīş ü kem

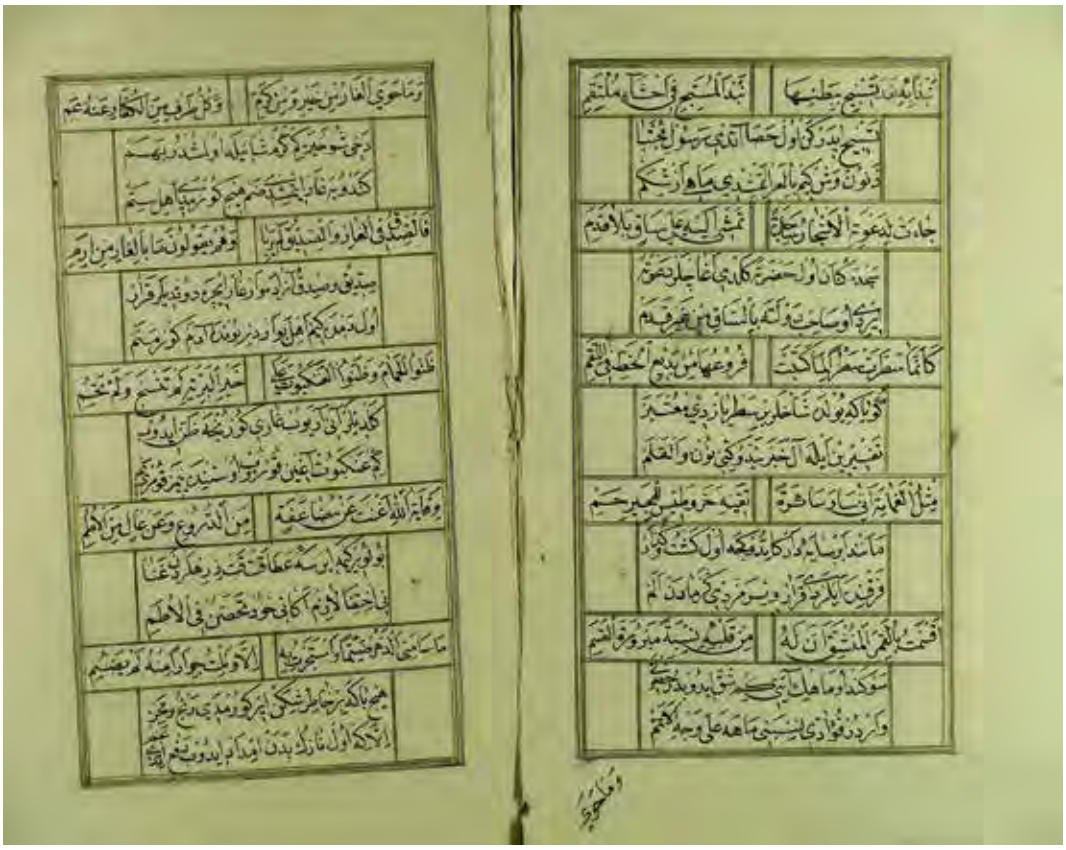

vr. 10b-11a

[10ª]

66. عَمُّوا وَصَمُّوا فَإِعْلاَنُ الْبَشَائِرِ لَمْ تُسْمَعْ وَبَارِقَةُ الْإِنْذَارِ لَمْ تُشَمِ

Ḳavm-i nifāḳ iy baḫtlu aʻmā aṣam oldı ḳamu
Ne ṭutdılar tebşīre rū ne ḫod neźīre semʻi hem

67. مِنْ بَعْدِ مَا أَخْبَرَ الأَقْوَامَ كَاهِنُهُمْ بِأَنَّ دِينَهُمُ الْمُعْوَج لَمْ يَقُمِ

Ol ḥālden ṣoŋra ki her kāhin gelüp virdi ḫaber
Kim dīnleri fesḫ olısar ṭoġrulmaz olmaz muḥterem

68. وَبَعْدَمَا عَايَنُوا فِي الْأُفْقِ مِنْ شُهُبٍ مُنْفَضَّةٍ وَفْقَ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ صَنَمِ

Daḫı ʻıyān[en] gördiler düşmüş şühübden nīzeler
Vefḳa [ki] hem yüzin düşer yire nigūn olup ṣanem

69. حَتَّى غَدَا عَنْ طَرِيقِ الْوَحْيِ مُنْهَزِمِ مِنَ الشَّيَاطِينِ يَقْفُوا إِثْرَ مُنْهَزِمِ

Tā ol ḳadar remy oldı kim oldı şeyāṭīn münhezim
Vaḥye yol oldı muntaẓım kühhānıŋ oldı ḳaddi ḫam

70. كَأَنَّهُمْ هَرَبًا أَبْطَالُ أَبْرَهَة أَوْ عَسْكَر بِالْحَصَى مِنْ رَاحَتَيْهِ رُمِ

Güyā ki ḳavm-i Ebrehe yüz döndürüp düşmiş rehe
Bārīk keffinde seme olmış ‘asākirdür o dem

[10ᵇ]

71. نَبْذًا بِهِ بَعْدَ تَسْبِيحٍ بِبَطْنِهِمَا نَبْذَ الْمُسَبِّحِ فِي أَحْشَاءِ مُلْتَقِمِ

Tesbīḥ iderken ol ḥaṣā atdı Rasūl-i müctebā
Zünnūn-veş kim bi’l-‘arā atmışdı māhī ez-şikem

72. جَاءَتْ لِدَعْوَتِهِ الْأَشْجَارُ سَاجِدَةً تَمْشِي إِلَيْهِ عَلَى سَاقٍ بِلاَ قَدَمِ

Secde-künān ol ḥażrete geldi aġaçlar da‘vete
İrdi o ṣāḥib-devlete bi’s-sāḳi min ġayri ḳadem

73. كَأَنَّمَا سَطَرَتْ سَطْرًا لِمَا كَتَبَتْ فُرُوعُهَا مِنْ بَدِيعِ الْخَطِّ فِي اللَّقَمِ

Güyā ki yolda şāḫlar bir saṭr yazdı mu‘teber
Tefsīrin eyle al ḫaber neydügini *nūn ve’l-ḳalem*

74. مِثْلُ الْغَمَامَةِ أَنَّى سَارَ سَائِرَةً تَقِيهِ حَرَّ وَطِيسٍ لِلْهَجِيرِ حَم

Mānend-i ebr-i sāye-dār k’itdikce ol geşt ü güźār
Farḳında eylerdi ḳarār virmezdi germādan elem

75. أَقْسَمْتُ بِالْقَمَرِ الْمُنْشَقِّ إِنَّ لَهُ مِنْ قَلْبِهِ نِسْبَةً مَبْرُورَةَ الْقَسَمِ

Sevgend o māhuŋ āyeti kim şaḳḳ idüpdür ḥażreti
Vardur fuˇādı nisbeti māha ‘alā vechi’l-etemm

[11ᵃ]

76. وَمَا حَوَى الْغَارُ مِنْ خَيْرٍ وَمِنْ كَرَمِ وَكُلُّ طَرْفٍ مِنَ الْكُفَّارِ عَنْهُ عَم

Daḫı şu ḫayra kim kerem şānıyla olmışdur behem
Kendüye ġār itmişdi ḍam hiç görmedi ehl-i sitem

فَالصِّدْقُ فِي الْغَارِ وَالصِّدِّيقُ لَمْ يَرِمَا وَهُمْ يَقُولُونَ مَا بِالْغَارِ مِنْ أَرِمِ **77.**

Ṣıddīḳ ü ṣıdḳ āzāde-vār ġār içre dutdılar ḳarār
Ol demde kim ehl-i bevār dir bunda ādem görmeyem

ظَنُّوا الْحَمَامَ وَظَنُّوا الْعَنْكَبُوتَ عَلَى خَيْرِ الْبَرِيَّةِ لَمْ تَنْسجْ وَلَمْ تَحُمِ **78.**

Geldiler anı arayup ġārı görünce ẓann idüp
Kim ‘ankebūt aġın ḳurup üstinde yimez ḳumrı yem

وِقَايَةُ اللَّهِ أَغْنَتْ عَنْ مُضَاعَفَةٍ مِنَ الدُّرُوعِ وَعَنْ عَالٍ مِنَ الأُطُمِ **79.**

Bulur kime irse ‘aṭā ḳat ḳat zirihlerden ġınā
Ne iḫtifā lāzım aŋa ne ḫod taḥaṣṣun fi’l-uṭem

مَا سَامَنِي الدَّهْرُ ضَيْمًا وَاسْتَجَرْتُ بِهِ إِلاَّ وَنِلْتُ جِوَارًا مِنْهُ لَمْ يضمِ **80**.

Hiç baŋa bir ḫāṭır-şiken irgürmedi renc ü miḥen
İllā ki ol nāzük beden imdād idüp def‘ itdi ġam

[11^{b}]

وَلاَ الْتَمَسْتُ غنى الدَّارَيْنِ مِنْ يَدِهِ إِلاَّ اسْتَلَمْتُ النَّدَى مِنْ خَيْرِ مُسْتَلمِ **81.**

Hīç itmedim hergiz recā dünyā vü ‘uḳbādan ġınā
İllā kim ol oldı revā min ‘indi ḫayri’l-müstelim

لاَ تُنْكِرِ الْوَحْيَ مِنْ رُؤْيَاهُ إِنَّ لَهُ قَلْبًا إِذَا نَامَتِ الْعَيْنَانِ لَمْ يَنَمِ **82.**

Ĥ^{v}ābında vaḥy itse nüzūl inkār ḳılma ḳıl ḳabūl
Bir ḳalbe mā^{ˇ}ildür kim ol uymaz uyusa çeşmi hem

وَذَاكَ حِينَ بُلُوغٍ مِنْ نُبوَّتِهِ فَلَيْسَ يُنْكَرُ فِيهِ حَالُ مُحْتَلمِ **83.**

Ḳırḳ yaşa vardı ḥażreti pes gördi böyle rü^{ˇ}yeti
Anuŋ degildür ḥāleti mānend-i ḥāl-i muḥtelem

تَبَارَكَ اللَّهُ مَا وَحْيٌ بِمُكْتَسَبٍ وَلاَ نَبِيٌّ عَلَى الغَيْب بِمُتَّهَمِ **84.**

Pākā Ĥüdāyī rūz u şeb vaḥyi degildür mükteseb
Ne bir nebī gönderdi Rab ‘aybıyla ola müttehem

vr. 11b-12a

85. كَمْ أَبْرَأَتْ وَصَبًا بِاللَّمْسِ رَاحَتُهُ وَأَطْلَقَتْ أَرِبًا مِنْ رِبْقَتِ اللِّمَمِ

Çoḳ ḫastalar buldı şifā yapışmaġıla Muṣṭafā
Memsūsa hem ḳıldı devā ḳurtardı min sūʾi’l-limem

[12ª]

86. وَأَحْيَتِ السَّنَةَ الشَّهْبَاءَ دَعْوَتُهُ حَتَّى حَكَتْ غُرَّةً فِي الأَعْصُرِ الدُّهُمِ

İtdi niçe ḳıtlıḳ yılı iḥyā duʻāsıyla belī
Buldı refāhiyyet ili meşhūr oldı fi’l-ümem

87. بِعَارِضٍ جَادَ أَوْ خِلْتَ الْبِطَاحَ بِهَا سَيْب مِنَ الْبَحْرِ أَوْ سَيْل مِنَ الْعَرِمِ

Ebr-i kerem ḳıldı ḫurūş vādīler itdi cümle cūş
Eyle ki ṣandı ehl-i hūş seyl-i ʻArim ya feyż-i yem

vr. 12b-13a

88. دَعْنِي وَوَصْفِي آيَاتٍ لَهُ ظَهَرَتْ ظُهُورَ نَارِ الْقِرَى لَيْلاً عَلَى عَلَمِ

Ḳo vaṣf idem āyetlerin kim ẓāhir oldı yer yerin
Dağ üzre ol āteşlerin kim ḍayf içün yaḳmış ḫadem

89. فَالدُّرُّ يَزْدَادُ حُسْنًا وَهُوَ مُنْتَظِمٌ وَلَيْسَ يَنْقُصُ قَدْرًا غَيْرَ مُنْتَظِمِ

Lüʾlüʾ dizilse sübḥa-vār ḥüsniyle artar iʻtibār
Dökseŋ de itseŋ hem niśār ḳadri kem olmaz lā-cerem

90. فَمَا تَطَاوَلَ آمَالُ الْمَدِيحِ إِلَى مَا فِيهِ مِنْ كَرَمِ الْأَخْلاَقِ وَالشِّيَمِ

Uzanmadı ʻunḳ-ı emel medḥ itmede kʼoldur ecel
Medḥine anıŋ irmez el ġāyetdedür luṭf-ı şiyem

[12ᵇ]

91. آيَاتُ حَقّ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثَةٌ قَدِيمَةٌ صِفَةُ الْمَوْصُوفِ بِالْقِدَمِ

Āyātıdur āyāt-ı Ḥaḳ Cibrīl'den aldı sebaḳ
Muḥdeśdür itseŋ oḳımaḳ mevṣūfdur ammā bi'l-ḳıdem

92. لَمْ تَقْتَرِنْ بِزَمانٍ وَهِيَ تُخْبِرُنَا عَنِ الْمَعَادِ وَعَنْ عَادٍ وَعَنْ إِرَمِ

Aŋa muḳārin yoḳ zamān ol ḥāl ile hem bī-gümān
Eyler bize ḥaşri beyān hem ḳıṣṣa-i 'Ād u İrem

93. دَامَتْ لَدَيْنَا فَفَاقَتْ كُلَّ مُعْجِزَةٍ مِنَ النَّبِيِّينَ إِذ جَاءَتْ وَلَمْ تَدُمِ

Buldı beḳā ḳodı geri her āyet-i peyġamberī
Hem pāye-i vālā-teri geçdi ḳamu bī-keyf ü kem

94. مُحكمَاتٌ فَمَا تبْقِينَ مِنْ شُبَهٍ لِذِي شِقَاقٍ وَلاَ يبْغِينَ مِنْ حكَمِ

Muḥkem inüp bī-irtiyāb iź 'indehū ümmü'l-kitāb
Oldur hemān faṣlü'l-ḫıṭāb lāzım degil ġayrı ḥikem

95. مَا حُورِبَتْ قَطُّ إِلاَّ عَادَ مِنْ حَرَبٍ أَعْدَى الْأَعَادِي إِلَيْهَا وَ مُلْقِيَ السَّلَمِ

Ol dīn ü īmāndan berī hiç ḳomadı ḳarşu biri
İllā ki eŋ düşmen-teri 'aczinden oldı beste-dem

[13ᵃ]

96. رَدَّتْ بَلاَغَتُهَا دَعْوَى مُعَارِضهَا رَدَّ الْغَيُور يَدَ الْجَانِي عَنِ الْحرَمِ

Redd oldı i'cāz ile pes da'vā-yı her bir bü'l-heves
Bir niçe kim ġayretli kes redd ide ġayrı ez-ḥarem

97. لَهَا مَعَانٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ فِي مَدَدٍ وَفَوْقَ جَوْهَرِهِ فِي الْحُسْنِ وَالْقِيَمِ

Deryālayın ḳılsa meded ma'nāları var bī-'aded
Lü˘lü˘den aṣfā vü eḥad ṭutsaŋ aŋa ḳadr ü ḳıyem

98. فَمَا تُعَدُّ وَلاَ تُحْصَى عَجَائِبُهَا وَلاَ تُسَامُ عَلَى الْإِكْثَارِ بِالسَّأَمِ

Vardur ‘acāyib bī-kerān Ḳur‘ān’a var ṣarf eyle cān
İkśār ile olmaz girān tekrārdan gelmez elem

99. قَرَّتْ بِهَا عَيْنُ قَارِيهَا فَقُلْتُ لَهُ لَقَدْ ظَفِرْتَ بِحَبْلِ اللَّهِ فَاعْتَصِمِ

Ḳurˇān oḳur gördüm birin pür-nūr olup çeşm-i yaḳīn
Budur didim ḥablü’l-metīn muḥkem yapış ol mu‘teṣam

100. إِنْ تَتْلُهَا خِيفَةً مِنْ حَرِّ نَارِ لَظَى أَطْفَأْتَ نَارَ لَظَى مِنْ وِرْدِهَا الشَّبِمِ

Ĥavf-ı cehennemden eger oḳursaŋ anı iy püser
Ferdā söniserdür saḳar serd āb ile irer o dem

[13^{b}]

101. كَأَنَّه الْحَوْضُ تَبْيَضُّ الْوُجُوهُ بِهِ مِنَ الْعُصَاةِ وَقَدْ جَاؤُهُ كَالْحُمَمِ

Mānend-i ḥavż-ı Kevśerī aġ ide ‘āṣī yüzleri
K’āteşden olmış her biri ḥirḳatle mānend-i ḥumem

102. وَكَالصِّرَاطِ وَكَالْمِيزَانِ مَعْدِلَةً فَالْقِسْطُ مِنْ غَيْرِهَا فِي النَّاسِ لَمْ يَقُمِ

Mānend-i mīzān u ṣırāṭ yoġ anda aṣlā inḥiṭāṭ
‘Adliyle olur iḥtiyāṭ ġayriyle ‘adle urma dem

103. لاَ تعْجَبَنْ لِحَسُودٍ رَاحَ يُنْكِرُهَا تَجَاهُلاً وَهْوَ عَيْنُ الْحَاذِقِ الْفَهِمِ

Olmaz ‘aceb merd-i ḥasūd olsa tecāhülle ceḥūd
İnkār idüp olsa ‘anūd māhirler iŋen fi’l-ḥakem

104. قَدْ تُنْكِرُ الْعَيْنُ ضَوْءَ الشَّمْسِ مِنْ رَمَدٍ وَيُنْكِرُ الفَمُ طَعْمَ المَاءِ مِنْ سَقَمِ

İnkār ider mihri gehī çeşm-i ‘alīl ez-eblehī
Ta‘m-ı zülāli hem gehī inkār iderler min saḳam

105. يَا خَيْرَ مَنْ يَمَّمَ الْعَافُونَ سَاحَتَهُ سَعْيًا وَفَوْقَ مُتُونِ الْأَيْنُقِ الرُّسمِ

İy efḍal-i her baḫtiyār kim ḳaṣd ider aŋa kibār
Ba‘żı anuŋ üştür-süvār ba‘żı da meşy^{en} bi’l-ḳadem

vr. 13b-14a

[14ª]

106. وَمَنْ هُوَ الْآيَةُ الْكُبْرَى لِمُعْتَبِرٍ وَمَنْ هُوَ النِّعْمَةُ الْعُظْمَى لِمُغْتَنِمِ

Veˇy ol ki her bir mu‘teber bir āyet-i kübrā bilür
Raḥmet-durur dünyāya dir anıŋla olur muġtenem

107. سَرَيْتَ مِنْ حَرَمٍ لَيْلاً إِلَى حَرَمٍ كَمَا سَرَى البَدْرُ فِي دَاجٍ مِنَ الظُّلَمِ

Gitdiŋ idüp bir şeb be-ḫayr tā Mescid-i Aḳṣā’ya seyr
Sür‘atle meh-veş ev ke-ṭayr ḳaṭ‘ itdiŋ anı ve’ẓ-ẓulem

108. وَبتَّ تَرْقَى إِلَى أَنْ نِلْتَ مَنْزِلَةً مِنْ قَابَ قَوْسَيْنِ لَمْ تُدْرَكْ وَلَمْ تُرَمِ

Geçdiŋ teraḳḳī iderek ez-sidre vü ez-nüh felek
Andan da geçdiŋ giderek dikdiŋ *ev ednā*ya ‘alem

vr. 14b-15a

109. وَقَدَّمَتْكَ جَمِيعُ الأَنْبِيَاءِ بِهَا وَالرُّسلِ تَقْدِيمَ مَخْدُومٍ عَلَى خَدَمِ

Taḳdīm ḳıldı enbiyā ervāḥa oldıŋ pīşvā
Hep ḳıldılar ḫıdmet saŋa mānend-i maḫdūm u ḫadem

110. وَأَنْتَ تَخْتَرِقُ السَّبْعَ الطِّبَاقَ بِهِمْ فِي مَوْكِبٍ كُنْتَ فِيهِ صَاحِبَ الْعَلَمِ

İtdiŋ olup anlarla yār seb‘a semāvātı güźār
Anlar sipeh sen şehriyār devletle ḳaldırdıŋ ‘alem

[14ᵇ]

111. حَتىَّ إِذَا لَمْ تَدَعْ شَأْوًا لِمُسْتَبِقٍ مِنَ الدُّنُوِّ وَلاَ مَرْقًى لِمُسْتَنِمِ

Şol resme varduŋ ileri kim cümlesi ḳıldı geri
Bulduŋ maḳām-ı bed-teri hiç bunda yoḳdur lā vü lem

112. خَفَضْتَ كُلَّ مَقَامٍ بِالْإِضَافَة إِذْ نُودِيتَ بِالرَّفْعِ مِثْلَ الْمُفْرَدِ الْعَلَمِ

Alçaḳladıŋ her bir yeri nisbet be-şaḫṣ-ı dīgeri
Sen yā Muḥammed gel beri müfred çaġırdı bi'l-'alem

113. كَيْمَا تَفُوزَ بِوَصْلٍ أَيِّ مُسْتَتِرٍ عَنِ الْعُيُونِ وَسِرٍّ أَيِّ مُلْتَتَمِ

Tā vuṣlat-ı dilber saŋa rāḥat-resān-ı rūḥ ola
Hey niçe vaṣl-ı bā-ṣafā gözden nihān u mültetem

114. فَحُزْتَ كُلَّ فَخَّارٍ غَيْرَ مُشْتَرَكٍ وَجُزْتَ كُلَّ مَقَامٍ غَيْرَ مُزْدَحَمِ

Cem' eyleḍiŋ bī-müşterek āyāt-ı faḫrı yek-be-yek
Ḳaldı maḳāmāt-ı melek geçdiŋ sen ey 'ālī himem

115. وَجَلَّ مِقْدَارُ مَا وُلِّيتَ مِنْ رُتَبٍ وَعَزَّ إِدْرَاكُ مَا أُولِيتَ مِنْ نِعَمِ

Eclā-durur ol menzilet kim saŋa oldı mevhibet
A'lā-durur ol tevliyet kim Ḥaḳ virüpdür ez-ni'am

[15ª]

116. بُشْرَى لَنَا مَعْشَرَ الْإِسْلَامِ إِنَّ لَنَا مِنَ الْعِنَايَةِ رُكْنًا غَيْرَ مُنْهَدِمِ

Olsun beşāret her zamān iy zümre-i İslāmiyān
Vardur bizimçün bī-gümān bir rükn-i ġayr-i muḳteṣam

117. لَمَّا دَعَا اللَّهُ دَاعِينَا لِطَاعَتِهِ بِأَكْرَمِ الرُّسلِ كُنَّا أَكْرَمَ الْأُمَمِ

Aŋa çü Rabbü'l-'ālemīn ad ḳodı Ĥayrü'l-mürselīn
Biz daḫı ol sözle hemīn olduḳ evet ḫayrü'l-ümem

118. رَاعَتْ قُلُوبَ الْعِدَى أَنْبَاءُ بِعْثَتِهِ كَنَبْأَةٍ أَجْفَلَتْ غُفْلاً مِنَ الْغَنَمِ

Ḳorḳutdı ḳalb-i kāfiri ba'ś olmasınuŋ sesleri
Güyā birez ḳoyunları ürkütdi ses irgürdi dem

119. مَا زَالَ يَلْقَاهُمُ فِي كُلِّ مُعْتَرَكٍ حَتىَّ حَكَوْا بِالْقَنَا لَحْمًا عَلَى وَضَمِ

Eylerdi ol her bām-dād mızrāk-ı ḳahriyle cihād
Tā kelle-i her bed-nihād etdir diyeydiŋ fi'l-vaḍam

120. وَدُّوا الْفِرَارَ فَكَادُوا يَغْبِطُونَ بِهِ أَشْلاَءَ شَالَتْ مَعَ الْعِقْبَانِ وَالرَّخَمِ

A‘dā görüp bu heybeti itdi firāra raġbeti
Ḳuş iltügi ḳatlā anı olsaḳ diyü yerlerdi ġam

[15ᵇ]

121. تَمْضِي اللَّيَالِي وَلاَ يَدْرُونَ عِدَّتهَا مَا لَمْ تَكُنْ مِنْ لَيَالِي الْأَشْهُرِ الْحُرُمِ

Böyle geçerdi rūz u şeb ṣaysın unutmışlardı hep
Olmışdı heb tefsīde-leb irince tā şehrü’l-ḥurum

122. كَأَنَّمَا الدِّينُ ضَيْفٌ حَلَّ سَاحَتَهُمْ بِكُلِّ قَرْمٍ إِلىَ لَحْمِ الْعِدَى قَرِمِ

Gūyā ki dīn-i Muṣṭafā ḳonuḳlayın ṭutmışdı cā
Yārān ile bā-iştihā et yimege varmış behem

123. يَجُرُّ بَحْرَ خَمِيسٍ فَوْقَ سَابِحَةٍ يَرْمِى بِمَوْجٍ مِنَ الأَبْطَالِ مُلْتَطِمِ

Deryālayın ol dīn eri çekmişdi atlu leşkeri
Emvāc gibi ekśerī ṣaf ṣaf varırdı bī-dijem

124. مِنْ كُلِّ مُنْتَدِبٍ لِلَّهِ مُحْتَسِبٍ يَسْطُو بِمُسْتَأْصِلٍ لِلْكُفْرِ مُصْطَلِمِ

Heb ḥasbet[en] lillāh bular a‘dāya ḳahr ile ṣunar
Küfri kökinden ḳal‘ ider ḥasbī çeküp tīġ-i tiḳam

125. حَتىَّ غَدَتْ مِلَّةُ الْإِسْلاَمِ وَهْيَ بِهِمْ مِنْ بَعْدِ غُرْبَتِهَا مَوْصُولَةَ الرَّحِمِ

Tā millet-i İslām u dīn anlarla buldı zīb ü zeyn
Oldı ġarīb iken hemīn ‘izzetle mevṣūl-i raḥim

[16ᵃ]

126. مَكْفُولَةً أَبَدًا مِنْهُمْ بِخَيْرِ أَبٍ وَخَيْرِ بَعْلٍ فَلَمْ تَيْتَمْ وَلَمْ تَئِمِ

Dīne Rasūl oldı za‘īm kim olmaya hergiz yetīm
Hiç görmeye ḫavf ile bīm gün günden ola muḥteşem

127. هُمُ الْجِبَالُ فَسَلْ عَنْهُمْ مُصَادِمَهُمْ مَاذَا رَأَوْا مِنْهُمُ فِي كُلِّ مُصْطَدَمِ

Kūh-ı şücā‘at her biri ṣorġıl ‘adūdan anları
Her ṣadmede n’olduḳları anlar bilür heb bīş ü kem

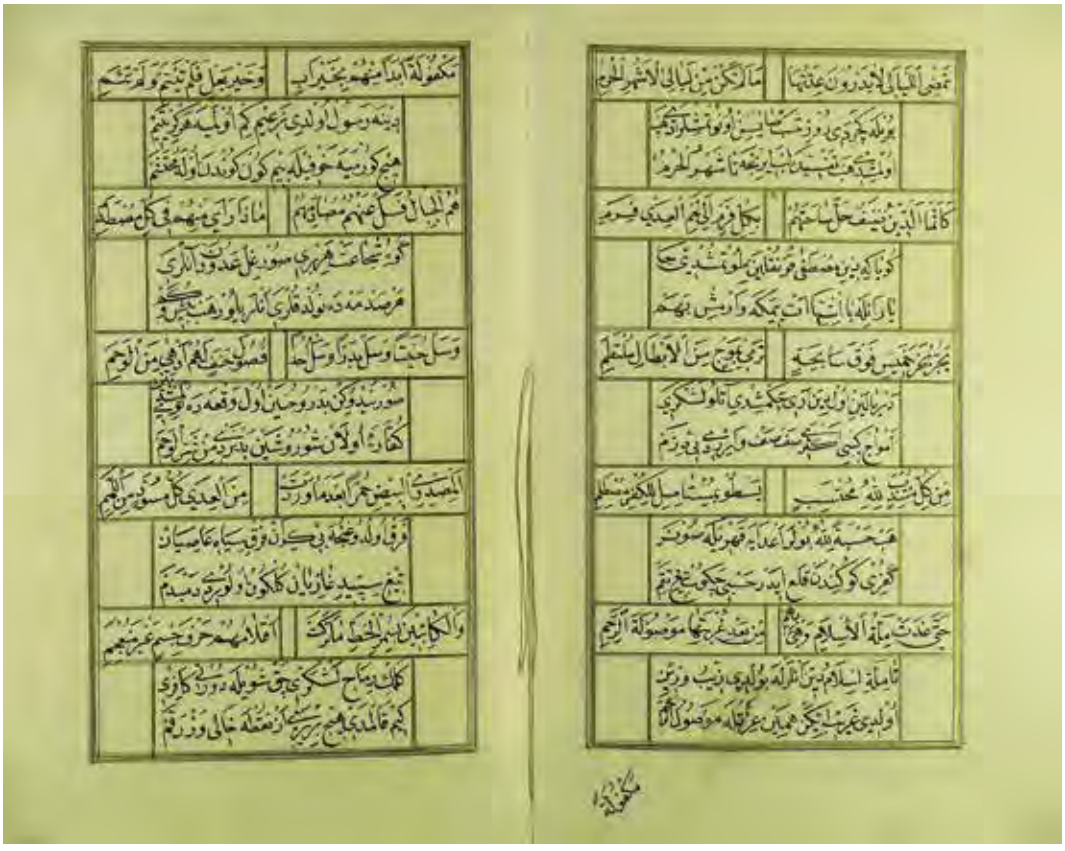

vr. 15b-16a

128. وَسَلْ حُنَيْنًا وَسَلْ بَدْرًا وَسَلْ أُحُدًا فُصُولَ حَتْفٍ لَهُمْ أَدْهَى مِنَ الْوَخَمِ

Ṣor neydügin Bedr ü Ḥuneyn ol vaḳ‘ada n’olmışdı beyn
Küffāra olan şūr u şeyn bed-terdi min şerri’l-vaḥam

129. المُصْدِرِي الْبِيضِ حُمْرًا بَعْدَ مَا وَرَدَتْ مِنَ العِدَى كُلَّ مُسْوَدٍّ مِنَ اللَّمَمِ

Farḳ olduġunca bī-kerān farḳ-ı siyāh-ı ‘āṣıyān
Tīġ-ı sepīd-i ġāziyān gülgūn olurdı dem-be-dem

130. وَالْكَاتِبِينَ بِسُمْرِ الْخَطِّ مَا تَرَكَتْ أَقْلَامُهُمْ حَرْفَ جِسْمٍ غَيْرَ مُنْعَجِمِ

Kilk-i rimāḥ-ı leşkeri çaḳ şöyle dürti kāfiri
Kim ḳalmadı hiçbir yeri ez-noḳṭa ḫālī ve’z raḳam

vr. 16b-17a

[16^{b}]

131. شَاكِي السِّلاَحِ لَهُمْ سِيمَا تُمَيِّزُهُمْ وَالْوَرْدُ يَمْتَازُ بِالسِّيمَا عَنِ السَّلَمِ

Mümtāz idi ḫurşīd-āsā leşker-keşān-ı Muṣṭafā
Sīmāda farḳ olmaz mı ya ṣalsaŋ naẓar verd ü selem

132. تُهْدِي إِلَيْكَ رِيَاحُ النَّصْرِ نَشْرَهُمُ فَتَحْسَبُ الزَّهْرَ فِي الْأَكْمَامِ كُلَّ كَمِ

Būy-ı nesīm-i feyż-i cūd ṣaldıḳca anlardan vedūd
Dir aŋa erbāb-ı şuhūd ḫōş-bū gül-i bāġ-ı İrem

133. كَأَنَّهُمْ فِي ظُهُورِ الْخَيْلِ نَبْتُ رُبًا مِنْ شِدَّةِ الْحَزْمِ لاَ مِنْ شِدَّةِ الْحُزُمِ

Dirdiŋ göreydiŋ anları at üzre ṣalsa ileri
Göŋli aġacdur her biri bī-sīne-bend ü pār-dum

134. طَارَتْ قُلُوبُ الْعِدَا مِنْ بَأْسِهِمْ فَرَقًا فَمَا تُفَرِّقُ بَيْنَ الْبَهْمِ وَالْبُهَمِ

Ḳopdı dil-i aʿdā-yı dīn şiddetden olmaz hīç emīn
Ḳorḳılabilmez neydügin cemʿ-i dilīrān u ġanem

135. وَمَنْ تَكُنْ بِرَسُولِ اللَّهِ نُصْرَتُهُ إِنْ تَلْقَهُ الْأُسْدُ فِي آجَامِهَا تَجِمِ

Her kim ki ʿavn-i źü'l-minen bulsa Rasūlullāh'dan
Görseydi şīr-i ṣaf-şiken ḫavfından irer aŋa zem

[17ª]

136. فلَنْ تَرَى مِنْ وَلِيٍّ غَيْرِ مُنْتَصِرٍ بِهِ وَلاَ مِنْ عَدُوٍّ غَيْرِ مُنْقَصِمِ

Bende geçenler ḫażrete anlar irüpdür nuṣrete
Aʿdāları heb nekbete yetdi serügerden ḳalem

137. أَحَلَّ أُمَّتَهُ فِي حِرْزِ مِلَّتِهِ كَاللَّيْثِ حَلَّ مَعَ الأَشْبَالِ فِي أَجَمِ

İẓhār ḳıldı raḥmetin dīnine aldı ümmetin
Ol şīr-veş kim beççesin eynine alup ide ḍam

138. كَمْ جَدَّلَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ مِنْ جَدَلٍ فِيهِ وَكَمْ خَصَّمَ الْبُرْهَانُ مِنْ خَصِمِ

Ḳurˇān ile ḫaṣm-ı ġabī pest oldı ġāyet gāv gibi
İʿcāz-ı bürhān-ı Nebī aʿdāya irgürdi naḳam

139. كَفَاكَ بِالْعِلْمِ فِي الأُمِّيِّ مُعْجِزَةً فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَالتَّأْدِيبِ فِي الْيُتُمِ

Besdür aŋa ʿilm ü edeb ger muʿcize ḳılsaŋ ṭaleb
Cehl üzre iken heb ʿArab olmışken ol ümmī ʿalem

140. خَدَمْتُهُ بِمَدِيحٍ أَسْتَقِيلُ بِهِ ذُنُوبَ عُمْرٍ مَضَى فِي الشِّعْرِ وَالخِدَمِ

Bu medḥ ile ḳıldum recā şol ʿömri kim ṣubḥ u mesā
Oldı cināyetle hebā inşā idüp şiʿr ü ḫadem

[17ᵇ]

141. إِذْ قَلَّدَانِيَ مَا يُخْشَى عَوَاقِبُهُ كَأَنَّنِي بِهِمَا هَدْيٌ مِنَ النَّعَمِ

Her şi‘r ü medḥ-i aġniyā bir ṭavḳ-ı gerdendür baŋa
Gūyā ki ḳurbānem aŋa sevḳ eylediler çün na‘am

142. أَطَعْتُ غَيَّ الصِّبَا فِي الْحَالَتَيْنِ وَمَا حَصَلْتُ إِلاَّ عَلَى الْآثَامِ وَالنَّدَمِ

Oldum be-hengām-ı ṣıġar azġınlıġa fermān-ber
Ḥāṣıl degil andan meger ḫusrān u ḫırmān u nedem

143. فَيَا خَسَارَةَ نَفْسٍ فِي تِجَارَتِهَا لَمْ تَشْتَرِ الدِّينَ بِالدُّنْيَا وَلَمْ تَسُمِ

Ḥayfā ki nefs-i bed-gümān eyler ticāretde ziyān
İslāmın almaz rāygān dünyā ile ḳılmaz selem

144. وَمَنْ يَبِعْ عَاجِلاً مِنْهُ بِآجِلِهِ يَبِنْ لَهُ الْغَبْنُ فِي بَيْعٍ وَفِي سَلَمِ

Her kim degişmez ‘ācili ācil ile oldur deli
Maġbūn olur āḫır velī sūd eylemez ṣoŋra nedem

145. إِنْ آتِ ذَنْبًا فَمَا عَهْدِي بِمُنْتَقِضٍ مِنَ النَّبِيِّ وَلاَ حَبْلِي بِمُنْصَرِمِ

Oldıysa cürmüm bī-kerān iy cism ü cān u cāna cān
Ser-rişte-i ‘ahd ü emān muḥkemdür aṣlā kesmenem

[18ᵃ]

146. فَإِنَّ لِي ذِمَّةً مِنْهُ بِتَسْمِيَتِي مُحَمَّداً وَهوَ أَوْفَى الْخَلْقِ بِالذِّمَمِ

Vardur emān andan baŋa çün eyledi hem-nām aŋa
Kesmek neden andan recā evfādur ol ḫod bi’ź-źimem

147. إِنْ لَمْ تَكُنْ فِي مَعَادِي آخِذًا بِيَدِي فَضْلاً وَإِلاَّ فَقُلْ يَا زَلَّةَ الْقَدَمِ

Luṭfından ol ḫayrü’l-beşer ṭutup elüm almazsa ger
Yevmü’l-cezā iş n’olısar sürçüp ṭaban ursa ḳadem

vr. 17b-18a

148. حَاشَاهُ أَنْ يحْرمَ الرَّاجِي مَكَارِمهُ أَوْ يَرْجعَ الْجَارُ مِنْهُ غَيْرَ مُحْتَرِمِ

Ḥāşā ki nā-ümmīd ola luṭfından erbāb-ı recā
Ola ya ehl-i ilticā yanında ġayr-i muḥterem

149. وَمُنْذُ أَلْزَمت أَفْكَارِي مَدَائِحَهُ وَجَدْتُهُ لِخَلاَصِي خَيْرَ مُلْتَزِمِ

Tā fikrim itdi iltizām medḥin anuŋ her ṣubḥ u şām
Buldum ḫalāṣ oldum benām her derde dermān bulmışam

150. وَلَنْ يَفُوتَ الْغِنَى مِنْهُ يَدًا تَرِبَتْ إِنَّ الْحَيَا يُنْبِتُ الْأَزْهَارَ فِي الْأَكَمِ

Dest-i faḳīr-i ḫāk-sār bulur ṭapusından yesār
Olmaz mı ṣaḥrā lāle-zār feyż eylese ebr-i kerem

vr. 18b-19a

[18ᵇ]

151. فَلَمْ أُرِدْ زَهْرَةَ الدُّنْيَا الَّتِي اقْتَطَفَتْ يَدَا زُهَيْرٍ بِمَا أَثْنَى عَلَى هَرَمِ

Hergiz gerekmez hīç o ḫayr kim anı kesb itdi Züheyr
Medḥ itmeden aŋa ne ḫayr irgürmege ḳādir himem

152. يَا أَكْرَمَ الرُّسلِ مَالِي مَنْ أَلُوذُ بِهِ سِوَاكَ عِنْدَ حُلُولِ الْحَادِثِ الْعَمِمِ

Ey ekrem-i ḫalḳ-ı Ĥudā yoḳ senden özge baŋa cā
Kim varam idem iltićā irdikde ehvāl-i ‘amem

153. وَلَنْ يَضِيقَ رَسُول اللَّهِ جَاهُكَ بِي إِذا الْكَرِيمُ تَجَلَّى بِاسْمِ مُنْتَقِمِ

İtmez meni ḫayrān u deng cāh-ı Rasūlullāhı teng
İtse tecellī Ḥaḳ be-ceng maẓhar düşürse li’n-niḳam

154. فَإِنَّ مِنْ جُودِكَ الدُّنْيَا وَضَرَّتَهَا وَمِنْ عُلُومِكَ عِلْمَ اللَّوْحِ وَالْقَلَمِ

Cūduŋla dāreyn oldı var *levlāk* anıŋçün didi yār
Ba‘żı ‘ulūmuŋdan yazar mecmu‘asın levḥ u ḳalem

155. يَا نَفْسُ لاَ تَقْنَطِي مِنْ زَلَّةٍ عَظُمَتْ إِنَّ الكَبَائِرَ فِي الْغُفْرَانِ كَاللَّمَمِ

İy nefs olma nā-ümīd cürm-i ġalīẓ olsa bedīd
Ġufrān iderse ger ḥamīd olur kebāʾir ke’l-lemem

[19ª]

156. لَعَلَّ رَحْمَةَ رَبِّي حِينَ يَقْسِمُهَا تَأْتِي عَلَى حَسَبِ الْعِصْيَانِ فِي الْقسَمِ

Şāyed ki raḥmet ṣaçıla ‘āṣīlere ulaşıla
Ol demde her raḥmet gele miḳdār-ı ‘iṣyān fi’l-ḳasem

157. يَا رَبِّ وَاجْعَلْ رَجَائِي غَيْرَ مُنْعَكِسٍ لَدَيْكَ وَاجْعَلْ حِسَابِي غَيْرَ مُنْخَرِمِ

İy dest-gīr-i her-zebūn ümmīdüm itme vāzgūn
Vir baŋa temkīn ü sükūn yevmü’l-ḥisāb irgür kerem

158. وَالْطُفْ بِعَبْدِكَ فِي الدَّارَيْنِ إِنَّ لَهُ صَبْرًا مَتَى تَدعُ الْأَهْوَالُ يَنْهَزِمِ

İki cihānda ḳıl ‘aṭā kim anda yoḳdur ictirā
Hevl-i ḳıyāmet ṣalsa pā olmaz demi śābit ḳadem

159. وَأْذَنْ لِسُحْبِ صَلاَةٍ مِنْكَ دَائِمَة عَلَى النَّبِيِّ بِمُنْهَلٍّ وَمُنْسَجِمِ

Emr eyle ebr-i raḥmete kim feyż ide ol ḥażrete
Hem āline hem ümmete rīzān ola her ṣubḥ-dem

160. مَا رَنَّحَتْ عَذَبَاتِ الْبَانِ رِيحُ صَبًا وَأَطْرَبَ الْعِيسَ حَادِي الْعِيسِ بِالنَّغَمِ

Her bir nihāl-i bāna tā cünbüş vire bād-ı ṣabā
Her sārbān şād ide tā üştür ḳaṭārın bi’n-naġam

Sonuç

Bu çalışmada Abdülhay Celvetî'nin *Kasîde-i Bürde* tercümesinin metni ortaya konmuş, diğer manzum tercümeler içinde gerek vezni kullanımı gerekse mânâyı yansıtma gücü bakımından eserin, dikkate değer bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Abdülhay Celvetî'nin tercümesinde de, diğer tercümelerde çoğunlukla görüldüğü üzere, Arapça kelimelerin çokça kullanıldığı özellikle kâfiye kelimelerinde, orijinal metindeki kelimelerin birebir tercih edildiği tespit edilmiştir.

Abdülhay Celvetî'nin sanatlı bir ifade ortaya koymaktan çok, anlamı yansıtmaya yönelik bir tercüme metodu benimsediği anlaşılmıştır.

Tercümede birtakım arkaik Türkçe kelimelerin kullanıldığı görülmüştür.

Abdülhay Efendi'nin eserleri üzerinde ayrıca bir çalışma yapılarak tam anlamıyla eserlerin ortaya konulması gerekmektedir. Böylece müellifin farklı eserlerine ulaşılacağı, mevcut durumdaki eksikliklerin düzeltilebileceği tespit edilmiştir.

Foto: Muhammed Kürşat Sarıarslan

Üsküdar-Ahmediye Külliyesi Haziresi Mezar Taşları Üzerine Değerlendirme

PROF. DR. ABDÜLHAMİT TÜFEKÇİOĞLU
Marmara Üniversitesi

OKTAY GÜNDOGDU
Marmara Üniversitesi

Türk-İslâm geleneğinde zamanla hacim ve üslup kazanan mezar taşları, Osmanlı kültür havzasında yeni formuna bürünmüştür. Defin ve ölüm hakkında oluşan gelişmeler, mezar taşlarını da etkilemiştir. Üsküdar'da Ahmediye mahallesinde Esvapçı Sokak ile Gündoğumu Sokağının kesiştiği yerde bulunan Ahmediye Külliyesi haziresi de Osmanlı uygulamasının önemli örneklerindendir. Bu sebeple kompozisyon bütünlüğü bakımından haziredeki tüm mezarlar Sanat Tarihi disiplini içerisinde Üsküdar - Ahmediye Külliyesi Haziresi konulu bir yüksek lisans çalışmasında ele alınmıştır.[1] Bu tezden hareketle sunulacak bu tebliğde gerek döneminin zengin (bezeme, üslup, malzeme) unsurlarını barındırması, gerekse bu tarihe kadar münferiden çalışılmamış olması sebebiyle hazireye dikkat çekmek de amaçlanmıştır. Ayrıca bu makalede, Lale devri mimarisinin zengin bezeme örneklerine sahip mezarların bulunduğu haziredeki şâhideşâhide ve pahleler üzerindeki mevcut kompozisyonların fotoğrafları sunulmuş, çizimi ve tanımı yapılmıştır. Bunun yanında 18 ve 19. Yüzyıl süslemelerinde ikonografileri zenginleştiren detaylar ve değişimler kronolojik olarak tahlil ve tasnif edilerek Üsküdar kültür hazinesine eklenmiş olacaktır.

1 Oktay Gündogdu, Üsküdar'daki *Ahmediye Külliyesi Haziresi*, [Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016]

Üsküdar - Ahmediye Külliyesi

Eminzâde Ahmed Ağa'nın[2] 1134/1721-22 tarihinde yaptırdığı Ahmediye Külliyesi, Üsküdar'da Gündoğumu Caddesi ile Esvapçı Sokağın[3] bulunduğu cadde üzerinde yer almaktadır. Batılılaşma dönemi eserlerinden olup içerisinde cami, medrese, mektep, kütüphane, hazire, sebil, muvakkithane ve çeşmenin yer aldığı[4] külliyede asıl konumuzu oluşturan birim hazire bölümüdür.

Mimari komplekslerde bir bölümün genellikle bânî veya eşraftan kimseler için mezarlık yapmak üzere ayrıldığı bilinmektedir. Külliyelerin bahçelerinde bulunan bu hazirelere, meşâyih, ulemâ, devlet görevlileri, hayrat sahipleri gibi kişiler defnedilirdi.[5]

Ahmediye Külliyesi haziresi, plan itibariyle külliye avlusunun doğusunda yer alan bir bant üzerinde kuzey-güney doğrultusunda kütle ve konum kazanmıştır. Hazire kendi içerisinde bir bütün olarak dağılım gösterse de üç ada halinde düzenlenmiş ayrıca gerek konumu ve topoğrafyası gerekse mimari kuruluşu bakımından caddeye ve avluya açılacak şekilde tezyin ve tasarım bulmuştur.

Ahmediye Külliyesi içerisindeki kütle ve konum organizasyonu itibariyle mektep ve cami arasında kalan kısım, bir beden duvarıyla ikiye bölünerek camiin güneyi ve mektebin kuzeyi olarak isimlendirdiğimiz adaları oluşturmuştur. Bu iki ada haricinde, cami kuzeyinde yer alan ada üzerinde de mezarlar yer almaktadır. Ayrıca hazirede bir de baldaken türbe mevcut olup içerisinde 947/1540-41 tarihli Kefce Dede'ye ait şâhide bulunmaktadır.

Üsküdar - Ahmediye Külliyesi Haziresi Katalog Örnekleri

Üsküdar Ahmediye Külliyesi haziresinde yer alan 99 mezarın tasvir edildiği tebliğimizin bu bölümünde, kabirlerde medfun kişinin ismi ve vefat tarihi, mezar tipi, kitabelerdeki yazı türü ve şâhidelerin başlık tipolojisi verilmiştir. Bunlara ilâveten şâhidede yer alan kitâbe metninin asıl harfleriyle yazılışı ve okunuşu karşılıklı olarak tespit edilmiştir.

---

2 Eminzâde Ahmed Ağa, İzmir doğumlu olup Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde silahtar ağa, İstanbul gümrükçüsü, darphane ve tersane eminliği gibi farklı görevlerde bulunmuştur. 1143/1730 tarihinde vefat etmiş ve hazireye, mektebin kuzeyindeki adaya defnedilmiştir. *BOA. D.BŞM.MHF. 20/1 1143/1730 M. 02,* tarihli belgede "Mehmet b. Abdullah, Eminzâde el-Hâc (Tersane-i Amire Emini)" olarak zikredilmektedir. Dolayısıyla bu tarihten önce bu unvanı almış olduğu düşünüldüğünde, *Hadîkatü'l-Cevâmi*'de verilen bilgilerle uyumlu olması külliye verileri açısından oldukça önemlidir. Ahmediye Külliyesi'ne ait H. 1135/1723 tarihli vakfiyede ise "İstanbul'da Baruthane Nazırı, Eminzâde, el-Hâc Ahmed Ağa bin Mehmet Ağa" kayıtları bulunmaktadır.

3 Komisyon, *İstanbul'un Sokak İsimleri Tarihi*, İstanbul 2010, s. 549.

4 İbrahim Öztürkçü, "Üsküdar'da Bir Lale Devri Yadigârı: Ahmediye Külliyesi", *İsmek El Sanatları Dergisi*, sy. 13, İstanbul 2012, s. 154.

5 M. Ozan Semerci, *İzmir'in Hazireleri,* İzmir 2004, s. 33.

Katalog No 1			
Kimlik ve Tarihi	Kefce Dede 947/1540-41		
Mezar Tipi	Baş Şâhideli Mezar		
Başlık Tipi	Ulema Sarık		
Yazı Türü	Celî Sülüs		
Kitâbesi			
Baş Şâhide Arka Yüz			
1	Sâhibü'l-hayrât	صاحب الخيرات	
2	Merhûm Kefce	مرحوم كفجه	
3	Dede rûhuna Fâtiha	دده روحنه فا تحه	
4	Sene 947	سنه ٩٤٧	

Kitâbesine göre Kefce Dede'ye ait olan kabir, 1.35 m. yüksekliğinde levha şeklindeki bir baş şâhidesinden ibarettir. Üzerinde yatay olarak çekilmiş cetvellerin böldüğü dört satırdan oluşan kitâbe, celî sülüs yazı türünde Osmanlı Türkçesi ile mermer malzeme üzerine kabartma tekniğinde hakkedilmiştir. Kitâbede tarih bölümünün yazıldığı son satır yarım daire formlu kartuş içerisinde verilmiştir. Doğrudan toprağa oturan baş şâhide, haziredeki baldaken türbe içerisinde yer almakta olup haziredeki en erken tarihli mezar taşıdır.

Ulema sarıklı baş şâhidenin alınlığında çapraz olarak çekilen destarlar yüzeyi bir şeritle ikiye bölmektedir. Destarın üzerinde ise dokuz dilimli tepelik yükselmektedir.

Katalog No 2		
Kimlik ve Tarihi	Ahmediye Külliyesi Bânîsi Hacı Ahmed Eminzâde 1143/1730-31	
Mezar Tipi	Lâhit Mezar	
Yazı Türü	Celî Ta'lik	
Kitâbesi		
Baş Şâhide Ön ve Arka Yüz		
1	el-Fâtiha	الفاتحه
2	Dirîğâ Hacı Ahmed sâhibu'l-hayrât Eminzâde	دريغاحاجى احمد صاحب الخيرات امين زاده
3	Ki terk-i âlem-i fâni idüb azm itdi ukbâya	كه ترك عالم فانى ايدوب عزم ايتدى عقبايه
4	Rızâ-yı Hakk'a mâl ü cânını bezl eyledi merhûm	رضايى حقه مال وجاننى بزل ايلدى مرحوم
5	Ki bilmişti cihan bâkî değil a'lâ vü ednâya	كه بيلمشدى جهان باقى دكل اعلا وادنايه
6	Nişîmensâz-ı Firdevs-i berîn olup hüdâvendâ	نشيمنسا ز فردوس برين اولوب خداوند ا
7	Resûl-i ekrem olsun cennet-i a'lâda hemsâye	رسول اكرم اولسون جنت اعلاده همسا يه
8	Bu mısra'la dedi târîh-i fevtin geldi bir dâ'î	بو مصرعله ديدى تاريخى فوتن كلدى بر داعى
9	Eminzâde cihândan göçdü tâ firdevs-i a'lâya	امين زاده جهاندن كوچدى تا فردوس اعلايه
10	Sene 1143	سنه ١١٤٣

Kitâbesine göre Hacı Ahmed Eminzâde'ye ait bu kabir, 2.93x1.51 m. ölçülerindeki bir oturtmalık üzerine levha şeklinde iki şâhideye sahip mermerden yapılmış açık lâhit mezardır. Lahdin ön ve arka cepheleri şâhide ile bir bütün olup 2.30x0.83 m. gövde ölçülerine sahiptir. Şâhidelerin gövdeden ayrılmalarını engellemek için karşılıklı açılmış oyuklara yerleştirilmiş madeni kenetler kullanılmıştır.

Baş şâhide ön cephesi silmelerle bölünmüş dikdörtgen içerisine yerleştirilmiş kompozisyonlardan oluşmaktadır. Burada merkezde 0,40 m. çapında bir rozet bulunmaktadır. Rozet kabartma tekniğinde yapılmış ve merkezden kademeli olarak dağılan yapraklarla tamamlanan çiçek motifi ile bezenmiştir. Baş şâhidesinin ön yüzünde mâil tarzda çekilmiş cetvellerin böldüğü 10 satırlık kitâbe, celî ta'lik yazı türünde ve Osmanlı Türkçesi ile kabartma tekniğinde mermere hakkedilmiştir. Kitâbede tarih bölümünün yazıldığı son satır ile teslim bölümünün yazıldığı ilk satır diğerlerine nazaran küçük kartuş içerisinde verilmiştir. Tüm kartuşlar kendi içerisinde dalgalı silmelerle kapanmıştır. Baş şâhidesinin arka yüzünde aynı karakter ve yazı türünde ön yüzün tekrarı olan ikinci kitâbe bulunmaktadır.[6] Kitâbenin 9. satırında şair, ebcedle tarih düşmüştür.

2.23 m. yüksekliğindeki ayak şâhidesi de ön cephede olduğu gibi benzer forma sahip ve tek parçadan oluşmaktadır. Üzerinde kitâbe bulunmayan ayak şâhidesinden gövde seviyesine bir pahla inilmektedir. Cephedeki hareketliliği artırma amacıyla mukarnaslı hücreler açılarak köşeler pahlanmıştır. Ayrıca doğudaki yüzün Gündoğumu caddesine açılması sebebiyle cephe programı ayak şâhidesinin arka yüzünde yoğunlaşmıştır. Servi ağacının kıvrık uç kısımlarına bağlanarak yükselen açmış gül motifleri işlenmiştir. Bezemenin yoğun olarak görüldüğü bu lahdin gövdesinin kuzey ve güney cephelerinde aynı formlarda işlenmiş rozet bulunurken ayak şâhidesindeki rozet farklıdır. Gövdenin tüm cephelerinde toplamda sekiz adet rozet içerisinde kademeli olarak genişleyen çiçek motifleri verilmiştir.

6 Hazirede, iki adet bulunan, yazı tekrarının sebebi; baş şâhide şâhidesinin ön yüzünün tahrip olması ve arka yüzün ana caddeye bakması nedeniyledir.

Eminzâde Mezarı, Baş Şâhide Ön ve Arka Yüz

Katalog No 3		
Kimlik ve Tarihi	Fâtıma Hatun 1145/1732-33	
Mezar Tipi	Lâhit Mezar	
Yazı Türü	Celî Ta'lik	
Kitâbesi		
Baş Şâhide Ön Yüz		
1	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî	هو الحی الباقی
2	Zîb-i iklîl-i nezânet gül-i bâğ-ı ismet	زیب اکلیل نز اهت کل باغ عصمت
3	Dürretü't-tâc-ı havâtîn-i cihân-ı zâhidîn	در ت التاج خو اتین جهان ز أهدین
4	Ya'nî kim Fâtıma Hâtun o Meryem-iffet	یعنی کیم فاطمه خاتون او مریم عفت
5	İllet-i dehr ile olmuşdı hazîn ve gamgîn	عّلّت دهر ایله او لمشدی حزین و غمگین
6	İrci'î emrini gûş itdiği dem dünyâdan	ارجعی امر ینی کوش ایتدیکی دم دنیادن
7	Azm-i gülzâr-ı bekā eyledi ol zühre-cebîn	عزم کل ز ار بقا ایلدی اول ز هره جبین
8	Hak teâlâ ide cennetde mak□mın âlî	حق تعالی ایده جنتده مقامن عالی
9	Ola vahşet-gede-i rûz-ı hesâb içre emin	اوله وحشتکده روز حساب ایجره امین
10	Dedi bir mısra'-ile Hâtif-î Gaybî târîh Kıla Hak Fâtıma'nın câyini Firdevs-i berîn	عزم کل ز ار بقا ایلدی اول ز هره جبین حق تعالی ایده جنتده مقامن عالی
11	Fi Sene 1145	فی سنه ١١٤٥

Kitâbesine göre Fâtıma Hatun'a ait lâhit, 2.14x1.01 m. ölçülerindeki oturtmalık üzerine düzenlenmiştir. Levha şeklinde iki şâhideye sahip mermer malzemeden yapılmış açık lâhit mezardır. Lahdin ön ve arka cepheleri şâhide ile bir bütün olup 1.68x0.67 m. gövde ölçülerine sahiptir. Şâhidelerin gövdeden ayrılmalarını engellemek için karşılıklı açılmış oyuklara yerleştirilmiş madeni kenetler kullanılmıştır.

Baş şâhide ön cephesi silmelerle bölünmüş olup dikdörtgen merkezine yerleştirilmiş rozet bezeme bulunmaktadır. Bu kompozisyonun hemen üzerinden silme ile geçilerek gövde üst seviyesine ulaşılmıştır. Burada 0.8 m. yüksekliğinde gövdenin tüm cephelerini dolanan bordür bulunmaktadır.

Baş şâhidesinin arka yüzünde ise yatay olarak çekilmiş cetvellerin böldüğü on bir satırlık kitâbe, celî ta'lik yazı türünde Osmanlı Türkçesi ile kabartma tekniğinde mermer malzemeye hakkedilmiştir. Kitâbede tarih bölümünün yazıldığı son satır diğerlerine nazaran küçük bir kartuş içerisinde iken teslim bölümünün yazıldığı ilk satır tepelikteki rozetin içerisinde verilmiştir. Kitâbenin hemen üzerinde iki yanı yuvarlatılmış sivri kemer şeklinde tepelik kısmı bulunmaktadır.

1.50 m. yüksekliğindeki ayak şâhidesi lâhit ön cephesiyle benzer form ve karakterde yapılmış ve gövde üzerinde şâhide ile bir bütün olarak oluşturulmuştur. Doğudaki caddeye açılmasından dolayı ayak şâhidesinin arka yüzü, bezeme kompozisyonu olarak canlı tutulmuştur. Baş şâhidesinde yer alan kitâbenin aynısı burada da yer almaktadır. Şâhide, kitâbe üzerinde tepelikle sonlandırılmaktadır.

Bezemenin yoğun olarak görüldüğü bu lâhitte gövdenin kuzey ve güney cephelerinde aynı form ve ölçülerde işlenmiş toplam altı adet rozet motifi bulunmaktadır.

Fâtıma Hatun Kabri

Katalog No 4		
Kimlik ve Tarihi	Hüseyin Ağa 1145/1732	
Mezar Tipi	Pahleli Mezar	
Yazı Türü	Celî Sülüs	
Kitâbesi		
Ayak Şâhide Arka Yüz		
1	Merhûm Eminzâde	مرحوم امين زاده
2	Ahmed Ağa'nın oğlu	احمد اغانك اوغلى
3	Merhûm Hüseyin	مرحوم حسين
4	Ağa rûhiyçün	اغا روحيچون
5	el-Fâtiha Sene 1145	الفاتحه سنه ١١٤٥

Hüseyin Ağa'ya ait bu kabir, 1.15x0.48 m. ölçülerinde pahle üzerinde mermer malzemeden levha şeklinde iki şâhideye sahip pahleli mezardır. Pahlenin merkezinde 0.54x0.40 m. ölçülerinde dikdörtgen formlu kabir suluğu bulunmaktadır.

1.20 m. yüksekliğe sahip levha şeklindeki baş şâhide üzerinde bitkisel motişer bulunmaktadır. Eksende servi ağacı ve her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş altta çiçek üstte ise lâle motiŞ bulunmaktadır. Silmeli çerçevenin üst köşelerine ise üç yapraklı çiçek başlıkları yerleştirilmiştir. Akant yapraklarının oluşturduğu bezeme ile tepelik kısmına geçilmektedir. 1.00 m. yüksekliğinde ayak şâhidesi, mâil tarzda çekilmiş cetvellerin böldüğü 5 satırdan oluşan kitâbe, celî sülüs yazı türünde Osmanlı Türkçesi ile kabartma tekniğinde mermer malzeme üzerine hakkedilmiştir. Şâhidenin serpuşunun varlığı belli olmakla birlikte günümüze ulaşamamıştır. Şâhideler, pahleye açılmış oyuklara oturtturularak sabitlenmiştir.

Katalog No 5		
Kimlik ve Tarihi	Zihni Mustafa Efendi 1222/1807	
Mezar ve Başlık Tipi	Lâhit Mezar ve Ulema Sarık	
Yazı Türü	Celî Sülüs	
Kitâbesi		
Baş Şâhide Arka Yüz		
1	Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî	هو الحی الباقی
2	Cennet mekân Firdevs-âşiyân	جنت مکان فردوس اشیان
3	Merhûm ve mağfûr el-muhtâc	مرحوم و مغفور المحتاج
4	İlâ rahmeti rabbihi'l-gafûr	الی رحمه ربه الغفور
5	Rumeli eşrâf-ı kuzâtından	روم ایلی اشراف قضاتندن
6	Ser-levha-i yemin-i esbak	سر لوحه یمین اسبق
7	Şerif el-Hâc Zihni	شریف الحاج زهنی
8	Mustafa Efendi rûhiyçün	مصطفی افندی روحیچون
9	Rızâ'en li'llâhi te'âlâ Fâtiha	رضاءً لله تعالی فاتحه
10	Sene 1222 Fi 11 Câ.	سنه ۱۲۲۲ فی ۱۱ جا

Kitâbesine göre Zihni Mustafa Efendi'ye ait bu lâhit 2.39x1.03 ve 2.29x0.81 m. ölçülerindeki bir oturtmalık ve kaide üzerine, levha şeklinde iki şâhideye sahip mermer malzemeden yapılmış açık lâhit mezardır. Lahdin ön ve arka cepheleri şâhide ile bir bütün olup 2.19x0.71 m. gövde ölçülerine sahiptir. Şâhidelerin gövdeden ayrılmalarını engellemek için karşılıklı açılmış oyuklara yerleştirilmiş madeni kenetler kullanılmıştır. Gövde cephelerine farklı ölçülerde ve iki kenarı yuvarlatılarak kabartma tekniğinde dikdörtgen kartuşlar işlenmiştir.

Baş şâhide ön cephesi silmelerle bölünmüş olup dikdörtgen içerisine yerleştirilmiş iki ucu kenger yaprağıyla bağlanan kartuşun içerisine herhangi bir bezeme yapılmamıştır. Bu kompozisyon silme ile geçilerek gövde üst seviyesine ulaşılmıştır. Burada 0.6 m. yüksekliğinde gövdenin tüm cephelerini dolanan bezeme kuşağı içerisinde dilimli yaprakların oluşturduğu barok tarzda işlenmiş bitkisel kompozisyon görülmektedir.

Baş şâhidesinin arka yüzünde ise yatay olarak çekilmiş cetvellerin böldüğü on satırlık kitâbe, celî sülüs yazı türünde Osmanlı Türkçesi ile yazılarak kabartma tekniğinde mermer malzemeye hakkedilmiştir. Kitâbede tarih bölümünün yazıldığı son satır diğerlerine nazaran büyük kartuş içerisinde iken teslim bölümünün yazıldığı ilk satır kenarları pahlanmış küçük kartuş içerisinde verilmiştir. Kitâbenin hemen üzerinde boyun kısmı ile ulema sarıklı başlık kısmına ulaşılmaktadır. Oval formlu çapraz olarak çekilmiş destarların oluşturduğu kompozisyon üstte dilimlerle bölünmüştür.

2.10 m. yüksekliğindeki ayak şâhidesinin arka cephesi gövde üzerinde şâhide ile tek parça olarak oluşturulmuştur. Burada vazodan çıkan gül ağacının gövdesinden açılan dallarda altı adet açılmış gül ön görünüşü ile verilirken, eksendeki gül arka görünüşüyle verilmiştir. Gül ağacının üstteki gülleri gonca olarak verilmiş ve natüralist karakter kazandırılmıştır. Tepelik kısmı ise dokuz dilimli akant yaprak ile taçlandırılmıştır.

Katalog No 6		
Kimlik ve Tarihi	Muhammed İzzet Molla Efendi 1229/1813-14	
Mezar Tipi	Pahleli Mezar	
Başlık Tipi	Kâtibi kavuk	
Yazı Türü	Celî Sülüs	
Kitâbesi		
Baş Şâhide Arka Yüz		
1	Hüve'l-Bâkî	هو الباقى
2	Şerifzâde hafîdi	شريف زاده حفيدى
3	es-Seyyid Mustafa Edip	السيد مصطفى اديب
4	Efendi mahdumu merhûm	افندى مخدومى مرحوم
5	ve mağfûrün-leh es-seyyid Muhammed	و مغفور له السيد محمد
6	İzzet Molla Efendi rûhîçün	عزت ملا افندى روحيجون
7	Fâtiha sene 1229 M.	فاتحه سنه ١٢٢٩ م

Kitâbeye göre Muhammed İzzet Molla Efendi'ye ait kabir, 1.62x0.74 m. ölçüsündeki silmeli pahlenin üzerine oturtulmuş levha şeklinde iki şâhideye sahip bir mezardır. Pahlenin ortasında 0.75x0.34 m. ölçülerinde kabir suluğu bulunmaktadır. Pahle kısa kenarlarının ortası 0.28x0.12 m. dışarıya çıkıntı yapmaktadır. Pahle üst kodu 1.42x0.62 m. ölçülerindedir.

Baş şâhidesi, 1.30 m. yüksekliğinde silindirik şâhideye sahip mermer malzemeden yapılmıştır. Yatay olarak çekilmiş cetvellerin böldüğü yedi satır, celî sülüs yazı türünde Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Kitâbenin teslim bölümü kare formlu iken tarih bölümünün yazıldığı satır yarım daire formunda bir kartuş içerisindedir. Kitâbe, üzerindeki kısa boyun kısmı ile kâtibi kavuklu serpuş kısmına ulaşılmaktadır.

Ayak şâhidesi, 0.95 m. yüksekliğinde levha şeklinde mermer malzemeden yapılmış olup aşağıdan yukarıya genişleyerek yükselmektedir. Üçgen şeklinde bir tepelikle sonlanan şâhide üzerinde kitâbe veya bezeme bulunmamaktadır.

Katalog No 7		
Kimlik ve Tarihi	Seyyid Mehmed Emin Efendi 1229/1813-14	
Mezar Tipi	Pahleli Mezar	
Başlık Tipi	Örfî Kavuk	
Yazı Türü	Celî Ta'lik	
Kitâbesi		
Baş Şâhide Arka Yüz		
1	Hüve'l-Bâkî	هو الباقى
2	Hâlâ mesned-ârâ-yı Sadr-ı Rumili	حالا مسند آراى صدر روم ايلى
3	Mekkî Efendizâde Mustafa Âsım Efendi'nin	مكى افندى زاده مصطفى عاصم افنديك
4	Kethüdası olub sabıkâ mektûbî-i	كتخداسى اولوب سابقا مكتوبى
5	Veliyyü'l-ni'amî Eşrâf-ı kuzât-ı kirâmdan	ولى النعمى اشراف قضاة كرامدن
6	Merhûm ve mağfûrün-lehâ Şerif Efendizâde	مرحوم و مغفور له شريف افندى زاده
7	es-Seyyid Mehmed Emin Efendi rûhiyçün	السيد محمد امين افندى روحچون
8	el-Fâtiha	الفاتحه
9	fi Sene 1229 11 R.	فى سنه ١٢٢٩ ١١ ر

Kitâbeye göre Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye ait kabir, 2.30x0.82 m. ölçülerinde pahle bölümü üzerine levha şeklinde iki şâhideye sahip mermer malzemeden yapılmıştır Silmeli pahlenin ortasında 0.61x0.20 m. boyutlarında dikdörtgen formlu, kısa kenarları yuvarlatılmış kabir suluğu bulunmaktadır. Bezeme programı doğuda yer alan Gündoğumu caddesine açılmakta olup şâhidelerin arka yüzünde, kompozisyon zenginliği dikkati çekmektedir.

Levha şeklinde baş şâhidesi 2.21 m. yüksekliğinde olup, yatay olarak çekilmiş cetvellerin böldüğü dokuz satırdan oluşan kitâbe, celî ta'lik yazı türüyle Osmanlı Türkçesi ile mermer malzeme üzerine kabartma tekniğinde işlenmiştir. Kitâbede tarih bölümünün yazıldığı son satır ile teslim bölümünün yazıldığı ilk satır di-

Seyyid Mehmed Emin Efendi Mezarı, Ayak ve Baş Şâhidesi (Sağ)

ğerlerinden farklı ölçü ve formdaki kartuşlar içerisindedir. Teslim kitâbesinin hemen üzerinde akant yapraklarının arasında gül motifi bulunmaktadır. Kitâbe şeridinin hemen üzerinde kısa boyun kısmı ile örfi kavuklu başlığa ulaşılmakta-

dır. Daralarak yükselen başlığın üzerinde çapraz olarak çekilmiş destarlar bulunmaktadır.

2.07 m. yüksekliğe sahip levha şeklindeki ayak şâhidesi, aşağıdan yukarı doğru genişleyerek yükselmekte olup üzerinde vazodan çıkan tûbâ ağacı tasviri bulunmaktadır.

Katalog No 8			
Kimlik ve Tarihi	Mustafa Edib Efendi 1236/1821		
Mezar Tipi	Lâhit Mezar		
Başlık Tipi	Örfi Kavuk		
Yazı Türü	Celî Ta'lik		
Kitâbesi			
Baş Şâhide Arka Yüz			
1	Hüve'l-Bâkî	هو الباقى	
2	Sabıkan sadr-ı vâlâ-yı Rumili	سابقا صدر والاى روم ايلى	
3	Reisü'l-ulemâ el-allâm	رئيس العلماء العلام	
4	El-merhûm ve mağfûr el-muhtâç ilâ	المرحوم و مغفور المحتاج الى	
5	Rahmeti rabbihi'l-gafûr şerif	رحمت ربه الغفور شريف	
6	Zâde hafîdi es-Seyyid el-Hâc	زاده حفيدى السيد الحاج	
7	Mustafa Edib Efendi	مصطفى اديب افندى	
8	Rûhîçün Rızâ'en li'llâh-i te'âlâ	روحچون رضاءً لله تعالى	
9	el-Fâtiha	الفالتحه	
10	Sene 1236 Fi 25 zâ.	سنه ١٢٣٦ فى ٢٥ ذا	

Kitâbesine göre Mustafa Edib Efendi'ye ait lâhit 2.50x1.10 m. ölçülerindeki bir oturtmalık ile 2.36x92 m. ölçülerinde silmeli bir kaide üzerine levha şeklinde iki şâhideye sahip mermer malzemeden yapılmış açık lâhit mezardır. Lahdin ön ve arka cepheleri şâhide ile bir bütün olup 2.08x0.67 m. gövde ölçülerine sahiptir. Yoğun bezeme programına sahip gövde üzerinde kayısı, nar, üzüm, armut meyveleri ile bitkisel kompozisyonlar işlenmiştir. Bu kabirdeki şâhideler hem bezeme programı hem de yazı karakterleri ile doğudaki Gündoğumu caddesinden dikkat çekecek şekilde tasarlanmıştır.

Mustafa Edib Efendi Mezarı, Kuzey Cephe, Bezeme Kompozisyonu

Baş şâhide ön cephesine sepette asma yapraklarıyla birlikte üç üzüm salkımı işlenmiştir. Akantın köşelerinde yükselen gül motifi, kartuşun köşelerine kadar uzanmaktadır. Şâhide içerisinde vazodan çıkmış hurma ağacı, meyveleri tasvir edilmiştir. Kısa boyunla yükselen örfi kavuk, eğimli ve çapraz olarak çekilmiş destarların oluşturduğu aşağıdan yukarıya doğru daralan bir forma sahiptir. Baş şâhidesinin arka yüzünde ise yatay olarak çekilmiş cetvellerin böldüğü on satırlık kitâbe, celî ta'lik yazı türünde Osmanlı Türkçesi ile kabartma tekniğinde mermer malzemeye işlenmiştir.

2.15 m. yüksekliğindeki ayak şâhidesinin arka cephesi de ön cephesinde olduğu gibi bezeme ve forma sahip bir gövde üzerinde şâhide ile tek parça olarak düzenlenmiştir. Baş şâhidesinin ön cephesinde verilen kartuştan tek farkı kartuş içerisine yukarıdan aşağıya doğru sayıları artan on adet kayısı meyvesi konulmuş olmasıdır. Şâhidenin gövdesi boyunca uzanan vazodan çıkan gül ağacı dallarıyla birlikte "S" ve "C" şeklinde kıvrılarak üzerindeki yedi adet açmış gül motifi ile süslenmiştir. Bitkisel bezemeyi çevreleyen silme üzerinde iki yanı yuvarlatılmış tepelik bulunmaktadır. Bir silme ile ikiye bölünen tepelik kısmında uçları aşağı doğru kıvrılan yaprakların oluşturduğu kompozisyon bulunmaktadır.

Mahmud Raci Efendi Mezarı, Genel Görünüş ve Baş Şâhidesi

Katalog No 9		
Kimlik ve Tarihi	Seyyid Mahmud Raci Efendi 1316/1899	
Mezar Tipi	Çerçeveli Mezar	
Başlık Tipi	Ulema Sarık	
Yazı Türü	Celî Sülüs	
Kitâbesi		
Baş Taşı Ön Yüz		
1	Lâ ilâhe illallâh Muhammedü'r-Rasûlullah	لا اله ا لا لله محمد رسول لله
2	Tarîkat-ı aliyye-i Rıfâiyye meşâyih-i kirâmından	طريقتى عليه رفيا مشايه كرامندان
3	Kefce dede dergâh-ı Şerifi post-nişîni eş-Şeyh	كفجه ده ده دركاه شريفى پوست نشينى الشيح
4	el-Hâc es-Seyyid Mahmud Raci Efendi'nin	الحاج السيد محمد راجى افندينن
5	Rûhu şerîfi ve kâffe-i ehl-i îmân ervâhına	روح شريفى و كافه اهله ايمان ارواحنه
6	el-Fâtiha	الفاتحه
7	Sene 1316 Fi 3 Şevval muharrem Nevres	سنه ١٣١٦ فى ٣ شوال محرم نورس

Kitâbeye göre Kefce dede dergâh-ı Şerifi post-nişîni eş-Şeyh el-Hâc es-Seyyid Mahmud Raci Efendi'ye ait olan kabir, 83 x0.89 m. ölçülerinde olup mermer malzemeden levha şeklinde baş şâhidesi bulunmaktadır. Baş şâhidesinin batısında çerçeveye bağlı beyzî formlu suluk kısımları yer almaktadır.

Baş şâhidesi 1.65 m. yüksekliğinde ve yatay olarak çekilmiş cetvellerin böldüğü yedi satırdan oluşan kitâbe, celî sülüs yazı türünde Osmanlı Türkçesi ile mermer malzeme üzerine kabartma tekniğinde hakkedilmiştir. Kitâbede tarih bölümünün yazıldığı son satır kaş kemer formlu kartuş içerisinde verilmiştir. Kitâbenin hemen üzerinde boyun kısmı ile ulema sarıklı başlık kısmına ulaşılmaktadır. Yuvarlak formlu olup eğimli destarların oluşturduğu kompozisyon üstte 12 dilime bölünmüştür. Kitâbesindeki en önemli detay hattat "Nevres" imzasının bulunmasıdır.

Değerlendirme

Hazire

Haziredeki kronolojik düzenin verildiği bu bölüm, mezarların nasıl şekillendiği ve ada/parsel içerisindeki dağılıma dair nicel ve nitel durumları ayrıntılı olarak yansıtması açısından önemli görülmüştür. Ahmediye Külliyesi haziresi, plan itibariyle külliye avlusunun doğusunda bir bant üzerinde kuzey-güney doğrul-

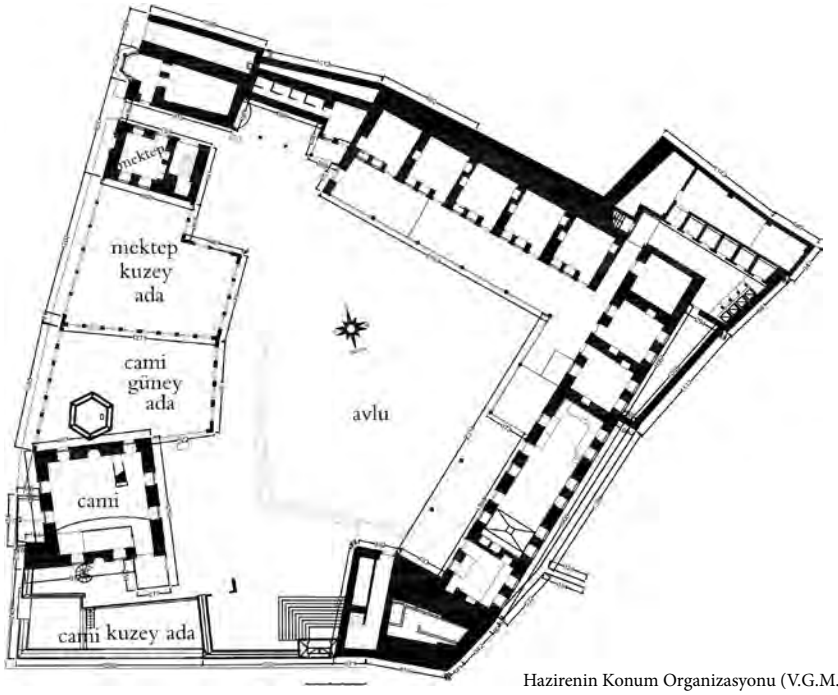

Hazirenin Konum Organizasyonu (V.G.M. Arşivinden İşlenerek)

tusunda kütle ve konum kazanmıştır. Hazire kendi içerisinde bir bütün olarak dağılım gösterse de üç ada halinde düzenlenmiştir.

Ahmediye Külliyesi haziresi, konum organizasyonu itibariyle mektep ve cami arasında kalan adanın bir beden duvarıyla bölünmesinden oluşmaktadır. Caminin güneyi ve mektebin kuzeyi olarak isimlendirdiğimiz adaların yanı sıra cami kuzeyinde yer alan ada üzerinde de mezarlar bulunmaktadır. Hazire içerisinde yer alan toplam doksan dokuz adet mezarın adalara dağılımı ise şöyledir: Mektebin kuzeyinde yer alan ada üzerinde kırk üç, camiin güneyindeki ada üzerinde kırk bir ve camin kuzeyinde bulunan adada ise on beş mezar bulunmaktadır.

Cami Güneyi

Camiin güneyinde yer alan adadaki kırk bir mezarın içerisinde en erken tarihli defin, 947/1540-41 tarihinde bugün mevcut olmayan ilk caminin bânîsi Kefce Dede'ye ait olup baş şâhidesi cami güneyindeki adada yer alan altıgen planlı baldaken türbe içerisinde bulunmaktadır. En geç tarihli defin ise 1316/1899 yılında tarikat-ı aliyye Rıfâi'ye meşayih-i kirâmından, Kefce Dede dergâh-ı Şerifi post-nişîni, eş-Şeyh el-Hâc es-Seyyid Mahmud Raci Efendi'nin mezarıdır ki kendisi de aynı zamanda Ahmediye Camii hatiplerinden birisidir.

Cami Güneyinde Yer Alan Ada ve Mezarlar (O. Gündogdu, 2015)

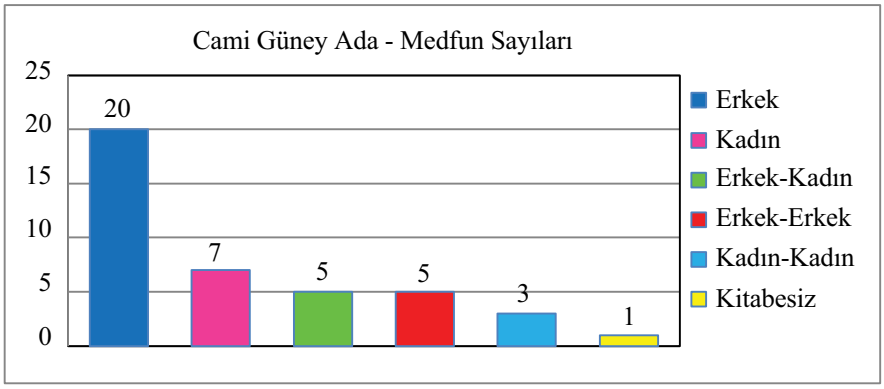

Grafik 1: Cami Güneyindeki Mezarlar ve Tasnifi

Bu ada üzerinde üç çerçeveli mezar içerisinde birden çok defin yapılmıştır. Çerçeveli mezarlardan iki tanesinde üçer defin bulunurken, pahleli mezarların birinde üç, diğerinde iki defin mevcuttur. Bu ada üzerinde üç lâhit mezar, yirmi iki çerçeveli mezar ve on üç pahleli mezar, üç tane de baş şâhideli mezar vardır. Mezarlarda beş adet erkek-kadın, üç adet kadın- kadın, beş adet erkek-erkek medfun bir aradadır.

Mektep Kuzeyi

Mektebin kuzeyinde yer alan ada üzerinde toplamda kırk üç mezar bulunmaktadır. Bu ada üzerinde ilk defin 1142/1729-30, son defin ise 1298/1881 yılında yapılmıştır. Cami güneyinde bulunan adada olduğu gibi burada da birlikte defin görülmektedir. Genel itibariyle bu hazirede toplamda dokuz lâhit mezar, on beş çerçeveli mezar ve on dokuz pahleli mezar vardır.

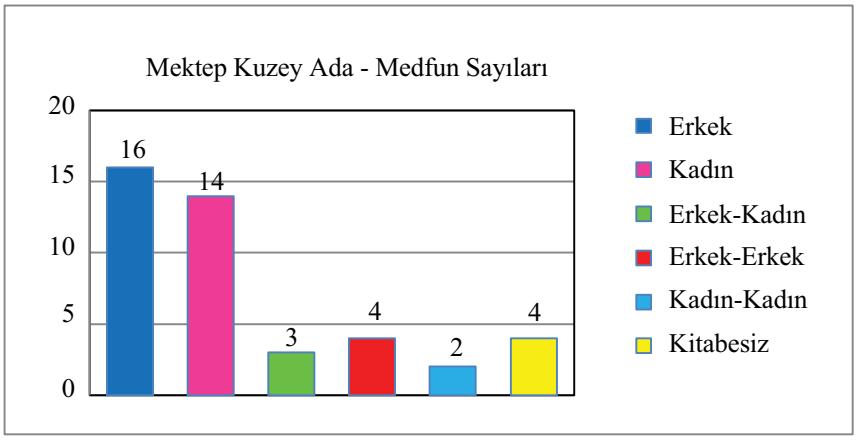

Grafik 2: Mektep Kuzeyinde Yer Alan Mezarlar ve Tasnifi

Mektep Kuzeyindeki Ada ve Mezarlar (O. Gündogdu, 2015)

Cami Kuzeyi

Camiin kuzeyinde yer alan ada üzerindeki mezarların büyük kısmı haziredekilere göre daha geç tarihlerde vefat eden medfunlara aittir. Kendi içerisinde iki bölüme ayrılan bu ada içerisinde, batıda üç pahleli, sekiz çerçeveli; doğuda ise bir lâhit ve üç çerçeveli olmak üzere toplamda on beş mezar bulunmaktadır. Her ada kendi içerisinde benzer tipolojide kabir barındırmaktadır. Bunlar içerisinde lâhit

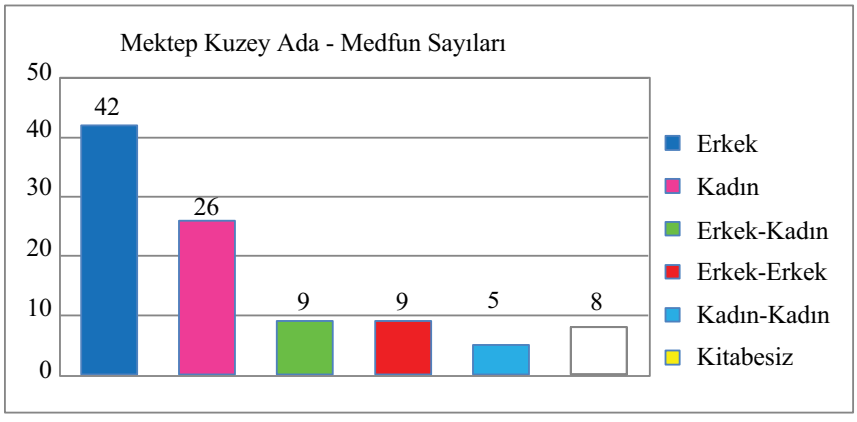

Grafik 3: Haziredeki Mezarların Cinsiyete Göre Genel Dağılım

mezarlar genelde mektebin kuzeyinde, çerçeveli mezarlar ise caminin güneyinde yer almaktadır. Form itibariyle yoğun olarak levha şeklinde şâhideler; başlık olarak ise çokça kâtibi kavuk kullanılmıştır.

Grafikte görüldüğü gibi hazirede toplam 23 medfun birlikte defnedilmiştir. Bu uygulamanın İslâm inancına uygun olmadığı bilinmektedir. Defin esası gereği, zorunlu durum olmadıkça mevtalar yalnız defnedilir, fakat bu durumda dahi aralarında toprak bulunması gereklidir. Bu uygulamanın sebepleri ise aile ilişkileri veya ermiş birisinin yanına gömülme isteğidir. Bizim çalışmamızda, hazire içerisinde uygulamalarını gördüğümüz birlikte defin örneklerinin asıl sebebi, muhtemelen mezarların veya mezar taşlarının taşınmasıyla ilgi olmasıdır. Nitekim bu veriler bize kabir veya çevre-bahçe düzenlemesinin olup olmadığını, restorasyonlar ile ilişkisini, baş ve ayak şâhidelerinin malzeme ile ilişkisini, kaide ile şâhidenin uyumunu düşündürmek için bilgi sağlamaktadır.

Birlikte defin yapılan mezarda görülen ayak şâhidesi, aslında ikinci kabir sahibinin baş şâhidesi konumunda olup ona ait kimlik bilgilerini içermektedir. Şâhide tipi olarak da aslında baş şâhidesi özelliklerine sahiptir. Bizim çalışmamızda bu tür özelliği bulunan mezarlar şâhidenin konumu gereği ayak ve baş şâhidesi olarak anılmıştır.

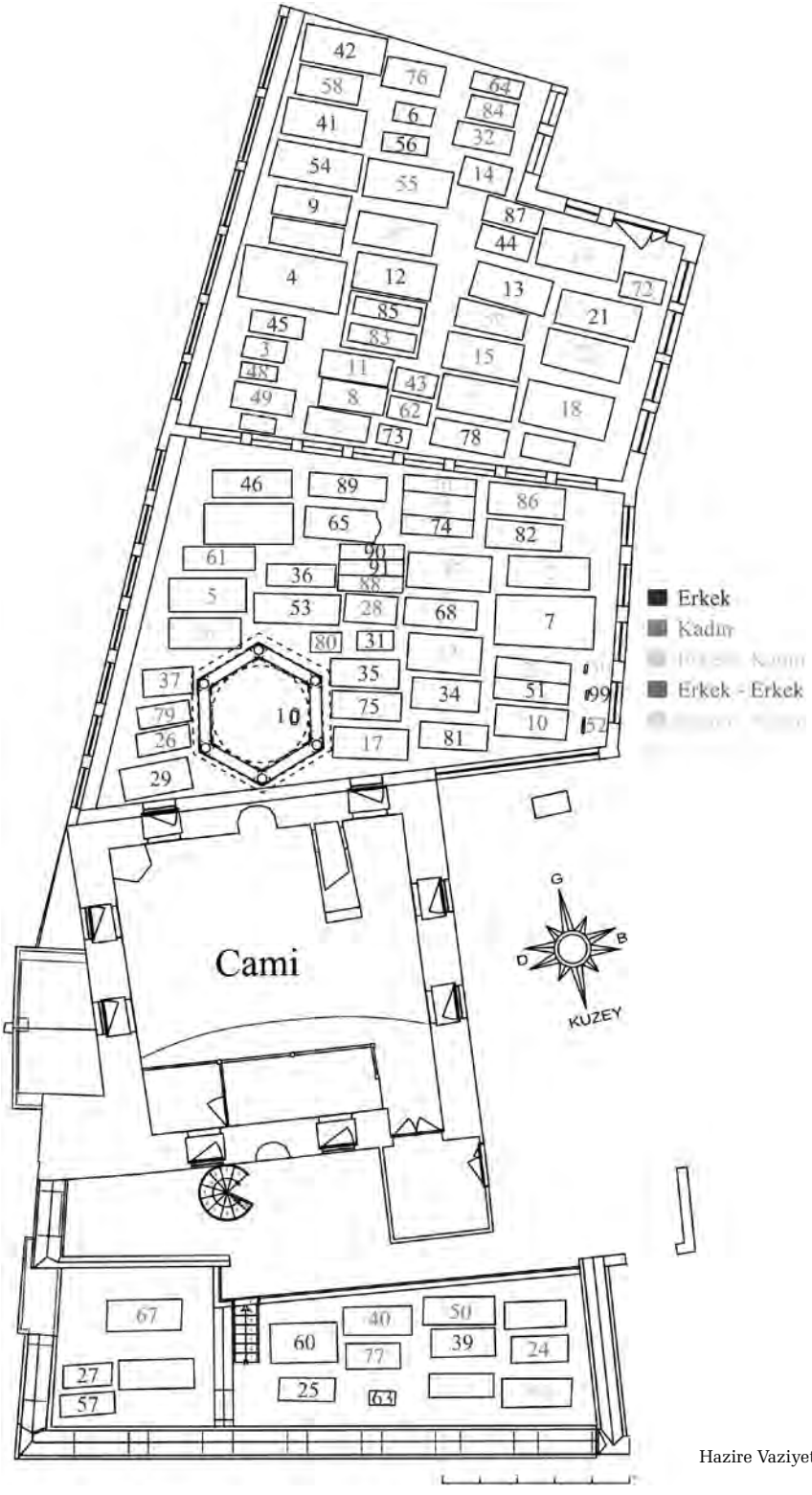

Hazire Vaziyet Planı

Haziredeki Tarihi Dizin:

No	Yıl	No	Yıl	No	Yıl	No	Yıl	No	Yıl
1	947	**21**	1180	**39**	1219	**62**	1244	**83**	1282
2	1134			**40**	1219		1253	**84**	1282
	1253	**22**	1180	**41**	1222	**63**	1245	**85**	1288
3	1142		Yok	**42**	1225	**64**	1248	**86**	1295
4	1143	**23**	1187	**43**	1225		1255	**87**	1298
5	1145		1272		1227	**65**	1248	**88**	1304
6	1145	**24**	1187	**44**	1228	**66**	1250	**89**	1305
7	1146	**25**	1190	**45**	1229		1270	**90**	1314
8	1147	**26**	1191	**46**	1229	**67**	1250	**91**	1316
9	1153		1236	**47**	1229	**68**	1251	**92**	Yok
10	1153	**27**	1192		1234	**69**	1252	**93**	Yok
	1217	**28**	1197	**48**	1230		1240	**94**	Yok
11	1156	**29**	1199	**49**	1230	**70**	1254	**95**	Yok
12	1159		1204	**50**	1230		1285	**96**	Yok
		30	1203	**51**	1232	**71**	1259	**97**	Yok
13	1159	**31**	1207	**52**	1233		1284	**98**	Yok
14	1159	**32**	1210	**53**	1234	**72**	1261	**99**	Yok
	1151		1239	**54**	1236	**73**	1261		
15	1171	**33**	1210	**55**	1236	**74**	1266		
16	1172		Yok	**56**	1239	**75**	1268		
17	1174	**34**	1211	**57**	1239	**76**	1268		
	1252	**35**	1214	**58**	1240	**77**	1269		
18	1175	**36**	1215	**59**	1240	**78**	1275		
19	1175	**37**	1217		1271	**79**	1275		
	1176		1228	**60**	1243	**80**	1278		
20	1179	**38**	1219	**61**	1242	**81**	1279		
	1183		1222		1243	**82**	1280		

Tablo 1: Ahmediye Külliyesi Haziredeki Mezar Taşlarında Tarihi Dizin

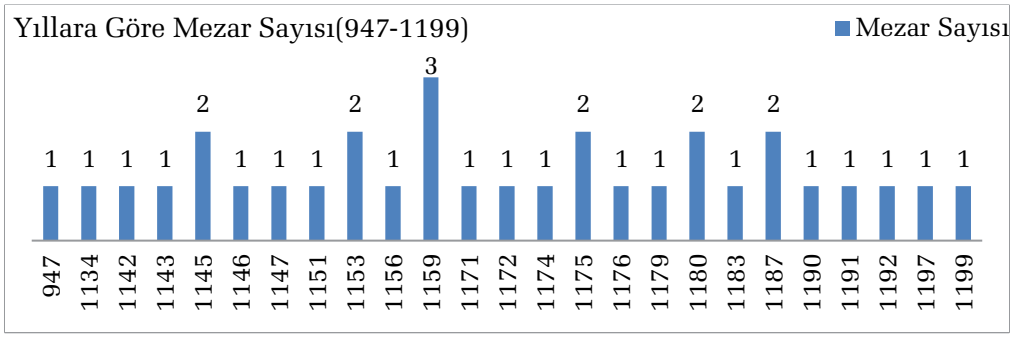

Grafik 4: Haziredeki Mezarların Yıllara Göre Dağılımı

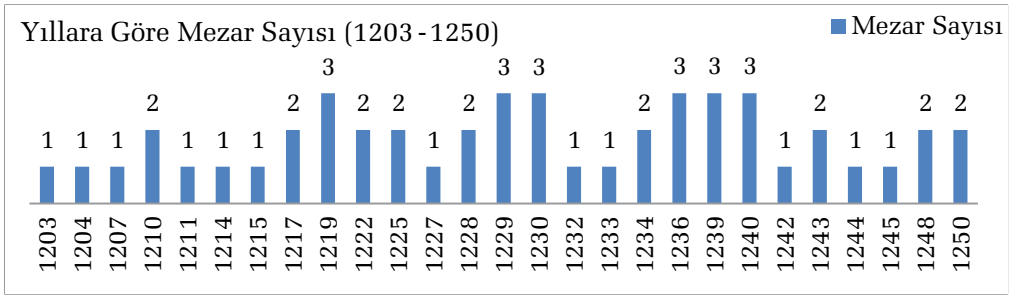

Grafik 5: Haziredeki Mezarların Yıllara Göre Dağılımı

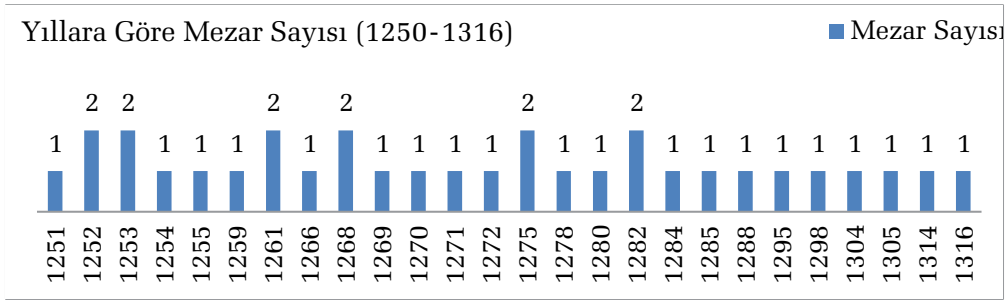

Grafik 6: Haziredeki Mezarların Yıllara Göre Dağılımı

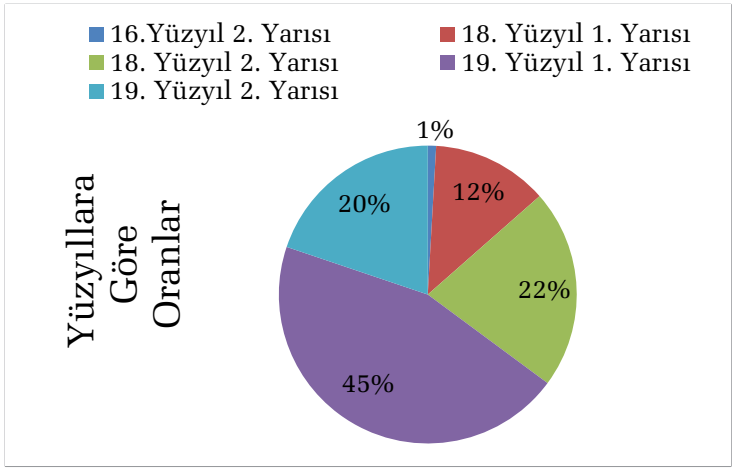

Grafik 7: Haziredeki Mezarların Yıllara Göre Yüzdelik Dağılımı

Tipoloji

İslâm ülkeleri arasında mezar taşı çeşitliği ve süslemesi bakımından Anadolu'daki örnekler dikkat çekici görülmektedir. Farklı milletleri bünyesinde ağırlayan kültürel doku Anadolu'da kendini göstermektedir. Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla Türkler bir yandan kendi sanatlarını geliştirmişler bir yandan da beraberinde getirdikleri mezar taşı geleneklerini bu kültür havuzunda beslemişlerdir[7].

Osmanlı mezar tipolojisinin kendi geleneğiyle şekillenerek taşındığı görülmüştür. Bölgenin sanat anlayışı aynı zamanda tipoloji dediğimiz tasnif ve analizin kökenini oluşturmaktadır. Nitekim bu analizler yardımıyla üslup çatışmaları ve benzerlikler ayırt edilmektedir.

Üsküdar Ahmediye Külliyesi Haziresinde yer alan toplam doksan dokuz mezar taşı kendi içerisinde; mezar tiplerine, şâhidelerine, başlıklarına, süsleme kompozisyonlarına, kitâbe biçim ve içeriğine göre aşağıda analiz edilmiştir.

Mezar Tipolojisi

Üsküdar Ahmediye Külliyesi'nde yapılan saha çalışmalarının ardından elde edilen veriler doğrultusunda yapılan tahlilde üç farklı mezar tipi karşımıza çıkmıştır. Bu örneklerden hareketle benzer form ve karaktere sahip mezarları kaideli – pahleli mezarlar, lâhit mezarlar, çerçeveli mezarlar olmak üzere gruplara ayırmak mümkündür.

Kaideli-Pahleli Mezarlar: Genellikle bir kaide üzerinde yükselerek yekpare mermer bloktan oluşmaktadır.[8] Osmanlı döneminde pahle, lâhit gibi mezar üniteleri

Ahmediye Külliyesi Haziresi, Pahleli Mezar Örneği

7 Seyfi Başkan, *Karamanoğulları Dönemi Mezar Taşları,* Ankara 1996, s. 13.

8 Mustafa Bulut, *Sultan II. Mahmut Türbesi Haziresi*, [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012] s. 578.

17. yüzyılda kullanılmaya başlanarak form ve nicelik kazanmıştır.[9] Ahmediye Külliyesi haziresinde mektebin kuzeyinde on üç, caminin güneyinde on dokuz ve caminin kuzeyindeki adada ise üç olmak üzere toplamda otuz beş pahleli mezar bulunmaktadır.

Lâhit Mezarlar: İslâm defin terimleri arasında kabul edilen lâhd kelimesi, güney yönünde açılan oyuklara verilen isimdir. Şayet mezar düz zeminde tesviye edilerek bir çukur şeklinde açılmışsa buna "darîh" veya "şakk" denildiği bilinmektedir. Yapılan çalışmalarda araştırmacılar, toprak üstüne inşa edilen ünite için "lahd" terimini kullanmıştır.[10] Selçuklu döneminde kullanımı yaygın olan sanduka tarzı mezarlar Osmanlı dönemine gelindiğinde şâhideler ile bütünleşmiş ve lâhit formu yeni bir tür haline gelmiştir.[11] Bu tip mezarlar için çalışmamızda "lâhit" terimi kullanılmıştır. Sanduka terimi ise ahşap sembolik lâhitlerin ismi haline gelmiştir.[12] Hazirede yer alan lâhitlerin tamamı açık lâhit formunda olup toplamda on üç mezar bulunmaktadır. Bunların dokuz tanesi mektebin kuzeyinde, üç tanesi camiin güneyinde, bir tanesi de camiin kuzeyinde yer almaktadır. Hazirede mevcut mezar taşları içerisinde en yoğun bezeme, lâhit mezarlarda görülmektedir.

Ahmediye Külliyesi Haziresi, Lâhit Mezar Örneği

Çerçeveli Mezarlar: 19. yüzyıl mezar tipolojisinde en sık karşılaştığımız bu tür, dikdörtgen veya kare formlu, doğrudan toprakla temas halinde olan blok mermerlerin yan yana getirilmesiyle oluşmaktadır. Hazirede kırk sekiz örneği bulunan bu tip mezarların kısa kenarları ortasına genellikle karşılıklı iki şâhide yerleştirilmiştir.

9 Naci Bakırcı, *Mevlevi Mezar Taşları*, İstanbul: 2005, s. 97.

10 Aziz Doğanay, "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesinin Mezar Mîmarîmize Te'siri", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu,* İstanbul 1999, s. 102.

11 Naci Bakırcı, *a.g.e.,* s. 98.

12 Aziz Doğanay, *a.g.e.,* s. 102.

Şâhide Tipolojisi

Baş ve ayak taşlarının münferiden yapılmasıyla oluşmuş şâhideli mezarlar, Selçuklu döneminde uygulanmaya başlanmıştır. Beylikler ve Osmanlı döneminde de yaygın olarak kullanılmıştır[13]. Şâhideli mezarlar Osmanlı imparatorluğunun hüküm sürdüğü yerlerde karşımıza çıkmaktadır[14]. Hazire içerisinde yer alan 99 mezarda bulunan 185 şâhide kendi içerisinde silindirik, dikdörtgen levha formlu ve sekizgen olmak üzere üç gruba ayrılarak sınıflandırılmıştır.

Üstüvânî Şâhideler: Anadolu'da 15. yüzyılda ilk örnekleri görülen silindirik/üstüvânî mezar taşları bazen münferit bazen de her ikisi de birden verilmiş olabilir[15]. Hazire içerisinde toplamda üç mezarda bu uygulama görülmekte olup bunlardan iki tanesinin hem ayak hem baş şâhideleri silindirik formda yapılmıştır. Kronolojik sıraya göre 1824, 1881, 1896 yıllarına tarihlenmektedirler. Haziredeki üstüvani şâhidelerin kitâbeleri bunların erkek medfunlara ait olduğunu göstermektedir.

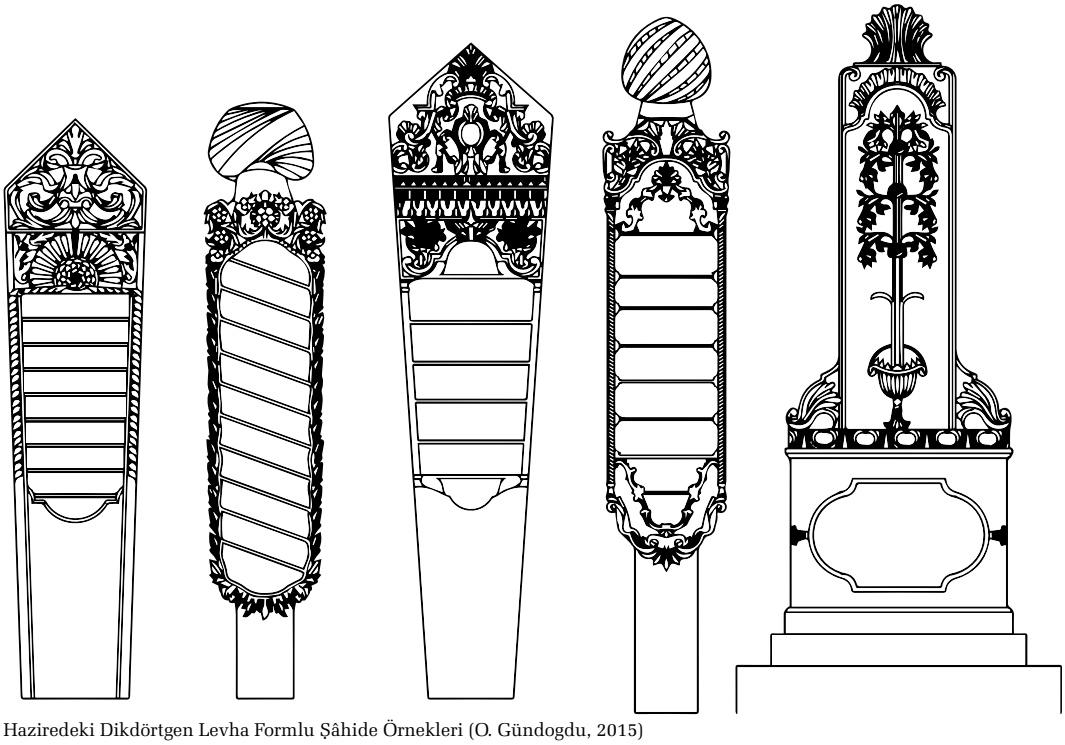

Haziredeki Dikdörtgen Levha Formlu Şâhide Örnekleri (O. Gündogdu, 2015)

13 Naci Bakırcı, *a.g.e.,* s. 96.

14 Nurcan Boşdurmaz, *Bosna Hersek Mezar Taşları*, Türk İslam Kitâbeleri Dizisi, Haarlem 2011, s. 44.

15 Naci Bakırcı, *a.g.e.,* s. 98.

Dikdörtgen Levha Formlu Şâhideler: Mezar taşlarında en fazla karşımıza çıkan şâhide tipolojisi dikdörtgen levha formlu mezar taşlarıdır. Hazirede de yoğun olarak görülen bu düzenlemenin buradaki ilk örneği 947/1540-41 yılında Kefce Dede adına en son örneğini ise 1316/1899 tarihli Şeyh Mahmud Raci Efendi adına yapılmıştır. Şâhide gövdesinin formuna göre isimlendirdiğimiz bu tipolojide kadın ve erkeklere ait kullanım söz konusudur. Hazirede, toplamda doksan beş mezarda dikdörtgen levha formlu şâhide kullanılmıştır.

Sekizgen Şâhide*:* Genellikle lâhit mezarlarda karşılaştığımız, form olarak yaygın olmayan bu tipin örneklerini 20. yüzyıl içerisinde görüyoruz. Hazire içerinde kitâbesi bulunmayan bir adet örneği bulunmaktadır.

Başlık Tipolojisi

Osmanlı mimarisi içerisinde giyim kuşam aynı zamanda statüyü temsil etmektedir. Osmanlı mezar taşlarında ziyaretçiye doğrudan mesaj veren, kimlik kazanmış önemli bir bölüm de başlık kısımlarıdır. Hazirede yer alan doksan dokuz mezarda toplamda otuz bir adet kâtibî kavuk, yirmi adet ulema sarığı, iki adet örfî kavuk, bir adet kallâvî kavuk, bir adet düz sarık, bir adet dardağanlı sarık, bir adet güneş kursu, beş adet hotoz başlık bulunmaktadır. Hazire içerinde ilk kâtibî kavuk 1153/1740-41, en son ise 1268/1852 yılına tarihlenmektedir. Ulema sarığı, 1250/1836 ile 1255/1839

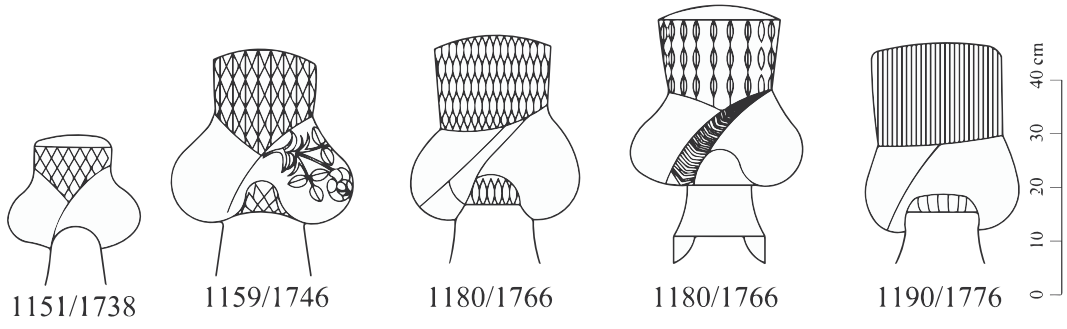

Haziredeki Kâtibi Kavuklu Başlık Örnekleri (O. Gündogdu, 2015)

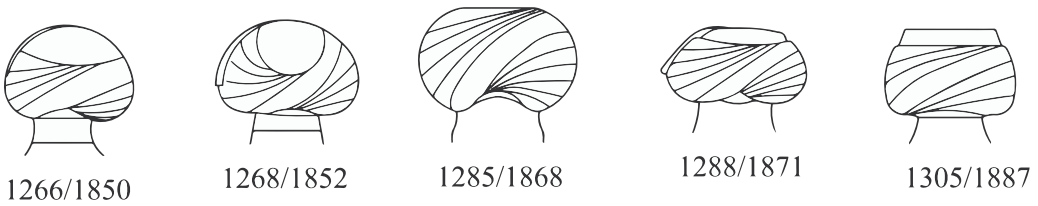

Haziredeki Ulema Sarıklı Başlık Örnekleri (O. Gündogdu, 2015)

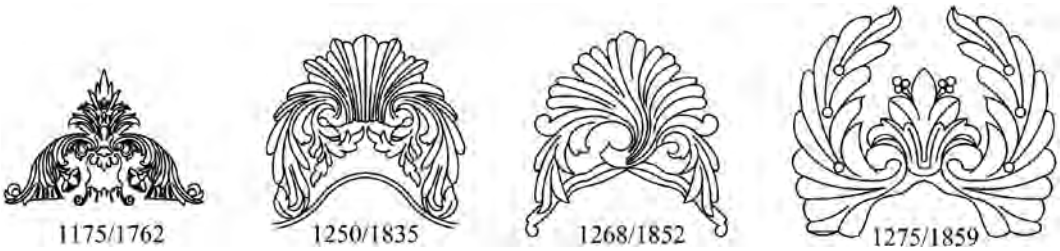

Haziredeki Yaprak Bezemeye Örnekler (O. Gündogdu, 2015)

yılları arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Hazire içerisinde iki örneği bulunan örfî başlıktan biri es-Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye(1229/1813-14) diğeri Mustafa Edib Efendi'ye(1236/1821) aittir. Hazirede kadın medfunlara ait ilk hotoz başlık 1203/1788, son hotoz başlık ise 1275/1858 yıllarına tarihlenmektedir.

Süsleme Kompozisyonu

İslâm dininin kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir hüküm olmamakla birlikte süslü ve dikkat çekici mezarların yapılması hoş karşılanmamıştır. Bu gerçeğin yanı sıra miraslarını bazı değişikliklerle yaratmak kaçınılmaz bir sonuç olmuştur[16]. İslam dininde ilk zamanlar anıtsal eserlere ve bezeme dünyalarına karşı tepki gelişmiş hatta ziyaretgâhlar engellenmiştir, fakat daha sonraları ibret alınması adına serbest bırakılmıştır[17].

Üsküdar Ahmediye Külliyesi haziresinde bitkisel, geometrik, nesneli ve mimari süsleme elemanları bulunmaktadır[18]. Haziredeki 185 adet şâhidede bezeme üslupları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu maksatla 16. yüzyıl ikinci yarısından 1 adet, 18. yüzyıl ilk yarısından 14 adet, 18. yüzyıl ikinci yarısından 24 adet, 19. yüzyıl ilk yarısından 50 adet, 19. yüzyıl ikinci yarısından 23 adet olmak üzere 112 mezar taşı incelenmiştir. Bu analizler yoluyla hangi yüzyılda hangi bezemenin yaygın olarak kullanıldığı belirtilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra detay çizimleri yapılan mezar taşlarının litaratürde bir bütünlük yaratması ve araştırmacılar için bir bezemenin tarihsel değişiminin takip edilebilmesi adına kronolojileri çizimlerin altlarına yazılmıştır.

16 Seyfi Başkan, *a.g.e.,* s. 13.; Aziz Doğanay, a.g.e., s. 100.

17 Aziz Doğanay, *a.g.e.,* s. 100.

18 Mezar ve süsleme kompozisyonu arasındaki ilişkinin oldukça canlı tutulmasındaki sebepler onların aynı zamanda ulvî görevleri olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu durumu ifade edecek en güzel sözler Hz. Peygamber(s.a.v.) efendimizin hadisleridir. Mezar taşları, ölümü hatırlatma adına en güzel ifadeleri bünyesinde taşıyarak en hareketli formları sanat icra edilen yerler haline gelmiştir. (A. Sacit Açıkgözoğlu, *a.g.e.,* s. 19)

Haziredeki Çiçekli Bezemelere Örnekler (O. Gündogdu, 2015)

Bitkisel Bezeme: Hazirede görülen en yaygın bezeme türü olup özellikle kadın mezarlarında ve lâhit mezarlarda uygulanmaktadır. Haziredeki örnekleri palmet-rûmî, akantus yaprağı, çiçek motifleri, üzüm salkımı, hurma ağacı, servi ağacı, tûbâ ağacı olarak sınıflandırabiliriz. Palmet motifi, 1740-1769 tarihleri arasındaki dört mezarda görülmektedir. Yaprak motifi, özellikle dikdörtgen levha formlu şâhidelerin tepelik kısımlarında yaygındır. 18. ve 19. yüzyıl mezarlarında akantus yaprakları, soyut yaprak motifleri ve kıvrık dalların oluşturduğu formlar kullanılmıştır.

Çiçek Bezeme: Haziredeki mezarların çoğunda görülmekte olup yoğun olarak kadın şâhidelerini süslemektedir. Mevcut örnekleri lâle, gül, karanfil, kır çiçeği, nergis olarak sıralayabiliriz. Çiçekli bezemeler içerisinde gül ve lâle motifinin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca Lâle, Allah'ın; gül, Hz. Peygamberin remzi kabul edildiğinden yoğun olarak tercih edilmiştir. Özellikle erkek mezarlarında kâtibî kavukların taşkın kısımlarında görülmesi onlara olan saygının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir[19].

Asma ağacı: Hazirede erkeklere ait iki şâhide üzerinde asma ağacı bezeme görülmektedir. Asma yapraklarının sonsuzluk, üzümlerin ise bereket sembolü olduğu belirtilmektedir. Ayrıca birçok milletin ikonografik çözümlemelerinde cennet meyvesi olarak değerlendirilmiştir[20].

Hurma ağacı: Orta Asya'dan geldiği düşünülen hurma ağacının yaşam ve ölümsüzlükte ilişkilendirilmiştir[21]. Hazire içerisinde toplamda dokuz şâhide üzerinde hurma ağacı motifi yer almaktadır. Bunlardan dört tanesi vazodan çıkmakta olup diğerleri bir zemin yaratacak şekilde stilize edilmiştir. Hurma ağaçlarındaki genel üslup gövdenin üst kısımlarında olgunlaşmış meyveleri ile hevenklerin yer

19 Ali Rıza Özcan, *İstanbul'un 100 Mezar Taşı*, İstanbul 2012, s. 54.

20 Halit Çal; Gazanfer İltar, *Giresun İli Mezar Taşları*, Ankara 2011, s. 45.

21 Semiha Altıer, "Çanakkale-Kumkale Beldesi Türk Mezarlığı'ndaki Mezar Taşlarının Türk Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Kumkale Tarihî Türk Mezarlığı*, Çanakkale 2012, s. 20-27.

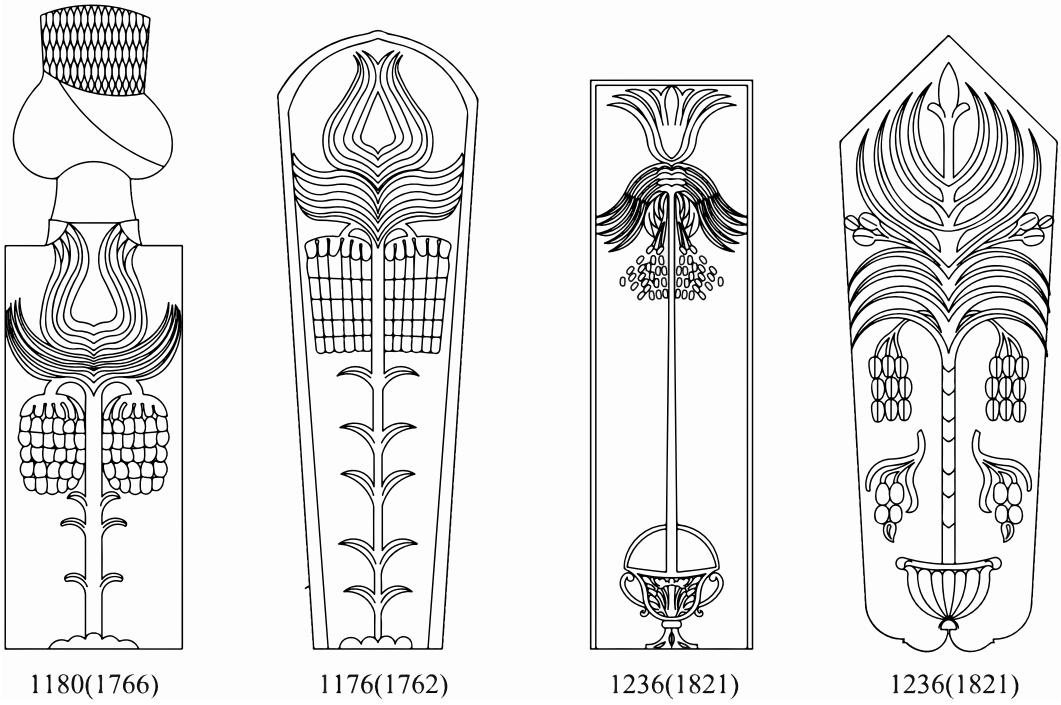

Haziredeki Hurma Ağacı Bezemeleri (O. Gündogdu, 2015)

almasıdır. Hevenklerin bol meyve ile tasvir edilmesi bereketin remzi olarak kabul gördüğündendir. Sadece mezar taşlarında değil aynı zamanda diğer mimarilerde de kullanılmıştır[22]. Hurma ağacının bu denli önemli görülmesinin ardındaki etmenler ise Kur'an'da cennet meyveleri arasında sayılmasıdır[23].

Servi ağacı: Türk süsleme sanatlarında yoğun olarak görülen servi ağacı hem formu hem de iklim koşullarına olan uyumu sayesinde mezarlıklarda yetiştirildiği için, mezar taşlarında uygulanan bir bezeme haline gelmiştir[24]. Haziredeki on üç mezar taşında yer alan servi ağacı bazen ayak şâhidesinde bazen de lâhit mezarların uzun pahlelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Rozet motifi: 13. yüzyıldan geç dönem Osmanlı mimarisine kadar yaygın olarak kullanılan rozet/gülbezek süsleri çoğunlukla kadın mezar taşlarında kullanılmıştır[25]. Hazirede daha çok lâhit mezarların pahlelerinde görülmektedir. Kabartma tekniği ile

22 Halit Çal; Gazanfer İltar, *a.g.e.,* s. 41.

23 Kur'an'da hurma kelimesinin geçtiği bazı ayetler: Bakara sûresi 266. âyet, En'âm sûresi 99 ve 141. âyetler, Ra'd sûresi 4. âyet , Nahl Sûresi 11 ve 67. âyetler, İsrâ sûresi 90,91,92,93. âyetler, Kehf sûresi 32., Meryem sûresi 23 ve 25. âyetler, Tâ-Hâ Sûresi 71. âyet, Mü'minûn sûresi 19. âyet , Şuarâ Sûresi 146,147,148. âyetler, Yâsîn sûresi 39. âyet, Kâf sûresi 9,10,11. âyet, Kamer sûresi 20. âyet, Rahmân sûresi 11 ve 68. âyet, Haşr sûresinin 5. âyet, Hâkka sûresinin 7. âyet, Abese Sûresi 27,28,29,30,31,32. âyetler, Tebbet sûresi 4 ve 5. âyetleri olarak sayabiliriz.

24 Gülşen Çakar, *Bursa, Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. ve 19. Yüzyıl Mezar Taşları*, [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2007] s. 497.

25 Seyfi Başkan, *a.g.e.,* s. 76.

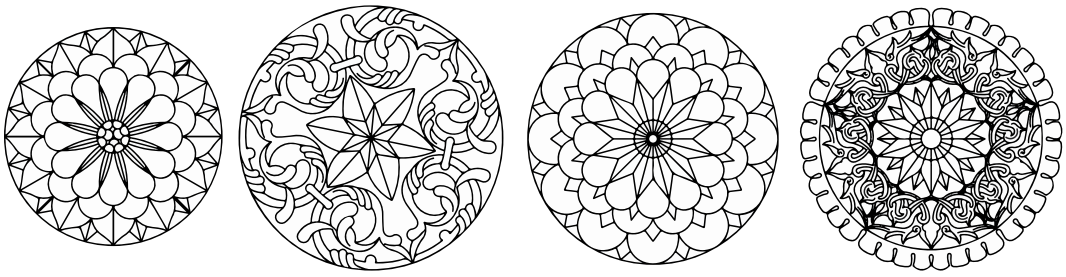

Haziredeki Rozet Bezemelerden Örnekler (O. Gündogdu, 2015)

yapılan bu tarz bezemeler merkezden kademeli olarak dağılan yapraklarla tamamlanan çiçek motifini oluşturmaktadır. Bir inanç ve felsefenin ürünü olarak görülen motifler ikonografik olarak kozmik evrenin nişanı şeklinde kabul edilmektedir[26].

Nesneli Bezeme: Süsleme kompozisyonlarını oluşturan bir diğer bezeme türü nesneli bezemedir. Mezar taşları üzerinde kullanılan objelerin genel adı olup hazirede meyve kâsesi, vazo ve saksı örnekleri bulunmaktadır.

Meyve kâsesi: Genel olarak bu kâseler içerisinde armut, kayısı, nar, üzüm meyveleri tezyin edilmiştir. Bu meyveler ikonografik anlamları ile taşa ruh kazandırmışlardır. Meyve tabaklarında gördüğümüz bezemeler Kur'an'da belirtildiği üzere cennet meyveleri arasında sayılmaktadır[27].

Vazo ve Saksı: 18. yüzyıl mezar taşlarında yaygın olarak görülen vazo bezemeleri hazirede lâhit mezarların uzun pahlelerinde görülmektedir. Bu vazoların dar ve uzun boyuna sahip olanlarının yanı sıra kısa ve geniş formu olanlar da bulunmaktadır. Vazoların içerisinde özellikle merkezde bir lâle her iki yanında ise gül motifleri işlenmiştir. Saksı içleri genellikle hurma ağacı, tûbâ ağacı, üzüm asması ve çiçek demeti şeklinde farklı bezemelerle zenginleştirilmiştir. Saksılarda, kulplu veya kulpsuz, kaideli veya kaidesiz olanlar şeklinde farklı formlar görülmektedir.

Haziredeki Rozet Bezemelerden Örnekler (O. Gündogdu, 2015)

26 Beyhan Karamağaralı, "İç içe Geçmiş Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında", *Günel İnal'a Armağan Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar*, Ankara 1993, s. 249-70.

27 Ali Rıza Özcan, *a.g.e.,* s. 12.

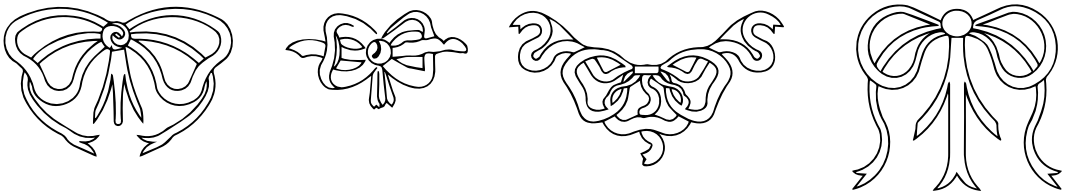

Haziredeki Fiyonk Motif, Detayları (O. Gündogdu, 2015)

Fiyonk Motifi: Batılılaşma dönemi mezar taşı örnekleri içerisinde en çok karşılaştığımız motiflerden birisidir. Hazirede 1810-1859 tarihleri arasında dört mezarda bulunmaktadır.

Sanatkârlar (Şairler-Hattatlar) ve Atölye Sorunu

Osmanlı mezar taşlarında önemsenmesini düşündüğümüz bir detay da mezar taşlarında imzaları, isimleri bulunan sanatkârların kimlik, kişilik ve icraatlarının litaratüre girmesidir. Üzerinde fazla yayın bulunmayan bu bakir alanın hazirelerdeki örnek sayısı da fazla değildir. Dolayısıyla çalışılmaya açık bir uzmanlık alanıdır. Hattatların imzalarının yer aldığı mezar taşı uygulamaları 18. yüzyılda görülmeye başlamaktadır[28]. Bu geleneğin hattat Mehmet Esat Yesârî Efendi ile başladığı belirtilmektedir[29].

Genel bir ifadeyle hazirede yer alan üç mezar taşında "nemekahû"[30] ibaresiyle hattat imzası yer almıştır. Bunlar Abdullah Râkım, Rıf'at ve Nevres isimleridir.

Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'nun tespitiyle Üsküdar-Çiçekçi Küçük Selimiye Cami haziresindeki üstüvani formlu iki örnekte "Ketebehû ve Nemekahû" ibaresiyle hattat Rıf'at ismine rastlanmıştır.

Haziredeki *"Hattat Abdullah Rakım"* İmzalı Mezarlar (O. Gündogdu, 2015)

28 A. Sacit Açıkgözoğlu, *Eyüp Sultan Civarında İmzalı Mezar Taşı Kitâbeleri*, [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995] s. 16.

29 Hande Yılmaz, *Anadoluhisarı Sultan II. Bayezid Han Mezarlığı Mezar Taşları*, [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sakarya 2009] s. 301.

30 Kitâbelerde ketebe kaydını belirten ve bunu yazan anlamına gelen farklı isimlerden birisidir. (M. Uğur Derman, "Hattat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*(DİA), XVI, İstanbul 1997, s. 498.

Üsküdar – Çiçekçi, Küçük Selimiye Cami Haziresi ve Ahmediye Haziresindeki "Hattat Rif'at" İmzalı Mezar taşları (O. Gündogdu, 2015)

Mezar taşlarında hattatların yanı sıra bazen şairlerin isimleri de zikredilmiştir. Hatta çoğu kere ebcedle tarih düşürülen mısranın öncesinde manzume sahibinin de ismi zikredilerek "didi tarih" ibaresinin kullanıldığı görülmektedir. Bu mezar taşları arasında şair Gaybî, Pâkî, İlhâmî ve Burhanettin isimleri belirtilmektedir.

Kitâbelerde İçerik/Muhteva

Osmanlı mezar taşlarının ilk türleri, üzerinde âyet yazılı olan tabut şeklindeki mezarlardır. Burada mevta ile ilgili kimlik bilgisi bulunmazken; daha sonra şâhidelerin üzerine isimler yazılmıştır. Bu şâhidelerin kitâbe dili ise 15. yüzyılın sonuna kadar genellikle Arapça'dır[31].

Bir sunuş ve karşılama düzeni içerisinde ortaya çıkan Osmanlı mezar taşlarında sözün akışını sağlamak, mesaj vermek ve mevtâya rahmet dilemek maksadıyla kitâbeler zenginleşmiş önceleri mensur olan metinler 16. asırdan sonra gittikçe manzum ağırlıklı olmuştur. Konularına göre oluşan bu şekillenme aşağıda daha detaylı olarak ele alınmıştır.

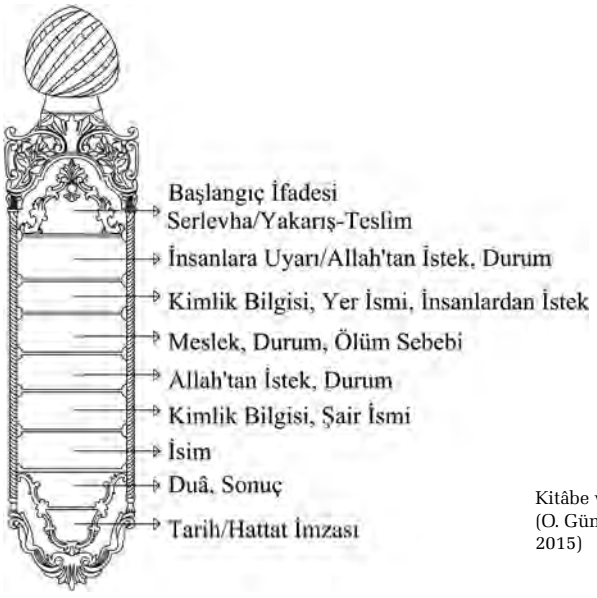

Kitâbe ve İçerikleri (O. Gündogdu, 2015)

Başlangıç ve yakarış: Mezar taşı çalışmalarında bu bölüm serlevha, yakarış, teslim ve başlangıç bölümü olarak adlandırılmakla birlikte Al-

31 Ali Rıza Özcan, *a.g.e.,* s. 10.

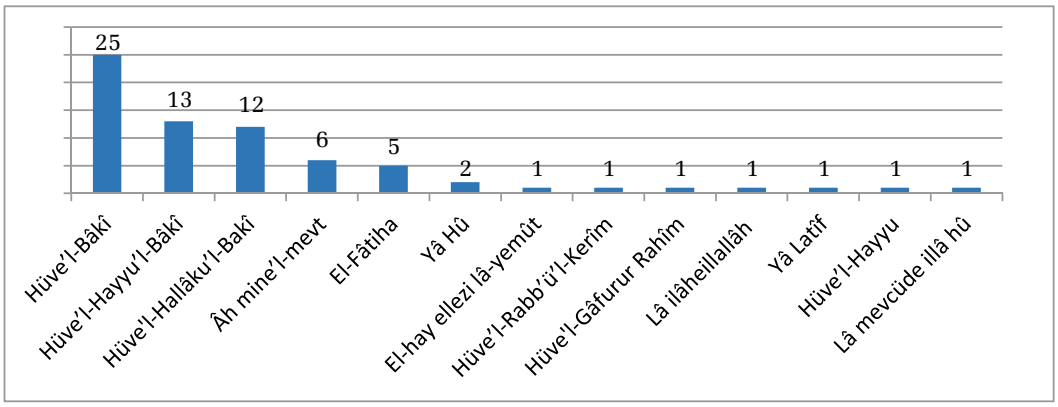

lah'ın kuvvet, kudret ve bekâsına veya bir serzenişe işaret eden kelimelerin olduğu yerdir. Hazirede yer alan kitâbeli mezar taşlarının çoğunda bu bölüm yer almaktadır. "Hüve'l-Bakâ/Daimi var olan Allah'tır", Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî/Allah sonsuza dek diridir", "Hüvel Hallâku'l-Bakî/O, tek yaratan ve daimi olandır", "Âh mine'l-mevt/âh bu ölümden ah" vb. ibareler genellikle mezar taşlarımızın serlevhasını oluştururlar.

İnsanlara uyarı: Burada dünyanın faniliği, ölümün herkes için olduğu, ebedi bir bedenin olmadığı gibi mesajlar yer almaktadır.

Durum bildirme: Bu bölümde mevtanın hayattayken içinde bulunduğu durumu ifade eden sözler bulunmaktadır.

Allah'tan istek: Bu kısımda Allah'tan merhumun günahlarının af ve mağfireti dilenmektedir. Hazirede yer alan mezarların çoğunda bu bölüm bulunmaktadır.

İnsanlardan istek: Mezarı ziyaret edenlerden duanın istenildiği yerdir.

Meslek: Medfun kişin hayattayken meşguliyetine dair ibarelerin olduğu bölümdür. Osmanlı mezar taşları üzerinde meslek yalnızca yazı ile değil aynı zamanda mesleğe işaret eden sembolik stilize formlarda veya nesnelerde ifade bulmuştur. Hazirede yer alan şâhidelerin 29 tanesinde meslek yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: İmam, Monla, Sancâk-ı Şerif Bekçisi, Divan-ı Hümayun Çavuşu, Üsküdar Nâibi, Harem Kethüdası, Adana Voyvodası, Eski Filibe nâzırı, Meyve gümrükçüsü, Çeşnigir Ustası, Kolağası, Kapıcıbaşı.

İsimler-sülâleler ve akrabalık ilişkileri: Hazirede yer alan mezar taşlarından 25 tanesinde sülâlelerin adı geçmektedir. Böylece Ahmediye Külliyesi haziresinde medfun bulunan ailelerin şecereleri hakkındaki veriler zenginleşmiş olmaktadır. Bu ailelerden en çok adı geçenler külliyenin bânisi Eminzâde Ahmed Ağaının

soyundan gelenlerdir. Bunun yanı sıra Kürekcizâde, Salihzâde, Zâimzâde, Şerifzâde ailelerinin isimleri de bulunmaktadır.

Yer isimleri: Bu bölüm yalnız hazire ve çevresiyle ilgili bilgi değil aynı zamanda medfun kişilerin geldikleri yer, mahalle, köy ile ilgili bilgi verilmesi açısından da önemli görülmektedir. Kitâbeler üzerinde bulunan yer isimleri şunlardır: Silivri, Gedikli, Burgazlı, Kefçe, İslimye, Üsküdar, Çorumî, Rumeli, Mekke, Cihanbeyli, Kastomonu, Filibe, Şam, Ürgüplü, Dağıstan, Tirebolu-Yağlıdere, Sivas.

Sonuç

Medeniyetin nişanı olmaya aday gösterilecek kadar kıymetli olan eserlerden birisini oluşturan mezar taşları hareketli formları ve entelektüel tavırlarıyla dönemlerin aynası olmuştur. Bir medeniyetin özetinin şâhide kartuşları içinde tanım bulması, kelimelerin ve dilin zenginliğini vurgulamasının yanı sıra bir toplumu yansıtmasıyla da değerli görülmektedir. Her biri birer belge niteliğinde olan bu eserlerin üzerindeki sanat ruhu, işçilikteki özgünlük, dönemin anlayış dünyasını sunması açısından önemlidir.

İstanbul, Üsküdar ilçesi Gündoğumu caddesi üzerinde yer alan Ahmediye Külliyesi haziresinde yapmış olduğumuz bu çalışma daha önce bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmemiş özgünlüktedir. Külliye içerisinde cami, medrese, mektep, kütüphane, sebil, çeşmeler, muvakkithane, türbe ve hazire yer almaktadır. Tebliğimizde ise özellikle hazire ve mezar taşları üzerinde ayrıntılı incelemeler sunulmuştur.

Üsküdar Ahmediye Külliyesi haziresinde toplamda 99 mezar üzerinde inceleme yapılmıştır. Bu mezarlardan 86 tanesinde çift şâhide, 13 tanesinde ise tek şâhide bulunmakta olup toplamda 185 şâhide üzerinde çalışılmıştır. Bu şâhidelerin 114 tanesinde kitâbe bulunmakta olup bunlardan 50 tanesi baş şâhidesi ön yüzünde, 37 tanesi baş şâhidesi arka yüzünde, 17 tanesi ayak şâhidesi ön yüzünde, 9 tanesi ayak şâhidesi arka yüzünde, 1 tanesi baş şâhidesi ön ve arka yüzündedir. Kitâbesi olmayan toplam 71 şâhide vardır. Şâhidelerin 80 tanesinde celî sülüs, 28 tanesinde celî ta'lik, 12 tanesinde muhakkak hattı kullanılmıştır.

Ahmediye Külliyesi haziresindeki 185 şâhidenin oturduğu mezar tipleri kaideli-pahleli mezarlar, lâhit mezarlar, çerçeveli mezarlar ve tek şâhideden oluşan mezarlar olmak üzere dört başlık altında değerlendirilmiştir. Hazirede toplamda 34 kaideli-pahleli mezar, 13 lâhit mezar, 48 tanede çerçeveli mezar bulunmaktadır.

Ahmediye Külliyesi'nden bir kesit

Şâhide tipolojisi başlığı adı altında silindirik, dikdörtgen levha formlu ve sekizgen olmak üzere üç grup incelenmiştir. Hazirede 3 tane silindirik, 95 adet dikdörtgen levha form ve 1'inde de sekizgen form mevcuttur. Böylece hazirede toplamda 5 silindirik, 2 sekizgen ve 178 levha formlu şâhide bulunmaktadır.

Hazirede yer alan 99 mezarın başlıklarından otuz bir adet kâtibî kavuk, yirmi adet ulema sarığı, iki adet örfi kavuk, bir adet kallâvî kavuk, bir adet düz sarık, bir adet dardağanlı sarık, bir adet güneş kursu, beş adet hotoz başlık değerlendirilmiştir.

Süsleme kompozisyonu başlığı altında kendi içerisinde bitkisel, rozet ve nesneli olanlar şeklinde bir tasnif ve tasvire gidilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda bugüne kadar ele alınmayan bitkisel bezemelerin bilgisayar ortamında detaylı

çizimleri yapılmıştır. Süsleme ögeleri üzerindeki değişimlerin anlaşılabilmesi ve literatürde takip edilebilecek bir donenin hedeflenmesi için kronolojik bir düzen içerisinde verilmiştir. 18. yüzyıl bezeme programına dair önemli detaylar barından bu hazire, üslup birliğinin takip edilmesi açısından oldukça önemlidir.

Çalışmamızın son bölümünü ise kitâbeler ve muhtevası oluşturmaktadır. Burada mezar taşı sahiplerinin kimliklerine dair detaylar ele alınmıştır. Mezar taşı kitâbelerinden anlaşıldığına göre külliyenin bânîsi olan Ahmed Eminzâde ve Eminzâde soyundan gelenlere dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu bölümün sonucu olarak da haziredeki kitâbeler üzerinde ilk defa tespit ettiğimiz hattat (Abdullah Rakım, Rıf'at, Nevres) ve şair isimleri (Gaybi, Pâkî, İlhâmi, Burhaneddin) ortaya çıkartılmıştır.

XVIII. Yüzyıl Üsküdarı'nın Önemli Âilelerinden Mîrzâ-zâdeler Hakkında Notlar

PROF. DR. Atabey KILIÇ
Erciyes Üniversitesi

Mîrzâ-zâdeler âilesi, 17. yy.ın ilk yarısında doğduğu tahmin edilen Mîrzâ Mehmed Efendi(öl.1682) ile başlayıp 19.yy'ın başlarına kadar takip edebildiğimiz, İstanbul'un ve bu bâbtan olmak üzere Üsküdar'ın hatırlı isimlerini de içerisinde bulunduran Türk kökenli büyük bir sülâledir. Bu âileden olan Ahmed Neylî Efendi ve Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi başta olmak üzere pek çok kişi, müderrislik, kadılık, özellikle İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği, Şeyhülislamlık ve hatta nakibüleşraflık görevlerini de defalarca icrâ etmişlerdir. Bu tebliğ çerçevesinde, 18. yy. İstanbul'unun önemli âilelerinden Es'ad-zâdeler, Hammâmî-zâdeler ve Feyzullah-zâdeler gibi bazı âilelerle de sıkı akrabâlık bağları kurmuş olan bu sülâle ve bazı fertleriyle ile ilgili genel bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Âilenin kurucusu olduğunu bildiğimiz *Mîrzâ Mehmed Efendi*,[1] aslen doğu vilayetlerinden birinden olan "Habîb Bey" adındaki bir kişinin oğludur. Mehmed Efendi'nin kendisine verilen "mîrzâ" unvanı ise babasının "bey" sıfatından dolayıdır. Farsça bir unvan olan *mîrzâ*, hükümdar soyundan gelen manasındaki "mîr-zâde" veya "emîr-zâde"nin kısaltılmış şeklidir. Bu unvan, ilk manası dışında, asillere ve diğer ileri gelenlere de verilmiştir. Mehmed Efendi'nin bir asil ve bey çocuğu olduğunu belirtmek için bu sıfat kendisine sonradan verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde genellikle doğu vilayetlerinden gelen kişilere bu unvanın verildiğini de

1 Mîrzâ Mehmed Efendi daha geniş bilgi için bkz. Atabey Kılıç "Mîrzâ-zâdeler Ailesinin Kurucusu Mîrzâ Mehmed Efendi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97. S., Ağustos 95, s. 209-217.

Foto: Çetin Canbazoğlu

III. Ahmed

biliyoruz. Bu unvanından dolayı Mehmed Efendi'nin 19. asrın sonlarına kadar takip edebildiğimiz meşhur ailesinin genel olarak bilinen lakabı "Mîrzâ-zâdeler"dir. Mîrzâ Mehmed Efendi'nin çocukları ve torunlarının bir çoğu "Mîrzâ-zâde" sıfatını taşımıştır. Meselâ, büyük oğlu Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed, ortanca oğlu Mîrzâ-zâde Mustafa ve küçük oğlu Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî olarak tanınmıştır.

Mîrzâ Mehmed Efendi, Sultan IV. Murad'ın hükümdarlık (1623-1640) yıllarının sonuna doğru, büyük bir ihtimalle 1635'teki Revân seferinin sonunda hükümdarla beraber 27 Aralık 1635'te İstanbul'a gelmiş, sadâret kaymakamı Bayram Paşa'nın sarayında tahsil ve terbiye görmüştür. Bayram Paşa Bağdat Seferi'ne görevlendirilince yanına henüz küçük yaşta bulunan Mîrzâ Mehmed'i de alarak hareket etmiş, Tokat'a gelince onu burada bırakmış ve yoluna devam etmiştir. Mîrzâ Mehmed'in doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi elimizde yoktur. Ancak, yukarıda bahsedildiği üzere H. 1048/M. l638'de Bayram Paşa tarafından Tokat'ta bırakıldığında küçük yaşta olduğu ve tahsil hayatında bulunduğuna göre, bu sırada 7-8 yaşlarında olması gerektiğini düşünecek olursak, Mîrzâ Mehmed'in aşağı yukarı H. 1040/M. 1630-31'de doğmuş olması gerekir[2].

Mîrzâ Mehmed, uzun yıllar Saray-ı hümâyun'da terbiye görmüş ve 19-20 yaşında iken Büyük oda hocası 'Osmân Efendi'nin vefatı ile Enderûn'un altı odasından ilki ve en düşük derecelisi olan Büyük Odanın hocası olmuş ve bu vesileyle Saray-ı Hümâyun'dan ayrılarak "taşra çıkmış" oldu[3]. Mîrzâ Mehmed'in ilmiye teşkilâtında aldığı ilk görev Rebiyülâhır 1066/Ocak-Şubat 1656'da İmâm-zâde İbrâhim Efendi yerine ibtidâ hâric pâyesi ile tayin olunduğu Tophâne kasabasındaki Süheyl Bey medresesi müderrisliğidir. Daha sonra yaptığı görevleri de şöylece sıralayabiliriz: Şaban 1068/Mayıs 1657'de Boluvî Mustafa Efendi'nin yerine Siyâvuş Paşa medresesine, Muharrem l071/Eylül 1660'da Kız Ali Efendi yerine Hâdim Hasan Paşa medresesine tayin edilmiştir[4]. Aynı sene Şaban'ında yani 1661 Nisan'ında Haydar Paşa medresesine atanmıştır[5]. Şevval 1072/Mayıs 1662'de Karaçelebi-zâde Mahmûd Efendi medresesine, Receb 1073/Şubat 1663'te de Murâd Paşa-yı Cedîd medresesine tayin edilmiştir[6]. Receb 1074/Ocak 1664'te Sahn-ı Semâniye'nin birisine tayin edilmiş[7], 1075 Muharrem/1664 Temmuz'unda Mahmûd Paşa medresesi

2 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* (Haz. Abdülkadir Özcan), C. I., İstanbul 1989, s. 491.

3 Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* C. I., s. 491.

4 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* (Haz. Abdülkadir Özcan) , C. II-III, İstanbul 1989, s. 295.

5 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. 80.

6 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. l70.

7 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. I, s. 3l8.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa- Van Mour

müderrisliği verilerek derecesi yükseltilmiştir. Cemâziyelevvel 1076/Kasım 1665'te Kara Mustafa Paşa medresesine terfi etmiştir[8]. Zilkade 1076/Mayıs 1666'da hâmis-i Süleymâniye derecesiyle İstanbul'daki Vâlide Sultan medresesine tayin edilmiştir.

Mîrzâ Mehmed Efendi'nin bundan sonra da, Muharrem 1077/Temmuz 1666'da Sultan Ahmed Han medresesine atandığını görüyoruz. Bu vazifede on sene kadar kalmış ve padişah IV. Mehmed'in huzurunda ders vermek için defalarca Edirne'ye davet edilmiştir[9].

Mîrzâ Mehmed Efendi, Cemâziyelâhır 1086/Ağustos 1675'te Şam kadılığına tayin edilmiş[10], 1087 Şevval/1676 Aralık'ta da, 1 Muharrem 1088/6 Mart 1677 Cumartesi gününden başlamak kaydıyla Mekke-i Mükerreme kadılığına getirilmiştir[11]. Mekke kadılığı görevindeyken, bu kadılığın teşrifâtından oğulları Mirzâ-zâde Mustafa Efendi ve Ahmed Neylî'ye mülâzemet vermiştir. Haremeyn mevleviyeti olarak adlandırılan Mekke kadılığından bir sene sonra azledilmiştir[12]. Muharrem 1092/Ocak 1681'de Anadolu sadâreti pâyesiyle İstanbul kadılığına getirilmiştir[13]. Bu görevinin sonuna doğru rahatsızlanan Mîrzâ Mehmed Efendi, İstanbul kadılığından ayrılmasından kısa bir müddet sonra, hastalığı artarak 20 Rebiyülevvel 1093/29 Mart 1682 Pazartesi günü öğleden sonra, tahmînen 51-52 yaşında iken vefat etmiş ve Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'nda hazırlattığı aile sofasındaki kabrine defnedilmiştir[14].

---

8 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. I, s.388-389.

9 Bkz. Şeyhî,*Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* C. I, s. 492.

10 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. I, s. 420-421; Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. I, s. 619; Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. 189. Ayrıca bkz. Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* C. I, s. 492.

11 Şeyhî, *Vakâyi'ül-Fuzalâ,* C. I, s. 472-473.

12 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. I, s. 612.

13 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. I, s.490-491.

14 Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* C. I, s. 492.

Mirza Mehmed Efendi'nin mezar taşı

Mîrzâ Mehmed Efendi'nin yerinden sökülmek suretiyle tahrip edilmiş ve kabrinden tahmînen 2-3 metre aşağıya doğru bir ağacın altına atılmış olan mezar taşının üzerinde şunlar yazılıdır:

Hüve'l-Ḥayyü'l-Bāḳī
Merḥūm ü maġfūrun leh
Sābıḳan İstanbul ḳāḍīsi
Mīrzā Meḥmed Efendi
Rūḥiyçün el-Fātiḥa
sene 1093

Mîrzâ Mehmed Efendi'nin eşi, Safiyye Hanım'dır. Kaynaklarda ismini Safiyye Binti Abdullah olarak görmekteyiz.

Mîrzâ Mehmed Efendi'nin bir kızı ve üç oğlu vardır. Kızının, ismini bilemiyoruz, ancak Mantıkçı Mes'ud Efendi ile evlendiğini biliyoruz. Bu evliliğin mahsulü olan İsmâil Efendi, Medine ve İstanbul kadılığı yaptıktan sonra H. 1164/M. 1750-51'de vefat etmiştir. İsmâil Efendi'nin Üsküdar'da dedesi Mîrzâ Mehmed Efendi'nin yanında medfun olduğu kayıtlıysa da bugün mezarı yok edilmiştir. Mehmed Sâdık Efendi adında müderris iken H. 1197/M. 1783'te vefat etmiş olan bir oğlu vardır.

Patrona Halil İsyanı-Van Mour

Mîrzâ Mehmed Efendi'nin kızından devam eden neslinin bilebildiğimiz en son ferdi olan Hamdullah Re'fet Efendi, İsmâil Efendi'nin ahfâdından olup H. 1229/M. 1813-14'te Halep mollalığı yapmış ve H. 1233/M. 1817-18'de vefat etmiştir.

Mîrzâ Mehmed Efendi'nin oğulları ise sırasıyla, 1734'te vefat eden Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, 1669'da doğup 1688'de vefat eden Mustafa Efendi ve 1673'te doğan 1748'de vefat eden Ahmed Neylî Efendi'dir.

Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi

Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi[15], Mîrzâ Mehmed Efendi'nin büyük oğlu, Neylî'nin de en büyük ağabeyidir. Doğum tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak, Fındıklılı İsmet Efendi'nin kaydına göre[16] 1147 Zilhicce/1734 Nisan'ında vefat ettiğinde yaşının 70'in üzerinde olması, aşağı yukarı 1665-1668 yılları arasında doğduğunu gösterir. Ayrıca, ortanca kardeşi Mustafa Efendi'nin doğum tarihi H. 1080/M. 1669'dur. Bu da, Şeyh Mehmed Efendi'nin en azından bu tarihten daha önce doğmuş olması gerektiğini gösterir.

Mîrzâ-zâdeler ailesinin en tanınmış fertlerinden olan Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Şeyhülislam Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi(öl. 1703)'nin de dâmâdıdır. Hanımının ismi Feyzullah-zâde Seyyide Ayşe Hanım'dır.

Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, babasının talim ve tedrisiyle tahsilini tamamladıktan sonra, tedris mesleğine girmiştir. İlmiye sınıfındaki ilk görevi 1099 Zilhicce/1687 Eylül'ünde atandığı Şâh Hûban Medresesi müderrisliğidir[17]. Hemen sonra,

15 Şeyh Mehmed Efendi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Atabey Kılıç "Mîrzâ-zâdeler Ailesinden Şeyh Mehmed Efendi", *Türk Dünyası Araştırmaları,* s. 110. (Ekim 1997), s. 83-104.

16 "...1147 zi'l-ḥiccesinde sinni yetmişi mütecāvizen irtiḥāli vuḳū' buldı..." Fındıklılı 'İsmet Efend, *Tekmiletü'ş-Şakâyık fî Hakk-ı Ehli'l-Hakâyık*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 83.

17 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. 14.

Bâlî Efendi Medresesi'ne tayin edildiğini görüyoruz. Şeyh Mehmed Efendi'nin daha sonraki görev yeri olan Topkapı civarındaki Ahmed Paşa Medresesi'ne ne zaman tayin edildiğini bilemiyoruz. Buradan 1102 Receb/1690 Nisan'ında azledilmiştir. Daha sonra Haydar Paşa Medresesi müderrisi olmuştur. Buradan 1105 Safer/1693 Eylül'ünde azledilen Şeyh Mehmed Efendi'nin bundan sonra 1106 Muharrem/1694 Ağustos'unda Sahn-ı Semâniye müderrisi olduğunu görüyoruz. Buradan ayrılmasından sonra müderrislik yaptığı medrese, Şeyhülislam Yahyâ Medresesi'dir. 1107 Rebiyülevvel/1695 Ekim'inde de Kara Mustafa Paşa Medresesi'ne tayin edildi. Buradaki görevi de 1109 Şevval/1697 Nisan'ına kadar sürdü. 1112 Cemâziyelevvel/1700 Ekim'ine kadar Şeh-zâde Medresesi'nde hâmis-i Süleymâniye pâyesiyle müderrislik vazifesini îfâ ettiğini görmekteyiz[18].

Müderrisliğin son merhalesine gelen her müderrisin tabiî hakkı ve istediği takdirde yapabileceği görevlerden olan "kadılık" mesleğini Şeyh Mehmed Efendi de seçmiş, aynı zamanda kayınbiraderi de olan Şeyhulislam Es-seyyid Feyzullah Efendi-zâde Es-seyyid Ahmed Efendi'nin yerine, Şeh-zâde Medresesi'nden ayrılmasından bir ay sonra, yani 1112 Cemâziyelâhır/1700 Kasım'ında Edirne pâyesiyle İzmir kadılığına tayin edilmiştir[19]. Bir buçuk yıldan biraz daha fazla bir müddetle burada bulunduktan sonra 1114 Muharrem'i gurresi/1 Mayıs 1702'de Mekke kadılığı pâyesi alarak azledilmiştir[20]. Daha sonra Edirne kadısı olan Şeyh Mehmed Efendi, 15 Şaban 1114/5 Ocak 1703 Cuma gününe kadar bu görevini îfâ etmiştir[21]. H. 1114 sonlarına doğru, yani 1703 yılı Nisan ayı civârında Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'ye İstanbul pâyesi, kayınbiraderlerine de kazaskerlik pâyelerinin verildiğini görüyoruz[22]. Mehmed Efendi ve kayınlarının bu yükselişlerinde tabiî ki, kayınpederi Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin büyük bir tesiri vardır.

Şeyh Mehmed Efendi, kayınpederine yönelik tepkiler neticesi patlak veren ve Osmanlı tarihine "Edirne Vak'ası" veya daha meşhur bir ifade ile "Feyzullah Efendi Vak'ası" şeklinde kaydedilen isyanın tesiri altında kalmıştır. Bu isyanda, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve oğlu Fethullah Efendi türlü hakâret ve işkencelerle katledilmiş, kafası vücudundan ayrılan Feyzullah Efendi'nin cesedi Tunca nehrine atılmış (21 Rebiyülâhır 1115/3 Eylül 1703 Pazar), Padişah II. Mustafa tahttan indirilmiş,

18 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 387.

19 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 39l.; Mehmed Ra'if, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314 s. 185.

20 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 227.

21 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 223.

22 Râşid, *Tarih*, C. I., vr. 274a-b.

yerine kardeşi III. Ahmed tahta çıkmıştır(l0 Rebiyülevvel 1115/23 Ağustos l703)[23]. Bu hadise esnâsında Feyzullah Efendi'nin damatları da göz altına alınmıştır. Daha önce almış olduğu İstanbul pâyesiyle Edirne kadılığından mazul ve kadılığını almak için İstanbul'a gelmekte olan Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi ile kendisi gibi Feyzullah Efendi damatlarından, Rumeli kazaskerliği sözü almış olan Es-seyyid Mahmud Efendi, "Edirne Vak'ası"nın ortaya çıkmasından dört beş gün önce Çorlu yakınlarına gelmiş bulunurlarken, İstanbul'da isyanın patlak verdiğini duymuşlar, hadisenin neticesini anlamak için burada birkaç gün beklemeye karar vermişlerdi. Bu sırada, İstanbul'daki âsiler Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin İstanbul kadısı olduğunu, Çorlu'da beklediğini işitince hemen, Feyzullah Efendi'nin bu iki damadının yakalanması için adam gönderip, bunları İstanbul'a getirterek yeniçeri odalarının birinde hapsetmişlerdir[24].

Bu isyan sonunda, Feyzullah Efendi'nin yakınlarının birçoğu gibi Mehmed Efendi de bir müddet açıkta kalmıştır. Hemen hemen beş sene müddetince Şeyh Mehmed Efendi her hangi bir görev yapmadan beklemiştir. 15 Şaban 1119 hâmis/12 Kasım 1707 Cuma günü Mekke kadısı Şemse'd-din-zâde Mehmed Efendi vefat edince yeri, Şeyh Mehmed Efendi'ye münasip görülmüş[25], Mehmed Efendi'nin bu göreve gelmesi 1120 Muharrem /1708 Mart'ını bulmuştur. Mekke kadılığından da 1121 Muharrem'i gurresi/13 Mart 1709 Çarşamba günü azledilmiş, 1122 Safer'i gurresi/1 Nisan 1710 Salı günü, müddetini tamamlayan Şeyhülislam İsma'il Efendi yerine İstanbul kadısı olmuş, bir senelik normal müddetini tamamladıktan sonra 22 Cemâziyelevvel 1123/6 Haziran 1711 Salı günü azledilmiştir.

Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Anadolu Kazaskeri Nakîbü'l-Eşrâf Sahhâf Şeyh-zâde Es-seyyid Mehmed Efendi'nin 19 Safer 1125/17 Mart 1713'te emekli olması üzerine İstanbul kadılarının en kıdemlisi olarak Anadolu kazaskerliği makamına ulaşmış, bir senelik kazaskerlik görevini îfâ ettikten sonra, 3 Rebiyülâhır 1126/17 Nisan 1714'te de süresi dolduğu için azledilmiştir[26].

Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi 1128 Cemâziyelevvel/1716 Mayıs'ında, hükümdar III. Ahmed'in huzurunda yapılan, Avusturya'ya karşı sefer açılıp açılmamasıyla ilgili müşâvere heyetinde, sefer açmaya niyetli olan sadrazam Damat

23 Daha geniş bilgi için bkz. Orhan F. Köprülü, "Feyzullah Efendi", *İ.A.*, C. IV, (l988), s. 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599.; Enver Ziya Karal, "Ahmed III.", *İ.A.*, C. I, (l988), s. l65, l67, l68.; Münir Aktepe, "Ahmed III.", TDV. İ.A. C. II,(1989) s. 35-38., *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. XI, (1989), s. 109-111.

24 Râşid, *Tarih*, C. II, vr. 11a- 12b.

25 Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 294.

26 Râşid, *Tarih*, II. C., vr. 99a.; ayrıca bkz. Râşid, *Tarih*, C. II, vr. 113a.

Ali Paşa'nın aksine savaşa karşı çıkmış ve bu sebepten dolayı da arpalığı olan Pravadi'ye 24 Cemâziyelevvel 1128/18 Mayıs 1716 Pazartesi günü sürülmüştür. Bu zamana kadarki teâmüle göre, arpalık sahibi olan ulemâ arpalık olarak tahsis edilen kazâya bizzat gitmeyerek, oraya kendisi tarafından bir nâib gönderirdi; bazen mazul mevâlînin nâib göndermeyerek kendi arzusuyla arpalığına gittiği görüldüğü gibi bazı arpalık sahiplerinin de cezâ olarak arpalığına gönderilerek kadılık etmesi vâki ise de bu nâdiren olurdu[27].

Mirzazade Şeyh Mehmed Efendi Camii

Şeyh Mehmed Efendi'nin karşı çıktığı sefer, ordunun Varadin'de Avusturyalılara yenilmesi ile sonuçlanmıştır. Karlofça antlaşması ile Rumeli'de Avusturyalılara bırakılan yerlerin alınması düşünülürken, bu mağlubiyet sonucunda, bütün Macaristan toprakları kaybedilmiştir. Nihayetinde, uzun süren görüşmeleri takiben, sadrazamlığa Nevşehirli İbrahim Paşa'nın getirilmesiyle, 21 Temmuz 1718'de Avusturya ile 20, Venedik ile 26 maddelik Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır.

Pravadi'ye bizzat kadılık yapmak üzere sürgün gönderilen Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Damat Ali Paşa'nın şehit olması üzerine Varadin hezimetinden sonra Mîrâhur Ağa'nın yardımıyla sürgünden affedilmiş ve kendisine Rumeli kazaskerliği pâyesi verilmiştir. Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, 10 Rebiyülevvel 1129/22 Şubat 1717'de Rumeli kazaskeri olmuştur[28]. Bir senelik kazaskerlik müddetini tamamlayınca, 20 Rebiyülevvel 1130/21 Şubat 1718'de mazul olan Şeyh Mehmed Efendi'nin 12 Zilkade 1132/15 Eylül 1720'de ikinci defa Rumeli kazaskeri olduğunu görüyoruz. Mehmed Efendi, Rebiyülevvel 1134/Aralık 1721'de görev müddeti 16 ay kadar olunca azledilmiştir.

27 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 119.

28 Râşid, Tarih, C. II, vr. 178b-179a.

Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'nin mezar taşı

Şeyh Mehmed Efendi'nin Lâle Devri denilen dönemi kapatan Patrona Halil önderliğindeki ayaklanmada da rol oynadığını biliyoruz. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın isteği ile Şeyhülislam olan Yenişehirli Abdullah Efendi ayaklanmanın en şiddetli bir hâl aldığı 18 Rebiyülevvel 1143/30 Eylül 1730'da azil ve sürgün edilince, bu makam Saray-ı Humâyuna davet edilen ulemâ ve devlet erkânı arasında bulunan Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'ye münasip görülmüştür. Ayaklanmanın en kanlı gününde Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi, şeyhülislamlık gibi ilmiyenin en yüksek derecesine getirilmiş ve bir dönemin kapanmasına sebep olan bu ayaklanmayla ilgili çeşitli kararlar, fetvâlar vermiştir. Damat İbrahim Paşa'nın katline fetvâ veren de, âsilerin isteği ile onlara dokunulmaması gerektiği fetvâsını veren de kendisidir.

Şeyhülislam Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi 7 ay 11 gün bu görevde kaldıktan sonra iyice yaşlandığı ve artık gözlerinden de çok rahatsız olduğu gerekçesiyle padişahtan azlini istedi[29]. 3 Zilkade 1143/11 Mayıs 1731 Perşembe günü bu isteği kabul edildi ve şeyhülislamlıktan azledildi.

Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, azledildikten sonra Üsküdar'da Sultan Tepesi'nde bulunan ve kendi adıyla anılan câmii civarında bulunan konağına çekilmiş, burada ibâdetle meşgul iken 1147 Zilhicce/1734 Nisan'ında vefat etmiştir[30].

29 Subhî, *Tarih*, vr. 13b.

30 Subhî, *Tarih*, vr. 65a.; Mehmed Raif, *Mir'ât-ı İstanbul*, s. 185'te

"Mîrzâ-zâdeler Sofası"nda küçük kardeşi Neylî'ye ait olan mezarla yan yana bulunan mezarının üzerindeki baştaşında

Hüve'l-Ḥayyü'l-Bāḳī
Merḥūm ve maġfūrun leh
Sābıḳan şeyḫü'l-islām
ve müftiyü'l-enām Mīrzā-zāde
Şeyḫ Meḥmed Efendi
Rūḥına el-Fātiḥa
sene 1147

ibaresini okumaktayız.

Şeyh Mehmed Efendi, gördüğü bir rüya üzerine Üsküdar Sultantepesi'nde Hâce Hatun mahallesinde, Müfti Câmii ismiyle de anılan, bugün üzerinde "Şeyhü'l-İslam Mirzazâde Şeyh Mehmet Efendi Camii Şerifi M. 1734" yazılı yeni mermer kitâbesi bulunan bir câmi yaptırmıştır.

Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin bilebildiğimiz tek çocuğu Mehmed Sa'îd Efendi'dir.

Mîrzâ-zâde Mehmed Sa'îd Efendi

Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu, 18. yy.ın meşhur şâirlerinden Neylî'nin de yeğenidir[31]. 1122 H./1710 M.'de İstanbul'da doğmuştur. Annesi, 1703 yılında Edirne vak'ası sonunda öldürülen Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin kızı Seyyide Ayşe Hanım'dır. Sa'îd Efendi, 11 yaşında eğitimini tamamladıktan sonra 1139 /1726-27'de tedris mesleğine dâhil olmuştur. 1730 yılında babası şeyhülislam olunca zamanın önemli müderrislik derecelerinden sayılan hâmise-i Süleymâniye müderrisliğine tayin edildi. 1145 H./1732 M.'de İzmir, 1156 H./1743 M.'de Mekke pâyesiyle Bursa kadılığı yaptıktan sonra, 1161 H./1748 M.'de İstanbul kadılığına nâil olmuştur.

1171 Şaban/1758[32] Nisan'ında Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiş, azledildikten 25 gün sonra 1173 Şevval/1760[33] Mayıs'ında Rumeli kazaskerliğine terfi etmiş, 1174

bu vefât tarihini yanlış olarak 1146 şeklinde vermiştir.

31 Atabey Kılıç, "Mirzâ-zâdeler Ailesinden Mehmed Saîd Efendi", Yedi İklim, Sayı 56, Kasım 1994, s. 36-38.

32 Bu tarih, Cevdet, *Tarih-i Cevdet,* C. I, İstanbul tarihsiz, s. 79'da 1170, M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* C. III, s. 31'de ise 1172 Ramazanı olarak kaydedilmiştir. Bunun gibi, Meydan Larousse, "Mîrzâzâdeler", C. VIII, (1972), s. 833'te bu tarihin 1757 olarak verilmesi de yanlıştır.

33 "Mîrzâzâdeler", Meydan Larousse, C. VIII, s. 833'te bu tarihin 1759 olarak verilmesi yanlıştır.

Şevval/1761 Mayıs'ında kazaskerlik müddetini tamamlayarak mazul olmuştur[34]. 20 Muharrem 1175/21 Ağustos l76l Cuma günü nakibüleşraf ve 1177 Rebiyülâhır[35]/1763 Ekim'inde azledildikten hemen sonra ikinci defa Rumeli kazaskeri olmuş, H. 1178/M. 1764-65'te de azledilmiştir[36]. 28 Cemâziyelevvel 1181/23 Ekim 1767 Cuma günü ikinci defa nakibüleşraf tayin edilen[37] ve bu görevinde de müddetini dolduran Mehmed Sa'îd Efendi, ll82 Receb/1768 Kasım'ında üçüncü defa Rumeli kazaskeri oldu. Senesinde, yani tam bir yıl sonra buradan da azledildi[38]. Kazasker mazulü iken 6 Zilkade 1183[39]/3 Mart 1770 Pazartesi günü şeyhülislam[40] tayin edildi. Tam olarak üç yıl beş ay onyedi gün bu görevi îfâ etti. Vücutça zayıf ve hastalıklı bir bünyeye sahip olduğu için son zamanlarında evinden dışarı çıkamamış, bu sebeple azlini istemiş ve 20 Ağustos 1773'te de azledilmiştir. Üsküdar'da Sultantepesi'ndeki evinde istirahat ederken, bir yıl altı ay yirmidokuz gün sonra, l8 Zilhicce 1188[41]/l9 Şubat 1775 Pazar günü vefat etmiştir. Babasının yanına defnedildiği bildiriliyorsa da, bugün mezarı kayıptır. Mehmed Sa'îd Efendi'nin bir zamanlar bu sofada dikili duran mezar taşının üzerinde,

Hüve'l-Ḫallāḳu'l-Bāḳī
Sābıḳan Şeyḫü'l-islām olup
İntiḳāl-i dār-ı beḳā iden
Merḥūm ve maġfūrun leh Mīrzā-zāde
Esseyyid Meḥmed Sa'īd Efendi
Rūḥiyçün El-Fātiḥa

ibaresinin kayıtlı olduğunu kaynaklar zikretmektedir[42].
Ölümü üzerine Müstakim-zâde Süleymân Sa'dü'd-din,

"Yalvarıp Ḫaḳḳ'a bu mısra'la dedim tārīḫin
Ḳıla necl-i Mīrzā-zāde İlāhā ḫuldı cā"
Sene 1188[l774]

tarihini söylemiştir[43].

34 M. Şem'î, *Esmârü't-Tevârîh,* İstanbul 1295, s. 173.; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* C. III. , s. 31.

35 *Sicill-i Osmânî*'ye göre 1178'de. Bkz. *Sicill-i Osmânî*, C. III, s. 31.

36 M. Şem'î, Esmârü't-Tevârîh, s. 173., Müstakim-zâde, *Devhatü'l-Meşâyıh*, s. 104.

37 Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-zâde Tarihi,* (Haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1992, s.59.

38 M. Şem'î, *Esmarü't-Tevârîh,* s. 173.

39 Sicill-i Osmânî'ye göre 5 Zi'l-ka'de 1183'te. Bkz. *Sicill-i Osmânî*, C. III, s. 31.

40 "Mîrzâzâdeler", Meydan Larousse, C. VIII, s. 833'te sadrazam olduğu kayıtlıysa da bu bilgi yanlıştır.

41 M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, C. III, s. 31'de 18 Zi'l-ka'de 1188'de vefât ettiği kayıtlıdır.

42 Bkz. Behceti İsmail Hakkı el-Üsküdari, *Merakid-i Mu'tebere-i Üsküdar*, (Haz. Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu), İstanbul 1976, s. 7; Saadettin Nüzhet (Ergun), *Mezar Kitabeleri, İstanbul'da Medfun Meşahire Ait,* İstanbul 1932, s. l8.

43 Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmû'a-i Tevârîh,* (Haz. Fahri C. Derin-Vahid A1abuk), İstanbul 1985, s. 208.

Mehmed Sa'îd Efendi'nin bilebildiğimiz kadarıyla hiç çocuğu olmamıştır veya olduysa bile bunlar yaşamamıştır.

Mîrzâ-zâde Mustafa Efendi

Mîrzâ Mehmed Efendi'nin ikinci oğlu, Neylî'nin küçük ağabeyidir[44]. 21 Cemâziyelevvel 1080[45]/16 Ekim 1669 Çarşamba günü ikindi vaktinden sonra dünyaya gelmiştir. Muharrem 1088/Mart 1677'de babası Mekke kadısı iken mülâzım olduktan sonra, 1098 Cemâziyelevvel/1687 Mart'ında Cenâbî Efendi medresesine müderris olmuştur. Bu görevini 1100 H./1688 M.'ye kadar sürdürdü, 5 Muharrem 1100/29 Ekim 1688 Cumartesi günü ağabeyi Şeyh Mehmed Efendi yerine Bâlî Efendi Medresesine tayin edildi. Bu görevini yapmaktayken, 21 Muharrem 1100/16 Kasım 1688 Pazartesi günü, sabah güneş doğmak üzere iken henüz yirmi yaşını bile doldurmadan, genç yaşta vefat etmiştir. Kaynaklarda vefat sebebi ile ilgili hiç bir kayıt mevcut olmadığından, herhangi bir hastalık yüzünden mi, yoksa eceliyle mi öldüğünü bilemiyoruz.

Mezarının Üsküdar'da[46] aile sofasında olduğu belirtilmesine rağmen, mezar bugün burada mevcut değildir.

Kızı:

Mîrzâ Mehmed Efendi'nin ismini bilemediğimiz bir de kızı vardır. Bu kızının Mantıkçı Mes'ud adlı birisiyle evlendiğini ve H. 1164/M. 1751'de ölen İsma'il Efendi adında bir oğlu olduğunu da Fındıklılı İsmet Efendi'den öğrenmekteyiz[47].

Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî Efendi

Ahmed Neylî Efendi, Mîrzâ Mehmed Efendi'nin en küçük oğludur. Asıl adı Ahmed, mahlası Neylî'dir[48]. Ailesinin lakabı Mîrzâ-zâde olduğu için kaynaklarda adı

---

44 Mîrzâ-zâde Mustafa Efendi hakkında ayrıca bkz. Dr. Atabey Kılıç, "Mîrzâ-zâdeler Âilesinden Mustafa Efendi", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Aralık 95, S. 99, s. 179-180.

45 Bkz. Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. 17.

46 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. 17-18.

47 Bkz. Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü'ş-Şakâyık,* s. 173-174.

48 "Nâm-ı ser-âmedleri Aḥmed'dir" Sâlim, Mîrzâ-zâde Muhammed , *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Kayseri Râşid Efendi Ktp. 979., vr. 245b.; "İsm-i şerîfleri Aḥmed'dir" Safâyî, Mustafa, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Süleymâniye Ktp. Es'ad Ef. 2549, vr. 278a, Kayseri Râşid Efendi Ktp. 935. vr. 244a.; "İsmi Aḥmed'dir" Kemiksiz-zade Safvet Mustafa , *Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l- Eş'âr,* İ.Ü. Ktp., Ty. 6189, vr. 142b.; "...Aḥmed Neylī Efendi..." Fatin Davud Efendi , *Hâtimetü'l-Eş'âr*, İstanbul 1271. vr. 429a.; "Yegâne-i devrân Mîrzâ-zâde Aḥmed Neylî Efendi.. " Tevfik , *Mecmû'atü't-Terâcim,* İ.Ü. Ktp., Ty. 192.,vr. 99a. Neylî hakkında ayrıca bkz. Yrd. Doç. Dr. Atabey Kılıç, "Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Manzum

genellikle Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî olarak verilmektedir. Kendisi de ismini verirken birçok yerde genellikle Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî[49], bazen de Ahmed Neylî Mîrzâ-zâde[50] şeklini kullanmıştır.

Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî, H. 1084[51]/M. 1673-74'te İstanbul'da doğmuştur. Neylî'nin doğum tarihi, kendisi henüz yaşarken yazılmış olan çeşitli kaynaklarda verilmemiştir. Neylî'den sitâyişlerle bahseden Sâlim, H. 1099/M. 1688-H.1133/M. 1721 yılları arasında yaşamış olan şairler hakkında bilgi verdiği Tezkiretü'ş-Şu'arâsında, onun ne zaman doğduğu hakkında hiç bir malumat vermez[52]. Yine aynı devir tezkirelerinden olan, hattâ Neylî'nin de bir takriz yazdığı Safâyî Tezkiresi'nde de Neylî'nin doğum tarihiyle ilgili hiç bir bilgi yoktur[53]. Safâyî Tezkiresinin adetâ bir özeti mahiyetinde olan Kemiksiz-zâde Safvet Tezkiresi veya tam adıyla Nuhbetü'l-Âsâr Min Ferâ'idi'l-Eş'âr'da da bu konu hakkında açıklayıcı bir bilgi mevcut değildir[54]. Tezkiresinde daha ziyade seçtiği şairlerin şiirlerinden örnekler veren İsmail Belîğ ise Nuhbetü'l-Âsâr Li Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr'ında Neylî'nin ne doğum tarihi, ne de doğduğu yer hakkında bilgi vermiştir[55].

Bursalı Mehmed Tâhir ve ondan istifade eden bazı kaynaklarda H. 1084/M. 1673-74 olan doğum tarihinin H. 1104/M. 1692-93 olarak verildiğini görmekteyiz[56]. Bu tarihin yanlışlığını daha ilk başta, Neylî'nin babası Mîrzâ Mehmed Efendi'nin ölüm

---

Bir Mektubu", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Nisan 96, S. 101, s. 193-204.

49 İ.Ü. Ktp. İbnül-Emin Kit. No. 3780'deki mecmuanın 14a varağında kayıtlı takrizinde kendi ismini tam olarak "Mîrzā-zāde Aḥmed Neylī" şeklinde vermektedir.

50 "Mā Lā Budde Minhu Li'l-Edīb Mine'l-Meşhūr ve'l-ʿarīb" adlı eserinin Kayseri Râşid Efendi Ktp. nu. 959'da kayıtlı nüshasının 1b ve "El-Evfā Fī Tercemeti'l-Vefā Fī Feżā'ili'l-Muṣṭafā" adlı eserinin de İ.Ü. Ktp. Ty. Nu. 7378, 1b varağında ismini bu şekilde vermektedir. Safâyî Tezkiresine yazdığı takrizde de "Aḥmed Neylī el-ma'rūf bi-Mīrzā-zāde" şeklini kullanmıştır. Bkz. Safâyî, *Tezkire*, Es'ad Efendi 2549, vr. 7a.

51 Doğum tarihi hakkında bilgi veren en eski kaynak Süleyman İzzî Efendi'nin kaleme aldığı, H. 1157 / M. 1744-H. 1165 / M. 1751 yılları arasındaki hadiseleri konu edinen , kısaca İzzî Tarihi diye bilinen eserdir. "...biñ seksen dört tārīḫinde verā-yı perde-i 'ademden 'arż-ı cemāl..." ifadesi Neylî'nin doğum tarihini veren ilk kayıttır. Bkz. Süleyman İzzî Efendi, *Tarih-i İzzî*, Müteferrika baskısı, C. II., İstanbul 1199, vr. 159b. Daha sonra gelen tarih bakımından eski iki kaynak da bu konuda hemfikirdir. Tevfîk, İ.Ü. Ktp. Ty. 192'de bulunan Mecmû'atü't-Terâcim adlı eserinin 99a varağında "...biñ seksen dört tārīḫinde şaḥn-ı vücūda dāḫil..." ibaresi ile, Fatîn de Hâtimetü'l-Eş'âr adlı eserinin 429a varağında "...İstanbul ḳāḍısı sābıḳ-ı müteveffā Mīrzā-zāde Meḥmed Efendi'niñ şulbünden biñ seksen dört tārīḫinde ḳadem-nihāde-i sāḥa-i vücūd olup..." ibaresiyle Neylî'nin doğum tarihini vermektedir. Burada Fatîn'in düştüğü bir hatayı da tashih etmek gerekecektir. Alınan ibarede zikredildiği gibi Neylî Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi'nin oğlu değildir. Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi, Neylî'nin büyük ağabeyidir. Babalarının ismi de Mîrzâ Mehmed Efendi'dir.
Daha sonraki devirlerde yazılan Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî* ve Fâik Reşâd'ın *Terâcim-i Ahvâl* adlı eserlerinde de bu tarih tam olarak verilmiştir. Bkz. *Sicill-i Osmânî,* C. I., s. 250., *Terâcim-i Ahvâl*, s. 9.

52 Bkz. Sâlim, *Tezkire*, vr. 245b.

53 Bkz. Safâyî, *Tezkire*, Es'ad Ef. 2549, vr. 278 ve Râşid Ef. 935, vr. 244a.

54 Bkz. Safvet, *Nuhbetü'l-Âsâr,* vr. 110b.

55 Bkz. Esseyyid İsmail Âsım (Belîğ), *Nuhbetü'l-Âsâr Li-zeyli Zübdeti'l-eş'âr,* İ.Ü. Ktp. Ty. 1182, vr.110b.

56 Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, "Neylî", *Türk Yurdu*, C. IV, İstanbul 1329, s. 714.; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II., İstanbul 1333, s. 457. Fatîn'in düştüğü hataya Mehmed Tâhir de düşmüş, Neylî'nin büyük ağabeyi olan Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi'yi babası olarak göstermiştir. Mehmed Tâhir'in bu eserlerinden faydalanan A. Gölpınarlı da hem Neylî'nin doğum tarihinde hem de babasının kimliğinde aynı hataları tekrar etmiştir. Bkz. A. Gölpınarlı, *Divan Şiiri*, (XVIII. yy.), İstanbul 1955, s.13. Yine, Dergah yayınlarından olan Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde de Neylî'nin babası, Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi diye yanlış olarak gösterilmiştir. Bkz. *TDEA*. C. VII, (1990), s. 52. Muallim Nâcî de, *Mecmû'a-i Muallim,* (İstanbul 1303) s. 135 ve Esâmî, (İstanbul 1308) s. 330'da aynı hataya düşmüştür. Nâcî'den istifade eden Mehmed Ra'if de *Mir'ât-ı İstanbul*, (İstanbul 1314) s. 154'te Neylî'nin babasının adını Mîrzâ-zâde Mehmed Efendi olarak veriyor.

tarihini göz önüne aldığımızda görebiliriz. Mîrzâ Mehmed Efendi, İstanbul kadısı iken orada H. 1093/M. 1682 tarihinde vefat etmiştir. Bu sebeple Neylî'nin babası öldükten on sene sonra doğması mümkün olamayacağı için bu 1104 tarihi mantıkî olarak yanlıştır. Ayrıca, biliyoruz ki, Neylî, ilk görevini H. 1089/M. 1677'de babası Mekke kadısı iken mülazım olarak almıştır. Buradan da bu tarihin yanlış olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Mehmed Tahir'in bu hataya hangi sebeple düştüğünü de bilemiyoruz.

Doğum yeri hakkında en eski üç kaynak müttefiktir. Sâlim, "...şemsü'l-me'ārif-i sipihr-i 'irfān olan mihr-i dıraḫşān-ı ẕāt-ı fā'iḳu'l-aḳrānı ufḳu's-sa'āde şehr-i Ḳosṭanṭıniyye'den nümāyān olmışdur..."[57], Safâyî, "...ḫūrşīd-i cihān-tāb-ı ma'ārif ü kemāl olan vücūdı maṭla'-ı İstanbul'dan ṭulū' itmişdür..."[58], Safvet ise "...vücūdı maṭla'-ı İstanbuldan ṭulū' itmişdür..."[59] cümleleriyle Neylî'nin İstanbul'da doğduğunu teyid etmektedir.

Neylî, babası ilim âleminin içerisinde olduğu için, ulemâ-zâde sıfatıyla daha altı yaşında iken ilim tahsil etmeye başlamıştır. Sâlim'in "...taḥsīl-i 'ulūm-ı ke§īre ve tekmīl-i ma'ārif-i vefīreden ṣoñra vālid-i mācid-i ke§īrü'l-ḥamīdleriniñ biñ seksen ṭoḳuz tārīḫinde Mekke-i mükerreme ḳażāsı teşrīfātından mülāzım olup evvel ḳademe-i iḥtirām olan süllem-i ṭarīḳ-ı iḳdāma irtiḳā..."[60] ve İzzî'nin "..mānend-i hilāl ānen fe-ānen istifāde-i envār-ı kemāl eyleyüp seksen ṭoḳuz tārīḫinde leẕẕet-i şehd-i mülāzemetle şīrīn-kām..."[61] şeklindeki ifadelerine göre, babası Mekke kadısı iken Mekke kazası teşrifatından H. 1089/M. 1678'de mülazım olmuştur.[62] Ancak, babası 1 Muharrem 1088/6 Mart 1677 ile 1 Muharrem 1089/23 Şubat 1678 tarihleri arasında Mekke kadısı olarak görev yaptığına göre, Neylî bu mülâzemeti en geç, babasının azlinden kısa bir müddet önce veya azil günü olan 1 Muharrem 1089[63] tarihinde almış olabilir. Bu durumda, şâyet Neylî, babasının azledildiği gün mülâzemet almamışsa -ki, bu teâmüle de aykırı olduğu için pek mümkün değildir -, kaynaklarca verilen bu tarih yanlış olmalıdır. Kanaatimizce, Neylî, kardeşi Mustafa Efendi'nin mülâzemet aldığı Muharrem 1088/Mart 1677'den kısa bir müddet sonra, 1088 senesi içerisinde Mekke kazası teşrîfâtından mülâzemet almış olmalıdır.

---

57 Sâlim, *Tezkire*, vr. 245b.

58 Safâyî, *Tezkire*, Es'ad Ef. 2549, vr. 278. Râşid Ef. 935 vr. 244a'da bu ibare "...İstanbul'dan ẓuhūr itmişdür..." şeklindedir.

59 Safvet, *Nuhbetü'l-Âsâr*, vr. 110b.

60 Sâlim, *Tezkire*, Râşid Ef. Ktp. nu. 949, vr. 246a.

61 İzzî, *Tarih*, vr. 159b.

62 Tevfik , *Mecmû'atü't-Terâcim,* vr. 99a; Fatîn, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, vr. 429a.

63 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ,* C. I, s.490.

Neylî 25 yaşında iken, ağabeyi Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin de kayınpederi olan Şeyhülislam Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi(1638-1703) kendisine H. 1109/M. 1697-98'de Câfer Ağa darülhadisi müderrisliğini hâric pâyesi ile vermiştir[64].

Yine Feyzullah Efendi'nin himmetiyle iki sene sonra, yani H. 1111/M. 1699-1700'de hareket-i hâricle Sayyadbaşı medresesine müderris olmuştur[65]. Yerine Mes'ud Mahmud Efendi 1111 Şaban/1700 Ocak ayında Cafer Ağa darülhadisi müderrisliğine tayin edilmiştir[66]. Burada da iki sene kadar müderrislik yaptıktan sonra, yine Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin himmetiyle H. 1113/ M. 1701'de Timurkapu mevkiinde bulunan Ahmed Paşa Medresesi'ne dâhil pâyesiyle tayin edilmiştir[67]. Yerine Hattât-zâde Abdullah Efendi 3 Safer 1113/10 Temmuz 1701 Pazar günü getirilmiştir[68].

Aşağı yukarı 19 ay Ahmed Paşa Medresesi'nde müderrislik yapan Neylî'nin daha sonra, Şeyhülislam Başmakçı-zâde Esseyyid Ali Efendi'nin himmetiyle H. 1116/M. 1704-1705'te Mimar Kâsım Medresesi müderrisliği ile taltif edildiğini görüyoruz[69]. Yine Başmakçı-zâde'den 1118 Şaban/1706 Kasım'ında mûsıla-i sahn pâyesi ile Ûlâ-yı Zekeriyyâ Efendi Medresesi'ne terfi etmiştir[70].

1121 Cemâziyelevvel/1709 Temmuz'unda Ebe-zâde Abdullah Efendi'den Sahn-ı Semâniye müderrisliklerinden birisini almış[71], 1121 senesi sonunda yani 1710 Şubat'ında da yine Ebe-zâde'den ibtidâ altmışlı rütbesi ile Nuh Efendi Medresesi'ne geçmiş[72], yerine Nasuh Ağa İmamı Mehmed Efendi sahn müderrisi olarak tayin edilmiştir[73].

Müderrislik mesleğinde hızla yükselen Neylî, hemen akabinde yani H. 1122/M. 1710 senesinde Başmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi'den hareket-i altmışlı pâyesi ile Sinan Paşa Medresesi'ne terfi etmiş[74], yerine 1122 Rebiyülevvel/1710 Mayıs'ında

64 Bkz. Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a; İzzî, *Tarih*, vr. 159b-160a; Fâik Reşâd, *Terâcim-i Ahvâl*, s. 9.

65 Bkz. Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a.

66 Şeyhî, *Vakâyiü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 322.

67 Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a.

68 Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 527.

69 Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a.

70 Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a.

71 Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a.

72 Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a.

73 Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 543.

74 Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a.

La'lî Mustafa Efendi getirilmiştir[75]. 1125 senesine kadar bu görevi îfâ eden Neylî, mûsıla-i Süleymâniye ile Kalenderhâne Medresesi'ne terfi etmiş[76] ve yerine, yani Sinan Paşa Medresesi'ne, Kevâkibî-zâde Ahmed Efendi 29 Ağustos 1713 Çarşamba günü müderris olarak tayin edilmiştir[77].

Hemen hemen dört sene kadar mûsıla-i Süleymâniye pâyesi ile Kalenderhâne Medresesi'nde müderrislik yaparak en yüksek derecedeki Osmanlı eğitim kurumu olan, bütün müderrislerin ulaşmaya can attığı Süleymâniye Medresesi müderrisi olmayı bekleyen Neylî, Ebu İshak İsma'il Efendi'nin nasbıyla H. 1129/M. 1717'de bu emeline nâil olmuştur[78].

Kadı olmak istediği anlaşılan Neylî, sadece Süleymâniye müderrislerine verilmiş olan isterlerse kadılık mesleğine geçme hakkını da kullanmıştır. Bilindiği gibi üçüncü derecedeki mevleviyetlerden "mahreç mevleviyetleri" olan Kudüs, Halep, Tırhala Yenişehri, Galata, İzmir ve Selânik'ten oluşan kadılıklardan birine, eğer Süleymâniye müderrisleri isterlerse tayin edilebilirlerdi[79]. Kazâ mesleğini seçen Neylî, 45-46 yaşında iken Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin himmetiyle 1 Receb 1130/31 Mayıs 1718 Perşembe günü İzmir kadısı olarak tayin edilmiştir[80]. Neylî, tam bir sene olan mahreç mevleviyeti görevini îfâ ettiği için İzmir kadılığından 1 Ramazan 1131/18 Temmuz 1719 Salı günü azledildi[81].

Mahreç mevleviyetlerinin bir üst derecesi olan ve Edirne, Bursa, Şam, Mısır ile Filibe kadılığından oluşan "Bilâd-ı Hamse" mevleviyetine ulaşabilmesi için, Neylî'nin İzmir kadılığından sonra aşağı yukarı yedi sene beklemesi gerekecektir. Neylî, 53 yaşının içerisinde ve henüz İzmir kazâsı mazullerinden sıfatı ile anılırken, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın, İmam Bedrü'd-din 'Aynî'nin "'Iḳdü'l-Cümān fī Tārīḫi Ehli'z-Zamān" adını taşıyan kıymetli ve hacimli tarihinin Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilmesi için oluşturduğu heyete de dâhil edilmiştir.

İzmir kadılığından 1 Ramazan 1131/18 Temmuz 1719 Salı günü azledilen Neylî'nin bilâd-ı hamse mevleviyetlerinden olan Mısır kadılığına başlama tarihi 1 Şevval 1138/2 Haziran 1726 Pazar'dır. Es'ad-zâde Fâ'iz Esseyyid 'Abdü'r-rahim

75 Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. 328.

76 Sâlim, *Tezkire*, vr. 246.

77 Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. 514.

78 Sâlim, *Tezkire*, vr. 246a.

79 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 101.

80 Sâlim, Tezkire, vr. 246a.; Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* C. II-III, s. 449.; İzzî, vr. 159b.; Fatîn, vr. 429a.; *Sicill-i Osmânî,* C. I, s. 250.; Fâik Reşâd da, *Terâcim-i Ahvâl,* s. 9'da bu tarihi 1129 olarak kaydeder.

81Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ,* C.II-III, s. 727.

Efendi 1137 Şevval/17 Haziran 1725'te getirildiği Mısır Kadılığı görevini henüz tamamlayamadan 29 Ocak 1726'da vefat edince dört-beş ay kadar kadılık görevini oğulları yerine getirmiş, ardından da Neylî, haziran ayında bu görevi devralmıştır[82].

Neylî'nin Mısır kadılığı, teâmülün dışında bir uygulama ile, normalde eski takvimle bir sene olması gerekirken on üç ay kadar sürmüştür. Bu hâl, Osmanlı ilmiye teşkilatının nâdir olarak gördüğü hallerdendir[83]. Neylî, 2 Haziran 1726'da başlayan Mısır kadılığı görevinden tam bir yıl bir ay onsekiz gün sonra yani, 1 Zilhicce 1139/20 Temmuz 1727'de azledilmiş, yerine Kütahyalı Ahmed Efendi getirilmiştir. Kaynaklarda belirtildiği kadarıyla, Neylî, bu görevini hakimane bir şekilde ifa etmiştir.[84]

Neylî'nin, H. 1143/M. 1730'da vuku bulan, Osmanlı devletinin huzur, asayiş ve eğlence devri olarak hatırlanan Lâle Devri'ni sona erdiren, padişah III. Ahmed'in tahttan indirildiği, devrin birçok önemli şahsiyetinin koruyucusu Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın da feci bir şekilde katledildiği Patrona Halil isyanından hiç etkilenmediğini kaydetmemizde fayda vardır. Müverrih ve şâir Râşid gibi İbrahim Paşa'nın himaye ettiği bazı şairler taşraya sürülürken Neylî'nin İstanbul'da Haremeyn mevleviyetini gözlediğini görüyoruz. Birçok Lâle devri şairi gözden düşmüş, İstanbul'dan sürülmüşken Neylî'nin İstanbul'da hem de itibarını hiç kaybetmeden kalmasının en önemli sebebi, Neylî'nin büyük ağabeyi Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin ihtilal esnasında asiler tarafından şeyhülislamlık makamına getirilmiş olmasıdır. İhtilalde önemli rol oynamış olan Şeyh Mehmed Efendi, bu devrin dikkati çeken önemli simalarındandır. 18 Rebiyülevvel 1143/30 Eylül 1730 tarihinde, isyanın en ateşli gününde bu makama ulemânın ısrarıyla getirilmiş ve İbrahim Paşa'nın katline de fetva vermiştir. Bu sebeple Neylî'nin isyandan etkilenmediği açıkça görülmektedir. Neylî, isyandan sonra da huzurlu bir hayat sürmüş, ilmiye teşkilatında normal terfiini yaparak ilerlemesini de devam ettirmiştir.

Bilâd-ı hamse mevleviyetini Mısır kazâsında yapan Neylî'nin kadılıkta en üst derece olan Haremeyn mevleviyeti görevini de "kat'-ı merâtibe" ederek Muharrem 1144/Temmuz 1731'de Pîrî Mehmed Efendi'den devraldığı Mekke kadılığı ile yerine getirdiğini görmekteyiz[85].

İlmiye teşkilâtına göre, Neylî'nin bundan sonra ulaştığı İstanbul pâyesini takiben alması gereken Anadolu sadâreti görevi pâyesine de iki-üç sene sonra ulaştığını

82 İzzî, vr. 159b.; Fatîn, vr. 429a.; *Sicill-i Osmânî*, C. I, s. 250.; bkz. Fâik Reşâd, *Terâcim-i Ahvâl*, s. 9.

83 İ. H. Uzunçarşılı da buna dikkat çekmektedir. Bkz. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 96.

84 Şeyhî, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ*, C. II-III, s. 723.

85 Subhî, *Tarih*, vr. 15b.; İzzî, *Tarih*, vr. 159b.; Fatîn, vr. 429a.; *Sicill-i Osmânî*, C. I, s. 250.; Fâik Reşâd, *Terâcim-i Ahvâl*, s. 9.

bilİyoruz. Kendisine önce, ağabeyi Şeyh Mehmed Efendi'yi kaybettiği H. 1147/M. 1734'te, Mestci-zâde Abdullah Efendi ile beraber Anadolu sadâreti pâyesi verilmiş,[86] ardından 26 Muharrem 1149/5 Haziran 1736 Salı günü Sâlim Mehmed Efendi'nin yerine Anadolu Kazaskeri olmuştur[87]. Bir sene olan kazaskerlik görevi 23 Muharrem 1150/23 Mayıs 1737'de sona ermiştir.[88]

Anadolu kazaskerliğinden sonra, dört sene kadar Rumeli kazaskerliğini gözleyen Neylî, bu emeline de 16 Cemâziyelâhır 1154/29 Ağustos 1741'de ulaşabilmiştir. Ser-etibbâ-ı Hâssa Mehmed Emin Efendi'nin azlini müteakip Neylî 29 Ağustos'ta Rumeli sadâretine getirilmiştir.[89] Bu görevi sırasında da 17 Safer 1155/23 Nisan 1742 Pazartesi günü sadrazamın huzurunda toplanan heyette bulunduğunu yine Subhî'nin "Ámeden-i Münîf Muṣṭafā Efendi ve Vuḳū'-ı Müşāvere der Ḥużūr-ı Ṣadr-ı 'Uẓmā" başlığı altında verdiği bilgilerden ayrıntılı bir şekilde öğreniyoruz[90].

Neylî, 29 Ağustos 1741'de başladığı Rumeli kazaskerliği görevinden, müddetini tamamladıktan sonra, 4 Şevval 1155/1 Aralık 1742'de de azledilmiştir.

Neylî, ömrünün son yıllarında aşağı yukarı 74 yaşında iken ikinci defa Rumeli kazaskeri olmuştur. Rumeli Kazaskeri Es'ad Mehmed Efendi henüz azil tarihi gelmemişken, âniden rahatsızlandığı için görevi yürütemediğinden infisal vaktinden önce azledilmiş, yerine Rumeli mazullerinin en kıdemlisi olması hasebiyle Neylî münasip görülmüş ve 24 Receb 1160/1 Eylül 1747'de padişahın huzurunda samur kürk giydirilerek ikinci kez Rumeli Kazaskeri olmuştur[91].

"El-Fażlu'l-Vehbī Fī Tercemeti'l-Cānibi'l-ʿarbī", "El-Evfā Fī Tercemeti'l-Vefā(fī Feżā'ili'l-Muṣṭafā)" ve "Mā Lā Budde Minhu Li'l-Edīb Mine'l-Meşhūri ve'l-ʿarīb (Şerḥ-i Lüġāt-i Tārīḫ-i Vaṣṣāf)" adını taşıyan üç ayrı eseri ve şiirlerini topladığı mürettep bir "Divan"ı bulunan Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî, ikinci kez Rumeli kazaskerliğini yaptığı sırada yaşının ve rahatsızlığının artması sebebiyle vefatından 20 gün önce yani 29 Rebiyülevvel 1161/29 Mart 1748'de istifâ ederek konağına çekilmiş ve sû'-i kınye, yani dinmez ishalden dolayı l9 Rebiyülâhır ll6l/l8 Nisan l748 perşembe günü öğleden sonra vefat etmiştir.[92] Neylî'nin vefatı hakkında en teferruatlı

86 Subhî, Tarih, vr. 63b.; Sadık Erdem, *Neylî Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri* adlı eserinde, Neylî'nin bu tarihte Anadolu Kazaskeri olduğunu kaydediyor ki, bu pâye ile görevin karıştırılmasından ortaya çıkan bir hata olmalıdır. Bkz. a.g.e. s. 2.; "...ba'dehu İstanbul pāyesi 47de Anaṭolı pāyesi olup ...", Sicill-i Osmânî, C. I, s. 250.

87 Subhî, *Târih*, vr. 80a.; İzzî, vr. 159b.; Fatîn, vr. 429a.; *Sicill-i Osmânî,* C. I, s. 250-251.; Fâik Reşâd, *Terâcim-i Ahvâl,* s. 9.

88 Subhî, *Tarih*, vr. 96b.; *Sicill-i Osmânî,* C. I, s. 251.

89 Fatîn, vr. 429a.; ayrıca bkz. Mehmed Şem'î, *Esmârü't- Tevârîh,* s. 172.

90 *Subhî Tarihi,* vr. 210 ab- 211a.

91 Fâik Reşâd, *Terâcim-i Ahvâl,* s. 9.; Bursalı Mehmed Tâhir, *Türk Yurdu,* s. 714-715 ve *Osmanlı Müellifleri*, C. II, s. 457'de tarih 1159 olarak verilmiştir.

92 Fâik Reşâd, *Terâcim-i Ahvâl,* s. 9.; M. Nâcî, *Mecmua-i Muallim,* s. 135. , *Esâmî*, s. 330 ve *Lugat-i Nâcî*, s. 917.; Mehmed Ra'if, *Mir'ât-ı*

malumâtı yine İzzî Tarihi'nde buluyoruz.[93] Buna göre, ömrünün son günlerinde yakalandığı ishalden çok muzdarip olmuş, dünyadan elini eteğini çekmiş, hastalıktan dolayı aynı Ahmed-i Bî-cân gibi cansız zannedilecek kadar zayıflayıp dermansız kalmıştı. Yaşı yetmişdört yetmişbeş civarındayken 1161 senesi 19 Rebiyülâhır Perşembe günü öğleden sonra ruhunu teslim etmiş, ertesi Cuma günü cenazesi Fâtih Câmii'nde musallâ taşına konmuş ve hazır olan büyük bir kalabalık tarafından namazı kılınarak, Üsküdar'a nakledilmiş ve aynı gün Karacaahmet Mezarlığı'ndaki Mîrzâ-zâdeler Sofası diye bilinen aile mezarlığına babasının ve ağabeyi Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin yanına defnedilmiştir.

Mîrzâ-zâdeler Sofası Karacaahmet Mezarlığı'nın önemli sofalarından birisi olmasına rağmen, günümüzde maalesef üç dört kabir dışında buradaki mezarların hemen hemen hepsi yeni mezar açma hırsıyla yok edilmiştir. Tunusbağı'ndan Selimiye'ye giden Tıbbiye caddesinin sol[94] tarafında kalan mezarlık kısmında bulunan bu sofada bugün sadece Neylî, ağabeyi Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi ile Neylî'nin torunu Rukiyye Molla Hanım'ın mezarları ve mezar taşları yerli yerinde durmakta, Neylî'nin H. 1093/M. 1682'de vefat eden babası Mîrzâ Mehmed Efendi ve yine Neylî'nin H. 1181/M. 1767-68'de ölen oğlu Mehmed Hamîd Efendi'nin de mezar yerleri durmakta, fakat taşları yerinden sökülmüş ve yola doğru 3 metre aşağıya atılmış üzerleri toprakla örtülmüş bir vaziyette bulunmaktadır.

Neylî'nin oğlu Mehmed Hamîd Efendi'ye ait olan mezar taşında ise,

Hüve'l-Bāḳī
Sābıḳan İstanbul ḳāḍīsi
Merḥūm ve maġfūrun leh Neylī-zāde
Meḥmed Ḥamīd Efendi
Rūḥiyçün el-Fātiḥa
sene 1181

ibârelerini okumaktayız.

İstanbul, s. 154.; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. IV, İstanbul 1316, s. 4642.; Bursalı Mehmed Tâhir, *Türk Yurdu*, s. 714-715 ve *Osmanlı Müellifleri,* C. II, s. 457.; E. J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry,* IV. C., Londra 1905, s. 86.

93 İzzî, *Tarih*, vr. 159b-160a.

94 Bazı kaynaklarda ısrarla sağ tarafta olduğunun belirtilmesi Neylî'nin kabrini bulmamızı zorlaştırdı. Sağ tarafta, bugün hâlâ büyük ve henüz tahrip edilmemiş orijinal haliyle duran kısımda, sadece Neylî'nin 1 Safer 1192 / 1 Mart 1778'de vefât eden hanımı Hanîfe Hatun'un mezarını bulabildik. Alt kısmı iyice toprağa gömülmüş olan mezar taşının üzerinde şunlar yazılıdır,
Hüve'l-Ḥayyu'l-bāḳī
Sābıḳan Rūmili Ḳāḍī'askeri
Merḥūm u maġfūrun leh Aḥmed Neylī
Efendi'niñ ḥalīlesi merḥūme
ve maġfūre Ḥanīfe Ḫātun
Rūḥuna el-Fātiḥa
sene 1192 H. fī ġurre-i S[afer]
İstanbul Ktp. Yazma Divanlar Kataloğu, C. III, s. 748, M.Tâhir, *Türk Yurdu,* s. 715, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXV, s. 242 v.b. eserlerde Neylî'nin mezarının yolun sağında olduğu belirtilmiştir. Daha eski kaynakların hiçbirinde de mezarın yerinin solda olduğuna dair bir bilgi yoktur.

Yola beş altı metre mesafede bulunan Neylî'nin torunu Rukiyye Molla Hanım'ın mezarı bir mezarlık selvisinin altına âdetâ hapsolmuştur. Ayak taşı yoktur. Tarih kısmı toprağa gömülmüş olan müzeyyen mezar taşında,

Hüve'l-Bāḳī
Neylī-zāde Muḥammed Ḥamīd
Efendi'niñ kerīmesi
Merḥūm ve maġfūrun lehā Ruḳiyye
Mollā Ḫanım rūḥiyçün el-Fātiḥa
yazılıdır.

Neylî ve ağabeyinin mezarları ile taşları sökülmüş üç mezar da yola doğru dikey bir vaziyette yan yana sıralanmıştır. En üstte Neylî'nin, sonra yanında ağabeyinin mezarı vardır. Şeyh Mehmed Efendi'nin yanından aşağıya doğru sıralanan üç mezarın sahiblerİnin Mîrzâ Mehmed Efendi, Neylî-zâde Mehmed Hamîd Efendi ve Mîrzâ-zâde Mustafa Efendi olduğu âşikardır. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi bu mezarların ikisinin taşları yerinden sökülmüş ve kırılmış da olsa mevcuttur. Üçüncü mezarın taşını bütün aramalarımıza rağmen bulamadık. Bu mezarın da Neylî'nin 21 Muharrem 1100/16 Kasım 1688'de vefat eden, bu kabristana defnedildiğini bildiğimiz kardeşi Mîrzâ-zâde Mustafa Efendi'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Buna göre sıralama yukarıdan aşağıya doğru şu şekilde olmalıdır: Neylî, Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Mîrzâ Mehmed Efendi, Mîrzâ-zâde Mustafa Efendi ve Neylî-zâde Mehmed Hamîd Efendi. Neylî'nin bugün hâlâ ayakta olan mezar taşının üzerinde şu ibareleri okuyoruz:

Hüve'l-Bāḳī
Merḥūm ve maġfūrun leh sābıḳan
Rūmili ḳāżī'askeri
Mīrzā-zāde Neylī Aḥmed Efendi
Rūḥiyçün Fātiḥa
sene 1161

Lahit kapağının ağabeyinin mezarı tarafında yola bakan yan kısmında Şeyhülislam Çelebizâde İsma'il Âsım Efendi'nin Neylî'nin vefatı üzerine kaleme aldığı

Neylī Aḥmed Efendi tābe serāḥ
Ḳıldı çün gülşen-i cinānı vaṭan

Didi aḥbābına mübeşşir-i ġayb
Mevtine eylemen anıñ şīven

Mîrzā-zāde Aḥmed-i Neylī
Ṣaḥn-ı firdevsi eyledi mesken

beyitleri talik yazı ile nakşedilmiştir.[95] Ayak taşında ise her hangi bir yazı yoktur.

Mîrzâ-zâdeler Sofası, 19. asrın ortalarına kadar takip edebildiğimiz Mîrzâ-zâdeler ailesinin bir çok ferdinin defnedildiği Üsküdar Tunusbağı'nda bulunan Karacaahmet Mezarlığı'nın önemli sofalarından birisidir. Bu sofanın yok olmasındaki en önemli sebebin belediye tarafından yapılmış olan yol açma çalışmaları olduğunu rahatlıkla iddia edebiliriz. Tunusbağı'ndan Selimiye'ye doğru giden ve sonradan mezarlık tahrip edilerek açılan yol ne yazık ki, bu kıymetli sofanın üzerinden geçmiştir. Neylî'nin hanımı Hanîfe Hatun'un mezarı ile Neylî'nin mezarının bulunduğu kısım arasındaki mesafe 30 metreden fazladır. Bu aradan yol geçirildiği için sofadaki kabirler de yolla beraber yerle bir edilmiştir. Bu katliamdan kurtulmuş olan mezarlar da, yeni definler uğruna katledilmiş, yağmalanmış ve yok edilmiştir. Bugün bu sofa, yukarıda bahsettiğimiz mezarların hâricinde hep yeni mezarlarla doldurulmuştur. Ayakta kalabilenlerinse âkıbetleri ve ne zamana kadar sofayı süsleyecekleri belli değildir.[96]

Sofa o kadar meşhurdur ki, çeşitli kaynaklarda herhangi birisi hakkında bilgi verilirken, eğer bilgi verilen kişiler Karacaahmet'te defnedilmişlerse yerlerini tarif etmek için mezarının Mîrzâ-zâdeler Sofası'nın neresine düştüğü belirtilmiştir. Meselâ, Fındıklılı 'İsmet Efendi, H. 1165/M. 1751-52'de vefat eden ulemâdan Nu'man Efendi'nin[97] ve yine aynı tarihte vefat etmiş olan El-Hac Mustafa Efendi'nin[98] mezarlarını tarif etmek için bu sofayı esas almıştır.

Kaynaklar tarafından bu sofada medfun olduğu bildirilen bazı aile mensuplarının da tabiî ki mezarları yok edilmiştir. Mesela, Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Sa'îd Efendi ve Mîrzâ Mehmed Efendi'nin, Mantıkcı Mes'ud Efendi ile evlenen kızından torunu olan İsma'il Efendi'nin[99] mezarları kaynaklarda varlığından bahsedildiği hâlde bugün yoktur.

95 Bu tarih, Âsım'ın matbu Divan'ında da vardır. Bkz. İsmail Âsım, *Divan*, s. 38.; ayrıca bkz. Behçetî, *Merâkıd-ı Mu'tebere-i Üsküdar,* s. 78. Bu son beyit Doç. Dr. İsmail Yakıt, "Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme", s. 192'de "Mîrzâ-zâde Ahmed-i Neylî sahın Firdevs'i eyledi mesken 1161" şeklinde kayıtlıdır.

96 Karacaahmet Mezarlığı ve başından geçen ilginç olayları teferruatlı bir şekilde İsmail Hakkı Konyalı'nın Âbideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Târîhi adlı eserinin II. cildi s. 481-502 arasında bulmak mümkündür.

97 "Nu'mān Efendi 'ulemādan ḳudemā-yı 'ulemādan olup Üsküdar mevleviyeti ile bekām olmışıdı Vefātı 1165'dedir Medfeni Mīrzā-zāde Ṣofasınıñ muḳābilinde Alacacı-zāde yanındadır" Bkz. Fındıklılı 'İsmet Efendi, *Tekmiletü'ş-Şakâyık,* s. 209.

98 *Tekmiletü'ş-Şakâyık*, s. 208-209.

99 Fındıklılı 'İsmet Efendi, *Tekmiletü'ş-Şakâyık,* s. 173-174.

Neylî'nin, 1 Safer 1192/1 Mart 1778'de vefat ettiğini Karacaahmet mezarlığının, Tunusbağı'ndan Selimiye'ye giden caddenin sağ tarafında kalan ve henüz tahrip edilmemiş bulunan kısmında, yol kenarında bulduğumuz mezarının kitâbesindeki

Hüve'l-Ḥayyu'l-Bāḳī
Sābıḳan Rūmili Ḳāżī'askeri
Merḥūm u maġfūrun leh Aḥmed Neylī
Efendi'niñ ḥalīlesi merḥūme
ve maġfūre Ḥanīfe Ḫatun
Rūḥına el-Fātiḥa
sene 1192 H. fī ġurre-i S[afer]

ibarelerinden öğrendiğimiz Hanîfe Hatun adında bir hanımının varlığını tesbit edebildik. Kaynakların hiçbirinde de bahsi geçmeyen hanımının, 1778'de ölmüştür.

Neylî'nin iki oğlu ve bir de kızı vardır.

İlk çocuğu olan ve Hamîd mahlasıyla şiirler de yazan Mehmed Hamîd Efendi.[100] 1181 yılı ortalarında yani 1767 Eylül veya Ekim'inde vefat etmiştir.[101] Silahdar Tezkiresi'nde bir gazeli kayıtlı olan Mehmed Hamîd Efendi, daha ziyâde Neylî-zâdelikle şöhret kazanmıştır. Arapça ve Farsça'yı babasından öğrenmiş, H. 1143/M. 1730'da amcası Şeyh Mehmed Efendi Şeyhülislam iken hâric

Ahmed Neylî Efendi'nin mezar taşı

100 Mehmed Hamîd Efendi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Atabey Kılıç, "Mîrzâ-zâdeler Ailesinden Neylî-zâde Mehmed Hamîd Efendi", Bir *(Prof. Dr. Kemal Erarslan Özel Sayısı)* 9-10. S., Şubat 99, s. 409-415, İstanbul 1998.

101 Bkz. Hüseyin Râmiz, *Âdâb-ı Zürefâ*, Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 3873, vr. 28b-29a.; Silahdar-zade Mehmed Emin, *Silahdar Tezkiresi*, İ.Ü. Ktp. Ty. 2557, vr. 46b.

pâyesini almış, H. 1146/M. 1734'te Şeyh Muhyiddin Medresesi'ne dâhil pâyesiyle müderris olmuş, ardından sırasıyla çeşitli derecelerdeki müderrislik görevlerini îfâ ettikten sonra H. 1166/M. 1753'te Süleymâniye müderrisliğinden Selânik kadılığına terfi etmiştir. H. 1174/M. 1760-61'de Edirne ve H. 1179/M. 1765-66'da da İstanbul kadısı olmuştur. Anadolu kazaskerliğini beklerken vefat etmiştir.

Ölümüne Müstakim-zâde

Ḳabr-i Neylī-zādeyi pür-nūr ide Rabb-i Ḥamīd

tarihini düşürmüştür. Kaynaklarda belirtildiğine göre birçok özelliği babasını andıran bir kişidir.

Mehmed Hamîd Efendi'nin Mîrzâ-zâdeler Sofası'nda, kırılmış ve üzeri toprakla örtülmüş bir vaziyette bulduğumuz mezartaşının üzerinde

Hüve'l-Bāḳī
Sābıḳan İstanbul ḳāḍīsi
Merḥūm ve maġfūrun leh Neylī-zāde
Meḥmed Ḥamīd Efendi
Rūḥiyçün el-Fātiḥa
sene 1181

ibâreleri kayıtlıdır.

Neylî'nin diğer oğlu ise, Mehmed Süreyyâ'nın "..maḫdūmı müderrisīnden Meḥmed Efendi 1162'de vefāt idüp yanına defn idildi dīgeri Ḥamîd Efendi'dir." kaydından öğrendiğimize göre, kendisinden bir sene sonra yani, H. 1162/M. 1749'da vefat eden müderris Mehmed Efendi'dir[102]. Yine aynı kaynakta Mehmed Efendi'nin babası Neylî'nin yanına defnedildiği belirtilmektedir, ancak bugün Neylî'nin yanında böyle bir mezar yoktur. Mehmed Efendi'nin ne zaman doğduğunu da bilmediğimiz gibi, sadece bir kaynakta bu isimde bir oğlunun olduğu kaydedildiği için temkinli davranılması gerektiğine de inanıyoruz.

Kızı Safiyye, Neylî'nin, Dîvanı'nda da kayıtlı bulunan

Dirīġ duḫter-i pāk-aḫterim Ṣafiyyecigim
Ki hep ḳırā'at-i Ḳur'ān u 'ilm idi kārı

Dem-i şebābda terk itdi dār-ı dünyāyı
Civār-ı raḥmet-i Ḥaḳḳıñ ola sezāvārı

102 M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, C. I, s. 251.

Beḳāya eyledi rıḥlet bu dār-ı ġurbetde
İlāhī ḫūr u cinān ola mūnis ü yāri

Hezār ḥüznile Neylī didim aña tārīḫ
Mekānın eyleye cennet Ṣafiyyeniñ Bārī

Sene 1138[103]

beyitlerinden oluşan tarih manzumesinden anlaşılacağı üzere H. 1138/M. 1725-26'da genç yaşta vefat etmiştir.

Neylî'nin çocukları "Neylî-zâde" sıfatıyla anılmıştır.

Neylî-zâde Hamîd Efendi'nin Ahmed Mecîd Efendi ve Mustafa Efendi adında müderris olan iki oğlu ile Fâtıma Hanım ve Rukiyye Molla Hanım adında iki kızı vardır.

Ahmed Mecîd Efendi[104] H. 1183/ M. 1769-70'te, Mustafa Efendi[105] ise H. 1199/ M. 1784-85'te vefat etmiştir. Neylî-zâde Mehmed Hamîd Efendi'nin kızlarından Fâtıma Hanım, Anadolu kazaskerlerinden Hammâmî-zâde Mehmed Reşîd Efendi ile evlenmiştir. Ne zaman öldüğünü bilemiyoruz. Fâtıma Hanım'dan olan Ali Rızâ Efendi Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iye azası iken Bebek'teki evinde hırsızlar tarafından 1872'de öldürülmüştür[106].

Neylî-zade Mehmed Hamîd Efendi'nin diğer kızı Rukiyye Molla Hanım'ın kiminle evlendiğini bilemiyoruz. Mîr-

Mehmed Hamid Efendi'nin mezar taşı

103 Bkz. T. 48.

104 M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* C. II, s. 256.

105 M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* C. IV, s. 97.

106 Şânî-zâde, *Tarih*, C. II, İstanbul 1284, s. 128.; Mehmed Şem'î, *İlâveli Esmârü't-Tevârîh mâ'a Zeyl,* İstanbul 1295, s. 188.

zâ-zâdeler sofasında bulunan tarih kısmı toprağa gömülmüş müzeyyen mezar taşında,

Hüve'l-Bāḳī
Neylī-zāde Muḥammed Ḥamîd
Efendi'niñ kerīmesi
Merḥūm ve maġfūrun lehā Ruḳiyye
Mollā Ḫānım rūḥiyçün el-Fātiḥa

yazılıdır. Mezarının bu sofada bulunmasından dolayı evlenmemiş olabileceğini de düşünmek mümkündür.

Belli başlı fertleri hakkında bilgiler vermeye çalıştığımız bu ailenin, tespit ettiğimiz isimlerinden oluşturduğumuz şeceresi şu şekildedir:[107]

Sonuç olarak 18. yy.ın önemli âilelerinden olan Mîrzâ-zâdeler, sâdece Osmanlı ilmiye teşkilâtında değil, siyâset, kültür ve edebiyat hayatında da çok önemli isimler yetiştirmiş, Türk medeniyeti için mühim bir yere sâhip köklü bir âiledir. Yakın zamana kadar üyelerini takip edebildiğimiz âilenin İç Anadolu'da meselâ Kayseri Erkilet beldesinde bile kollarının bulunması, sülâlenin etkilerinin esâsında hâlâ devam ettiğine bir delil olarak düşünülebilir.

107 Âile hakkında daha geniş bilgi için bkz. Atabey Kılıç, *18. yy.'ın Meşhur Âilelerinden Mîrzâ-zâdeler,* Laçin Yayınları, Kayseri 2001.

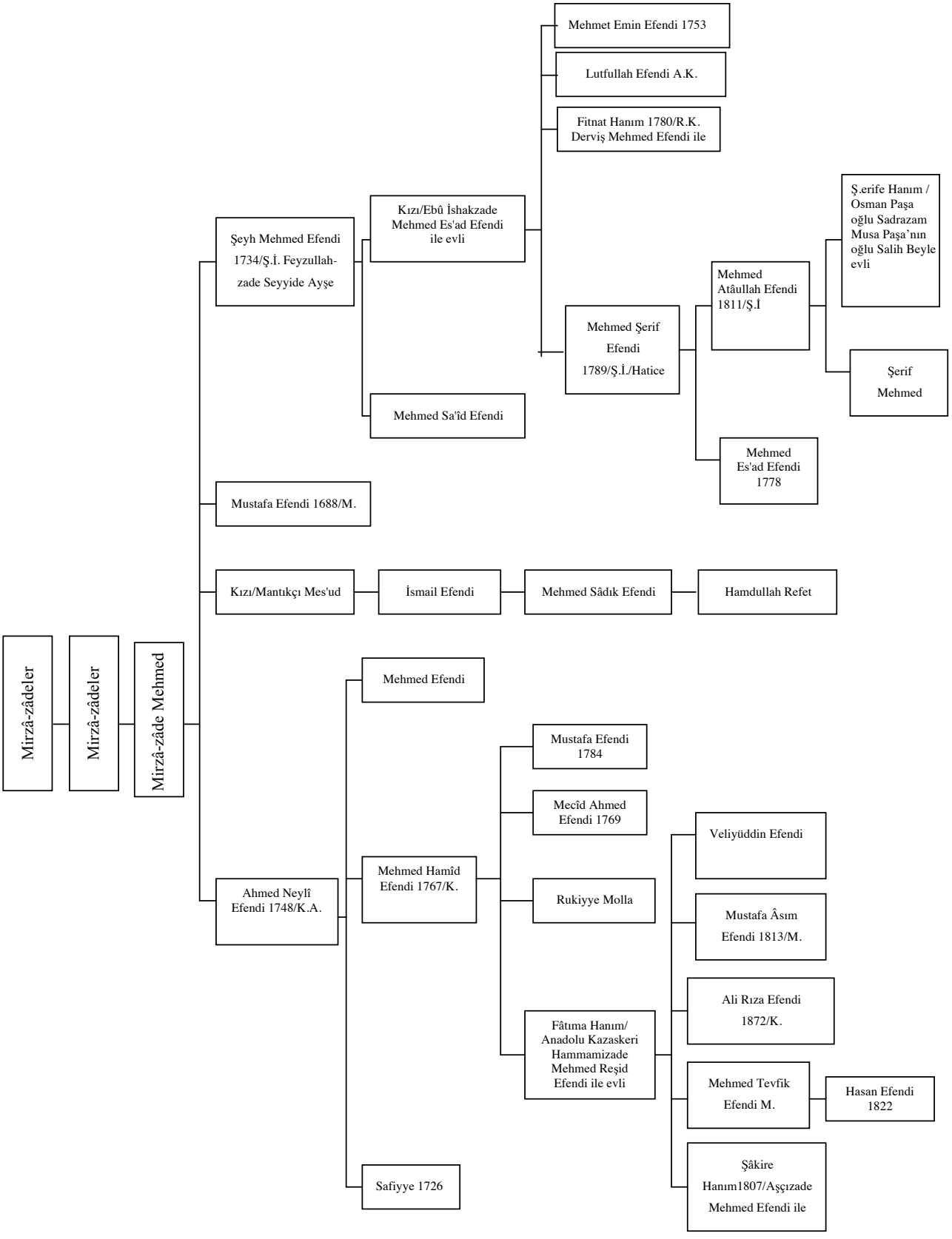
Mirzâ-zâdeler
Mirzâ-zâdeler
Mirzâ-zâde Mehmed
Şeyh Mehmed Efendi 1734/Ş.İ. Feyzullah-zade Seyyide Ayşe
Kızı/Ebû İshakzade Mehmed Es'ad Efendi ile evli
Mehmed Sa'îd Efendi
Mehmet Emin Efendi 1753
Lutfullah Efendi A.K.
Fitnat Hanım 1780/R.K. Derviş Mehmed Efendi ile
Mehmed Şerif Efendi 1789/Ş.İ./Hatice
Mehmed Atâullah Efendi 1811/Ş.İ
Ş.erife Hanım / Osman Paşa oğlu Sadrazam Musa Paşa'nın oğlu Salih Beyle evli
Şerif Mehmed
Mehmed Es'ad Efendi 1778
Mustafa Efendi 1688/M.
Kızı/Mantıkçı Mes'ud
İsmail Efendi
Mehmed Sâdık Efendi
Hamdullah Refet
Ahmed Neylî Efendi 1748/K.A.
Mehmed Efendi
Mehmed Hamîd Efendi 1767/K.
Safiyye 1726
Mustafa Efendi 1784
Mecîd Ahmed Efendi 1769
Rukiyye Molla
Fâtıma Hanım/ Anadolu Kazaskeri Hammamizade Mehmed Reşid Efendi ile evli
Veliyüddin Efendi
Mustafa Âsım Efendi 1813/M.
Ali Rıza Efendi 1872/K.
Mehmed Tevfik Efendi M.
Hasan Efendi 1822
Şâkire Hanım1807/Aşçızade Mehmed Efendi ile

Foto: Bünyamin Eren

Üsküdar Selim Efendi Tekkesi Haziresi ve Mezar Taşları

ZEYNEP EMEL EKİM
Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Tekkenin Konumu ve Tescil Durumu

Selim Efendi Nakşi tekkesi, Küçük Sarmaşık Sokak ile Toygar Hamza Sokak arasındaki meyilli arazi üzerine kurulmuştur. Yüksek bir yerde iki set halinde bulunan tekkenin çok güzel bir Boğaz manzarası vardır.

İstanbul VI Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun; 13.06.2012 tarih ve 550 sayılı kararı ile 241 ada 83 parselde bulunan mevcut hazirenin I. grup olarak tesciline, İstanbul VI Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluunun, 30.12.2015 tarih ve 3065 sayılı kararı ile de, bu parselde bulunan yapının korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesine, koruma grubunun II. grup olarak belirlenmesine, söz konusu parselde ilgili müze denetiminde kazı çalışmaları yapılarak temellere ilişkin rölöve ve restitüsyon projesinin Kurula iletilmesine karar verilmiştir.

Tekkenin Mimari Açıdan Değerlendirilmesi

1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılması ile fonksiyonlarını yitiren tekkelere yeni bir fonksiyon verilmemiştir. Bu nedenlerle çoğu ilgisizlikten yok olmaya terkedilmiş, genelde ahşap olmalarından dolayı geçirdikleri yangınların da etkisiyle günümüze ulaşamamıştır. Günümüzde bu tekkeden, sadece haziresinde yer alan mezar taşları ile kitâbesiz bir kuyu bileziği bulunmaktadır. Hazire, mahalle için-

Selim Efendi Tekkesi Haziresi, Zeynep Emel Ekim Arşivi

de kalmaktadır. Apartmanlar arasına sıkışmıştır. Tekke binası, abdest teknesi[1] ve bazı mezar taşları da günümüze gelememiştir.

Tekke ve zâviyeler ile türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile bir takım unvanların men ve ilgâsına dâir 677 numaralı ve 30 Teşrinisâni 1341 târihli Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra, gerek Vakıflar İdâresi'nin ve gerekse son şeyhlerinin tasarrufunda kalan dergâhlar çok az istisnâ ile harâbiyete terk edilmişti. Mahalle mescidi olarak vazife görenler bu âkıbetten kurtulabilmiş iseler de, içlerinde san'at ve târih bakımından çok ehemmiyet taşıyan bâzı binâlar da bulunan bu dergâhların büyük ekseriyeti önüne geçilmesi güç bir sürüklenişle yanmış, yıkılmış, satılmış ve böylece zamanla ortadan kalkmıştır.[2]

17.01.1959 tarihli, Hayrat Sicil Kaynağı Örneği'nde, Selim Baba Tekkesi'nin müştemilatı için; "1 Semâhane fevkānî ve tahtânî 2 oda, 1 matbah, 1 helâ, tekrar ufak oda, 1 kabristan, 1 kuyu, 2 kebir bahçeden ibarettir" ifadesi yer almaktadır.

1 1983 senesine ait fotoğrafta görülen bu mermer mimari parça bir çeşme, bir şerbet teknesi veya bir abdest teknesine ait olabilir. Üstünde servi ve enginar motifi vardır.

2 Bilgin Turnalı, Esin Yücel, "İstanbul'daki Bazı Tekkelerin Yerlerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi,* Ankara 1984, S.18, s.141-163 (141).

Selim Efendi Tekkesi'nd günümüzde bulunmayan abdest teknesi, 1983

Tekkenin 15.09.1960 senesine ait Çaplı Tasarruf Vesikası'nda; "Şeyh Selim Efendi Vakfı'na ait 241 ada, 83 parselde yer alan Bahçe ve Kabristanı olan Tekke binası" kaydı bulunmaktadır.

30.04.1962 tarihli, Mazbut Vakıflar Menkul Tesbit Fişi'nde, 1 taşlık, 1 kömürlük, 1 helâ, 1 sofadan ibaret olan ahşap tekkenin aylığı 12 liradan kirada olduğu, bahçesinde de, 6 erik, 3 incir, 1 ceviz, 1 dut, 1 selvi ağacının bulunduğu kaydedilmiştir.

Selim Efendi Tekkesi de maalesef diğer tekkelerin akıbetine uğramıştır. 02.04.1963 tarihinde Cemâleddin Server [Revnakoğlu] yazdığı bir raporda, tekkenin büyük bir yangın geçirdiğini, tevhidhânesi, meşîhat dairesi ve selâmlığının tamamıyla yok olduğunu ve geriye küçük bir yapı kaldığını söylemektedir[3]. Pervititch Haritaları'nda da bitişik iki yapının tekke yapıları olarak işaretlendiği görülmektedir.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun; 13.06.1964 tarih ve 2471 sayılı kararında, 241 ada 83 parselin eski bir dergâh haziresi olmasından

3 Vakıflar Baş Müdürlüğü'ne sunulan 02.04.1963 tarihli, Tarihî Arşiv ve Kitabeler Uzmanı Cemâleddin Server'in [Revnakoğlu] raporu.

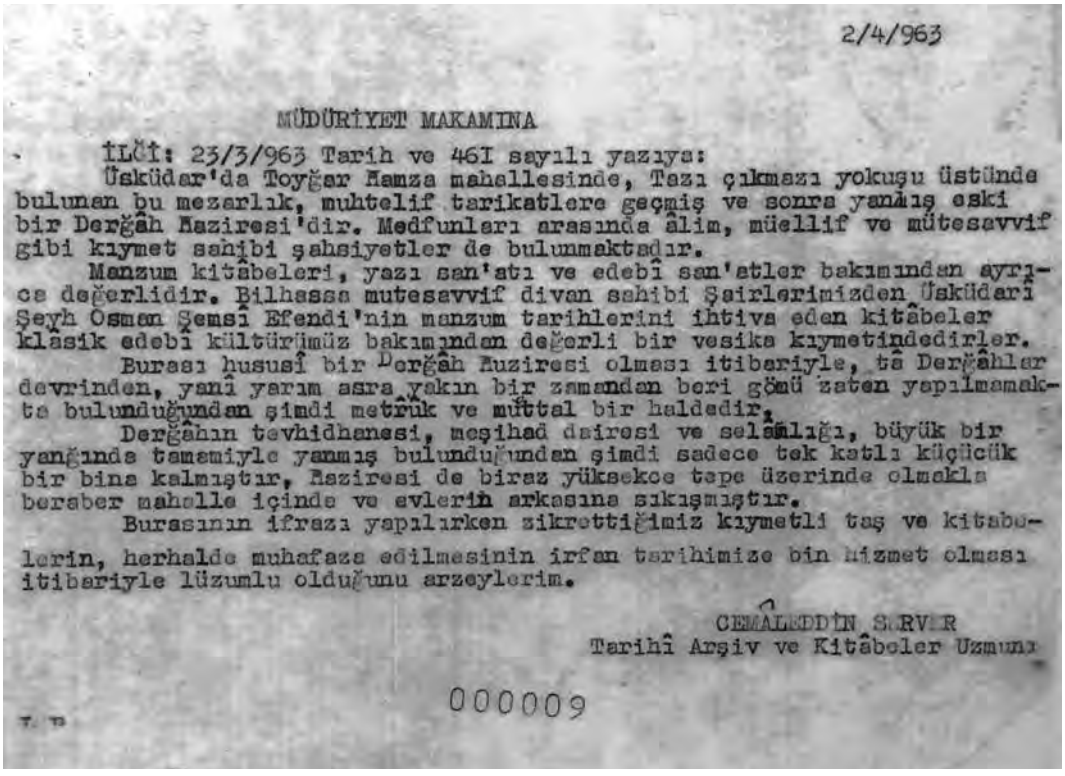

2/4/963

MÜDÜRİYET MAKAMINA

İLGİ: 23/3/963 Tarih ve 461 sayılı yazıya:

Üsküdar'da Toyğar Hamza mahallesinde, Tazı çıkmazı yokuşu üstünde bulunan bu mezarlık, muhtelif tarikatlere geçmiş ve sonra yanmış eski bir Derğâh Haziresi'dir. Medfunları arasında âlim, müellif ve mütesavvif gibi kıymet sahibi şahsiyetler de bulunmaktadır.

Manzum kitâbeleri, yazı san'atı ve edebî san'atlar bakımından ayrıca değerlidir. Bilhassa mutesavvif divan sahibi Şairlerimizden Üsküdarî Şeyh Osman Şemsî Efendi'nin manzum tarihlerini ihtiva eden kitâbeler klâsik edebî kültürümüz bakımından değerli bir vesika kıymetindedirler.

Burası hususî bir Derğâh Haziresi olması itibariyle, tâ Derğâhlar devrinden, yanî yarım asra yakın bir zamandan beri gömü zaten yapılmamakta bulunduğundan şimdi metrûk ve mühmel bir haldedir.

Derğâhın tevhidhanesi, meşihad dairesi ve selâmlığı, büyük bir yangında tamamiyle yanmış bulunduğundan şimdi sadece tek katlı küçücük bir bina kalmıştır, Haziresi de biraz yüksekce tepe üzerinde olmakla beraber mahalle içinde ve evlerin arkasına sıkışmıştır.

Burasının ifrazı yapılırken zikrettiğimiz kıymetli taş ve kitabelerin, herhalde muhafaza edilmesinin irfan tarihimize bin hizmet olması itibariyle lüzumlu olduğunu arzeylerim.

CEMÂLEDDİN SERVER
Tarihî Arşiv ve Kitâbeler Uzmanı

000009

Cemaleddin Server Revnakoğlu Raporu

dolayı yol geçirmek için dahi olsa ifrâzının uygun olmadığı ve korunması gereği belirtilmiştir.

12.06.1971 senesinde, İstanbul Belediye Encümeni Toplantısında; 241 ada, 83 parselde, mevcut 16 kapı sayılı, 1 kısmi bodrum + 2 katlı ahşap binanın, ahşap aksamı tamamen çürümüş, döşemeler meyillenmiş, bina öne doğru bel vermiş bulunduğundan hâlen boş ve metruk bulunmakta olan bu bina civarı için tehlikeli olmasına binaen tamiri veya yıktırılması suretiyle tehlikenin izâlesi lüzumu ilgilisine tebliğ edilmiş ve tehlike bertaraf edilmediğinden binanın yıktırılmasına karar verilmiştir.

İstanbul Belediye Encümeni Kararında yıkılmasına karar verilen yapının 1983 senesinde çekilen fotoğrafında varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Fotoğrafta, Tekkenin günümüze gelemeyen iki katlı ahşap binasının, arazinin eğiminden dolayı yığma taş üzerine oturtulduğu belirgindir (Fotoğraf 3). Yapının, Küçük Sarmaşık Sokağı'na bakan cephesinde, her katta birer penceresi ve taş basamak ile çıkılan ahşap giriş kapısı bulunmaktadır. Geleneksel sivil mimarîye uygun bu

Selim Efendi Tekkesi ve Haziresi, 1983

ahşap yapının İstanbul'da en fazla görülen, "ev-tekkeler" tipolojisini[4] yansıtan bir örnek olduğu anlaşılmaktadır. Bu tip tekkelerde tevhidhâne ve müştemilâtının, selâmlık, harem, derviş hücreleri, mutfak vb. gibi gündelik hayata ilişkin kısımların tamamı veya bazı birimleri aynı yapı içine alınıp kaynaştırılmıştır. Eğitim, ibadet, barınma birlikteliğinin en bâriz şekilde tasarıma yansıtıldığı bu yapılar, şeyh evlerinden doğduğu için, İstanbul'daki bu tip tekkeler en eski geleneği yaşatmaktadır. Bunlar cephe düzenleri ve ayrıntıları bakımından İstanbul'un geleneksel sivil mimarisi ile benzerlik taşır.[5]

İstanbul tekkelerinde teşhis edilen mimari programın temelini ibadet, eğitim, barınma, beslenme, temizlenme ve ulaşım gibi fonksiyonlar oluşturur. Bu fonksiyonlar genel olarak şu bölümlerden oluşur;

- Şeyh ailesinin yaşadığı ve tarikata mensup olsun veya olmasın, ziyaretçi hanımların ağırlandığı harem;

4 *M. Baha Tanman, İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri,* [İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990], s. 466.

5 Nurcan Altuğ, *18. yy. Tekkeleri ve Şeyhülislam Tekkesi,* [Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006], s. 50, 51.

- Erkek misafirlerin ağırlandığı, sohbet ve meşk toplantılarının gerçekleştirildiği şeyh odası;
- Ayinleri idare eden zâkirbaşının dinlendiği, misafir kabul ettiği, mûsıkī meşklerinin yürütüldüğü, mûsıkī âletlerinin saklandığı zâkirbaşı odası;
- Dervişlerin kendi aralarında oturup sohbet edebildikleri meydan odası;
- Selâmlıkta sunulan kahvelerin "kahve nakibi" denetiminde hazırlandığı kahve ocağı;
- Selâmlık ile harem arasındaki bağlantıyı kaç göçün gereğine uygun biçimde sağlayan mâbeyn odası,
- Birçok fonksiyonu bünyesinde toplayan selâmlık;
- Tekkede ikamet eden dervişlerin barındığı derviş hücreleri;
- Tekkede ikamet edenlerin yanı sıra çeşitli vesilelerle (haftalık ayinler, kandil geceleri, Ramazan iftarları, Muharrem ayına mahsus aşûre cemiyetleri, mevlit, hatim, hilâfet cemiyetleri vb.) tekkede yemek yiyenlere, misafirlere ve çevredeki yoksullara hitap eden, sıradan günlerde herhangi bir ev mutfağı gibi faaliyet göstermekle beraber önemli gün ve gecelerde, bir imâret mutfağı gibi çalışabilecek şekilde tasarlanan, mutfak;
- Mutfağın tamamlayıcı unsuru olan,
- Erzağın saklandığı kiler;
- Topluca yemek yenilen taamhane;
- Daha ziyade geniş kapsamlı tesislerde, özellikle Mevlevi asitanelerinde bulunan, şerbetlerin hazırlandığı şerbethane;
- Ahır;
- Kümes;
- Selâmlık ve harem bölümlerinde temizlenme ihtiyacının giderildiği hamam veya gusülhâne;
- Basit bir musluk dizisinden abdest teknesi ve şadırvana kadar çeşitlenen abdest alma mahalleri;
- Çeşme;
- Helâlar;
- Bazı geniş kapsamlı tekkelerde görülen çamaşırhane;
- Su ihtiyacını karşılayan su haznesi, sarnıç ve kuyu.[6]

6 M. Baha Tanman, "Tekkeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul 1994, s: 237.

Tekkenin Banisi, Şeyhleri ve Ayin Günü

28 Ocak 1800 tarihli, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgede tekke için, "Şeyh Selim Efendi tarafından kurulan tekke" ifadesi kullanılmıştır (Belge 2).[7] Yazımın devamında sunulan belgede, tekkede yer alan fakir ve gurebâya Hassa Kasapbaşısı tarafından verilecek koyun miktarından bahsedilmektedir. Dolayısıyla tekkenin manevî yönünün yanında sosyal ve kültürel hizmetleri bulunmaktadır.

Esin Demirel İşli'nin tekkelerini mimari özellikleri bakımından kıymet arz eden Doktora tezinde,[8] Selim Efendi Tekkesi için "449 ada, 14 parselde, Şeyh Elhac Selim Efendi tarafından, 1226/1811 tarihli vakfiye ile tesis olunmuş Nakşibendi tekkesidir. 1961 de arsa halinde iken satılmıştır" ifadesi yer almaktadır. Yukarıda bahsedilen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan, 28 Ocak 1800 tarihli belge de, Şeyh Selim Efendi tekkesinin adı geçmektedir. Dolayısıyla tekke, belge tarihi olan 1800 senelerinden önce kurulmuştur. Tezdeki, "1811 senesinde vakfiyenin tesis olması" bilgisi "1800 tarihli belge" ile çelişmektedir. Ayrıca tekke 241 ada 83 parselde bulunmakta olup, tezde geçen 449 ada 14 parsel numarası, bu tekkeye ait değildir. Dolayısıyla arsası da 1961 senesinde satılmamıştır.

İbrahim Hakkı Konyalı'nın, Üsküdar'daki gayr-i menkul vakıflar listesinde,[9] Selim Baba Tekkesi, "Tembel Hacı Mehmet Mahallesi'nde, Evkâf-ı Mülhakadan Mâmur tekke" olarak geçer.

Tekkenin, aşağıda verilen tarihsiz kitâbesinde, dergâhın Selim Efendi adına yapıldığı yazmaktadır:[10]

Selim Efendi agâh-dil yapıp bu dergâh-i feyzi,
Değil dergâh heman yaptı kulûb-i Nakşibendânı
Azîzim kalbini saf et bu bir beyt-i ilâhidir,
Teveccüh kıl görmek dilersen rû-yi irfânı

Nermi Haskan, Musa Baba zamanında âyinlerin, tekkenin yakınındaki Toygar Hamza Camii'nde yapıldığından ve yukarda metni verilen kitâbenin, Toygar Hamza Cami kapısı üzerine yer aldığından bahsetmektedir.[11] Fakat günümüzde bu kitâbe, Selim Efendi Tekkesi ve Toygar Hamza Camii'nde bulunmamaktadır.

---

7 BOA. C. SM. 129 / 6484.

8 Esin Demirel İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu* [Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998], s. 128.

9 İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, c. I, İstanbul 1976, s.55

10 Salim Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergâhları,* İstanbul 2004, s. 127; Kolağası Mehmet Râ'if, *Mir'ât-ı İstanbul*, Hatice Aynur; Günay Kut (haz.), c. I, İstanbul 1996, s. 205.

11 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. I, İstanbul 2001, s.463, 464.

1784 yılında İstanbul ve çevresindeki önemli tekke, zâviye ve hânkâhları ve bulundukları yerleri gösteren bir vesikada[12] ve "İstanbul Hânkâhları Meşâyihi"[13] adlı eserde bu dergâhın ismine rastlanılmamıştır. Ancak Ahmet Muhyiddin Efendi'nin "*Tomâr-ı Tekâyâ*" adlı eserinde, "İstanbul Dergâhları" listesinde, 1901'li yıllara kadar hizmet eden postnişînlerin sayısı verilmiştir. Bu listede 111. Sırada 4 postnişîn ile Selim Baba Tekkesi bulunur.[14]

Mecmûa-yı Tekâyâ adlı eserde "Şeyh Selim Efendi Tekkesi, âyin günü Perşembe olan bir Nakşibendi tekkesidir" şeklinde geçmektedir.[15] Fakat bulunduğu yer olarak "Çınar" adlı mahal denilse de tekke "Toygar Hamza Tepesi'nde" yer almaktadır. Elyevm Şeyhi olarak Ömer Efendi'nin ismi geçmektedir. *Mecmûa-yı Tekâyâ* adlı eser, 1307 senesinde hazırlandığından, Ömer Efendi eserde, elyevm şeyhi olarak belirtildiğinden, 1889-1890 senelerinde tekkede şeyh olduğu görülmektedir.

Musa Baba'nın yerine Abdullah Efendi, onun yerine de Selim Baba şeyh olmuştur. Selim Efendi yerine oğlu Şeyh Sadık Efendi geçmiş ve 1877 tarihinde vefat etmiştir. Şeyh Sadık Efendi yerine de Ömer Efendi şeyh olmuştur.[16] Şeyh Sadık Efendi (8 No'lu Mezar Taşı) ve Musa Baba'nın (7 No'lu Mezar Taşı) mezar taşları hazirede yer almaktadır.

Şefik Korkusuz, "İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri" adlı eserinde[17] Ömer Efendi'den sonra, 1918 senesinde şeyh olarak Osman Efendi'yi, Osman Efendi'den sonra, son şeyh olarak da Şeyh Ahmet Efendi'yi tekkenin şeyhleri arasında sıralamıştır.

Tekkelerde görevli olan görevlilerden bazıları şunlardır: Öncelikle her tekkede idari yönetici "Şeyh" (Postnişîn) bulunmaktadır. "Zâkirbaşı" yönetiminde ve mûsıkî eşliğinde yapılan ayinlerde "sâzende" adıyla müzik âletleri çalan ve ilâhi okuyan "zâkir"ler, ayinden önce ayin mekânını ya da meydan odasını hazırlayan "meydancı", namaz kıldıran "imam", "müezzin", duaları okuyan "duâhan", naatları (övgü şiirleri) okuyan "naathan", mutfak elemanı "ahçıbaşı", kahve ocağı ile ilgilenen "kahve nakîbi", "bevvap" denilen kapıcı bunlardan bazılarıdır. Bu görevlilerin isimleri tarikatlara göre değiştiği gibi bazı tarikatlarda bu görevliler dışında hizmet edenler de mevcuttur.

12 Tabibzâde Derviş Mehmed Şükri İbn İsmâil, *İstanbul Hânkâhları Meşâyihi*, Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin (haz.), 1995.

13 Atillâ Çetin, "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hankahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1981, S.13, s.583-590 (584).

14 Mahmut Erol Kılıç, "Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri", *İstanbul Armağanı 3-Gündelik Hayatın Renkleri,* İstanbul 1997, s. 259-274 (271).

15 Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi, *Mecmûa-yı Tekâyâ*, İstanbul 1307, s.14.

16 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e*., s. 463, 464.

17 M. Şefik Korkusuz, *İstanbul Tekkeleri ve Postnişinleri,* İstanbul 2016, s. 703.

Selim Efendi Tekkesi Haziresi'nden bazı mezar taşları, 1983

Tekkenin Haziresi

02.04.1963 tarihli Cemâleddin Server'e ait bir raporda (Belge 1), Selim Efendi Tekkesi'ndeki hazire için; "*Tazı Çıkmazı yokuşu üzerinde bulunan bu mezarlık, muhtelif tarikatlara geçmiş ve sonra yanmış eski bir dergâh haziresidir. Medfunları arasında âlim, müellif ve mutasavvıf gibi kıymet sahibi şahsiyetler de bulunmaktadır. Manzum kitâbeleri, yazı san'atı ve edebi san'atlar bakımından ayrıca değerlidir. Bilhassa mutasavvıf divan şairlerimizden* Üsküdarî *Şeyh Osman* Şemsi *Efendi'nin manzum tarihlerini ihtiva eden kitâbeler klasik edebi kültürümüz bakımından değerli bir vesika kıymetindedir. Burası hususi bir dergâh haziresi olması itibariyle, ta dergâhlar devrinden yani yarım asra yakın bir zamandan beri gömü zaten yapılmamakta bulunduğundan şimdi metrûk ve muttal bir haldedir. Burasının ifrazı yapılırken zikrettiğimiz kıymetli taş ve kitâbelerin, herhalde muhafaza edilmesinin irfan tarihimize bir hizmet olması itibariyle lüzumlu olduğunu arz eylerim*" ifadeleri geçmektedir (Fotoğraf 4).

Tekkenin Hazîresinde Medfun Olan Şahsiyetler ve Mezar Taşları

Nakşi Şeyhleri çoğu kere, Kur'ân-ı Kerîm, Tefsir, Fıkıh, Kelâm gibi dini ilimlerde yetişmiş kişiler olduğundan, müridlerinin dışında geniş bir aydın çevrenin de saygılarını kazanmışlardı. Bu sebeple nakşîler arasında ilmî ve idârî bakımdan yüksek rütbeli şahsiyetler bulunduğu gibi halktan da birçok insan bu tarikata mensup idi, kadınlar arasında da Nakşî müntesibi olanlar vardı.[18]

Nitekim, günümüzde tekkenin haziresinde kitâbesi mevcut olan 18 mezar taşı arasında 12'si kadınlara aittir. Bunlar arasında, aynı aileden veya birbirleri ile akrabalıkları olan kişiler de bulunmaktadır.

Hazirede ilk göze çarpan 1-5 numaralı mezar taşlarından 2, 3, 4 ve 5 numaralı olanları, görkemli taç kısımları, bol çiçekli süslemeleri ile göz kamaştıran kadın mezar taşlarıdır.

Bir numaralı pehleli, kapak taşlı ve Kâtibî serpuşlu[19] mezar, Dergâh-ı Âlî Top Arabacılarının Yoklama Kâtibi Hâfız Mustafa Efendi'ye aittir. Kapak taşının ortasında yağmur sularının toprağa inmesini sağlayan bir oyuk bırakılmıştır. Ayak taşında meyveli hurma ağacı yer alır. Mezar taşı kitâbesinin, dördüncü satırındaki harfler zarar görmüştür.

İki numaralı mezar taşı[20], Dergâh-ı Âlî Top Arabacılarından Yoḳlama Kâtibi Hâfıẓ Muṣṭafa Efendi'nin eşine aittir. Âişe Sıdıka Hanım'ın mezar taşındaki kitâbede, Cemâleddin Bey'in raporunda bahsettiği, Üsküdarî Şeyh Osman Şemsi Efendi'nin[21] manzum tarihi yer almaktadır. Mezar taşının taç kısmında gül ve çiçek buketi yer alır. Buketin alt kısmındaki çiçek demetini toplayan süslü kurdele, âdeta bir kadının kullandığı kolye ve gerdanlığı anımsatmaktadır. Çiçeklerdeki canlılık, ölümün yeni bir başlangıç olması ve ölen kişinin, cennet bahçesinde bulunmasının niyâz edilmesi ile ilgilidir. Gül, Hz. Muhammed'i temsil etmektedir.

2, 3 ve 4 numaralı taşlar aynı taş kaideye oturtulmuştur. Üç numaralı mezar taşının, iki numaralı taşa benzeyen, vazoyu hatırlatan taç kısmında, gül ve çiçek buketi yer alır. İki numaralı taştan farklı olarak, taç kısımda yer alan gül ve yapraklar aşağıya doğru inerek, kitâbeyi dıştan çerçeve şeklinde sarmaktadır. Bu taş,

18 Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964, s. 145.

19 Kâtibî serpuş okuma ve yazma bilerek bir memuriyete girmişlerin kullandığı bir kavuktur. (H. Necdet İşli, *Osmanlı Serpuşları),* İstanbul 2009, s. 115

20 Taşlara verilen numaralar çalışma esnasında tarafımdan konulmuştur.

21 Seyyid Osman Şems, Eshâm Kalemi hulefâsından ve tarik-i Nakşbendî ricâlinden münzevî Seyyid Mehmed Emin (Efendi)'nin oğludur. 1813'de İstanbul'da Hocapaşa Mahallesi'nde doğmuştur. Gençliğinde evinin civarında oturan, Meşâyih-i Nakşîbendiyeden İsmail Efendi'ye bağlanarak terbiye görmüştür. (İbnül' Emin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930, s.1796.)

Hafız Mustafa Efendi'nin kızı Şerife İffet Zeyneb Hanım'a aittir. Haziredeki en geç tarihli bu mezar taşı 1879 tarihlidir.

Dört numaralı mezar taşı, Hafız Mustafa Efendi'nin yirmi yaşında vefat eden kızı Emine Hanım'a aittir. Taç kısmında vazodan çıkan bitki demeti aşağıya doğru inerek, kitâbeyi dıştan çerçeve şeklinde sarmaktadır. Genç vefat etmesinden dolayı taşın taç kısmı, gelin duvağına benzetilmiştir.

Beş numaralı mezar taşı Hafız Mustafa Efendi'nin kızı Şerife Fâtımatü'z -Zehra Hanım'a ait toprak mezarın üstündedir. Ayak taşında yer alan hurma ağacı, babasına ait bir numaralı taşa kıyasla iki yana sarkmış bol meyveli olarak işlenmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) hutbe okurken hurma ağacına dayanmış olması ve hurmanın cennet meyvesi sayılması gibi sebeplerden dolayı bu ağaç, mezar taşlarında sevilerek kullanılır. Aynı zamanda hurma dahil diğer cennet meyveleri, mezar taşlarında, ölümsüzlüğü sembolize eder ve genelde ayak taşlarında bulunur.

Mezar taşının taç kısmında, buket halindeki çiçekler içinde, gül, gonca ve ağlayan gelin çiçeği görülmektedir. Mezar taşının serlevhası, üzerindeki taç kısmından bir şerit ile ayrılır. Serlevhanın etrafını saran bitkisel motif ise ağlayan gelin çiçekleri ile beraber kitâbeyi çevrelemektedir.

Altı numaralı Seyyid Sadullah Baba'nın mezar taşı dört terkli ve bir sıra destarlı, yedi numaralı Musa Baba'nın mezar taşı ise dört sıra destarlı, Nakşî Tâcına sahiptir. Her iki tâcın ön ve orta kısmında yer alan "elif", çuhadan yapılan Nakşî taçlarının mihrap kısmına da işlenir ve başımıza tâc ettiğimiz tevhid inancını temsil eder. [22]

Sekiz numaralı, Sadık Efendi'ye ait mezar taşı İlmiye sınıfına ait örfî serpuşludur.

Dokuz numaralı mezar taşının başlığı yoktur ve haziredeki en eski örnek olarak 1805 yılında vefat Es-Seyyid Mehmed Emin adında bir çocuğa aittir.

On numaralı mezar taşı, günümüze ulaşamamışsa da tesbit edilen eski bir fotoğrafından anlaşıldığı üzere Azizî Fesli[23] serpuşu olan Tatar Ahmed Ağa'nındır.

Onbir numaralı "Mahmudî Fes"li[24] mezar taşı Seyyid Mustafa Ağa'ya ait olup kitâbesini, meşhur şair Senih[25] yazmıştır.

---

22 Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi*, Ankara 2005, s. 129.

23 Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) giymiş olduğu fesin adıdır. Bunu Sultan Abdülaziz ve devlet adamları kullanmıştır. (İzzet Kumbaracılar, *Serpuşlar*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, s.27.)

24 Fesle ile ilgili konuları da içeren kıyafet nizamnamesi 1828 yılında yayınlandı. İlk başlarda memur ve efendi sınıfının fesi benimsemesi başlığın halk ile memurlar ve asker arasında bir ayırım işareti sayılmasına yol açtı. (Orhan Koloğlu, *İslamda Başlık,* Ankara 1978, s. 41,42.)

25 1822'de Bursa'da Veli Şemsüddin Mahallesi'nde doğdu. Selef tarzında şiir söylerdi. (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*

On iki numaralı mezar taşı Şerife Emine Monlâ'ya ait olup üçgen alınlıklı bir taşdır. Kitâbesini de yine şair Senih yazmıştır.

Onüç numaralı mezar taşı, Nazikber Ḫanım'ın kerîmesi, Dilbahar Hanım'a aittir ve başlığı yoktur. Nermi Haskan bu kitâbe hakkında "kabrin etrafını çevreleyen demir parmaklık üzerinde" bulunduğu bilgisini vermekteyse de[26] günümüzde mezarlığın ortasında yer almaktadır. Dolayısıyla mezar yeri, tam olarak belli değildir.

On dört numaralı mezar taşı, Nazikber Ḫanım'a aittir ve oval alınlıklıdır.

On beş ve on altı numaralı mezar taşlarının her ikisi de kadınlara aittir. Bunlardan üçgen alınlıklı olanı Şerife Saliha Hanım'ın, oval alınlıklısı ise El-Hâce Hasibe Hâtûn'un taşıdır.

On yedi-on dokuz numaralı mezar taşları Kurşuncu el-Hâc Hâfız Efendi'nin yakınlarına aittir. İlki Kurşuncu el-Hâc Hafız Ağa'nın teyzesi Zeyneb Hâtûn'un, üçgen alınlıklı, mezar taşıdır. Azizî Fes başlıklısı, Hafız Ağa'nın oğlu es-Seyyid Mehmed Halid Efendi'ye aittir. Sonuncusu ise yine Hafız Ağa'nın validesi Naime Emine Hanım'ın, üçgen alınlıklı mezar taşıdır.

Tekkenin rekonstrüksiyonu gerçekleştirilirse irfan tarihimiz için büyük bir kazanç olacaktır. Tarihî mezarlıklar ve mezar taşları, Osmanlı Medeniyetinin yapılanmasını aydınlatması açısından önem arz ettiği gibi, müzeyyen işçilikleri ile yazı ve süsleme sanatları açısından ayrıca kıymetlidir. Tekkenin haziresinde yer alan, bu kıymetli mezar taşlarının, restorasyonu ve envanter çalışması yapılarak muhafaza edilmesi gerekmektedir.

III, İstanbul 1988, s.1691-1692.)

26 Mehmet Nermi Haskan, *a.g.e.*, s. 465.

Selim Efendi Tekkesi Haziresi'nde Yer Alan Mezar Taşlarının Kitâbeleri

1 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî Böyle buldum bu cihânı sanki bir zıll-i hayâl Ol sebebden kimse benim [etmez] hâlimden suâl Ben dedim el-hükmü lillah râzıyım hak emrine Çün ezelden böyle buyurmuş zü'l-Celâl Dergâh-ı Âlî top arabacılarının Yoklama kâtibi merhûm ve mağfûr El-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-gafûr Hâfız Mustafa Efendi'nin rûhuna el-fâtiha 6 Şevvâl sene 1243 [21 Nisan 1828]	

2 Numaralı Mezar Taşı	
Âh Mine'l-Mevt Yoklama kâtibi merhûm ki olmuşdu ânın Mustafa nâm-ı şerîfi ile zâtı benâm Bu ânın zevce-i pâkîzesi bir muhsine kim Nâm û evsâfı idi Âişe Sıdıka tamâm Yani bir sâliha hâtûn-ı melek-hûy idi kim Ömrünü ahsen-i evsâf etdi itmâm Cân kulağına o pâkîze-hısâlin nâgâh İrci'î emri erip eyledi firdevs-hırâm Oldu ey Şemsi ânın fevtine bir tâm târîh Buldu firdevsi bak Âişe Sıdıka makâm Rûhiyçün rızâen lillah fâtiha Sene 1289 [1873]	

3 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l-Bâkî Emr-i hakla bugün va'dem tamâm oldu Bulamadım merhem derdimin çâresine Ben âciz, günâhkâr bir kulum Dilerim yakmaya Rabbim yüzümün karasına Kereminden ne kadar mücrim isem kesmem ümîd Giremez kimesne efendiyle kulun arasına Tophâne Yoklama Başkâtibi merhûm Hâfız Mustafa Efendi'nin kerîmesi ve Mülâzım Hüsnü Bey'in vâlidesi Şerife İffet Zeyneb Hanım'ın rûhu içün el-fâtiha Sene 1296 [1879]	

4 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l-Bâkî Fânî cihânın fânîye yokdur vefâsı aslâ Kendüyi nâra yakma bu sıhhati eyle safâ Yokdur vefâsı dehrin çokdur cefâsı dehrin Var mı safâsı dehrin etmekde libâsı ifnâ İşte yine bedhâh kıldı bir raûf-ı nâgâh Yirmi yaşında ânı mükerrem eyledi azm-i bekâ Bu duhter-i dermendi ukbâya gitdi kendi Vâh Mustafa Efendi bak ağlamakda hâlâ Aşere Muharrem içre yani bu mâtem içre A'zâsı gam içre (…) yakdı (…) Ol duhter-i pâk-tıynet gençliğinde eyledi rıhlet Kabrini ede cennet her dem Cenâb-ı Mevlâ Dedi Şefik şimdi târîh-i irtihâlin Ede Emine Hanım dâr-ı na'îmi me'vâ Fî 10 M. sene 1259 [10 Şubat 1843]	

5 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî Dergâh-ı Âlî top arabacıları Ocağında yoklama kâtibi Mustafa Efendi'nin kerîme-i Muhteremeleri merhûme ve mağfûrun lehâ Şerife Fâtımatü'z-Zehra Hanım'ın Rûhiçün el-fâtiha Fî Şevvâl sene 1240 [Mayıs 1825]	

6 Numaralı Mezar Taşı	
Yâ Hû Nakşîdir bu dergâhın şeyhi Seyyid Sadullah Baba Eyledi mâh-ı Muharrem'de rıhlet dâr-ı bekâya Cümle ihvânım benden etsin hakkın helâl Yolumuz Nakşî işimiz dâim tevhîddir İrci'î sırrına vâkıf eyleye Hudâ Mahşerde peygamber şefâ'ati gele Merhûm es-Seyyid Sadullah Baba Fî 14 M. 1272 [26 Eylül 1855]	

7 Numaralı Mezar Taşı

Yâ Hû
Hazret-i Şâh-ı Nakşibend'e şöyle mensûb idi kim
Etdiler asrında nice âşık ânı muktedâ
Da'vet-i hakka icâbet eyledi gitdi hemân
Gûş-ı câna irci'î sırrından edince nidâ
Fevtine târîh içün bu mısrâ'ı üçler dedi
Uçdu çünkim bâğ-ı Firdevs'e bugün Musa Baba
Sene 1224 [1810]

8 Numaralı Mezar Taşı

Hüve'l-Hay
İşbu merd-i pür-vefâ eş-Şeyh Sadık aşkla
Buldu ifnâ-yı vücûd ile bekâya şâhrâh
Çâşnî-yâbı şarâb-ı nâb-ı âlem-tâb olup
Mest-i vecd ü hâl idi bî-irtiyâb ü iştibâh
Zâir â bu ravzanın her zerresi gül basar
Sanma bu hûrşîdi mahsûf eyledi hâk-penâh
Mazhar-ı feyz-i visâl etdi kemâl-i lütufla
Nakşibend-i ma'rifet yani Bahaeddin Şâh
Çâr-erkân-ı tarîkın üzere târîhin dedim
Cenneti Sadık Efendi etdi yâ hû câygâh
Fî 14 Zilhicce sene 1294 [20 Aralık 1877]

9 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l- Bâkî Bir gül-i gonca iken açılmadan soldum Bâğ-ı cihânı terk edip cennet-i a'lâyı Buldum el-Hâc Selim Baba'nın Mahdûmu merhûm ve mağfûrun leh Es-Seyyid Mehmed Emin Rûhiçün el-fâtiha Sene 1219 [1805	

10 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l-Bâkî Merhûm ve mağfûr İlâ rahmeti Rabbihiıl-gafûr Postahâne-i Âmire'den Mütekâ'id Tatar Ahmed Ağa'nın rûhuna fâtiha Fî 9 Ş. sene 1275 [14 Mart 1859]	

11 Numaralı Mezar Taşı	
Hû Ar‘ar-ı kaddi Kuleli Mustafa Ağa bin İsa Hâksâr eyledi sübha-i sarsar-ı bâd-ı ecel Kul olup bâd-ı hüveydâ bülbüle derdi âna (…) ömrüne hükm-i hazân verdi (…) Göçdü vâh lütuf ede şehîdân aşkına Rûhunu sîr-âb ede kevserle Rabb-i Rezzâk Söyledi târîh-i fevtin harf-i mu‘cemle Senih Kapdı dâr-ı adni Seyyid Mustafa Ağa muhalled 14 M. sene 1270 [18 Ekim 1853]	

12 Numaralı Mezar Taşı	
Yâ Hû Cenâb-ı Şeyh-i mükerrem Selim Efendi’yi Behiştine sevk edib ol bî-sipihr-encâm Bu kez de zevce-i pâki Emine Monlâ’yı Karîn-i mevt edicek oldu cânı dâr-ı selâm Bu da yevm-i tâsi‘-i mâh-ı Muharrem etdi zuhûr Gam-ı firâkla evlâdını kıldı eytâm Senih yazdı ber-nitâk-ı hak bu târîhi Cinânı kıldı Şerife Emine Monlâ’ya makâm Sene 1273 [1857]	

13 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî Cennet-mekân Atiye Sultân hazretlerinin tayası merhûme Nazikber Hanım'ın kerîmesi Ve Giyimbaşı Hasan Tahsin Efendi zevcesi merhûme ve mağfûrun lehâ Dilbahar Hanım'ın rûh-ı şerîfeleri içün el-fâtiha Fî 15 Rebî'ilâhir sene 1322 [29 Haziran 1904] yevm-i Çarşamba	

14 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî Cennet-mekân Atiye Sultân Hazretlerinin dâyeleri olup Terk-i gülşen-sarây-ı dünyâ ve âzim-i Füshat-sarây-ı ukbâ olan Merhûme ve mağfûrun lehâ Nazikber Hanım'ın rûh-ı şerîfelerine Rızâen lillah fâtiha 25 Rebî'ulevvel 1295 [29 Mart 1878]	

15 Numaralı Mezar Taşı	
Yâ Azîz yâ Gafûr Merhûme ve mağfûre İlâ rahmetî Rabbihi'l-gafûr Şerife Saliha Hanım'ın rûhiçün Rızâen lillah el-fâtiha Fî 15 R. sene 1268 [7 Şubat 1852]	

16 Numaralı Mezar Taşı	
Yâ Hû Beni kıl mağfiret et ey Yezdân Bi-hakkın arş-ı a'zam nûr-ı Kur'ân Gelip kabrim ziyâret eden ihvân Edeler rûhuma bir fâtiha ihsân İzmirli Hacı Mustafa Ağa'nın zevcesi El-Hâce Hasibe Hâtûn 1278 [1861]	

17 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l-Bâkî Kurşuncu el-Hâc Hafız Ağa'nın Teyzesi merhûme ve mağfûrun lehâ Zeyneb Hâtûn'un rûhiçün Rızâen lillahi te'âlâ el-fâtiha Fî 27 R. sene 1265 [22 Mart 1849]	

17 Numaralı Mezar Taşı	
Âh mine'l-mevt Yâ ilâhî ol mübârek ism-i pâkin izzeti Hem Resûl'ün fahr-ı âlem şâh-ı kevneyn hürmeti Eyle kabrim ravza-i cennet yâ ilâhe'l-âlemîn Gece gündüz eylesinler hûr u gılmân hizmeti Eş-Şeyhî Kurşuncu el-Hâc Hâfız Efendi'nin mahdûmu es-Seyyid Mehmed Halid Efendi'nin rûhu içün fâtiha Fî 21 C. sene 1280 [3 Aralık 1863]	

19 Numaralı Mezar Taşı	
Hüve'l- Bâkî Kurşuncu el-Hâc Hafız Ağa'nın Vâlidesi merhûme ve mağfûrun lehâ Naime Emine Hanım'ın rûhiçün Rızâen lillahi te'âlâ el-fâtiha Sene 1265 [1848]	

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Yer Alan Selim Efendi Tekkesi İle İlgili 129 / 6484 Numaralı Cevdet Saray Belgesi

Devletlü inâyetlü merhametlü sultânım hazretleri sâğ olsun

Hazret-i Eyyûb-i Ensârîde Selvi mahallesinde sadrazâm-ı sabık İzzet Mehmed Paşa hazretlerinin mukaddemâ binâ ve ihyâ eyledikleri ve Üsküdar'da Şeyh Selim Efendinin inşa eylediği tekye fukarâ ve gurebâ meskeni olup kadr-ı vâfî maâşı olmayıp filhakîka inâyete muhtâc olmakla mercûdur ki fukarâ duâsına mazhar olmak içün emsâli misillü Kurnadan üçer vukıyye yevmiye lahm ta'yîn ve itâ birle ilâ yevmi'l-kıyâm me'cûr olmaya rağbet buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Bende	Bende
Şeyh-i Tekye-i	Şeyh-i Tekye-i
Mûmâ-ileyh	Müşârun-ileyh

Emsâli kaydları Koyun Kaleminden derkenâr ola

Hazret-i Ebâ Eyyûb-i Ensârî aleyhi rahmetü'l-bârî civârında vâki' Şahsultan demekle arîf tekyenin şeyh ve dervişânın taraf-ı vakıftan âid olan vazifelerinden mahall-i âhardan medâr-ı maâşları olmayıp lahm husûsunda zaruret ve muzâyakaları ber-kemâl olmakla emsâli misillü yevmiye ta'yînâtı ihsân olunmak bâbında tekye-i merkûme şeyhi ve fukarâsı bâ-arzuhâl istid'â-yı inâyet etmeleriyle sâdır olan fermân-ı âlî mûcebince tekye-i mezbûre şeyhi fukarâsiyçün mahlûlden takas şartıyla Hâssa Kasabbaşısı Ağa tarafından yevmî üç vukıyye lahm-ı ganem verilmek içün Başmuhâsebe-

ye kayd olunup berâtı ve Koyun Kalemine ve Kurna Defterlerine ilmühaberleri i‘tâ olunmak bâbında Rikâb-ı Hümâyûn Defterdârı Mehmed Şerif dâme uluvvuhû telhis etmekle telhisi mûcebince berâtı ve ilmühaberleri i‘tâ olunmak bâbında bin iki yüz on dört senesi Cemâziyelâhirinin on beşinci günü târîhiyle müverraha verilen rüûs-ı hümâyûn mûcebince berâtı ve Kurnaya ilmühaberi verildiğini nâtık fî 25 C. sene 1214 Başmuhâsebeden gelen ilmühaber kâimesi mukayyeddir.

Defterdâr-ı Şıkk-ı Evvel olanlara masraf-ı hazret-i şehriyârî tezkiresiyle Kurna tarafından filasıl muayyen olan otuz vukıyye lahm-ı ganemden mukaddemâ on beş vukıyyesi Erdebil Tekyesine ve Galata Mevlevîhânesine ve İdris Köşkünde vâki‘ Nakşibendî Tekyesine mahlûlâttan tekmil ve takas şartıyla tayin ve tahsis kılınıp bâkî kalan on beş vukıyye lahm-ı ganem elyevm verilegeldiği mukayyed olmakdan nâşi bakıyye-i mezbûrun beş vukıyyesi dahi Kasımpaşa Mevlevîhânesine tahsîs kılınması husûsu bazı muhibbîn ve erbâb-ı kulûb taraflarından niyâz ve iltimâs olunmakla müsâade-i seniyye erzânî kılınması bâ-takrîr lede’-arz mûcebince tanzîm olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî mûcebince bakıyye-i mezbûrenin beş vukıyyesi dahi zikr olunan Kasımpaşa Mevlevîhânesine şart-ı mezkûr üzere ta‘yîn ve tahsîs kılınıp işbu mâh-ı Rebîülâhirin üçüncü gününden i‘tibâr ile beher yevm Kasabbaşı Ağa tarafından verilmek üzere Baş[22]muhâsebeye kayd ve sûret ve Koyun ve Masraf-ı Şehriyârî Kalemlerine ilmühaberleri ita olunmak babında ba-telhîs fermân-ı âlî sâdır olmağın mûcebince kayd olunup sureti ve Masraf-ı Şehriyârî Kalemine ilmühaberi verildiğini nâtık fî 9 R. sene 1214 târîhinde Başmuhâsebeden gelen ilmühaberkâimesi mukayyeddir. Fermân devletlü sultânım hazretlerinindir.

Fî 29 Receb sene 1214 [Miladi: 27.12.1799]

Mahlûlden takas şartıyla tevârîh-i sâlifede sâir tekâyâ ve zevâyâ-ya ta‘yîn olunan lühûmun başka başka kaydları ve şimdiye değin mahlûlden takas olunmuşları ve olunmamışları serîan Koyun Kaleminden derkenâr ola

Berây-ı ta‘yînât-ı lühûm an tekâyâ ve zevâyâ-yı mezkûre an tevârîh-i muhtelife bermûceb-i kayd ilmühaber-i muhâsebe-i evvel

Fî yevm Güşt kıyye

3	Ta‘yînât-ı Tekye-i şeyh-i Ayasofya-i Sagîr sene 1171
2	Ta‘yînât-ı Tekye-i Karabaş der sene 1175
3	Ta‘yînât-ı Tekye-i Erdebili Mahmud Efendi sene 1181
3	Ta‘yînât-ı Zâviye-i İsmail Rûmî sene 1198

2 Ta‘yînât-ı Zâviye-i Sa’dî sene 1198
9 Ta‘yînât-ı Mevlevîhâne-i Galata sene 1207
3 Ta‘yînât-ı Tekye-i Nakşibendi sene 1211
5 Ta‘yînât-ı Tekye-i Mevlevîhâne-i Kasımpaşa sene 1214
3 Ta‘yînât-ı Tekye-i Şahsultan sene 1214
33

Fermân buyurulduğu üzere mahlûlden takas şartıyla tevârîh-i sâbıkada sâir tekâyâ ve zevâyâya ta‘yîn olunan lühûm Başmuhasebeden bâ-berât-ı âlîşân ta‘yîn olunageldiğinden tevcîhâtı kaydları kalem-i mezkûrda mukayyed olmakla kaydları ve şimdiye değin mahlûlden takas olunmuşları Başmuhâsebeden görülmeye muhtacdır. Fermân devletlü sultânım hazretlerinindir.

Fî 7 Ş. Sene 1214 [Miladi: 04.01.1800]

İzzetlü Defterdâr Efendi

Bu husûs umûr-ı hayriyeden olmakla fukaranın celb-i kulûbü ve taraf-ı hümâyûn içün da‘vet-i hayriye isticlâbı niyyet-i hâlisasıyla misl-i mesbûkuna kıyâsen tanzîm ve i‘lâma himmet eyleyesin deyü Buyuruldu.

Fî 28 B. sene 1214 [Miladi: 26.01.1799]

[Vesikanın arka tarafı]

Başmuhâsebeden serîan derkenâr ola

Koyun Kalemi derkenârı nâtık olduğu üzere yevmiye otuz üç vukıyye lahm-ı ganemin Kasabbaşı [31]tarafından i‘tâsiyçün berevât ve suver verildiği mukayyed olup mahlûlünden takas olunduğuna dâir [32]kayd bulunmamıştır. Fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerinindir.

Fî 12 Ş. Sene 1214 [Miladi: 09.01.1800]

[BOA. C. SM. Nu. 129 / 6484-2]

Saraylardan ve ocaklardan mâ-adâ bazı ketebe ve hademeye duâgûy misillü tevârîh-i sâlifede ihsân olunmuş olan lühûm ta‘yînâtının müfredâtı başka ve tekâyâ ta‘yînâtı başka Koyun Kaleminden derkenâr ola

Berây-ı ta‘yînât-ı lahm an bazı ketebe ve hademe ve tekâyâ ve zevâyâ an-cânib-i Serkassâbân-ı Hâssa beher yevm dâde fermûde bermûceb-i kuyûdât

Berây-ı ta‘yînât-ı ketebe ve hademe ve sâire		Berây-ı ta‘yînât-ı tekâyâ ve zevâyâ	
Fî yevm Güşt Kıyye		Fî yevm Güşt Kıyye	
3	Ta‘yînât-ı Bevvâbân-ı Soğukçeşme	3.5	Ta‘yînât-ı Şeyh el-Hâc Evhad
6	Tayînât-ı Nâzır-ı Kılâ‘-ı Tis‘a	0.5	Ta‘yînât-ı Osman Efendi
8	Ta‘yînât-ı Tercüman-ı Dîvân-ı Hümâyûn	0.5	Ta‘yînât-ı Seyyid Abdüllatif
19.5	Ta‘yînât-ı Eemîn-i Şehr ve Ketebân-ı Harc-ı Hassa	3	Ta‘yînât-ı Tekye-i Erdebili Mahmud Efendi der kurb-i Bahçe-i Cedid
8	Ta‘yînât-ı Kapudân-ı Cedîd Mehmed Bey ve gayrihi	3	Ta‘yînât-ı Zaviye-i İsmail Rumi der Tophane
5,5	Ta‘yînât-ı Muhafaza-i Anbarha-i Tersane nefer 2	3	Ta‘yînât-ı Şeyh-i Ayasofya-i Sagir
2	Ta‘yînât-ı Ağayan ve Kollukcuyân-ı bi-Bali Paşa	2	Ta‘yînât-ı Zaviye-i Karabaş
3	Ta‘yînât-ı Yakub Efendi icare-i tersane	2	Ta‘yînât-ı Zaviye-i Sadi der kurb-i İskele-i Davudpaşa
6	Ta‘yînât-ı Seyyid Feyzullah Efendi Kisedar-ı Muhasebe-i Evvel	9	Ta‘yînât-ı tekke-i Mevlevihane-i Galata
4	Ta‘yînât-ı el-Hâc Abdullah Efendi Serhalife-i Mukataa-i Evvel	3	Ta‘yînât-ı tekke-i Nakşibendi der İdris köşkü
3	Ta‘yînât-ı Hasan Efendi Hoca-i Saray-ı Atik	3	Ta‘yînât-ı Tekye-i Şahsultan der kurb-i Eyyüb-i Ensari
4	Ta‘yînât-ı Derviş Ahmed Efendi Katib-i Zindan-ı Tersane	5	Ta‘yînât-ı Tekye-i Mevlevihane-i Kasımpaşa
4	Ta‘yînât-ı el-Hâc Mehmed Emin Efendi Kisedar-ı Mevkufat		
1,5	Ta‘yînât-ı Mehmed Haşim Efendi tabi-i Kalem-i Harc-ı Hâssa		
1	Ta‘yînât-ı Seyyid Abdullah Serağa-yı Donanma-yı Hümayun		
1,5	Ta‘yînât-ı Osman Hoca talim-i fenn-i Mühendishane		
1	Ta‘yînât-ı Mustafa Hoca talim-i fenn-i inşayi		
4	Ta‘yînât-ı Kigo zimmî Ser-temûrî Kârhâne-i Tersane		
85		37,5	

Ferman buyurulduğu üzere saraylardan ve ocaklardan mâ-adâ bazı ketebe ve hademe-i sâireye Tevârîh-i sabıkada ihsan olunmuş olan lühûm tayinatı müfredatı başka ve tekâyâ ve zevâyânın başka miktarları vech-i meşrûh üzeredir. Ferman devletlü inayetlü sultanım hazretlerinindir.

Fi 23 Ş. Sene 1214 [Miladi: 20.01.1800]

[BOA. C. SM. Nu. 129 / 6484-3]

Hazret-i Eyyûb-i Ensârîde Selvi Mahallesinde sadrâzam-ı sâbık İzzet Mehmed Paşa Hazretlerinin mukaddemâ bina ve ihya eyledikleri ve Üsküdar'da Şeyh-Selim Efendinin inşa eylediği tekyeleri şeyhlerinin bi'l-iştirâk Dîvân-ı Âlîlerine takdim eyledikleri arzuhalleri meâlinde zâviyeteyn-i merkûmeteyn fukarâ ve gurebâ meskeni olup kadr-i vâfî maâşı olmadığından bahisle inâyete muhtâc ve fukarâ duâsına mazhar olmak içün emsâli misillü Kurnadan üçer vukıyye yevmiye lahm ta'yîn ve i'tâsıyçün istid'â-yı inâyet eyledikleri ecilden arzuhalleri bâlâsına bu husûs umûr-ı hayriyeden olmakla fukarânın celb-i kulûbü ve taraf-ı hümâyûn içün da'vât-ı hayriyye isticlâbı niyyet-i hâlisâsıyla misl-i mesbûkuna kıyasen tanzîmi bâbında sâdır olan fermân-ı âlîleri mûcebince emsâli kaydlarına mürâcaat olundukta Hazret-i Eyyûb-i Ensârî aleyhi'r-rahmetü'l-bârî civarında Şahsultan Tekyesi demekle arîf tekyenin şeyh ve dervîşânının taraf-ı vakıftan âid olan vazifelerinde meâl olmayıp medâr-ı maâşları kalîl ve lahm husûsunda zarûretleri ber-kemâl olduğundan emsâli misillü reviş-i mahlûlden takas şartıyla Hâssa Kasabbaşısı tarafından yevmî üç vukıyye lahm-ı ganem i'tâsiyçün bâ-rü'ûs-ı hümâyûn işbu sene-i mübâreke evâhir-i Cemâziyelâhiresinde berât verilmiş olduğu ve Defterdâr-ı Şıkk-ı Evvel olanlara masraf-ı hazret-i şehriyârî tezkiresiyle Kurna tarafından fi'l-asl muayyen olan otuz vukıyye lahm-ı ganemden mukaddemâ on beş vukıyyesi Ebu Veysel Tekyesine ve Galata Mevlevîhânesine ve İdris Köşkünde vâki' Nakşibendî tekyesine mahlûlâttan tekmîl ve takas şartıyla ta'yîn ve tahsîs kılındıktan sonra bakıyye-i mezkûrun beş vukıyyesi dahi Kasımpaşa Mevlevîhânesine ta'yîn kılınmak üzere işbu sene-i mübâreke evâil-i Rebîülevvelinde Başmuhâsebeye kayd ve sûret verilmiş olduğu emsalinden olmak üzere Koyun Mukataasından ba'de'l-ihrâc mahlûlden takas şartıyla tevârîh-i sâbıkada sâir tekâyâ ve zevâyâya ta'yîn olunan lühûm ve şimdiye değin mahlûlden takas olunmuşları ve olunmamışları suâl olundukta tekâyâ ve zevâyâya ber-vech-i muharrer mahlûlden takas şartıyla beher yevm Kasabbaşı tarafından otuz yedi buçuk vukıyye lahm ta'yîn olunmuş olduğu ve mahlûlâttan takas olunduğuna dâir bir kayd bulunmadığı Koyun Kaleminden ve Başmuhâsebeden derkenâr olunmuştur ve saraylardan ve ocaklardan mâ-adâ bazı kimesneye ve hademeye duâgûy misillü tevârîh-i sâlifede ihsan olunmuş olan lühûm ta'yînâtının miktarı suâl olundukta yevmiye seksen beş vukıyye lahm-ı ganem on sekiz nefer kisâna

ta‘yîn ve ihsan olunmuş olduğu tekrâr Koyun Kaleminden derkenar olunmakla bu sûrette mahlûlâttan takas şartıyla zevâyâ-yı mezkûreye tevcih olunan lühûmun ber-vech-i muharrer takas şartıyla lafzı murâd bir ma‘nâ olup bu âna kadar takas olunduğuna dâir bir kayd bulunmayıp bu keyfiyet cânib-i mîrîye muzır olacağı zâhir olmakla sâlifü’z-zikr ketebe ve hademeye verilen seksen beş vukıyye lahm-ı ganemden her hangisi mahlûl olursa kat‘â tevcih kabul etmeyip zevâyâ-yı mezkûre ta‘yînâtına takas olunmak ve kalîl ve kesîri sehven tevcih olunur ise işbu şurût bi-ibâretihi derkenar olunmak üzere sâdır olan fermân-ı âlîleri mûcebince İzzet Paşa Hazretlerinin tekyesi fukarâsiyçün üç vukıyye ve Şeyh Selim Efendi tekyesi fukarâsiyçün dahi üç vukıyye lahm-ı ganem Hâssa Kasabbaşısı tarafından beher yevm verilmek üzere tevcîh ve yedlerine başka başka berâtları i‘tâ ve Başmuhâsebeye kayd ve Koyun Kalemine ve Kurna Defterlerine ilmühaberleri i‘tâsı emr ü irâde-i aliyyelerine manût mevâddan olmağla ol bâbda ve her halde emr ü fermân devletlü saâdetlü sultânım hazretlerinindir.

İzzetlü Defterdâr Efendi

Takrîr mûcebince tanzîmine mübâderet eyleyesin deyü

Buyuruldu

Fî 2 N. Sene [1]214 *[Miladi: 28.01.1800]*

Telhîs

[Vesikanın arka tarafı]

Telhîsi mûcebince Başmuhâsebeye kayd olunup başka başka berâtları ve Koyun Kalemine ve Kurna Defterlerine ilmühaberleri i‘tâ olunmak

Buyuruldu.

Fî 5 N. Sene [1]214 *[Miladi: 31.01.1800]*

Arz-ı bendeleridir ki,

İşbu takrîr-i çâkerî ve bâlâsına sâdır olan fermân-ı âlîleri mûcebince zikr olunan ketebe ve hademeye verilen seksen beş vukıyye lahm-ı ganemden her hangisi mahlûl olur ise kat‘ıyyen tevcîh kabûl etmeyip zevâyâ-yı mezkûre ta‘yînâtına takas olunmak ve kalîl ve kesîri sehven tevcîh olunur ise işbu şurût bi-ibâretihâ derkenâr olunmak üzere İzzet Paşa Tekyesi fukarâsiyçün yevmî üç vukıyye ve Şeyh Selim Tekyesi fukarâsiyçün yevmî üç vukıyye lahm-ı ganem Hâssa Kasabbaşısı tarafından verilmek içün Başmuhâsebeye kayd olunup başka başka berâtları ve Koyun Kalemine ve Kurna Defterlerine ilmühaberi i‘tâ olunmak bâbında emr ü fermân devletlü sultânım hazretlerinindir.

Berâtları ve ilmühaberleri dâde

Fî 7 N. Sene [1]214 *[Miladi: 02.02.1800]*

Foto: Hüseyin Türk

Üsküdarlı Bir Mimar Ailesi: Balyanlar

SARO DADYAN
İstanbul Şehir Üniversitesi

Tarih boyunca Ermeni kilisesi, diğer dünya kiliselerden farklı olarak, ruhanilerin tekelinde bir idari yapıya sahip olmamıştır. Her daim kilisenin ve cemaatin idaresinde, ruhanilerden çok sivil isimler ön planda olmuştur. Aynı durum Osmanlı idaresi altındaki Ermeni kilisesi ve cemaatinde de görülmüş, cemaati 19. yüzyılın ortalarına değin "Amira" olarak anılan ve Osmanlı sarayında nüfuz sahibi olan sivil bir sınıf idare etmiştir. Ezici çoğunluğu sarraf ve kuyumcu olan bu sınıfa mensup isimlere bakıldığında Darphâne-i Âmire eminleri ve saray sarraflarının dışında Dadyan Ailesi gibi Barutçubaşı, Noradunkyan Ailesi gibi Ekmekçibaşı Balyan ve Serveryan Aileleri gibi mimar olan isimler de görülmektedir. Bu isimler arasında, en ön planda olan ve toplumda en çok bilinen şüphesiz Balyan Ailesi'dir. Bu şöhrette, kendilerinin inşa ettiği ve hali hazırda ayakta bulunan bir çok önemli yapının büyük rolü vardır. Bununla birlikte ailenin tarihine ve etrafında dönen tartışmalara bakıldığında diğer bir çok örneğe nazaran Balyan Ailesi konusunda kısıtlı ve tartışmalı bilgilerin olduğu görülmektedir.

Balyan Ailesi'nin kökenleri, İstanbul'a ne zaman ve nereden geldikleri ve Osmanlı mimari geleneğindeki yerleri tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Vahan Zartaryan *Hişadagaran* isimli eserinde aileye adını veren Bali Kalfa'nın 1683 yılında Maraş'ın Belen Kasabası'ndan geldiğini ve hassâ mimarlarından bir Ermeni kalfanın kızı ile evlenerek kendisinin de hassâ mimarları arasında yer aldığından

Balyan Ailesi anıt mezarı

bahseder.[1] Rahip Yeprem Boğosyan ise *Balyan Kertasdanı* isimli eserinde ailenin Klikya'daki Belen köyünden geldiğinden ve hassa mimarları arasında yer alan ilk isim olan Bali'nin adıyla ailenin anıla geldiğini söyler.[2] Kevork Pamukciyan ise bambaşka bir iddia ortaya atarak Balyan Ailesi'nin Kayseri'nin Derevenk Köyü'nden olduklarını ve Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı'nda lahdi bulunan Bali Kalfa'nın ailenin atası olduğunu söyler. Ailenin Kayserili olduklarının delili olarak da Pamukciyan, XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında faaliyet gösteren Ermeni mimarların yüzde seksinin Kayserili olduğunu, Krikor Balyan'ın sürgüne gönderileceği zaman Kayseri'ye yollandığını ve Krikor Kalfa'nın damadı Hovhannes Amira Serveryan'ın da Kayseri'li olduğunu söyler.[3] Her ne kadar Pamukciyan'ın verdiği bilgiler bugüne kadar genel kabul görmüşse de SOAS Üniversitesi'nde, Balyan Ailesi üzerine doktora tezini yazan Alyson Wharton, 1875 yılında Sarkis Bey Balyan'ın *Revue de Constantinople* gazetesinden Alfred de Caston'a verdiği bir röportajı konu edinir. Bu röportajda ailenin kökenleri söz konusu olmuş ve bizzat Sarkis Balyan, ailenin atası kabul edilen Bali'nin Maraş'tan geldiğini, hassa mimarlarından bir Ermeni'nin kızı ile evlenip, kayınpederinin vefatından sonra

1 Vahan Zartaryan, *Hişadagaran,* İstanbul -1910, s. 160

2 Yeprem Boğosyan, *Balyan Kertasdanı,* Viena - 1981, s. 2-4

3 Kevork Pamukciyan, *Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, İstanbul 2003, s. 124-125

onun yerini aldığını ve Bali Kalfa'nın Sultan Dördüncü Mehmed devrinde tamirat işlerinde çalıştığını beyan etmiştir.[4]

Her ne kadar ailenin İstanbul'a nereden geldikleri tartışmalı olsa da on yıllar boyunca İstanbul'da hangi semtte yaşadıkları tartışmasız bellidir, Üsküdar. Balyan Ailesi, kuşaklar boyunca Üsküdar'daki varlıklarını devam ettirmişler ve hem semtin, hem de semtteki Ermeni cemaatinin gelişmesinde, yeni eserler kazanmasında öncü olmuşlardır. Şimdiye kadar tespit olunduğu kadarıyla aile İstanbul'da iki mezarlığı kullanmıştır ki bunlar Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı ile bugün var olmayan Beşiktaş Ermeni Mezarlığıdır. Fakat geçtiğimiz günlerde anıtsal bir şekilde yeniden düzenlenen Bağlarbaşı'ndaki aile kabristanında bulunan taşların tarihleri, Beşiktaş'takilerden daha da gerilere gitmektedir. Bu kitabeler üzerine çalışan ilk isim olan Kevork Pamukciyan, 16 Aralık 1803 günü vefat eden Bali Kalfa'nın, Sultan Üçüncü Selim devrinden İkinci Mahmud devrine kadar bir çok önemli yapıya imzasını atan Krikor Kalfa'nın babası olduğunu tespit etmiştir.[5]

Merametçi yani bina onarıcısı olan Bali Kalfa, hassa mimarlarından bir Ermeni kalfanın kızı olan Filor Hatun ile evlendi ve tespit edilebildiğine göre Krikor, Bedros ve Senekerim adında üç oğlu ile Çeçilya adında bir kızı dünyaya geldi. Çocuklarından Krikor ve Senekerim Kalfalar da hassa mimarları arasında yer aldı.[6]

Ailede Balyan adını kullanan ilk isim ise Bali Kalfa'nın oğlu Krikor Kalfa oldu. 1764 yılında dünyaya gelen Kirkor Kalfa, Teotik isimli yıllığın kaydına göre 1777'de, Sultan Birinci Abdülhamid'in saltanatında hassa mimarları arasında yer aldı. Fakat başka kaynaklar ise bu bilgiyi doğru bulmamakta ve Krikor Kalfa'nın Üçüncü Selim devrinde hassa mimarı olduğunu kaydetmektedirler.[7] Hassa Mimarlarından Minas Kalfa'nın kızı Soğome Hanım ile evlenen Krikor Kalfa, aynı zamanda aileden Amira sınıfına mensup olan ve bu unvanla anılan da ilk isim oldu.

Mimarlığın yanı sıra iyi de bir mühendis olan Krikor Kalfa, ordu teşkilatının yeniden düzenlendiği Sultan Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud devirlerinde aktif bir rol oynadı. Bir kısmı bugün hala ayakta olan devasa boyutlardaki bir çok kışla Krikor Kalfa'nın eliyle inşa edildi. Mimarlık kariyerine altı saray, dört kasır, altı kışla, bir cami, iki kilise ve iki büyük bent sığdıran Krikor Kalfa Ermeni cemaati-

4 Alyson Wharton, *The Architects of Ottoman Constantinople,* London 2015, s. 30

5 Kevork Pamukciyan, *a.g.e.,* s. 124-125

6 Alyson Wharton, *a.g.e.,* s. 30; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul - 1993, s. 4

7 Alyson Wharton, *a.g.e.,* s. 32

III. Selim Camii ve Selimiye Kışlası, Flandin

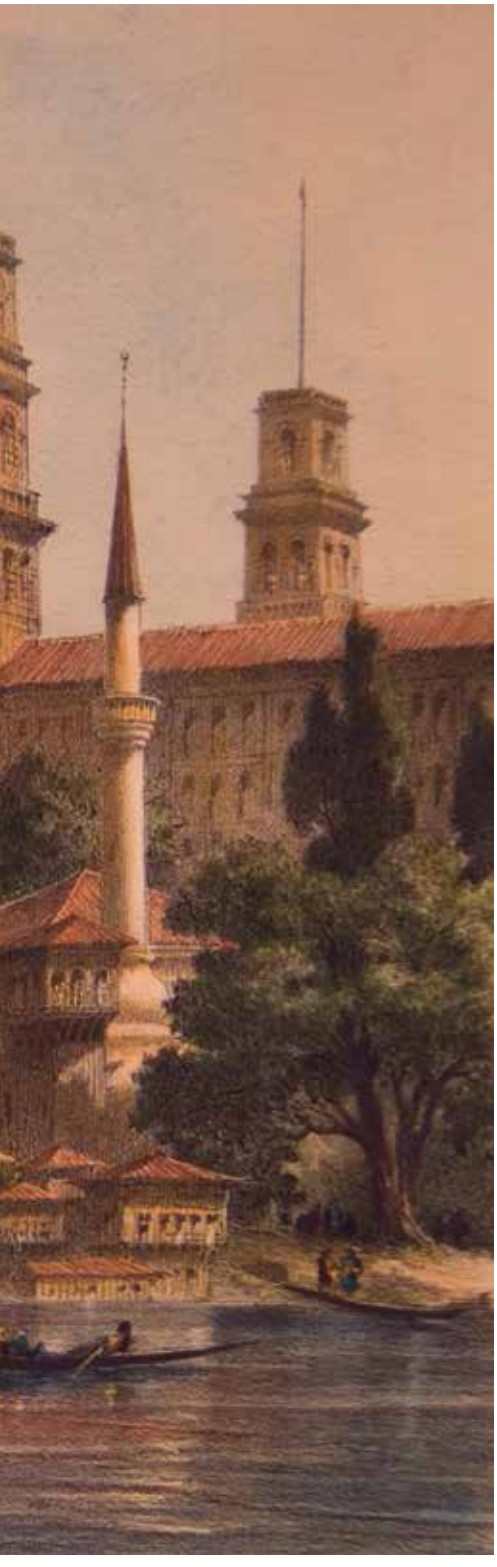

nin yönetiminde devrinin en aktif isimlerinden bir tanesi olduğu gibi Osmanlı toplumunun diğer unsurları ile de yakın ilişkiler içerisindeydi.

Yukarıda da bahsolunduğu üzere Osmanlı yönetiminin gayrimüslimlere getirdiği çeşitli kısıtlamalar devlet hizmetinde bulunan bu isimler için geçerliği değildi. Krikor Kalfa da bu şekilde cizyeden muaf tutulduğu gibi sakal bırakma, kıyafet, ata binme ve çifte kayık kullanma husularında serbest bırakıldı ve evi de diğer gayrimüslim evlerine getirilen kısıtlamalardan muaf tutuldu.[8] Cemaat idaresindeki en önemli isimlerden bir tanesi olan Krikor Kalfa devrinin en büyük sorunu olan cemaat içerisindeki Ortodoks - Katolik ayrışmasının önüne geçmek için çeşitli çalışmalarda bulundu. Bu nedenle de 1820 yılında Kayseri'ye sürgün edildi. Ayrıca 1813'te de Beşiktaş Sarayı'na inşa ettiği bir hamamın beğenilmemesi üzerine yine Kayseri'ye sürgün edildiği kaynaklarda geçmektedir.[9] Krikor Amira'nın, Ermeni cemaatinden başka, diğer cemaatlerle de ilişki içerisinde olduğu ve kültür faaliyetlerini desteklediği anlaşılmaktadır. Fenerli Beylerden Dionysios Photeionos'un yayınladığı *Eski Dacia Tarihi* isimli eserinin bağışçılar listesinde "Saray Mimarı Gregorios Balianos" ibaresiyle Krikor Kalfa da zikredilmektedir.[10]

Bugün de varlığını devam ettiren Üsküdar'daki Surp Haç Ermeni Kilisesi de büyük oranda Krikor Kalfa'nın girişimleri ve maddi destekleri sayesinde Amira'nın damadı Hovhannes Amira Serveryan tarafından inşa edilerek Eylül 1830'da ibadete açılmıştır.[11] Krikor Kalfa, İstanbul içerisinde Kumkapı'da oturmakla birlikte Üsküdar'daki konağından da hiç bir zaman vaz geç-

8 *BOA. HAT.* Nr. 251/14231; Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 5

9 Diran Kelekyan, "Kazaz Artin" - *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, sene V, sy. 26, İstanbul 1330, s. 89-90, 99-103

10 Christine Philliou, "Osmanlı Yönetimi'ndeki Fenerli Nüfusun Çözümlenmesi"- *Toplumsal Tarih*, sy. 193, s. 63

11 Pars Tuğlacı, İstanbul Ermeni Kiliseleri, İstanbul 1991, s. 127-128

memiş ve vaktinin çoğunu burada geçirmiştir. Rivayet edildiğine göre Bülbüldere semtinin adı da Krikor Kalfa'nın bülbül yetiştirme tutkusundan gelmektedir. Bugün halâ ayakta olan Üsküdar'daki konağın 1999'da rölevelerini çıkartan Afife Batur'un da kaydettiği üzere bugün yapı Polis yurdu olarak kullanılmaktadır.[12] Tarihçi Harutyun Mırmıryan da Krikor Kalfa'nın Üsküdar'daki yaşamı hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Krikor Amira, Bülbüldere'nin üstünde ilk tepede ikamet etmekte idi. Burada, üç asırlık kavak ağacı hala görünmektedir. Bu semtin Bülbüldere ismini almasına o sebep olmuştur. Zira Amira, bülbüle meraklı olduğu için evine yakın bir yerde hususi olarak bir sürü bülbül yetiştirmiştir. İhtiyarlığında oraya gidip saatlerce onların sesini dinlermiş. Bir korku neticesinde nüzul isabeti ile vefat etmiştir. Aynı zamanda hoşsohbet ve fukaraperver bir kimse olduğundan, çok defa pazar günleri Bağlarbaşı'ndaki geniş bağında işçilerine ve ustalarına ziyafet verirmiş. Kendisi de onlarla birlikte masaya oturup beraber hasbıhâlde bulunurmuş…"[13]

15 Kasım 1831 günü Üsküdar'daki konağında vefat eden Krikor Kalfa, Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı'ndaki kabrine defnedilmiştir. Amira'nın lahdinin üzerinde mezarlıktaki tek Osmanlıca kitabe bulunmaktadır. Bir kayıtta bu kitabenin 18 Eylül 1833 günü Sultan İkinci Mahmud'un emriyle yerleştirildiği kayıtlıdır. Kitabeyi inceleyen Reşad Ekrem Koçu da "Bu kitabe yazısı bir padişah emriyle yazılmıştır demeye layık çok güzel bir yazıdır ve pek kolay okunacak şekilde istif edilmiştir." demektedir.[14]

Kitabenin üzerinde, "Ebniye-i Hassa-i Şahane Kalfası Krikor Kalfa 1247" kaydı bulunmaktadır.

Krikor Amira'nın vefatının ardından genel temayül kendisinden boşalan yerin oğlu Garabed Kalfa tarafından değil, damadı Hovhannes Amira Serveryan tarafından doldurulmasıydı. Özellikle de o sırada Ermeni cemaatinin idaresini elinde bulunduran Kazaz Artin Amira Bezciyan, Garabed Amira'nın değil Hovhannes Amira'nın tercihini destekliyordu. Neticede 1831 yılında her iki kalfa da hassa mimarları arasına katıldı ve 1835'te daha önce Krikor Amira'ya tanınan tüm hak ve imtiyazlar her ikisine de verildi. 1844'te ise Hovhannes Amira, altın fes nişanı ile taltif edildi.[15]

---

12 Afife Batur, "19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Etkin Bir İsim: Balyanlar", *Batılalaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları*, İstanbul - 2010, s. 40

13 "Kevork Pamukciyan", *İstanbul Ansiklopedisi,* c. IV, İstanbul - 1960, s. 2091

14 *İstanbul Ansiklopedisi,* c. IV, İstanbul 1960, s. 2092

15 *BOA. HAT.* Nr. 565/27724, C. MF. Nr. 90/4451; Kevork Pamukciyan, "Kayserili Hassa Mimarı Hovhannes Amira Serveryan", *Tarih ve Toplum,* sy. 46, İstanbul 1987, s. 23-28

Hovhannes Amira'nın ve Garabed Amira Balyan'ın dönemlerinde karşılaşdıkları en büyük sorun devletin mimari ihtiyaç ve eğilimlerin değişmesi oldu.[16] Tanzimat Fermanı ile baş gösteren bu dönemde başta Gaspare Fossati olmak üzere, o güne değin şehir mimarisinde devam eden teamülleri değiştiren Avrupa kökenli zorlu rakipler ortaya çıktı. Balyan Ailesi de bu yeni rakiplerle baş edebilmek ve bu yeni devirde de tutunabilmek için mümkün olduğunca eğitime önem verdiler.

Beyazıt Yangın Kulesi, Amerikan Kongre Kütüphanesi

1786'da Kayseri Derevenk'te dünyaya gelen Hovhannes Amira Serveryan, mütevazı bir aileden gelen ve iyi bir eğitim alamamış bir kimseydi. Kendi deyimiyle biraz okuyup yazmayı ancak on üç yaşına gelince öğrenebilmiş ve bir kerestecinin yanında çalışmaya başlamıştı. Fakat çalıştığı bu dükkan vasıtası ile Krikor Amira Balyan ile tanışarak ona damat oldu. Her ne kadar kendisi iyi bir eğitim alamamış olsa da o yıllarda ailenin sürdürdüğü eğitim faaliyetlerinin başını kendisi çekti. Hovhannes Ağayekyan'ın kaydettiğine göre, Hovhannes Amira İtalya'dan bir mimar getirterek kendi evinde çocuklarına, ustalarına ve istidatlı gençlere dersler aldırttı. Ayrıca bu gençleri yabancı mimarların yanında çalıştırarak bilgi ve görgü sahibi olmalarını sağladı. Türkiye'de bir çok ustanın yetişmesi ve mimarlığın başlı başına bir eğitime dönüşmesinde de Amiranın çabaları öncü oldu.[17]

Hovhannes Amira, muhtemelen diğer Avrupalı mimarlarla rekabet edebilmek adına verdirdiği bu mimari eğitimlerin yanı sıra İstanbul'daki ilk Ermeni yüksek öğretim kurumunun da kuruculuğunu üstlendi. "Cemeran Surp Yerusağami" yani "Kutsal Kudüs Akademisi" adı verilen yahut kısaca "Cemeran" yani "Akademi" olarak anılan bu kurum için seçilen yer de yine Üsküdar'dı. 1838 yılında

16 Göksun Akyürek, *Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*, İstanbul 2011, s. 19 vd.

17 Kevork Pamukciyan, *a.g.m.,* s. 26 vd.

Beylerbeyi Sarayı

eğitime başlayan kurum ilk olarak amiraların ve zanaatalarların çocukları olan elli öğrenci ile eğitim hayatına başladı ve sonrasında kapasitesini iki yüz öğrenciye yükseltti. Okulun masraflarının büyük kısmını Kudüs Ermeni Patrikhanesi karşıladığı için okula bu isim verildi. Cemeran tarih boyunca İstanbul Ermenilerinin kültür ve eğitim hayatında olduğu gibi siyasi tarihinde de önemli bir yere sahip oldu.[18]

Garbed Amira Balyan, 1854 yılında sonra kendi çocuklarının istikbali için enişte-si Hovhannes Amira Serveryen ile oğlu Harutyun'u işlerden el çekmeye mecbur etti. Kuzguncuk'taki yalısında münzevi bir yaşamın ardından 24 Haziran 1858'de vefat eden Hovhannes Amira da muhtemelen Bağlarbaşı'ndaki mezarlığa defnolunmuştur.[19]

Hovhannes Amira'nın çekilmesiyle birlikte ailenin tek devamcısı haline gelen Garabed Amira Balyan Ermeni cemaatinin idaresinde ve teşkilatlanmasında

18 Vartan Artinian, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu*, İstanbul 2004, s. 69-71

19 Kevork Pamukciyan, *a.g.m.,* s. 26

önemli roller üstlendi. Devrinde İstanbul'un bir çok Ermeni kilisesini onardığı yahut yeniden inşa ettiği gibi bugün de devam eden Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi de yine onun eliyle inşa olundu. 1854 yılında Barutçubaşı Boğos Dadyan ile beraber Yedikule'deki Ziraat Mektebi ile Surp Hagop Manastırı'nın ve 1858'de Jorankavorats Ruhban Okulu'nun kuruluşlarını üstlendi. Ayrıca 1840'lı yıllarda kendi çocuklarını da yüksek eğitim için Avrupa'ya gönderdiği gibi Ermeni cemaatinden bir çok gencin eğitimini de üstlendi. Tüm bunların yanı sıra Garabed Amira Balyan devrinde çok da sevilen bir isim değildi.1839 Tanzimat Fermanı'nın iltizam sistemini kaldırmasıyla birikte o güne kadar cemaatin tüm masraflarını karşılayan sarraf amiralar en büyük gelir kaynaklarını kaybederek cemaat idaresinden çekilmek zorunda kaldılar. Cemaatin idaresini neredeyse tek başlarına Garabed Amira Balyan ve Hovhannes Amira Dadyan üstlendiler. Fakat o sırada cemaat idaresinde reformların yapılması Amiraların iktidarına son verilerek cemaat kurumlarının moderneleştirilmesi ve cemaatin bir temsilciler meclisi tarafından yönetilmesi yönünde talepler vardı. Tüm bunları talep edenlerin başında da bir kısmına Garabed Amira'nın burs verdiği Avrupa'da eğitim almış genç Ermeniler geliyordu. Ayrı-

Abraham Sakayan'ın fırçasından Garabed Amira Balyan (Garo Kürkman, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Ressamlar

ca Garabed Amira'nın büyük oğlu Nigoğos Bey de reform yanlılarından yanaydı. Fakat Garabed Amira tüm bu taleplere set çekerek en sert şekilde karşı cevap verdi. Bu nedenle reform isteyen Genç Ermeniler "Lusavoryal" yani "Aydınlatıcılar" olarak anılırken Garbed Amira ve Hovhannes Amira Dadyan gibi Amiraların iktiadrını savunanlar ise "Kavaryal" yani "" olarak anılıyordu.[20]

Yukarıda bahsolunduğu gibi reform yanlıların başını çeken isimlerden bir tanesi de Garabed Amira'nın oğlu Nigoğos Balyan'dı. 19 Kasım 1826'da dünyaya gelen Nigoğos Bey, 1842'de Paris'e giderek eğitimine Sainte Barbe Koleji'nde devam etti. Profesör Labroust gibi gibi isimlerden mimarlık eğitimi aldı. Fakat kısa hayatın boyunca peşini bırakmayan hastalıkları nüksetince eğitimini tamamlayamadan İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Başta Dolmabahçe Sarayı'nın inşası olmak üzere babasının üstlendiği bir çok projede aktif olarak çalışan Nigoğos Bey, babasının baskılarına karşı cemaat içerisindeki modernleşme çalışamalarının öncülerinden oldu. 1853 yılında Ermenice, cemaat içi eğitim ve Ermenice yayınlar konusunda düzenlemeler yapmak amacıyla kurulan "Usumnagan Khorhurt"un yani eğitim komisyonunun da kurucularından bir tanesi oldu. Kendisini tanıyanların şahitliğine göre Nigoğos Bey babası Garabed Amira'dan çok, karakter olarak da fiziksel olarak da dedesi Krikor Amira'ya daha çok benziyordu. Hastalıklı ve kısa bir ömür süren Nigoğos Bey, 27 Şubat 1858 günü 32 yaşında vefat ederek Beşiktaş Ermeni Mezarlığı'na defnedildi.[21]

Büyük oğlunun vefatından sekiz sene kadar sonra, 15 Kasım 1866'da Garabed Amira da vefat ederek aynı şekilde Beşiktaş Ermeni Mezarlığı'na defnedildi. Beşiktaş Ermeni Mezarlığı 1950'li yıllarda tamamıyla istimlak edildiği için bir çok mezar taşı ile beraber Balyan Ailesi'ne ait taşlar da yok oldu. Fakat geçtiğimiz yıllarda Kartal'daki Büyükşehir Belediyesi'ne ait bir depoda Garabed Amira Balyan ile Simon Amira Dadyan'a ait mezar taşları bulundu.

Balyan Ailesi'nin mimarlık geleneğini devam ettiren son iki temsilcisi de yine Garabed Amira'nın iki oğlu Sarkis Bey Balyan ile kardeşi Agop Bey Balyan oldu. Küçük kardeş Agop Bey'in hayatı da ağabeyininki gibi kısa ve trajik oldu. 1837'de dünyaya gelen Agop Bey, 1855'te Paris'e giderek Sainte Barbe Koleji'nde eğitim gördü. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde gözlemlerde bulunduktan sonra 1858'de İstanbul'a dönerek babası ve ağabeyi ile çalışmaya başladı. Sanatsal yönü daha

20 Alyson Wharton, *a.g.e.,* s. 57 vd.; Vartan Artinian, *a.g.e.,*S. 74, 90-94, 170.

21 Kevork Pamukciyan, "Balyan, Nigoğos Bey", *İstanbul Ansiklopedisi,* c. IV, İstanbul 1960, s. 2092 vd.; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul 1993, s. 303; Vartan Artinian, *a.g.e.,*s. 84, 92, 99

Çırağan Sarayı

güçlü olan Agop Bey, genel olarak proje çizimlerinde ön plana çıktı. Döneminin en büyük sanat ve edebiyat hamilerinden bir tanesi olan Agop Bey, İstanbul'daki bir çok tiyatroyu ve oyuncuyu desteklediği gibi, Fransız klasiklerinin Ermeniceye tercüme edilmesine de öncü oldu. 1873 yılında ani bir şekilde eşini kaybeden Agop Bey, sonrasında her şeyden el çekerek uzun bir dünya seyahatine çıktı. 12 Kasım 1875'te ise Paris'te vefat ederek Pére Lachaise Mezarlığı'na defnedildi.[22]

Daima bir ekip olarak çalışan Balyan Ailesi'nden geriye son kalan sima olan Sarkis Balyan 1831 yılında İstanbul'da dünyaya gelen ve diğer kardeşleri gibi o da Paris'e giderek Sainte Barba, Ecole Centrale ve Ecole des Beaux Art'da eğitim aldı. Mimarlığın dışında kimya ile de ilgilenen Sarkis Bey'in geliştirdiği bazı makinalar da mevcuttur. 1866'da babası Garabed Amira'nın vefatının ardından hassa mimarları arasında yer alan Sarkis Bey, 1873 yılında kardeşinin İstanbul'u terk etmesinin ardından Şirket-i Nafıa-i Osmani isminde bir inşa şirketi kurdu. Bu şirketin vasıtasıyla çeşitli demiryolu inşa ve maden işletme imtiyazları da aldı.

22 *BOA. A. DVN. MHM.* nr. 28/95; Kevork Pamukciyan, "Balyan Agop Bey", *İstanbul Ansiklopedisi,* c. IV. İstanbul 1960, s. 2088 vd.; Pars Tuğlacı, *a.g.e.,*s. 395-427

Sarkis Balyan (Pars Tuğlacı, Balyan Ailesi)

Mart 1878'de ise Sultan İkinci Abdülhamid tarafından kendisine "Ser Mimar-ı Devlet" unvanı verildi fakat bu bir makam değil, onursal bir unvandı. Osmanlı'da mimarlık eğitiminin ve teknik personelin yetiştirilmesinin bir akademi vasıtasıyla sağlanması için çalışan Sarkis Bey, bu konuda çeşitli projeler hazırladı fakat bu amacında muvaffak olamadı. Beyoğlu'nda ve Ortaköy'de evleri olan Sarkis Bey, ömrünün son yıllarını Kuruçeşme Adacığı'ndaki yalısında geçirdi. Sanatın çeşitli dalları ile ilgili olan ve kendisi de bazı operalar besteleyen Sarkis Bey, Kuruçeşme Adacığı'ndaki yalısında Ayvazovski gibi dünya çapında bir çok kimseyi de ağırladı. Genç yaşında eşi Makruhi Dadyan'ı kaybeden Sarkis Bey, eşinin hatırasına 1866'da Beşiktaş Makruhyan Mektebi'ni, 1875'de Dolapdere Arşagunyants Mektebi'ni ve 1880'de ise Van'da yine bir Ermeni okulunu kurdu. 1899 yılında vefat eden Sarkis Bey Balyan da Bağlarbaşı'ndaki aile kabristanına defnedildi.[23]

Sarkis Bey'den sonra da Levon Balyan gibi ailede mimarlık mesleğini devam ettiren isimler çıktı. Fakat Sarkis Bey'den sonra daha önce olduğu gibi tarihe ismini yazdıracak büyük eserler inşa eden ve kapsamlı çalışmalar yaratan bir sima olmadı. Yukarıda bahsolunduğu gibi Balyan Ailesi, mütevazı bir kökenleri olan, İstanbul'a taşradan gelmiş bir aileydi. Sahip oldukları tüm servetlerini, şöhretlerini ve güçlerini kuşaklar boyunca devam ettirdikleri mimarlık geleneği

23 *BOA. Y. MTV.* Nr. 7/11, Y. PRK. HH. Nr. 2/38, İ. DH. Nr. 765/62375; Ahmet Ersoy, "Başka Bir Darülfünun ve Kalfalığın Sonu, Yahut Sarkis Bey'in Rüyası" - *Batılalaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları,* İstanbul 2010, s. 58-79; Pars Tuğlacı, *a.g.e.,* s. 430

Dolmabahçe Sarayı, 1890, Amerikan Kongre Kütüphanesi

sayesinde edindiler. Özellikle on dokuzuncu yüzyıl boyunca diğer bir çok Amira ailesi köklerini eski Ermeni hanedanlarına dayandırma çalışmaları yürütürken[24] yahut genellikle Amira sınıfının toplandığı bir merkez olan Hasköy'de görkemli konaklar inşa ettirirken Balyan Ailesi, yine bir aile geleneği haline dönüşen Üsküdar'daki sakin yaşamlarına devam ettiler. Sonrasında aile Ortaköy, Beyoğlu ve Kuruçeşme gibi semtlerde de evler edinmiş olsa da Üsküdar'daki aile evlerini de yaşadıkları sürece korudular.

24 Bu çalışamalar bir örnek olarak (M. Serope Bedrosian, *Généalogie de Beroz, de Zada et de Dad,* Paris 1863)

Foto: İsmail Tütün

Osmanlı Döneminde Bir İmam; Bulgurlu Mescid Mahallesi İmamı Halil Efendi

YRD. DOÇ. DR. NEVZAT SAĞLAM
Karabük Üniveristesi

Osmanlı döneminde Müslüman topluma hizmet veren imamları hizmet alanları bakımından mahalle imamları, askerî ve saray imamları başlıkları altında ele almak mümkündür. Ayrıca birtakım konaklarda özel görevli imamların yanında, fevkalade elçilerin beraberlerinde, sefarethanelerde ve şehbenderliklerde görev yapan imamlar da bulunmaktadır.[1] Ancak çalışmamıza konu olan şahsın bir mahalle imamı olması sebebiyle burada mahalle imamları hakkında bazı bilgilere yer vermek istiyoruz.

Osmanlı devletinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar şehrin en küçük birimini oluşturan mahallelerin sorumlusu ve mahalle halkının temsilcisi, padişah beratı ile tayin edilen imamlardı.[2] Devlet yapısı içinde imamların idarî, beledî ve dinî birtakım vazifeleri vardı. Bugünkü imamlardan çok daha geniş yetkilere sahip bulunan mahalle imamlarının en önemli ve en başta gelen görevleri, şüphesiz beş vakit namazın edâsı[3] gibi dinî vecibelerin yerine getirilmesi idi.[4] Merkezden gönderilen emirlerin halka duyurulması, mahallede ahlâksızlık, fuhuş gibi gayr-i meşru işlere tevessül edenlerin tespiti, nüfus ve tapu işlemleri, nikâh akdi ve boşanma, doğum-ölüm kayıtlarının tutulmasına ilişkin iş ve işlemler mahalle

1 Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 62.

2 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1841-1880),* Ankara 2000, s. 107; Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslam Medeniyeti*, c. V, sy. 3, 1982, s. 30; Kemal Beydilli, *age.*, 6.

3 Kemal Beydilli, *age.,* s. 7; Ziya Kazıcı, agm., s. 32-33; Nevzat Sağlam, *Havâss-ı Refi'a Mahkemesi 369 Nolu Kadı Siciline Göre 1815-1820 Tarihlerinde Eyüb'de Sosyal ve iktisadî Hayat,* [Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994] s. 123.

4 İlber Ortaylı, *age*., s. 107; Kemal Beydilli, age., s. 8-9.

Mahkemeden verilen izinname örneği

imamları tarafından yerine getirilmekte idi.[5] Görevlerini yerine getirme konusunda kadılar tarafından denetlenir, ahlâkî zafiyetleri, birtakım yolsuzluklara karışmaları ve haklarında halk tarafından vaki olan haklı şikâyetler üzerine görevlerinden azledilir ve cezalandırılırlardı.[6]

İmamların mahalle yönetimdeki etkinlikleri, Sultan II. Mahmud döneminde yapılan reformlar çerçevesinde mahalle ve köylerde muhtarlıkların ihdas edilmesi ve muhtarların daha yetkili hale getirilmesi ile azalmıştır.[7]

Diğer yandan kendilerine nikâh akdetme yetkisi verilen imamlara hiçbir zaman umumî nikâh kıyma yetkisi verilmemiştir. Ancak adayların mahallî mahkemeden alacakları evlenmelerine dinî ve hukukî bir mani olmadığını bildiren izin-nâme ile nikâh kıyma yetkisi verilmiştir.[8] Esasen İslam hukukunda nikâh, tarafların ve şahitlerin huzurunda akdedilen bir sözleşme olup, muteber sayılması için bir hukukçu veya din adamının huzurunda kıyılması mecburiyeti yoksa da, şeriata ve hukuka aykırı sonuçların doğmasına meydan vermemek için bu akit Osmanlı döneminde, işin hukukî yönünü bilen ve şartlarına uygun gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol edebilecek olan kadı veya nâib, ya da bunların izin verdiği bir din adamının huzurunda yapıla-gelmiştir.[9] Ayrıca hâkimin izni olmadan kıyılan nikâhlarda sonradan ortaya çıkacak anlaşmazlıkların mahkemeye götürülmesi de mümkün değildir.[10] Bu sebeple izin-nâmesiz nikâh akdetmek yasak olduğu gibi, nikâh akitlerinin ve boşanmaların süresi içinde sicill-i nüfus memuruna bildirilmesi de zorunlu hale getirilmiştir.[11] Yasağa uymayıp, izin-nâmesiz nikâh kıyanlara görevden

5 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, I, 162; Faruk Tut*, Osmanlılarda İmam-Hatiplik Müessesesi,* [Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991]s. 39.

6 Kemal Beydilli, *age.* s. 6, 35; 35. Ziya Kazıcı, *agm.*, s. 31.

7 Kemal Beydilli, *age.* s.11-12; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Tarihi,* Nuri Akbayar(ed.), c. II-III, İstanbul 1999, II-III, s. 445.

8 M. Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 93.

9 İmamların -selâtin camii imamları hariç tutulacak olursa- muntazam bir eğitim gördüklerini söylemek zordur. Aralarında eser verecek kadar donanımlı olanlar bulunsa da, umumiyetle vazifelerini icra edecek kadar bilgi sahibi oldukları, medrese eğitimi almış olmakla birlikte kadılık, müderrislik ve müftülük gibi mesleklere girememiş olanlar mahalle imamı olmuşlardır. Meslekî bilgilerini artırmak için mektep açma teşebbüsleri olmuşsa da birtakım sebeplerle istenen netice elde edilememiştir, (Osman Ergin, *age.*, I, 162-164; Kemal Beydilli, *age*., s. 27)

10 M. Akif Aydın, *age.,* s. 85, 94-95; Alaaddin Aköz, *Bir İmamın Nikâh Defteri*, Konya 2006, s. 2; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi›nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı,* İstanbul 1998, 56-57.

11 M. Akif Aydın, *age.,* s. 139; *Düstur,* 7/I, s. 441; Mahkemelerde evlenme ve boşanmaların kaydedildiği *münâkehât ve müfârekāt* defterleri bulunmakta idi. Bu defterlerin sağ sütunu *akidnâme*, sol taraftaki sütun ise, *talak veya tefriknâme* kaydı için ayrılmıştır. Bir nüshası nüfusa verilen nikâh akdine ilişkin kaydın muhtevası şöyle idi: *Kartal'a tâbi' Tuzla Karyesi'nde doksan beş numaralı hânede esâmîsi muharrer zevât huzuruyla akdolunan meclis-i nikahda Tuzla'da İslam mahallesi'nde bi-lâ numru hânede sâkin Devlet-i aliyye tebeasından ve İslâm milletinden seyyib ehliyet-i nikâhı hâiz ve mevâni-i şer'iyyeden hâlî olduğu mütehakkak bulunan Bekir Ağa kerîmesi Fatma Melek Hanım'ın muvâfakatı hasebiyle vekili Hacı Hüseyin Ağa oğlu* İbrahim *Efendi müvekkilesini Tuzla'da İslam Mahallesi'nde doksan beş numrulu hânede sâkin Devlet-i aliyye tebeasından ve İslâm milletinden kasaplık sanatıyla meşgul ehliyet-i nikâhı hâiz ve mevâni-i şer'iyyeden ârî olduğu anlaşılan Nasrullah oğlu Ali Rıza Ağa'ya şühûd mahzarında yedi yüz bir kuruş mehr-i mu'accel ve üç yüz kuruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle bi'l-vekâle tezvîc ve mezbûr Ali Rıza Ağa'nın vekili Osman oğlu Mehmed Efendi dahi vech-i mezkûr* üzere mezbûreyi müvekkili için bııl-vekâle tezvîc ettiğini mübeyyin işbu akidnâme meclis-i akidde bııt-tanzîm takdim kılındı. 3 Nisan 1334/3 Nisan 1918. Nâib Zevce vekili Zevc vekili Zevce ve zevcin şahitleri,.(İST. MFT. MŞH, 3/608)

İmam, Dohson

uzaklaştırılmak da dâhil bir takım cezalar verilmiştir.[12]

Mahalle imamlarının 27 Ağustos 1914 tarihli *Nüfus Kanunu'nda* yer alan maddeye göre yürütmekte oldukları nikâh ve evlenme işleri, 25 Ekim 1917 tarihinde çıkartılan *Aile Hukuk Kararnâmesi* ve bu kararnâmenin uygulanmasına ilişkin 31 Aralık 1917 tarihli nizamnâme gereği mahkemelere devredilerek tamamen ellerinden alınmıştır. Böylece kendilerine sadece *cenaze* ve *gassâllık* işleri kalmıştır.[13]

Bulgurlu Mescid Mahallesi İmamı Halil Efendi

Halil Efendi, aslen Midillili olup, babasının adı İbrahim'dir. Otuz beş yıl önce İstanbul'a gelmiş, Osmanlı döneminde Üsküdar'ın mahallelerinden biri olan Bulgurlu Mescid Mahallesi'nde yaklaşık yirmi yıl (1876-1896) mahalle imamı olarak görev yapmıştır.[14] Elli yaşlarında, orta boylu, kara sakallı, kara bıyıklı, karakaşlı, buğday benizli, büyük burunlu, siyah saçlı ve açık alınlı bir fizikî yapıya sahiptir. Aynı mahallenin on dört numaralı hanesinde oturmaktadır.[15]

12 *BOA, ŞD.* 1291/40-29; M. Akif Aydın, *age.,* s. 93, 138, 190; Kemal Beydilli, *age.,* s. 71; *Düstur*, 7/I, Ankara 1941, s. 441, 867, 872; *Düstur,* 6/II, s. 316-317; *Düstur,* 5/I s. 839.

13 Kemal Beydilli, *age.,* s. 73.

14 *BOA, ŞD.* 2543/12. 25 Haziran 1889.

15 *BOA, ŞD.* 2543/12-36, 37.

Halil Efendi imamlığı sırasında kanunlara ve emirlere muhalefet ederek asker ve sivil birtakım şahısların izin-nâmesiz[16] nikâhlarını kıymıştır. Halil Efendi'nin bu hareketi kanuna aykırı olduğundan suç teşkil etmekteydi. Zira hem kaza yetkisinin bulunmaması, hem bireyler arasında evlenmeye mani durum olup olmadığını tespit edecek yeterliliğe sahip olmaması sebebiyle imam, hâkimden alınacak izin-nâme ile nikâh kıyma yetkisine sahip bulunuyordu.[17] Diğer taraftan 8 Şevval 1298/2 Eylül 1881 tarihli *Sicill-i Nüfus Nizamnâmesinin* 23. maddesinde: "*Ahâlî-i müslime beyninde cereyan eden münâkehât, mehâkim-i şer'iyyeden ve cemâat-i gayr-i müslime münâkehâtı rü esâ-yı ruhâniyeleri tarafından verilen izin-nâmeler* üzerine icrâ kılınır. İzdivacın vukûundan nihayet sekiz gün sonra nikâhı icra eden *veya reîs-i ruhânî, keyfiyyet-i izdivacı musaddak sicill-i nüfus memuruna ilm ü haber itâ etmeye mecburdur"* denilmektedir.[18]

Sicill-i Nüfus Nizamnâmesinde belirlenmiş olan nikâh akdiyle ilgili esaslara uymayanlar hakkında ise, ceza kanununda yer alan hükümlere göre işlem yapılması öngörülmekteydi. Halil Efendi, bu kurallara uymayıp, izin-nâmesiz nikâh kıydığı gibi, sahte ilmühaber tanzim etmiş, bu yüzden sorguya çekilerek, muhâkeme edilmiş, tutuklanmış ve 6 Ekim 1896 tarihi itibarıyla imamlık görevine son verilmiştir.[19]

---

16 Üsküdar Mahkemesiınde tutulan izin-nâme defterinde, adayların nikâhlarını kıyması konusunda mahalle imamına hitâben yazılan izin-nâme şöyledir: *Medine-i Üsküdar'da Murad Reis Mahallesi İmamı Efendi, Mahalleniz sâkinlerinden Meryem Hanım ibnet-i Rençber İsmail nâm bikr-i bâliğanın mâni-i şer'î ve nizâmîsi yoksa tezvice talibi bulunan arabacı esnafından Recep Ağa ibn müteveffâ Mehmed nâm kimesneye tarafeynin rızâları ve mehr-i mü'eccel ve mu'accel tesmiyeleriyle inde'ş-şühûd akd-i nikâh eyleyiniz*. Fî 25 Ş. Sene 1325/3 Ekim 1907. (İST. MFT. MŞH, 3/297); Yine nikâhın verilen izin-nâmeye istinaden kıyıldığını gösteren pek çok örnekten birisi şöyledir;
[15] Numaralı izin-nâme
Balat Karyesi'nde Hoca Ali Mahallesi Mahallemizde, Hamam elli bir numarada sâkin bikr-i bâliğa Bahariye bint-i İsmailin *tâlibi olan yine mahallemiz sâkinlerinden süpürgeci İzzet bin Mustafa'nın akdi musammem olmakla, merkûm ve mezbûrenin akidlerine mâni- i şer'î omadığından lazım gelen izin-nâmenin i'tâsı için işbu ilm ü haber takdim kılındı.*

17 *Fî 6 Muharrem sene 1305/24 Eylül 1887.*

On beş numaralı izin-nâme mûcebince Bahariye bint-i İsmail tarafından Receb b. Ali Süpürgeci İsmail b. Mehmed şehâdetleriyle *akde vekili Kahveci Edhem Ağa b. Hasan ve yine zevç-i merkûm* İzzet *b. Mustafa tarafından Kalaycı Halil b. Mustafa Demirci Emin b. Mehmed şehâdetleriyle akde vekili Süpürgeci Said b. Emin marifetiyle sim mecidiye beş yüz bir kuruş mehr-i mü'eccel ve bin kuruş mu'accele tesmiye kılınarak akidleri icra olunup, ber-vech-i muharrer sicill-i mahsûsuna kaydolunmuştur.* Fî 8 Muharrem sene 1305/26 Eylül 1887. (İST. *MFT. MŞH,* 3/581) *Düstur I*. Tertip Zeyl 2 s. 15; M. Akif Aydın, *age.* s. 136.Mahkemelerde evlenme ve boşanmaların kaydedildiği *münâkehât ve müfârekāt* defterleri bulunmakta idi. Bu defterlerin sağ sütunu *akidnâme*, sol taraftaki sütun ise, *talak veya tefriknâme* kaydı için ayrılmıştır. Bir nüshası nüfusa verilen nikâh akdine ilişkin kaydın muhtevası şöyle idi.

Kartal'a tâbi' Tuzla Karyesi'nde doksan beş numaralı hânede esâmîsi muharrer zevât huzuruyla akdolunan meclis-i nikahda Tuzla'da İslam mahallesi'nde bi-lâ numru hânede sâkin Devlet-i aliyye tebeasından ve İslâm milletinden seyyib ehliyet-i nikâhı hâiz ve mevâni-i şer'iyyeden hâlî olduğu mütehakkak bulunan Bekir Ağa kerîmesi Fatma Melek Hanım'ın muvâfakatı hasebiyle vekili Hacı Hüseyin Ağa oğlu İbrahim *Efendi müvekkilesini Tuzla'da İslam Mahallesi'nde doksan beş numrulu hânede sâkin Devlet-i aliyye tebeasından ve İslâm milletinden kasaplık sanatıyla meşgul ehliyet-i nikâhı hâiz ve mevâni-i şer'iyyeden ârî olduğu anlaşılan Nasrullah oğlu Ali Rıza Ağa'ya şühûd mahzarında yedi yüz bir kuruş mehr-i mu'accel ve üç yüz kuruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle bi'l-vekâle tezvîc ve mezbûr Ali Rıza Ağa'nın vekili Osman oğlu Mehmed Efendi dahi vech-i mezkûr üzere mezbûreyi müvekkili için bi'l-vekâle tezvîc ettiğini mübeyyin işbu akidnâme meclis-i akidde bi't-tanzîm takdim kılındı.* 3 Nisan 1334/3 Nisan 1918.
Nâib/Zevce vekili/Zevc vekili/Zevce ve zevcin şahitleri,.bk. İST. MFT. MŞH, 3/608.

18 M. Akif Aydın, *age.* s. 136.

19 *BOA, ŞD.* 1291/40-29.

Halil Efendi'nin ruhsatsız nikâhını kıydığı kişilerden biri Dersaadet Jandarma Alayından Antalyalı Ali bin Hüseyin'dir. Seraskerlik ile Zaptiye Nezâreti arasında yapılan yazışmada, Ali b. Hüseyin'den önce de Sanayi Alayına mensup başka bir askerin izin-nâmesiz nikâhını kıydığı belirtilerek, Hali Efendi'nin ağır cezaya çarptırılması talep edilmiştir.[20]

Bunu üzerine hakkında kanuni işlem başlatılmış ve Memurin Nizamnâmesi'nin birinci maddesi gereğince, öncelikle ön soruşturma yapılması istenmiştir.[21] Halil Efendi yapılan sorgulamada, Ali b. Hüseyin'i tanıdığını, daha önce evli olduğunu, evlenmeye mani şer'î bir özrü olmadığını söylediğini ve ilmühaber getireceğim dediği halde getirmediğini ifade ederek kendisini savunmuş ise de,[22] savunması yeterli görülmemiştir. Evlenecek şahıslar hakkında tahkîkat yaptıktan ve evlenmelerine mani durumları olmadığını belgeleyen ruhsat tezkiresi getirdikten sonra nikâhlarını kıyması gerektiği belirtilerek, adayların sözlü beyanlarının kendisini sorumluluktan kurtarmayacağı belirtilmiştir.[23] Yapılan soruşturma ve sorgulamadan sonra isnat edilen suçlara ilişkin Halil Efendi hakkında bir iddianâme hazırlanmıştır. Hazırlanan iddianâmede, mahalle imamları devlet memuru sayılmadıklarından Halil Efendi'nin işlediği suçun emirlere ve belediye tarafından yayınlanan nizamlara muhalefeti ifade ettiği ve ceza kanununun 254. maddesinin son fıkrasına karşılık geldiği mütalaa edilmiştir.[24] İmamların imâmete dair vazifelerinden dolayı muhâkemeleri Şurâ-yı devlete ait olduğundan, ceza muhâkemeleri usulü kanununun 124. maddesi gereği dava dosyası, Şurâ-yı Devlet Bidâyet mahkemesine havale edilmiştir.[25]

Halil Efendi hakkında bundan sonra Şurâ-yı devlette yargılama süreci başlamıştır. Bu süreçte ifadesine başvurulmak üzere celp müzekkeresi gönderilerek mahkemeye çağırılmıştır. Mahkemeye geleceğini bildirdiği halde duruşmaya gelmemiş, Hicaz'a gittiği bildirilmiştir.

Yapılan tahkîkatta Halil Efendi'nin Hicaz'a gitmeden önce akraba ziyareti (sıla-i rahim) için Midilli'ye gittiği anlaşılmıştır. Bilahare Haziran 1889'da vapurla hacca gitmiş, Ekim'de hacdan dönmüştür. Hacdan döndükten sonra celp müzekkeresinde isminin *Hacı Halil* olarak yazıldığı dikkat çekmektedir. Halil Efen-

20 *BOA, ŞD.* 2543/12.

21 *BOA, ŞD.* 2543/12-18.

22 *BOA, ŞD.* 2543/12-36.

23 *BOA, ŞD.* 2543/12.

24 Ceza Kanununun 254. Maddesinde; "*Gerek nizâmât-ı mülkiyeye ve gerek idâre-i belediye tarafından neşr olunan nizâmâta tevfik-i hareket etmeyenler, bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar cezâ-yı nakdî ahz ile mücâzât olunur"* denilmektedir. (*BOA, ŞD.* 2543/12-62)

25 *BOA, ŞD.* 2543/12-32.

di yapılan sorgulamada olayı vuku bulduğu şekliyle anlatmıştır.[26] Daha sonra hastalığı sebebiyle Beşiktaş'ta damadının evinde hasta yatan Halil Efendi'nin 13 Ocak 1890 tarihinde gıyaben yapılan muhâkemesinde suçlu olduğuna hükmedilerek, kendisine ceza kanununun 254. maddesi gereği mahkeme masrafı olan yüz yetmiş iki buçuk kuruş yanında, beş beşlik para cezası verilmiştir.[27] İzin-nâme almaksızın nikâh kıydıran Ali b. Hüseyin ise, jandarmadaki görevine son verildiğinden çarşıda su satmaya başlamıştır.[28]

Halil Efendi daha sonra da izin-nâmesiz nikâh kıymaya devam ettiğinden, Üsküdar Ceza Dairesi'nin kararıyla tevkif edilmiştir. Tutuklanması üzerine imamet mührünü oğluna bırakmıştır. Ancak vekâlet verme yetkisi bulunmadığından, oğlu tarafından mühürlenecek evrakların ilgili merciler tarafından kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine mürûr ve nüfus tezkiresi, pasaport ve diğer vukûata dair işlemler konusunda mahalleden müracaatta bulunacakların mağduriyet yaşamaması için resmen bir vekil tayini veya başka bir çare bulunması gündeme gelmiştir.[29]

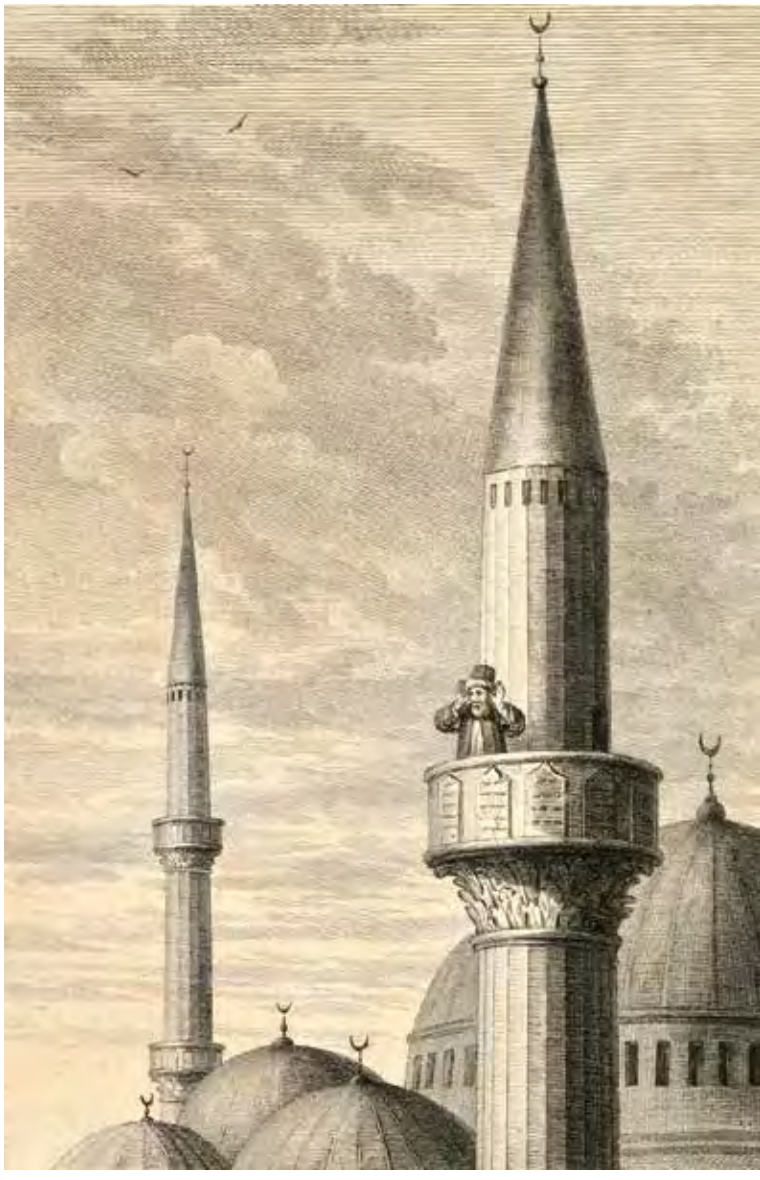

Müezzin, Dohson

26 *BOA, ŞD.* 2543/12-48.

27 *BOA, ŞD.* 2543/12-62, 64.

28 *BOA, ŞD.* 2543/12-36.

29 *BOA, DH. MKT.* 1797/39. 3 Ocak 1891.

İzin-nâmesiz nikâh kıyma konusunda sabıkası bulunan Bulgurlu Mescid Mahallesi İmamı Halil Efendi, Hassa Ordusu'ndan Mülazim-i evvel (üsteğmen) Ali Ağa, asker efradından Nahid Efendi ve Kıptî Selim ile Kürt kızı Penbe'nin de bilâ-ruhsat nikâhlarını kıymıştır. Ali Ağa'nın nikâhını tecdit etmesi cezaî bir sorumluluk gerektirmemekle birlikte,[30] diğer şahısların nikâhlarını kıyması sebebiyle yine cezalandırılması gündeme gelmiştir.[31] Nahid Efendi ile Behice'nin nikâhlarını kıyan Halil Efendi verdiği ifadede, Nahid Efendi'nin ilmühaber getirdiğini, askeriyeye mensup olduğunu bilmeden nikâhını akdettiğini belirtmiştir.[32]

Birçok sabıkası bulunan ve kadınlarla sokaklarda sarhoş dolaştığı belirtilen[33] Kıptî Selim Ağa b. Ali ile Kürt kızı Penbe Fatma b. Mehmed'in nikâhlarını niçin ruhsatsız kıydığı sorulduğunda ise, Fatma'nın bir buçuk sene evvel Kürt Abdurrahman'dan boşandığını, şer'an evlenmeye bir engelinin bulunmadığını, Selim'in ise, Kıptî olduğunu bilmediğini, muhtarın aracı olduğunu, zabıtanın takibâta başlaması sebebiyle izin-nâme alamadığını, sonra da işin mahkemeye intikal ettiğini ifade etmiştir.[34]

Diğer yandan Halil Efendi, eşi Fehime Melek hanımı katletmesi sebebiyle suçlu bulunarak on beş sene kürek cezasına mahkûm edilen Mustafa ve arkadaşları Abdullah ile Kamil'in müracaatları üzerine, Hatice isimli bir kadına maktul Fehime adıyla resmî mühürlü sahte ilmühaber vermiştir. Bu suçuna karşılık, ceza kanununun 155. maddesi gereğince sahtekârlık suçundan gıyabında üç sene hapsine karar verilen Halil Efendi, karar kendisine tebliğ edildiğinde buna itiraz etmiştir.[35]

Halil Efendi, Nahid Efendi ile Behice Hanım'ın nikâhlarını akdetmesi sebebiyle yapılan muhâkemede işlediği suçun ceza kanununun 102. maddesi kapsamına girdiği ve kanununun 102. maddesinin ikinci fıkrasına göre üç ay müddetle devlet hizmetinden atılmasına ve mahkeme masrafı olan 60 kuruşun da kendisinden tahsiline karar verilmiştir.[36] Halil Efendi karara itiraz ederek, kararın feshini ve beraatını istemiştir. Bunun üzerine usul yönünden tekrar incelenen dava sonucunda Şehremânetinin tahkikât-ı evveliye yapmaya yetkili olmadığı, bunun

30 *BOA, ŞD.* 1291/40-25.
31 *BOA, ŞD.* 1291/40-1. 28 Ocak 1896.
32 *BOA, ŞD.* 1291/40-23. 21 Nisan 1896.
33 *BOA, ŞD.* 1291/40-10.
34 *BOA, ŞD.* 1291/4-7, 9, 23 Mart 1896.
35 *BOA, ŞD.* 1291/40-5, 23. 28 Ocak 1896.
36 *BOA, ŞD.* 1291/40-11.

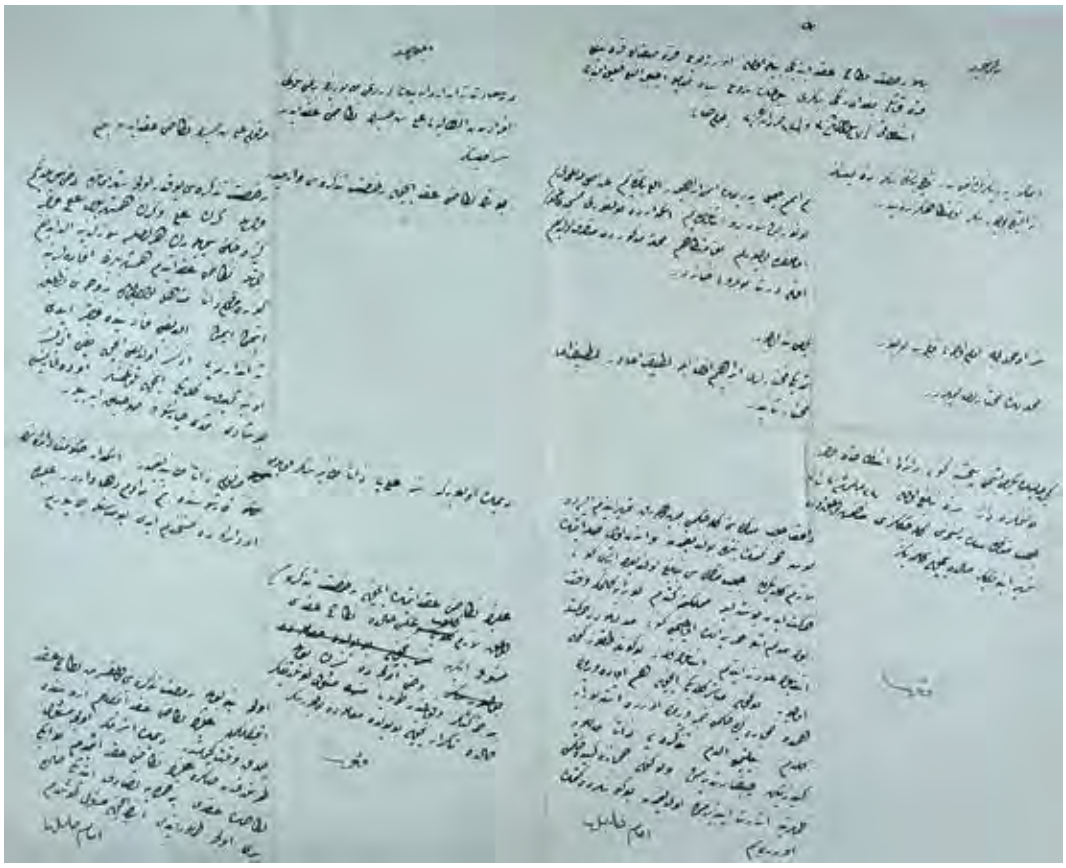

İsticvab-Sorgu Evrakı, BOA, ŞD. 2543/12-48

Muhâkemât-ı Memurîn nizamnâmesine aykırı olduğu mütalaa edilerek karar bozulmuş, yalnız ilâm ve zabıt harcı olan 90 kuruşun Halil Efendi'den tahsili şeklinde karar düzeltilmiştir.[37]

Halil Efendi hakkında düzenlenen en kapsamlı iddiânâmede, izin-nâmesiz nikâh kıymayı alışkanlık haline getirdiğinden hakkındaki şikâyetler yüzünden devamlı muhakeme edildiği, sahte ilmühaber düzenlemekten üç sene hapis cezasına çarptırıldığı halde tedip ve tembihlerden ders almadığı, birçok temiz kalpli ve iyi niyetlileri (sade-dilânı) aldatmaya devam ettiği belirtilerek, en ağır şekilde cezalandırılması istenmiştir.[38] Aynı zamanda işlediği bu suçların imamlık sıfatıyla uyuşmadığından / kâbil-i telif olamayacağından imamet görevinin elinden alınması için de keyfiyetin Evkaf Nezâreti'ne bildirilmesi tezekkür kılınmıştır.[39] Bu-

37 *BOA, ŞD.* 1291/40-11. 22 Mart 1896.

38 *BOA, ŞD.* 1291/40-13, 15, 19, 21, 25.

39 *BOA, ŞD.* 1291/40-25. 2 Mayıs 1896.

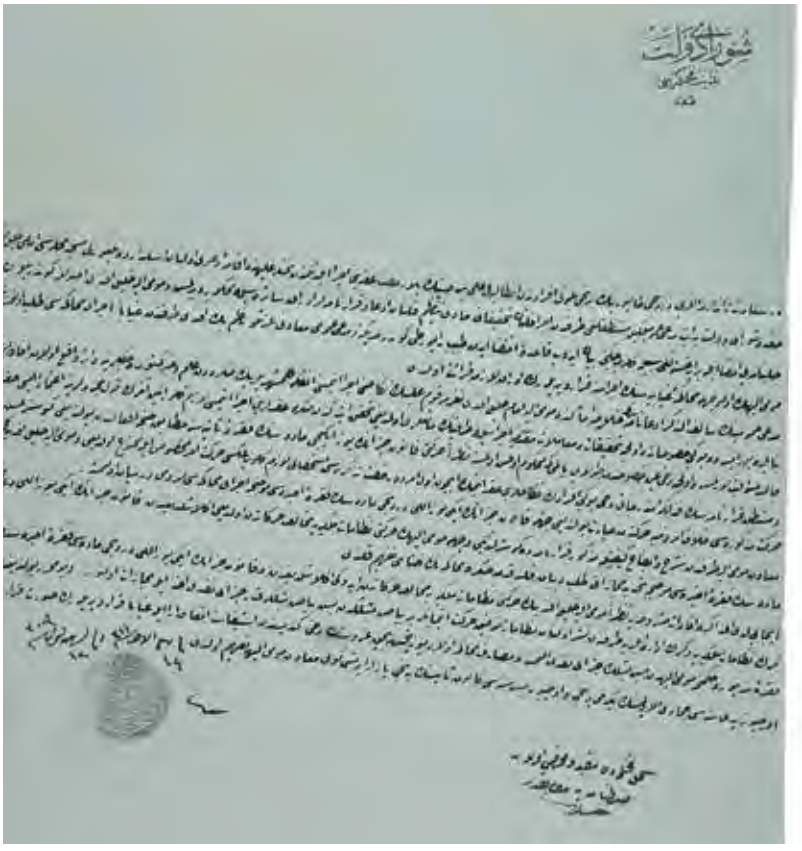

Halil Efendi'nin mürur-ı zaman sebebiyle davasının düştüğüne dair, BOA, ŞD. 1291/40-34,35

nun üzerine Bulgurlu Mescid İmamlığı 6 Ekim 1896 tarihi itibarıyla Halil Efendi'nin uhdesinden alınarak Nazmi Efendi'ye verilmiştir.[40] İmamlıktan azledildikten sonra Kasımpaşa'nın Kulaksız Mahallesi'nde ikâmet ettiği anlaşılan[41] Halil Efendi'nin, Kıpti Selim ile Kürt kızı Penbe'nin izin- nâmesiz nikâhlarını kıydığına dair hakkında devam eden dava, ceza kanununun 482. maddesi gereği, mürûr-i zaman sebebiyle düşmüş ve verilen kararın icrasına lüzum kalmamıştır.[42]

Görevine son verilen Halil Efendi'nin adı, 1899-1900 tarihli mahkeme sicillerinde Bulgurlu Mescid Mahallesi İmam-ı sâbıkı ve esbakı şeklinde, şühûdülhal ve vekil olarak yer almaktadır.[43]

40 *BOA, ŞD.* 1291/40-29.

41 *BOA, ŞD.* 1291/40-35.

42 *BOA, ŞD.* 1291/40-34, 35. 7 Mayıs 1904.

43 Divân-ı hümâyun kâtiplerinden Faik Bey ile Aişe Neyre hanımın boşanma davasında şühûdülhal; yine eşinden boşanmış olan Ayşe Münire Hanımın nafaka davasında vekili olarak adı geçmektedir. (Şükran Çeker Çetin, *762 Nolu Üsküdar Şeriyye Siciline Göre H. 1317-1318/1899-1900 Yılları Arasında Üsküdar Kazasında Sosyal Hayat,* [Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008] s. 254-255, 354.

Sonuç

Osmanlı aile hukuku, şerî hukuk içinde yer alan, dolayısıyla bütün muameleleri şerî hukuka göre yürütülen bir müessesedir. İslam hukukunun öngördüğü şartlar çerçevesinde kıyılan her nikâh geçerli olmakla birlikte, bu akdin ehemmiyeti ve toplum hayatındaki önemli mevkii itibarıyla sahih bir nikâh akdinin icrası bu işe ehliyetli bir hâkim veya nâibi ya da hâkimin izin verdiği bir din adamı / imam tarafından yapılmıştır.

Kadılar tarafından kıyılmayan nikâhlar genellikle mahalle imamları tarafından kıyılmıştır. Ancak bunun için evlenecek bireylerin mahallin mahkemesinden nikâhı kıyacak din adamına hitaben yazılmış bir izin-nâme getirmeleri gerekiyordu. Bu izin belgesi / kâğıdı olamadan bir imamın nikâh kıyması yasaktı. İzin-nâme istenmesinin sebebi ise, bireylerin evlenmelerine mâni bir hallerinin olmadığının yetki sahibi hâkim tarafından tespit edildiğini göstermesiydi.

Bulgurlu Mescid İmamı Hafız Halil Efendi hükûmetin emirlerine muhalefet ederek birtakım kişilerin izin-nâme getirmedikleri halde nikâhların kıymıştır. Devlet bir takım kanuni düzenlemelerle evlenme konusunda kontrolü sağlamaya, getirilen ceza-i müeyyidelerle izinsiz nikâh kıyılmasını ortadan kaldırmaya çalışırken, Halil Efendi bu konuda gereken hassasiyeti ve titizliği göstermemiştir. Bu sebeple hakkında davalar açılmış, tevkif edilmiş ve nihayet imamlıktan azledilmiştir. Halil Efendi'nin kanunen suç sayılan fiilleri sebebiyle görevinden azledilmesine kadar yaşadığı muhâkeme süreci, devletin vazifesinde usulsüzlük yapan ve emirlere aykırı hareket edenler kayıtsız kalmadığını göstermektedir.

Foto: Ufuk Teksoy

Üsküdarlı Bir Plevne Kahramanı: Miralay Yunus Bey

PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ
İstanbul Üniveristesi

Üsküdar Nuhkuyusu'nda, 1260/1844-45 yılında dünyaya gelen Yunus Bey'in hayatı hakkında elimizde bir risâle mevcuttur. Fakat bu risâle, modern anlamda, onunla ilgili biyografik bilgileri bir sistematik içinde vermez. Adı geçen küçük risâle, Yunus Bey'in mahiyetinde muharebelerde yer almış olan Topçu kaymakamı (Yarbay) Mehmed Emin isminde bir zat tarafından kaleme almıştır.[1] Destansı bir üslupla yazılmış kitapta, ağırlıklı olarak Üsküdarlı Yunus Bey'in katılmış olduğu savaşlar ve özellikle Plevne Savaşı sırasında gösterdiği yararlıkları: kahramanlık kaydetmiş ve onun şehadetine kadar olan hayat serencamını güzel bir üslupla anlatmıştır.

Bu risâleden sonra unutulmaya terk edilmiş Üsküdarlı Yunus Bey'in ismine vefatından neredeyse 133 yıl sonra yazılmış bir romanda rastlamaktayız. Tabii ki bir roman olması hasebiyle kaynaklık yapması tartışılabilir olmakla tezli roman yazma usulüne sahip olan Mehmet Niyazi'in çalışması bir yâd-ı cemil olarak zikre değer. Yazdığı tarihî romanlarıyla ve fikrî eserleriyle tanınan ve Türkiye'nin önde gelen mütefekkirlerinden olan Mehmet Niyazi'nin (Özdemir) 2011 yılında yayınladığı, "Plevne" isimli romanın asıl kahramanı, zâhirde Gazi Osman Paşa

1 1313/1895-96 yılında hazırlanmış olan bu risalenin neşri 1325/1908 yılında II. Meşrutiyet'ten hemen sonra gerçekleşmiştir. M. Emin, *Plevne kahramanlarından Miralay Yunus Bey*, İstanbul, 1325. Eseri kaleme alan Mehmed Emin yaptığı çalışmanın eksikliklerine işaret ederek hiçbir şey yapılmamasındansa böyle küçük bir risalenin yazılmasının hoşgörüyle karşılanarak anlayış gösterilmesini okuyuculardan istirham etmiştir. "Bir şehid-i mübeccelin merkad-i mübareğine manevi bir mezar taşı dikmek kabilinden olan şu esercik 1313 tarihinde yazılmışken hasebü'l-icâb tab' olunamamıştı. Şeref-i tab'ı bugün müyesser olabilmiştir. Fıkdan-ı me'haz itibarıyla vuku'u tabi olan hataların ihtarı ile beraber muharrir-i hakirinin mazur görülmesini erbâb-ı mütalaadan niyaz ederim." (M. Emin, *a.g.e.*, s.3)

Plevne Savaşı, Military Historical Museum of Artillery, Engineers and Signal Corps

olarak görülebilir. Hâlbuki eserin omurgası ve gerçekte kahramanı savaşta çok üstün yararlıklar gösteren Miralay Yunus Bey'dir.

93 Harbi'nin Plevne cephesinde şehit olanların ve esir düşenlerin acıklı hallerini tasavvur etmek bile imkânsızdır. Savaş esirlerinin sevki esnasında Rus ordusunun tutumu vahşi ve acımasızca olmuştur. Şiddetli kışın ortasında Rus topraklarına götürülen kahraman askerimizin çoğu açlık, soğuk ve salgın hastalıklar sonucunda vefat etmiştir. Bugün defnolundukları kabirleri bile meçhul olup hiçbirinin kabrine veya oralarda şehit düştüğüne dair bir nişan yoktur. Sanki şehitlerimiz gerçek hayatta hiç yaşamamışlar ve olup bitenler hiç yaşanmamış gibidir. Neredeyse savaşta yer alan komutanlar dışında isimleri de meçhul olan bu kahramanların unutulmuşluğuna ve vefasızlığımıza isyan eden yazar, romanın ithaf sayfasında tepkisini şu sözlerle göstermiştir:

"Ey Tuna, seninle ezelden kıyılan nikâhımızın ebede kadar süreceğine inanıyorduk. Birbirimize yürekten bağlanmıştık: ne sen bize ihanet ettin, ne de biz sana…"beni kime bırakıyorsunuz" feryadıyla koynuna aldığın fidan gibi gençlerimize sarıldın; onlar da senden ayrılmamak için yalın kılıç kucağına atladılar. Biz âşıklar birbirimizden kopmamak uğruna gök kubbenin şahit olmadığı mücadele verdik.

Ey Destanlara sığmayan yiğitler! Şimdilerde bir kır gelinciği kadar boynu bükük ve kimsesizsiniz. Ne heykeliniz dikildi, ne de abideniz yapıldı; şiiriniz ve romanınız da yazılmadı; biz sizi tanımadık, oysa bir ölünüz bin doğana ruh verirdi.

Billahi Tuna, sen de biliyorsun ki, böyle onurlu bir savaş dünyanın bir başka yeri için verilmedi. İdrakler sınırlı, sevgiler sınırsız olduğundan Plevne'de yaşananları hiçbir milletin hayali almadı; çünkü hiçbir millet seni bizim kadar sevmedi; sana türküler yakmadı; çocuklarına adını vermedi; onları yoluna kurban etmedi….[2]

Mehmet Niyazi'nin "Plevne" isimli romanının asıl kahramanı olan Üsküdarlı Miralay Yunus Bey'in, 93 Harbi'nin bu en tehlikeli ve kanlı cephesinde gösterdiği kahramanlıklar ve yararlılıklar sayısızdır. Özellikle başarılı bir asker olan rakibi Rus komutanı Mihail Skobelev'e karşı yürüttüğü savaş, sanki tarihte meşhur Hz. Davut Peygamber'in Golyat'la (Calut) ile yaptıklara savaşa benzetilebilir. İki ordu arasındaki mukayese götürmez farklı sayıdaki kuvvetlerin birbirleriyle vuruşmasında, Yunus Bey'in karşısındaki katbekat üstün sayıdaki kuvvetlere karşı gösterdiği başarı ve üstünlük tartışılamaz derecede açıktır. Plevne Savaşı'nın en

2 Mehmet Niyazi, *Plevne*, İstanbul 2011, s.7.

şiddetli çatışmalarının geçtiği bölümler ve ünlü Rus komutanı Mihail Skobelev ile yaptığı muharebelerde gösterdiği yararlılık ve başarılar onun askeri dehasını ve kabiliyetini bütün dünyanın gözleri önüne sermiştir.

Üsküdarlı bir Kahraman olan Yunus Bey'in Eğitimi ve Askerlik Hayatı

Yunus Bey, küçüklükten itibaren Üsküdar'da Sıbyan mektebinden başlayarak eğitim gördüğü bütün müesseselerde zekâveti: parlak zekası ve kabiliyeti sayesinde üstün başarılar gösterdi. O zamanki adıyla Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye İdadisi olarak bilinen askeri lisede eğitime çok erken yaşta başlamayı başarmıştır. 1280/1863-4 yılında Harbiye okulundan mezun olarak Mülazım-ı Sâni olarak Osmanlı Hassa ordusunda göreve başladı. Sonrasında Girit'te çıkan ayaklanmaları bastırmak üzere oraya giden orduya intikal etti. Burada Girit'teki asilerin karargâhları durumundaki Arkadi Manastırı'nı şiddetli bir hücum yaparak ele geçirdi ve bu başarısından ötürü kendisine yüzbaşılık rütbesi verildi.[3]

Yunus Bey, 1286 senesinde Yemen'deki sınır bölgesinde görev yapmakta olan İhtiyat kuvvetlerine bağlı üçüncü alayda kolağası olarak görev yaptı. Yemen'deki bu görevinde gösterdiği başarılardan sonra Alay'ın sağ Kolağası olarak görevlendirildi.[4]

1289 yılındaysa Alay'ın ikinci taburuna binbaşı atanarak meslekte yükselişini sürdürdü. Hayatı hakkında yazılmış broşür kabilinden eserin müellifi M. Emin, burada onun başarılarını sayarken şöyle bir benzetmeye de yer verir:

"Şehid-i muhteremin berika-i şimşir galibiyetle dâhil olduğu yerlerde gösterdiği âlicenâbâne mürüvvet ve istikrar asayiş husûsunda ibraz ettiği hizmet ve bahusûs Yemende iltizam eylediği hareket vücûd-ı mübarekine Firdevs-i saadet olan hak-paki üzerindeki taşa hatt-ı zerrîn ile yazılmaya değil, ilelebed hafıza-i pîrâ-yı millet olmaya şayandır.[5]

Üsküdarlı Şehit Miralay Yunus Bey'in belleğini Yemen'deki vazifesi sırasında yaşadıkları oldukça etkilemiştir. Bu sebeple hayatı boyunca burada yaşadıklarını ve neler yaptığını, bir vesile ile sonraki dönemlerde gerek maiyetindeki askerlerle ve gerekse birlikte görev yaptığı subaylarla olan sohbetlerinde dile getirmiştir.

3 M. Emin, *a.g.e.*, s. 3.

4 M. Emin, *a.g.e.*,s. 4-5.

5 M. Emin, *a.g.e.*,s. 5

Rus ordusu Tuna Nehri'ni geçerken, Military Historical Museum of Artillery, Engineers and Signal Corps

Anlattıkları arasında onu en çok etkileyen bir rehin alınma hadisesi vardır. Buna göre Yemen'deki asi kuvvetlerle yapılan görüşmelerde muvakkaten rehin olarak "Urban Canibi" diye bilinen ayaklananların hâkimiyetinde olan bölgede bir kalede zindana konuldu. Hayatının bütününe baktığımızda korkusuzluğu ve gözü pekliğiyle tanınmış Yunus Bey burada tek bir korkusu vardı. O da esir olarak kalede zindanda kalmak ve bir daha savaşamamaktır. Muayyen bir müddetle de olsa böyle bir kahramanın kaledeki zindanda hapsedilmesi kendisine oldukça ağır gelmişti.[6] Kahraman bir Osmanlı askerinin muvakkat süreyle de olsa esir olarak geçirdiği o günlerin halet-i rûhiyesi üzerine yaptığı tesir büyük olmuştur. Zira esaretin getirdiği zorluk ve o şekilde vefat etme korkusu, kahraman Yunus Bey'i derinden sarsmıştı. Hayatı boyunca düşmana karşı kahramanca savaşarak şehit olarak ölmek isteyen biri için, eli kolu bağlı bir zindan köşesinde ölüm, en büyük felakettir. Arşiv belgelerine göre, Yemen ve Necid bölgesinde gösterdiği gayretlerden ötürü kendisine Mecidî nişânı verilmiştir:

Taraf-ı vâlâ-yı Seraskeri'ye ve Maliye Nezaret-i celîlesine

Necid fırkasında ibrâz-ı gayret ve besâlet eden ümerâ-yı askeriyeden altıncı ordu-yı hümayun saf piyâde ikinci alayının ikinci taburu sekizinci bölüğü Yüzbaşısı Yunus Ağa'ya beşinci rütbeden bir kıta mecidi nişânı itâsı husûsuna taraf-ı sâmilerinden vuku bulan işâr üzerine bi'l-istizân irâde-i seniyye-i Cenab-ı Padişahi müteallık ve şeref-sudûr buyrulup lâzım gelen ilmühaberi fî 13 Za sene 89 tarîhinde kaleminden verilmiş olmağla hazinece ifa-yı muktezasına himmet buyrulup icra-yı icabı Maliye Nezaret-i celilesine havale olunmuş olmağla irade efendimindir.[7]

Üsküdarlı Yunus Bey, 1289 yılının sonunda ihtiyat fırkalarının yeniden yapılandırılması çerçevesinde oluşturulan ikinci orduda, yeniden teşekkül ettirilen taburun binbaşılığı görevine getirilmiştir. Rütbe tevcihiyle alakalı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz bir belgede konu şöyle ifade edilmektedir:

Mühür: Vezir-i Azam Es-Seyyid Mehmed Rüşdî

Bilfiil ve bilumum asâkir-i hâssa ve nizamiye-i padişahanem seraskeri olup murassa Osmanî ve Mecidî nişân-ı zîşânlarını hâiz ve hâmil olan vezir-i fetanet-semîrim Hüseyin Avni Paşa iclalehûya,

İkinci ordu-yı hümayunum ve beşinci talîa taburunun yedinci ordu-yu hümayunuma nakl u ilhak olunmasından dolayı mezkûr ikinci ordu-yu hümayunumda bu

6 M. Emin, *a.g.e.*,s, 6.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi [A.MKT.MHM.],* 445/67.

kere müceddeden küşad olunan beşinci talia taburu binbaşılığına mülgâ fırka-i ihtiyatiye Dördüncü alayın ikinci taburu binbaşılığından açıkta kalmış olan kıdvetün Yunûs zîde mecduhûnun tayini dar-ı şura-yı askerîde bi't-tensîb ol babda memuriyetini havi emr-i şerifim tasdiri tarafından ifade olunmuş ve ol vecihle icrası husûsuna emr ü irade-i seniyye-i mülûkanem müteallik ve şeref-sudur olmuş olmağın mantuk-i münifi üzere müma-ileyhin zikrolunan beşinci talia taburu binbaşılığına memuriyetini mütezammın divan-ı hümayunumdan işbu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve i'ta olundu mûmâileyh bundan böyle tabur-ı mezkur binbaşılığında istihdam olunarak müteferriat memuriyeti olan husûsatın kavanîn ve nizamat-ı müessese-i askeriyeye tatbiken mihver-i layıkında idare ve rü'yet ettirilmesi ve her halde umur-ı memuresinde ibraz-ı mesai-i cemile ve izhar-ı hidemat-ı memdûhaya bezl-i makdur ve sa'y-i na-mahsur eylemesi esbabının istihsaline sarf-i reviyyet eyleyesin. Tahriren fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-ışrin min şehri zilkadeti'ş-şerife li-sene tis'în ve mieteyn ve elf. [23.Za.1290]

Fi 23 Za[Zilkade] Sene [1]290[8]

Bu başarılarının ardından 1291 yılında Vidin'de oluşturulan Osmanlı kolordusuna maiyetindeki askerlerle birlikte alındı. Gazi Osman Paşa, harbin ilk dönemlerinde İZVOR mevkiinde düşmana hücum ve onu mağlup ettiği sırada Yunus Bey'in ve birliğinin kahramanlıklarına bizzat şahit oldu. Orada göstermiş olduğu kahramanlık sebebiyle kendisine ödül olarak kaim-makamlık rütbesi yani bugünkü yarbay unvanı verildi.

Burada kendisi, eski ordu sisteminde olan delilere muadil Fedailerden oluşan bir fırkaya komuta ederek Plevne civarındaki Zayçar ve Timok istihkâmlarının zaptını gerçekleştirdi. Burada gösterdiği yararlıklar sebebiyle Ordu içinde "Yunus Bey" olarak anılmaya başlandı.[9] Yunus Bey'in Plevne Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıkların tafsilatından önce harbin safahatından kısaca bahsetmek gerekirse şunlar söylenebilir:

Osmanlı-Rus Savaşı[10]

Osmanlı-Rus muharebelerinin geçmişi XVIII. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Rusların sıcak denizlere açılma gayesinin önünde duran Osmanlı Devleti'yle

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA*], Cevdet Askeri [C.AS.], Dosya No:919, Gömlek No:39691.*

9 M. Emin, *a.g.e.*,s. 9.

10 Mustafa Öztürk, "1877-sy. 27,
Ankara, 2002, s. 117-118.

Rusların Çiftlik'i ele geçirmesi, Military Historical Museum of Artillery, Engineers and Signal Corps

olan savaşları XIX. asrın başından itibaren yeniden ivme kazanacaktır. Rusların bu emellerine erişmek uğruna cereyan eden muharebeler XVIII. yüzyılın başlarında başlamış, XIX. asrın son çeyreğindeki 1877-1878'teki son yıkıcı savaşla en üst noktasına erişti.

Rusya'nın sıcak sulara inme politikası uğruna Osmanlı devletiyle 1806-1812, 1828-1829, 1854 yılları arasında değişik sebepler bahane ederek savaşa tutuştur. Nihayetinde Sultan Abdülaziz döneminde elde edemediği bu savaş ve saldırı fırsatını, Karadağ'da ortaya çıkan tarafların ihtilafını bahane ederek 1877 yılında yakaladı.

1877-1878 yılında vukua gelen savaşın bizim tarihlerimizdeki adı, Rumî takvime göre 1293 yılına rast geldiği için "93 Harbi" olarak da geçer.

Rusya, Kırım mağlubiyetinin acısını çıkarmak adına, kendi himayesinde olan Slavların yaşadıkları Osmanlı topraklarında ve özellikle Balkanlarda yaşayan Ortodoks ve Slavların hak ve hukuklarını bahane ederek sık sık Osmanlı devletiyle karşı karşıya gelmekteydi.

1877 yılında Rusya, Osmanlı devletine savaş ilan edince kendisine Romanya, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri doğrudan, Yunanistan ise dolaylı olarak destek vermekteydi. Savaş'ın cepheleri Kafkasya ve Tuna Nehri kıyıları ağırlıklı olmak üzere Plevne ve çevresinde yoğunlaşmaktaydı.

Harbi mağlup tamamlamamız, Balkanlardan çekilmemize ve oralarda yaşayan Müslüman nüfusun İstanbul'a ve Anadolu'ya göçlerine sebebiyet vermiştir. Göç yollarında ölenlerle Rus ve Bulgarlarca hunharca katledilen bir o kadar da Müslüman da hesaba katılırsa facianın boyutları daha iyi anlaşılabilir.

Yeşilköy'e kadar gelen Ruslar'ın İstanbul'a girmesi güçlükle önlenmiş ve ağır şartları havi imzalanan 3 Mart 1878 tarihli Ayestefanos Anlaşması bilahare Avrupa devletlerinin de işine gelmediğinden 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla bazı maddeleri iyileştirildi. Osmanlı Devleti sadece toprak, nüfus kaybı ve maddi tazminat ödemekle kalmayıp ayrıca Avrupalı devletler gözünde saygınlığını, caydırıcılığını ve büyüklüğünü tam anlamıyla yitirerek 50 yıldır söylenmekte olan "Hasta Adam (Merd-i Alîl)" öngörüsünü pekiştirdi. Savaş sonrası yapılan antlaşma gereği Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet oldular.[11]

11 Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*, Ankara, 1988, s. 129.

Osmanlı-Rus harbinde Balkan Cephesi

Savaş başladığında, Rumeli ordularının başkumandanlığı görevinde Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa bulunmaktaydı. Osmanlı ordusunun kuvvetleri Silistre, Şumnu, Rusçuk ve Varna bölgesinde Ahmed Eyüp Paşa emrinde yer alırken Doğu Tuna ordusu, Vidin'de Batı Tuna ordusu ve ikisinin arasında kalan bölgede ise "Şıpka Kahramanı" diye bilinen bölgede Süleyman Hüsnü Paşa emrinde kuvvetler bulunmaktaydı. Ruslara ise en üst düzeyde Grandük Nikola Nikolayeviç'le birlikte General İosip Gurko komuta ediyordu.

Bu cephede savaş, Rusların, 21 Haziran 1877'de Tuna Nehri'ni, Romanya tarafından Bulgaristan tarafına geçerek Osmanlı topraklarına saldırısıyla başladı. Rus ordusu 26 Haziran'da Ziştovi ve Niğbolu savaşlarında üstünlük sağladı. Mağlubiyetten ötürü Abdülkerim Nadir Paşa görevden alınarak yerine 18 Temmuz'da Mehmet Ali Paşa getirildi. Tırnova ve Niğbolu'yu da kolayca ele geçiren Rus kuvvetleri 19 Temmuz'da stratejik ehemmiyeti olan Şıpka Geçidi'ni ele geçirdiler. 2 Ekim'de Mehmet Ali Paşa da başkomutanlık görevinden alınarak yerine Süleyman Hüsnü Paşa getirildi. Osmanlı birlikleri Şıpka Geçidi'ni geri almak için mücadele ederken General Yuri Şilder-Şuldner komutasındaki Ruslar, Osmanlı ordusunu Plevne'de muhasara altına aldılar. Plevne Kalesi'nin komutanlığını Osman Paşa yürütmekteydi. Rus generalleri Mihail Skobelev ve Nikolay Kridener'in kuvvetlerine Kral I. Carol'un emrindeki Rumen askerleri de katıldı. Osman Paşa'nın 145 gün boyunca kahramanca sürdürdüğü Plevne müdafaası, kendisinden kat-be-kat üstün sayıdaki Rus ve Romen orduları karşısında 10 Aralık 1877'de girişmiş olduğu huruç hareketi sonunda başarısız oldu ve Plevne düştü. Plevne'nin düşmesinden sonra Sırplar da Osmanlılara karşı yoğun saldırıya geçtiler. Kısa süre içinde Ruslar, Yeni Zağra, Çırpan Tırnova gibi şehirleri ve arkasından 20 Ocak 1878 tarihinde Edirne'yi işgal ettiler. Ayestefanos (Yeşilköy) önlerine gelen Ruslarla imzalanan ağır şartlar taşıyan Ayestefanos Mütarekesi tam anlamıyla bir felaket olmuştur. Bu felaketin zararlarını bir parça azaltan 13 Temmuz 1878'deki Berlin Antlaşması'yla kısmi iyileştirme sağlanmışsa da yeterli olmamıştır..[12]

Osmanlı-Rus savaşının Plevne cephesi hakkında pek çok şey söylemek mümkündür. Fakat burada esas olan Üsküdarlı Miralay Yunus Bey'in savaş tarihimizde neredeyse ilk olarak tatbik edilen tabya usulüne göre müdafaanın uygulandığı ve büyük oranda başarı alındığı bir destansı mücadeledir. Savaşın son safhasında Os-

12 *Balkan Harbi (1912-1913),* c. I,
(Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi), Ankara, 1970, s. 22-23.

Niğbolu Kalesii'nin Ruslar tarafından teslim alınması, Military Historical Museum of Artillery, Engineers and Signal Corps

man Gazinin yaralanması başarı şansını kıl payı kaçıran bir müdafaa savaşı olarak Plevne sonucu itibarıyla mağlubiyetle tamamlanmıştır.

Dünya savaş tarihinde gerek savaş taktikleri bakımından gerekse tabya usulü tatbikinde gösterilen üstün başarı sayesinde kendisinden sayı ve teçhizat bakımından kat-be-kat üstün olan kuvvetlere karşı gösterilen başarıda, ferdi planda katkı sunan iki önemli isimden biri olarak da Yunus Bey gösterilebilir. Bu iki kahramandan ilki meşhur Gazi Osman Paşa'dır ki kendisi şehadeti arzu etmekle birlikte ayağından yaralanmasıyla bu niyeti tahakkuk etmemiştir. İkincisi olan Üsküdarlı Yunus Bey, savaşın en sonuna doğru gerçekleşen bir hücum esnasında fedakârca şehit olmuştur.

Kendisinin bu savaşta gösterdiği cansiperane hareketlerinden ve fedakârlıklarından ötürü rütbesi savaş esnasında Miralaylığa yükseltilmiştir.

Bihî

İkinci ordu-yı hümayunum saf piyâde ikinci ordu kaymakamı olup bu defa uhdesine mirlivalık rütbesi tevcihiyle ordu-yı mezkur saf piyâde dördüncü ordu mirlivalığına memur ve tayin kılınan Yunûs Bey zîde ikbâluhuya ikinci ordu-yı hümayunum saf piyâde dördüncü ordunun münhal kılınan mirlivalığına birinin tayini lazım gelip sen ki mîr-i mûmâ-ileyhin muharebât-ı vâkıada meşhûd olan gayret ve şecaatin cihetiyle doksan üç senesi Temmuzunun yirmi ikinci gününden itibaren mükâfaten uhdene mirlivalık rütbesi tevcihiyle memur ve tayin kılınmak husûsudâr-ı Şura-yı Askeride bi't-tensib ol babda rütbe-i mezkureye nâiliyet ve memuriyetini hâvi emr-i şerifim tasdîri taraf-ı kaymakamından ifade olunmuş ve ol vechle icrası husûsuna emr u irade-i seniyye-i mülûkânem müteallik şeref-sudûr olmuş olmağın muktezâ-yı münifi üzere rütbe-i mezkûreye nâiliyet ve zikr olunan saf piyade dördüncü ordu mirlivalığına memuriyetini mutazammın divan-ı hümayunumdan işbu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve itâ olundu sen dahi bu vechle nâil olduğun iltifat ve itibara mütehattim ve mirlivalık rütbesine müterettib olduğu ve memuriyetin iktizasından bulunduğu üzere zir-i idarene vedîa kılınan ordu-yı mezkur zabıtân ve neferâtının hüsn-i idâre ve kumandalarıyla her halde fünûn-ı celile-i talimiyyede kesb-i mümârese ve maharet eylemekde esbabının istihsaline mezîd itina ve bezl-i makderet ve zinhar hilâf-ı rıza-yı şahânem ve mugâyir-i nizam bir güne hal ve hareket vukua gelmemesine sarf ve say ve kudret eyleyesin tahriren fi'l-yevmi's-sâbi ve'l-işrîn min şehr-i Şabani'l-muazzam li-sene erbaa ve tisin ve mieteyn ve elf.

Fî 27 Şaban sene 294.[13]

13 *BOA, C.AS.,* 539/22556.

Üsküdarlı Yunus Bey'in Plevne Savunmasındaki Rolü

Yunus Bey'in bu savaş sırasında gösterdiği kahramanlıklara geçmeden önce şunu söyleyebiliriz: Savaşa tanık olan pek çok yazar bu savaşı bir ölüm kalım muharebesi olarak tasvir etmiş, İslam tarihinde Hz. Ömer döneminde yaşanmış Sasânilerle yapılan Kâdisiye Savaşı'na benzetmişlerdir.

Plevne Muharebesi'nin ilkinde, Rusların 13 bin piyade asker ile 3 alay süvari (1330-2000) ve 70 adet topları mevcuttu. General Yuri İvanoviç Şilder- Suldner komutasındaki bu ordunun yaptığı hücumda Ruslar, 2000 kayıpla mağlup bir vaziyette geri çekilmişlerdir.

Plevne muharebelerinin ikincisinde, Üsküdarlı Yunus Bey kasabanın güneybatısını ve bazı tepeleri savunmaktaydı. Rusların 20 bin civarındaki kuvvetlerinin yaptığı hücumları yöneten meşhur komutanı General Skobelev, özellikle Yunus Bey'in hâkim olduğu tepeleri top yağmuruna tutmuştu. Yunus Bey'in, emrindeki Çerkez süvarilerini topların üzerine sürerek hücum etmesi düşmanı tam anlamıyla şaşırtmıştır. Beklenmedik bu saldırıdan sonra şaşkınlıklarından savaş toplarını geri çekmek zorunda kalmışlardır. Arkasından ihtiyat birliklerinin ateşinde de bu kuvvetleri geri püskürtememiştir. Bu durumu hazmedemeyen General Mihail Skobelev, çok az bir kuvvetini geride bırakarak yapmış olduğu son kati hücumda da bir çare verememiştir. Sırf Yunus Bey'in kontrolündeki tepeyi ele geçirmek için olağanüstü çaba sarf etmesine karşın Skobelev, geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu kahramanca savunmanın neticesinde Yunus Bey'in alayından 153 asker şehit olmuştur.

Ele geçirilen tepenin sol tarafından Yunus Bey karşı saldırıya geçerek Rusları püskürtürken Kişin yönünden gelen yardım sayesinde Ruslar kendilerine gelebildiler. Bu da yeterli gelmeyerek Yunus Bey'in askerleri, karşılarındaki Rus kuvvetlerine karşı mutlak bir galibiyet üstünlük sağladılar. Savaşın bu bölümünde Rusların yeniden Kişin mevkiinden kendilerine katılan taze kuvvetlerle saldırıya geçmeleri, savunmamızın biraz yavaşlamasına sebep olsa da bir Osmanlı müfrezesinin yardımıyla düşman kuvvetlerini uzaklaştırmaya muvaffak oldular.

Osmanlı kuvvetlerinin zaman zaman düşman karşısında zorlandıkları ve neredeyse erken bir mağlubiyeti yaşayacakları sırada, vakitsiz bir sisin Plevne üzerine çöküşüyle galip, mağlup, dost, düşman fark edilemeyecek hale gelmişti. Savundukları tepeye iyice yaklaşan Rus kuvvetlerine bu sefer geri çekilmeyerek süngüleriyle, pençeleriyle saldırmışlar, boğaz boğaza vuruşarak tepeyi savunmuşlar ve terk etmemişlerdir.

Doğubeyazıt'da Rus kuşatması, Military Historical Museum of Artillery, Engineers and Signal Corps

Plevne'nin doğu cephesinde cereyan eden bu karşılıklı çarpışmada taraflar önceki mevkilerine çekildi. Üç cephede hız kesmeksizin ve acımazsızca süren bu kanlı muharebeyi, Osmanlı kuvvetleri Temmuz ayının 18'ine kadar sürdürmüşlerdir. Temmuz ayının 18. günü Plevne'nin güneybatısına yakın Pelişat[14] denilen noktada Rusların üzerine isabet eden top atışı oldukça büyük bir zayiat verdi. Plevne sahasından çekilmeye mecbur kaldılar. Dünya savaş tarihinde tabya usulü savaş ve cesaretli askerlerin ve liyakatli komutanların ordularıyla koordineli çalışmaları neticesinde başarılar elde eden Türkler, bunu bir kez daha 1915 yılında Çanakkale önünde yedi düvele gösterecektir. Bu galibiyetle savaşın üçüncü safhası tamamlanmıştır.

Bu safhadan sonra Lofça civarında şiddetlenen harpte her iki taraf da çok ağır zayiatlar verdi. Fakat Rusların sürekli taze kuvvet ve cephane desteği almalarına rağmen kuşatma aylarca sürdü. Özellikle savaşın başından itibaren Rusların kendi müttefikleri ve Romenlerden gelen yardımlar sayesinde kuvvetlerini aşamalı olarak 100 bin asker ve 450 topa kadar çıkarmışlardı. Bütün bu desteklerin de yardımıyla Lofça'yı ele geçiren Ruslar bu uğurda yaklaşık 8000 asker ve subay kayıp verdi.

Savaşın üçüncü aşamasına gelindiğinde Üsküdarlı Yunus Bey, Plevne'de sonraları kendi adıyla anılan bir tabya yapımını gerçekleştirdi. Plevne'nin dört bir tarafı bu türden tabyalar, avcı metrisleri, siperler, bütün siperlerde nişan almaya yarayan iptidai dürbünlü tüfek fonksiyonunu karşılayan de! red dotlar monte edildi.

Ayrıca Yunus Bey tabyasına takviye olarak İslimiye Redif taburu ile üç tabya top konuldu. Plevne'de Osmanlı kuvvetleri 45 tabur ile 7 süvari birliği 1 alay kadar yardımcı süvariler ve Çerkez atlı kuvvetlerinden oluşuyordu.

26 Ağustos 1293/ 7 Eylül 1877 tarihinde Grandük Nikola'nın doğum günü şerefine yapılan acımasız saldırılar 4 gün boyunca gördü. Bir gün sonra yapılan genel saldırıdan Yunus Bey'in de tabyası nasibini almıştı. Fakat Yunus Bey'in Kirişin'in kuzeyindeki 23 nolu tabyadan karşı ateşe başlamasıyla Rus birlikleri püskürtüldü. Buna karşılık Ruslar Oşundal ve Bristoviç köyleri arasında 8 topluk bataryalarla Yunus Bey'in tabyasına ateş yağdırdı. Fakat tabyadan yapılan isabetli atışlar düşmanın ateşinin etkisini kırdı. Ruslar tekrar Lin mevkiine çekilmek zorunda kalmışlardı.[15]

14 Pelişad. Plevne'nin üç saat kadar güney-doğusunda olup, Ruslar tarafından Plevne'yi muhasara için uygun bir mevzi olarak seçilmiş ve tahkim olunmuştu. (Tal'at, "Plevne müdafaası", *Mecmua-i Askeriye. Tarih kısmı,* 1927. 11/66,42)- 48

15 Tal'at, *a.g.m.,* 48-49.

Özellikle bu savunma sırasında Yunus Bey'in yardımcısı Topçu çavuşu Ali Çavuş'tur. İsabetli atışlarla Rusları Plevne'ye yaklaştırmamıştır. Bu saldırıların en şiddetlisi olan ve alaydaki gizli cephanelerin olduğu iki arabaya isabet eden atış nedeniyle pek çok şehit verildi. Burada Üsküdarlı Yunus Bey'in cesareti ve korkusuzluğu patlama sonrasında Topçu birliklerine "Batarya Ateş!!!" komutunu verebilmesidir. O sırada kelimenin tam anlamıyla Plevne bir ateş çemberinin etrafında kalmıştı. Bu şekilde 3-4 gün süren bu karşılıklı bombardıman ortalığı cehenneme çevirmişti. Yukarıda zikri geçen sisten yararlanan Rusların Plevne'ye sızma girişimi, Demir Kazık ismi verilen Tabyalar sayesinde durdurulmuş ve saldırıyı yapan Rus kuvvetlerinin neredeyse yarısını imha edilmişti.

General Skobelev, Üsküdarlı Yunus Bey'in kahramanlığı ve cesaretini iyi bildiğinden tedbir olarak mevcut birliklere ilaveten yeni birlikler getirtmişti.

Yunus Bey'in tükenmekte olan cephanesini Gâzî Osman Paşa, her türlü riski alarak ikmal etmeyi başarmıştı. Yunus Bey'in askerleri bu zorlukla temin edilen cephanenin tek bir kurşununu zayi etmeyerek düşman üzerine boşalttılar ve düşmanı neredeyse imha ettiler.

11 Eylül günü Yunus Bey'e Osman Paşa'dan gelen emir şu şekildedir.

"*Yarınki gün buradan tertip olunan 15-20 taburdan ibaret bir kuvvetle düşman üzerine hücum edileceğinden, erlerin yerlerinde nihayete kadar direnmeleri hususunda gayret göstermeleri ihtar ve tavsiye olunur.*"

Yunus Bey, bu emri aldıktan sonra akşam emrindeki tabur komutanlarını toplayarak gizli bir görüşme gerçekleştirerek şunları söylemekteydi.

"Gâzîler! Görüyorsunuz ki etrafımızı ateş sarmış, her adımda yanar dağlardan nişân verir; cehennemden mehîb âteşîn bir mehleke var. Bidayet-i muhasaradan beri hayatın kıymeti indimizde pek hakir kalmıştır. Din yolunda, hamiyet meydanında ya istihsal-i galibiyet veya ihraz-ı rütbe-i şehadet eylemekten başka çaremiz kalmamıştır. Başkumandanın emri düşmanın en şiddetli hücûmlarına karşı mevkilerinizde sebât ile fırsat elverdikçe düşmanı tenkîl eylemektir"[16]

Daha sonra toplantıdan elde ettiği sonuçları bir rapor haline getirerek Osman Paşa'ya bildirdi.

Ruhâniyet-i Hazret-i peygambere istinaden bulunduğumuz tabyalarda sebât etmekte olduğumuz gibi, piyade cephanelerimiz tükeninceye ve tekmil feda-i can

16 M. Emin, *a.g.e.,* s. 34-35

edinceye kadar sebâta karar verdikse de top cephanemiz hiç kalmadığı cihetle gönderilmesi arz olunur. (11 Eylül 1877).

12 Eylül günü Osman Paşa, Yunus Bey'e, General Skobelev'e karşı genel bir hücum emri verdi. Bu dönemden itibaren artan saldırıların teferruatına ilgili kitaplardan ulaşıp genişçe bilgi almak mümkündür.

Yunus Bey'in 22 Teşri-i Sani /4 Aralık 1877 tarihinde Plevne'de harbin başından itibaren gösterdiği başarılar dikkate alınarak uhdesine 2. Liva kumandanlığı verildi. Bilindiği üzere; iki alaydan oluşan askeri bir birim olan Livayı mirliva denilen bir tuğgeneral yönetmektedir. Aslında Yunus Bey savaş sonunda ber-hayat olsaydı, bir üst rütbe olan mirliva unvanına sahip olacaktı.

Mevcut ordusu 30-40 bin civarına düşen Osmanlı ordusu en son çare olarak tabyadan huruç yapmayı düşündü. Dört bir tarafı kuşatılmış, erzak, mühimmat takviyesi yapamayan Osmanlı ordusu son savlet sırasında omurilikten yaralandı. Bu yarayı tedaviyle uğraşmayan kahraman Yunus Bey, muhârebedeki silah arkadaşına "Ben de yaralandım." diyerek, kuyruk sokumuna doğru yarasından sızan kanı göstererek hiç kimseye söylememesini istedi. Yaralandıktan 11 gün sonra Ziştovi yolu üzerinde şehadet şerbetini içti.

Hayatının hikâyesini anlatan Topçu kaymakamı yani yarbayı M. Emin Bey, şu sözlerle eserine nihayet vermektedir.

"Böyle bir eser tertibinden maksad-ı acizanem Plevne sahrasına zînet-sâz olan mekâbir-i şühedayı fikren ziyaret ve o ashab-ı necdet içinde kuvve-i azime-i a'dâyı bâzû-yı celadetiyle birbirine çarpa çarpa gavr-i in'idâma geçiren veya kılıncı ile dürte dürte hufre-i memata götüren bir şehid-i muhtereme arz-ı hürmettir.

Vakıa böyle aziz-i yar edilmiş erbab-ı gazânın meşhed-i mübarekleri, Hazret-i Molla-yı Rum'un:

Ba'd ez-vefât törbet-i mâ der zemîn mecoy

Der sînehâ-yı merdom-i ârif mezâr-ı ma'est

"Öldükten sonra bizim mezarımızı yeryüzünde arama, ariflerin kalbi bizim mezarımızdır.

Tasviri vech ile ya arş-ı Rahman yahut sine-i ehl-i iman ve vicdandır. Şüphe yok ki sahib-i tercümenin mezar-ı istirahatinde bugün kemikleri çürümüş mevcudiyet-i fâniyesinden eser bile kalmamıştır.

Zaten dünya nedir? Mevcudata baştanbaşa kabristan-ı fena olmuş bir dar-ı cezadır.

Fani dünyanın varlığı ölümü beklemektir

Yokluğu beklemeden varlığı terk etmektir

Bu arsa-i fenanın neresi kazılsa bir mevcudun asar-ı bakiyesinden birşeye tesadüf olunur.

Yalnız büyüklükleri kendilerinden sadır olan ef'âl-i azîmenin delaleti ile sabit olan ekabir gibi âlem-i insaniyete meâsir-i mebrûre terk ederek gidenler, hayat-ı sermediyeye sahip olurlar.

Herkes gitti ahirete

İyi ve kötü addan başka bir şey kalmadı

Her ne ise gâzî-i merhûm belki meşhed-i manevisinden şu destan-ı zaferin bir fatiha-ı şerife ile hâtime-pezir olduğunu işitir de ruhu arş-ı berrîn-i rahmanda şadmânî-i melekâne ile safâ-yâb olur.

Vakanın cereyanına nazaran şu sânihâ-i hakîrânede yıkılmış, çökmüş, harab olmuş, bir mezardan çıkan ilhâmat kadar hazin ve müessir olmak lazım gelirdi. Buna kudretsizliğim, kifayetsizliğim mâni-i kavî olmuştur.

Mütalaasına nazar-ı iltifat-ı devletleri matuf olacak olur ise eserin kıymet-i maneviyesi tezyîd buyurulmuş olur.

Bu iltifât-ı kerîmane de sahib-i eser için ilelebet vesile-i tahdîs ve temcîd olur. Herhalde maksad-ı acizanem ;

Men lem yeşküri'n-nâse lem yeşkürillâhe[17]

Tenbih-i celil-i risâlet-penahisinden hissedar-ı intibah olmaktır efendim.[18]

Sonuç

Tarihte pek çok kahramanlar çıkarmış bir milletin çocuğu olan Üsküdarlı Miralay Yunus Bey'in, gerek Plevne ve gerekse öncesinde, savaşlarda gösterdiği olağanüstü başarıları sebebiyle unutulmamış olması veya unutturulmaması lazımdır. Yeni nesillere örnek hayatını anlatan yeni kitaplara ve çalışmalara ihtiyaç izahtan varestedir. Modern eğitimin sürekli dillendirdiği model insan figürünün yerli

17 "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez".

18 M. Emin, *a.g.e.,* s. 48.

timsali olan Yunus Bey ve benzeri kahramanları tanıtmak ve onların fedakârlıklarını günümüze taşımak hepimizin bir vazifesi olmalıdır.

Ekler

Binbaşı rütbesi tevcihine ait arşiv belgesi:

Bilfiil ve bilumum asâkir-i hâssa ve nizamiye-i padişahanem seraskeri olup murassa Osmanî ve Mecidî nişan-ı zîşanlarını hâiz ve hâmil olan vezir-i fetanet-semîrim Hüseyin Avni Paşa iclalehûya,

İkinci ordu-yı hümayunum ve beşinci talîa taburunun yedinci ordu-yı hümayunuma nakl u ilhak olunmasından dolayı Mezkur ikinci ordu-yı hümayunumda bu kere müceddeden küşad olunan beşinci talia taburu binbaşılığına mülgâ fırka-i ihtiyatiye Dördüncü alayın ikinci taburu binbaşılığından açıkta kalmış olan kıdvetün Yunus zîde mecduhûnun tayini dar-ı şura-yı askerîde bi't-tensîb ol babda memuriyetini havi emr-i şerifim tasdiri tarafından ifade olunmuş ve ol vecihle icrası hususuna emr ü irade-i seniyye-i mülûkanem müteallik ve şeref-sudur olmuş olmağın mantuk-i münifi üzere müma-ileyhin zikrolunan beşinci talia taburu binbaşılığına memuriyetini mütezammın divan-ı hümayunumdan işbu emr-i celilü'l-kadrim ısdâr ve i'ta olundu mûmâileyh bundan böyle tabur-ı mezkur binbaşılığında istihdam olunarak müteferriat memuriyeti olan hususatın kavanîn ve nizamat-ı müessese-i askeriyeye tatbiken mihver-i layıkında idare ve rü'yet ettirilmesi ve her halde umur-ı memuresinde ibraz-ı mesai-i cemile ve izhar-ı hidemat-ı memdûhaya bezl-i makdur ve sa'y-i na-mahsur eylemesi esbabının istihsaline sarf-i reviyyet eyleyesin. Tahriren fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-ışrin min şehri zilkadeti'ş-şerife li-sene tis'în ve mieteyn ve elf. [23.Za.1290]

Fi 23 Za[Zilkade] Sene [1]290

Bağdat'tayken nişan takdimi ve Kılıç verilmesi:

Saye-i şevket-vâye-i cenab-ı mülûkanede Bağdad'da küşad olunan tımarlu süvari asakir-i mansure alayının tanzim ve tetmim olunmuş olduğundan alay-ı mezkura Behram Bey'in kaimmakam ve Yunus Bey'in birinci binbaşı ve Abdullah Bey'in ikinci binbaşı nasb ve ta'yin olunması hususu atufetlu Bağdan valisi hazretleri tarafından iltimas olunduğu beyanıyla zabitan-ı müma-ileyhimin nişan-ı zî-şanlarının darbhane-i amireden ve seyflerinin mühimmat-ı harbiyeden i'mal

ve i'tası devletlü serasker paşa hazretleri tarafından ba-takrir ifade olunmuş olduğundan hak-pa-yi hümayun hazreti padişahîden lede'l-istîzan ol vechile icra-yı iktizası hususuna da irade ihsan-ale-i cenab-i mülûkane müteallik buyurulmuş ve mucebince zabitan-ı müma-ileyhmin iktiza eden üç kıt'a nişan-ı zîşanlarının darbhane-i amireden i'mal ve i'tası hususu darbhane-i amire müşiri atufetlü paşa hazretlerine havale kılınmış olmağla zât-i saadetleri dahi bir kıt'a kaimmakamlık ve iki kıt'a binbaşılık seyfinin i'mal ve i'tası hususuna himmet eyleye.

Tanburî Ali Efendi (1836-1903)

ÖĞR. GÖR. TALİP MERT
Marmara Üniversitesi

Tanburî Ali Efendi "musikimizin en içli bestekârlarından biridir. Bestelemiş olduğu klasik şekildeki eserleri ve şarkıları ile samimi bir lirizmin heyecanlarını, coşkunluklarını seslendirmiş olan bu değerli bestekârımız, musikimizin klasik kaide ve gelenekleri içinde yetişmiş ve bizlere birbirinden güzel eserler bırakmıştır."[1]

"XIX. Asır Türk Musikisi'nin en büyük bestekârlarından biri olan Ali Efendi geç kalmış bir klasiktir. Klasik kaideler içinde hür bir romantizm ve coşkun bir lirizm gösteren eserleri Sadullah Ağa'yı andırır. Form anlayışı ve mûsiki cümlesi bakımımdan birçok eserinde Ârif Bey tesiri görülür. Birçok bestekârımızın aksine kadın güzelliğinden fazla aşkın çeşitli safhalarını terennüm eder. Eserleri sun'îlikten uzaktır. İçli bir samimiyet ve çok defa ince bir hüzün taşır. Sûz-i Dilden bestelediği parçalar kendisine büyük bir ün kazandırmıştır. Sûz-i Dil eserlerinin hepsini bir ayda bestelemesi bestekârlık dehası bir yana verimli bir sanatkâr olduğunu da gösterir."[2]

Osmanlı Arşivi Midilli nüfus defterlerinde yapılan araştırmalarda Tanburî Ali Efendi'nin kimliğine en uygun şu bilgi bulundu:

"Hüdaverdi Mahallesi Turunçlu Camii İmamı Hafız Bekir'in oğlu Hüsnü altı yaşında, diğer oğlu Ali üç yaşında 21.02.1841 (29.Z.1256)[3] Buna benzer üç kayıt daha var ise de diğerleri kayda değmeyecek kadar Ali Efendi'den uzaktır.

---

1 Dr. Nazmi Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, c. I, İstanbul 2000, s. 642-644.

2 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1990, s. 46, 47.

3 *Midilli Adası Nüfus defterleri (NFS. d)* 3796 / 18.

Foto: İsmail Küçük

Bu durum karşısında Ali Efendi'nin kendinden üç yaş büyük Hüsnü adında bir de ağabeyinin olduğu görülüyor. Midilli Nüfus defterlerinde umumiyetle aile reisinin yaşı ve boyu posu gibi fizik özellikleri yazılır ise de bu kayıtta istisnai olarak Hafız Bekir Efendi'nin bu tarafı yazılmamıştır.

Tanburî Ali Efendi Enis Efendi-zadeler'den Hafız Bekir Efendi'nin oğludur. İlk tahsiline babasından aldığı derslerle başladı, yedi yaşında hafız oldu. Bir müddet sonra İstanbul'a gitti, tahsilini oradaki medreselerde tamamladı. Bilhassa kıraat ilminde belli bir seviyeye gelerek talebe yetiştirmeye başladı.

Neo-klasik üslûbu benimseyen ve bestelerindeki romantik ve lirik coşkunluk dolayısıyla "âşık bestekâr" olarak anılan Tanburî Ali Efendi, devrinin en önemli musikişinasları arasında yer almıştır. Musikideki ilk hocaları:

Latif Ağa (1815?-1885?), Sütlüceli Asım Bey (1820?-1880?) ve Kemani Rıza Efendi (1780-1852) 'dir.

Bir süre sonra Tanburî Küçük Osman Bey (1825?-1900)' den tambur dersleri almış ve tambur çalmadaki maharetini adının bu saz ile beraber zikredilmesi derecesine getirmiştir. Bestekârlığı ve icracılığının yanı sıra bu sahadaki hocalığı ile de tanınmış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında Tanburî Cemil Bey ve Rakım Elkutlu en meşhurlarıdır.

Sûzidil makamını büyük ve küçük formlu eserleriyle ihya eden Ali Efendi'nin günümüze biri dini, sekizi saz eseri (4 peşrev ve 4 saz semâisi), 32 büyük formda güfteli eser (16 beste, 8 ağır ve 8 yürük semai) ile şarkı formundaki 80'i sözlü [olmak üzere toplam 121] eseri günümüze ulaşmıştır.[4]

Tanburî Ali Efendi'nin İzmir'de tanışıp ders verdiği bir de hanım talebesi vardır.

1990'da bu rakamları veren Öztuna'dan sonra 2011 yılında tanzim edilen bir başka listeye göre Tanburî Ali Efendi'nin eserleri şu rakamlara ulaşmıştır:

1 adet Şuğl, 4 peşrev, 3 saz semâisi, 29 büyük formlu eser ve 84 şarkıdan ibarettir.[5]

Tanburî Ali Efendi'nin Hünkâr Müezzinliği

Tanburî Ali Efendi'nin hayatıyla ilgili yazılı kaynaklarda Hünkâr müezzinlerinden olduğu kaydı var ise de bu hususta net bir belge yoktur. 12.09.1863 tarihli 19 hünkâr müezzinin ismi bulunan bir listede, Ali isminde hiçbir kimse yer almamaktadır.[6] Ama daha sonraki tarihlerde Mâbeyn müezzinleri arasında ismi geçen ve 583 ku-

4 Yılmaz Öztuna, *a.g.e.,* c. 1, s. 46, 47.

5 Ümit Yazıcı, *Tanbûri Ali Efendi, Hayatı ve Eserleri,* İzmir 2011, s.35-39.

6 *Mabeyn evrakı (MB) dosya 102, belge* 77 (102 / 77)

ruş maaş aldığı görülen bir Hafız Ali Efendi var ise de bunun Tanburî Ali Efendi olma ihtimali yoktur. Çünkü aynı belgede biri II. İmam, diğeri müezzin ama Mâbeyn müezzini olarak her ikisinin de adları geçmektedir.[7] Aralık 1867'de 2000 kuruş harcırahla Ruscuk'a gönderilen bir grup saraylı arasında yine bir Müezzin Hafız Ali kaydı görülmektedir.[8] Müezzin olan bu Ali Efendi ile ilgili Nisan 1869 ve Mart 1870 tarihli iki arşiv vesikasında maaşının 700 kuruşa çıktığı görülmektedir.[9] Yalnız bu arada Mâbeyn müezzini ile hünkâr müezzininin aynı olmadığını da belirtmek icap eder. Çünkü hünkâr müezzini sadece padişaha hizmet eder, Mâbeyn müezzini ise sarayın Mâbeyn kısmında çalışan bütün herkesin müezzinidir. Mâbeyn imamı da aynen böyledir.

Tanburî Ali Efendi'nin II. İmam Olarak Tayini

01.01.1868 (06.N.1284) tarihli bir irâde-i seniyye ile hünkâr ikinci imamlığına tayin edildi. Bugünlerde Sultan Abdülaziz Han'ın Başimamı Hasan Hayrullah Efendi 27.12.1867 (01.N.1284) tarihinde bu görevden affedilmiş[10] bir ay sonra da Anadolu Kadıaskerliğine seçilince[11] bu makam boşalmıştı. Boşalan bu göreve de İkinci İmam Hasan Rıza Efendi gelmişti. Rıza Efendi'den boşalan ikinci imamlığa ise Tanburî Ali Efendi tayin olunmuştur. Sultan Abdülaziz'in bu tayinle ilgili iradesi şöyledir:

"İmam-ı Sâni Rıza Efendi'nin İmam-ı evvel tayin olunmasından dolayı yerine Hafız Ali Efendi İmam-ı Sâni nasb buyrulmuştur. Gerekli [olacak maaş işlemlerinin] maliye hazinesine havalesi için padişahtan irade de çıkmıştır. Bu konuda lüzumlu muamelenin icrası… 01.01.1868 (06.N.1284).[12]

Abdülaziz Han'ın bu iradesi 13 gün sonra Babıâli'ye gelmiş ve Babıâli Mektubî Kalemi'ne de kaydolunmuştur. 14.01.1868 (19.N.1284).[13]

İlk belgede maliyeye havalesinden kastedilen şey Hafız Ali Efendi'nin maaşıdır. Bu görev sebebiyle Ali Efendi'ye verilen maaş 7916,5 kuruştur. [14]

Tanburî Ali Efendi'nin maaş dışında bu II. İmamlık görevinin mukabili aylık olarak 50 okka da un tayinatı vardır.[15]

---

7 *MB 120* / 3.

8 *MB 114* / 85, *MB 118* / 95.

9 *MB 127* / 2, 128 / 9-4.

10 *Sadaret, Mühimme Kalemi evrakı (A. MKT. MHM) 397* / 21.

11 İrade Dâhiliye (İ. DH) 571 / 39825.

12 İ. DH 570 / 39722, *NGG 345* / 60.

13 *A. MKT. MHM 398* / 9.

14 *MB 118* / 9, 119 / 2, 32, 36, 71, 120 / 10, 125 / 43.

15 *MB 119* / 81-6.

Tanburî Ali Efendi'nin İkinci İmam olmasından kısa bir süre sonra ona "musıla-i sahn rütbesi"[16] ile bir de müderrislik payesi tevcih olunmuştur. Ali Efendi'ye verilen bu müderrislik Pertev Mahmud Paşa Medresesi [müderrisliği] dir. 18.01.1868 (23.N.1284)[17]

Tanburî Ali Efendi'ye ikinci imam olduğu günlerde Hazine-i Hassa'dan 500 kuruşluk bir ödeme yapılmış. Buna dair de şimdilik tek belge bulunmaktadır. Bu 500 kuruş bir defaya mı mahsustu yoksa devamlı mı alıyordu? Bu ödemenin kaydında; "Beylerbeyi civarında İmam-ı Sâni Ali Efendi'ye 500 kuruş" ibaresine yer verilmiştir.[18]

1868'in Ramazan ayında Tanburî Ali Efendi'ye Hazine-i Hassa'dan verilen 5000 kuruşluk bir de ihsan-ı şahane kaydı görülmüştür.[19]

Ali Efendi'nin İkinci İmam olarak görevi 10 ay 25 gün sürmüştür. Görevden ayrılma sebebi ile ilgili herhangi bir belge çıkmamıştır. Bu sürenin sonunda Hacı Sadık Efendi isminde bir zat Abdülaziz Han'a II. İmam olmuştur. 25.10.1868 (08.B.1285).[20] Ali Efendi'nin hayatından bahseden kitaplarda yazılan 1885 tarihi gerçekleri yansıtmamaktadır.

Tanburî Ali Efendi'nin saraydaki bu görevinden ayrıldıktan sonra ne yaptığı, nerede çalıştığına dair de herhangi bir kayıt henüz yoktur. Bundan sonraki kayıtlar ona bağlanan maşla ilgili kayıtlar olup o da sadece rakamdan ibarettir.

Yalnız 1869'da yapılan şehzadelerin sünnet merasiminde Tanburî Ali Efendi'nin de adı geçmektedir. Bu kayıt şöyledir: "[Üsküdar] Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde sâkin sabık İmam-ı şehriyari Ali Efendi'nin 3207 numara ile kayıtlı 8 yaşındaki oğlu Mehmed'in sur-i hümayunda sünnet edilmesi" talebinden ibarettir. 05.04.1869 (22.Z.1285).[21]

Bu kayıttan Tanburî Ali Efendi'nin Mehmed isminde bir oğlu olduğu anlaşılıyor ki bizim bildiğimiz oğlu Aziz Mahmud Bey bu tarihte henüz doğmamıştır.

Görev Sonrası Aylık Ücreti

Tanburî Ali Efendi'ye görev sonrası ayrıldığı tarihten yani 27 Ekim 1868 gününden geçerli olmak üzere 1500 kuruş maaş bağlanmıştır. Tanburî Ali Efendi'ye tahsis olu-

16 Musila-i Sahn: İlmiyede İstanbul rüusu derecelerinden birinin adıdır. Sahn-ı Seman'dan sonra gelirdi. (Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul 1983, s. 585).

17 *Rüus defterleri 224* / 67.

18 *HH. d 11762* / 3.

19 *MB 120* / 46.

20 İ. DH 582 / 40532.

21 *MB 121* / 26.

nan bu maaş daha önce saraydan ayrılmış ama bugünlerde vefat etmiş olan Saraylı Nesim-i Sabâ Usta'dan kalan 1530 kuruşun 1500 kuruşudur.[22]

Ali Efendi'nin bu maaşıyla ilgili olarak verilen beratın tarihi 14.12.1868'dir.[23]

Bu maaşın ilk ödemesi 22.12.1868 (10.Ke.1284) tarihli ve 13925 numaralı senetle yapılmıştır. Bu ilk ödeme dört aylık bir ödeme biçiminde olmuştur. 20.C.1286 (27.09.1869)[24]

Tanburî Ali Efendi 1868'den itibaren almaya başladığı 1500 kuruş maşın en son görülen tarihi 07.06.1877 (25.Ca.1294)'dir.[25] Hangi ay olduğu belli olmayan ama yine 1877 yılına ait bir başka kayıtta "Sâzende Ali Efendi'nin 1774 kr maaşı"[26] ibaresi bulunmaktadır. Bu Ali Efendi acaba Tanburî Ali Efendi mi, bir başkası mı şimdilik bu mesele de karanlık görünüyor. Eğer Tanburî Ali Efendi ise maaşına 274 kuruşluk bir zam yapılmış veya bu kadar bir ikramiye verilmiş demektir. Bu tarihten sonraki kısım ise zaten enine boyuna henüz araştırılamadı.

Maaş defterlerinde Tanburî Ali Efendi, 1284 tarihli ve ALİ RIZA yazılı bir mühür kullanmıştır ki onun tam isminin Ali Rıza olduğu da bu sayede ortaya çıkmıştır.

Tanburî Ali Rıza Efendi'nin İzmir Hayatı

Ali Efendi'nin İzmir'e gidişi ile ilgili arşiv belgesi olmadığı için net bir şey söylemek de mümkün değildir. Onun için 1885 tarihini kabul etmek durumundayız. Hele hele onun Abdülaziz vak'asıyla ilgili olarak İzmir'e sürüldüğü iddiası[27] ise tam bir hayal mahsulüdür. Mezkûr vak'anın mahkemesi 1881'de bitmiş ve bu işe dahli olanlar Yıldız Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. Suçlular arasında Tanburî Ali Efendi yoktur. Gerçi suçlular arasında bir "Hafız Ali Efendi" varsa da bu zat zaman askerdir ve o vak'a tarihinde binbaşı daha sonra da kaymakam (yarbay) olmuştur.[28]

Mustafa Rona ise Tanburî Ali Efendi'nin İzmir'e gidişini "… Düşmanlarının tezviri ile Abdülhamid'in gazabına uğrayarak İzmir'e sürülmüş…" olduğunu iddia etmektedir.[29]

Tanburî Ali Efendi musikideki eserlerinin büyük bir kısmını burada besteledi. Hayatının geri kalan yıllarını, İzmir'de ve ara sıra gittiği Manisa'daki meşk toplantılarına devam etmekle ve talebe yetiştirmekle geçirdi. İzmir'de öldü ve Karşıyaka Mezarlı-

22 İ. DH 582 / 40539, *A. MKT. MHM 425* / 30.

23 İ. DH 584 / 40687.

24 *MAD 9385* / 313, *HH. d 1432* / 4, *MAD 9406* / 340, *MAD 11647* / 108.

25 *MAD 9406* / 340, *11647* / 108,

26 *MAD 10647* / 8.

27 Ümit Yazıcı, *a.g.e.*, s. 15.

28 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* Ankara 1967, s. 160.

29 Mustafa Rona, *50 Yıllık Türk Musıkisi*, İstanbul 1960, s. 1.

ğı'na defnedildi. Ölüm tarihi, Hoş Sada ve Nazari Ameli Türk Musikisi'nde 1890, Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi'nde 1902 olarak gösterilmektedir. Tanburî Ali Efendi'nin oğlu Mahmud Aziz Bey'in 26.04.1895 (30.L.1312) tarihli Sicill-i Ahval kaydında babasından "müteveffa" diye bahsedilmesi[30] onun vefatının 26.04.1895'ten önce olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır. Ali Efendi'nin vefatı ile ilgili olabilecek bir kayıt da şöyledir:

"Çorakkapısı nam mahalde Bostani Mahmud Efendi Camii evkafının mütevellisi Hafız Ali Efendi'nin vefatıyla yeri hâli ve hizmet-i lazimesi muattal kalıp… 01.M.1312 (05.07.1894)." [31] Bu kayıt aynı ifadelerle İzmir Vakıflar Müdürlüğü'ndeki vakıf defterlerinde de bulunmaktadır.[32]

Dolayısıyla Tanburî Ali Efendi'nin vefatı olarak verilen 1902 tarihi artık doğru bir bilgi değildir.

Oğlu Mülkiyeli Aziz Mahmud Bey de (1872-1929) zamanının tanınmış bestekâr ve tanbur üstatlarındandı.

Tanburî Mahmud Aziz Bey (1872-1929)

Tanburî Ali Efendi'nin Mehmed'den sonra bilinen ikinci oğludur. Mahmud Aziz Bey'in Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sicill-i Ahval defterlerindeki tercüme-i hali şöyledir:

"Cennet-mekân Sultan Abdülaziz Han hazretlerinin imam-ı sânilerinden mütekâid ve mahreç payelilerden müteveffâ Ali Efendi'nin oğludur.

Ocak 1872 (Evâsıt-ı Zilka'de 1288)'de Dersaadet'te doğmuştur. Davud Paşa İlk Mektebi ve rüşdiyesinde, Mülkiye'nin idadi ve yüksek kısmında verilen dersleri tahsil ile rüştiyeden a'lâ [bugünkü not durumuna göre 8], Mülkiye'den karîb-i a'lâ (7) derecesiyle mezun olmuş ve Siyaset ilimleri şehadet-namesi almıştır. Türkçe yazar, Fransızcaya da âşinadır.

24.05.1892 (26.L.1309)'de 20 yaşını [biraz geçmiş olarak] 300 kuruş maaşla Ticaret ve Nafia Nezareti dairesinde Ziraat Bankası genel İdareler Muhasebe Kalemi mukayyit refakatına tayin olunmuştur.

Mezkûr banka genel müdürlüğünden [Mahmud Aziz Bey'in] işinde gayretli, sebatlı ve dikkatli [çalışan bir memur] olduğu tasdik edilmiştir. 25.04.1895.

[Mahmud Aziz Bey'in] maaşı 13.03.1896 (28.N.1313) tarihinde 400 kuruşa, 11.01.1898 (17.Ş.1315)'de ise 450 kuruşa yükseltilmiştir. Mahmud Bey'in ma-

30 *Sicill-i Ahval defteri (SAİD. d) 59* / 399.

31 İzmir Şer'iyye sicili c. 52 / 83.

32 Münir Aktepe, *İzmir Yazıları Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller,* Fikri Yılmaz (haz.), İzmir 2003, s. 51.

aşı 01.09.1899 (24.R.1317)'da 500 kuruşa, 05.02.1902 (26.L.1319)'de 550 kuruşa 08.01.1903 (08.L.1320)'te 600 kuruşa, 14.07.1906 (22.Ca.1324)'da 700 kuruşa, 22.09.1909 (07.N. 1327) tarihinde ise 800 kuruşa iblağ edildiği 05.03.1910 tarihli vukuat pusulasında yazılıdır.[33]

Temmuz 1916' da Başmukayyidliğe; Nisan 1919'da aynı bankanın Kontrol ve İstatistik Kalemi Tedkik 2. Mümeyyizliği'ne yükselebildi. İstanbul Hükumeti'nin ilgasından sonra açıkta kaldı. 01 Mayıs 1924'de 814 kuruş maaşla emekliye sevkedildi. Bundan sonra büyük sefalet ve sıkıntı içinde ömür sürerek 02 Mayıs 1929'da İstanbulıda Hakk'ın rahmetine kavuştu. Cenazesi İstanbul Belediyesi tarafından kaldırıldı.

Mahmud Aziz Bey, tamburu babasından öğrendi. Tanburî Cemil Bey'in oğlu Rahmetli Mes'ud Cemil Tel, Aziz Bey'in esasında pek yerinde olmayan sıhhatini hiç iyi kullanmadığından, büsbütün bozulduğundan ve bu sebeple de genç yaşta öldüğünden bahsetmektedir. Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane'den me'zun olmadan ayrılan Tanburî Cemil Bey ile yine şair ve bestekârlardan Mustafa Nezihi [Albayrak] Mülkiye'nin İ'dadi Kısmı'nda Mahmud Aziz Bey'le aynı sınıfta bulundular. Bir gün Aziz Bey, Mustafa Nezihi'in kolundan tutup Cemil Bey'i göstererek:

-Bu çocuğu görüyor musun? demiş; İşte bu babamdan (Tanburî Ali Efendi) daha iyi tambur çalıyor. Mustafa Nezihi evvela anlamamış ve inanmamış ve incelemeye koyulmuş. Neticede Mahmud Aziz Bey'in Cemil Bey hakkında düşüncesindeki isabeti çok iyi kavramış…"

İbnıül-Emin Mahmud Kemal İnal da "Hoşseda" adlı eserinde şunları yazmıştır:

"Mülkiye Mektebi'nde İkmal-i tahsil ile 1893'de şahadetname aldı. Ziraat Bankası'na me'mur oldu. Orada senelerce hizmet etti. Divan-ı Hümayun Beylikcisi Nasır Bey merhumun oğlu Haşim (Sanver, 1891 yılı Mülkiye birincisi, Posta-Telgraf Nazırlarından) Bey'in Mülkiye'de arkadaşı olmak münasebetiyle yıllarca evlerinde ikamet etti. İnkılaptan (İstiklal Savaşı'ndan) sonra Ziraat Bankası Merkezi Ankara'ya nakledilince Aziz Bey açıkta kaldı. Pek ziyade zarurete uğradı. Bir taraftan muavenet de görmedi, 1929'da vefat etti. Açlıktan öldüğü ve cenazesinin ashab-ı hayr sadakasıyle kaldırıldığı gazetelerde görüldü. Nasır Bey'in evi yandıkdan sonra nereye gittiğini bilmediğim ve bir yerde de tesadüf etmediğim gibi arkadaşları ve aşinaları da kendinden bahsetmedikleri cihetle, halimden aczimle beraber, imdadına şitab ve elimden geldiği kadar izale-i ıztırab edemedim; "Vermeyince Ma'bud neylesin Mahmud"

Mahmud Aziz Bey merhum sarı bıyıklı, orta boylu, tıknazca, çok az konuşur, ağırbaşlı, uslu, terbiyeli bir âdem idi. Babasından meşk ederek tanburzenlikde kesb-i maharet etmişti. Sadası hafif ve hazin idi; güzel okurdu." [34]

33 *Sicill-i Ahval defteri (SAİD. d) 59* / 399.

34 Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. III, Ankara 1968-1969, s. 481-482.

Foto: Mehmet Akif Kolay

Balkan ve Çanakkale Savaşları'nda Şehit Olan Üsküdarlılar

DOÇ. DR. NACİ ŞAHİN
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Vefayâta Osmanlı Devletinin son yüzyılını önemli ölçüde etkileyen balkan savaşları[1], devletin çöküşe doğru giden gidişatını derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti; Balkan Savaşı'nda, iç ve dış nedenlerin etkisiyle, tarihinin en büyük yenilgisine uğramış, bunun sonucunda Meriç Nehri'nin batısındaki bütün Balkan toprakları ile Ege adalarını kaybetmiş bulunmaktaydı.[2] Balkan savaşları sonuçları itibariyle bu bölgede yaşayan ve kurulan devletler arasında sorunları çözmek yerine daha da derinleştirmiştir. Bu nedenlerle, Birinci Dünya Savaşı[3], tarihin bu dönemine kadar sebep ve sonuçları itibariyle önem arz eden bir cihan savaşı olma konumuna yükselmiştir. Pek çok ülkenin o güne kadar dünya tarihinde görülmemiş ölçüde bir araya gelerek oluşturduğu iki gruptan oluşmaktadır. İttifak devletleri 22 milyonluk bir kitleyi savaş alanına sürmüş bulunuyordu[4]. Birinci dünya savaşı başladığı sırada; Osmanlı İmparatorluğu, Trablusgarp Savaşı ile

1 Ahmet Nihat, *Balkan Seferi*, İstanbul, 1928.; *1328 Balkan Harbi-Tarih-i Siyasi ve Askerisi,* İstanbul, 1328.; Ergün Aybars, *Balkan Harbi(1912-1913),* Ankara, 1979.; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi-(Trablusgarp ve Balkan Savaşları),* c. II, Ankara, 1943.; Fahri Belen, *1912-1913 Balkan Savaşı,* İstanbul, 1971.; Afif Büyüktuğrul, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi-(Balkan Harbi 1912-1913),* c. VII, Ankara, 1965.; Aram Andonyan, *Balkan Savaşı,* Zaven Biberyan(çev.), İstanbul, Ekim, 2002.; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş-1912-1922 ve Sonrası,* İstanbul, 1970.; Reşat Halil, *Balkan Harbi(1912-1913),* c. I, Ankara, 1970.; *Abdullah Paşa'nın Balkan Savaşı Hatıratı,* Sema Demirtaş-Mustafa Toker-Hülya Toker(haz.), İstanbul, 2012.

2 Armaoğlu**,** *a.g.e.,* s. 107.

3 Ian Hamilton, *Gelibolu Hatıraları 1915,* İstanbul, 1999.; Robert Rhodes Cames, *Gelibolu Harekatı,* Haluk Saltıkgil (çev.), İstanbul, 1965.; Fahir Armaoğlu**,** *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi-(1914-1980),* c. I, Ankara, 1989.; Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi,* Ankara, 1964.; A. Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih,* İstanbul, 1944.; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* c. II., Ankara, 1952.;, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi-Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi,* c. I, Ankara, 1970.; Edward J. Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I A Comparative Study,* London, 2007.

4 *The European Powers in The First World War An Encyclopedia,* Spencer C. Tucker (ed.; ve dğr.)London, 1996, s. 172-173.; Anderson, *a.g.e.,* s. 310-353.; Erickson**,** *a.g.e.,* s. 158-168.

Balkan Savaşı'na katılan devletlerin askerî kıyafetleri

bunu izleyen Balkan Savaşı'ndan yeni çıkmıştı. Bu savaşlarda uğradığı yenilgi sonucunda da büyük topraklar kaybetmiş ve çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmış bulunmaktaydı. Bu savaşta, Osmanlı Devleti çeşitli cephelerde çarpışmak durumunda kalmıştı[5]. İngiltere ve Fransa, daha savaşın başlarında boğazları[6] ve İstanbul'u alarak, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak, müttefikleri olan Rusya'ya bu yolla yardım ulaştırmak[7], batı cephesindeki yüklerini hafifletmek üzere, Çanakkale'de bir cephe açmaya karar vermişlerdi[8]. İngiliz bahriye bakanı Churchill'e(Çörçil) ait olan bu düşünce[9], İngiliz ve Fransız gemilerinin 19 Şubat 1915'te Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını dövmeye başlamasıyla uygulamaya konuldu. Müttefikler asıl hücumlarını ise 18 Mart 1915'te yapmışlardır[10]. Ancak, Çanakkale Boğazı'nı kolayca geçebileceklerini düşünen İngiliz ve Fransızlar, büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar ve deniz yolundan

5 William Dilworth Puleston, *The Dardanelles Expedition A Condensed Study,* New York, 1927, s. 12.

6 C.F. Aspinall-Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale(Gelibolu Askerî Harekâtı),*c. I, Metin Martı (haz.), İstanbul, 2005, s.59-60.

7 James Robert Rhodes, *Gelibolu Harekatı,* İstanbul, 1965, s. 1.

8 Anderson, *a.g.e.,* s. 315-319.; Erickson, *a.g.e.,* s.. 14-18.; ".... 2 Mart sene 915 tarihli telegramlarda Çanakkale Boğazı'nın bir ay zarfında zorlanabilmesi hesab olunduğu ve İngiliz ve Fransız asâkirinden mürekkeb ve karaya ihrâcı musammem bir kuvvetin bu harekete iştirâk edeceği İngiliz mehâfil-i bahriye ve konsoloshânesi ile münasebâtdâr olan bir menba'dan haber alındığı.... (*BOA, HR. SYS,* 2322/44.(18 Şubat 330-3 Mart 1915).

9 William Dilworth Puleston, *High Command in the World War,* New York, 1934, s. 75-78.

10 İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale,* Kastaş Yayınları, İstanbul, 1992, s. 108.

boğazı geçemeyeceklerini anladılar. Bunun üzerine Gelibolu Yarımadası'na asker çıkardılar[11]. Böylece Çanakkale cephesinin kara savaşları dönemi başladı. Ancak müttefikler burada da Türk askerlerinin şiddetli karşı koymasıyla karşılaştılar. Ağustos ayı başlarından itibaren Gelibolu'ya daha büyük birlikler çıkardılar.[12] Fakat Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk askerinin Anafartalar ve Conk bayırı savaşlarında gösterdiği başarı üzerine, buradan da ilerleyerek amaçlarına ulaşamayacaklarını anladılar. İngiliz ve Fransızlar, 19 Aralık 1915'ten itibaren, Çanakkale cephesindeki askerlerini geri çekmeye başladılar ve 8-9 Ocak 1916'da da burayı tamamen boşalttılar. Böylece, Çanakkale'de Türk ordusu, sekiz buçuk ay süreyle yarım milyonluk bir kuvveti karşısında tutmuş oldu. Bununla da Batı'daki müttefiklerine büyük yardımda bulundu[13]. Savaşı bir an önce bitirerek amaçlarına ulaşmak isteyen itilaf devletlerini durdurmayı başardı[14]. Dolayısıyla bir süre için de olsa İstanbulıu ve imparatorluğu işgal edilmekten kurtardı[15]. Çanakkale savaşı, ilk gününden itibaren çok hareketli başladı ve sonuna kadar da aynı şekilde sürüp gitti. Yakın tarihin bu çok önemli ve kendine özgü gelişmeleri olan savaşında, Türk Ordusu ile müttefik kuvvetleri yaklaşık olarak 465.000 kişi kayıp verdiler[16]. Ancak, Türk ordusunun verdiği büyük kayıplara karşılık Çanakkale'de kazandığı büyük zafer, çökmekte olan yıpranmış bir imparatorluğun içinden dinç ve güçlü Türk ulusunun varlığını ortaya koyması yönünden de ayrı bir değer kazandı[17].

Balkan ve Çanakkale Savaşlarında Üsküdar

Balkan ve Çanakkale savaşlarının askeri insan kayıpları bu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Balkan savaşları sırasında şehit olan Üsküdarlı askerlerimizin sayısı Çanakkale savaşlarına göre azdır. Sayı olarak vermek gerekirse Balkan savaşlarında Üsküdar'dan üç şehit bulunmaktadır.[18], Bu bakımdan değerlendirmemizin ana unsurunu birinci dünya savaşı içerisindeki Çanakkale'de şehit olan

11 Çıkarma harekatı ve harekatın yapılacağı liman v.b. gibi hususlarda gereken önlemlerin alınması konularında sürekli gelen emirler hakkında (*ATASE Arşivi,* Kl. 5717, D. H.4, F. 1-19)

12 *ATASE Arşivi,* Kl. 5717, D. H.4, F. 1-3.

13 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912 – 1922),* Ankara, 1993, s. 231.

14 *ATASE Arşivi,* Kl. 4669, D. H.10, F. 1-21.

15 Uçarol, *a.g.e.,* s. 471. ; Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 113-114.

16 Toplam kayıplar konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Genelkurmay başkanlığının resmi yayınlarına göre Türk tarafının kayıp sayısı 195 bin(Eserat, kayıp, hastalık, sakat kalma, kaçan, yaralanan v.b.,) ve şehit sayısı 57 bin civarındadır.

17 Uçarol, *a.g.e.,* s. 472. ; Armaoğlu, *a.g.e.,* s. 114.; Savaşta pek çok unsurun başarıda etkisi olmuştur. Çökmekte olduğu düşünülen imparatorluğun küçük bir mayın gemisi Nusret'in döktüğü mayınlar itilaf devleleri gemilerine büyük darbe vurmuştu. (*ATASE Arşivi,* Kl. 4669, D. H.11, F. 1-10)

18 Bu konuda *(Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik,(Our Dead)*, c. II, Ankara, 1998, s. 100 vd.

Çanakkale'de torpil topu, Amerikan Kongre Kütüphanesi

Üsküdarlılar üzerine yoğunlaştırmış bulunuyoruz. Türkiye'de şehitler üzerine pek çok çalışma yapılmış ve konu bilimsel anlamda irdelenmiştir[19]. Şehitler üzerine yapılan çalışmalarda hiç kuşkusuz ortaya bir metot sorunu çıkmaktadır[20].

Bu konuda ilk dikkati çeken husus kaynaklar arasındaki verilen rakamlarda ortaya çıkmaktadır. Milli Savunma Bakanlığı'nın yayımladığı Şehitlerimiz isimli

19 *Bursa İli Çanakkale Şehitleri-Proje Kitabı*, F. Çakmak (haz.), Bursa, 2008.; Mehmet Köçer, *Elazığ Şehitleri(Birinci Dünya ve İstiklal Savaşı),* , Elazığ, 2006.; Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Bodrumlular", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* sy. 62, Ankara 2005.; Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Burdurlular ve Millî Sorumluluklarımız", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* sy. 43, Ankara 1999.; Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* sy. 58, Ankara, 2004.; Muharrem Bayar, *Bolvadinli Şehitler(Bolvadinlilerin Şeref Kitabı),* Bolvadin, 2008.; Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Uşaklılar Üzerine Bir İnceleme", *21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu-(25/27 Ekim 2001) Bildiriler Kitabı,* c. I., İstanbul, 2001, s. 285-307.; Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. XX, sy. 58, Ankara, 2004.; Naci Şahin, "Balkan Harbinde Şehit Olan Yozgatlılar" *Yeni Türkiye Dergisi-(Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı),* c. III, sy. 68, Ankara 2015, s. 3746-3759.; Naci Şahin, Balkan Savaşında Şehit Olan Afyonkarahisar'lılar, *Yeni Türkiye Dergisi-(Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı)***,** c. III, sy. 68, Ankara, 2015, s. 3760-3771.; Nuri Köstüklü, "Milli Mücadelede Şehit Olan Sivaslılar", *Sivas kongresi Birinci Uluslararası Sempozyumu-(2/4 Eylül 2002,* Ankara, 2003, s. 275-282.; Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Şehit Olan Ilgınlılar", *Atatürk ve Milli Mücadele'de Ilgın Paneli-(16 Mayıs 2003),* Ilgın, 2003.

20 Kaynakların kullanımı ve metod konusundaki çalışmalara örnek olması bakımından; (Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye "Şehitler" Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II-(22/24 Ekim 2003),* Ankara, 2006, s. 205-220); Ayrıca kaynakları kullanma konusundaki çıkan bir güçlük sorunu, Nüfus müdürlüklerinin defterlerin gizliliğini ve ilgili kanun maddesini gerekçe göstererek bilgi vermek istememeleridir. Bu konudaki kısıtlamalarda, 25.04.2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun, ikinci bölümünün, nüfus kayıtlarının özellikleri başlığı altında, gizlilik alt başlığı ile oluşturulan 9. Maddesi, 1. fıkrasında " (1) Nüfus kayıtları ve bu kayıtların tutulmasına dayanak olan belgeler gizlidir. Bunlar, yetkili ve sorumlu memurlar ile teftiş ve denetim yetkisi olanlar dışında kimse tarafından görülüp incelenemez. Mahkemeler bu hükmün dışındadır", denilerek ve yine 2. Fıkrasında, "..(2) Nüfus kayıtlarına bu bilgileri işleyen memurlar ve kimlik paylaşımı sistemi kapsamında nüfus kayıtlarından faydalanan diğer görevliler de bu gizliliğe uymak zorundadırlar. Bu yükümlülük, kamu görevlilerinin görevlerinden ayrılmalarından sonra da devam eder.". (*Resmi Gazete,* 25.04.2006, Sayı: 5490) biçimindeki yasayı örnek olarak göstermektedirler.

Düşman askerlerinin Seddülbahre mühimmat çıkarması, Amerikan Kongre Kütüphanesi

eserdeki rakamlar ile Üsküdar Vefayâta Mahsus Vukuat Defterleri[21], arasında sayı bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Rakamlar birbirleriyle uyuşmamaktadır. Ancak kuşkusuz tutarlı oldukları taraflarda bulunmaktadır. Üsküdar'ın Vefayâta Mahsus Vukuat Defterleri ve milli savunma bakanlığının Şehitlerimiz isimli eseri karşılaştırıldığında Çanakkale Savaşlarında Üsküdar'ın toplamda 112 şehit verdiği anlaşılmaktadır.[22]

Ancak muhtemelen bütün bu rakamların dışında gönüllülük esası ile ne askerlik şubesinde kaydı olanların ve ne de nüfusta resmi olarak kaydı bulunanların dışında Anadolu'da yaygın bir gelenek olarak var olan konar göçerlikten dolayı isimlerini bilme olanağı olmayan pek çok genç ya da benzer yaşlarda olan insanlarında şehit olduğunu tahmin etmek olasıdır. Üsküdar Vefayâta Mahsus Vukuat Defterlerinde yer alan vefat sebebi başlığı altındaki *"şehiden"* ifadesinden yola çıkılarak yapılan çalışmada ve milli savunma bakanlığının, askerlik şubesi kayıtlarını esas alarak ortaya koyduğu Şehitlerimiz isimli albümde yer alan isimler karşılaştırılmak suretiyle bir netice alınmaya çalışılmıştır.

21 ÜVMVD. No. 1-2.

22 Milli Savunma Bakanlığının verdiği listeler Askerlik şubeleri kayıtları ile oluşturulmuş bilgi ve belgelerden oluşmakta iken, Vefayâta Mahsus Vukuat Defterlerindeki bilgi ve belgeler şahsın doğduğu yerin ya da başka bir ifade ile nüfusa kayıtlı olduğu yerin bilgilerini içerdiğinden daha sağlıklı nüfus kaydı bilgilerine ulaşılmaktadır.

Türk Esirler, Amerikan Kongre Kütüphanesi

Şehitleri toplumsal yaşam ile ilişkileri açısından değerlendirdiğimizde ilgi çekici veri sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Şehitlerin Lakapları

Çalışma konumuz çerçevesi içerisinde ilk ele alacağımız husus şehitlerin lakapları konusu olacaktır. Esasen başka kentlerin şehitlerine baktığımızda lakap oranının fazla olduğu ve bu oranın kırsal kesimde daha fazla olduğu gözden kaçmazken, Üsküdarlı şehitlerin lakap sahibi olmadıklarını görüyoruz. Bu durum büyük bir kentin verdiği kent kültürünün insanlara lakap takılmaması ve bunun ayıp kabul edilmesi ile ilgili olmalıdır. Askerlerin genellikle meslek niteliklerine baktığımızda okuyan gruba mensup ailelerin çocukları oldukları görülmektedir.

Osmanlı yönetim tarzında bir aile atadan ve dededen genellikle hangi mesleği miras olarak almışsa, bir sonraki sülale onu devam ettirmektedir. Bu durum gayrimüslimlerde de söz konusudur. Örneğin; Ermeniler icra ettikleri mesleklere göre, aile lakaplarını almaktadırlar. Kuyumcuyan, Sarrafiyan, Şerbetçiyan, Terziyan, Pastırmacıyan, Kebapçıyan gibi. Bunun dışında az miktarda da olsa, ulema sınıfından gelen şehit ailelerine de rastlamaktayız. Örneğin Çelebi oğullarından

gibi. Sadece ailedeki belirgin bir büyüğün adını taşımasından dolayı alınan lakaplardaki aile adları da bulunmaktadır.

Belirgin husus lakap sayılmayan ancak isminin başında yer alan hususlarla ilgili olsa gerektir. Örneğin; Geldikleri yörelerle ilgili olarak, Kayserili Yahya oğulları ve Kayserili oğulları gibi.

ŞEHİTLERİN GELDİKLERİ AİLELERİNE GÖRE LAKAPLARI[1]		
ÇELEBİ[2]-[OĞULLARINDAN]	KAYSERİLİ YAHYA-[OĞULLARINDAN]	KAYSERİLİ -[OĞULLARINDAN]
HASANCI-[OĞULLARINDAN]		

Tablo 1. Üsküdar'lı şehitlerin lakaplarına göre dağılımı

1 ÜVMVD., No. 1-2-3.; *Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik,(Our Dead),* c. I, Ankara, 1998.

2 Bektaşi ve Mevlevi pirlerinin en büyüklerine verilen unvan. 2. Hristiyan tüccar, Görgülü, terbiyeli, olgun (kimse), (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük)

Şehitlerin İsimleri

Savaşlar sırasında belki de en önemli olan hususiyetlerden birisi şehitlerin taşıdıkları isimleridir[23]. Çanakkale savaşları içerisinde hayatını kaybedenler arasındaki isim sıralamasında birinci sırada 7 kişi ile Ahmet ismi gelmektedir. Bunu daha sonra 4 kişi ile Halil ve 3'er kişi ile Mehmet Rıfkı, Hüseyin ve İbrahim takip etmektedir. Mustafa, Şefik Efendi, Hasan Fehmi ve Faik Efendi ise en çok şehit olan isimler sıralamasında 4. sırada yer almaktadırlar. Şehit isimlerinin önemli bir kısmının İslâmî-(dinî) nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Verilen isimlendirmelerde dinî öğe ve unsurlara sıkça rastlanmaktadır. Hasan, Ahmet, Hüseyin, İbrahim gibi isimler dinî kaygılarla verilmekte ve Arapça kökenli isimler sınıfına girmektedir. Bu durum dinî duyguların ağır bastığı unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Güzel isim almanın bir Müslüman toplumu için önemli hususiyetler arasında sayılmasına olan inanç, İslâm peygamberi ve onun sahabelerinin isimlerinin alınmasını yaygınlaştırmıştır. Anadolu'da hala var olan bir inanış kültü de güzel isim alanların kolayca cennete gidebileceğine olan inanç ve inanma kültürüdür. Gündelik yaşam unsurları arasında zikredeceğimiz isimlendirmelerde isimlerin başlarına "Hacı" kelimesinin konulması iki bakımdan anlam taşımaktadır. Birin-

23 ÜVMVD., No. 1-2-3.; *Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik*,(Our Dead), c. I, Ankara, 1998.

cisi gerçekte hacca giderek bu farizayı yerine getirdiğinden dolayı Hacı olarak nitelendirilmesi ya da adının başındaki ismin Hac görevini yerine getirmesinden dolayı isim olarak Hacı kelimesinin kullanılmasıdır. Bu durum bir bakıma daha hacca gitmeden ve hac görevini yapmadan Hac görevini yapmış gibi sevap kazanılmak anlayışından gelmektedir. Hacılığın toplumsal yaşamda saygın bir yerinin olması da bu ismin verilmesini yaygınlaştırmış bulunmaktadır. Muhammed kelimesinden mütevellid Mehmet kelimesinin kullanılması da İslâm peygamberine olan sevgi ve saygının özel isim haline dönüştürülmesi duygusundan kaynaklanmaktadır. Ancak doğrudan Muhammed denilerek çocuğa karşı yapılacak bir saygısızlığın İslâm peygamberine yapılabileceği endişesi ve bu konuda dikkatli olunması ile Mehmet isminin yaygın biçimde kullanılmasının tercih edildiği görülmektedir. Bu durum Anadolu Türk insanının ne kadar ince ruhlu ve duygusal olduğunun ve aynı zamanda da İslâm dinine sıkı sıkıya bağlılık arz ettiğinin temel göstergesi olsa gerektir. Peygamberi incitmemek adına gösterilen özenin bir sonucudur.

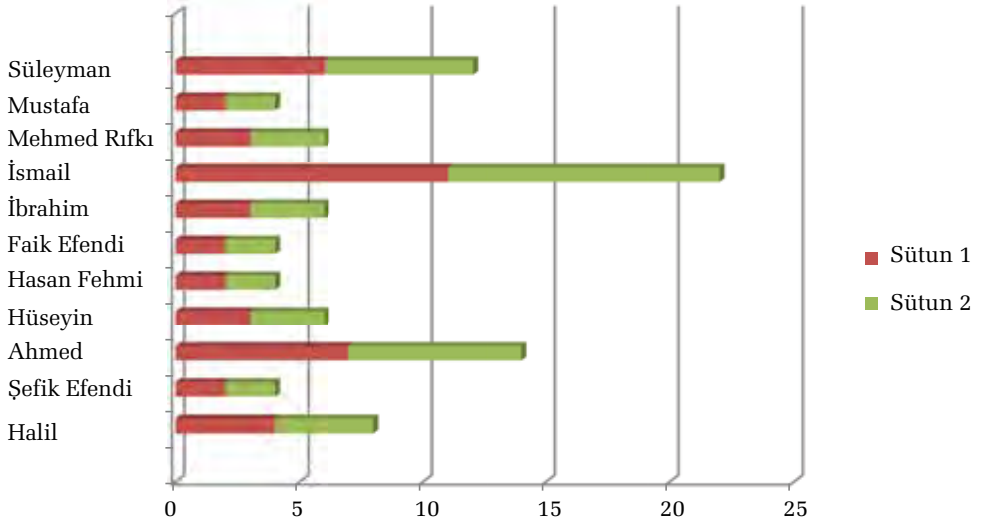

En çok kullanılan onbir şehit isminin dağılım grafiği

İsim	Sayı	İsim	Sayı
ABDİ	1	FAZLI	1
AHMET	7	HACI ARİF PAŞA	1
AHMET SALİH	1	HAFIZ KEMAL	1
ALİ	1	HAKKI	1
ALİ RIZA	1	HAKKI EFENDİ	1
BEKİR	1	HALİL	2
BEYTULLAH	1	HAMDİ	1
DERVİŞ	1	HAMİ	1
EMİN EFENDİ	1	HAMİ EFENDİ	1
ERKANİ EFENDİ	1	HASAN EFENDİ	1
ETHEM	1	HASAN FEHMİ EFENDİ	2
EYÜP	1	HASAN NAZMİ EFENDİ	1
FAİK EFENDİ	2	HAYATİ	1
Toplam	**20**	**Toplam**	**15**
		Genel Toplam	**35**

Tablo 2. Şehitlerin isimleri(A) Üsküdar doğumlu olanlar

İsim	Sayı	İsim	Sayı
HAYDAR EFENDİ	1	KEMAL EFENDİ	1
HİDAYET	1	MAHMUT	1
HİDAYET EFENDİ	1	MEHMET	5
HÜSAMETTİN	1	MEHMET EMİN	1
HÜSEYİN	3	MEHMET HALİT BEY	1
HÜSEYİN NAİM EFENDİ	1	MEHMET HULUSİ	1
HÜSNÜ	1	MEHMET KENAN	1
İBRAHİM	3	MEHMET NAİL EFENDİ	1
İHSAN	1	MEHMET RAUF EFENDİ	1
İLYAS	1	MEHMET RIFKI	3
İSMAİL	1	MEHMET SALİH EFENDİ	1
İSMAİL BEY	1	MEHMET ŞÜKRÜ	1
KAZIM EFENDİ	1	MURAT	1
Toplam	**17**	**Toplam**	**19**
		Genel Toplam	**36**

Tablo 3. Şehitlerin isimleri (B) Üsküdar doğumlu olanlar

İsim	Sayı	İsim	Sayı
MUSTAFA	2	SELAHADDİN	1
MUSTAFA EFENDİ	1	SÜLEYMAN	1
MUSTAFA REMZİ	1	SÜREYYA EFENDİ	1
MUSTAFA REŞİT EFENDİ	1	ŞEFİK EFENDİ	2
MUSTAFA SITKI EFENDİ	1	ŞERAFETTİN EFENDİ	1
NAZMİ EFENDİ	1	ŞEVKET ÇAVUŞ	1
NECATİ	1	ŞÜKRÜ	1
OSMAN	1	ŞÜKRÜ EFENDİ	2
OSMAN NURİ EFENDİ	1	TALAT	1
OSMAN TALAT	1	ZEKERİYA	1
RECEP MÜNİR EFENDİ	1		
BİLİNMEYEN	1		
Toplam	**13**	**Toplam**	**12**
		Genel Toplam	**25**

Tablo 4. Şehitlerin isimleri (C) Üsküdar doğumlu olanlar

İsim	Sayı	İsim	Sayı
ABDULKADİR	1	ÖMER LÜTFİ	1
EMİN	1	ŞABAN	1
HALİL	2	ŞEVKET	1
ABDULKADİR	1		
EMİN	1		
HALİL	1		
HÜSEYİN	1		
İBRAHİM	1		
KAMİL	1		
MEHMET BEDREDDİN	1		
OSMAN	1		
OSMAN NUREDDİN	1		
Toplam	**13**	**Toplam**	**3**
		Genel Toplam	**16**
		35+36+25+16=	**112**

Tablo 5. Şehitlerin isimleri (C) (Askerlik Şubesi Üsküdar olan)

Şehitlerin Yaşları[24]

Belki de her savaşın en acımasız tarafı ölenlerin çok genç insanlar olmasıdır. Ömrünün ve hayatının baharında ülkesi ve milleti için hayatını kaybeden vefakâr ve vatansever insanların ülkelerin milli tarihlerinde kahramanlar olarak yer alması ve ne yapılırsa yapılsın haklarının ödenemeyeceği düşüncesi, Anadolu'da yaygın bir düşünce halindedir. Nitekim savaşta şehit olan Üsküdarlıların yaş gruplarına ve ortalamalarına baktığımızda çok genç bir insan kitlesi ile karşı karşıya kalmaktayız. Aynı durum, İstanbul merkez ve diğer ilçelerin şehitlerinde de görülen bir olgudur. Elimizdeki verilere göre; en fazla şehit olma yaşı Rumî tarihe göre, 1310 ve miladi tarihlere göre 1894 yılında doğmuş ve 21 yaşında olan 11 şehidimizin yaş ortalamasıdır. Bu yaş ortalamasındakiler Anadolu'da genellikle yeni veya 5-6 senelik evli olan insan gruplarının olduğu yaş ortalamasıdır. ve çocukları ile birlikte zaman geçirme fırsatı bile olmayan insanların bulunduğu yaş ortalamasıdır.

İkinci sırayı Rumî 1305 ve miladi 1889 yılında doğan ve 26 yaşında şehit düşen 10 şehit almaktadır. Üçüncü sırayı Rumî tarihe göre 1304 ve 1307 yine Miladi tarihe göre 1888 ve 1891 tarihlerinde doğan ve 27 ile 24 yaşlarında olan şehitler paylaşmaktadır. Dördüncü sırayı ise, Rumî tarihe göre, 1309 ve miladi tarihe göre 1893 doğumlu ve 22 yaşındakiler, takip etmektedir.

Bunun yanında doğum tarihi bile kayda geçmemiş şehitlerimiz bulunmaktadır. 29 şehidimizin doğum kaydına nüfus kütüklerinde rastlanamamış ancak askeri kayıtlarda yer aldıkları görülmektedir.

Doğum Tarihi (Rumi-Miladi)	Yaş	Sayı	Yüzdesi
1285-1869	46	1	0,89
1286-1870	45	-	-
1287-1871	44	1	0,89
1288-1872	43	-	-
1289-1873	42	1	0,89
1290-1874	41	1	0,89
1291-1875	40	1	0,89
1292-1876	39	4	
1293-1877	38	1	0,89

24 ÜVMVD., No. 1-2.; *Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, (Our Dead)*, c. I, Ankara, 1998.

1294-1878	37	-	-
1295-1879	36	3	2,67
1296-1880	35	2	1,78
1297-1881	34	-	-
1298-1882	33	3	2,67
1299-1883	32	5	4,46
1300-1884	31	2	1,78
1301-1885	30	2	1,78
1302-1886	29	3	2,67
1303-1887	28	3	2,67
1304-1888	27	7	6,25
1305-1889	26	10	8,92
1306-1890	25	4	3,57
1307-1891	24	7	6,25
1308-1892	23	4	3,57
1309-1893	22	6	5,35
1310-1894	21	11	9,82
1311-1895	20	1	0,89
Toplam	-	83	-
Bilinmeyen	-	29	25,89
Genel Toplam	**-**	**112**	**%99,98**

Tablo 6. Şehitlerin yaşlarına göre dağılım tablosu

Bu bağlamda yine en büyük yaş grubundan olan şehitlerimiz 46 yaş grubunda olan 1 şehit ve yine en küçükleri ise 20 yaşlarında olan 1 şehidin varlığıdır.

Şehitlerin Rütbeleri[25]

Birinci Dünya Savaşı içerisinde şehit olan Üsküdar'lılara baktığımızda en fazla rütbeye sahip olarak 66 kişi ile "Er" rütbesi dikkat çekmektedir. Bunu 11 kişi ile "Üsteğmen" rütbesi ve 10 kişi ile "Teğmen" rütbesi takip etmektedir. Bunu 8 şehit ile "Yüzbaşı" rütbesinde olan ve ve 6 şehit ile "Yedeksubay"lar takip etmektedir. Yine 2' şer kişi olarak, "Kıdemli Yüzbaşı" "Başçavuş" ve "Başçavuş" rütbesinde 3'er kişi bulunmaktadır. Rütbesi bilinmeyen askeri personel bulunmamaktadır.

25 *Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, (Our Dead)*, c. I, Ankara, 1998.

Rütbesi	Sayısı	Yüzdesi
BAŞÇAVUŞ	2	1.78
BAŞÇAVUŞ MUAVİNİ	1	0,89
BİNBAŞI	1	0,89
ÇAVUŞ	1	0,89
ER	66	58,92
KD. YÜZBAŞI	2	1.78
ONBAŞI	2	1.78
TEĞMEN	10	8,92
ÜSTEĞMEN	11	9,82
YARBAY	1	0,89
YEDEK SUBAY	6	5,35
YEDEK SUBAY ADAYI	1	0,89
YÜZBAŞI	8	7,14
Toplam	112	%99.9
BİLİNMEYEN	-	
Genel Toplam	**112**	**%99.9**

Tablo 7. Şehitlerin rütbelerine göre dağılımları

Şehitlerin Askeri Sınıfları[26]

Sınıfı	Sayısı	Yüzdesi
İSTİHKAM	1	0.89
MAKİNALI TÜFENK	2	1.78
NİZAMİYE	2	1.78
İTFAİYE	-	-
NİZAMİYE	-	-
PİYADE	56	50.00
SAHRA TOPÇUSU	1	0.89
TOPÇU	2	1.78
Toplam	-	-
BİLİNMEYEN	48	42.85
Genel Toplam	**112**	**% 99.97**

Tablo 8. Şehitlerin askeri sınıflarına göre dağılımları

Şehit askerlerin askeri sınıflarına göre dağılımına baktığımızda, 56 rakamı ile Piyade, 2 rakamı ile Makinalı Tüfenk, Nizamiye ve Topçu sınıfının 2. sırada ve

26 *Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, (Our Dead)*, c. I, Ankara, 1998.

1 rakamı ile sahra topçusu ve istihkam sınıfına mensup askerlerin oluşturduğu görülmektedir. 48 şehidin de sınıfının bilinmediği dikkati çekmektedir.

Şehitlerin Baba İsimlerine Göre dağılımları[27]

İsim	**Sayı**	İsim	**Sayı**
ABDULLAH	2	HACI BEHZAT	1
ADİL	1	HACI MEHMET	1
AGAH	1	HALİL	2
AHMET	8	HASAN	10
AHMET NAZIM	1	HASAN NAZMİ	1
ALAMEDDİN	1	HASAN TEVFİK	1
ALİ	6	HAYRİ	1
ALİ OSMAN	1	HİMMET	1
ANURE[3]	1	HÜSEYİN	7
BEKİR	1	HÜSNÜ	2
FAİK	1	İBRAHİM	4
FERİT	1	İHSAN	1
FUAT	1	İSHAK	1
GALİP BEY	1	İSKENDER	1
Toplam		**Toplam**	
		Genel Toplam	

3 xxxx

Tablo 9. Şehitlerin baba isimlerine göre dağılımları (A)

İsim	**Sayı**	**İsim**	**Sayı**
İSMAİL	1	ÖMER EFENDİ	1
MAHMUT	1	RECEP	1
MEHMET	7	SABRİ	3
MEHMET ALİ	1	SADIK	4
MEHMET ŞERİF	1	SAİM	1
MEHMET TEVFİK	1	SALİH	3
MUHİTTİN	2	SAMİ	1
MUSTAFA	6	ŞAKİR	1
MUSA	1	ŞAKİR KAMİL EFENDİ	1
OSMAN	6	ŞERİF	1

27 ÜVMVD., No. 1-2-3.; *Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik,(Our Dead),* c. I, Ankara, 1998.

Toplam		**Toplam**	
		Genel Toplam	

Tablo 10. Şehitlerin baba isimlerine göre dağılımları (B)

İsim	Sayı	İsim	Sayı
ŞEVKET	1		
TEVFİK	1		
YAHYA EFENDİ	3		
ZİYA PAŞA	1		
BİLİNMEYEN	1		
Toplam		**Toplam**	
		Genel Toplam	

Tablo 11 Şehitlerin baba isimlerine göre dağılımları(C)

Şehitleri baba isimlerine göre değerlendirdiğimizde, birinci sırada 10 kişi ile Hasan ismi gelmektedir. Bunu 8 kişi ile Ahmet ve 7 kişi ile Mehmet isimleri takip etmektedir. Bu durum şehit isimlerinde olduğu gibi babalarının isimlerinde de Dini=İslami isim vermenin etkili olduğunu göstermektedir. 6'şar isimlendirme ile sırasıyla Ali, Mustafa ve Osman gelmektedir. 4'er kişi ile de İbrahim ve Sadık isimleri gelmektedir.

Şehitlerin Şehadet Yerleri[28]

Şehadet Yeri(Hastane-Cephe-Mevki)	Sayı
11.KOLORDU CENUP GURUBU AĞIR MECRUHİN HASTANESİ	1
13.FIRKA 3.SEYYAR HASTAHANESİ	1
16.FIRKA CEPHESİNDE	1
AĞADERE`DE 11.FIRKA SEYYAR HASTAHANESİ	4
ANAFARTALAR MUHAREBESİ	10
ANAFARTALAR'DA CONKTEPE MUHAREBESİNDE	1
SEDDÜLBAHİR MUHAREBESİ	4
SEDDÜLBAHİR`DE	2
SEDDÜLBAHİR`DE KEREVİZ DERESİNDE	1
SIĞINDERE MUHAREBESİ	1
SIĞINDERE MEYDAN MUHAREBESİ	1

28 *Şehitlerimiz, Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya, İstiklal, Kore, Kıbrıs, İç Güvenlik, (Our Dead),* c. I, Ankara, 1998.

SIĞINDERE`DE	2
SOĞANLI DERE`DE	1
ŞEHİT MUHTARBEY HASTAHANESİ	1
ŞEHR-İ EMANIN HASKÖY NİSA HASTAHANESİ	1
ŞİMAL GRUBU AĞIR MECRUHİN SEYYAR HASTAHA[4]	1
ŞİŞLİ ETFAL HASTAHANESİ	1
TEKİRDAĞ HASTAHANESİ	1
TEKİRDAĞ MERKEZ HASTAHANESİ	1
TERYANDAFİL ÇİFTLİĞİNDE	1
VALİDESULTAN HASTAHANESİ	1
YALOVA HASTAHANESİ	1
ARIBURNU KANLITEPE`DE	1
ARIBURNU MUHAREBESİ	4
CENUP GRUBU SEVK MECRUHİN HASTAHANESİ	1
CERRAHPAŞA HASTAHANESİ	1
CESARET TEPESİ SİPERLERİNDE	1
CONKTEPE MUHAREBESİ	2
ÇANAKKALE BOĞAZI MAYIN MÜFREZESİ	1
ÇANAKKALE CENUP GRUBUNDA	1
ÇAPA MECRUHİN HASTAHANESİ	1
GELİBOLU HASTAHANESİ	1
GÜLHANE HASTAHANESİ	2
GÜMÜŞSUYU HASTAHANESİ	1
HAYDARPAŞA HASTAHANESİ	2
İNTEPE MUHAREBESİNDE	1
KABATEPE`DE	1
KALE-İ SULTANİYE	1
KALE-İ SULTANİYE MERKEZ HASTAHANESİ	3
KANLIDEREDE	1
KANLITEPE`DE	1
KEÇİ DERESİ	1
KEREVİZDERE`DE	7
KIRMIZI TEPE	1
KİREÇTEPE MUHAREBESİ	1
KİRTE HARBİNDE	2
KİRTE`DE	1
KUMKALE	6
KUMKALE MUHAREBESİ	4

4 Hastaha-[nesi]

MERKEZTEPE	1
MEYDAN HARBİ	3
SEDDÜLBAHİR MUHAREBESİ	6
Toplam	99
BİLİNMEYEN	13
Genel Toplam	**112**

Tablo 12. Şehitlerin şehadet yerleri

Esasen kaynaklarda bir merkez için birden fazla ifade biçimi kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Merkeztepe, Merkeztepesi, Merkeztepede gibi ifadeler buna örnek olarak verilebilir. Askeri anlamda yer isimlerinin çok sağlıklı olarak bilinmesi ve kayıtlarının tutulması gerekir. Aynı yer için birden fazla ifade biçimi kullanılması askeri anlamda araziye nüfuz edilemediğinin bir göstergesidir. Bu durum askere sevk ettiğiniz insanlar dışında gönüllü olarak giden insanların kayıtlarının tutulamamasına bağlıdır. Halbuki askeri harekatlarda silah altına aldığınız insan sayısını tam olarak bilmeniz gerekir. Cepheye gönüllü bile katılmış olsa bunların kayıt altına alınmadan askeri bir çatışma alanına sokulmaması gerekir. Bu durum karşı tarafın bir sızma harekâtı bile olabilir ve askeri anlamda sakıncalıdır[29]. Sonuçta gönüllü bile olsa cepheye sevk etmeden önce bir eğitim sürecinden geçirip birlikler arasında yer verilmesi gerekmektedir.

Şehitlerin mensup olduğu Askeri Birlikler

KUVVET	ORDU	KOLORDU	FIRKA	ALAY	TABUR	BÖLÜK
K	0	0	0	0	0	2
K	0	2	0	16	2	6
K	0	2	5	15	1	4
K	0	2	0	17	1	0
K	0	6	0	77	1	2
K	0	2	0	18	1	1
K	0	2	0	16	3	12
K	0	0	0	127	1	4
K	0	1	0	39	2	0
K	0	0	0	0	2	0
K	0	4	11	126	1	3
K	0	5	0	45	2	7

29 Hiroshi Moriya, *Savaş Sanatarında 36 Gizli Strateji*, İstanbul, 2009, s. 176-177.

K	0	5	0	56	2	5
K	0	0	0	18	3	11
K	0	3	0	23	3	11
K	0	3	0	0	0	3
K	0	1	0	39	2	0
K	0	1	0	9	3	8
K	0	15	3	31	3	11
K	0	1	0	0	0	0
K	1	0	0	1	0	5
K	0	0	1	70	3	10
K	0	4	3	32	1	2
K	0	5	0	43	1	3
K	0	0	0	31	1	2
K	0	0	0	0	0	0
K	0	2	0	17	1	0
K	0	2	0	18	3	12
K	0	0	1	70	0	10
K	0	0	1	70	3	10
K	0	0	0	0	0	0
D	0	0	0	0	0	0
D	0	0	0	0	0	0
K	0	0	0	127	1	4
K	0	2	0	16	1	0
K	0	0	0	56	2	8
K	0	0	0	15	0	11
K	0	15	3	39	1	3
K	0	2	0	17	1	3
K	0	5	15	56	2	7
K	0	1	0	1	3	11
K	0	0	0	17	0	0
K	0	0	0	19	1	1
K	0	0	0	11	0	0
K	0	3	7	19	1	1
K	0	0	0	16	1	1
K	0	2	0	18	2	0
K	0	3	0	27	3	0
K	0	2	0	17	3	9
K	0	2	0	17	2	7

K	0	13	7	39	1	1
K	0	3	8	0	0	0
K	0	0	0	22	0	0
K	0	2	0	0	0	0
K	0	4	0	32	2	0
K	0	2	0	17	1	0
K	0	2	0	17	2	8
K	0	1	0	39	3	10
K	0	3	0	13	3	11
K	1	0	0	6	2	8
K	0	0	7	20	0	0
K	0	0	0	0	0	0
K	0	1	0	39	2	5
K	0	1	0	0	0	0
K	0	0	4	12	3	4
K	0	5	0	45	2	7
K	0	0	0	45	0	7
K	0	0	0	45	0	7
K	0	0	0	0	0	0
K	0	0	0	16	3	9
K	0	2	0	13	1	0
K	0	2	0	6	3	8
K	0	2	0	17	1	0
K	0	5	0	56	2	8
K	0	3	0	20	2	6
K	0	0	0	5	1	0
K	0	2	5	5	3	7
K	0	3	8	23	2	5
K	0	0	0	127	1	4
K	0	3	0	57	1	0
K	0	2	0	16	2	6
K	0	0	0	48	1	0
K	0	1	0	39	2	5
K	0	3	8	24	3	11
K	0	0	20	0	4	4
K	0	0	0	16	1	1
K	0	2	0	16	0	0
K	0	1	0	39	2	0

K	0	5	13	60	3	11
K	0	3	0	21	1	1
K	0	0	0	21	1	1
K	0	0	0	32	1	2
K	0	1	0	39	2	6
K	0	3	0	3	2	7
K	0	0	0	21	2	7
K	0	3	0	0	0	0
K	0	3	0	45	0	6
J	0	3	0	0	0	3
K	0	5	15	56	3	9
K	0	2	0	17	2	7
K	0	1	1	124	1	2
K	0	2	0	17	2	7
K	0	1	0	39	2	0
K	0	2	0	16	1	1
K	0	5	15	56	1	2
K	0	0	0	16	2	8
K	0	2	0	16	2	8
K	0	2	0	0	0	4
K	0	2	0	17	3	12
K	0	2	0	16	1	2
J	0	1	0	0	3	2
K	0	2	0	18	3	0

Tablo 13. Şehitlerin mensup olduğu Askeri Birlikler Tablosu

Şehitlerin mensup oldukları kuvvet komutanlığı, ordu, kol ordu, fırka, alay, tabur ve bölük dağılımlarına baktığımızda 176 Kara kuvveti mensubu ve 16 Jandarma kuvveti mensubu olduğu görülüyor.

KUVVET KOMUTANLIĞI	**ASKERİ PERSONEL**	**YÜZDESİ**
DENİZ KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI	2	1.78
JANDARMA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI	2	1.78
KARA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI	108	96.42
TOPLAM	**112**	**99.98**

Askerlerin Kolordulara göre dağılımı

Kolordu komutanlığı olarak 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 13 ve 15.kolordu komutanlığının mevcut olduğu görülüyor. Bunlara bağlı olarak görev yapan askeri personelin dağılımı ise şu şekildedir.

KOLORDU KOMUTANLIĞI	ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. KOLORDU	14	12,5
2. KOLORDU	29	25,89
3. KOLORDU	15	13,39
4. KOLORDU	3	2,67
5. KOLORDU	9	8,03
6. KOLORDU	1	0,89
7. KOLORDU	-	-
8. KOLORDU	-	-
13. KOLORDU	1	0,89
15. KOLORDU	2	1,78
BİLİNMEYEN	38	33,92
TOPLAM	**112**	**%99,98**

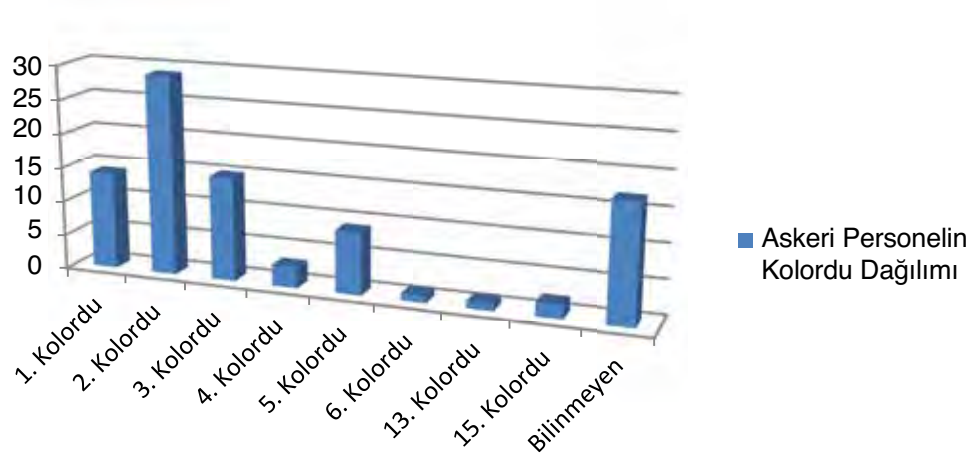

Tablo 14. Kolordu Komutanlığına bağlı görev yaparken şehit düşen askeri personel sayısı

Buna göre en fazla şehidin 29 şehit 2. kolordu komutanlığına bağı askeri personelden verildiği görülüyor. Bunu 15 şehit ile 3. Kolordu, 14 şehit ile 1. Kolordu, 9 şehit ile 5. Kolordu, 2 şehit ile 15. Kolordu ve 1'er şehit ile 6. Kolordu ve 13. Kolordu takip etmektedir. 38 Şehidin kolordusu ise bilinmemektedir.

Askerlerin fırkalara göre dağılımı

Üsküdar'lı şehitlerin bağlı oldukları ve şehit düştükleri fırkaları bir tablo halinde verecek olursak;

ŞEHİTLERİN BAĞLI OLDUKLARI FIRKA	ŞEHİT DÜŞEN ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. FIRKA	4	3,57
3. FIRKA	3	2,67
4. FIRKA	1	0,89
5. FIRKA	2	1,78
7. FIRKA	3	2,67
8. FIRKA	3	2,67
11. FIRKA	1	0,89
13. FIRKA	1	0,89
15. FIRKA	3	2,67
20. FIRKA	1	0,89
BİLİNMEYEN	90	80,35
TOPLAM		**% 99,98**

Tablo 15. Şehitlerin bağlı olduğu askeri fırkalar

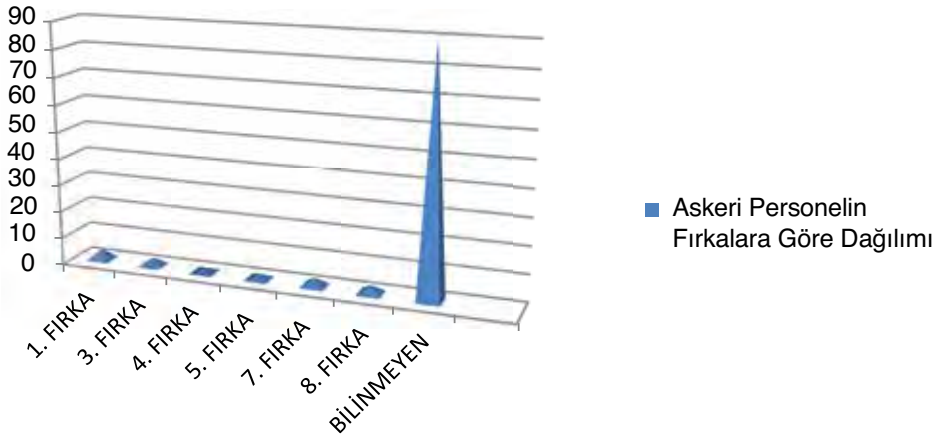

Buna göre en fazla şehit düşen Üsküdar'lı askeri personel sayısı 4 şehit ile 1. fırkadandır. Daha sonra 3 şehit ile 3. fırka, 7. fırka, 8, fırka ve 15. fırkadandır. Bunu 2'şer şehit ile 5. fırka takip etmektedir. 90 şehidin ise fırkası bilinmemektedir.

Şehitlerin Alaylara Göre Dağımı

ŞEHİTLERİN BAĞLI OLDUKLARI ALAY	ŞEHİT DÜŞEN ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. ALAY	2	1,78
3. ALAY	1	0,89
5. ALAY	2	1,78
6. ALAY	2	1,78
9. ALAY	1	0,89
11. ALAY	1	0,89
12. ALAY	1	0,89
13. ALAY	2	1,78
15. ALAY	2	1,78
16. ALAY	12	10,71
17. ALAY	12	10,71
18. ALAY	5	4,46
19. ALAY	2	1,78
20. ALAY	2	1,78
21. ALAY	3	2,67
22. ALAY	1	0,89
23. ALAY	2	1,78
24. ALAY	1	0,89
27. ALAY	1	0,89
31. ALAY	2	1,78
32. ALAY	3	2,67
39. ALAY	10	8,92
43. ALAY	1	0,89
45. ALAY	5	4,46
48. ALAY	1	0,89
56. ALAY	6	5,35
57. ALAY	1	0,89
60. ALAY	1	0,89
70. ALAY	3	2,67
77. ALAY	1	0,89
124. ALAY	1	0,89
126. ALAY	1	0,89
127. ALAY	3	2,67
BİLİNMEYEN	18	16,07
TOPLAM	**112**	**%99,98**

Tablo 16. Şehitlerin bağlı oldukları alaylara göre dağılımı

Üsküdar'lı şehitlerin alaylara göre dağılım tablosuna baktığımızda en fazla şehidin 12 şehit ile 16 ve 17. alaylardan verildiği görülüyor. 10 şehit 39. alaydan, 6 şehit ise 56. alaydan verilmiştir. Bunu 5'er şehit 18. Alay ve 45. alay takip etmektedir. 18 şehidin ise şehit oldukları veya mensup oldukları alaylar bilinmemektedir.

Şehitlerin Taburlara Göre Dağımı

ŞEHİTLERİN BAĞLI OLDUKLARI TABUR	ŞEHİT DÜŞEN ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. TABUR	33	29,46
2. TABUR	29	25,89
3. TABUR	23	20,53
4. TABUR	1	0,89
BİLİNMEYEN	26	23,21
TOPLAM	**112**	**% 99,98**

Tablo 17. Şehitlerin bağlı oldukları taburlara göre dağılımı

Şehitlerin bağlı bulundukları taburları değerlendirdiğimizde, en fazla şehidin % 29.46 ve 33 şehit ile 1. Tabur'dan verildiği anlaşılmaktadır. Bunu % 25.89 ve 29 şehit ile 2. Tabur takip etmekte ve 3. sırada ise % 20.53 oran ve 23 şehit ile 3. Tabur oluşturmaktadır. Taburu bilinmeyen şehit sayısının oranı ise % 23.21 oran ve 26 şehittir. Sadece bir askeri personel ise 4. Tabur'dan şehit düşmüştür.

Şehitlerin Bölüklere Göre Dağımı

ŞEHİTLERİN BAĞLI OLDUKLARI BÖLÜKLER	ŞEHİT DÜŞEN ASKERİ PERSONEL	YÜZDESİ
1. BÖLÜK	9	8,03
2. BÖLÜK	9	8,03
3. BÖLÜK	6	5,35
4. BÖLÜK	7	6,25
5. BÖLÜK	5	4,46
6. BÖLÜK	5	4,46
7. BÖLÜK	11	9,82
8. BÖLÜK	8	7,14
9. BÖLÜK	3	2,67
10. BÖLÜK	4	3,57
11. BÖLÜK	8	7,14
12. BÖLÜK	3	2,67

BİLİNMEYEN	34	30,35
TOPLAM	**112**	**% 99,97**

Tablo 18. Şehitlerin bağlı oldukları bölüklere göre dağılımı

Üsküdar'lı Şehit askeri personelimizin bölüklerine göre dağılımlarına baktığımızda; birinci sırada en fazla şehit veren bölüğümüzün 11 şehit(9,82) oran ile 7. bölüğe ait olduğu görülmektedir. İkinci sırada 9'ar şehit ve % 8,03 oranı ile 1 ve 2. bölükler gelmektedir. 3. sırada ise, 8'er şehit ve % 7,14 oranı ile 8 ve 11. bölükler gelmektedir. 34 şehidin ise (% 30,35) bölükleri ise bilinmemektedir.

Şehitlerin şehadetlerinin günlere göre dağılımı

Şehitlerin şehadetlerinin tamamının 1915 yılı içerisinde cereyan ettiği anlaşılıyor. Günlere göre dağılımına bakacak olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Günler	Sayı	Yüzde
1	2	1.78
2	-	-
3	5	4,46
4	5	4.46
5	2	1.78
6	4	3.57
7	5	4.46
8	4	3.57
9	1	0.89
10	3	2.67
11	-	-
12	4	3.57
13	12	10.71
14	1	0.89
15	4	3.57
16	2	1.78
17	8	7.14
18	6	5.35
19	8	7.14
20	2	1.78
21	1	0.89

22	4	3.57
23	6	5.35
24	2	1.78
25	2	1.78
26	4	3.57
27	5	4.46
28	4	3.57
29	2	1.78
30	2	1.78
31	1	0.89
Toplam		
Bilinmeyen	1	0.89
Genel Toplam	**112**	**% 99.98**

Tablo 19. Şehitlerin şehadetlerinin günlere göre dağılımı

Şehitlerin şehadetlerinin aylara göre dağılımı

Aylar	Sayı	Yüzdesi
1	-	-
2	31	% 27,67
3	8	7,14
4	23	20,53
5	20	17,85
6	8	7,14
7	2	1,78
8	3	2,67
9	14	12,5

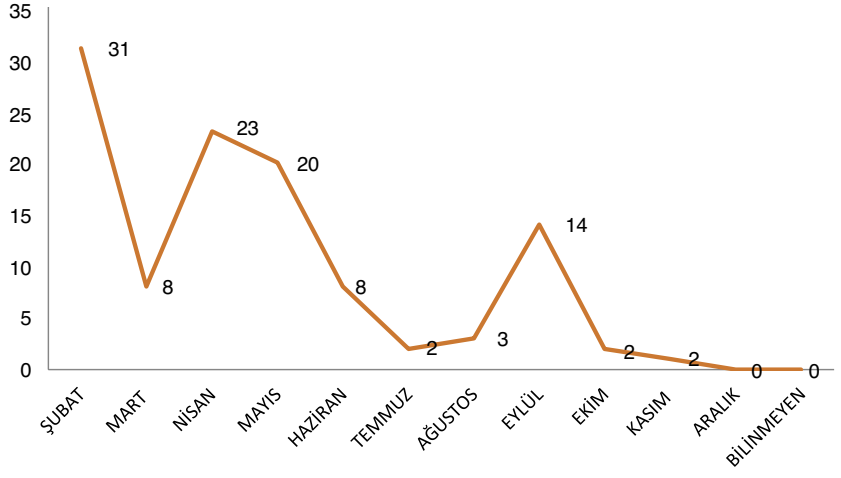

10	2	1,78
11	1	0,89
12	-	-
TOPLAM	112	
Bilinmeyen	-	-
Genel Toplam	**112**	**%99,98**

Tablo 20. Şehitlerin şehadetlerinin aylara göre dağılımı

Şehit düşen askeri personelden 112 kişi arasından en fazla 31 şehit ile Şubat ayında(% 27.67), verildiği görülüyor. Bunu 23 şehit ile Nisan ayı(% 20.53), 20 şehit ile Mayıs ayı(% 17.85) takip etmiştir. 14 Şehit ile Eylül ayı(% 12.5) dördüncü sırada yer almaktadır. Ancak daha çok Şubat ile Temmuz aralığı diliminde şehit sayısının yüksek olduğu gözden kaçmamaktadır.

Şehitlerin nüfusa kayıt durumları

			ŞEHİTLERİN NÜFUSA KAYITLI OLDUĞU YERLER		
		BABA ADI	**İLÇE**	**BUCAK**	**KÖY**
1	ABDİ[5]	HÜSEYİN	ÜSKÜDAR	---	---
2	AHMET[6]	ADİL	ÜSKÜDAR	---	---
3	AHMET[7]	ALİ	ÜSKÜDAR	---	---
4	AHMET[8]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---
5	AHMET[9]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---
6	AHMET[10]	HİMMET	ÜSKÜDAR	---	---
7	AHMET[11]	MUSTAFA	ÜSKÜDAR	---	---
8	AHMET[12]	HASAN NAZMİ	ÜSKÜDAR	---	---
9	AHMET SALİH[13]	MEHMET	ÜSKÜDAR	---	---
10	ALİ[14]	İSKENDER	ÜSKÜDAR	---	---
11	ALİ RIZA[15]	HALİL	ÜSKÜDAR	---	---
12	BEKİR[16]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---
13	BEYTULLAH[17]	MEHMET	ÜSKÜDAR	---	---
14	DERVİŞ[18]	SALİH	ÜSKÜDAR	---	---
15	EMİN EFENDİ[19]	MEHMET	ÜSKÜDAR	---	---
16	ERKANİ EFENDİ[20]	AHMET	ÜSKÜDAR	---	---
17	ETHEM[21]	HÜSNÜ	ÜSKÜDAR	---	---
18	EYÜP[22]	İSMAİL	ÜSKÜDAR	---	---
19	FAİK EFENDİ[23]	HASAN TEVFİK	ÜSKÜDAR	---	---

5 S. No: 2894.
6 S. No: 2897.
7 S. No: 2898.
8 S. No: 2899.
9 S. No: 2900.
10 S. No: 2901.
11 S. No: 2902.
12 S. No: 2904.
13 S. No: 2912.
14 S. No: 2918.
15 S. No: 2923.
16 S. No: 2931.
17 S. No: 2934.
18 S. No: 2937.
19 S. No: 2940.
20 S. No: 2941.
21 S. No: 2942.
22 S. No: 2943.
23 S. No: 2946.

24 S. No: 2947.	**20**	FAİK EFENDİ[24]	İHSAN	ÜSKÜDAR	---	---
25 S. No: 2948.	**21**	FAZLI[25]	ZİYA PAŞA	ÜSKÜDAR	---	---
26 S. No: 2951.	**22**	HACI ARİF PAŞA[26]	---	ÜSKÜDAR	---	---
27 S. No: 2953.	**23**	HAFIZ KEMAL[27]	SABRİ	ÜSKÜDAR	---	---
28 S. No: 2954.	**24**	HAKKI[28]	OSMAN	ÜSKÜDAR	---	---
29 S. No: 2955.	**25**	HAKKI EFENDİ[29]	MEHMET	ÜSKÜDAR	---	---
30 S. No: 2957.	**26**	HALİL[30]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---
31 S. No: 2958.	**27**	HALİL[31]	İBRAHİM	ÜSKÜDAR	---	---
32 S. No: 2966.	**28**	HAMDİ[32]	MEHMET	ÜSKÜDAR	---	---
33 S. No: 2967.	**29**	HAMİ[33]	SABRİ	ÜSKÜDAR	---	---
34 S. No: 2968.	**30**	HAMİ EFENDİ[34]	SAMİ	ÜSKÜDAR	---	---
35 S. No: 2969.	**31**	HASAN EFENDİ[35]	ALİ	ÜSKÜDAR	---	---
36 S. No: 2970.	**32**	HASAN FEHMİ EFENDİ[36]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---
37 S. No: 2971.	**33**	HASAN FEHMİ EFENDİ[37]	HÜSEYİN	ÜSKÜDAR	---	---
38 S. No: 2972.	**34**	HASAN NAZMİ EFENDİ[38]	AHMET	ÜSKÜDAR	---	---
39 S. No: 2973.	**35**	HAYATİ[39]	ŞERİF	ÜSKÜDAR	---	---
40 S. No: 2974.	**36**	HAYDAR EFENDİ[40]	HÜSNÜ	ÜSKÜDAR	---	---
41 S. No: 2976.	**37**	HİDAYET[41]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---
42 S. No: 2977.	**38**	HİDAYET EFENDİ[42]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---
43 S. No: 2979.	**39**	HÜSAMETTİN[43]	ALİ	ÜSKÜDAR	---	---
44 S. No: 2980.	**40**	HÜSEYİN[44]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---
45 S. No: 2981.	**41**	HÜSEYİN[45]	İBRAHİM	ÜSKÜDAR	---	---
46 S. No: 2982.	**42**	HÜSEYİN[46]	HAYRİ	ÜSKÜDAR	---	---
47 S. No: 2989.	**43**	HÜSEYİN NAİM EFENDİ[47]	AHMET NAZIM	ÜSKÜDAR	---	---
48 S. No: 2991.	**44**	HÜSNÜ[48]	İBRAHİM	ÜSKÜDAR	---	---
49 S. No: 2992.	**45**	İBRAHİM[49]	ÖMER EFENDİ	ÜSKÜDAR	---	---
50 S. No: 2993.	**46**	İBRAHİM[50]	ABDULLAH	ÜSKÜDAR	---	---
51 S. No: 2994.	**47**	İBRAHİM[51]	SAİM	ÜSKÜDAR	---	---
52 S. No: 3001.	**48**	İHSAN[52]	AHMET	ÜSKÜDAR	---	---
53 S. No: 3004.	**49**	İLYAS[53]	HÜSEYİN	ÜSKÜDAR	---	---
54 S. No: 3006.	**50**	İSMAİL[54]	MUHİTTİN	ÜSKÜDAR	---	---
55 S. No: 3009.	**51**	İSMAİL BEY[55]	AHMET	ÜSKÜDAR	---	---
56 S. No: 3015.	**52**	KAZIM EFENDİ[56]	MUSTAFA	ÜSKÜDAR	---	---

53	KEMAL EFENDİ[57]	OSMAN	ÜSKÜDAR	---	---
54	MAHMUT[58]	ABDULLAH	ÜSKÜDAR	---	---
55	MEHMET[59]	MUHİTTİN	ÜSKÜDAR	---	---
56	MEHMET[60]	ALİ	ÜSKÜDAR	---	---
57	MEHMET[61]	FAİK	ÜSKÜDAR	---	---
58	MEHMET[62]	MUSTAFA	ÜSKÜDAR	---	---
59	MEHMET[63]	SADIK	ÜSKÜDAR	---	---
60	MEHMET EMİN[64]	HÜSEYİN	ÜSKÜDAR	---	---
61	MEHMET HALİT BEY[65]	BEKİR	ÜSKÜDAR	---	---
62	MEHMET HULUSİ[66]	MUSTAFA	ÜSKÜDAR	---	---
63	MEHMET KENAN[67]	MEHMET	ÜSKÜDAR	---	---
64	MEHMET NAİL EFENDİ[68]	MEHMET ŞERİF	ÜSKÜDAR	---	---
65	MEHMET RAUF EFENDİ[69]	ŞAKİR KAMİL EFENDİ	ÜSKÜDAR	---	---
66	MEHMET RIFKI[70]	YAHYA EFENDİ	ÜSKÜDAR	---	---
67	MEHMET RIFKI[71]	YAHYA EFENDİ	ÜSKÜDAR	---	---
68	MEHMET RIFKI[72]	YAHYA EFENDİ	ÜSKÜDAR	---	---
69	MEHMET SALİH EFENDİ[73]	GALİP BEY	ÜSKÜDAR	---	---
70	MEHMET ŞÜKRÜ[74]	AHMET	ÜSKÜDAR	---	---
71	MURAT[75]	İSHAK	ÜSKÜDAR	---	---
72	MUSTAFA[76]	HALİL	ÜSKÜDAR	---	---
73	MUSTAFA[77]	İBRAHİM	ÜSKÜDAR	---	---
74	MUSTAFA[78]	OSMAN	ÜSKÜDAR	---	---
75	MUSTAFA EFENDİ[79]	ALİ	ÜSKÜDAR	---	---
76	MUSTAFA REMZİ[80]	SALİH	ÜSKÜDAR	---	---
77	MUSTAFA REŞİT EFENDİ[81]	FERİT	ÜSKÜDAR	---	---
78	MUSTAFA SITKI EFENDİ[82]	HASAN	ÜSKÜDAR	---	---

57 S. No: 3016.
58 S. No: 3018.
59 S. No: 3019.
60 S. No: 3020.
61 S. No: 3021.
62 S. No: 3023.
63 S. No: 3025.
64 S. No: 3029.
65 S. No: 3030.
66 S. No: 3031.
67 S. No: 3033.
68 S. No: 3034.
69 S. No: 3037.
70 S. No: 3038.
71 S. No: 3039.
72 S. No: 3040.
73 S. No: 3043.
74 S. No: 3044.
75 S. No: 3045.
76 S. No: 3048.
77 S. No: 3049.
78 S. No: 3050.
79 S. No: 3051.
80 S. No: 3053.
81 S. No: 3054.
82 S. No: 3055.

83 S. No: 3057.	**79**	NAZMİ EFENDİ[83]	AHMET	ÜSKÜDAR	---	---
84 S. No: 3058.	**80**	NECATİ[84]	AHMET	ÜSKÜDAR	---	---
85 S. No: 3060.	**81**	OSMAN[85]	MEHMET ALİ	ÜSKÜDAR	---	---
86 S. No: 3062.	**82**	OSMAN NURİ EFENDİ[86]	ŞAKİR	ÜSKÜDAR	---	---
87 S. No: 3063.	**83**	OSMAN TALAT[87]	HACI MEHMET	ÜSKÜDAR	---	---
88 S. No: 3067.	**84**	RECEP MÜNİR EFENDİ[88]	HACI ALİ BEHZAT	ÜSKÜDAR	---	---
89 S. No: 3071.	**85**	SADETTİN EFENDİ[89]	HÜSEYİN	ÜSKÜDAR	---	---
90 S. No: 3075.	**86**	SAFER[90]	SABRİ	ÜSKÜDAR	---	---
91 S. No: 3079.	**87**	SELAHADDİN[91]	ANURE	ÜSKÜDAR	---	---
92 S. No: 3083.	**88**	SÜLEYMAN[92]	MUSTAFA	ÜSKÜDAR	---	---
93 S. No: 3085.	**89**	SÜREYYA EFENDİ[93]	AGAH	ÜSKÜDAR	---	---
94 S. No: 3086.	**90**	ŞEFİK EFENDİ[94]	MEHMET TEVFİK	ÜSKÜDAR	---	---
95 S. No: 3087.	**91**	ŞEFİK EFENDİ[95]	TEVFİK	ÜSKÜDAR	---	---
96 S. No: 3088.	**92**	ŞERAFETTİN EFENDİ[96]	ŞEVKET	ÜSKÜDAR	---	---
97 S. No: 3090.	**93**	ŞEVKET ÇAVUŞ[97]	HÜSEYİN	ÜSKÜDAR	---	---
98 S. No: 3091.	**94**	ŞÜKRÜ[98]	HÜSEYİN	ÜSKÜDAR	---	---
99 S. No: 3092.	**95**	ŞÜKRÜ EFENDİ[99]	ALİ OSMAN	ÜSKÜDAR	---	---
100 S. No: 3093.	**96**	ŞÜKRÜ EFENDİ[100]	OSMAN	ÜSKÜDAR	---	---
101 S. No: 3094.	**97**	ŞÜKRÜ EFENDİ[101]	OSMAN	ÜSKÜDAR	---	---
102 S. No: 3095.	**98**	TALAT[102]	ALİ	ÜSKÜDAR	---	---
103 S. No: 3100.	**99**	ZEKERİYA[103]	MEHMET	ÜSKÜDAR	---	---
104 S. No: 523.	**100**	HALİL[104]	SADIK	---	---	---
105 S. No: 1726.	**101**	ŞEVKET[105]	MUSTAFA	---	---	---
106 S. No: 526.	**102**	HALİL[106]	SADIK	---	---	---
107 S. No: 2702.	**103**	ABDULKADİR[107]	SALİH	ŞİLE	YEŞİLVADİ	DOĞANCILI
108 S. No: 691.	**104**	HÜSEYİN[108]	OSMAN	---	---	---
109 S. No: 2744.	**105**	EMİN[109]	MUSA	ŞİLE	---	---
110 S. No: 1079.	**106**	MEHMET BEDREDDİN[110]	ALAMEDDİN	---	---	---
111 S. No: 1417.	**107**	OSMAN[111]	AHMET	---	---	---

108	OSMAN NUREDDİN[112]	FUAT	---	---	---
109	ÖMER LÜTFİ[113]	SADIK	---	---	---
110	ŞABAN[114]	RECEP	---	---	---
111	İBRAHİM[115]	MAHMUT	ŞİLE	MERKEZ	ÇAYIRBAŞI
112	KAMİL[116]	HASAN	ŞİLE	---	---

112 S. No: 1442.

113 S. No: 1474.

114 S. No: 1703.

115 S. No: 2789.

116 S. No: 2804.

Tablo 21. Üsküdarılı şehitlerin nüfusa kayıtlı oldukları ilçe, bucak ve köyleri

Sonuç

Balkan ve Çanakkale savaşları Türk ve Dünya tarihinin dönüm noktalarından birisidir. Tarihin seyrini değiştirmiş ancak pek çok memleket evladının da hayatını kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Yıkılmakta olduğuna inanılan Osmanlı Devleti'nin var olma mücadelesi vererek yeniden dirilmesini sembolize etmiştir. Kendisinden oldukça üstün düşman kuvvetlerinin karşısında başarılı muharebelere imza atmıştır. Balkan savaşları askeri açıdan yetersiz devletin hazırlıksız yakalandığı bir savaş olmuştur. Birinci Dünya savaşı içerisinde yer alan Çanakkale cephesi ise savaş araç ve gereçlerinin eksikliğinin hissedildiği, modern savaş silah ve mühimmatına karşı yeterince silahlanamaması devletin var olan imkânlarla savaşı kazanabilmesini sağlamış ancak bir cephede cereyan eden olaylar diğer cephedeki savaşlarla eşgüdümlü olarak yürütülemediği için savaşı kazanma imkânsız hale gelmiştir. Bu durum doğal olarak savaş kayıplarını insan ve hayvan zayiatını olağanüstü büyük ölçülerde artırmıştır. Çünkü Osmanlı devleti çağdaşı olan devletlerden silah sanayisi ve teknolojisi bakımından oldukça geri bir durumda bulunmaktaydı. Savaştaki insan kayıpları bütün Osmanlı topraklarından olduğu gibi İstanbul vilayetinin sınırları içerisindeki vatan evlatlarından da olmuştur. İstanbul'un bir diğer hususiyeti savaş sırasında en fazla insan kaybının yaşandığı vilayetlerin başında gelmesidir. Üsküdar'da bunlardan birisidir. Yaş ortalamaların çok genç olması, isimlendirmelerde dinî olguların ön planda tutulması, yine baba isimlerine bakıldığında bu durumun devam ettiği görülmektedir. Toplumsal yaşamda en faal olan genç kesimin savaşlarda kaybedilmesi ekonomiyi derinden etkilemiştir. Ölüm yerlerinin pek çok farklı ifadelerle betimlenmesi, savaşa sevk edilen insan sayısının resmi rakamlarda farklılıklar oluşturması dikkati çeken hususlardandır. Bu durum resmi kayıtların sağlıklı tutulmadığının göstergesidir.

Üsküdar Kütüğüne Katkı: Müsâmeretnâme Yazarı Emin Nihad Bey (1838-1879)

PROF. DR. MUSTAFA İ. UZUN
Marmara Üniversitesi

Giriş

Tartışmalı bir husus olmakla birlikte araştırmacıların bazılarına göre edebiyatımızdaki ilk roman denemelerinden, çoğunluğun kabulünce ise, geleneksel hikâye ile modern hikâye arasındaki bağlantıyı oluşturma yolunda ortaya konan başarılı ilk örneklerden biri *Müsâmeretnâme*'dir. Bu önemli eserin müellifi olan Emin Nihat Bey'in kimliği hakkında ise henüz yeterli bilgilerden mahrûmuz.

Bu yetersizlik eserden seçtiğimiz üç hikâyeyi sadeleştirerek yayınladığımız kırk yılı aşkın süreden beri henüz giderilememiştir. Emin Nihat Bey hakkında söz konusu yayının başına eklediğimiz incelemede[1] ortaya koyduğumuz bilgilere maalesef, günümüze kadar alanın araştırmacılarınca hemen hiçbir şey eklenememiş görünmektedir. Hatta, aşağıda detaylarıyla aktarılacak olan, *Müsâmeretnâme* üzerinde yapılmış birkaç tez çalışması, yayımlanmış birkaç makale yanında eserin kısmen veya tamamen, sadeleştirilerek yahut günümüz alfabesine aynen aktarılmak suretiyle ortaya konmuş çeşitli baskılarıyla birlikte iki elin parmaklarını aşacak kadar inceleme bulunmakla beraber, bunların girişlerine eklenen Emin Nihat hakkındaki bilgilere, değil yeni malûmat eklemek, bizim vaktiyle tesbit edebildiklerimizi, bazen kaynak belirtmeden aktarmaktan öteye gidilememiştir.

1 Emin Nihat, *Gece Hikâyeleri Müsâmeretnâme*, (hz. Mustafa İsmet Uzun) İstanbul ts, "Giriş" bölümü s. 9-31.

Foto: İsmail Küçük

Fakat konuya ilk eğildiğimiz zamandan, fırsat buldukça tekrar tekrar ilgilendiğimiz uzun süreçte elde ettiklerimiz yanında bir gazetede çıkan köşe yazısında[2] aktarılan malumatın da ışığında bir araya getirilen yeni bilgiler ve bazı arşiv belgeleri Emin Nihat Bey'in Üsküdar'da doğduğunu, burada yaşadığını, tutulduğu ağır hastalıktan vefat edene kadar, büyük ıztıraplar çekse de yazmaktan vazgeçmeyen Üsküdarlı bir Osmanlı memuru ve kalem erbâbı olduğunu göstermiştir.

Tebliğimizde, bu yeni bilgiler ışığında onun Üsküdar'ın yetiştirdiği bir edip olarak Üsküdar Sempozyumunda ele alınıp tanıtılması gereken Üsküdar'lı bir münevver oluşu üzerinde durulacak ve bu sıfatla Üsküdar kütüğüne eklenmesi gereken yeni bir isim olduğu ortaya konulacaktır.

Hayatı

Emin Nihat Bey'in kimliğine ait yeni bilgiler çoğunlukla, bir arkadaşının Selim İleri'ye ulaştırdığı günümüz Türk harflerine aktarılmış dedesine ait bir hatırattan yukarıda künyesi verilen yazısında yer verdiği bilgilere[3] dayanmaktadır. Onun belirttiğine göre:

Ahmet Arif Paşa, yarı günce yarı hatırat defterinde, "Sual: İsim, Şöhret" diye yazdıktan sonra, "Cevap" diyor, babasını anlatırken: "Emin Nihad Bey (asıl adı Mehmed Emin olup, Nihad kalem mahlasıdır). Şöhreti: Yazıcıefendizâde. Diğer şöhreti: Mâbeyinci." Devam ediyor: "Sual: Tarih-i veladet ve mevlidi. Cevap: 4 Şevval 254. Üsküdar, Tunusbağı."

2 Selim İleri, "Müsameretnamenin Bilinmeyen Yazarı", *Zaman Gazetesi*, İstanbul 4 Nisan 2009.

3 Yazının Emin Nihat Bey hakkında özet bilgiler aktaran kısmı şöyle başlamaktadır: "*Bu kış mı, geçen sonbahar mı, arkadaşım Merih Ünalan, Emin Nihat diye bir yazarı tanıyıp tanımadığımı sordu. Emin Nihat'ı ve eserini, büyük-büyükbabası Hazîne-i Hassa Emlâk-ı Hümâyûn Başmühendisi Ahmet Arif Paşa'nın çevrimyazısını yaptırttıkları güncesinden, hatıratından öğrenmiş. Emin Nihat Bey, Hazine-i Hassa Emlâk-ı Hümâyûn Başmühendisi Ahmet Arif Paşa'nın babasıymış. Söylemem yersiz: Çok heyecanlandım."*
Tabii olarak Emin Nihat üzerinde kırk yılda daha fazla bir zaman önce ilk çalışmayı yapan ve aradan geçen bunca yıla rağmen bu konuda pek az mesafe kat eden biri olarak ben de yazıyı okuyunca heyecanlandım. Çünkü Emin Nihat Bey ile mâceram Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümünden mezun olduğum 1970'li yılların başına kadar gitmekteydi. O yıllarda *Tercüman Gazetesi,* M. Necati Sepetçioğlu idaresinde 1001 Temel Eser Serisi'nin yayımına başlamıştı. Merhum Sepetçioğlu, M. Ertuğrul Düzdağ'ın tavassutu ve İsmail Erünsal'ın teklifiyle benden *Müsâmeretnâme*'nin sadeleştirilerek yayına hazırlanmasını istemişti. Bir taraftan metni hazırlarken diğer taraftan Emin Nihat Bey'in kimliği hakkında araştırmalara girişmiş, rahmetli Ömer Faruk Akün Hoca'mın tavsiyeleri doğrultusunda Osmanlı Arşivlerine yönelmiş, maalesef hiçbir belgeye rastlayamamıştım. Enderun Kitabevi müdavimlerinden Seyfettin Özege'ye "Sicil-i Ahvâl Defterlerinde bir bilgiye rastladınız mı?" diye sordum, rahmetli de hiçbir belgeye ulaşamadığını söyledi. Hattâ "sen bulabilirsen bana da haber verirsin" dediydi de "şaka mı yapıyor" diye düşünmüş, sonra bunun merhumun tevazuundan kaynaklandığı öğrenerek hem şaşırmış, hem rahatlamıştım. Daha sonra Akün Hocam'ın rehberliğinde sürdürdüğüm –meselâ devrin her birinin kaç cilt olduğunu unuttuğum gazetelerini sayfa sayfa gözden geçirmek gibi- zor ve sıkıcı çalışmalar neticesinde Emin Nihat Bey'in eserinin yayın ilânlarıyla kalem arkadaşı Yusuf Neyyir Bey'in kitabına yazdığı bir takrizine ulaşarak onun Hariciye Kalemi Hulefâsı'ndan olduğunu öğrenmiş ve araştırmalarımı bu istikamette geliştirmeye koymuştum. Ancak o yıllarda Hariciye Nezareti Arşivi tasnif edilmediğinden hizmete açılmadığı gibi halâ da (Eylül 20016) bütünüyle incelemeye açılamamıştır. Ayrıca baktığım *Hariciye Nezareti Sâlnâme'*lerinden de bir bilgi elde edememiştim.
Selim İlerinin bu yazısını okuduktan sonra, kendisi vasıtasıyla Ünalan ailesiyle irtibat geçmek üzere her türlü yolu denememe rağmen netice alamadığımı üzülerek ve yadırgayarak belirtmeliyim. İnternette yaptığım aramalarda da bir bilgiye ulaşamamıştım. Sadece İleri'nin yazısından adını öğrendiğim Emin Nihad Bey'in oğlu *Ahmet Arif Paşa*'nın *Sicill-i Ahval Defteri*'ndeki kaydına (bk. BOA, DH. SAİD nr: 0042) ulaşarak müellifimiz hakkındaki bazı bilgileri teyid etmem mümkün oldu. Bunlardan biri, belki de şimdilik en mühimmi de onun Üsküdar'lı olduğudur.

Bu bilgiler bize Emin Nihad Bey'in asıl adının Mehmed Emin olduğunu, İstanbul Üsküdar, Tunusbağı'nda 4 Şevval 1254 yılında (22 Aralık 1838) doğduğunu ve ailesinin Yazıcıefendizâdeler diye anıldığını ve Mâbeyinci şöhretine sahip bulunduğunu göstermektedir.

Selim İleri yazının devamında verdiği:

Ahmet Arif Paşa, babasının on dört yaşında devlet hizmetine girdiğini anlatıyor. Eğitimi, bölük pörçük kalmış. Cennetmekân Sultan Gâzi Abdülmecid Han'ın hizmetinde başlayan görevler, Cennetâşiyan Sultan Aziz Hazretleri devrinde de sürmüş. Padişahlardan nişan almış; "ecnebî nişanı" yokmuş. "Lehülhamd hakkında bir şikâyet vâki bulmamış ve taht-ı muhakemeye" hiç alınmamış. Maaşı inip çıkmış, dönemin iktisadî bunalımları sebebiyle. Şu bilgiyi de alıntılamalıyım: "Türkçe kitabet eder. Müsâmerenâme isimli bir eseri mevcut olup bazı sergüzeşt-i havidir." Bilgilerinden bu zâtın *Müsâmeretnâme* müellifi Emin Nihat Bey olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Yazıda yer alan malûmat, Ahmet Arif Paşa'nın hatıralarında babasının şimdiye kadar bilinmeyen iki özelliği hakkında da bilgi verdiğini söylemeye imkân vermektedir...

Birincisi zorlu bir hastalığın pençesinde geçen acılarla dolu kısa bir hayat hikâyesi:

"Peder merhum, hayatı boyunca daimî bir öksürük ile boğuşmuş. Kendisi çok gençken, bir selâmlık gününde, hava çok sıcakmış, teşrif-i şahaneye muntazıran birkaç saat mezkûr havanın tesiri altında kalmış. Bekleyiş sırasında, hararetin sevkiyle beş kuruşluk dondurma yemiş ve o günden sonra işbu daimî öksürüğü kazanmış... Zaten zayıf bünyeliymiş. Ayrıca, anlaşıldığı kadarıyla gece yarılarına kadar çalışır, titiz tabiatı ile kendini yiyip bitirirmiş...

Emin Nihat Bey, *"Hayatı boyunca pençesinden kurtulamadığı bu öksürük yüzünden, geceleri uyuyamaz olmuş. Vefatından takriben on altı sene mukaddem gece uykusu için afyon kullanımına başlayıp, bir hayli müddet sonra terk eylemiş ise de sonradan yine kloridsat dö morfin şeklinde hap alarak ve ara sıra terk ederek birkaç kereler de kodein almış ise de her haptan da fayda görmemiştir…* Çaresiz kalınca, *tekrar morfin, kübid tâbir olunan katran suyu, iposülfid dö su şurubu* içse de öksürüğü dinmemiş. Bu arada yemek yemesi zorlaşmış.

Başlangıçta *"yumuşak pişmiş pilav ve bir parça sebze yiyebilirken, sonra pilavı da hazmedemez"* olmuş. Doktorların tavsiyesiyle sindirimi kolaylaştırmak için: *"Pişmiş süt ile az pirzola ve ara sıra Kıbrıs-broş-köksu ve malaka şarabı"* içmiş. Fakat yedikleri, "*göğsünü sıkmış.*" Hava değişimi iyi gelir düşüncesiyle *"Kızıltoprak'ta hava değişimine gidilmiş"* ancak bundan da netice alınamamıştır.

Hatırattaki bilgileri Selim İleri'den aktarmaya devam edelim:

Hekimler, bilhassa Vahid Bey, bir aralık yağsız etten köfte yapılmasını ve küçük parçalar halinde yutmasının tecrübe olunmasını isterler; Fakat yutamaz. Sindirim git gide iyice zorlaşır. Ceviz yaprağı özü işe yaramaz. Yeniden morfine başlanır!.. Çünkü hem uyku uyuyamadı hem de öksürük ziyade olup göğsünün sıktığı cihetle morfine devama mecbur olundu..."

Ancak, "*morfin fevkalâde harâret vermektedir.*" Bunu önlemek için "*gaz limonatası kullanılırsa da işe yaramaz. Hekimlerin 'konsulto'ları son bir çare olarak, nargile içindeki sıcak suya iki dirhemden az terementin (terementin?) rûhu ilâve edilmesidir. Nargile içen emin Nihat on dakika kadar rahat nefes alabilir, sonra boğularak öksür"*meye devam edermiş. *"Hâsılı hangi tabibe müracaat" olunsa, yeni bir sıkıntı baş gösterir… Sonunda hekimler, çiğ etin suyunu sıkıp içmesini tavsiye ederler.. Hususî mengene satın alınır ise de bu âlet çabuk bozulunca eşi Hatice Hanımefendi, etleri ateşte az kızartıp suyunu el ile sıkmak sûretiyle netice almaya çalışmış... vefâtına kadar bu şekilde devam edilmiş…"*

Bütün tedavilerden beklenen netice alınamayınca, Emin Nihat Bey o zaman için bile genç sayılacak bir yaşta, kırk iki yaşında vefat etmiştir (1296/1879).

Oğlu Ahmet Arif Paşa'nın hatıralarından anlaşılanları özetleyecek olursak: Emin Nihat on dört yaşında Sultan Abdülmecid zamanında kalem memuru olarak devlet hizmetine girdiğinde Nihad mahlasını almış ve yazılarında da bunu kullandığından bu isimle tanınmıştır. Memuriyeti dolayısıyla resmi eğitimini tamamlayamamış, kalemde ve kendi gayretiyle yetişmiştir. Sultan Aziz devrinde de sürdürdüğü resmi görevleri arasında Nezâret-i Hariciye Mektûbî Kalemi mümeyyizliği vardır. Ayrıca kurenâlık ve mâbeyincilik hizmetinde bulunduğundan, "Mâbeyinci" lakabıyla anılmıştır.

Hatice Hanım ile evliliğinden kaç çocuğu olduğu bilinmiyorsa oğlu Ahmed Arif Bey'in, Paşalığa kadar yükseldiği Sicil'inden anlaşılmaktadır.[4]

Emin Nihat Bey'in yeni tesbit ettiğimiz diğer bir görevi de son zamanlarında "*mahkeme-i istînâf azâlığında bulunmuş"* olmasıdır. [5]

Selim İleri'nin naklettiklerinden öğrenilen ikinci önemli bilgi, müellifin yazı hayatı hakkında aktarılanlardır: Oğlunun bu hususta anlattıkları özetle şöyledir:

"... Üsküdar'da geceleri sabahlara kadar işgal-i zihin ve fikr ederek yazı yazmakla... terk-i hal ü rahat ile çalışmış ve yedi hikâye on iki ciltten ibaret olup Müsâmeretnâme nâm eserini..." kaleme almıştır.

4 BOA, DH SAİD nr. 0042.

5 BOA, DH SAİD nr. 0042.

Eserleri

Emin Nihad Bey'in şimdilik *Müsâmeretnâme* adını taşıyan hikâyeler külliyatı ile daha önce tesbit ettiğimiz takrizi ve ilk defa bu tebliğde duyuracağımız *Revnak* adlı süreli yayında neşredilmiş iki yazısı bilinmektedir. Şimdi bunları kısaca tanıtabiliriz:

I. *Müsâmeretnâme*

Yazarın en mühim eseri olan *Müsâmeretnâme* ve içindeki hikâyeler hakkında vereceğimiz bilgiler onun edebî yönünün tanınması bakımından yeterli fikir vereceği gibi yazı hayatı bakımından da isabetli olacaktır.

Bazı cüzlerin üzerinde yer almamakla beraber genel olarak bu isim altında neşredilen eser on iki cüz'den ve toplam 216 sayfadan meydana gelmiştir. Cüzler *"Müsâmeretnâme"* umûmî adıyla birlikte, bir cüz numarası taşıdığı gibi, ayrıca, içindeki esere göre bir başka isim de almaktadır. İlk cüz 1288/1871 yılında neşredilen *"Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti"* hikâyesidir. Ancak bu cüzün başında sadece *Müsâmeretnâme* adı bulunmakta olup hikâyenin adı yazılmamış, tanıtım paragrafında hikâyenin "*Binbaşı Rifat Bey'in"* başından geçmiş bir "*sergüzeşt*" olduğu ifade edildiğinden sonraki yayınlarda da cüz bu adla anılmıştır.

Müsâmeretnâme'nin ilk cüzünün başında eserin "*kış gecelerinde evlerde toplanan kafa dengi dostların vakitlerini geçirmek için önce gazeteleri okuduklarını, bir zaman sonra da dinleyenlerin ibret alması için, katılımcıların gençliklerinde başlarından geçen maceraların anlatılmasından doğduğu*" ifade edilmektedir. Sonuna konan bir notta ise; "*Müsâmeretnâme'deki hikâyelerin gerçek hâdiselerden ibret verici on adet hikâyeyi içine aldığı...*" bildirilmiştir. Bu notlardan anlaşıldığına göre, toplantıya katılan on kişi, her gece bir hikâye anlatmış ve böylece, on gecede on hikâye anlatılmış gibidir. Müellifin eserin ortaya çıkışıyla ilgili olarak verdiği bu bilgi ile hikâye türünün kurucusu Boccacio'un *Dècameron* adlı eserinin meydana gelmesi arasındaki benzerlik dikkati çekmektedir.

Tamamlandığında sayısı 10'a ulaşması gereken hikâyelerin 7'de kalmasının sebebini yazar XII. cüzün sonunda şöyle açıklamaktadır:

"İşbu *Müsâmeretnâme on cilt olmak üzere yedi parça sergüzeştten ibâret olup cüz-i evvelin zeylinde on adet fıkarât gösterilmiş idiyse de, üçünün tahrîri malûmları olmak cihetiyle erbâb-ı kalemden bazı zevât-ı fazîlet-simât tarafından taahhüd olunmuş idi.*

"Eser-i kemterânemin ikmâl ve nâil-i nazar-ı itibâr olabilmesi ancak zevât-ı müşârün ileyhimin himem-i âlî-rakam-ı edîbânelerinden muntazır olduğu hâlde her nasılsa taahhüdât-ı mebhûseden hiç birisi keşîde-i sahîfe-i husûl olamaması işbu Müsâmeretnâme'yi mahsûl-i hâme-i acz-câmeye münhasır bırakmıştır."

Bu ifadelerden yazara birer hikâye vermeyi taahhüt edenlerin sözlerini yerine getirmediğini ve bu yüzden yedi hikâye neşredilebildiği, tamamlamak mümkünse de artık bu tarz gayet kıymetli başka eserlerin yayımlanmış olmasıyla, yazarın buna lüzum görmediğini anlıyoruz. Ayrıca bu sözleri aynı zamanda yazarın bir iddia taşımadığının ve eserini ilk örneklerden biri olarak meydana getirdiğinin farkında olduğunun delili olarak kabul etmek de mümkündür. Ayrıca Emin Nihad Bey'in eserinin herhangi bir yerinde rahatsızlığından bahsetmemesi, *Müsâmeretnâme*'nin bu sebeple tamamlanamadığı hususunda bilgi vermemesi, devrin başta yayın organları olmak üzere hiçbir kaynağında buna işaret edilmemesi, dikkat çekici ve izahı zor bir durumdur.

Ancak oğlu Ahmed Arif Paşa'nın verdiği ve yukarıda naklettiğimiz bilgilerden müellifin ağır hastalığının daha da ilerlemesi sebebiyle artık yazamadığı için eserin eksik kaldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Bu genel bilgilerden sonra, *Müsâmeretnâme*'nin her biri ayrı bir kitap olarak yayımlanan cüzlerindeki hikâyeleri daha genişçe tanıtabiliriz:

1. *Müsâmeretnâme, (cüz: I) Binbaşı Rif'at Bey'in Sergüzeşti* (İstanbul 7 Temmuz 1288/1871, 55 sayfa).

Bu hikâyede yazar, ilk defa devrin belli ve klâsik konularının dışına çıkarak İstanbul'u bir bakıma üs tutan Hıristiyan misyonerlerin gençlere kurduğu tuzaklardan en etkilisini gözler önüne seren orijinal bir mevzua temas etmiştir.

Tanzimat'la Batı'ya açılan Osmanlı toplumuna Avrupa, bütün değerleriyle yüklenmişti. Bu cümleden olarak Hıristiyanlık propagandası yapmak maksadıyla büyük misyoner teşkilâtları İstanbul'a yerleşip okullar tesis etmiş, cemiyetler kurmuş, tiyatrolar açılmış, Ramazanlardan başlayarak yerli yabancı truplar, kumpanyalar ve gazinolarla halkı eğlendirmek gibi mâsum görünen yollarla toplumu dönüştürmeye yönelmişlerdi. Çeşitli misyoner grupları propagandalarını yapmak ve İslâmiyeti karalamak için gazete dahi çıkarmışlardır. Bu husûsu Namık Kemal'in bilvesile kaleme aldığı şu satırlarla desteklemek mümkündür: *"Cizvit papazlarının agrâz ve efkârını beyâna, Hıristiyanlık ta'lîmine âlet ittihaz olunmuş olan Esprit gazetesine mülke hizmet ediyor denir mi?"*[6]

6 *Diyojen*, No. 6, 9 Şubat 1871.

Ayrıca İbret gazetesinin 100. sayısında neşredilen "İfâde-i Mahsûsa" başlıklı yazıdan alınan şu satırlar misyonerlerin bu tür başka faaliyetlerinin Namık Kemal'in kaleminden diğer bir delilidir: "*Her tarafta binlerce nüshası görülen Bahnâmeler'den, Türkçe'de, Arapça'da misyonerler tarafından diyânet-i İslâmiyye aleyhine neşrolunan hezeyanlar...*" [7]

Emin Nihad'ın bu hikâyesi yukarıdaki bilgileri desteklemekte ve eserin bu tür muzır neşriyata karşı olduğu kadar hikâyede anlatılan türden hadiselere karşı toplumu ikaz için kaleme alındığını göstermektedir. Çünkü eserlerindeki beyânlarına ve bazen açık bazen satır aralarına sıkıştırılmış yorumlarına göre, dinî ve millî değerlere bağlı bir kimliğe sahip olduğu kabul edilmesi gereken yazarın ayrıca Hâriciye Kaleminde çalıştığı düşünüldüğünde Osmanlı Toplumundaki misyonerlik faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. [8]

2. *Müsâmeretnâme, (cüz: II-III), Kapı Kethüdâsı Behçet Efendi ile Makbûle Hanımın Sergüzeşti* (İstanbul 15 Mart 1289/1872, 144 sayfa).

Bu eser Divan Edebiyatı mesnevîlerinden *"Leylâ ve Mecnûn"* hikâyesinin zamana adapte edilmiş bir tür tekrarından ibârettir.

Eser, mutlu sona ermeden nihâyetlenen, ama merak unsurunun kuvvetiyle ilkine göre daha başarılı sayılacak klâsik bir aşk hikâyesidir. İlk mektepten arkadaşken devrin anlayışına göre sinn-i bulûğa ermeden birbirinden ayrılan Makbule Hanım ile Behçet Bey'in aşkları ve maceralarını konu alan hikâyede, çok sonraları karşılaşan fakat buluştuklarında birbirlerini tanımayan aşıklar hikâyeyi oldukça esrarengiz kılmıştır. Ayrıca hikâyenin başlangıç mekânı İstanbul olsa da, esas mâcera Saraybosna'da sürerek orada sona erer. Fakat olay ağırlıklı bir şekilde şehirdeki bir konak içinde geçtiğinden, hikâyede Osmanlı Saraybosna'sının yeterince anlatıldığını söylemek mümkün değildir. Hikâyenin dili konudan kaynaklandığı düşünülecek şekilde, ilkine hattâ diğer hikâyelere göre oldukça ağır ve yer yer epeyce tumturaklıdır. Hikâyede Osmanlı şehir ve taşra hayatı yanında bir çitlik yaşayışına ait birçok geleneksel unsur bulunduğunu söylemek gerekir.

7 M. Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi,* İstanbul 1938.

8 Hıristiyan misyonerlerinin bu devrede Osmanlı coğrafyası ve özellikle İstanbul'daki faaliyetlerinin ciddi boyutlarda olduğu misyonerler tarafından o yıllarda Amerika'da İngilizce yayımlanan *Missionary World* adlı derginin yazılarından anlaşılmakla birlikte, bu konunun henüz yeterince incelenmemiş olması büyük bir eksikliktir.

3. *Müsâmeretnâme, (cüz: IV), Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuk' Bulan Sergüzeşti* (İstanbul 21 Temmuz 1289/1872, 100 sayfa).

Bu hikâyede Avrupa'ya staja giden bir Türk kaptanının orada tanıştığı bir İngiliz kızıyla evlenmesinden doğan problemler anlatılarak, Müslüman genç erkeklerin başka dinden yabancı kızlarla evlenme meselesine dikkat çekmektedir. Tanpınar bu noktaya şöyle işaret eder: "*Esası bakımından, farklı kültürlere sahip iki gencin evlilikleriyle sonuçlanan masum bir aşk macerasının anlatımı etrafında gelişen eser, sonunda yeterince işlenmese de, iki milliyet (Türk-İngiliz) ve iki din (Müslümanlık-Hıristiyanlık) yanında iki dünya (Doğulu-Batılı) değişikliğinden doğan örf ve âdet farklılığı yüzünden bozulan evliliklere dikkat çekmeyi amaçlamış görünmektedir. Ama işin bu yönü, eserin sonuna adeta sıkıştırıldığından yetersiz ve zayıf kalmış, ana fikir cılızlaşmış, eserin başarısını ciddi biçimde azaltmıştır.*" Kahramanlarına İngilizce kelimeler kullandıran ve bunların Türkçe karşılıklarını dipnotlarda gösteren yazarın, devrin yaygın yabancı dili Fransızca olmakla birlikte -şimdilik bir belgesi bulunmasa da- İngilizce bildiği şeklinde bir yoruma fırsat verdiğini söylemek mümkündür.

4. *Müsâmeretnâme*, (cüz: V), *Gerdanlık Hikâyesi,* Hânendesi: Hamparsun Ağa, Müstensihi: Emin Nihad. (İstanbul 17 Ramazan 1290/1873, 55 sayfa)

Eserin başında yer alan açıklama "*Gerdanlık Hikâyesi*'nin Ermeni harfleriyle basılmış Türkçe bir kitaptan okunduğu ve tercüme olduğu"nu belirtmektedir.[9] Mustafa Nihat Özön hikâyenin Alexandra Duma Fills'in "Kraliçenin Gerdanlığı" kitabından tercüme edilmiş olduğu kanaatindedir.[10] Emin Nihad Bey'in hangi maksatla *Müsâmeretnâme* hikâyeleri arasına bu tercümeyi koyduğu bilinmediği gibi, tercümeyi kimin yaptığı da tesbit edilememiştir. Ayrıca Mustafa Nihat'ın yukarıda işaret edilen yorumunun başka delillerle teyid edilmesi gerektiği gibi başka bir araştırmacının Ermeni harfleriyle Türkçe basılmış böyle bir kitabın mevcudiyeti konusunda verdiği bilgi de tahkik edilmeye muhtaçtır.

5. *Müsâmeretnâme*, (cüz: VI), *Vasfi Bey İle Mukaddes Hanımın Sergüzeşti*, (İstanbul 9 Şevval 1290/1873, 64 sayfa); cüz: VII, (İstanbul 25 Şevval 1290/1873, 67 sayfa).

Birbirinin devamı olarak iki cüz halinde neşredilen ve *Müsâmeretnâme*'nin hacim itibariyle roman olarak kabul edilmeye yakın bulunan bu hikâyesinde o za-

9 *Gerdanlık Hikâyesi*, Hânendesi: Hamparsun Ağa, Müstensihi: Emin Nihad. (İstanbul 17 Ramazan 1290/1873, s.1.

10 M. N. Özön, *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul 1930, s. 429.

manki evlenme geleneği ele alınmıştır. Eserde gençlerin, aileleri tarafından zorla evlendirilmeleri için yapılan baskıların nelere sebep olduğu ilgi çekici olaylar eşliğinde gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca uygun düştükçe yazar evlilik meseleleri hakkında hikâyeden ayrılma bahasına uzun uzun bahisler açmıştır. Emin Nihad Bey'in bu konudaki fikirleri onun eski ile yeni arasında bir denge kurulmasından yana olduğunu ve daima dinî ölçüleri önemsediğini göstermektedir. Hikâyenin en önemli yanı ise Cevdet Kudret'in de işaret ettiği gibi eserde yer alan dikkat çekici Kâğıthâne tasvirleridir. Bu tasvirler devrin İstanbul'unun bu önemli mesîresinin en gerçekçi anlatımı yanında şehri ve buradaki yaşayışı aktaran bilgiler bakımından da önemlidir.

6. *Müsâmeretnâme*, (cüz: VIII), *Faik Bey ile Nûridil Hanımın Sergüzeşti*, (İstanbul 15 Muharrem I292/1875, 92 sayfa); cüz: IX (İstanbul 104 sayfa).

Bu hikâye, kabilesi yakınlarında, yolunu kaybetmiş birisine yol gösterirken aynı şahıs tarafından kaçırılarak, çeşitli mâceralardan sonra İstanbul'a getirilip köle olarak satılan bir Çerkes çocuğunun hayatına ve aşkına dâirdir. Bu eseriyle yazar devrin diğer edebi metinlerinde yer alan önemli problemlerinden bir haline gelen esâretin, köleliğin kötülüğünü anlatmaktadır. Ayrıca yazar hikâyesinde, esâret hakkında Çerkesler arasında yerleşen "*Cihanda Çerkesler için fevkalâde bir bahtiyarlık varsa, o da ancak esâretle İstanbul'a gidenlere müyesser olduğu...*" anlayışının ters neticelerini işlemektedir. Bu arada Osmanlılar'ın kölelerine karşı davranışları övülüp, adâlet ve insafları da vurgulanmaktadır.

7. *Müsâmeretnâme*, (cüz: X), *İhsan Hanım -yahut- Atiye Hanımla Uşşâkının Sergüzeşti*, (İstanbul 21 Şaban 1292/1875, 64 sayfa); cüz: XI, (İstanbul 4 Ramazan 1292/1875, 64 sayfa); cüz: XII, (İstanbul 25 Ramazan 1292/1875, 88 sayfa).

Tamamı üç cüz tutan ve 200 sayfayı aşan hacmiyle bir roman sayılabilecek uzunluktaki bu hikâyede Osmanlı toplumundaki yüksek tabakaya ait evlenme âdetleri ele alınmış, evleneceklerde aranılan vasıflar üzerinde durulmuştur. Ailede kadın ve erkeğin birbirlerine karşı vazifeleri, mesut bir hayat için tarafların birbirlerine hürmet edip, yekdiğerinin haklarına saygı göstermeleri icap ettiği, yuvanın devamında sevgi ve saygının şart olduğu, temiz bir aşkın neticesinin vuslat olacağı belirtilmiştir.

Bu eserin en önemli tarafı o zamanki hayatımıza yeni giren birtakım müesseselerin, âdetlerin, cemiyet bünyesinde ve aile hayatındaki tahripkâr neticelerine dikkati çekmesidir. Beyoğlu gece hayatı, buradaki tiyatrolar, kumarhaneler kafeler v.s. erkeği yuvasından uzaklaştıracak en tehlikeli şeyler olarak gösterilmektedir.

Müsâmeretnâme'nin ilk cüzünün neşrini ve satışa arz edildiğini haber veren *Basiret Gazetesi*'ndeki 5 Zilhicce 1289 tarihli ilânda yer alan "Şehzâdebaşı kıraâthânesinde ve Çenberlitaş'ta Celil ve Bahçekapı'sında Hasan Ağaların dükkânlarıyla, Üsküdar kıraâthânesinde ve bazı gazete müvezzilerinde 3 kuruş fiatla furuht olunmaktadır" şeklindeki bilgi[11] Türk yayın hayatı için dikkat çekici erken tarihli tesbitlerden biri olarak kabul edilebilir.

Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivinde tesbit ederek ilk defa burada kullandığımız "hicri 1289, malî 1288" tarihli ruhsatnâmede *Müsâmeretnâme*'nin yayınına Meclis-i Ma'âriften izin verildiği ve basımından sonra üç nüshasının Ma'ârife verilmesi gerektiği kaydedilmiştir:

"Ba'zı sergüzeşti hâvî kaleme aldığı Müsâmeretnâme nâm risâlesinden nef' (ü) ziyânı tarafına râcî' olmak üzere ve matbû'undan üç nüshasını ma'ârife vermek şartıyla tab'ına ruhsat i'tâsı meclis-i ma'âriften ifâde olduğundan işbu ruhsatnâme bi't-terkīm sâhib-i istid'â mektûbî-i hâriciye hulefâsından izzetli Emin Beyefendi'ye verilmiştir.

Fî 22 Zi'l-ka'de 1289 / Fî 10 Kânûn-ı sânî 1288"

II. Eserin Yayımları ve Üzerindeki Çalışmalar

Eserin tarafımızdan yapılan kısmî ve sadeleştirilmiş yayınından sonra *Müsâmeretnâme*'ye ilgi artmış görünmektedir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

A- Müsâmeretnâme Neşirleri

1. Külliyatın sadece ilk hikâyesi olan *Binbaşı Rif'at Bey'in Sergüzeşti*, Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın kürsü akademisyenleriyle birlikte hazırladıkları *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* adlı derlemenin III, cildinde (İstanbul 1979, s. 31-50) yer almıştır.

2. Emre Erdoğan *Müsâmeretnâme*'den bazı hikâyeleri seçerek bir seçme hazırlamıştır (İstanbul 2004; 2011).

3. Kerim Çetinoğlu, ilk defa tarafımızdan neşredilen üç hikâyeyi sadeleştirerek yayımlamıştır (İstanbul 2005).

4. Aydıncan yayınları hazırlayanı belli olmayan bir seçme yayımlamıştır (Ankara 2006).

11 *Basiret Gazetesi* 5 Zilhicce 1289, Nu. 844 ve 846, 850, 853, 856.

5. Salih Okumuş eserin tamamını yayımlamıştır (İstanbul 2012). Ancak bu yayın maalesef yanlış okumalarla doludur. Bu yüzden yayının *Müsâmeretnâme* metinini okuyuculara aktarmak konusunda ciddi bir katkısı olduğunu belirtmek maalesef mümkün değildir.[12]

6. Sabahattin Çağın ve Fazıl Gökçek eseri aslına bağlı kalarak bütünüyle yayımlamıştır (İstanbul 2003; 2010). Bu baskı eserin en iyi neşridir.

B- Tezler

1. Eser üzerinde yapılmış akademik çalışmalara gelince, A. Hamdi Tanpınar ve Cevdet Kudret'in öncü değerlendirmeleri dışında, bütünüyle eser üzerine yapılmış ilk çalışma:

2. Yasemin Aras'ın *Bir Hikâye Olarak Emin Nihat Bey'in Müsâmeretnâmesi Üzerine Bir İnceleme*, adlı yüksek lisans tezidir.[13] Bu çalışma *Müsâmeretnâme*'yi anlatım teknikleri bakımından incelemektedir.

Hilal Aydın, *19. Yüzyıl Osmanlı Türk Edebiyatında Öykü*. Genel olarak Osmanlı hikâyeciliğini inceleyen bu yayımlanmamış Yüksek Lisans tezinde araştırmacı, *Müsâmeretnâme*'nin hikâye mi, roman mı olduğunu tartışmıştır.[14]

C- Akademik Makaleler

Müsâmeretnâme hakkında yayımlanmış makaleler şunlardır:

1. G. Gonca Gökalp "Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser" başlıklı makalesinde *Müsâmeretnâme*'yi ana hatlarıyla değerlendirmiştir.[15]

2. Ayşe Demir, "Başlangıcından Cumhuriyete Kadar Ana Çizgileriyle Türk Hikâyesi". Araştırmacı bu makalesinde Emin Nihat ve *Müsameretnâme*'nin Türk hikâyeciliğindeki yerini incelemiştir.[16]

3. İbrahim Yıldırım "Müşteki Aşklar Kitabı Emin Nihad Bey Kimdir" başlıklı makalesinde[17] ise bir hikâye kurgusu içinde notlarını kullandığı bir edebiyat öğretmeninin kanaatini tekrarlayarak böyle bir yazarın yaşamamış olacağını düşüncesinde karar kılmıştır.

---

12 Geniş bilgi için bk. Fazıl Gökçek, "Müsâmeretnâme Yayımlandı (mı ?)" *İlmi Araştırmalar,* İstanbul 2003, nr. 15, s. 151-160.

13 Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri 2006.

14 Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, (Ankara 2008), s. 97-117.

15 *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, nr: 16/3, (Ankara 1999), s. 195-197

16 *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, nr. 7, (İstanbul 2006) s. 99-128.

17 İbrahim Yıldırım , www.altkitap.net, Haziran 2003.

III. Yazıları

Oğlunun beyânına göre Emin Nihat Bey, "*geceleri sabahlara kadar işgal-i zihin ve fikr ederek yazı yazmakla... terk-i hâl ü rahat ile çalışmış…"* olduğundan elde olan yazılarının küçümsenemeyecek bir hacimde de olsa *Müsâmeretnâme*'den ve bir takrizden ibâret olması[18] bu kadar çalışkan bir insanın elinden çıkması gereken yazılar düşünüldüğünde az sayılabilir. Ancak hem devrin gazete ve mecmualarının sayılı olması, hem de Emin Nihad'ın mâbeyinci oluşu düşünülünce, bunun makul olduğu kabul edilebilir. Fakat, biz kendisinin devrin Ahmed Midhat, Recâizâde Ekrem gibi isimleri arasında takriz yazmasının da etkisiyle tanınmış bir isim sayıldığını düşünerek başka yazılarını bulmak için araştırmalara devam edince yeni iki yazısını daha tesbite muvaffak olduk. Tebliğimizde bu iki yeni yazıyı da ilim dünyasına haber vermekten mutluk duymaktayız.

Bu iki yazı -onun İngilizce, Fransızca veya Arapça gibi yabancı dillerden tercüme edilmiş olması da mümkün görünen- devrin diğer gazete ve dergilerinde örneklerini gördüğümüz Osmanlı okuyucusunun merakla okuyacağı türdendir:

İlki "İspanya Canbazları" adını taşımakta ve vahşi boğaların (müellif bunlara yaban mandaları diyor) canlı olarak yakalanıp yetiştirildikten sonra arenalarda güreştirilmesini anlatan yazıdır.[19]

İkincisi ise "Teshir-i Behâim" adlı bir makaledir.[20] Bunda Arapların yılan, aslan, pars gibi çok yırtıcı, vahşi hayvanları avlamaları ile İspanya cambazlarının cesaret ve becerileri karşılaştırılmaktadır. Genel olarak insanın, özel olarak da Arap ve İspanyolların beden ve kuvvetçe kendisinden kat üstün vahşi hayvanları avlamalarındaki başarılarından hareketle Arapların cesaret ve korkusuzluklarına vurgu yapılmaktadır.

Sonuç

Bu tebliğde vardığımız neticeleri şöylece özetleyebiliriz:

Emin Nihat Beyin asıl adı Mehmed Emin'dir. İstanbul Üsküdar'da, Tunusbağı'nda 4 Şevval 1254 yılında (22 Aralık 1838) doğmuştur. Yazıcıefendizâdeler diye anılan köklü bir aileye mensuptur.

---

18 Yusuf Neyir *"Gülzâr-ı Hayâl"* İstanbul 1288. Kapakta baskı tarihi 1289'dur. Ahmed Midhat Efendinin matbaasında basılmıştır. Eser, bir Çamlıca gezintisinde karşılaşılan gayet akıllı ve nükteci, hikâye-bilir, hoşsohbet bir zatın anlattığı "hayal-âmiz ve şevk-engiz bir şey" olup 79 sayfadan ibaret müsecca bir hikâyedir. Dördü baş tarafında, beşincisi sonunda, tam beş takriz vardır. Bunlar: 1. Meclis-i Temyiz-i Üsküdar âzâsından İzzetlû Râsim Beyefendi, 2. Şûra-yı Devlet Muavinlerinden İzzetlû Ekrem Beyefendi (Recâizade Ekrem Bey), 3. Mektûbî-i Hariciye Maarif-perverân-ı Hulefasından Emin Nihad Beyefendi, 4. Mektûbî-i Hariciye Maarif-perverân-ı Hulefâsından ve mühre-i erbâb-ı şi'r ü inşâdan izzetlû Reşâd Beyefendi, 5. Ahmed Midhat. Kitaptaki üçüncü takrizin başındaki takdin cümlesi Emin Nihat'ın Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi memurlarından olduğunu göstermektedir.

19 Emin Nihad, "İspanya Canbazları", *Revnak* cüz: 3, İstanbul 1290, s. 34-43

20 A.mlf., "Teshîr-i Behâim", *age*., cüz: 4, s. 50-56

On dört yaşında Abdülmecid Han zamanında devlet hizmetine girdiğinden resmi tahsilini tamamlayamamış, Sultan Aziz devrinde önceki görevlerine devam etmiş ve gösterdiği başarılardan dolayı -bu büyük bir ihtimalle *Müsâmeretnâme* yazarlığı olabilir- devlet nişanları almıştır.

Ayrıca Mebeyncilik hizmetinde bulunarak kurenâlık yaptığından "Mâbeyinci" sıfatıyla da anılmıştır. Emin Nihat Bey'in tesbit edilebilen diğer bir görevi de son zamanlarında "*mahkeme-i istînâf azâlığında bulunmuş"* olmasıdır.

Uzun yıllar ciddi rahatsızlıklar çekmesine rağmen günlerini çalışarak ve gece yarılarına kadar yazarak geçiren bu Üsküdar'lı Osmanlı aydını rahatsızlıkları sebebiyle 1296 yılında kırk iki yaşında vefat etmiştir. Maalesef şimdilik nereye defnedildiğini de tesbit edemediğimizi belirtmeliyiz

Hatice Hanım ile evli olan ve Emin Nihat Bey'in bilinen tek oğlu Ahmed Arif, paşalığa kadar yükselmiş icat sahibi bir Osmanlı mühendisidir.

Müsâmeretnâme on kitap olarak planlanmışsa da müellifin rahatsızlığının şiddetlenmesi üzerine, eser yedi hikâyede kalmıştır.

Kaleme aldığı her hikâyede müellif Osmanlı toplumunun o devirde çoğu batıdan gelen problemlere dikkat çekerek, bunların halli için orta yolun bulunmasını tercih eden hikâyeler yazmıştır.

Hikâyelerde devrin sosyal hayatıyla ilgili konuların elverdiği ölçüde ve gerçekçi bir şekilde işlenmiştir. Bu bakımdan *Müsâmeratnâme*'nin belgesel bir değere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

İstanbul'un Boğaziçi, Beyoğlu, Divanyolu, Kâğıthâne gibi bölgelerini bazen oldukça teferruatlı bir şekilde anlatan, tasvir eden müellifin bunlar arasına yaşadığı Üsküdar'ı dahil etmemesi büyük bir talihsizliktir.

Müsâmeratnâme Türkiye Türkçesi'nin geçiş dönemine ait dil özelliklerini aksettiren bir edebi metindir. Müellif yer yer konuşma dilini bütün özellikleriyle kullanmış, yer yer de, Divan edebiyatının ağır, süslü ve birtakım söz kalıplarıyla örülü diline yönelmişse de devri için oldukça sade bir üslûb kullandığından eser günümüzde bile anlaşılacak özelliklere sahiptir. Ayrıca atasözleri ve deyimleri de bolca kullanmıştır. Bunlardan başka konuşma dilinde, özellikle İstanbul ağzında, kimi sözlerin asıllarından uzaklaşarak aldıkları şekilleri yazıya geçirmiş, dip notunda doğrusuna işaret etmiştir.

Foto: Salvator Barki

Üsküdarlı Müfessirler

PROF. DR. MUSTAFA ÖZEL
İstanbul Şehir Üniversitesi

İslâm ilim tarihinde âlimlerin, yaşadıkları zaman ve yaşadıkları coğrafyaya (mekâna/bölgeye/şehre) göre nispeler aldıkları ve tanıtıldıkları, bilinen bir gerçektir. Bu tebliğde Üsküdarlı müfessirleri tanıtmaya çalışılacaktır. Bir müfessirin Üsküdarlı olduğunu belirlemede kaynaklarda Üsküdarlı olduğunun ifade edilmesi, belli bir süre Üsküdar'da yaşamış olması ve Üsküdar'da vefat etmesi ölçü alındı. Bu maksatla, Üsküdarlı âlimlerin, bilginlerin zikredilmesi muhtemel biyografi kaynakları tarandı ve böylelikle çalışmanın çatısını oluşturuldu.

Üsküdarlı müfessirler derken, hem tefsir alanında eser yazan, hem de câmilerde, medreselerde tefsir okutanları kastedilmektedir. Önce eser verenler, sonra da tefsir hocaları, tefsir okutanlar ele alınacaktır. Kitap yazanlar arasında tefsir okuttuğu bilgisi olanlar da bulunmaktadır. Müfessirleri kronolojik olarak zikredildi, vefat tarihi bilinmeyen bir müfessir de ilgili bölümün sonunda anlatıldı. Yazarların sadece tefsirle ilgili eserlerine yer verildi. Çalışma, vefat edenlerle sınırlandı, berhayat olanları dâhil etmedi.

Tefsir Yazanlar

Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628)

948/1541'de Şereflikoçhisar'da dünyaya geldi. Sivrihisar'da başladığı öğrenimine İstanbul'da, Küçükayasofya Medresesi'nde devam etti. Halvetiyye tarikatına intisab etti. Hocası Nâsırzâde onu, yanından hiç ayırmadı, Edirne'ye, Mısır'a, Şam'a

beraberinde götürdü. Hocasının vefatından sonra Muhyiddin Üftâde'ye bağlandı. Şeyhi, onu memleketi Sivrihisar'a halife olarak gönderdi. Üftâde'nin vefat etmesi üzerine Rumeli'ye gitti. Bir müddet Balkanlarda kaldıktan sonra İstanbul'a döndü. Küçükayasofya Câmii Tekkesinde sekiz yıl şeyhlik yaptı. Aynı zamanda Fatih Câmii'nde vâizlik hizmetinde bulundu, tefsir ve hadis okuttu. Üsküdar'da Hüdâyi Dergâhı'nın bulunduğu yeri satın aldı. 1595 yılında dergâhın yapımı bitti. Safer 1038Ekim 1628'de vefat edene kadar burada yaşadı ve hizmet ederek beldenin her bakımdan manevi ululuları arasında yerini aldı.

Eseri

Nefâisü'l-Mecâlis

Pek çok eseri arasında yer alan bu tasavvufî tefsirde Kur'an âyetlerinin tamamı değil, seçilen bazı âyetler açıklanmıştır. Yazmalarının bir kısmı iki, diğerleri üç cilt halinde olup en düzgün ve en eski nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Şehid Ali Paşa, nr. 172-174).[1]

Bursalı Mehmed Tahir, bazı âyet-i kerîmelerin tefsirini içeren Türkçe büyük bir cilt eser olduğunu belirtirken,[2] Hüseyin Vassâf, tefsirin Kur'an-ı Kerim'in baştan sona kadar tefsiri olduğunu söylemektedir.[3]

Ömer Pakiş eser üzerinde *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi (Nefaisü'l-Mecalis Bağlamında)* başlıklı bir doktora tezi hazırlamış ve çalışma *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Tefsir Metodu" adıyla* yayınlanmıştır.

Atpazarî Osman Fazlı Efendi (ö. 1102/1691)

1632'de Şumnu'da doğdu. İlk derslerini burada babasından aldı. Daha sonra Edirne'ye gitti, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifesi Saçlı İbrahim Efendi'ye intisab etti. Osman Fazlı, şeyhinin kendisine kızını vermek istediğini anlayınca artık feyiz alamayacağını düşünerek Celvetiyye'nin Üsküdar'daki merkez tekkesine gitti. Zeyrek Câmii yanında tekkesi olan Zâkirzâde Şeyh Abdullah'a intisab etti. Şeyhi onu halife olarak Aydos'a gönderdi. Şeyhinin vefatının ardından Filibe'ye gitti. Burada, düşüncelerinden ve vahdet-i vücûd anlayışından dolayı çeşitli sıkıntılarla karşılaştı. 1683 Avusturya seferi sebebiyle yöneticilerle arası açıldı. Şumnu ve Magosa'ya

1 Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. IV, İstanbul 1991, s. 338-340.

2 Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, İstanbul 1333, s. 186.

3 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (haz.:), İstanbul 2006, s. 13.

sürüldü. 17 Zilhicce 1102/11 Eylül 1691'de sürgünde Magosa'da vefat etti.[4] Hayatıyla ilgili en önemli bilgiler, halifelerinden İsmail Hakkı Bursevî'nin eserlerinde bulunmaktadır.

Eserleri

1- *el-Lâihâtü'l-Berkıyyât fî Keşfi'l-Hucüb ve'l-Estâr an Vücûhi Esrârı Ba'zi'l-Ehâdîs ve'l-Âyât*. Çeşitli sûrelerden altmış altı âyetin tefsirini ve birkaç hadisi ihtiva ettiği, Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*'ının ana kaynaklarından biri olduğu, sadece müellif nüshasının bulunduğu belirtilmiştir.[5] Bursalı Mehmed Tahir, eserin matbu olmadığını ifade etmektedir.[6] 2- *Mir'âtü Esrâri'l-İrfân*. Sadreddin Konevî'nin *İ'câzü'l-Beyân fî Tefsîri Ümmi'l-Ḳur'ân* adlı Fâtiha tefsirine yazdığı haşiyedir.[7] Bilinen tek nüshası, Süleymaniye Ktp., Râgıb Paşa, nr. 120'de olup 489 varaktır.

Abdülhayy Efendi (ö.1117/1705)

Saçlı İbrahim Efendi'nin oğlu olup Edirne'de doğmuştur. Babasından ders okudu, Akçakızanlık'taki Alaeddin Efendi Zaviyesi şeyhi oldu. Babasının vefatı üzerine, onun yerine Selimiye Câmii vaizliğine ve tekke şeyhliğine atandı. 1686'da İstanbul'a geldi, 1691'de Selâmi Ali Efendi'nin vefat etmesi üzerine Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi şeyhi oldu. 14 yıl burada hizmet ettikten sonra 29 Receb 111716 Kasım 1705 Pazartesi günü vefat etti. Aziz Mahmud Hüdâyî türbesi civarındaki Halil Paşazade Mahmud Bey türbesine defn edilmiştir.[8]

Eserleri

1- *Tefsîr-i Sûre-i Feth*, (*Fethu'l-Beyân li-Husûli'n-Nasri ve'l-Fethi ve'l-Emân*), (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 34) Arapça.

2- *Tefsîr-i Ba'z-ı Süver-i Kur'âniyye* (*Meryem, Yâsîn, Feth, Rahmân, Nebe', Nâzi'ât, Abese, Tekvîr, İnfitâr, Mutaffifîn, Kevser sûreleri tefsiri*) (İÜ Ktp., TY, nr. 2201, vr. 117a) Türkçe.

4 Sâkıb Yıldız, "Atpazarî Osman Fazlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. IV, İstanbul 1991, s. 83-85.

5 Sâkıb Yıldız, *a.g.m.*.

6 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *a.g.e.,* c. I, 16.

7 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 15.

8 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 42; Nuri Özcan, "Abdülhay Celvetî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. c. I, İstanbul 1998, s. 227-228.

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)

Zilkade 1063/Ekim 1653'te Aydos'ta (Bulgaristan) dünyaya geldi. İlk hocası Ahmed Efendi'dir. Daha sonra Edirne'de Seyyid Abdülbâkī Efendi'den ders aldı. Bunların her ikisi de Atpazarlı Osman Fazlı Efendi'nin bağlılarıydı. Şeyh Abdülbâkī, onu İstanbul'a, şeyhi Osman Fazlı Efendi'ye gönderdi. Rebîülevvel 1083Temmuz 1672'de ona intisap eden İsmail Hakkı, hocasından bir çok ders ve kitap okudu. Şeyhi, kendisini 1086/1675'de halife tayin etti ve Üsküp'e gönderdi. Uzun bir süre burada kalan İsmail Hakkı, önce Köprülü'ye, ardından Usturumca'ya, giderek ilim ve irşat faaliyetlerinde bulundu. Şeyhi Cemâziyelâhir 1096/Mayıs 1685'te onu Bursa'ya halife olarak gönderdi. *Rûhu'l-Beyân* tefsirini önce Ulucami'de cemaate anlattı, sonra da bunları yazıya geçirdi.

1096 Şâban'ında (Temmuz 1685) başladığı tefsiri, 1117 Cemâziyelevvel/Eylül 1705'te bitirdi. Kıbrıs'ta sürgünde yaşamakta olan şeyhi Osman Fazlı'yı ziyaretinde (1102/1690-91), şeyhi onu, kendi yerine görevlendirdi. Şam dönüşü, (Şâban 1132/Haziran 1720) Üsküdar'a yerleşti. Ahmediyye Câmii'nde Cuma vaizliği yaptı. Yaşanan bazı olaylardan dolayı üç yıl sonra Bursa'ya döndü.

9 Zilkade 1137/20 Temmuz 1725'te Bursa'da vefat etti. Kabri, kendisinin Tuzpazarı'nda yaptırdığı câminin haziresindedir.[9]

İsmail Hakkı, uzun müddet Bursa'da yaşadığı için Bursevî, bir süre (Şaban 1132/Haziran 1720-1135/1723) Üsküdar'da ikamet ettiğinden Üsküdârî, Celvetiyye tarikatına mensup olduğu için Celvetî nisbelerini kullanmıştır.[10]

Eserleri

1- *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*.

Kurân-ı Kerimin tümünü içine alan ve müellif nüshası, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan (Genel, nr. 12-27). eserin bir çok baskısı yapılmıştır. Ayrıca, Muhammed Ali Sâbûnî tarafından *Tenvîrü'l-Ezhân min Tefsîri Rûhi'l-Beyân* adıyla ihtisar edilmiştir. Bu ihtisar, Abdullah Öz ve arkadaşlarından oluşan sekiz kişilik bir heyet tarafından *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser, kalabalık bir ekibin uzun süren çalışmasının ardından *Rûhu'l-Beyân -Kur'ân Meâli ve Tefsiri-* adıyla 23 cilt olarak dilimize çevrilmiştir.

9 Ali Namlı, "İsmail Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXIII, Ankara 2001, s. 102-106.

10 Ali Namlı, *a.g.m.*

2- *Ta'lîka alâ Evâili Tefsîri'l-Beyzâvî*. (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, demirbaş numarası: 31 [müellif hattı]).

3- Şerh alâ Tefsîri cüz'i'l-ahîr li'l-Kâdi'l-Beyzâvî. (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, demirbaş numarası: 28-30 [müellif hattı])

4. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, demirbaş numarası: 83, vr. 32b-57a).

5. *Tefsîru Sûreti'z-Zelzele* (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, demirbaş numarası: 3507, vr. 116a-121a).

6. *Tefsîru Sûreti'l-Asr* (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, demirbaş numarası: 3507, vr. 63a-64b).

7- *Tefsîru Âmene'r-Resûlü*. (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 44a-56b; Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, demirbaş numarası: 414, vr. 153b-157b).

Ayrıca bazı âyetlere yazdığı tefsir risaleleri de bulunmaktadır.

Yakûb Avfî Efendi (ö. 1149/1736)

Şeyh Mustafa Fenâî'nin oğludur.[11] 1089/1678'de Topkapı'da dünyaya gelmiştir. Babasından ve diğer bazı hocalardan ders okudu. Üsküdar Atpazarı Celvetî Tekkesi postnişini Şeyh Osman Efendi'ye intisap etti, damadı ve halifesi oldu. Üsküdar'da Yeni Vâlide Sultan ve Şehzâde câmiilerinde kürsü şeyhliği yaptı.[12] Şeyhinin vefat etmesi üzerine bu vazifelerden ayrılmış, Hüdâyî Âsitânesinin onbeşinci postnişini olmuştur.[13] Dokuz yıllık postnişinliğin ardından 1149/1736'da rahmet-i Rahmân'a kavuşmuştur.[14] Mezarı, Karacaahmed'dedir.

Eseri

1. *Netîcetü't-Tefâsîr*. On eserinden tefsirle ilgili olanı, yalnızca budur. Arapça olan eserin müellif hattı, Köprülü Kütüphanesindedir (Ahmed Paşa, dn.: 19, va.: 132,). Birkaç defa basılmıştır: (İstanbul 1266, 1279, 1318). Beyzâvî, Fahreddin er-Râzî, Zemahşerî, Kurtubî, Mahmûd en-Nîsâbûrî, Ferrâ el-Begavî, Ebüssuûd, İmam Mâtürîdî ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi müfessirlerin eserlerinden derlenmiştir.[15]

---

11 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 44.

12 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e . c. I, s. 201.

13 H. Mahmut Yücer, "Şeyh Yakub Avfî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı", *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu* Üsküdar Sempozyumu (III : 2005 : İstanbul, Hasan Kamil Yılmaz (ed.), 2005 İstanbul, s. 281.

14 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.,* c. III, s. 44.

15 Mehmet Ünal, "Avfî, Yâkub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Zeyl I,* s. 38.

Müftîzâde Ahmed Efendi (ö. 1206/1791)

Babasının Gelibolu müftüsü olması hasebiyle, Müftîzâde diye maruftur. Ordu kadılığı yaptı, Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği vazifelerinde bulundu.10 Şubat 1786'da şeyhülislâm oldu. Rusya'ya savaş açılması konusundaki kararının yanlış olduğunu görünce, azlini istedi, 24 Kasım 1787'de şeyhülislâmlıktan ayrıldı. 10 Kasım 1791'de vefat etti. Üsküdar'da, Havuzdibi'nde defnedildi.[16]

Eseri

Hâşiye ale'l-Beydâvî. Kaynaklar eserin varlığından bahsetmekte, ancak nerede olduğu konusunda bilgi vermemektedir. Kütüphane kayıtlarında yaptığımız araştırmada, eserin yerini tespit edemedik.

Osman Recâî Efendi (ö. 1293/1876)

1226'da (1811), Eskişehir'de doğdu. Babası, ulemadan Ali Efendi'dir. Müderris Akköylü Muhammed Efendi ile Kayseri'de Hoca Kasım Efendi'den tefsir ve hadis okudu. Kayseri hanedanından Halil Beyzâde Salih Bey'in kızıyla evlendi. Daha sonra İstanbul'a gelerek müderris oldu. Ayasofya Câmii'nde ders verdi. 1265-1841/1284-1867 yılları arasında Huzur Dersleri'ne muhatap olarak katıldı. Necâtî ismiyle kaleme aldığı Arapça-Türkçe Amme Sûresi tefsirini tamamlayınca, rütbesi Dâru'l-Hadis Süleymaniye'ye yükseltildi. 1284'te(1867) Tophane müftüsü, daha sonra İzmir mollası oldu.

3 Rebîulâhir 1293/1876'da vefat etti. Üsküdar'da Akağalar Mezarlığı'na defnedildi.[17]

Eseri

Tefsîr-i Necâtî, (İstanbul 1288).

Ahmed Muhtar Bey (ö. 1299/1882)

10 Ağustos 1807'de İstanbul'da doğdu. Babası eski sadrazamlardan Koca Yusuf Paşazâde Mahmud Bey'dir. Şehrî Ahmed Efendi'den icâzet aldı. Ayrıca Ev-

16 Mehmet İpşirli, "Ahmed Efendi, Müftîzâde, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. II, İstanbul 1989, s. 61.

17 Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.,* c. III, s. 449-450; Ebül'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, c. II-III, İstanbul 1966, s. 311; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. II, İstanbul 1973, s. 752-753; Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, yıl. IV, sy.. 6, İstanbul 1999, s. 291.

liya Hoca ile Arap Hoca'dan da tefsir, hadis ve hikmet okudu. Hızır Ağazâde Saîd Bey'den Farsça dersleri aldı. Kendisine, 1278/1861'de İstanbul kadılığı, 1285/1868'de Anadolu kazaskerliği payeleri verildi. Aynı yıl Meclis-i Tedkîkât üyeliğine tayin edildi, ancak kısa bir süre sonra vazifesinden ayrıldı. 17 Eylül 1871'de sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın gayretiyle şeyhülislâm oldu. Adı geçen paşanın azlinden sonra, 5 Kasım 1872'de şeyhülislâmlığı bıraktı. 18 Nisan 1878'de kendisine ikinci defa şeyhülislâmlık görevi verildi. Sekiz ay sonra, 4 Aralık 1878'de bu vazifeyi terk etti.

22 Aralık 1882'de vefat etti. Üsküdar'da İnâdiye Tekkesi haziresine defnedildi.[18]

Eseri

Tuhfetü'l-Muhtâr (Tefsîr-i Celâleyn hâşiyesi, Cemelıin hülâsasıdır.), (Trablus 1317). Kütüphanelerde matbu dört nüshası (Süleymaniye, Haşim Paşa: demirbaş no.: 1; Hacı Selim Ağa, Hüdayi Efendi: demirbaş no.: 95; Millet Ali Emiri Arabi: demirbaş no.: 228, 229) bulunmaktadır.

Hâcerzâde Receb Efendi (ö. 1311/1893)

Batı Trakya'da Ferecik'lidir (Ferâi). Tahsil ve talim hayatı İstanbul'da geçti. 1311/1893'te icâzet verme muvaffakıyetinin ardından vefat etti. Üsküdar Karacaahmed mezarlığına defnolundu.[19]

Eseri

Vesîletü's-Seâde alâ Sûreti'n-Nebe' (İstanbul 1287; 1305; Dersaadet 1320)

Ömer Nasuhi Bilmen'in verdiği bilgiye göre eser, Nebe suresi ile daha sonraki surelerin tefsirini içermektedir.[20]

18 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifîn*, c. I, İstanbul 1951, s. 150; Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, c. IV, s. 351; Bursalı Mehmed Tahir, *a.g.e.*, c. II, s. 40; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 753; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. II, Dımaşk 1377/1957), s. 173; Mehmet İpşirli, "Ahmed Muhtar Beyefendi (Molla Bey)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. II, İstanbul 1989, s. 105; Muhammed Abay, *a.g.m.*, s. 286.

19 Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.,* c. I, s. 430; Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.,* c. I, s. 318; Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c. II, s. 760; Muhammed Abay, *a.g.m.,* s. 272.

20 Ömer Nasuhi Bilmen, *a.g.e.,* c. c. II, s. 760.

Debreli Vildân Fâik (ö.1343/1924)

Kendisi, adını Vildân Fâik b. İslâm ed-Debrevî olarak vermektedir.[21] Ebu'l-Ûlâ Mardin, Vildân Fâik'in uzun yıllar Üsküdar'da oturduğu için Üsküdarlı Vildân *Efendi* olarak meşhur olduğunu söyler.[22] Manastır'ın Debre sancağına bağlı Rekalar kazasının Perseniçe köyünde, 1269/1853 tarihinde doğdu. Sekiz yaşındayken babasıyla birlikte Üsküdar'a gelip Vâlide-i Atik Medresesi'nde amcası Hoca Yakup Efendi'nin yanına yerleşti. İlk tahsilini Ispartalı Hoca Hafız Sabri Efendi'den yaptıktan sonra, on iki yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. On yedi yaşlarında iken de İlm-i Vücûh'tan Kırâat-i Seb'a ve Kırâat-i Aşere'yi bitirerek me'zun oldu. Daha sonra Üsküdar mûciz dersiâmlarından *el-Lemâatü'l-Berkiyye'*nin müellifi Alâiyyeli Kara Mustafa Efendi'nin ders halkasına katıldı. On dokuz sene ders okuduktan sonra hocasından icâzet aldı. 1299/1881'de Üsküdar'da Yeni Câmi'de ders okutmaya başladı. 1303/1885'de[23] açılan ruus imtihanında başarılı olarak, kendisine Üsküdar dersiâmlığı verildi. Öğrencilerine ilk icâzeti 1314/1898'de verdi. 1301/1883'de Üsküdar'da, Askeri Toptaşı Rüşdiyesi'nde önce Farsça, daha sonra da Arapça hocalığı yaptı. 1324/1906'da Huzur Dersleri'ne muhatap olarak tayin edildi. 1327/1909'da mukarrir oldu. 1341/1922 yılına kadar bu vazifede kaldı. 1327/1911'de Vâlide Sultan Dershanesi müdürü oldu. Bu görevi Eylül 1330/1914'e kadar sürdürdü. 1326/1908'de Süleymaniye Medresesi Hadis-i Şerif müderrisliğine atandı.[24] Ruûsu gittikçe yükselerek 1335/1916'da Hâmise-i Süleymaniyye'ye çıkarıldı.

İkinci kez ilanından sonra meşrutiyeti güçlendirmek amacıyla Arnavutluk İttihat Kulübü ve Cemiyet-i İttihâdiyye'nin kararı ve Bâb-ı Âli'nin tensibi ile Manastır, İşkodra ve Selanik vilâyetlerine gönderilen Heyet-i Nasiha'nın başkanı olarak oralarda iki ay dolaşıp vazife yaptı. İlmiyye Salnâmesi'nde, Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye Kısm-ı Âli Tefsîr-i Şerîf muallimlerinden ve Ders-i Şerif olduğu bildirilmektedir.[25] Vildân Fâik aynı zamanda Medresetü'l-Mütehassısîn'de, Tefsir ve Hadis şubesinde, Tefsir Usulü okuttu.[26]

4 Temmuz 1343/1924'de Üsküdar'da Hace Hasna Mahallesi, Selvilik Caddesi No. 5'deki evinde vefat etti.[27]

---

21 Vildân Faik, *Terşîhu'l-Kalem*, (Dersaadet 1308).

22 Sadık Albayrak, *a.g.e.,* c. II-III, s. 140.

23 Sadık Albayrak'ın verdiği bilgi, Ebül'ulâ Mardini'ninkinden ayrılmaktadır. Albayrak'ın ifadesinden 1301/1885'de Üsküdar ders-i âmı olarak derse çıktığı anlaşılmaktadır. (Sadık Albayrak, *a.g.e.,* c. IV-V, s. 493)

24 Burada da, her iki araştırmacı tarafından farklı tarihler verilmektedir. (Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.,* c. II-III, s. 828; Sadık Albayrak, *a.g.e.,* c. IV-V, s. 493)

25 *İlmiyye Salnâmesi*, s. 105. Hüseyin Atay, *Ceride-i İlmiyye Nusha-i Fevkalede*'den naklen müellifin Tefsir-i Şerif hocası olduğunu söylemektedir. (Atay, Hüseyin, *Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1983, s. 277)

26 *Cerîde-i İlmiyye*, yıl. II, sy.15, Ramazan 1333, s. 143.

27 Yazarın vefat tarihini hem hem de Mardin, bir yerde () 1341/1922 olarak vermektedirler. (S. Albayrak, *a.g.e.,* c. IV-V, s. 494; Ebülula

Eserleri

1- Matbu Olanlar:

a- *el-Mevâizu'l-Hisân* (Dersaadet 1330/1911).

b- *Âyet Tefsiri* (Sivas 2006).[28]

2- Yazma Olanlar:

a- *Tavdîhu'l-Mübhemât fî mâ Verede fi'l-Kur'âni mine'l-Kelimât*. Hacı Selim Ağa, Hüdâyî Efendi, demirbaş no.: 125.

b- *Tebyînü'l-Edevât fî mâ Verede fi'l-Kur'âni mine'l-Kelimât*. Hacı Selim Ağa, Hüdâyî Efendi, demirbaş no.: 123.

c- *Tefsîru Sûre-i Kāf*. Hacı Selim Ağa, Hüdâyî Efendi, demirbaş no.: 129.

Bursalı Mehmed Tahir Bey

d- el-Mültekat fi Usûli't-Tefsîr. Hacı Selim Ağa, Hüdâyî Efendi, demirbaş no.: 126.

Bu eser hakkında, 2016 yılında, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Mustafa Murat Batman tarafından "*Osmanlı Modern Dönem Tefsir Usulü Örneği: Debreli Vildan Faik Bey (1853-1925) ve el-Multekat fi-Usulü't-Tefsir Adlı Eseri*" adlı bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.

Bursalı Mehmed Tahir Bey (ö. 1925)

22 Kasım 1861'de, Bursa'da doğdu. Tahsiline burada başladı. Mülkiye Rüşdiyesini bitirdikten sonra, 1875'de Bursa Askerî İdâdîsi'ne verildi. Bu öğrenimi esnasında Niğdeli Hoca Ali Efendi'den özel dersler aldı. Söz konusu dönemde tasavvufa meyletti. 1880'de Harbiye'ye girdi. Harîrîzâde'ye intisap etti. 1883'te Harbiye'den

Mardin, c. II-III, s. 828), Ebu'l-Ula'nın başka bir yerde bizim tercih ettiğimiz tarihi verdiği görülmektedir. Biz, merhum Mardin'in naklettiği müellifin mezar taşı kitabesindeki tarihi tercih ettik. Kitabede bu tarih, 1343 12 Zilhicceti'ş-şerifedir. Debreli'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Özel, Mustafa, "Debreli Vildân Faik ve el-Mültekat fî Usûli't-Tefsîr", *İslâmiyât*, c. II, sy. 4, Ankara 1999, s. 223-226.

28 Bu risâle, tarafımızdan *"Nahl/16 Sûresinin 90. Ayetinin Tefsiri"* adıyla neşredilmiştir. (Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. X, sy.2, (2006)s. 135-147)

mezun olduktan sonra, Manastır Askerî Rüşdiyesi coğrafya hocalığı görevine getirildi. Burada dört yıl kaldı. Sonra Üsküp Askerî Rüşdiyesiıne geçti. Bir süre sonra, Manastırıdaki Rüşdiyeıye müdür olarak geri döndü. Buradan Selanik Askerî Rüşdiyesi müdürlüğüne atandı. 1906ıda Osmanlı Hürriyet Cemiyetiıne kurucu üye olarak katıldı. Yapılan ispiyonlar sonucu müdürlük görevinden alındı. Manisaıda, Alaşehir redif alayı tabur kumandanlığına atandı. 17 Aralık 1908ıde, Bursa milletvekili olarak Meclis-i Mebûsân'a girdi. 1911'de milletvekilliğinden ayrıldı. Askerî hizmetlerine devam etti. 24 Ocak 1914'te yarbaylıktan emekli oldu. Bundan sonra tarih ve biyografi çalışmalarına hız verdi. Bu konularda çeşitli dergilere yazı yazdı. Topkapı Sarayı Kütüphanesi müdürlüğü yaptı.

Hayatının son dönemleri sıkıntı içinde geçen Tahir Bey, 28 Ekim 1925'te vefat etti. Mezarı, Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâyî Dergâhı haziresindedir.[29]

Eseri

Delîlü't-Tefâsîr, (İstanbul 1324; 1325)

Ali Rıza Efendi (ö. 1943)

1277/1861'de, Muğla'da doğdu. Babası Kadızâde Yusuf Ziya Efendi, annesi Ferişteh Hanım'dır. İlk tahsilinden sonra, Muğla Kurşunlu Câmii Şerifi Medresesi müderrisi Hacı Muhammed Zekâî (Zeki) Efendi'den gerekli dersleri okuyarak yirmi dört yaşında icâzet aldı. Daha sonra İstanbul'a gelerek, önce Hoca Kerim Efendi, sonra da Muhammed Neşet Efendi'nin ders halkalarına katıldı. 1304/1888'de, yirmi yedi yaşında iken, Neşet Efendi'den icâzet aldı.[30] 21 Mart 1304/1888'de Fetvâhâne Pusula Odası'na girerek memuriyete başladı.[31] 1 Mayıs 1305/1889'da ruûs-u hümâyûna nâil olarak Fatih Câmii Şerifi ders-i âmı oldu. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi, Medresetü'l-Mütehassısîn, Medresetü'l-Kuzât ve Sahn Medresesi'nde çeşitli fıkıh ders ve kitapları okuttu. 20 Ocak 1912'de, Fetvâhâne'deki görevlerinden sonra, İ'lâmât-ı Şer'iyye müdürlüğüne getirildi. 30 Mart 1331/1915'te Meclis-i Tetkîkât-ı Şer'iyye üyeliğine atandı. 5 Ağustos 1332/1916'da Fetvâ Emîn'i oldu. 1 Ağustos 1334/1918'de Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye başkanvekilliğine tayin edildi. Aralık 1334/1918'de Huzur Dersleri mukarrirliğine başladı ve üç yıl bu hizmete devam etti. Musa Kazım Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında, kendisine Anadolu Kazaskerliği payesi ve-

29 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. III, s. 129; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1988, s. 446-447; Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tahir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. VI, İstanbul 1992, s. 453-454.

30 Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.*, c. II-III, s. 165-168.

31 Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. I, c. 309.

rildi. 1927'de yaş haddi dolayısıyla, Fetvâ eminliğinden emekliye ayrıldı. 31 Mart 1943'te, seksen üç yaşında iken, Üsküdar'da, İhsaniye mahallesinde vefat etti.[32]

Eserleri

1- *Takrîru'l-Beyyinât fî Tefsîri's-Sitti mine'l-Ayât.*

2- *Tahrîru'l-Kavli'l-Enfa' fî Tefsîri'l-Ayâti'l-Erba'* (Arapça, Yazma)

Eserler, mevcut kütüphane kayıtlarında yer almayıp sadece yazarın hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda zikredilmektedir.

Şeyh Muhammed Said Efendi

Vâlide Câmii'nde Cuma ve Salı günleri Beydâvî tefsiri okutmuştur.[33]

Eseri

el-Kavlü'l-Celîl fî Müşkilâti Envâri't-Tenzîl[34]

Eser, mevcut kütüphane kayıtlarında yer almayıp sadece yazarın hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda zikredilmektedir.

Hüseyin Kâzım Kadri (1870-1934)

Beylerbeyinde doğdu. Önce Beylerbeyi Sıbyân Mektebi'nde, ardından Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nde okudu. İzmir'de, İngiliz Ticaret Mektebi'nden mezun oldu. Özel hocalardan Arapça, Farsça, Latince ve Yunanca öğrendi. 1887 ile 1902 yılları arasında çeşitli memurluklar yaptı. İttihad ve Terakkî'nin iktidara gelmesiyle birlikte tekrar memuriyet hayatına döndü. 1912 Nisan'ında yapılan seçimlerde Saruhan Sancağı mebusu oldu. Birinci Dünya Savaşı başladığında Beyrut'a gitti. Burada çeşitli ilmî çalışmalar yaptı. Mütarekenin ardından İstanbul'a döndü, bu kez Aydın mebusu seçildi. Bakanlık ve bakan vekilliği yaptı. Ankara hükümetiyle görüşmeler yapmak için bir heyetle birlikte Ankara'ya gitti. 1921'den sonra hiç bir resmi vazife almadı. Ahir ömrünü Beylerbeyi'ndeki yalısında çalışarak geçirdi. 17 Ocak 1934'te Tarsus'ta vefat etti. Cenazesi, İstanbul'a getirildi, Küplüce Mezarlığı'nda toprağa verildi.[35]

---

32 Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.*, c. II-III, s. 169; Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. I, s. 309.

33 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. II, s. 395.

34 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. II, s. 395.

35 Nurettin Albayrak, "Hüseyin Kâzım Kadri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. XVIII, Ankara 1998, s. 554-555; Âlim

Eserlerinde ve makalelerinde bazen Şeyh Muhsin-i Fânî mahlasını kullanmıştır. Tefsir ve Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili olan çalışmalarında da bu mahlas bulunmaktadır.

Eserleri

1- İstikbâle Doğru, (İstanbul 1329-1331). Eser, çeşitli âyetlerin tefsir ve izahını muhtevidir.

2- *Nûru'l-Beyân – Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercümesi*, (İstanbul 1340), Matbaa-i Âmire.

Tercüme iki cilt olup toplamda 1147 sayfadır. Yazar, bu çalışmayı, içinde eski Adliye nâzırlarından Antepli Mustafa Efendi'nin de bulunduğu bir heyetle birlikte yapmıştır. Eser, çeşitli açılardan tenkide uğramıştır.

Mehmed Âkif Ersoy (20 Aralık 1873-27 Aralık 1936)

20 Aralık 1873'te Fatih'te doğdu. Babası İstanbul'a Arnavutluk'tan gelmiştir. Emir Buhari mahalle Mektebi'nden sonra, İbtidai'yi de Fatih'te okudu. Fatih Merkez Rüşdiyesi'nden mezun olduktan sonra Mülkiye'nin İdâdî kısmına başladı. Babasının vefatı üzerine mezunlarına hemen vazife verileceği için Mülkiye Baytar Mektebi'ne geçti. 1893'te buradan birincilikle mezun oldu. Baytar olarak Osmanlı coğrafyasının birçok bölgesinde çalıştı. Bu esnada hafızlığını tamamladı. İstanbul'da değişik okullarda hocalık yaptı. Ebül'Ulâ Mardin ve Eşref Edîb ile birlikte *Sırât-ı Müstakîm* dergisini çıkarttı. Çeşitli sosyal ve siyasal çalışmalara katıldı. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde, Dâru'l-Fünûn'da dersler verdi. 1914 yılı başında Mısır ve Medine'ye, aynı yılın sonlarına doğru Teşkilât-ı Mahsûsa adına Berlin'e gitti. Yine Teşkilât adına Necid'e, gitti. Dönüşünde Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye başkatipliğine atandı, sonra buranın aslî üyesi oldu. Kurumun yayını olan Cerîde-i İlmiyye'nin yönetimine getirildi. Yunanlıların İzmir ve çevresini işgal etmesi üzerine Balıkesir'e giderek burada Kuva-yı Milliyecilerle çeşitli görüşmeler yaptı, halkı direnişe çağırdı. Ankara'ya gitti, izinsiz görevini terk ettiğinden dolayı İstanbul'daki vazifesine son verildi. 5 Haziran 1920'de, Ankara'da kurulan yeni Meclis'e, Burdur milletvekili olarak girdi. Milli Mücadele esnasında Anadolu'da birçok yerde konuşma yaptı. Kastamonu Nasrullah Câmii'ndeki vaazı, bunlar arasında en önemlisidir. 1920'nin sonlarında, yedi yüzden fazla eser içinden marşa uygun bir şiir bulunamamasına üzerine kendisinden bir marş yazması istendi. Baskılara dayanamayan Âkif, ödülün kaldırılması şartıyla evet dedi. Şiiri, 12 Mart 1921'de Meclis'te

Kahraman, "Hüseyin Kâzım Kadri", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi,* Alim Kahraman (ed.), İstanbul 2012, s. 222.

Mehmed Akif Ersoy

okundu ve oy birliğiyle kabul edildi. Kanunen verilmesi gereken para ödülü Âkif tarafından alınıp bir hayır kurumuna bağışlandı. Şair, II. Meclis'te birçok muhalif milletvekiliyle birlikte Meclis dışında bırakıldı. 1923 yılının Ekim ayında Mısır'a gitti. Bu gidiş kışları Mısır'da, yazları Türkiye'de olmak üzere iki yıl sürdü. 1925 yılı onun için Mısır'da uzun sürecek bir kalışın başlangıcı oldu. 21 Şubat 1925'te TBMM kararıyla görevlendirildiği Kur'ân-ı Kerîm meâli yazma işi, kendisine verildi. Meal üzerinde uzun yıllar çalıştı. Ancak ülkede yaşanan hadiseler, kendisinde, yazmakta olduğu meâlin suistimal edileceği düşüncesini uyandırdı. Bu sebeple anlaşmayı bozdu, aldığı avansı geri verdi, meâli de teslim etmedi. Yıllarca meâlin akibeti konusunda çeşitli tartışmalar yapıldıysa da 1961 yılında gerçekten yakıldı. Ancak incelenmek üzere Diyanete gönderdiği bölüm bulunup yayınlandı (İstanbul 2012). Mısır'da uzun süre, 16 yıl (1929-1936 yılları arasında) Edebiyat Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı dersleri okuttu. Safahât'ın son bölümü olan Gölgeler, Kahire'de basıldı. Âkif'in Mısır hayatı, sosyo-ekonomik açıdan zor ve sıkıntılı bir hayattı. 1935 senesinde hastalanan şair, hava değişimi için önce Lübnan'a, daha sonra o zamanlar Fransız yönetimi altında bulunan Antakya'ya gitti. Hastalığının iyice artmasından dolayı, 17 Haziran 1936'da İstanbul'a döndü. 27 Aralık 1936'da vefat etti. Kabri, Edirnekapı Şehitliği'ndedir.[36]

Eserleri

1- *Kur'ân Meâli*, (İstanbul 2012). Meâl, Fâtiha sûresinden Berâe sûresinin sonuna kadardır.

Ayrıca yakın zamanda, merhum Muhammed Hamdi Yazır'ın metrûkâtı içinde Mehmed Âkif'in ilk iki cüzü içeren meâli bulunmuştur. Necmi Atik'in hazırladığı meâl, Büyüyenay Yayınları tarafından "Mehmed Âkif Ersoy'un Kur'ân Meâli -Âkif'in Kendi El Yazısıyla İki Cüzlük Meâli-" adıyla yayınlandı (İstanbul 2017).

2- *Tefsîr-i Şerîf*. Âkif, Sebîlürreşâd dergisinde, Tefsîr-i Şerîf başlığı altında, daha çok sosyal ve güncel meselelerle ilgili olan âyetleri tefsir etmiştir. Bu yazılar, önce damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından *Kur'an'dan Âyetler* adıyla (İstanbul 1944), daha sonra Abdülkerim Abdülkadiroğlu ve Nuran Abdülkadiroğlu tarafından *Mehmed Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri* adıyla neşredilmiştir (Ankara 1991). İsmail Hakkı Şengüler'in hazırladığı *Mehmed Âkif Külliyatı*'nın IX. Cildi (İstanbul t.y.), bu başlığı taşımaktadır. Ertuğrul Bey'in hazırlayıp Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığınca yayımlanan *Tefsir Yazıları ve Vaazlar* adını taşıyan baskı her yönüyle en güvenilir neşirdir (Ankara 2013)

36 M. Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. XXVIII, Ankara 1998, s. 432-433; Âlim Kahraman, "Mehmet Âkif Ersoy", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi,* s. 158-160.

3- *Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsîri*. Muhammed Abduh'un Tefsîru Sûreti'l-Asr adlı eserinin tercümesidir. Mehmed Âkif'in yaptığı çeviri, *Sırât-ı Müstakim* (sayılar: 73, 74, 75, 76, 77, yıl: 1325) ve *Sebîlürreşâd* (sayılar: 20-202 ve 21-203, yıl: 1328) dergilerinde seri olarak yayınlanmıştır.

Ömer Rıza Doğrul (1893-13 Mart 1952)

Mısır'da doğdu, aslen Burdur'ludur. Ezher Üniversitesini bitirdi. Gazetecilik yaptı. es-Siyâse gazetesinde yazılar yazdı. Kahire'den, İstanbul'da neşredilen *Tasvîr-i Efkâr* ve *Sebîlü'r-Reşâd*'a yazılar gönderdi. 1915'te İstanbul'a geldi. Mehmed Âkif'in kızı Cemîle hanımla evlendi, Beylerbeyi ve Çengelköyü'nde yaşadı.[37] Bazı görüşlerinden dolayı İstiklal Mahkemesi'nce tutuklandı. 1940 yılında, Eşref Edîb, İzmirli İsmail Hakkı ve Kamil Miras'la birlikte İslâm-Türk Ansiklopedisi'ni çıkardı. 1940 ile 1950 arasında Cumhuriyet gazetesinde yazılar yazdı. 1947-1948 yıllarında Selamet dergisini yayınladı. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde Demokrat Parti'den Konya milletvekili seçildi. Bu sırada gazete yazılarına devam etti. Hayatını yazarak kazanan ender kişilerden biri olan Ömer Rıza Doğrul 13 Mart 1952'de İstanbul'da vefat etti. Kabri, Edirnekapı Şehitliği'ndedir.[38]

Eserleri

Telif:

1- *Kur'an Nedir*, (İstanbul 1345/1927; Ankara 1967, Latin harfleriyle, 2. Baskı).

2- *Tanrı Buyruğu, Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsiri*, (İstanbul 1943). Kitap, Birinci Ayırım (Kur'an'ın tertip ve Taksimi, Dinin Esasları, İslâm'ın Amelî Esasları, gibi başlıklardan oluşan Giriş) ve İkinci Ayırım (Kur'ân-ı Kerîn'in Tercüme ve Tefsiri) şeklinde iki bölümden meydana gelmektedir.

3- İslâm'ın Özü ve Kur'ân'ın Ruhu, İstanbul 1946.

Çeviriler:

1- John Devonport'tan *Hazret-i Muhammed ve Kur'ân-ı Kerîm*, İstanbul 1928,.

2- Muhammed Ali'den *Kur'an'dan İktibaslar*, İstanbul 193.

37 Mustafa Uzun, "Doğrul, Ömer Rızâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. IX, İstanbul 1994, s. 489-492; amlf. "Ömer Rızâ Doğrul", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi,* s. 142.

38 Mustafa Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. IX, İstanbul 1994, s. 489.

Ebül'Ulâ Mardin (9 Ağustos 1881-13 Ocak 1957)

9 Ağustos 1881'de babasının memurluk yaptığı İşkodra'da doğdu. 16 Ağustos 1903'te Hukuk Mektebi'nden birincilikle mezun oldu. 19 yaşındayken, 24 Ağustos 1900'da Temyiz Mahkemesi'nde kâtipliğe başladı. İstanbul Bidâyet, Hukuk ve Ticaret Mahkemelerinde üyelik yaptı. 1909 yılında Hukuk Mektebi'nde hocalığa başladı. Meclis-i Mebûsân'da Niğde (1914-1919) ve Mardin (1921) milletvekilliği yaptı. Daha sonra Şeyhülislâm müsteşarlığına tayin edildi.[39] Mehmed Âkif ve Eşref Edîb ile birlikte *Sırât-ı Müstakîm* dergisini çıkardı. Uzun yıllar Hukuk Fakültesi ve Mülkiye'de ders verdi. 1950 yılında, yaş haddinden emekliye ayrıldı. 13 Ocak 1957 Pazar günü saat 19 sularında vefat etmiştir.[40] Kabri, Karacaahmed Mezarlığı'ndadır.[41]

Eseri

Huzur Dersleri, I-III, İstanbul 1956.

Yazar eserinde, Osmanlı Devletinde Ramazan ayına mahsus bir uygulama olarak padişah huzurunda Beydâvî'nin Envâru't-Tenzîl adlı kitabından yapılan geleneksel tefsir dersine katılan isimleri ve eserlerini anlatmaktadır. Alanında tektir, bir nevi tefsir tarihi hükmünde olduğu için çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Mehmet Sofuoğlu (1923-10 Mayıs 1987)

Aydın iline bağlı Nazilli'de, doğdu. İlk ve orta okulu burada okudu. 1947 yılında Afyon Lisesinden mezun oldu. Kur'ân-ı Kerîm okumayı babasından öğrendi, yörenin hocalarından klasik usulle Arapça okudu. Terhis olunca (1949), askerliğini yaparken açılan Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne kaydoldu, 1953'te burayı pekiyi dereceyle bitirdi. Ardından İstanbul İmam Hatip Okulu'na Meslek Dersleri öğretmeni olarak tayin edildi. İstanbul'da Hasan Basri Çantay'dan Arap Edebiyatı ve tercüme dersleri aldı. 1956-1958 yılları arasında Irak'ta bilgisini artırdıktan sonra İmam Hatip'teki görevine geri döndü. 1961 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü tefsir öğretmenliğine tayin edildi. Bir ara müdür yardımcısı olarak idarecilik yaptı. 1983'te emekli oluncaya kadar tefsir ve hadis hocalığı yaptı. Talebelerine İmam-Hatip'te *Celâleyn* Yüksek İslâm Enstitüsünde Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'ini okutmuştur. 10 Mayıs 1987'de vefat etti. Kabri, Karacaahmed Mezarlığı'ndadır.[42]

---

39 http://iuhf.net/ord-prof-dr-ebulula-mardin/

40 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/376/3984.pdf, Recai Seçkin, "Ebulula Mardin ve Eserleri (1880-1957)", s. 151.

41 Abdülkadir Özcan, "Ebü'l-Ulâ Mardin", *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi,* s. 149-150

42 Muhammed Eroğlu, "Sofuoğlu, Mehmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. XXXVII, Ankara 1998, s. 343-344.

Eserleri

Telif:

1- *Tefsir Dersleri*, (Ankara 1969, 1971). İmam Hatip Okullarının lise bölümü için hazırlanmış olan üç ayrı kitaptır, her sınıf için ayrı ayrı yazılmıştır.

2- *Tefsire Giriş*, (İstanbul 1981). Yüksek İslâm Enstitüsü öğrencileri için hazırlanmış bir ders kitabı niteliğindedir.

Çeviri:

1- *Kur'an'ın Faziletleri*, (İstanbul 1978). İbn Kesîr'in *Fedâilü'l-Kur'ân* adlı eserinin tercümesidir.

2- *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, (İstanbul 1980). Şah Veliyyullah Dihlevî'nin aynı adı taşıyan Arapça eserinin çevirisidir.

3- *Tefsir Özeti*. Abdurrahmân Sa'dî'nin Arapça eserinin tercüme, tahkik ve haşiyesidir.

Ali Turgut (1946-1991)

Konya'da doğdu. 1957'de ilk okulu, 1964'te Konya İmam Hatip Okulu'nu bitirdi. 1968 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun oldu. Eskişehir İmam Hatip Okulu'nda, Üsküdar Lisesi'nde öğretmenlik yaptı. 1977'de İstanbul Yüksek Enstitüsü'nde asistan oldu. Hazırladığı tezle 1980'de öğretim üyesi oldu. 1991'deki vefatına kadar MÜ İlâhiyat Fakültesi'nde tefsir hocası olarak çalıştı.[43]

Eserleri

1- *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlak Esasları*, (İstanbul 1980).

2- *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, (İstanbul 1991).

3- *Kur'an-ı Kerim'in Özellik ve Üstünlükleri, Sûrelerin Faziletleri*, (İstanbul 1983).

4- *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, (İstanbul 1985). Bu meâl, Ali Özek Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadreddin Gümüş'ten oluşan komisyon tarafından hazırlanmıştır.

43 Ömer Kara, *Tefsir Akademisyenleri Biyografisi*, Bursa 2007, s. 211.

Tefsir Okutanlar

Şeyh Ali Behcet Efendi (ö.1238/1823)

5 Rebîulevvel 1140'da (22 Ekim 1727) Konya'da doğdu. İlk bilgilerini babasından, dedesinden aldıktan sonra Afyon'a gitti. Burada Alaeddin Çelebi'den tasavvuf klasiklerini okudu. Bir müddet resmi vazifelerde bulundu. Tekrar Afyon'a gelerek şeyhinin yanında seyr ü sülûkünü tamamladı. Daha sonra şeyhi onu Bursa'ya gönderdi. Kerküklü Mehmed Emin Efendi'den çeşitli tarikatların icâzetlerini aldı. II. Mahmud tarafından İstanbul'a davet edildi, III. Selim'in inşa ettirdiği Selimiye Dergâhına dersiâm tayin edildi.[44] Hüseyin Vassâf, Ali Behcet Efendi'nin Selimiye Dergâhı'nda tefsir, hadis, *Mesnevî* ve İmam Rabbâni'nin *Mektûbât*'ını okuttuğunu ifade etmektedir.[45] 98 yaşındayken Cemâziyelûlâ 1238'de (20 Ocak 1823) vefat etti.

Osman Nuri Efendi (ö.1330/1914)

1272'de (1855) Sivas'ın Hoca Hüsam mahallesinde dünyaya geldi. 1277'de (1860) ilk derslerini babasından almaya başladı. Hıfzını tamamladı. Hacı Hafız Mehmet Efendi ile Sofi Ahmet Efendi'den sarf, nahv, meânî, mantık, ferâiz okudu. 1291'de (1874) İstanbul'a gitti. Burada Bayezit Câmii'nde Sivaslı Ömer Efendi'den ders aldı. Üsküdar Selimiye Câmii birinci imamı Ispartalı Hacı Hüseyin Sabri Efendi'den tecvid okudu. Alasonyalı Hoca Mustafa Hulûsi Efendi'den 1300'de (1882) kırâat icâzeti aldı. Elli talebeye Kaynaklarda hangi derslerden verildiği belli değildir) bir talebeye de vücûhtan icâzet verdi. 12981880'de Üsküdar ders-i âmı oldu. Medresetü'l-Mütehassısîn Kısm-ı Âlî'de Tefsir müderrisi olarak görevlendirildi.[46]

9 Şubat 1330/1914'de vefat etti.[47]

İstanbullu Salih Nazım Efendi (ö.1334/1918)

1276/1860'da Üsküdar'da doğdu. Edirne Rıfâî dergâhı şeyhi Üsküdarlı Ahmed Sıtkı Efendi'nin oğludur. Paşakapısı Mülkiye Rüşdiyesi'nde okudu. Fatih ders-i âmlarından ve Huzur Dersleri muhâtaplarından Berkofçalı Abdurrahim Hilmi Efendi'den 1303/1885'de icâzet aldı.[48] Öğrenci arkadaşları arasında Üsküdarlı şairler Sâfî ve Talât

44 Mahmut Yücer, "Selimiye Tekkesi Şeyhi Ali Behcet Efendi ve Risâle-i Ubeydiye-i Nakşibendiye'si", *Üsküdar Sempozyumu* -II- (12-13 Mart 2004), c. II, Zekeriya Kurşun; ve dğr.İstanbul 2005, s. 78.

45 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. II, s. 195; Nihat Azamat, "Ali Behcet Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* c. II, s. 382-383.

46 *Cerîde-i İlmiyye*, s. 258.

47 Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. IV-V, s. 330-331.

48 Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. IV-V, s. 426.

beyler de vardır.[49] 1305/1887'de açılan ruûs imtihanında başarılı olarak Üsküdar ders-i âmı oldu. Ahmediyye Câmii'nde derse çıktı. Üsküdar Hukuk Mahkemesi'nde on yıl katiplik yaptı. 1318/1900'da icâzet verdi. Üsküdar Ravza-i Terakki Mektebi'nde yıllarca Farsça öğretmenliğinde bulundu. 1331-1336/1912-1917 yılları arasında Huzur Dersleri'nde muhatap olarak katıldı. Fatih Sofulardaki Şeyh Alâeddin dergâhına şeyh oldu.[50] 1327/1909'da Çakırcı Hasanpaşa mahallesindeki Süleymanpaşa Câmii'ne hatip ve Cuma vaizi tayin edildi.[51] 1325/1907'de İbtidâ-i Dâhil derecesiyle Büyük Ayasofya'da Hüseyin Paşazâde Mehmed Bey Dersiyyesi müderrisliğinde bulundu. Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi Kısm-ı Âlî'de Tefsir dersleri verdi.[52] Daha sonra Medresetü'l-Mütehassısîn'in Tefsir ve Hadis Bölümü'nde İlm-i Esbâb-ı Nüzûl okuttu.[53]

Medresetü'l-Mütehassısîn'de tefsir hocası iken 6 Temmuz 1334/1918'de, 1336 senesi kadir gecesinde vefat etti. Şeyhi bulunduğu dergâhın mihrabının önündeki hazireye defnedildi.[54]

Üsküdarlı Muhammed Hayri Efendi (ö.1334/1918)

1281/1865'de Üsküdar'da, Debbağlar mahallesinde dünyaya geldi. Tahsile Atik Vâlide Mektebi'nde başladı. Kur'ân-ı Kerim'i ezberledikten sonra Üsküdar ders-i âmlarından Safranbolulu Mustafa İsmet Efendi'nin derslerine devam etti. O dönemde Selimiye Câmii birinci imamı olan Ispartalı Hacı Hüseyin Sabri Efendi'den de ilm-i kıraâttan seb'a, aşere ve takribi tamamlayarak 1300/1882'de vücûhtan, 1308/1890'da da dinî ve Arabî ilimlerden icâzet aldı. 1310/1892'de Üsküdar'da Vâlide Câmii'nde derse çıktı. 1314/1896'da ruûs imtihanını kazandı. 1324/1906'da talebelerine icâzet verdi.

Tedrise devam ederken 13 Nisan 1334/1918'de vefat etti.[55]

Sonuç

Konumuzla ilgili araştırmamıza niyetlendiğimizde, sonuçta ulaştığımızdan daha fazla bir sayıya ulaşacağımızı düşünüyorduk. Ancak görüldüğü üzere Üsküdarlı Müfessirlerin sayısı, yirmi üçtür. Bunların üçü, sadece tefsir tedrisinde bulunmuştur.

49 Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.*, c. II-III, s. 296.

50 Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.*, c. II-III, s. 296.

51 Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. IV-V, s. 427.

52 *İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul 1334, s. 117.

53 Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. IV-V, s. 427.

54 Ebül'ulâ Mardin, *a.g.e.*, c. -III, s. 296.

55 Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. III, s. 259.

Üsküdarlı müfessirlerin kaleme aldığı eser sayısı, kırk altıdır. En çok eseri olan, yedi kitapla Bursalı İsmail Hakkı'dır.

Tefsirlerin çoğuyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. İşin ilginç yanı, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tefsirinin henüz basılmamış olmasıdır.

Hayatı hakkında az çok bilgi sahibi olduğumuz müfessirlerin önemli bir kısmı, tarikat ve tasavvuf erbabıdır.

Sûre tefsirleri çoğunluktadır. Haşiye tarzındaki eserlerin sayısı da mühim bir derecededir. Son dönem müfessirleri, zamanın şartlarından dolayı, eskilere nazaran farklı çalışmalar yapmışlardır. Bu bağlamda meâl ve çevirileri zikredebiliriz.

Bu müfessirlerden dördü, son dönem Osmanlı din ve kültür hayatında mühim bir yeri haiz olan Huzur Dersleri'ne iştirak etmişlerdir.

Vildân Fâik Bey'in *el-Mevâizu'l-Hisân* adlı kitabı, Huzur Derslerinden oluşmaktadır.

Mehmed Tahir Beyin eseri, tefsir tarihi diyebileceğimiz bir muhtevaya sahiptir.

Ebül'Ulâ Mardin'in *Huzur Dersleri* çalışması, disiplinler arası bilgiler veren biyografik ağırlıklı bir eserdir.

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ